

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

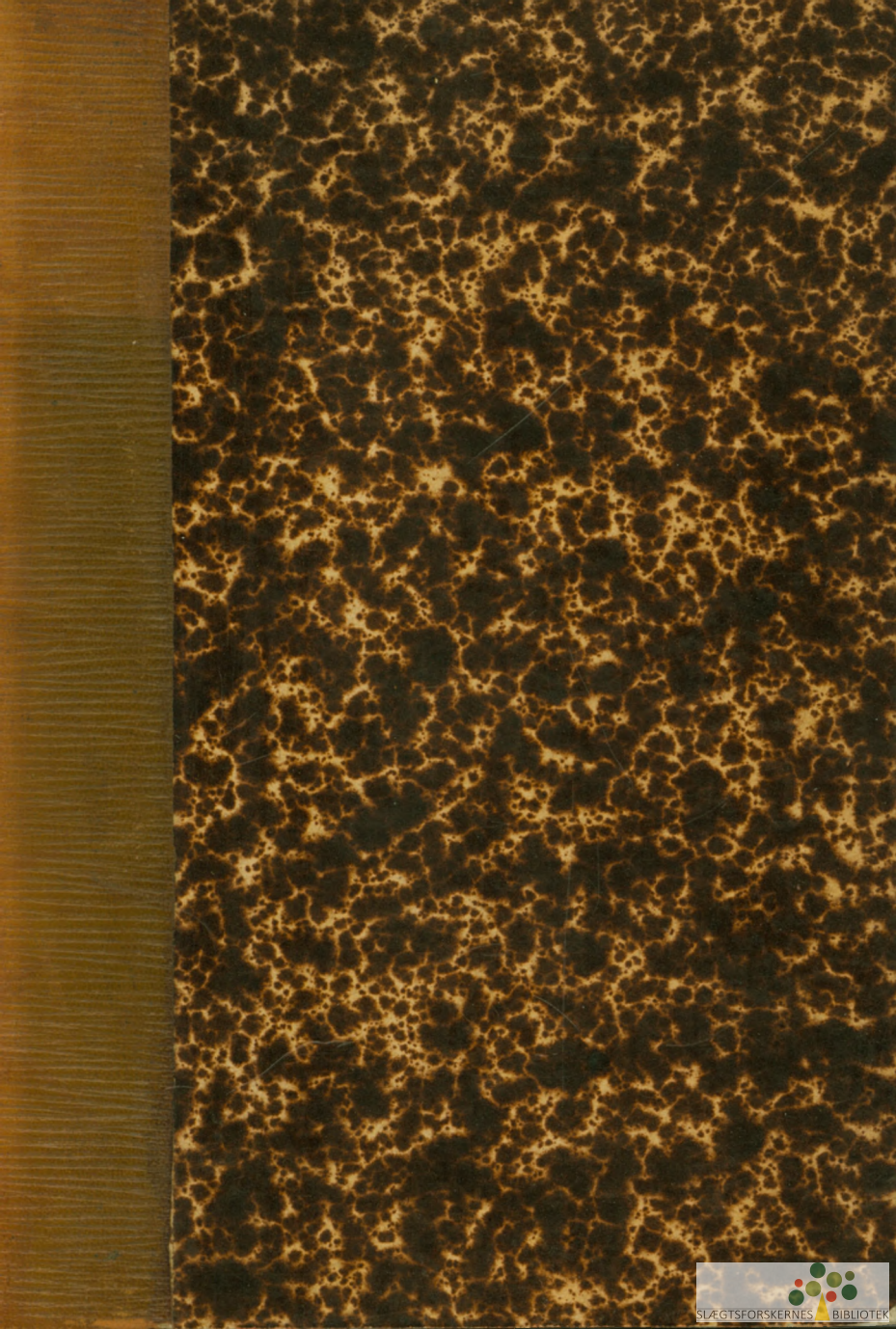
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Historiske Antegnelser

til

Ludvig Holbergs

atten første Lustspil

ved

E. C. Werlauff.

Kjøbenhavn.

Forlagt af Samfundet til den danske Litteraturs Fremme.

Ljefred Bogtrykkeri.

1858.

Da Rahbek for henved 70 Aar siden fattede det Forsæt at levere en Udgave af Holbergs Skuespil, der nogenlunde kunde svare til deres Værd og til Tidens Fordringer, var det hans Hensigt at tilføie Oplysninger om hvert Stykkes Kilder, Oversættelser, og om ældre Behandlinger af samme Emne, tilligemed Holbergs egne Ytringer derom og Parallesteder af hans øvrige Skrifter. Den paatænkte Udgave kom, som bekendt, aldrig ¹⁾ og kan ikke siges at være bleven erstattet ved Udgaven af Holbergs udvalgte Skrifter, hvoraf 1ste til 6te Deel (1804—6) indeholde Skuespillene. Hvad Rahbek til det nævnte Niemed havde samlet, men i hiin Udgave ei benyttede, fik Plads i et senere Værk (Om Holberg som Lystspilbidger, 3 Dele, 1815—17), som, med dets af ham selv erkjendte Ufuldkommenheder, dog altid er det første egentlig betydnende Bidrag til Oplysning af den Holbergske Literatur. Med Hensyn til det tredobbelte Standpunkt, hvorfra de Holbergske Lystspil her bleve betragtede, det dramaturgiske, det æsthetiske og det historiske, var det naturligtviis de to første, navnlig det dramaturgiske, der nærmest interesserede Forfatteren; den historiske Deel bestaaer fornemmelig af Udtog af Holbergs egne Skrifter og af et og andet oplysende Træk fra samtidige Kilder. I denne Anledning henvendte Rahbek sig undertiden til sine literære Venner, blandt disse ogsaa til nærværende Forfatter, for hvem Holbergs Vittighedsværker, allerede fra den tidlige Ungdom, havde udgiort en kjær og næsten eneste Morstabslæsning. Ved jævnlige Besøg paa det, mig som Flere af den ældre

1) Myerups Formodning om Ursagen hertil s. Seidelins Læsendes Aarbog for 1800. S. 216.

Slægt uforglemmelige Bakkehuus, dreiede Samtalen sig ofte om Holberg, den Holbergſke Literatur og den Holbergſke Tidsalder. Tid efter anden var jeg ſaa heldig at kunne meddele min forevigeede Ven Notitſer og Dplyſninger, ſom han benyttede i ſit Værk, forſaavidt han ved dets uafbrudte Fremſriden fik Brug derfor. Henved 20 Aar efter Værkets Slutning vare mine Samlinger om denne Gienſtand (hvoraf Smaa prøver optoges i Nyt Aftenblad for 1824 og i Molbechs Nordiſke Tidſkrift, 4de Bd. 1836) vorede til et ſaadant Omfang, at jeg tænkte paa at lade dem ſlutte ſig til det literære Apparat, der ſkulde have ledſaget Secr. A. E. Boyes i Aaret 1833 bebudede Udgave af Holbergs ſamlede dramatiſke Arbejder; men, da denne Udgave ikke kom i Stand, beſluttede jeg at ordne og bearbejde dem til et ſelvſtændigt Arbejde. Saaledes fremkom da i Aaret 1838 Førſte Bind af mine Hiſtoriske Antegnelſer til L. Holbergs Lyſtſpil.

Diſſe Antegnelſer fremtræde nu forøgede og tildeels forſatte, men i det Væſentlige efter ſamme Plan, ſom en fortløbende Commentar til de enkelte Lyſtſpil. En mere tiltalende og i det Hele videnskabeligere Form vilde have været en Omarbejdelse til en Skildring af Holbergs Tidsalder eller den førſte Halvdeel af forrige Aarhundrede, opfattet under forſkiellige Synspunkter: Folkelivet, Huuslivet, det lærde Væſen, Overtroen og overhoved hiin Tids Culturtilſtand. Men flere Grunde, blandt hvilke ogſaa den, at en ſaadan Omarbejdelse vilde have medtaget længere Tid, beſtemte mig for den oprindelige, tilvante Behandlingsmaade, og jeg tør antage, at mine Antegnelſer, ſelv i nærværende Skikkelse, ville kunne afgive brugbare Materialier for en tilkommende Karakteriſtik af Holberg og hans Samtid, omtrent ſom den, hvoraf Molbech i Hiſtorisk Tidſkrift, 6te Bind, har efterladt en Indledning og Prøve.

Skjøndt Holbergs Lyſtſpil med Troſkab og Sandhed ſtille os i en vis Retning hiin Tid for Die, vil man dog ved ethvert Forſøg paa at bringe hans Digterværker og hans Tidsalder i giensidig Forbindelse, føle Savnet af det faſte Grundlag, ſom ikkun ſamtidige Autobiographier, Dagbøger, fortrolige Breve og lignende Tidsbilleder kunde give, og ſom kun ſvagt erſtattes ved Dagblade, Keilighedsvers og andre Hielpemidler af en underordnet Art. Bircherods,

et halvt Aarhundrede omfattende Optegnelser, ere hidtil, desvære, hos os det eneste Kildekrift i sit Slags²⁾.

Er det vist, at Kiøbenhavn's huuslige og selfabelige Liv, Forholdet mellem de forskiellige Folkelasser m. m. allerede en Menneſkealder efterat Holbergs første Lyſtſpil vare bleve til, havde undergaaet en væſentlig Forandring, kan man, efter henved halvandet Aarhundredes Forløb, kun vente en ſvag, faſt umærkelig Gienklang af hiin Tids Stemninger og Tilſtande, knap i mundtlig Overlevering, end ſige i det nu Beſtaaende. Dog have i ſin Tid mine hedenfarne Venner, Kaſm. Borch, Abr. Kall, Malthe Møller, Nyerup og Oluffen meddeelt mig flere hidhørende Træk, og under nærværende Arbeide har jeg ofte beklaget, at jeg ei kunde tye til deres rige Forraad af Erindringer.

Blandt mine nulevende Venner bør jeg med Erkiendtlighed nævne to Mænd, ſom ogſaa ved denne Leilighed have ydet mig velvillig og virkſom Biſtand. Min tro Medarbeider, Cancelliraad og Bibliothekſecretair F. Fabricius har gaaet mig tilhaande ved Correcturen, meddeelt mig flere brugbare Bemærkninger og med ligesaa megen Sagkundſkab ſom Nøiagtighed ubarbeidet Registeret. Profeſſor og Registrator ved det kongelige Geheime-Archiv M. N. C. Kall Raſmuſſen, ſtedſe utrættelig i at fremme ethvert literært Arbeide, der hører hen under Fædrelandets Special- og Perſonahistorie, hvormed han ſelv, ſom ingen anden Nulevende er fortrolig, ffyldeſe mangan intereſſant og vigtig Dplyſning.

Da det maatte anſees henſigtsmæssigt at giengive de her commenterede Steber af Holbergs Lyſtſpil, ſaavidt muligt, i deres oprindelige Skikkelse eller ſaaledes ſom de af ham ſelv haveſe forandrede, er Hr. Liebenbergs fortrinlige Udgave lagt til Grund. Det maa beklages, at Molbechs Udgave ſtandsede med 1ſte Bind (1843); foruden de intereſſante Indledninger til de fem første Stykker, ville iſær de tilføiede Bemærkninger om Holbergſke Udtryk og Bendinger,

²⁾ Paa flere, i Registeret anførte Steber, har jeg meddeelt Optegnelser af Bircheroð, ſom ſavnes i Molbechs Udbrag, 1846; et Supplement til diſſe, efter Sammenſigning med Originalen, der heller ikke i den trykte Udgave overalt er fulgt med ſtreng Nøiagtighed, kunde vel onſkes.

om de ikke sielvent hos ham forekommende Norvagismer, som overhovedet om hans hele Sprogform og Skrivemaade, altid være et vigtigt Forarbejde for den, der engang vilde gjøre Holbergs Sprog og Stiil til Gienstand for en omfattende Underfølgelse³⁾.

I de næstforegaaende Aar ere to Skrifter udkomne, som vidne om den Anerkiendelse Udlandets Litteratorer, ikke i ringere Grad end vore egne, hyde den danske Litteraturs og den danske Skuepladses Fader. Det første: „Ludvig Holbergs Comedier, akademisk Afhandling af D. A. Toppelius,“ Helsingfors 1856, indeholder træffende Bink til en Karakteristik af Holbergs digteriske, især dramatiske Virksomhed; tillige seer man (Side 66) at Holbergs Lytispil i en tidligere Periode, ligesom i Sverrig, hyppigt og med Bisald forestiltes paa den fjerde Scene; men at i de sidste 30 Aar kun Jeppe paa Bierget og Don Ranudo en og anden Gang ere givne; Læsere mangle derimod Holbergs Dramer endnu ikke i Finland.

Af den berømte tydske Litterærhistoriker Robert Prutz, hvis Afhandling om Holberg i „Literarhistorisches Taschenbuch“, 1843 er anført nedenfor S. 4, 48 og 76, haves nu: „Ludwig Holberg, sein Leben und seine Schriften. Nebst einer Auswahl seiner Komödien. Stuttgart und Augsburg. 1857.“ 612 SS. 8., hvoraf hans Dom om Holbergs Epistler er meddeelt i Fortalen til Fabricius's Udgave S. XII. Med en blandet Følelse maa en dansk Læser lægge denne Bog fra sig, der med dets Bitterhed og Harne mod det danske Folk og den danske Sag forener en retfærdig Anerkiendelse af vore literære Fortienester og en Beundring for den danske Litteraturs Skaber, som kun faa danske og norske Stemmer have udtalt med større Inderlighed. Vel kan dette Arbejde, det vidtløftigste og indholdsrigeste over Holberg, som Udlandets Litteratur kan fremvise, paa ikke faa Steder trænge til Berigtigelse, da Forfatteren, hvad han selv beklager, ofte har savnet de Hielpemidler, som ellers haves; ligesom han heller ikke, med sin levende Interesse for Lytispildigteren, har ladet dennes øvrige Digterværker vederfares deres fulde Ret; men disse Mangler opveies igien ved de mange skarpsindige og aandfulde Bemærkninger, saavel

³⁾ U. B o y e s paa flere Steder citerede Getbindsudgave er den 2den 1852.

over Skribenten Holberg, som i Almindelighed over Forholdet imellem den danske og den tydske Literatur. Fremtiden vil lære, om den Forventning vil gaae i Opfyldelse, hvormed Forfatteren smigrer sig (S. 3): „Daf das Erscheinen seines Buchs möglicherweise mit dazu beitragen wird, eine gerechtere Auffassung der beiderseitigen Nationalitäten und ihrer geschichtlichen Entwicklung vorzubereiten und an die Stelle der gegenwärtigen maßlosen Erbitterung wenigstens das Verlangen zu setzen, sich erst gegenseitig etwas gründlicher kennen zu lernen“; eller (S. 227) om hans Værk vil blive i Stand til: „Holberg, wenn auch nicht im Bewußtsein des deutschen Volks, doch wenigstens im Bewußtsein der deutschen Wissenschaft in seine Rechte als einer der größten komischen Dichter aller Zeiten wieder einzusetzen.“ For at virke til dette Maal, har Forfatteren tillige leveret et Udvalg af Holbergs Lystspil paa Tydsk, nemlig: Den politiske Randestober, Jean de France, Jeppe paa Bierget, Den ellefte Juni, Barselstuen og Ulykses von Itzacia.

At mine „Antegnelser“ her fremtræde i en ny Bearbejdelse, skyldes den Forekommenhed, hvormed Samfundet til den danske Literaturs Fremme modtog mit i denne Henseende giorte Tilbud, og den Opmuntring, som den af Comiteen, hvis Medlemmer jeg tør ansee for mine personlige Venner, afgivne Betænkning indeholdt.

Da de „Historiske Antegnelser“ til Holbergs Lystspil udkom 1838, betegnedes de som „Første Deel“, fordi Forf. dengang turde nære, i det ringeste noget, Haab om engang at lade en Fortsættelse følge. Men efter 20 Aars Forløb, i Forfatterens nuværende Alder, vilde det for Publicum og for ham selv være en Skuffelse, at antyde en saadan Mulighed; skjøndt han vel tør haabe at efterlade sig Materialier dertil, som en yngre Haand maaffee engang vil kunne benytte.

Den 28de December 1857.

Verlauff.

Indhold.

	Side.
Om den historiske Betydning af Holbergs Lystspil	1—10.
Den politiske Randestøber	11—33.
Den Bægelsindede	34—47.
Jean de France, eller Hans Frandsen	48—68.
Jeppe paa Bierget, eller den forvandlede Bonde	69—85.
Mester Gert Westphaler, eller den meget talende Barbeer .	86—101.
Den Ellevte Juni	102—15.
Barselstuen	116—66.
Det arabiske Pulver	167—81.
Sulestuen	182—211.
Mascarade	212—48.
Jacob von Tyboe eller den stortalende Soldat	249—81.
Ulykses von Itthacia, eller en Tybsk Comoedie	282—307.
Rildereisen	308—31.
Melampe. Tragi=Comoedie	332—54.
Uden Hoved og Hale	355—412.
Henrich og Pernille	413—24.
Diderich Menschen=Skraek	425—28.
Hexeri eller blind Allarm	429—99.
Tillæg og Rettelser	500—8.

Om den historiske Betydning af Holbergs Lyftspil.

Med sine Lyftspil havde Holberg et tredobbelt Formaal: at skabe en dansk dramatisk Litteratur, som Fædrelandet endnu manglede¹⁾; at virke til det danske Sprogs Uddannelse²⁾; og endelig at fremstille paa den nyfandt National-

1) At Holbergs Bestræbelser under hans literariske Virksomhed, for en Deel, gik ud paa at „give Specimina ubi visse zirlige Videnskaber,“ hvorpaa her tilforn havde været Mangel, eller at moralisere paa forskjellige Maader, yttres han selv paa flere Steder; jfr. Holbergiana af N. Boye. I. S. 233. I Fortalen til sin Kirkehistorie bemærker han selv, at hans Character var alvorlig, uagtet han havde skrevet lystige Skrifter: „Sagen er denne, Os fattedes her ubi Landet adskillige Skrifter, saavel ubi Historie, Moral og Oeuvrages d'Esprit. Folk, som have fundet mig at inclinere til Arbeide, og at have nogen Talent til at skrive Bøger i de Materier, have formaaet mig til Saadant. Efter Materierne haver jeg skaaret min Pen... fort at sige, mit Forfæt allene har været at høre paa visse Ting in literis, som os fattedes, og hvis Mangel har været os bebreidet af fremmede Nationer.“ I Fortalen til Iste D. af Epistlerne omtaler han sine Lyftspil som Forsøg paa at udføre moralske Materier i dialogisk Form.

2) Levnet, Rahbøks Overs. S. 154; Epistler II. Nr. 179: „Hvis ikke andet var at sige til vore Skuespils Forsvar, kunde man frit sige, at derved gives Middel til det danske Sprogs Forfremmelse, ja at Sproget, som uforstlydt lidet eller intet tales ubi store Huse, med Tiden derved kan blive Hoffsproget.“ — „Jeg skriver ene ei, for at moralisere; for Folk ei ene, men og Sproget at polere“;

Skueplads Karakterer, der kunde kaldes nye, og revse Feil og Daarligheder, der hidtil, i det mindste ikke fra nogen Scene, vare blevne Gienstand for Satirens Svøbe, eller som kunde siges at være vor Nation egne³⁾. At nu Holberg, med Hensyn til sidstnævnte Formaal, nærmest haver holdt sig til sin Tid og sit Folk, til den Bøje, hvori han levede, og til hans Omgivelser her, var naturligt. Men, for at skildre et Folks Eienommelighed og karakteristiske Daarligheder, indsaae han tillige, at man af egen Betragtning og Erfaring maa kiende det nøie, i dets forskiellige Klasser og Nuancer. Vel forudsætter han i Just Justsens „Betænkning over Comedier“ blandt de Egenstaber, der bør findes hos en dramatisk Forfatter, ikke udtryffeligen en saadan Rundskab; men han nævner dog, blandt Fordringerne til Hiin, at han skal have „nøie udstuderet det, som kaldes ridiculum ubi det menneskelige Kiøn,“ altsaa nærmest hos sit eget Folk; og i Fortalen til Heltindehistorierne erklærer han det nødvendigt for en Skribent, der vil censurere et Folks Feil, at han først „maa erklyndige sig om saadanne Folks Egenstaber og hvilke Laster blandt dem herske.“ At han selv, i sin modnere Alder, hverken forsmaaede eller forsømte, i Borgerstandens og Landalmuens Kredse at gjøre sig bekendt med Folkelivet og Sæderne i deres meest

---

3die Sat. 3 Leilighedsprologer fra Skuepladsens ældste Periode nævnes ogsaa Sprogets Opkomst og Anseelse som et af Skuepladsens Formaal; Nyt hist Tidsskrift VI. S. 364—66.

³⁾ „I alle Bøger man ei finder Character, paa visse Stykker, som man deri censurerer, thi han gemene Feil fast aldrig criticerer;“ Holbergs 3die Sat.; Levnet S. 144—45. „Det meste Arbejde for mig har været at hitte paa Characterer, som tilforn ikke vare af Andre udsorte;“ som Exempler anføres den politiske Randestøber, den Vægelsinde, Gert Westphaler m. fl. Epistler V. (I.) S. 222.

karakteristiske Yttringer, er ikke blot et gammelt Sagn, men fremgaaer tildeels af hans egne Yttringer⁴⁾. Et og andet Træk kan maaskee ogsaa fylde Ungdomserindringer, der foresvævede ham fra hans Fødebye Bergen.

Det er derfor af Holbergs Samtidige erkjendt, og endnu ei senere modsagt, at han i sine Vittighedsværker, navnlig i Lystspillene, haver efterladt os et, uden stræng Sagttagelse af Stebets og Tidens Eenhed⁵⁾, i det Væsentlige tro Maleri af den danske Middelstands og Almues Karakter og Sæder, saaledes som man kan tænke sig dem ved forrige Aarhundredes Begyndelse⁶⁾. Hvorfor Holberg hentede Stoffet til sine dramatiske Digtninger fra denne Sphære, angiver han selv i et af sine sidste Arbejder: „Ellers kan gives en „vigtig Marsag, hvi Personer af Middelstand saa ofte bruges „i vore danske Originaler, saasom hos os er ifkun et lidet „Antal af Grever, Baroner og andre characteriserede Stands- „Personer, hvoraf Franckerige vrimler, saa vilde man støde „sig over, at see dem ofte forestillede paa Skuepladsen, helst „naar Scenen er udi Danmark, og, vilde man betiene sig „af Etatz=Justitz=Cancellie=Raader, hvorpaa vi have nogen=

4) Levnet S. 56, 221; Moralske Tanker S. 199; Epistler I. Nr. 29.

5) En finsk Forfatter D. N. Toppelius bemærker i sin høist interessante Karakteristik af H. som Lystspilbiger (L. Holbergs Komedier; akad. Afhbl. Helsingfors 1856, S. 25), at Holberg fulgte det græske Lystspil, ved at lægge Scenen paa Gaden, endog hvor det ikke passede sig; hvorfor han stundom lader Personer modtage Besøg og foretage sig andet udenfor deres Boliger, som rigtigere burde foregaae inde i dem. Som bekjendt forekomme mange Exempler herpaa; selv forsvare han sig mod denne Anke i Epistlerne I. Nr. 66.

6) J. E. Schlegels Werke III. S. 268 (Anm.); Sneedorfs Breve Nr. 32; Suhms saml. Skr. IV. S. 307. VII. S. 266; Wandals Jægersprisfste Mindesmærker II. S. 145.

„ledes Forraad, vilde det end give mere Opfigt“ (Epistler V. 1. S. 27; jfr. Molbechs Udg. af Holbergs Comedier I. Fortalen S. XVII. Toppelius S. 27). I Skuepladsens Barndom var det netop dette Valg, der samlede Tilskuere af samme Stand som hans dramatiske Figurer, og, baade i ældre og nyere Tid, have smagfulde Kunstdommere, selv i Udlandet, anseet det som en eiendommelig Fortieneste hos Holberg⁷⁾. Paa den gienoprettede Skueplads, ved en forandret og forfinet Smag, savnedes derimod i hans Lytspil hvad man kaldte det gode Selskabs Tone, som Følge af at Tænnerne ei hidrørte fra den finere Verden eller de høiere Rædse⁸⁾. Heraf kan man igjen forklare sig, saavel det almindelige Misfald hvormed de fleste af dem optoges ved deres første Fremtrædelse, som — tildeels — den Stabighed, hvor=

⁷⁾ Den franske Dramaturg Cailhavas Yttringer herom ere meddeelte i Rahbeks Udg. af Holbergs udv. Skrifter VI. S. 32—33. Den tydske Litterator Prutz udbreder sig vidtløftigt herover i sin interessante Afhandling: „L. Holberg, ein Beitrag zur Geschichte der dänischen Literatur, in ihrem Verhältniß zur Deutschen“ (Litterarhistorisches Taschenbuch, 1844, S. 358—59). Han anstiller her en for H. høist smigrende Sammenligning mellem hans og de franske Lytspil; udhæver det Fortrin hos hine at de udelukkende holde sig til Borger- og Bondestanden, og da Forholdene her i flere Henseender svarede til de i Tydskland bestaaende, fandt de der, selv i de ofte mislykkede og feilfulde tydske Oversættelser og Bearbejdelser, lettelligen Gienklang. Derfor har det Holbergste Lytspil, gennem en lang Række af Aar henrevet Tilskuerne og udgjort en værdig Skole for de fortrinligste Skuespillere. Endelig slutter han: „Es ist nicht zu viel gesagt, wenn ich behaupte, daß, was die Ausbildung des deutschen Lustspiels während des 18ten Jahrhunderts (1742-1802) angeht, kein deutscher Dichter jemals den „Einfluß und die Wirksamkeit gehabt hat, wie der Däne Holberg.“

⁸⁾ Mere herom i Nyt hist. Tidsskrift VI. S. 436—38; Epistler IV. Nr. 441; Suhms saml. Skrifter XVI. S. 293. Til Undskyldning for de hyppigt forekommende Tvetydigheder anfører H. afskilligt i Epistler III. Nr. 238. 241.

med meer end Halvdelen af dem, efter et fuldt Aarhundredes Forløb, efter saamegen Omstiftning af Sæder, Anskuelser og Sprog, endnu holder sig paa Repertoiret. Medens Publicum gatter sig over den træffende Skildring af det nye Kiøbenhavn med dets Daarligheder og Forkeertheedr i Heibergs Vaudeviller, morer det sig endnu, til Forandring, med at gienkiende vore Bedstefædres og Udefædres Kiøbenhavn i de Holbergske Lystspil; og i det Hele maa man vel give den geniale Dommer Ret, der paaastod, at, om Kiøbenhavn sank i Afgrunden, og man efter Aarhundredes Forløb opdagede de Holbergske Lystspil, vilde disse, med Hensyn til Kundskab om Hovebstadens borgerlige Liv paa den Tid, have samme Værd og Betydning som Pompeiis og Herculaniums Ruiner, hvad det gamle Italien angaaer (Athene I. S. 304). Smidlertid er det naturligt, at Tidens og Begivenhedernes Indvirkning efterhaanden maa forandre enkelte Sider af et Folks Physiognomi, og at ethvert Maleri — selv det meest speiltroe — eengang maa ophøre at ligne, ligesom et Barneportrait med fremrykkende Alder stedse maa fierne sig meer og meer fra Originalen. Derfor var ogsaa knap et halvt Aarhundrede forløbet, før man allerede til enkelte Holbergske Malerier troede at savne Originaler (Dramatisk Journal 2den Aarg. S. 173). At Digteren ved sine Lystspil skulde have medvirket stort til denne Forandring, til Affkaffelse af visse Misbrug og til Udryddelse af en og anden Daarlighed, hvormed han selv smigrede sig, og som enkelte Samtidige og Nære synes at have indrømmet ham⁹⁾, lader sig dog ikke

⁹⁾ I Epistlerne II. Nr. 179 antager han selv, „at vore danske Skuespil have omstøbt disse Rigers Almue, lige som ubi en anden Form“; jfr. Moralske Tanker S. 462. Schlegels Werke III. S. 275. Ogsaa Tode roste Holberg for, at han

. . . „af Apollo og Skiardsens Gud
den Gave fik, at drive Dievler ud,

godtgjøre; dertil har det kjøbenhavnske Publicums Sands for dramatiske Forestillinger neppe nogensinde været, enten stærk eller levende nok, om end Skuepladsen selv, i noget Tidrum, ved sin Indretning her havde været i Stand til med en saadan Kraft at gribe ind i Folkelivet. Snarere kan man paastaae, at visse Svagheder og Fordomme vare for dybt grundede i den menneskelige Natur eller i vor Nations Karakter, til at de kunde vige for Thalias Huulspeil; derfor har Den politiske Kandestøber, Jean de France, Honette Ambition og fl. endnu ikke tabt deres Berettigelse i større eller mindre Grad. At transitoriske Daarligheder og enkelte forældede Skikke efterhaanden ere forsvundne, eller blevne ukiendelige, kan uledes af andre Aarsager. Tider og Forhold forandrede; ved Videnskabernes Popularisering blev almindelig Dannelse meer og meer udbredt blandt forskjellige Klasser; gamle Fordomme og Moder gave Plads for nye. Derfor vilde Barfælstuer og Julestuer, saadanne som Holberg skildrede dem, være gaaede af Brug, om end Holbergs Lystspil aldrig vare blevne til; og at Arabiske Pulver, Uden Hoved og Hale, Hexeri eller blind Alarm nu ikke kunne sees med den Interesse, som i hine Dage, maa ene tilskrives Naturvidenskabernes Fremstrid og den krasse Overtroes Udryddelse. Ligesom tre Aldebrande i fire Snese Aar have forandret Hovedstadens hele ydre Physiognomi, saaledes fremstod ogsaa, ved den Revolution, Politiken og

---

med komisk Bid og bidende Satyre
han frelste os fra mangt moralsk Uhyre,
fra mangel Udbystrølb og Galstabaand,
som havde paa hans Tid saet Overhaand."

(Prolog 1784, i Schwarzes Lommebog 1785. S. 36). Ogsaa Overfkon, i sit indholdsrige og interessante Værk „Den danske Skueplads“ II. S. 16. tillægger Holbergs Lystspil, i denne Henseende, uden Tvivl, for megen og for bestemt Indsydelse.

Litteraturen for et Par Menneſkealdere ſiden beghyndte at undergaae, en ny moralſk og intellectuel Verden hos os; hiin Tids Sæder traf ſig efterhaanden tilbage til vore mindre Riibſtæder, hvor enkelte Holbergſke Skilbringinger endnu i længere Tid fandtes lignende ¹⁰⁾, og hvor hans Lyfispil derfor længe holdt ſig ſom yndet Folkelæſning ¹¹⁾. Men, efter de indgribende Omvæltninger i vore politifke, literære og ſociale Forhold ſiden 1848, kan man vel ſige, at de fleſte Holbergſke Karakter- og Tendentſlyfispil tilhøre en forſvunden Tid.

Kan nu enhver Digter, der fra ſin Tid og ſit Folk hentede Emnet for ſine Digtninger, anſees ſom et Slags Rilbe til hiſtorifk Kundſkab om Sædernes og Folkelivets Eiendommelighed i et viſt Tidsrum, da lader det ſig ikke nægte, at dette ogſaa maa gielde om Holberg. „Han fremſtillede ſin Tids Folkeliv i en ſaadan Fulbſtændighed, og lagde en ſaa ſtor indre Naturlighed, et ſaa uovertræffeligt Lune i Skilbringingen, at man vel tør paaftaa, hans Lyfispil ville, ſom en levende, alſidig Fremſtiller af en beſtemt hiſtorifk Periodes Tænkemaade, Sæder, Humsliv og ſtatsborgerlige Tilſtand, vedblive at være et dyrebart Nationalmonument ſaa længe der rører ſig danſk Land og Sprog“ (Overskou, Danſke Skueplads II. S. 147). Enkelte Afſnit af vor ældre Folkehiſtorie kunne derfor næſten bearbejdes ved at lægge hans Lyfispil til Grund. Den Vægelsindede, Barſel-

¹⁰⁾ Rahbek om Holberg I. S. 22; jvfr. Wilſes Reiſeiagttagelſer III. S. 9—10.

¹¹⁾ „Selv af vore mindſtklaſende Almuesmænd er der kun ſaa, ſom ikke have læſt det meſte af Holbergs Comedier. De findes i de fattigſte Hytter i Provindſernes Aſtroge og i Stædernes Smaagader, ſom paa Herregaarde og i Stædernes Palladſer.“ Fram, „Hvorfor ſkulde man ſkrive Bøger?“ i Minerva 1793. III. S. 205; jvfr. Lærde Efterretninger 1804. S. 794.

ftuen og Fulestuen lærer os at kiende Huuslivet og de huuslige Sæder i det 18de Aarhundredes Begyndelse. Seppe paa Bjerget viser os den søllandiske Hovbonde, som han var før Stavnshaandets Løsning. Studenterlivet og det lærde Væsen i Communitetets ældre Periode og før Universitetsfundatsen af 1732 lære vi at kiende af Jacob von Tihybo og Ulykkelige Skibbrud, af Rasmus Montanus og Philosophus udi egen Indbildning. Vi skrækkes ved at tænke os en Tid, til hvis Vildebe Hexeri eller blind Allarm, Arabiske Pulver og Uden Hoved og Hale have laant karakteristiske Træk. Ogsaa mindes vi om den danske Skueplads's Barndom ved Maskeraden og Ulykses von Sthacia, ved Melampe og Hexeri eller blind Allarm.

Men, ligesom nu saadanne National-Digtninger kunne lære os at kiende en forsvunden Tids Forhold og Sæder, saaledes afgive igien disse en, stundom uundværlig Commentar til hine. Der forekomme nemlig ei sjelden Hentydninger til Dagens Begivenheder, en og anden fra dengang herskende Meninger og Forestillinger laant Yttring, der i Samtiden fattedes og føltes af Enhver, men som Nutiden, uden nærmere Forklaring, enten overseer eller misforstaaer. Vel maa det Almindelig=Comissé til alle Tider tiltale os lige kraftigt; men det kan heller ikke nægtes, at Digtningerne selv maae vinde i Betydning for os, jo mere vi ere i Stand til at sætte os ind i den Tid og de Forhold, under hvilke de bleve til. Efter meer end et Aarhundredes Forløb behøver en og anden gammel Grindring at udhæves og fornyes; Indretninger og Forhold, for længe siden forsvundne, maae oplyses og forklares; forsvundne eller forandrede Lokalteter maae paavises; enkelte Skildringer og Situationer ville da ei længer forekomme os overdrevne og caricerede, naar de

tiendes i deres historiske Sammenhæng¹²⁾. Hvad Elisabeths Tidsalder er for Shakespeare's og Ludvig den Fjortendes for Molières Fortolkning, er derfor Frederik den Fjerdes med Hensyn til de Holbergske Lystspil. Endnu maa bemærkes, at uagtet han selv ved flere Leiligheder protesterer mod Besskyldning for personlige Udfald, og spørger med dem, der vilde finde skiulte Hensyn i hans Wittighedsarbejder¹³⁾, saa vil han paa et andet Sted dog kun vedgaae, at han aldrig med Forsæt, uden under visse Betingelser, har tilladt sig slikt¹⁴⁾; ligesom ogsaa den umiskienkelige Sandhed af flere blandt de Holbergske Skildringer sætter det uden for al Tvivl, at visse Individualiteter nu og da have staaet for Maalerens Phantasi. Tychonius i den ældste Jacob von Tychbo, von Quoten i Hexeri eller blind Alarm, maatte ogsaa Flensborgeren i den ældste Gert Westphaler, vise hvad Skuespildigteren paa den Tid torde tillade sig; derfor har

¹²⁾ Man see hvad Dehlschläger rigtigen har bemærket med Hensyn til de holbergske Dienerkarakterer; Rahbek om S. II. S. 166; dersom dette ellers ikke er en blot Efterklang af romerske og franke Lystspil.

¹³⁾ Noogle hidhørende Steber ere samlede i N. Boyes Holbergiana I. S. 299. I 3die Satire siger han:

„Jeg nævner tit en A., jeg mæler tit en B.,
Jeg stundom Navne og Versjoner tit opdigter,
Men skyder udi Fleng, især paa Ingen siger.“

Jvfr. hvad H. selv i Barselstuen III. 5. (2E. Udg.), i denne Henseende, lader Barselkonen sige til sit Forsvar.

¹⁴⁾ Af Fortalen til Heltindehistorierne fortæller følgende at meddeles: „jeg vidner helligen, at jeg aldrig saadant forsættligen „haver gjort, men at jeg heller haver opofret et og andet Indfald, „ja ladet hele Ark omsætte, naar jeg haver mærket, at det kunde „udtydes paa visse Personer, undtagen dem, som ved Skrifter „først have angrebet mig, for hvilket, endstigndt det kan forsvares „med moderamine inculpatæ tutelæ, jeg dog i mine Skrifter „haver gjort Afbigt og tilstaaet den Skrøbelighed.“

Samtiden heller ikke villet frikende Holberg for andre personlige Hentydninger¹⁵⁾. Dog — nøiere Efterforskning af saadanne vilde i de fleste Tilfælde nu være ligesaa unyttig som overflødig; nærværende Forfatter har derfor indskrænket sig til, ved en historisk Commentar over de Holbergste Lystspil, tillige at give Bidrag til Folkelivets og Sædernes, til Litteraturens og Skuepladsens Historie i vort Fædreland.

---

¹⁵⁾ Abrahamsons Samtale mellem Holberg og Poudeman i Alm. dansk Bibl. IV. S. 95.

Den politiske Randstøber.

Naar Holberg har sat Scenen for sit første Lystspil uden for Fædrelandets Grændser, da var det neppe fordi den Daarskab, han her foretog sig at reyse, ikke kunde lige saa vel tænkes i et uindskrænket Monarchie, som i en Fristat, men fordi en saadan Handling, som den der ligger til Grund for Stykkets Fabel, snarest kunde forudsættes i en Fristat som Hamborg, og fordi denne tillige frembød flere Fordele med Hensyn til selve Udførelsen. Det Pudseerlige, der altid maa være uadskilleligt fra Forestillingen om den lavere Borgerstands alvorlige Deliberationer om Statsager og store Verdensbegivenheder, i en Stad, hvis politiske Vægt i sig selv var saa ubetydelig, maatte forstærkes, og mangehaande Idee=Associationer maatte hos det københavnske Publicum forøge Interessesen, netop naar Handlingen foregik i Hamborg ¹).

---

¹) „Satiren figter alene til visse Pralere blandt gemeene Folk udi „Fristæder, der sidde paa Bertshuse og criticere over Borge= „mester og Raad, vide alting og dog intet . . . Jeg tvivler paa, „at nogen skal kunne vise mig en Comedie meer honnet og meer „moralff; thi om nogen Feil er fornøden at forestille i et Skue= „spil, saa er denne, der gaaer saa meget i Svang blandt Folk, „som ikke vide det selv. Den kunde maaskee have saadan Birk= „ning, om den blev spillet udi Holland eller andre frie Repu= „bliker, at en Käsverkooper skulde i lang Tid betænke sig at

Her havde nemlig, i de sidste Decennier af det syttende og det første af det attende Aarhundrede, en næsten uafbrudt Kamp fundet Sted imellem Raadet og Borgerfabet, eller i det ringeste et Parti af dette, hvortil stundom den lavere Haandværkerklasse sluttede sig; en Kamp, der saa meget lettere havde kunnet antage en voldsom, vel endog blodig Karakter, som flere af Hamborgs Raadstater, af forskjellige Grunde, havde fundet for godt at blande sig deri. Denne Gicering, der først efterat en keiserlig Commisjion i den Anledning i fire Aar havde været nedsat i Hamborg, endtes ved den saa kaldte „Hauptrecess“ af 1712, hvorved Borgerfabet, som forgjæves havde ønsket dansk Understøttelse, tabte sin Indflydelse og Raadet feirede, maa naturligtviis, paa den Tid da dette Stykke blev til, selv her endnu have været i frisk Minde; saameget mere, som den hele Begivenhed ikke var uden vigtige Følger for det politiske og commercielle Forhold mellem Danmark og Raadstaden²⁾. Det er til disse Begivenheder og Forhold der hentydes i 1ste Akt 6te Scene, hvor Henrik taler om, at Raadets Myndighed var stegen, siden den Tid at Kredstroppeerne laae i Hamborg; og hvor Richard Børstenbinder siger, at en „Bormester“ i Hamborg berømmes allene deraf, „at han kan holde det lovlige Borgerfak i Tvang“.

„opregne de Feil, som en Lurenne, en Eugenius har begaaet ubi „den eller den Campagne;“ Just Justesens Betænkning. Omtrent det samme gientages senere i Epistlerne V. Nr. 447. S. 27: „Moralen er at stemte med den gemeene Almue, som ubi Friestæder igieunemhegler Zbrigighedens Anstalter“; jfr. *Levet*, S. 145.

²⁾ *Høvers Gesch. Fried. IV. I. S. 146* fg. Fuldstændigere Oplysninger herom findes i *N. Skilderie af Kbhvn.*, 1831, Nr. 37-38, (medd. af *Nahef* efter *Bärmaans Hamburg. Denkwürdigkeiten*) og i *Molchs* Udg. af *Holl. Comedier I. S. 268-270, 283.*

Men, uagtet Holberg saaledes kan have havt sine gode Grunde for, ved denne Leilighed at lade Handlingen foregaae i denne Stad, ligesom at vælge den spanske Successionskrigs første Krigsjaar, i Stedet for samtidige Begivenheder, til Gienstand for Collegium politicums Debatter, saa kunde han dog allerede ved dette første Stykke ikke undgaae vrangte Domme og Hentydninger af Saadanne, som misforstode dets Tendents, at fremstille i et latterligt Lys alle ukalbede politiske Reformatorer og indbildske Dablere af Regjeringens Foranstaltninger³⁾. Var Scenen nemlig end i Hamborg, saa vare Karaktererne og Sæderne dog danske, og vort eget Land frembød, paa den Tid, Forbilleder nok til et Maleri som nærværende. Politifering saavel over indenlandske som udenlandske Statsforhold hørte her til den selstabelige Underholdning, naar Vinen først havde aabnet Hjerter og Munde; og hvormeget dette Slags

³⁾ Levnet S. 144; jfr. J. Justesens Betænkning. Naar han i Epistlerne III. Nr. 344, forsvarer de danske Skuespil mod „visse Geistliges Declamationer“, anfører han netop Den politiske Randestøber, som Exempel. I den Bægelsindebe (2E. Udg. 13.) spoger han med dem, som forargedes over Titelen: Den politiske Randestøber, skjøndt det var „et smukt Stykke“. Mærkeligt ellers, at de italienske Skuespillere i Paris, hvilke Holberg senere tilbød dette Stykke, ikke vovede at modtage det, da det let kunde udtolkes som en Satire paa de Store (S. 188). En anden Grund, hvorfor det ei kunde behage i Frankrig, angives af Mallet; Holbergs udv. Skr. VI. S. 118; jfr. Møllebech S. 265. Dog har man paa et af de parisiske Theatre givet en Efterligning af dette Stykke, ved en fransk Theaterdigter; Rahbek om H. I. S. 15. Der haves en plattysk Oversættelse af dette Stykke, trykt i Hamborg, men først 1743; Randestøberen og Borgerne tale her plattysk, Raadsherrerne og de Fornemme Høitysk. I Vinteren 1742—43 opførtes dette Stykke 8 Gange paa det hamborgske Theatre.

Lidkort i det Hele var i Tidens Aand, kan man slutte af den preussiske Konges Friderich Wilhelm I. Tobakscollegier, i hvilke den bekendte Lærde og Hofnar Gundling forelæste Aviser, og politiske Reflectioner anstilledes af Selskabet. Holberg tilstod selv, at han i sin Ungdom, tildeels opmuntret dertil ved Een af sine Lærere, havde været en flittig Avis-Læser og breven Politicus (*Moraliske Tanker* S. 199. 357.); senere hen, da han slog sig „til anden Læsning, som han holdt for at være mere solide“, opgav han vel dette Slags Studier, men bemærkede tillige, at en saadan Politifering og Lyft til at formere Statsprojecter især herstede i de smaa Rigsstæder og paa Landet⁴). H. haver da formodentligen havt Originaler, saavel til sin politiske Randestøber, som til Collegium politicum og til Bertshuusscenen i den ældste Geert Westphaler (III. 1-2.), hvor Politiferingen dog meest gaaer ud paa uskadeligt Moro; og da han ikke blot omtaler sine Besøg paa „Theehuse“, hvor der politifereedes, men ogsaa, at han „selv tilforn paa Postdagene havde ført Ordet“ (*Mor. Tanker* anf. St.), ere Sagnene om Bertshuse, saavel i som udenfor Hovedstaden, hvorfra enkelte Motiver og Træk til dette Lyftspil skulde være laante, maaskee ikke uden al Grund⁵). Den tjaarige Krigs mangehaande

⁴) Epistler I. Nr. 41; III. Nr. 192. *Moraliske Tanker* S. 358; jfr. Neenbergs poetiske Skrifter I. S. 360.

⁵) Blandt saadanne nævnes et saa kaldet Hamborger Herberg i Koeskilde (*Dansk Minerva* 1818. S. 267. 349.) og det forstum bekendte P. Larsens Lhuus i Pilestræde, hvor der om Aftenen samledes et sluttet Selskab af Borgermænd, som, indtil Kl. 10, ved et Kruus El og en Pipe Tobak commenterede over Aviserne. At der paa dette Sted skal have været et Bertshuus allerede før Aldebranden 1728; at man blandt de her søgende Gjester vil have gienkiendt enkelte Medlemmer af det Holbergske Collegium politicum m. m., derom see et Stykke i *Risøbenhavnsposten* 1830,

Trængsler, den kritiske Stilling hvori Fædrelandets Politik, endnu efter Freden 1720, befandt sig, de forskjellige Hofpartier, som, fornemmeligen fra det følgende Aar, af deelte ogsaa Hovedstadens Indvaanere, kan desuden antages i Aarhundredets første Fierdedeel at have frembragt en urolig Stemning hos Folket, foranlediget ængstelige Udsigter i Fremtiden, og som en Følge deraf, tillige allehaande umodne Ideer og uoverlagte Forslag, baade af Fremmede og Indfødte, eller med andre Ord — politisk Randestøberi⁶⁾). Men

---

Nr. 72. af en Person, der i Syvaarskrigens Periode selv skal have besøgt det; jfr. Molsbæch S. 271. Det holdt sig endnu til Slutningen af det forrige Aarhundrede. Derimod har Saguet om en Randestøber i Slagelse, der skal have været Originalen for Herman v. Brem. neppe paalidelig Hiemmel; Boyes 2den Udg. S. 687.

- ⁶⁾ Den bekendte Poul Juul udgav saaledes 1711 afskillige Finantsprojecter, som bleve undersøgte af dertil beskikkede kongelige Commissionsraader (D. Wolffs Journal for Politik, 1809. IV.). Endog Ublændinge førte her paa den Tid deres Varer til Torv; Greve Carl Ahlefeldt, Oversecretair Wibe og Etatsraad Grundt fik saaledes, den 22de Novbr. 1710, Befaling at conferere med en venetiansk Cavaleer, der formodentlig var kommen herind i Anledning af Kongens Reise, og høre hans Propositioner angaaende Commercen (Cancell. Siell. Register). Derfor bestemtes endog ved Fd. 20de Febr. 1717, at „da der kom mange unyttige Projectmagere, „saa maatte Ingen foreslaae Noget, uden han paa sin egen Beskostning vilde præstere det Foreslagne; kunde han ikke det, da „skulde han arresteres, til han præsterede eller efter Lovens Lide „derfor.“ I 1725 indgav en Hessen=Darmstadtiff Legationsraad, Baron J. Syburg et Project til en nye Statsindtægt, der for Danmark vilde udgjøre henved halvanden Million (Thaarups Archiv f. Statistil II. S. 31). Uden Tvivl var dette den samme Baron Syburg, der 1732 hos Frib. Wilhelm I. af Preussen udgav sig for at kunne helbrede alle, endog ellers ulægelige Sygdomme og forvandle Dværgsølv til Guld; (Murr, litter. Nachrichten zu der Gesch. d. Goldmachens, 1805, S. 107); altsaa en Charlatan.

at denne Art af Daarlighed var alt for dybt grundet i den menneskelige Natur og her fik formegen Næring af udbortes Forhold, til at ophøre ved et Lyftspil, maatte Holberg selv erkjende faa Nar senere, da Byens Gienopbyggelse efter Ildbranden 1728, Tidsforholdenes Indvirkning paa Prioritetsvæsenet m. m. opvakte faa mange stridige Interesser og foranledigede faa mange baade kloge og daarlige Projecter. Allerede tidligere havde Holberg revset denne indbildte Statsklogt, hvoraf selv de meest Uindviede troede sig i Besiddelse. Saaledes i P. Paars (I. 5.):

— — — Enhver vil Statsmand være,
 Hver Bonde, Haandværksmand en General kan lære.
 Man tit og ofte har med stor Forundring hørt,
 At Bønder saadan Snak om Staten haver ført . . .
 En Haandværksmand sig ei med lærde Ting bemænger, . . .
 Og siger, jeg ei Præst, men ifkun Borger er,
 Om Stat og Politik hver derimod kan tale.

Senere vendte Holberg ofte tilbage til dette hans Yndlings-thema; saaledes i N. Klins Fortælling om Potu, hvor Projectmagere bleve hængte, naar deres Projecter befandtes skabelige (Dorphs Udg. S. 62). Ogsaa forekommer Herman v. Bremenfeldt i Hexeri ell. bl. Alarm IV. 4. og i Republiken (egentlig en ny Bearbejdelse af samme Thema) I. 4. 6. 11; en Copi af Randestøberen er Sktærsliberen i Lyff. Skibbrud V. 4. Blandt Holbergs Epigrammer handler Nr. 175 i 2den Bog om en Randestøber, som blev Borgermester; jvfr. 3die B. Nr. 17. Reminiscencer af dette Stykke ere ogsaa Brevene til Collegium politicum i Epistlerne II. Nr. 126. 150; III. Nr. 193. 205. 226. 243. 247. 266. (291); IV. Nr. 365. 411. 430. Naar han her tillige (III. Nr. 243) meddeelte en ironisk Klage af en Kroholder over det Indgreb, Concerter og Skuespil gjorde i dennes Næring, derved at alle „løb efter Spil og Spectacel,“ i Stedet for at „de tilforn paa Vertshusene anvendte Aftenen

„paa grundige Samtaler saavel udi Stats- som Kirkesager,“ da vilde han vel dermed blot sige, at Scenen for disse Collegia nu var forflyttet, fra de lavere til de høiere Kredse. Dramatiske Journal (1771, S. 142) feiler derfor uden Tvivl, naar den tillægger dette Stykke en ringere Interesse paa dens Tid, end da det blev skrevet; fik dog Ewald Anledning til, endnu i det følgende Aar, og netop 50 Aar efterat Randestøberen første Gang var bleven givet, at skrive sit comiske Mesterværk *Harlekin Patriot*. Tvertimod: at dette Stykke i Grunden tilhører alle Tider og alle Folk, have Kiendere af dramatisk Kunst godtgjort⁷⁾; og som Beviis derfor kan vel ogsaa anføres, at det i nyere Tider ofte er givet i Udlandet som Keilighedsstykke og da, efter Omstændighederne, enten modtaget med Bifald eller Dødel, hvorfor det ogsaa flere Gange særskilt er udkommet baade paa Tydsk og Fransk⁸⁾ (Kahbek I. S. 151. 168; III. 459; Moltbech S. 265—66. 279).

⁷⁾ Plato lader Socrates sige, at om Uordener i Statsbestyrelsen kunne baade Haandværkere og Skippere, Rige og Fattige give Raad; Beckers Verdenshistorie II. S. 353; jvfr. Epp. III. Nr. 124; Kahbek III. S. 115; Udv. Skrifter VI. S. 30, efter den berømte franske Dramaturg *Cailhava*; Tilskueren af Kahbek, 1819. Nr. 84 (ud af *Schrøders Leben von Meyer*); Moltbech S. 267. Rector i Odense=Skole, D. Kraft, udgav 1789, ved Kongens Fødselsdag, et Program om „Grunden til den almindelige Lyft at dømmen om Statsfager,“ som indeholder flere gode og træffende Bemærkninger og, uden Tvivl, er fremkaldt ved Tidsforholdene; Frankrig befandt sig nemlig dengang allerede i politisk Giæring og hele Europa saae med spændt Forventning den til dette Aar sammenkaldte Rigsdag imøde.

⁸⁾ Der politische Kannengießer; Lustsp. Frkf. 1762; Der politische Zinggießer, ein Faschingsstück in 5 Aufzügen, nach dem Dänischen des Hrn. v. Holberg. Aufgeführt auf dem Churf. Nationaltheater und Fasching. München 1787; i Panje, Bibl. guter alter deutscher Lustsp. I. Pz. 1826. S. „Theatralische

At det, for øvrigt, ikke blot var simple Borgerfolk, men ogsaa Folk af den mere dannede Klasse, som elskede at hysle med, hvad man dengang kaldte politiske Videnskaber (omtrent hvad man nu kalder statsretlige eller statsoeconomiske), hvor langt disse end kunde være fjerne fra deres egentlige Kald, kan man slutte sig til af følgende Uttring om en tydsk Læge Johan Christian Wolfen, Broder til Frederik IVdes Livlæge og Bibliothekar, Johan Conrad Wolfen, der 1696 kom herind: „Sein Bruder nahm ihn mit größfester Freude an; er kam allhier an einen Ort, da ihm die Augen allererst aufgiengen, denn er fand nicht nur die vortreflichsten Medicos, sondern auch recht ausbündige Politicos, und vollkommene Staatsleute. Als sein Bruder, ein wahrer Politicus, in politische Gespräche mit ihm gerieth, und er nun wohl sahe, wo es ihm fehlte, stiegen ihm die Thränen in die Augen, daß er nicht zu den politischen Wissenschaften gewöhnet war, sondern davon wenig oder gar nichts gehöret hatte, und beschlos sofort derselben sich noch zu bemächtigen, es möchte auch kosten was es wollte, und bat seinen Bruder inständig, ihn hierzu zu gelangen mit guten Rathschlägen an die Hand zu gehen, der ihm denn die darinnen vorhandenen beste Bücher vorschlug, welcher er sich mit ganz ungemeinem Fleiß bedienete, dabey aber auch aus

---

Reisen“ (af Vulpinus) I. Weisenfels u. Spz. 1789, S. 259, nævnes „Der Bürgermeister in Einbildung oder der politische Kannengießer“, oversat af (F. S. D.) Tank og i Hamborg opført med Bisald; men neppe trykt. Paa Fransk: *Le Révolutionnaire corrigé, Comédie en 5 Actes par le Baron L. de Holberg, trad. du Danois, Basle, Berlin, Paris 1797.* Nogle Exemplarer fik en forandret Titel for at kunne indføres i Frankrig: *Chacun son métier, ou le Frondeur corrigé.* En yngre Samarbejdelse: *Le chaudronnier homme d'état imaginaire,* nævnes af Rahbek I. S. 15.

dem beständige Umgang mit seinem Bruder und andern geschickten Männern ein vieles erlernete"; (Zedlerske Universallexicon, 58de D.). Hvo kan herved affholde sig fra at tænke paa v. Bremensfeldts Politica, som hans tilkommende Svigersøn skulde studere sig til? Nogle af de Bøger, som Livslægen i dette Niemed foreslog sin Broder, vare maaskee netop de samme som de, hvoraf Randestøberen havde øst sin Viisdom; nemlig de fire Bærker, der, foruden Sviten af Statscabinetterne, udgjorde dennes politiske Bibliothek. Det torde ikke være uden Interesse, at gjøre et nærmere Bekjendtskab med disse Bøger, af hvilke nogle dengang, ikke uden Føie, hørte til Fagets klassiske Litteratur, selv for andre end politiske Randestøbere, men som i vore Dage uændede henstaae i de store Bogsamlinger.

Ved den europæiske Herold (1. 4.) sigtes til et Bærk, hvorom dets vidtløftige, her forforkortede Titel kan give en Idee:

„Der europäische Herold, welcher in vier Haupt-handlungen alle Kayserthümer, Königreiche, freye Staaten und freye Fürstenthümer, soviel deren jeko in der europäischen Christenheit blühen, nach ihren alten und jezigen Kriegs- und Friedensbegebnissen, Veränder- und Schwäch- und Wiederholungen . . . so wohl auch obgedachter Reiche und Lande Verfassungen und Regierungsarten . . . derer Activ- und Passiv-Prätenfionen, inner- und äusserlichen Staatsinteressen und denen Mitteln wodurch das gemeine Wohlwesen behauptet und deren Aufnehmen befördert werden könne . . . kürzlich und aufrichtig vorträgt, ausgefertiget von Frid. Leutholf v. Franckenberg.“ Frankf. u. Leipzig 1688. Folio. En nyere Udgave af dette Bærk udkom 1705 i to Folio-Bind. I Dedicationen foran Holbergs Anhang til den historiske Introduction (1713), nævner han dette som „et ypperligt Bærk, dersom dets Auctor med

„Jaa stor Flid havde skrevet om alle de andre Riger, som om Tybskland.“

Den politiske Nachtisch (I. 4.) var et Skrift, af hvis andet Dplag Titelen skal lyde saaledes: „Neuermehrter politischer Nachtisch, kürzlich vorstellend alle florierende Reiche und Republiken dieser Zeit, vormals in 250 Fragen verfasst, anjizzo aber mit 224 neuen Fragen und Anmerkungen, laut der ** vermehret und verbessert zc.“ Leipzig n. Frankf. verl. M. G. Hübner 1695. 8. (Kahbef I. S. 165).

Hercules og Herculiscus (I. 4.) ere, som Kahbef (I. S. 166) rigtig formoder, to forskiellige Værker, begge forfattede af en i det 17de Aarhundrede, temmelig bekendt tybsk Skribent, Professor i Minteln og siden Superintendent i Brunsvig, A. H. Buchholz, der døde 1671. Den fuldstændige Titel af Førstnævnte lyder i en af Udgaverne saaledes:

„Des christlichen Teutschen Groß-Fürsten Hercules und der Böhmischen Königlichen Fräulein Valiska Wunder-Geschichte, in acht Büchern und zween Theile abgefasset, und allen Gott- und Tugendliebenden Seelen zur christ- und ehrlichen Ergezlichkeit ans Licht gestellet. Braun-schweig 1693. 4.“

Der existerer ogsaa Udgaver af 1659, 1676 og 1744. Af sidstnævnte Værk havees en Udgave af 1713 med følgende Titel:

„Der christlichen Königlichen Fürsten Herculiscus und Herculadivla, auch Ihrer Hochfürstlichen Gesellschaft anmuthige Wunder-Geschichte; in sechs Büchern abgefasset, und allen Gott- und Tugendergebenen Seelen zur Anfrischung der Gottesfurcht, und ehrliebender Ergezlichkeit aufgesetzt; anjizzo aber auf Verlangen etlicher guter Freunde wieder herausgegeben. Frankf. u. Leipz. 1713. 4.“

Begge disse ere Stats-Romaner, af det Slags, hvortil Tonen i det 17de Aarhundredes Begyndelse var angivet ved Barclais Argenis, som for sin Tid ikke var uden Værd og endnu ind i det 18de Aarhundrede hverken manglede Læsere eller Efterligninger⁹⁾, blandt hvilke maaskee H. A. v. Zieglers „Asiatische Banise“, der første Gang udkom 1688, og siden i flere Dplag, Fortsættelser m. m. sidste Gang 1764, men for øvrigt er et Product af Svulst og Smagløshed. I Fortalen til „Hercules“ ivrer Forfatteren mod Amadis og de øvrige Elfkøvsromaner, og nævner som sit Arbejdes Tendents, at fremstille de nordiske Folks, især de Thydses fortrinlige Egenskaber. Netop fordi allehaande Sandsynligt og Usandsynligt her sammenblandes, og forskellige Gienstande behandles, fandt den meget Bisald; Wolff, Geschichte des Romans I. 202—19.

Af den politiske Stockfisk (II. 2. V. 3.; jvfr. Republikken I. 4.) har Forf. havt følgende Udgave for sig:

„Der politische Stockfisch mit seinem Kunststücke, wie ein kluger Liebhaber, wie niedrig er auch sey, reich, schön

⁹⁾ I Fortalen til Argenis paa Dansk, Kbhvn. 1746, siger Oversætteren Paus; „at de allerførste og berrømmeligste Statsmænd „udi vore Tider have derudi fundet saadanne ypperlige saavel „Leve- som Statsregler, at de have udvalgt den til deres bestående Haandbog og betient sig af den udi de aller vigtigste „Statsaffairer.“ jvfr. Wadsfiærs poet. Stueplads S. 67; Schönaus lærde Fruent. II. S. 945. Holberg selv har derimod allerede i P. Paars spottet med denne Rilde til politisk Dannelse, naar han, (1ste B. 5te S.) i Aulebning af den anholtske Armees Opstilling af J. Blok ved Hielp af Curtius paa Thyds, bemærker:

„Det fast utvovligt er, hvad man af gamle Bøger
Kan lære, naar man dem med Fliid igiennemser“

og derpaa i en Anmærkning tilføjer: „Poeten synes her at raillere med dem, som vilde sig ind, at de kan blive fuldkomne Statsmænd og Generaler af Romaners Læsning.“

und vornehm heyrathen kann. Allen politischen und weltflugen Leuten zu sonderlicher Belustigung vorgestellet durch Einen, welcher der historischen Wahrheit ergeben. Merseburg bey Christian Forbergen, 1681. 12." ¹⁰⁾

Det er allerede bemærket (Rahbek I. S. 165), at dette Skrift er, som Titelen ogsaa antyder, ikke en politisk men en Kierligheds-Roman ¹¹⁾. I Fortalen, som begynder med: „Die größte Kunst in der Welt ist wohl und glücklich heyrathen,“ forekommer aldeles intet om det i II. 2. angivne politiske Raad at tælle til 20. Det eneste af Bogens Indhold, som paa en Maade kan henføres hertil, er det Sted S. 5, hvor der siges, at Stokfisten skal være meget vanskelig at fange, hvorfor „ein solcher Mensch, welcher sich und seinen Vortheil mit unschädlicher List dienet, und die wieder sich versuchte Klugheit zu seinem Interesse brauchet, ein kluger Stockfisch genennet worden.“ Dette kan nogenlunde svare til Randestøberens Forestilling om en Politicus, hvis Urigtighed Holberg for øvrigt paa et andet Sted (Heltinde-Historier I. S. 115) har udriflet. I Den Vægelsindede (II. 11.) nævnes denne Roman som en Rilde, hvorfra Formularer til Kierlighedsbreve kunde hentes, men tillægges urigtigen Talander; Forfatteren skal nemlig have været en Hamborgsk Præst Johan Kiemer, der døde 1714, Forfatter til adskillige Niim og Prædikener (Mølleri Cimbria literata II. p. 730).

¹⁰⁾ Hos Rahbek l. c. nævnes 2det Oplag f. St. 1696, og i det store kongelige Bibliothek findes en Udgave, omtrent fra samme Tidrum, men uden Aarstal.

¹¹⁾ I Nytt Aftenblad 1826, Nr. 20, formodes, at det er den samme, der under en anden Titel „Solande und Floramene“ (Nürnberg 1717; Augsburg 1734) forekommer i Georgis Wörterlexicon.

Ved de 16 Statscabinetter maa Holberg have forstaaet de statistiske Beskrivelser over alle større og mindre europæiske Stater, som i Slutningen af 17de og Begyndelsen af 18de Aarhundrede udkom i Nürnberg, Leipzig, Frankfurt og flere Stæder i Tydskland, under Titel af „Staat von Dänemark, von Engelland, von Schweden,, 2c. Allerede i Fortalen til sit Anhang til Introductionen til de europæiske Rigers Historie (1713) spørger Holberg med de meget lovende Titler, hvorunder de her omtalte Skrifter vare fremtraadte. „Seg haver“ — siger han — „alleene kaldet dette Skrift „Anhang . . . ., for at undgaae den invidiam, de prægtige Tituler, visse Auctores gjerne sætte for paa Skrifter „af saadan Indhold, føre med sig, hvorvel jeg noksom veed, „at Titulen følger Bogen, og at Dpleggeren gjerne havde „forfyldt min Umage, om jeg vilde have udslettet det Ord „Anhang, og i Steden derfor sat Politische Nachricht, „Europæiske Herold, Stats=Cabinet eller andre saadanne glimrende Tituler, hvorved endeel Skribentere have „søgt at stikke Dyene ud paa den gemeene Mann“¹²⁾. — Endelig henhører til Randestøberens Literatur ogsaa „Alexander Magnusens Krønike“ (II. 3.), hvorved Holberg kan have tænkt, enten paa Wiingaards danske Curtius (hvorom mere ved Jacob von Tihbo), eller paa Joh. Sylvii nye Krønike om Alexander den Store (Rbhvn. 1630. 4. 1664. 8.), som beskrives af Myerup i Almind. Moerfskabslæsning S. 40. fg.

Nærværende Stykke afslødes i det tydske Sprog Ordene Kannegieffer og Kannegiefferei, i figurlig Be-

¹²⁾ Sefr. Epistlerne II. Nr. 126 om Vigtigheden af passende Bogtitler, hvilke siges at være det samme for Bøger, som Tiære for en Bog.

tydning, hvorefter i Campes Wörterbuch der deutschen Sprache forekommer følgende: „Kannengießler . . . gebraucht man auch uneigentlich, einen Menschen zu bezeichnen, welcher gern über öffentliche und Staatsangelegenheiten und Vorfälle so gut als er versteht spricht, seine Meinungen und Vermuthungen darüber und dabey äussert, in welcher Bedeutung es aber gewöhnlich Kannengießler lautet. Davon die Kannengießerei“ (ogsaa Kannengießern). Nævnt her intet tilspies om Oprindelsen af denne Betydning, er der dog neppe Tvivl om, at den maa søges i nærværende Stykke, der er fremtraadt i flere tydske Oversættelser end noget andet Holbergsk Lystspil (Udvalgte Skrifter VI. S. 37; Rahbek I. S. 151. 168; Boye S. 686; Mølbach S. 280). Ogsaa i vort Moderemaal har Ordet Randestøberi, i denne Betydning, faaet et Slags Borgerret, (ifjøndt det først forekommer i Mølbachs Ordbog, 2den Udg. I. S. 1164); omtrent som Politicus i den uforbeholdte Betydning, hvori dette Ord forud og tildeels endnu bruges; „i gamle Dage kaldte man jo en Skielm en Politicus“. I. 5.¹³). Ligesom Stykkets Hovedkarakter har beriget vort og Tydslands comiske Sprog med et nyt Udtryk, saa har den ogsaa afgivet Forbillede for adskillige satiriske Frembringelser i vor Literatur, de fleste dog kun af ringe Værd¹⁴).

¹³) Naar her III. 1. 3. 4. flere Gange forekommer Randstøber for Randestøber (III. 1. Landstøber og Randstøber, ligeledes Den Bøgefindende W. Udg. I. 3, Barselstuen II. 4. 5.), da hidrører dette, uden Tvivl, fra en hos Holberg ei usædvanlig Sprog=Stivhed; muligen blot fra en usiagtig Correctur; Mølbach S. 22. J. v. Aphelens tydske= danske Ordbog hedder Ordet ogsaa Kannengießler.

¹⁴) Saaledes haaves blandt Trykkesfriheds= Skrifterne: „Den politiske Spekhøker eller politiske Fortællinger af Hercules von Bremenfeldt, den gamle politiske Randestøbers eneste Søn,“ (af

At Ideen til dette Stykke skulde være laant af St. Evremonds *Sir Politick Wouldbe*, som Suhm antog (saml. Skr. VII. S. 266), har Rahbek godtgjort, kun for en ringe Deel at have været Tilfældet (Udv. Skr. VI. S. 26-30). Paa Svensk udkom dette Stykke første Gang i Stokholm allerede 1729; anden Gang sammest. 1736.

Den politiske Randestøber var det første holbergiske Stykke, som kom paa Scenen endnu i Skuepladsens første Aar, eller i Tidsrummet mellem 23de September og Udgangen af Aaret 1722, skjøndt selve Dagen ikke kiendes. Allerede i det følgende Aar maa det have undergaaet adskillige Forandringer¹⁵⁾, der optoges i Comediernes 2den Udgave 1724 (S. Noten efter Just Justsens Betænkning); af hvilke den vigtigste var den, at Collegium politicum holdtes hos Randestøberen selv, i Stedet for, efter Stykkets ældste Skikkelse, i et Bertshuus. Tre Aar senere sagdes Stykket igjen „med adskillige nye og artige Scener“,

---

Martin Brun) Kbhvn. 1771 (Fortegnelse paa Trykkefriheds Skrifter 2den Aarg. S. 121); Den politiske Randestøber, et Ugefrift copieret af J. L. Hynck, 1772, Nr. 1. 32 Sider; (3die Aarg. S. 108; jfr. Myerups og Krafts *Forfatterlexicon*). Sneedorfs Patriotiske Tilskuer 2det B. Nr. 172 indeholder Herman von Bremensfeldts politiske Testament.

¹⁵⁾ „Mandagen d. 27de September aabne de Danske Acteurs deres Theatrum, ved at forestille en Comedie kaldet den politiske Randestøber, som med mange Scener er blevet forbedret,“ hedder det i Aviserne for 1723. Om Stykkets første Opførelse i Bergs Huus i Læderstræde den 14de April 1747. s. Epp. III. Nr. 249; Molbeck S. 276—77; Overskou, *Danske Skueplads II*. S. 32; Den 20de Dec. (efter Dronning Lovises Fødselsdag d. 18de) opførtes Stykket paa Theatret i Liarehuset, i den kongelige Families Nærværelse; S. 49. Fra 1750 til 1856 er det paa det kongelige Theater givet 113 Gange.

at være „forbedret“ (Comedieplac. 19de Juli 1726)¹⁶⁾, hvilke dog neppe alle ere blevne optagne i de trykte Udgaver; i det ringeste findes i næste Udgave af 1731 kun een ny Scene tilsat, nemlig 5te S. i 3die A.¹⁷⁾.

Af dette Stykke leverede S. R. Paulli, Søn af den bekjendte Fanatiker Holger Paulli, og Forfatter til et Par Bystykke, „den Seendes Blinde“ (1723) og „Julestuen og Mafferaden“ (1724), i sidstnævnte Aar en ny Udgave eller Omstøbning, med en Skrivelse foran til H. Wikkelsen, hvori han tilstaaer, at han ved dennes Exempel var bleven opmuntret til dramatiske Arbejder; han ønsker tillige, at „de begge, som arbejdede paa eet Værks Vedligeholdelse, maatte derudi være saa enige, at de confererede med hverandre over deres Arbejde“; yttres, at „dersom de nye Stykker skulde have nogen ret Aem, de da faae at være to eller flere om at forfærdige og udpolere dem,“ og tilføjer endelig meget naivt, at dersom „Nogen, som bedre maatte være øvet i Dansken, vilde paatage sig tredie Gang at omsmelte denne Comedie, saa ventede han vist nok, at dette Skuespil kunde i sin Tid meritere at læses og elstes af brave Folk“. Dette besynderlige Forslag udgav Holberg tilligemed sit eget Svar, hvis mere bitre end spøgende Tone for øvrigt viser, at han tog Sagen alvorligere end den fortjente, under Titel: Tvende splinternye Breve til den politiske Randestøbers Dplysning, (optrykte i W. Høibergs Hol-

¹⁶⁾ Denne Placat er heel og holden optrykt i Overskoues Danske Skueplads I. S. 229.

¹⁷⁾ Om disse Forandringer, ved nogle af hvilke Holberg med en besynderlig, skøndt hos ham ikke usædvanlig Uagtsomhed har glemt Stykkets øvrige Gang, saaledes at de kom i Modsigelse med denne, s. Udvalgte Skrifter VI. S. 35-37; jvfr. Anm. nedenfor til I. 6.

bergiana, og senest i Liebenbergs Udgave VIII). Af det Paulliske Stykke meddeelte Rahbek (om *H. I. S.* 152-63) et Udtog, efter et Exemplar, som han dengang havde havt tillaaens fra Universitetsbibliotheket (og endnu senere: s. *Bidrag til danske Skuepl. Hist. S.* 56); men som nu ikke findes der. Det var at ønske, at R. nærmere havde befrevet denne literariske Sielendhed, hvoraf et Exemplar dog forefindes i det Deichmanske Bibliothek i Christiania (*Catal. S.* 278).

I. 2. Henrich: „Han vilde . . . at Mutter skulde gaae med Adriane . . . Mutter . . . som heller lod sit Liv end lagde sin flasked Trøye af.“

Om disse Fruentimmerdragter i en ældre Tid, af hvilke den Første ogsaa kaldtes Adriene og skal være opkaldt efter en berømt fransk Skuespillerinde, Adrienne Lecouvreur; s. Rahbek om *H. I. S.* 216; Molbechs Udgave *S.* 5. 281—82; den nævnes end videre i dette Stykke, IV. 2; Vægelsindede (*Æ. Udg.*) IV. 7; Jean de Fr. IV. 3; Barselstuen II. 2. 3; Jacob v. Thybo III. 2; Ulysses v. 3th. Prol.; Uden Hoved og *H. II.* 5; Hæveri og bl. *Alt. IV.* 4; Henr. og Pern. I. 6; En Flasketrøye nævnes i *Vægelsindede, Æld. Udg.* IV. 1. 7; jvfr. *P. Paars III.* 2.

I. 3. Henrich: „Jeg — købte mig en Formular hos Jacob Skolemester for 8 *sk*“.

En Kierlighedserklæring af „David Skolemesters Formularier“, omtales i *Den Vægelsindede II.* 11.

I. 6. Gesse: „Rand Du ikke sige mig, hvor min Mand har sin Gang om Dagen?“

I Udg. 1723 gjør Gesse dette Spørgsmaal til Peiter (ikke til Henrich) og faaer til Svar: „Omtrent ved disse Tider er han i et Wiinhuus hos Jacob von Lübek ved

Mühlenbrück." Dette M. var et Sted i Hamborg, i Nærheden af Raadhuset og St. Nicolai Kirke, der nævntes endnu 1842; Molbech S. 182. At Verten i dette Vinhuus, ved en Uagt-somhed af Holberg er kommen med i Coll. politicum, ogsaa i anden Udgave, uagtet Lokalet her er i Randestøberens eget Huus, er bemærket af Boye S. 34; jvfr. Molbech S. 9. 12. 15.

— Henrich: ... »Collegium polemiticum.«

Den uvidende Randestøberdreng maa antages at have hørt noget om Polemik, og Polemist, som han her forvevler med Politist; ligesom i Antonius's Mund I. 5. Notarius publicus bliver til Notarius politicus.

— Henrich: ... „som en Krebsøberst, som den øverste Vormester“.

Om Betydningen af disse Functioner, s. Molbech S. 283; Boye S. 33.

II. 1. Gert Bundtmager: ... „nok Krigssteuer og nok Romer=Monathen“.

S. Molbech og Boye anf. St.

— Herman: ... „Laa os Landfortet over Europa. Dandvarts Landfort.“

Herved forståes de af Justus Dandert og Søner i det 17de Aarh. forfærdigede Landfort, der ei have syn-derlig Værd, men folgtes for billig Priis og derfor bleve meget brugte. Naar Herman kalder Udgiveren Dandvart, da kan han tænkes at have forvevlet ham med den bekiendte Forfatter af „Landesbeschreibung der Herzogth. Schl. u. Holstein“, C. Dandwerth.

II. 2. Herman: ... »qui nescit simulare, nescit „regnare, siger en gammel Politicus, som ingen Gæk var; „jeg troer, han heedte Agrippa eller Albertus Magnus.“

Denne Sentents, som i Heltindehistorierne S. 121 tillægges Jacob I. af England, og som skal have været det eneste Latin, Ludvig XI. af Frankrig tillod sin Søn Carl VIII.

at lære, anbefalede ellers ogsaa vor Frederik den Anden ved hans Krøning, af Ordinator; Meravii Beskrivelse over denne Høitidelighed, fol. E. 6:

„En Konge skal og betænke dertil,
 „at det sig altid ei skikke vil,
 „at man griber strax og hastelig
 „til Sværdet, og altid strax hævner sig,
 „naar man fortørnes“ . . . .
 „qvi nescit dissimulare,
 „nescit regnare.
 „Det er: den som ey stundentid vil
 „giennem Fingrene see hvor det gaaer til,
 „han kan ingenlund ret vel regiere,
 „eller og sin Rige ubi Fred formere.“

Men at det, forøvrigt, kun er „menig Mand“, der anseer „List og Simulation at være rette Riendetegn paa en fuldkommen Politicus“, har H. selv videre udført, tilligemed Forskiellen imellem ægte og uegte Politici, i Epist. IV. Nr. 421. Om Agrippa, en berømt Polyhistor i det 15de Aarh. og om Alb. Magnus en berømt Naturkyndig i det 13de, s. Molbech S. 284; Bøye S. 33.

Ligesom den politiske Stokfisk havde forsynet Randsløberen med det Huusraad at tælle til 20, for at faae Breben til at gaae over, saaledes lærte en græsk Viis, at man i samme Niemed skulde fremsige Alfabettet; „men“, tilføjer Referenten P. Syv: „jeg raader at man først skal læse Fadervor vel, før man hævner sig.“ (Ordsprog II. S. 116).

II. 3. Geert Bundtmagers Forslag om temporære Ægteffaber omtales og giendrives i Holbergs Natur- og Folkeret (1734) S. 297.

— Geert Bundtmager: . . . „har været Mennist.“

Det samme som Mennonist eller Mennonit (en Sekt); Molbech S. 285.

— Gert: . . . „Sejer ligesaa stor som den vi vandt for Hochstedt“; hvor Eugen og Marlborough d. 13de August 1704 sloge den franske Hær.

III. 3. Herman: . . . „Semerecommander og Bafel=maner.“

Forvanskning af de franske Talemaader: je me re=commande og je vous baise les mains.

III. 4. Herman: . . . „Du kand med Tiden blive Keutendiener.“

Om disse Betiente, det Hamborgske Senats Over=vægt; s. Molbech S. 286.

— Herman: . . . „Ei ingen Snak! vil I være Frue, saa maa I og have Frue Noder.“

Dette Randestøberens Argument minder om Ordspøget: „Frue skal have Frue=Noder, sagde gal Anne, hun slæbte sin Raabe i Kendeftenen;“ B. Syv. II. S. 120. Om Engelses „Frøifens Titel“ (IV. 2). s. Molbech S. 287.

III. 5. Herman: . . . „Verden regieres af Bedanterie, og Folk seer meer efter smaa Dalier end efter solide Ting.“

Ordet Dalier antager Molbech S. 28, for et norsk (bergenst) Udtryk (Smaating); Bøye S. 34 forklarer det ved Narrerier eller Fias, og formoder at det har været „enten et selvgiort Ord, eller et af disse Udtryk, der opkomme i Hverdags sproget og bruges en vis Tid, indtil de igjen forsvinde, uden at optages i Skriftsproget.“ I den plattyske Oversættelse af dette Stykke gives dette Ord ved: „so welke kleine Ceremonien“; i Dänische Schaubühne III. (Cop. 1750) og i Dehlenschlägers Overs. ligeledes ved „wenige ell. kleine Ceremonien“; i Fursmans Franske, ved: nombre de petites cérémonies. Ogsaa den ei usandsynlige Gissning er ytret, at det kunde være en forvansket Udtale af Ordet Detailler.

IV. 2. Henrik: „Har Du ikke talt med Frue Borgmesters hylig?“

Geskes Fruetitel i hendes nye Stand kan have havt Himmel deri, at dette Prædicat dengang endnu ikke blev givet noget borgerligt Fruentimmer, uden netop Borgermesterinder. I en (utrykt) Biographi af den Kiøbenhavnse Stiftsprovst Morten Keenberg (f. 1660) anmærkes udtrykkeligen, at hans Moder blev kaldet „Frue Borgmesters.“

IV. 4. Geske: „Er der kommen Sirup i Caffen?“

Bægels. II. 2. „Saadant er lige saa galt som Sirup i Caffe.“

IV. 5. „Madame Abrahamsens, Madame Sanderus (de kysse begge paa Geskes Forklæde).“

I H. Hieronymus's Fordansning af G. Tauberts Dandse-Exercitii Nytte, Kbhvn. 1742. S. 49 nævnes endnu Kys paa Kjolen eller Skjørtet, som en, Damer af høi Stand tilkommende Hylдинг; (jfr. Falsters utidige Rangshye B. 22; Langebekiana ved Nherup, S. 41).

IV. 6. (Udg. 1723). Første Raadsherrinde . . . „Jeg har læst ubi en gammel rommerske Historie, som er „oversat paa Tydsk, at den gemeene Almue ubi en vis Re- „publique antastede Regieringen, og vilde ingen have til „Regimentet uden gemeene Haandværks-Folk, foregivende, „at derudi bestod den rette Frihed. Men de bleve formebelst „samme Regenters Haardhed og Fremfusenhed selv snart „kiede deraf, og forlangebe den forrige Regieringsform igien.“

Til hvilken Begivenhed i den gamle Verden her sigtes, og hvilken „romersk Historie“ her menes, kan vel vanskelig angives med Bestemthed; imidlertid er det dog rimeligt, at Holberg har havt et Træk af Syracuses Historie, som forekommer hos Diod. Siculus, for Die; Molbeck S. 288.

IV. 9. Heinrich: „Hun sidder og saaler paa hendes Strømper.“

Saalr 2: lapper, stopper (Vid. S. Ordb.). Holbergs Forsvarsskrift for Qvindefigmet: „Naar den ved Bennen — — maa see, som burde saale Strømper.“

V. 2. Svad Advocaterne her anføre efter Justinians Institutioner om Erhvervelse ved Tilflugt af en Flod, kan sammenlignes med det, der om denne Gienstand forekommer i Holbergs Natur- og Folkeret (1734) S. 191. Titelen i Institut. 2den Bog kaldes egentlig de rerum divisione, hvorunder tillige Materien de alluvione afhandles. Arminianer (Remonstranter) til hvilke H. Grotius hørte, forveksler Randestøbereren her med Armenianer.

V. 3. Bremenfeld: „Gaf ud, og siig til de Kiel-singer, som raaber paa Gaden med Østers, at de maa ikke „raabe i denne Gade, hvor jeg boer.“

At Sælgefærclinger raabte med Østers i Borgermesterens Gade, kunde dengang passe sig ogsaa paa Kiøbenhavn, hvor, i det ringeste ved Slutningen af det 17de Aarhundrede, dette Slags Lækerbidskener udraabtes tilfals paa Gaderne (D. Wolffs Journal for Politik 1822. IV. S. 237), og hvor de overhoved, indtil et Par Decennier ind i det følgende Aarhundrede, paa Grund af de slesvigiske Østersbankers større Productivitet, synes at have været almindeligere end i en senere Tid; Vægelsindede II. 2. (jvfr. H. Krøyers danske Østersbanker S. 66.)

— Henrich: „Herr Vormester.“

Om Holbergs forskiellige Skrivemaade af dette Ord; Vormester og Borgemester (rettere Borgermester) s. Mølbach S. 18. 38. 50.

V. 6. Bremenfeld: ... „Hvilken Vormester i Hamborg var meer aarvaagen, end Herman von Bremenfeld, der „udi sit heele Vormesterstab ikke sov et Øjeblik?“

Dette Indfald forekommer hos Cicero (Epistolæ ad

diversos VII. 30) om en Caninius, der kun i nogle Timer var Consul.

V. 8. Henrich: „Seg fand hverken læse eller skrive.“

Et blandt de flere Exempler paa Holbergs Glemfomhed eller Uagtksomhed; Henrich har nemlig i 3die Sc. oplæst to Dokumenter!

Til det hvad ovenfor (S. 18) er anført om de franske Oversættelser af dette Stykke kan endnu søies følgende mærkelige Ytring om, hvorfor det ei har kunnet gjøre Lykke paa den franske Scene, af Artiklen: Sur la vie et les ouvrages comiques d'Holberg i Littérature et Voyages, par J. J. Ampère p. 229-30: »Le Potier d'étain politique — qu'on a tenté plusieurs fois d'introduire sur notre théâtre, n'y a jamais réussi. Elle y réussirait moins encore à présent. Le progrès de nos moeurs tendra toujours de plus en plus à mettre à la portée des classes inférieures, si non des dernières classes, l'intelligence de la vraie politique, c'est-à-dire des intérêts et des besoins du pays. En ce sens, il n'y a, grâce à Dieu, déjà plus rien de ridicule à ce qu'un ferblantier s'occupe de politique; mais il faut penser qu' Holberg écrivait sous un gouvernement absolu, et que sous un tel gouvernement la politique des particuliers est en effet ridicule, parce que malheureusement elle est inutile.« Foruden Randestøberen karakteriseres her ogsaa og meddeles Prøver af Jean de France,eppe paa Biergét, Varseltuen, Zulestuen, Erasmus Montanus og Ulysses v. Ithacia. Allerede J. S. Snedorf har i sit 32te Brev bemærket, at den politiske Randestøber i Franckerig vilde være en lige saa fielden Karakter, som i andre Lande, navnlig i England, almindelig.

Den Vægelsindede.

„Af Holbergs Comedier“ — siger Molbech i sin interessante Karakteristik af dette Stykke (S. 291), — „er der ikke let nogen, som i mere egentlig Betydning kan kaldes et Charaktermaleri, naar man herved forstaaer en dramatisk Udvikling af en organisk, psykisk Eiendommelighed, end Den Vægelsindede“; han sammenligner Stykket i denne Henseende med Den Stundesløse, „der hører til den samme Klasse af Charaktermalerier, for saavidt nemlig, som H. i begge skildrer en sjælelig Bestaaffenhed, der forbliver constant, eller sig selv liig, i alle Berøringer og Forhold“. Allerede før dette Stykke blev til, havde Holberg saavel i sit 2det Skiemtedigt som i sin Metamorphosis (1ste B. 3. Fabel) skizzeret Karakteren af et vægelsindet Fruentimmer¹⁾; men den dramatiske Udførelse af en

---

1) Paa begge Steder siges, at hun „kun bestandig var (er) i Ubestandighed“. Naar det i Skiemtedigtet hedder:

Historie-Strivere blandt mange jo det samme
i forrig Alder just har mærket hos en Dame,

da er det aabenbart, at han ved denne „Dame“ ikke har tænkt sig nogen Anden end den svenske Dronning Christine. En nærmere Udvikling af denne Karakterfeil har H. givet i Forberedelsen til Berenice og Margareta Valois i Heltindehistorierne II. Et vægelsindet Fruentimmer fremstilles i Lykk. Skibbrud V. 5; i Jacob von Lhyboe IV. 9. klager Lucilia over, at Mandsoff „giver Charakterer paa vægelsindede Dvinder ubi Co=

saadan antog han hidtil at være uforsøgt af nogen Anden²). Denne Sujettets formeentlige Nyhed formaade dog ikke at befrie Stykket fra en mindre gunstig Modtagelse, end den, der var bleven dets ældre Søster til Deel³); hvorfor H. ogsaa fandt sig foranlediget til at underkaste det en betydelig Omarbejdelse, og fra 5 Akter, som det holder i sin ældste Form, at indskrænke det til tre, i hvilken Form det forekommer i de senere Udgaver. Men, selv i denne forandrede Skikkelse opnaaede det dog aldrig Plads blandt Forfatterens meest yndede Lyttspil, hvilket Dramatiske Journal (II. S. 172) ubledebe deraf, at til enkelte Karakterer, f. Ex. Lediggængeren og Kæftermunden Apicius allerede paa dens Tid savnedes Originaler. Naahæk antog derimod (om H. I. S. 179), uden Tvivl med Røje, at en Apicius, mutatis mutandis, letteligen vilde kunne gienfindes selv i Hovedstaden, endnu i vore Dage; skjøndt det dog tillige torde være et af de holbergiske Stykker, hvis Karakter, Sæder og Tone i det Hele, vi allerfnarest kunne møde i en eller anden af vore Provinds=Stæder⁴).

medier, som offentlig spilles, da de dog selv ere de største Weirhaner." En Bøgefindet med Navnet Lucretia forekommer ogsaa i Barselstuen (W. Udg.) III. 5.

- ²) Levnet S. 145. I ældste Udgave (I. 3.) lader H. Lucretia selv undre sig over, at Moliere ikke haver fremstilt Karakteren af en Bøgefindet. L'irresolu af Destouches, som H. vilde gjøre yngre end sit Stykke (Epistler V. I. S. 222), var dog i Grunden ældre; Naahæk om H. I. S. 172. 176; Mølbach S. 300—2.
- ³) „Formedelst nogle alvorlige Scener, som de fleste ikke begrebe ubi Førstningen; saa der ere adskillige Meninger om samme Stykke; thi nogle holde det, næst Barberen, for det fletteste; store Kiendere derimod af alle fem for det bedste;" J. Justesen; Holb. Levnet S. 145. Han selv roser Karakterens Udførelse, Intrigen og det „anseelige Denouement"; Epp. V. Nr. 493.
- ⁴) Fra 1758 til 1856 er dette Stykke opført 42 Gange paa det Kongelige Theater; jvfr. Naahæk I. S. 171. Paa Theatret i Tiarehuset var det i Aaret 1748 givet 3 Gange; Overskou, II. S. 67.

(Æ. Udg.) I. 1. Torben: . . . „Men see der er „Peer Zverfen!“

I de følgende Udgaver er dette Navn forandret til Petronius. Allerede i P. Paars II. 1; III. 2. forekommer en Peer Zverfen, „en gammel lærd Student“, som Peder Ruus havde kiendt i Kolding; ligeledes i Barfælstuen (Æ. Udg.) V. 3. Peer Zverfen som „en lærd Mand“, der tillige gjorde „Brudevers“; i Cr. Montanus V. 2. omtales Een med dette Navn som den „største Disputator“ paa sin Tid.

(Æ. Udg.) I. 3. Lucretia: . . . „om de franste „Comoedier kom her i Moden igjen.“

En fransk Hoftrup var paa ny ansat her 1715, men blev affkediget 1721; Overskou, danske Skueplads I. S. 134. 144.

(Æ. Udg.) Lucretia: . . . „Oll=Brød om Mor=genen, hvilket kostede mindre Penge end Thee.“

Jvfr. P. Paars I. 1. „Tre Aar for Calmar=Krig, . . . da reven Oll=og=Brød var brugelig for Thee;“ Jean de Fr. I. 2. „reven Oll og Brød.“ jvfr. Epistl. III. Nr. 226.

(Æ. Udg.) I. 4. Lucretia: . . . „Jeg vil see . . . „om de Tidender confirmeres, vi havde forige Post om „Sicilien.“

Da Holberg i sine Hentydninger til historiske Begivenheder stundom gaaer længere tilbage i Tiden, kan man her maaskee tænke sig Aaret 1718, da Spanierne først erobrede Sicilien, men Østerrige senere tilhlyttede sig denne De for Sardinien.

(N. U.) I. 5. Henrich: . . . „at der maa være „en 5, 6 Siæle i hende, som føre Krig sammen.“

Dette Indfald om flere Siæle i en Person, som Grund

til en vægelsindet Karakter (jvfr. III. 4. 15.) er formodentlig laant af Xenophons Cyropædie; Mollbech S. 303.

I. 6. Petronius: . . . „Nu er det ondt Veir.“

Ved en Forglemmelse lader H. derimod Henrich Sc. 8 sige, at det samme Dag er „deilig Veir“.

I. 6. Henrich: . . . „Seg forstaaer ikke heller Kloster-
„Latin.“

Herved forstaaes det Latin, som taltes ved Disputerøvelserne paa Communitetet, eller, som det dengang kaldtes, Klosteret. I Cr. Montanus I. 4. kalder Nille „Klosterlatin det bedste Latin, ligesom Klosterlerred det bedste Lerred;“ Det sidste var fiint Lerred, som forfærdigedes i thidske Klostere.

(E. Udg.) II. 1. Manden: . . . „Peer! tag Rappen,
„Du skal følge Monsieur hjem.“

Den Skik, at have en Tiener efter sig med en Kappe, eller en „Kappedrager“, som Sparenborg her klager over, (jvfr. Cr. Montanus II. 3-4) fandt Sted, indtil Parapluiet, eller som de i Begyndelsen kaldtes, Regnskærme, indførtes i Midten af forrige Aarhundrede. En „Regnekappe“ nævnes i Holbergs 2den Satire S. 175, og i Metamorphosis I. 6te Fabel, som hørende til en Barbeers Dragt.

II. 1. Grafte: . . . „Det synes vel en Høflighed af
„en Mand, at han tilbyder mig sin Tiener, for at lyse mig.“

Om Brugen af Haandlygter paa Kjøbenhavns Gader om Aftenen, endog efter Indretningen af faste Gabelygter, f. Mollbech S. 304-5.

— Grafte: . . . „Han som dræber Folk med
„Sangklokkerne, skulde aldrig bede Livet af Nogen af mine
„Børn; thi ingen af dem skulde efter Tacten føres til Graven.“

Jvfr. II. 11. og Jacob v. Thyhoe I. 2; i figurlig Forstand nævnes Sangklokkerne i Thff. Skibbrud V. 7. Efterat det ældste i Helliggeistes Kirke indrettede Sangværk

eller Kloffespil var brændt 1728 (det nævnes i Keenberg's poet. Skr. I. S. 308), fik Organisten ved Nicolai Kirke Breitenbich (Nyerup's Forf. Lex.) ved Rescr. 7. Jan. 1736 Tilladelse til, under visse Betingelser, at indrette et Kloffespil i denne Kirke, hvorpaa der for en bestemt Betaling kunde spilles ved Begravelser og Bryllupper, ligesom ogsaa ellers paa visse Dage om Ugen, geistlige eller verdslige Melodier. Ved Rescr. 5. April 1743 blev det forflyttet til Frue Kirke og Indtægterne deraf ved Privil. af 6. Febr. 1746 henlagte til denne; s. mere herom i Thaarup's Journal s. Rbhvnerne I. S. 470-78; Fonges Rbhvns Beskr. S. 163⁵⁾. Det kan være uvist, paa hvilket af disse to Sangværker Holberg har tænkt i Epistl. II. Nr. 96: „Sangværk . . . findes udi alle nederlandske Steder, saa at det er en nederlandsk Invention. Det Sangværk, som for nogle Aar siden er anlagt udi Kiøbenhavn er et af de fuldkomneste i Europa: at Indbyggere i Almindelighed finde mindre Behag derudi, end udi det Gamle, som for Albebranden var udi Helliggeistes Taarn, er ikke Sangværkets Skyld, men Saadant maa allene tilskrives de Flestes flette Øren.“ Derimod klager han paa et andet Sted aabenbart over det i Frue Kirke, da han som boende nær „ved det store Taarn, hvori Sangklokkerne hænge,“ en Dag maatte høre dem gaae for en Alfød, „udi fulde 4 Timer, lige fra 2 til 6 Slet“; . . . „thi en saa langvarig Ringen kan nok bringe en studerende Person udaf Humeur, endskiøndt han er mindre delicat

5) Allerede d. 11te Juli 1621 var det, efter Rantslerens Opfordring, kommet paa Tale i Consistorium om at indrette et „Siungeværk“ i vor Frue Kirke, hvorom der var besluttet at skrive til Amsterdam eller Hamborg; A. Const. 1685 besluttede Consistorium, at der skulde forskrives Een fra Holland, som, efter Kongens Dnske, kunde forfærdige et Sangværk til vor Frue Kirke (sammest.): men dette er dengang neppe kommet i Stand.

end jeg er." Han beder derfor sin Ven „andrage dette for Collegio politico paa Landet, for at høre vore Provincial Statemænds Betænkning . . . om denne Rimen ikke kunde blive saaledes modereret, at Klokkerne en halv Time allene skulde spille for Folk af Borgerstand, og en fuld Time for Adelen eller characteriserede Personer: dog saaledes at Kirken og Organisten derved ingen Afgang leed." (Epp. III. Nr. 291⁶). Prisen for Ringen med Sangklokkerne var dengang 6 Rdl. for Timen om Sommeren og 7½ Rdl. om Vinteren. Da dette Sangværk brændte med Kirken 1807, er det kun den ældre Slægt, der kan mindes dets melankoliske Toner.

II. 2. Apicius: . . . „Saasnart jeg faaer en Viin „paa min Tunge, skal jeg ungefæhr sige, om den er fra „Absteen, Bech, Soel, Fabricius, eller Wiil.“

Her nævnes de anseeligste Viinhandlere i Kiøbenhavn paa den Tid. J. L. Abestee, af en reformeert, endnu blomstrende Familie, boede i Høibrostræde (nævnes i Frises poet. Skr. S. 59 og i Keenbergs II. S. 173); Bech maa have været Johan Bex, der døde 1724; Joh. Sohl eiede Gaarden Nr. 3 paa Amagertorv, ved Siden af Hof-Viinleverandeur (Herman) Fabritius, i Nr. 2 († 1729)⁷). Claus Biehl boede 1706 i Nicolai=Kirkestræde, men ved sin Død (omtrent 1736) paa Hjørnet af Fortunstrædet og Admiralgaden (Barfods fælsterste Geistl. Poesi Hist. II.

⁶) Dette stemmer ikke ganste overeens med hvad der senere læses i Epistlerne V. 2. S. 138: „hvad de saa kaldte Sangklokker angaaer, hvor Psalmer spilles, da holdes de allene for Zivath, og findes ikke uden i saa af de største Stæder, hvor de bruges ved alle Slags Høitideligheder.“

⁷) Nythist. Tidsskrift V. S. 266; han døde 1727. Anekdoten hos Rahbek I. S. 187, samt Verset i (Lützborp's) Samling af smukke danske Vers I. S. 146, maa henføres til Broderent Sorgen Sohl der 1728 blev Commeceraad.

§. 270); Alle havde de saaledes nedsat sig i Nærheden af Slottet. Hos disse og andre Viinhandlere, holdtes dengang jævnlig Auctioner, bleve Lotterier truffne m. m. Viinhuset „de tre Rømere“ (egentlig Pokaler til Rhinviin) laae (ifølge æ. Udg. II. 3.) paa store Rjøbmagergade, lige over for et andet Viinhuus, »Cabo de bonne Esperance«, paa Sjørnet af Løvstræde og Rjøbmagergade, lige over for den Gaard hvor Griffenfeldt er født; en Steen med Stedets Navn og Årstallet 1732 fandtes endnu over den her værende Kjelber indtil 1831 (Dagen for d. N. Nr. 312).

Om de øvrige af Apicius i denne Scene anstillede gastronomiske Betragtninger, s. Møllbech §. 305. 306-7.

Apicius: . . . „Det bedste, som er ved Almanakerne „er disse Navne=Dage.“

Navnedagen (ogsaa i Jacob von Tillyboe I. 3.) eller den Dag, ved hvilken man fandt sit Navn anført i Almanakken, som i vore Dage hengaaer aldeles ubemærket, regnedes derimod paa den Tid og endnu langt ind i Århundredet næsten lige med Fødselsdagen (Rahbeks Erindringer I. §. 33.); hvilket endnu er Tilfældet i Sverrig og flere Lande. Man modtog paa den Dag fra Venner og Paarørende Hønsfningsvers, de saakaldte Bindebreve, ved hvilke man erklæredes for „hunden“, indtil man ved en Foræring eller et Gilde havde løst sig. I vore ældre Versamlinger f. Ex. Schandrups, Keenbergss og Tychonius's, forekomme mange saadanne Bindebreve⁸⁾; nogle af de

⁸⁾ Endnu ældre ere et rimet Bindebrev til en Dame fra Christian IV. Børn; (Dsk Magazin II. §. 7.); et „allerunderdanigst onskende Bindebidt“ til Christian V. fra P. Schumacher (Griffenfeld) i hennes Levnet af D. Wolf §. 54; et Bindebrev paa et lyseblaat Silkebaand fra Corf. Ulfeldts Døtre til Christian V. 18 April 1671, i Møllbechs Nord. Tidsskrift I. §. 564. Flere findes i Bordingss poet. Skrifter I. §. 203. 209. 214; II. §. 472.

lyngste findes maaffee i C. G. Bierings Tankering (1769) II. S. 128. 131. Endnu i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede hørte Offer af Mesterlectien paa hans Navnedag, til de knappe Indtægter, hvormed Rectoren i Vordingborgs lærde Skole var aflagt (F. Suhrs Skoleprogram 1824 S. 11). Mere om disse Vindebrevne forekommer i Rasks Morstabslæsning 1834. Nr. 7. At de endnu i dette Aarhundrede ikke ganske ere gaade af Brug paa Landet i de fiernere Provindsler kan sluttes af en jydsk Skolelærer, Jesper Fiords „Materialier til Vindebrevne for Bønder og Andre, hvormed man kan fornøje sig i Selskaber og i det daglige Liv“; Odense 1822.

II. 3. Apicius: . . . „Drengene paa Gaden løbe „om med en Spaadom, som er trykt nyelig.“

At det var Drengene, der dengang folgte Biser og „Placater“ paa Gaderne, sees ogsaa af 3die Sat. (Begynd.), Ellevte Juni III. 6., og Hereri ell. blind Allarm II. 1.; jvfr. F. Hansens (F. Horns) Somnium poeticum S. 135.

— Apicius: . . . „Ach! Charmante Tomfrue! maae „jeg røre kun med den lille Finger paa hendes Bryst?“

Denne Maade at courtisere paa synes paa den Tid ikke at have været fremmed, hverken i den høiere eller lavere Stand, mueligen fordi Kønnetts da brugelige Dragt gav Anledning dertil; jvfr. Teppe paa Bjerget III. 3; De Usynlige I. 3. 4; Den Stundesløse II. 8.

II. 4. Espen: . . . „Herrens Hierte . . . gaer „ungefær lige saa rigtigt som Holmens Klokke.“

3 Møg. Andersens Gratulationsvers til H. Mikkelsen foran Holbergs fire Skiemtebilde hedder det:

„For Holmens Klokke skal med andre Klokker gaae.“
At den 1804 endnu ikke gif rigtigere, bemærkes i Politievennen 30te Hefte Nr. 383.

II. 6. Lucretia: . . . „hvor meget jeg tabte i Cin-
„quille i Dag.“

Cinquille var et Slags P'hombrespil imellem 5 Personer.

II. 6. Craste: . . . „Adieu kysste Thais!“

Thais var en bekjendt Hetære i Athen paa Alexander
den Stores Tid.

II. 8. Apicius: . . . „Jeg troer der er gandske faa
„Huse i Riibenhavn, hvor der jo blir bandet meer paa en
„Dag, end paa Comoedien i en Maaned.“

Omtrent det samme til Undskyldning for Eder i Skue-
spil anføres i Epistlerne III. Nr. 267, og IV. Nr. 359;
jvfr. Rahbek II. S. 121.

II. 12. Thomas Diaphorius, som Lucretia her be-
nævner en Pedant, er den pedantiske Frier i Molières
Iindbildte Shje; han nævnes ogsaa i Philof. ubi egen
Iindbildning II. 4.

II. 17. „Petronius med Musicanterne.“

At det dengang ogsaa har været Skik her i Byen, at
bringe Damerne Sercnader, kan tillige sluttet, saavel af
Jacob v. Thyhoe IV. 10 og De Usynlige II. 6., som
af W. Helts poet. Skrifter S. 121 og af F. Horns Som-
nium poeticum (Kbhvn, 1731) S. 78, hvor der tales om

En Anden, som og var hentaget i en Pige,
hver Aften spille lod paa Fløite, Harpe, Gige,
for hendes Vinduer . . .

men som ligeledes blev kun maadelig lønnet derfor.

— Lucretia: . . . „tag fat paa jer Seneca, og læs der-
„udi et Capitel om Brede.“

Senecas Afhbl. de ira, i 3 Bøger, kunde Lucretia
formodes at kiende efter Birthe Thotts ovenomtalte danske
Oversættelse 1658.

III. 1. Apicius: . . . „Est du en honnet Cavalier,
„saa møder Du mig Kloffen 8 i Aften paa Grønland.“

Det her forekommende Grønland hører blandt de kiøbenhavnste Lokaliteter, der nu kunieldent nævnes. Det er egentlig Navnet paa den vide, øde Plads imellem Citadellet og Østerport, paa hvilken alt fra Chr. V. Tid af, Forbrydere af Militæretaten bleve henrettede⁹⁾, og hvoraf en Deel siden anvendtes til Udvidelsen af Nyboder, til Anlæg af en Kaserne og til en Exerceerplads; Noget deraf udgjør nu ogsaa den saakaldte Esplanade, og den sidste af Kiøbenhavns Bastioner fører endnu Navnet „Grønland“. Med Hensyn til denne Duel, anmærkes i en Note til Fursmans franske Oversættelse af Stykket S. 88. 2c. »on y a donné autrefois plusieurs duels.« Mueligen har den Maade, hvorpaa Udfordringen her gives og modtages, sin Grund i den Straf, der ved D. L. 6—8—3. og ved senere Forordninger var fastsat for den, der lod sig bruge til at overbringe en Udfordring enten mundtlig eller ved aabent Cartel.

III. 3. Eraste: . . . „Seg skal forsvære at tage „nogen latinsk Dreng i min Tieneste meer.“

Zens i Jacob v. Thyhøe IV. 11. roser sig ogsaa af at høre blandt de „latinske Dreng“. Maaskee herved kunde forstaaes unge Studerende, der agtede at deponere, men af Fattigdom maatte, for nogle Aar, paatage sig en Tieners Skikkelse. En hidhørende karakteristisk Uttring forekommer i et Brev af Rostgaard fra 1745 i Hist. Tidsskrift IV. S. 310; jvfr. Rahbek om H. II. S. 166.

— Eraste: . . . „først kommer hans Søster mig til at „løbe April.“

I sin ældre Form (IV. 3.) spilles Stykket rigtig nok 1ste April. Mølbach S. 311 finder det, fra den drama-

⁹⁾ „D. 10de Mai 1676 blev en tydsk Fændrik formedelst Forræderie hos hannem befunden, hængt i Kiøbenhavn ude paa Grønland ved Toldboden;“ Udbrug af J. Birkerods Dagbøger S. 172.

tiske Side rigtigt, at Holberg i Samarbejdet har opgivet dette Moment. Maaskee har han ogsaa haft et andet, personligt Motiv dertil. Afd. Prof. T. Baden har fortalt Forf., at hans Moder, der i sin Barndom havde kendt Holberg, (hun var 13 Aar gammel da H. døde) kunde mindes at hans Fødselsdag var bleven erindret d. 1ste April¹⁰).

III. 5. Christopher: . . . „Jeg har ikke gaaet i „Skole til Maren Gifteknivs.“

Denne Person nævnes ogsaa i Ulykses v. 3th. I. 2 og i Den Stundesløse I. 2; i Den forvandlede Brudgom I. kaldes hun „Madame Kirsten Giftekniv“. Det sidste høres endnu i det komiske Sprog.

Af Datidens Litteratur omtaler dette Stykke eller hen- tyder til to religiøse Dpbyggelseskrifter: Taarepersen (I. 5. II. 8.) og Tolv aandelige Betænkninger (II. 6.); til tre Morfskabsbøger: Astræa, Amadis og den politiske Stoffisk (II. 12); og til to Haandbøger ved den lærde Skole- Underviisning: Colloquia Stephani og Orbis Pictus (E. Udg. IV. 4). Om alle disse kunne følgende Dplysninger her meddeles.

Førstnævntes Titel er:

„Denne lille Bog, kaldet Taare-Perse, indeholder ad- fillige gudelige og aandelige Sange, Gud fornemmeligen til Ære, og sin Næste til Dpbyggelse, eenfoldeligst com- ponerede og sammenstrevne af Hs. R. M. Skibspræst Jesper Rasmusøn Nachløw, Kiøbenh. 1684. 12.“

De mange følgende Dplag af dette Skrift, lige indtil A. 1803, vidne om at det har været en yndet Dpbyggelses- bog (Almeennyttige Samlinger IV. S. 225).

¹⁰) I Dagen 1824 Nr. 79 nævnes ogsaa 1. April som Holbergs Fødselsdag.

De „Tolv aandelige Betænkninger“ maa være Ph. Regelii Skrift, oversat af Niels Mikkelsen Aalborg († 1645), som 1614 mistede sit Præstekald i Helsingborg, fordi han i sin Forklaring over Apocalypsen havde statureret Mueligheden af Hedningernes Salighed. Paa een af de flere Udgaver lyder Titelen saaledes:

„Phil. Regelii tolv aandelige Betænkninger, udi hvilke indeholdes skønne trøstelige Bønner, saasom det rette salige Middell, hvorved man en naadig Gud, en rolig og glad Samvittighed, og endelig det evige Livs Krone erlange og beholde kan. Gud til Ære paa Danstfe udsat af N. M. Aalb., nu paa ny med Flid igiennemseet, og forstegang med Kobbersthykker beprydet og bekostet af Kon. May. Boghandler Daniel Paulli. Kiøbenhavn 1674. 12.“

Saa vel Amadis, denne berømte spanske Romanchelus fra Middelalderen med dens franske Bearbejdelser og Fortsættelser, som Honoré d'Urfés i det 17de Aarh. berømte Hyrderoman Astræa, Forbillede for en Mængde sildigere Hyrderomaner, tiende endnu i Holbergs Dage til Morfskabslæsning for Damer af den finere Tone¹¹). Af den Første haves intet oversat paa Danst; men naar Pernille (II. 12) vil gienkiende Steder af den i et Kierlighedsbrev, da kunde man tænke sig saadanne laante fra følgende tydske Chrestomathie af Amadis: „Schackammer schöner, zierlicher Drationen, Sendschreiben, Gesprächen, Vorträgen, Vermahnungen und bergleichen, aus den 24 Büchern Amadis

¹¹) L. Bartholin de libris legendis (1676) p. 168; Nabh. og Nyer. Forelæsn. III. S. 65. At ikke Alle faant denne Læsning just anbefalelig, kan sluttet af P. Syvs Sentents (II. S. 72): „Af Romancher (saa kaldes denne Lids opdigtede Fabels, f. Ex. Astræa, Arkadia o. s. v.) bliver man hverken klog eller from (: gudfrygtig).“

aus Frankreich zusammengezogen . . . wiederumb von Neuem aufgelegt" (Strasburg 1624. 8); hvoraf findes flere Dplag.

Uf Alstræa ere derimod to Dele overførte i vort Modersmaal, ved den af dansk Sprog og Poesie i sin Tid ikke ufortjente Søren Terkelsen:

„Den Hyrbinde Alstræa ved H. Honor. af Urse først frantzøesk beskrevet: hvorudi historiske=viis og under Hyrder og andre Personer mange ærlige Værdomme, skønne Sprog, og Kiærligheds uliige Virkelfer med allerførste Tugtighed blive forestillede. Nu nyligen fordansket, og med Kobberstykker beprydet, af Sindet. Tager. Tht. Til. Lyft. Sin Tid. (Søren Terkelsen Tolber til Lyf=Stad o: Glückstad). Med Kongelig Mægtts Frihed paa thyve Aar. Prentet i Lyckstad, hos Andreas Koch, 1646-48. (1ste Part indeh. 1-6te Bog; 2den Part 7-12te Bog). Afslang Qvart.“¹²⁾

Denne Oversættelse var for sin Tid et Pragtværk, da den er ziiret med ret gode Kobbere, stukne af Mathias Petersen, Guldsmed i Husum, den ene af de to Brødre, som ogsaa stak Landkarterne til Dankwerths store Chorographiske Værk over Hertugdømmerne.

Romanen den politiske Stokfisk, som kendes fra foregaaende Stykke, om hvis Forfatter s. ovenfor (S. 21) kunde rigtignok snarere veilede ved Affattelsen af et Kiærlighedsbrev, end give Stof til politiske Betragtninger. Lucretia feiler, naar hun nævner som dens Forfatter Pseudonymen Talander (Aug. Bohse, Professor ved Ridderakademiet i Liegnitz, død i Begyndelse af 18de Aarh.), blandt hvis Arbejder derimod findes en „Allzeitfertiger Briefsteller,“ Leipzig 1696. 3 Voll. 8., som hun her snarere kan have havt i Tankerne.

¹²⁾ N a h b e k s og N y e r u p s Bidrag til d. danske Digtek. Hist. III. S. 61.

Ved den (II. 8.), uden videre Tillæg, omtalte Satyriske Roman kan maaskee menes: „Satyrischer Roman oder allerhand wahrhafte, listige, lächerliche und galante Liebesbegebenheiten, von Menantes“ (c: C. F. Hunsold), 2 Dele, Hamborg 1706 og flere Gange; den indeholdt virkelige Kierlighedstilbragelser i Hamborg, og Forfatteren maatte derfor flygte; Wolffs Gesch. d. Romans S. 220.

Colloquia Stephani er egentlig den, især ved Udgaven af Saxo, bekjendte Sorøiske Professors og Historiographs S. J. Stephanius's »Colloquiorum familiarium Libri IV pro scholis Daniæ & Norvegiæ,« Rbhvn. 1634, 8vo, og siden oftere. Disse Colloquia maae paa den Tid endnu have været en almindelig brugt Skolebog hos os, ligesom et Udtog af den til samme Tid var det i Sverrig, og ligesom samme Forfatters under Benævnelsen »Verba Stephani« bekjendte »Nomenclatoris latino-danici Pars altera, quæ verba omnium conjugationum ordine alphabetico exhibet,« var det endnu ved Slutningen af forrige Aarhundrede for dem, der ikke havde Raad til at anstafte sig Badens Lexicon. Af J. A. Comenii *Orbis sensualium pictus* have vi en for de danske Skoler indrettet Udgave af Conrector ved Aarhus Skole H. Rhode († 1679), af hvis mange Dplag et af de sidste er udkommen Rbhvn. 1721. 8; jvfr. Zille Hansbatters Forsvarsskrift.

Jean de France, eller Hans Frandsen.

Det er ei usandsynligt, at et og samme, fra klimatiske Forhold udgaaende Motiv kan oprindeligen have ligget til Grund, saavel for Nordboernes Udvandringer i Oldtiden, som for deres Udenlandsreiser i en nyere Tid; for danske Adelsmænds vidtløftige Reiser i 16de og 17de Aarhundrede, ei blot i Europa, men ogsaa i Orienten, hvorpaa saa mange Riigspræbifener fra den Tid frembyde Exempler¹⁾, og for den jydsk Almues Vandringer i en senere Tid; en Drift nemlig til at blive kiendt med og tilegne sig Goder, som gunstigere Veligheden, lykkeligere Clima og tidligere Cultur have skienket fremmede Lande fremfor vort Nord²⁾. At indskrænke disse altid befoftelige, ofte aldeles unyttige Udenlandsreiser, hvad

---

1) Man see herom en i Sorøe 1646 trykt Tale de laude et fructu peregrinationis, holden paa Odense Gymnasium af en Adelsmand Christen Wind, der stod i Begreb med at afgaae til Sorøe Akademie; han forsvarede her Udenlandsreiserne mod deres Dablere, og betegner dem som en Veie til at erhverve sig Kundskab om Statsforhold, ja udbødelig Ære!

2) Prutz omtaler, i sin Karakteristik af Holberg, Reiselysten som en hæderlig Eiendommelighed hos det danske Folk, der har vedligeholdt sig endnu i den nyeste Tid; Litterarhist. Tidschenbuch 1844. S. 287. Om de Danstes, baade Adeliges og Studerendes, Udenlandsreiser i ældre og nyere Tider; s. G. L. Vadsens Smaa Afhandl. og Bemærk. I. S. 79-82.

den adelige Ungdom angik, eller i det ringeste give dem en mere hensigtsmæssig Retning, var for en stor Deel Dømedet af det Sorøeske Ridder=Akademies Stiftelse; ligesom igien Mangel af alvorlig Overholdelse af Fundatsens Bestemmelser i denne Henseende, med Høie er nævnet blandt Hovedaarfagerne til dette Akademies senere Forfald³⁾; hvorfor Holberg, ved sin betydelige Donation til dette Institut, for en Deel havde til Formaal at modarbejde denne, efter hans Mening, i sine Følger mere skadelige end gavnlige Reiselyst blandt de høiere Stænder⁴⁾.

Men efter Statsforandringen i A. 1660 begyndte ogsaa Borgerstanden, med voxende Velstand og Indflydelse, at eftertragte den Glæde og Anseelse, som Udenlandsreiser formaaede at meddele; den vilde heller ikke i denne Henseende staae tilbage for sine adelige Medborgere, hvem vigtige Statsembeder ikke længer udelukkende vare forbeholdte. Saaledes aabnedes da en ny Kanal, giennem hvilken forbedrede Sæder med fremmede Moder og Daarligheder fik Indpas i Landet, i samme Forhold som Pengene gif ud af det, og som maatte yttre en stærkere Virkning hos et Folk, i hvis Karakter Mangel af Originalitet og Beundring af alt Fremmed med Høie antoges at udgiøre et Hovedtræk⁵⁾.

³⁾ Danm. Hist. III. S. 616; Tauber Sorø Akad. Forfatning under Chr. IV. og Frid. III. S. 53. I statsoeconomisk Henseende klagede allerede Ar. Berntsen i sin *Dann. og Norges frugtl. Herlighed* (1656) Deib. fol. a. 3. over de mange Penge, der gif ud af Landet til „ufornøbne Reisers unyttige Expenser.“

⁴⁾ Epistler II. Nr. 177. IV. Nr. 334.

⁵⁾ Th. Bartholin yttre i et Reiselighedsfrift de peregrinatione (1674), i Anledning af hans Beslægtebes, den unge Dib. Frirens forehavende Udenlandsreise, at det var dennes generosa indoles, præclari natales et magnorum ingeniorum consuetudo, der gjorde det til en Nødvendighed for ham at reise udenlands. For øvrigt taler han omtrent i samme Tone som Holberg om det Hensigts=

Blandt det danske Folks Nationalseil nævner Holberg derfor i sin Dannemarks og Norges Beskrivelse (Kbhvn., 1729) S. 19: „en Admiration over alt det som kommer fra fremmede Steder, hvoraf flyde de Uleiligheder at Alle, endogsaa de som liden Evne have, gjøre udenlandske Reiser, og komme nøgne tilbage. De ere alt for villige at modtage fremmede Moder, finde al for stor Smag udi udenlandske Sager, hvilket blandt andet forarsager at Landets Manufacturer ofte have slet Fremgang.“ — „At see fremmede Lande“ — skriver han senere „(Danmarks Historie I. S. 36) — er endnu en Hovedpassion hos den danske Nation, saa at det første Børn lære at tale, gaae de frugtfulde med udenlandske Reiser;“ hvorved han tillige gjør en ironisk Sammenligning imellem de oeconomicke Følger af disse og af vore hedenste Forfædres Sætog til de samme Egne; jvfr. 1ste Sat. S. 145; Epistl. IV. Nr. 334. S. 120.

Denne Reisehje var det nu, som gav Holberg Stof til nærværende Lustspil, i hvis Expositionsscene han lader Veronimus aflægge sin egen Troesbekiendelse om hvad der fra moralsk, politisk og statsoeconomick Side kunde indvendes imod den borgerlige Ungdoms altfor tidlige og hyppige Udenlandsreiser. „Det var“, siger han i sit Levnet (S. 146), „en Satyre paa vore Unge, der i Hobetal pleie at flyve udenlands, inden de komme til Skielsaar og Alder, for

---

løse ved de fleste saadanne Reiser, om den græsferende Reise-
manie blandt Hsie og Lave m. m. Det kan bemærkes, at For-
ordningen af 13de Marts 1683 paa en vis Maade opmuntrede
dertil ved at tillægge dem, der havde studeret udenlands, Rang
med Doctorer og Adelige, Tilløbelse at bære sorte Fjølsskiorteler
og anden ærbar Dragt af Silke m. m. Saaledes nød ogsaa de
Haandværksvende, der havde — som det kaldtes — vandret, visse
Fortrin fremfor dem, der vare blevene hjemme.

fibent, naar de have ude sat deres Arvemidler til, at komme halvsnøgne hjem, uden at medbringe andet end Feil og Galskaber til deres Fædreland, som de siden ansee med Foragt⁶⁾). Allerede i det foregaaende Aar, 1721, havde hans Samtidige, den lærde og vittige Falster, i Satiren Den daarlige udenlandske Reise og modige Hiemkomst paa sin Viis gennemheglet den samme Modedaarlighed, hvorved han ikke som H. blot lod en kort Parisreise holde for, men viste i Satirens Huuspeil Resultaterne af en, endog med akademiske Stipendier understøttet grand tour gennem flere europæiske Lande⁷⁾). Dog hverken ved Holbergs eller Falsters Pen formaaede Satiren at standse Tilfredsstillelsen af en Nationaltilbøielighed, som saa mange

6) „Dette Land er fast det eneste paa Jorden, hvor man finder Folk, som gjøre sig en Ære af ikke at forstaae deres eget Modersmaal“; Epistler III. Nr. 215.

7) I denne Forfatters indholdsrige *Amoenitates philologicae* I. (Amsterdam 1729) p. 66 findes, under Rubrik: *Solocismus politicus circa peregrinationem*, en Commentar over denne Gienstand, hvori adskillige Træk af nysansførte Satire ere optagne, og hvori der raisonneres omtrent paa samme Maade som af Holberg, skjøndt der dog nærmest synes at være taget Hensyn til den adelige Ungdoms Reiser. Mærkeligt, at Falster her anbefaler Reiser til Nabolande (Sverrig?), *quibuscum insida nobis pax est*, for at lære at kende disses indvortes Forfatning, Forsvarsvæsen, Styrke og Svagthed m. m. fremfor til fierne Lande s. Ex. Italien. Blandt de Faa, som før eller efter Falsters Tid fulgte dette forstandige Raad, var Mogens Scheel (1680 extraord. Gesandt i Sverrig), der 1673 reiste dertil for at blive bekendt med dette Riges Statsforfatning og Indretninger; *Notus* Danske Mænds Estermæle I. S. 417. Corfih Braem reiste 1671—72 til Sverrig. Mere om den Tids blinde Beundring af franske Sæder og fransk Tone s. ansførte *Amoenitates* 2den D. p. 189—99. En Person, paa hvem en Reise til Tydskland havde havt samme Virkning, ffildres i *Horns Poesiens Misbrug* S. 75 fg.

Motiver virkede til at vedligeholde. Næsten en Menneskealder senere indeholde Førstnævntes Epistler endnu heftige Angreb paa dette Uvæsen. Han angiver her (II. Nr. 177.) som den rette Bevæggrund til Ungdommens hyppige Udenlandsrejser „Begierlighed efter Divertissementer.“ Med Fyie antager han det for ugjærligt, „ved et almindeligt Forbud, at ville hæve en almindelig herskende Passion; thi det var ligesom ved en Forordning at ville forbyde Rysjerne Brændeviin eller Hollænderne Røgtobak;“ men han betragter som „det sikkerste Middel til at moderere denne epidemiske Reisesyge et ridderligt Academies Stiftelse; thi udi de to eller tre Aar, i hvilke unge Personer studere paa et indenlandsk Academie⁸⁾, kan enten Reisesygen dem forgaae; eller, hvis den imidlertid ikke forgaaer, kan de siden rejse med større Nytte, med større Sikkerhed og med mindre Bekostning;“ endelig giendriver han Nøgles Paastand om saadanne Reisers Nødvendighed, „for at acquirere Fripostighed, zjirlige Skikke og Manerer,“ og mener, „at de Skikke og Manerer ere allerjæmmeligste og allerzjirligste, som overeensstemme med Fædrelandets Skikke og Levemaade, hvorfor og Erfarenhed viser, at de, der have ført sig udi fremmed Skikkelse udenlands, ofte ved deres Hjemkomst belees af deres Landsmænd, og søge efterhaanden at naae deres forrige Skikkelse igjen.“ Reiser i dette Tiemed finder han desuden at passe sig allermindst for de Danske, i hvis Hovedstad „man udi kort Begreb kan see alt, hvad andre Stæder bryste sig af: hvor en Mængde af alle Slags Nationer opholde sig: hvor der er et kongeligt Hof, et stort Universitet, en Guar-

⁸⁾ Paa samme Maade yttres sig Pontoppidan i Menoza II. S. 70. Ved Forordn. af 15de Marts 1743 blev det ogsaa bestemt, at ingen Studerende maatte rejse til fremmede Universiteter, før han idetmindste i to Aar havde studeret i Kiøbenhavn.

nison, en Sæmagt, og en Samling af alle Stænder og Professioner." Paa et andet Sted (Epp. IV. Nr. 334) veier han Fordelen og Tabet ved saadanne Reiser, og søger at godtgjøre, at det formeentlige Udbytte af dem, ved forøget Færdighed i fremmede Sprog, ved Bekjendtskab med udmærkede Videnskabsmænd, ved Benyttelse af fremmede Bibliotheker, ved forfinede Sæder m. m. ei blev saa stort, som det syntes, og maaskee kunde erholdes hjemme for bedre Riib og med mindre Umage. „Naar man nu dette betragter“ — skriver han videre — „og tilligemed forestiller sig de store Pengesummer, som aarligen bringes ud af Landet, og som aldrig komme tilbage igien, saa kan enhver fornuftig og retsaffenen Patriot ikke andet end ønske slige Reisers Hæmmelse.“ Det var egentlig „visse udkaarne Personer allene,“ han vilde have saadanne Reiser „efter Examen“ tilladte, om hvilke han da indrømmer „at et Land kan undertiden heller vinde end tabe herved“⁹⁾.

Saa meget fundt og rigtigt dette Raisonnement nu end indeholder, og saa meget af det der vel kunde fortiene endnu

---

⁹⁾ Maaskee tænkte han herved paa Læger og Chirurgur, som, ifølge L. h. Bartholinus Yttring, (hvem vi, uagtet hans egne vidtløftige Udenlandsreiser, ovenfor S. 50 have lært at kende som en ligesaa ivrig Modstander af dem som H. selv), i Cista medica p. 269 fg. nødvendigen maatte reise udenlands, for at erhverve sig den medicinsk-chirurgiske Praxis, der kun er tænkelig ved store Hospitaller. Smidlertid fraraadte dog Sim. Paulli i Indlednings-Talen til hans anatomiske Forelæsninger 1641, de unge Læger at reise udenlands. Dmtrent samme Yttringer, som Holbergs, baade mod og for Udenlandsreiser forekomme i H. P. Andersen's Indbydelse til en Forelæsning „om hvad en Hofmester bør vide“ (1754). Med disse en ældre Tids Anføelser fortiene Frandsen's sindrige Bemærkninger om denne Gienstand i Bøgerne vennen 1801 Nr. 6-7 at sammenlignes.

i vore Dage at lægges paa Hjertet, er det dog mærkeligt, at Holberg, der i en følgende Tid fandt fornødent at fremsætte de Grunde, der havde bestemt Honette Ambitions Forfatter til at lade sig baronifere, ikke paa samme Maade udviklede Forskiellen imellem de fem Udenlandsreiser, han selv som Yngling og Mand havde foretaget sig, og dem han siden, med Hensyn til Andre, saa alvorligen revsede. Man tør vel antage, deels at han her har afgivet et nyt Beviis paa den ikke sieldent forekommende Modsigelse imellem en Skribents Være og hans Handlinger; deels at han i sine ældre Dage tildeels maa have angret de Offere, han selv i de yngre havde bragt Nationaltilbøieligheden ¹⁰). Bistof kunde Enkelte af hans Arbejder, f. Ex. P. Paars, Danm. og Norges Beskrivelse, Danmarks Historie, og Fl. ligesaa godt været skrevne af den, der som Gram eller Falster aldrig havde sat sin Fod over Grændsen; men man tør vel ogsaa antage, at han, uden de Frugter, hans fra Udlandet, meer end egentlig Værdom, hjembragte Verdenskundskab og Livserfaring har baaret for hans hele Dannelselse, ikke vilde have kunnet udøve den samme mægtige Indflydelse paa vort Fædrelands Sprog og Litteratur; ligesom man heller ikke maa glemme, at han var bleven bekendt med det franske Theater, inden han blev Skaber af den danske Skueplads. Desuagtet vilde det neppe have faldet ham selv vanskeligt, fra hans eget Standpunkt, at hæve den ovenfor berørte Modsigelse. Han kunde vel ikke henføre sine Reiser under Teronimus's Categorier af dem, som foretages, „naar man har samlet Ar og Forstand først, naar man har den Capital, at man kan leve af Renterne, naar man reiser paa en vis

¹⁰) „Den lærde Dailé beklagede at have spildt 2 Ar af sit Liv unyttigen bort; og menebde han derved den Tid han havde anvendt paa sin udenlandske Reise“; Epistler IV. Nr. 334.

Profession, som man ikke kan lære hjemme" (I. 1.); derimod kunde han med Tyde have paaberaabt sig, at ingen af hans Udenlandsreiser, hvis forskiellige Resourcer hans Autobiographic lærer os at kiende, var giort paa Statens eller hans Families Bekostning. Den eneste Understøttelse fra det Offentlige, som han til nogen af dem vides at have modtaget, var det Rosencranziske Reise=Stipendium af 100 Rdlr. i 4 Aar til hans fjerde Reise, hvilken han foretog sig allerede som Professor extraordinarius, men uden Løn¹¹⁾).

Svorledes endelig Holberg i sine sidste Leveaar, i særegne Tilfælde betragtede saadanne Udenlandsreiser uden noget bestemt Formaal og uden Vished om de fornødne Hjælpesilder, kan sluttet af hans Consistorial=Votum i en lignende Anledning. Under 27de Nov. 1751 tilskrev nemlig Universitetspatronen Consistorium, om der ikke af et eller andet Stipendium skulde kunne tilveiebringes Understøttelse for en islandsk Student P. Vidalin, der studerede i Leipzig, hvor han har udgivet adskillige, i Nherups Forfatterlexicon opregnede Smaafrifter, og døde 1758. Man vidste her ingen Udvei for ham, og ved denne Leilighed afgav Holberg følgende Erklæring; „Efterdi Vidalin ingen Penge havde, kunde han have blevet hjemme, hvor han kunde have lært det samme som han lærer i Leipzig. Jeg veed ellers intet Forslag at gjøre til at hjælpe ham af hans Giæld; og hvis jeg havde noget Stipendium, gav jeg det heller til en Anden, hvis Merita ere her hjemme bekiendte.“

---

¹¹⁾ Det var ønskeligt at man kiendte, hvad Holberg selv har sagt om denne Materie i sin Declamation paa Borchs Collegium omtrent fra 1710: de peregrinationibus doctis; men denne er aldrig trykt og maa desværre anses, ligesom hans øvrige der forfattede Disputatjer, for et deperditum.

Franferigs Hovedstad var i Ludvig den 14des Narhundredre, som længe efter, anseet for Civilisationens og Intelligentsens Middelpunkt; det var derfor den Bye, som vore Landsmænd paa deres Udflugt fra Fædrelandet først og fornemmeligen besøgte^{1 2)}. Holberg miskiendte ikke Parises Fortrin, men beklagede, at det ikke vare disse der loffede Ungdommen derhen. „Jeg fordømmer ikke parisiske Reiser;“ — skriver han — „thi Paris er en Stad, hvorudi man kan lære meget godt; men vore unge Herrer reise ikke didhen for at omgaaes med fornuftige Mænd og Philosophis . . . de reise didhen for at conversere Stadens petits Maitres; . . . af hvis Umgængelse de støbes ubi saadan Form, at de komme ganske vanstabe til Fædrelandet igjen.“ (E p p. III. Nr. 296.) I sine senere Nar bemærkede han endog at egentlig „Politesse og zivlig Levemaade“ ikke var ganske almindelig i Paris (E p p. V. Nr. 433). De demoraliserende Virkninger af disse Reiser ere nu skildrede i dette Stykke, hvis Hovedperson giver et ansfueligt Billede af en saadan galliseret Dansk, der vender tilbage fra Paris „med tomme Lommer, nogle Ca-

^{1 2)} Hvorledes Franferig dengang betragtedes af dets nordiske Beundrere, kan sluttes af følgende Sted i en af en svensk Legationspræst i Paris holbt Liigprædiken (Kopenh. 1674) over Georg Brockenhuus, som 1669 reiste udenlands og blev bræbt i Paris. (S. 111—12). „Sein vornehmster Zweck war Fränckreich zu sehen, den heutigen Mittelpunct der adelichen Reisleute, den Sammel- und Musterplatz allerhand Nationen, die Werkstätte der Staats- und Hofleute, die berühmte Soldaten-Schule, die allgemeine Sprach- Sitten- und Kleidermeisterinn . . . Paris, den warhaftigen Extract der Welt.“ En fra denne ganske forskjellige Characteristik havde den forpæste Prof. Laurenberg givet i sin Satyra, qua vitia quædam seculi nostri perstringuntur (1630): Europæ prisceos corrumpit Gallia mores . . . Verborum ampullæ, patriæque infarcta loquelæ gallica vox . . . et fraus et levitas: in corpore gallica vestis, et Galli ritus. etc.

prioler, den Kunst at smigre, hele Bind Arier og andre parisiske Galanterier," foruden en god Portion Ringeagt for alt Indenlandst¹³⁾. Det er ikke usandsynligt, at endog saadanne Latterligheder som den bagvendte Kiole, Halskluden hængende bag ud o. s. v., der nu forekomme os overdrevne, kunne være laante af Birkeligheden, dog med Undtagelse af Snustobak omkring Munden (IV. 4.)¹⁴⁾; og at Jean de France selv dengang ikke har været i den Grad Caricatur, som han allerede 50 Aar senere synes at være bleven det¹⁵⁾. Intet Under da, at Stykket kan have mishaget Udfjellige, som troede at finde sig eller Sine trufne, hvilket igien kan have været Aarsag til, at det, endog i sin første Tid,

¹³⁾ Levnet S. 168; Epistler IV. Nr. 312.

¹⁴⁾ Epistler III. Nr. 215. IV. Nr. 359. Suhms saml. Skrifter I. S. 57. Rahbek I. S. 196-99. Udv. Skrifter I. S. 253-54. Allerede den yngre Ditto Sperling ivrede i sin Afhandl. de vestitu Danorum veteri (Nova literaria maris balthici 1698 p. 204 sq.) mod franske Klædemoder, som hjembragtes ved Reiser til Frankrig. I en saakalbet „Kort Underviisning; hvad en ung Person paa sin Reise haver at tage ubi Agt," trykt bag efter „Marhuus Lidsfordriv over Nicks Avanture ved Holmebye den 19de Sept. 1721," forekommer blandt andet den Regel, at han „fulde stittigen vogte sig, at han ikke hjemførte narriske Moeres og Klædetragt, thi ellers blev han mere bespecteret end respecteret." Holberg badler ogsaa „den bestandige Lærvillighed i at csterabe alle franske Klædemoder endogjaa dem som vanhæbde og ere ubeqvenne" (Epp. V. Nr. 536). Imidlertid fandt han sig dog foranlediget til, i Udg. 1731 at gjøre en Forandring i Jeans Costume (Num. til IV. 4). Da en vis høi Minister endeel Aar før 1768 bestilte dette Stykke opført, med de udtryffelike Ord: at hans fra Frankrig hjemkomne Søn skulde speile sig i det, „var han mere outrered end Jean, og Piecen derfor uden sin rette Effect"; Boye S. 696.

¹⁵⁾ I det mindste ansaae Dram. Journal (I. S. 172) dette Stykke for eet blandt de Holbergste, der ei længer passede med de daværende Sæder.

stundom i flere Aar blev henlagt¹⁶⁾, uagtet Holberg selv erklærede, at det ved sin Fremkomst „har fundet en synderlig Behag, saavel hos Høie som Lave, og holdes for den kostbareste (S. Justesens Betænkning; jvfr. Levnet S. 146). Samme Skiebne havde det mange Aar senere, paa den nye Skueplads¹⁷⁾; men Holberg fandt sig ogsaa dengang endnu beføiet, som vi have seet, til at føre Klager saavel over den græsferende Reifeshyge, som over den fremmede Modesmag, der yttrede sin Indflydelse, selv paa Skuepladsens Virksomhed (Epistler III. Nr. 296. V. S. 25). Det er uden nofsom bekiendt, at fransk Tone og Dannelse, under den nye Regiering, meer og meer begyndte at fortrænge den tydske Tone, der under Christian VI. her havde været herskende¹⁸⁾.

¹⁶⁾ Paa en Comedieplacat af 23. October 1726 siges det dengang ikke at have været spillet i 3 Aar.

¹⁷⁾ Epistler V. Nr. 447, S. 26. Det skal, ifølge en samtidig Optegnelse, ei være givet før den 4de Aug. 1751; Rahbek I. S. 129. 196. Naar Rahbek her finder en Modsigelse imellem dette Factum og den af Holberg selv i 3die D. af Epistlerne (efter Titelen udf. 1750, da dog 4de D. haver 1749) S. 141 omtalte tidligere Forestilling, da er denne Modsigelse kun tilsyneladende. Stykket var nemlig givet, ikke paa det den 18de Dec. 1748 aabnede Theater paa Kongens Nytorv, men saavel paa den ældre danske Skueplads i Læderstræde d. 15de Dec. 1747, som paa det von=Dvotenske tydske-danske Theater i Store Kongensgade, baade paa Tydsk (efter Dethardings Oversættelse) d. 4de og 15de Dec. samme Aar, og paa Dansk 1ste Marts 1748. Det er formodentlig til den førstnævnte af disse Forestillinger S. paa anførte Sted har sigtet. Fra 1751 til 1856 er Stykket paa det Kgl. Theater opført 40 Gange.

¹⁸⁾ Ved denne Leilighed kan følgende naive Ytring om det franske Sproggs Anseelse hos os paa den Tid, af en Boghandler=Annonce angaaende „Pepliers franske Grammatik paa Dansk“ (Kbh. Postrytter 1748. Nr. 70), fortiene at meddeles: „Ligesom vor Nation ubi vor Tid har faaet saa stor Smag paa de galante Biden=

Sine dramatiske Hovedcharacterer pleiede Holberg som vi allerede have seet, at benytte ved flere Leiligheder. Jean de France nævnes saaledes i Den Vægelsindede II. 11. i Maskeaden I. 4; i Lykk. Skibbrud II. 1; jvfr. 2. og i Philosophus udi egen Indbildning II. 4; han optræder i Hæxerie ell. bl. Allarm I. 8. og IV. 3, og under Navn af Francois Marteau i Lykk. Skibbrud V. 3. Da Tydskernes Paris = Reiser paa den Tid vare ligesaa almindelige og omtrent havde de samme Virkninger, blev Dethardings Oversættelse: „Jean de France oder der deutsche Franzose“ optaget i Gottschedens deutsche Schaubühne 2 D., og rost saavel i Fort. S. 40—41. som i Fort. til 3die D. S. IX-X og Hovedkarakteren erklæret for ikke overdreven; jvfr. Holb. Udv. Skr. VI. S. 122—23. Holberg selv paaberaaber sig denne Dom i Epp. III. Nr. 215¹⁹). I Scheibes Fortale til Overs. af P. Paars, S. 131 forsvares Stykket mod en Kritik i et tydsk Tidsskrift. En svenst Oversættelse udkom i Stockholm 1744.

Ved dette Stykke, som ved flere af Holbergs Arbejder maa den Tanke lettigen opstaae: hvad han vilde sige, dersom han nu kunde vende tilbage til det Land, hvis Forhold og Sæder han dengang kiendte og skildrede; naar han saae Eldre og Yngre, Oldinger og Børn, Mænd og Qvinder, paa Jernbaner og Dampskibe fare fra den ene Ende af Europa til den anden, ja endog til andre Verdensdele; mon

---

skaber i Almindelighed, som den nogen Tid før har havt, saa er ogsaa det galante franske Sprog i Særdeleshed kommet udi besynderlig Estime og Credit. Det elstes, det læres, det øves, Enhver ynder det, Enhver ønsker sig at forstaae det, saasom et Middel, der kan besynderlig recommendere Een, eller i det mindste distinguere Een fra den gemene Hob.“

¹⁹) Derfor blev Stykket i forrige Aarhundrede opført endog i tydske Stoler; Pruzs, litterarh. Taschentb. 1844. S. 381.

han ikke, i de fleste Tilfælde, som det „rette Motiv“ til disse Udenlandsrejser med Tsjie vilde have erkjendt „Begierlighed efter Divertisements“ (Epp. II. Nr. 174).

I. 1. Frands: „Jeg var udi et Frænde paa gammel mel Torv.“ Jeronimus: „Hvad got Nytt der?“ Frands: „Intet, uden man førte en til Slutteriet.“

Slutteriet var en særskilt Bygning, dengang nhelig anlagt af Frederik IV. ved Hestemøllestræde, imellem Farvegaden og det daværende Vaisenhuus, og indrettet til Arrest, ei allene for Misbædere, men ogsaa „for skikkelige og brave Borgersfolk, som for Gielbs Skyld eller anden Forfeelse geraadebe i Fortred“; (Sønges Abhvns Beskr. S. 92). Efter Ildbranden 1795 er denne Deel af Byen aldeles forandret.

— Jeronimus: . . . „han maa skrive sig Fairfax eller „Soldan.“

To Hundenaavne; det første skal endnu bruges hos Bonden i Sielland; Molsbeck S. 122; begge forekomme i Heinrich og Pernille III. 10; Soldan ogsaa i Maskeraden I. 2.

— Jeronimus: . . . „Jeg fand opregne over Sneese „smukke Karle, der have studeret deres Præke=Stoel paa „Klosteret, og gjort Prækener, som have været høyt agtede „end og udi vor Frue og Kande Kirke, hvor de lærde Mee=nigheder ere.“

Paa Klosteret (Communitetet), hvor de egentlige Disputeerøvelser holdtes paa Latin, vare de fleste Alunner dengang Theologer. Menighederne til Frue og Kande (Trinitatis) Kirke kaldtes de lærde, fordi Universitetet dengang, som nu, var Patron for disse Kirker.

— — . . . „Myn Heer Kalfs Søn udi Serdam.“

At denne Anecdote, med temmelig lignende Betragtninger, forekommer i Voltaires: Historie de Pierre le grand

II. c. 8, der er udkommet længe efter dette Stykke, har Rahbek bemærket i Udv. Skr. I. S. 254. Serdam skulde egentlig hedde Zaandam eller Zaardam.

I. 2. Arv: . . . „Paa Ulfeldsplads eller Hallands= „aas; thi der findes tvende Træmære.“

Træmæren, eller, som den egentlig kaldtes, Træhesten, tiende til en militær Straf (ogsaa i Cr. Mont. V. 4), der allerede henimod Slutningen af forrige Aarhundrede var gaaet af Brug. At et saadant Strafferedskab, foruden paa Hallandsaas i Nærheden af Hovedvagten, dengang ogsaa maa have existeret paa Ulfeldsplads, erfares af denne Resplik; rimeligviis har dette da været bestemt for Bønder og den ringere Almue i Hovedstaden, da den Straf at ride Træhesten, der i gamle Dage forekommer som en Straf for Hovbonden, tillige nævnes endnu i Aar 1770 som en Politie=Straf for „Bønder og scandalsøse Folk“ (Juridiske medicinske og oeconomiske Tidender s. A. Nr. 22; jvfr. Molbechs Dialectlexicon S. 609—10).

Arv: . . . „Jeg veed ikke om Fatter har seet Kløver= „Rnægt. Egeband seer han min Troe ud.“

Kløverknægt er, som bekendt, en Figur i Kortspil (Ulyffes v. 3th. V. 2.). I Epistlerne IV. Nr. 359 hedder det: „de trange og udstivede Klæder, som foraarsage, at enhver Cavalier seer ud som Kløver=Knægt, kand tiene til Beviis paa, at alt, hvad som paafindes udi Frankrig, maa antages udi Norden.“ I Stedet for denne Rignelse har den ældste Udgave: „Hand seer ud, som hand havde brændt Følster af, og vilde flyve over til Holland;“ der ogsaa forekommer som et Ordsprog i Abracadabra III. 5. Om Jean de Fr. her beskrevne Costume og dens traditionelle Fremstilling paa Skuepladsen s. Molbech S. 320—21.

I. 3. 4. 5. 6.

Angaaende de her forekommende Dands=Kunstord kan

henvises, i Mangel af en samtidig dansk Dands=Theori, til en omtrent samtidig tydsk, nemlig: „S. H. P. Maitre de Danse oder Tangmeister, welcher lehret wie ein Tänger, so die Fundamenta gefasset, ohne Hülffe sich selbst den gebräuchlichsten französischen Tänzen beybringen könne. Glückstadt u. Leipzig 1705.“ 4to. Her beskrives og ophyses, ved Hielp af Figurer, den Tids Dandssetrin, Bourrée-pas, Pas-grave, (I. 3. Bougre de Pagrad; jvfr. Molbech S. 321), Contretems og fl. Et Trin, hvorum det hedder: „Hier wird hinten creutzweis gesetz gebeugt“, var maaskee den af Arv (II. 4.) og af Henrich (Uden Hoved og Hale II. 5.) saa kaldte Korsedands, som uden videre Forklaring forekommer i Vidensk. S. Ordbog. Holberg bemærkede ellers i Epistlerne II. Nr. 86, 87, V. 1. S. 46, at Dandskunsten 2c. et Qvart=Arhundrede senere havde undergaaet en bethdelig Forandring, idet den simple Menuet og Engelskdandsen havde fortrængt den ældre Tids Passe-pied, Rigadon, Bourrée og Folie d’Espagne. Den sidste, der ogsaa nævnes i Maskeraden (I. 3.) og i Falksters „daarlige udenlandske Reise v. 59²⁰), havde især været Kunstens Non plus ultra; hvorfor H. ogsaa tilføjer, at den der „kom ud af Dandseskolen, førend han havde afslolveret sin Folie d’Espagne, blev anseet for en Deserteur;“ (jvfr. Rahbek I. S. 225. II. S. 169). Den var, som Navnet antyder, en Dands af spansk Oprindelse, af en alvorlig Karakter og dandsedes af en eneste Person (Molbech S. 321-23; Boye S. 689). Den af Jean de France (I. 3.) roste Dandsmeister Sr. Blondis var en virkelig Person, paa den Tid første Dandsen ved Operaen i Paris; Rahbek III. S. 111.

²⁰) Frandses Viol d’Espagne maa være en Feiltagelse, som Holberg med Forsæt har lagt ham i Munden, skøndt, i et omtrent samtidigt Nimeri, en Arie ogsaa siges at synges som Viol d’Espagne; Rahbeks og Nyerups Forelæsninger IV. S. 56.

I. 3. Jean: . . . „Seg maa hen at see mig lidt om „à la Greve.“

Her maa menes Place de la grève i Paris; skjøndt det ikke er let at indsee, paa hvilken kjøbenhavnsk Lokaltet der ved dette Quid pro quo kan være tænkt.

I. 4. Jeronimus: . . . „at lade ham løbe blandt „de Rente=Kammer=Dreng, det duer ikke meget.“

Bed Rentekammerdreng maa uden Tvivl forstaaes det talrige underordnede Personale af Skrivere, Volontærer o. s. v. som ved Kammer=Collegiums nye Organisation under Frederik IV., og ved de mange til dette Collegium henlagte Forretninger, vare blevne nødvendige. Især er her vel tænkt paa de Folk, som det tilkom Rentefriverne, hvis Antal var blevet meget forøget, selv at salarere; (Danm. og Norges Beskrivelse, 1729 S. 715). At Jeronimus's Mistro til disse saakaldte Rentekammerdreng ikke har været ubesøiet, kan sluttet af følgende Kammer=skrivelse, som vel allerede er trykt, men i et lidet kiendt og benyttet Tidskrift (Borgervennen 6te Merg. Nr. 30) og derfor her meddeles paa Ny:

„Den Spolering og Fordærvelse, som Binduerne og Bæggene udi denne Collegii Bygning saa ofte paa en liberlig og strafværdig Maade tilføies, er meget vel bekiendt, og at saadant allene skeer af en Deel her opbragte ilde op-tugtede unge Dreng, der, i steden for at de i Contoirerne skulle forblive at skrive og lære noget nytteligt, gives Leilighed, formedelst manglende Opsyn med dem, til at staae næsten hele Dagen ved Binduerne og andensteds, deslige Ting at foretage og forsøve, hvilket Hans Kongl. Majestæt og selv allernaadigst har observeret, og derover havt en stor Misfornoielse, som os er bekiendtgjort til den Ende, at vi samme skulle see remedet.“

„Vi have derfor villet advare alle og enhver Vedkom-
mende, at de deres underhavende Dreng formaner og fore-
holder, at entholde sig saadanne strafværdige Gierninger,
samt ubi Contoirerne at forblive, saaledes som ssee bør;
paa det deslige Ting desto bedre kan forekommes; og have
vi befalet Portneren Jens Rasmussen, at han stedsom
Dagen derom skal inquirere, samt Binduerne til Slots-
pladsen og andre fornødne Steder at see tillukte, og naar
han nogen Dreng derved befunder, samme da at henvise til
det Contoir hvor han henhører, og slikt, med hvad ellers
kan være foresalden, Principalen at tilkiendegive, som da
skal sætte Drengen saaledes tilrette, som Principalen selv i
paakommende Tilfælde dertil agter at svare, fornemmelig
naar nogen ubi Binduerne ved Fordærvelse og andre util-
børlige Ting antræffes, hvorom bemeldte Portner tillige er
befalet at give os Underretning, at vi i behøvende Tilfælde
kan vide at foranstalte hvis ssee bør. Denne vores Ad-
varsel og Ordre forevises da derfor ubi alle her ved Stedet
værende Contoirer, hvor deslige unge Dreng befindes,
til behørig Efterretning og Efterlevelse, og haver vedkom-
mende Principaler herpaa at tegne, at det dennem saaledes
er bleven bekiendtgjort.“

Rentekammeret den 26de Januar 1728.

<i>Göldencrone.</i>	<i>Bartholin.</i>	<i>Rasmussen.</i>
<i>Meier.</i>	<i>Bornemann.</i>	<i>Justesen.</i>
	<i>Basballe.</i>	<i>Bram.</i>

II. 6. Jeronimus: ... „har Du iffe andet at be-
„stille end staae at kaage i Døren.“

Ordet kaager (kaagser) forklares i Vid. S. Ordbog
ved „Kiger, Kiffer, seer ud omkring, staaer paa Udfig;“
(tydsk: gucken); jvfr. Røyer; Molbechs Dialectlexicon:
fogse. Det forekommer ogsaa i Ell. Juni III. 5., Vid.
Mensch. 9, Cr. Mont. II. 5, og i Bern. forte Frøf. I. 8.

III. 1. Jean: . . . „Har Du nu været 15 Maa-
„neber med mig dans Paris.“

Saaledes i alle tre Udgaver; i næste Scene hedder det derimod i tre Repliker: 15 Uger; jvfr. Rahbek I. S. 224; Mollbech S. 144; Boye S. 689.

— Jean: . . . „jeg fik den sidste Maaned en Liste af
„40 Rhymødens Eder af min Maitre de langue.“

Paa sin Reise fra Frankrig til Italien (1715) fik Holberg en Rejsekommerat, der opransede endeel nye sinderige og ikke gemeene Eder, som han havde lært i Paris, og som han paastod, endnu ikke vare optagne i Provindferne; Levnet S. 82.

III. 1. Jean: . . . „Jeg vil spise til Middag hos
„Peché.“ Pierre: „Vil Monsieur ikke heller spise hos
„Mester Jacob? der faaer man bedre Mad for billigere
„Pris“ . . . Jean: „Veedst du ellers nogen anden fransk
„Kof?“ Pierre: . . . „her er en Anden, som heder Cabo.“

Mester Jacob nævnes som en københavnsk Spisevert, i Republikken I. 13, og i Moralske Tanker S. 37. Peché var en fransk Restaurateur paa den Tid; Cabo skal nok læses Cabot; maaskee var han den „franzøske Kof i Pilestræde“, hos hvem Marthe havde tient i tre Aar (II. 3); dersom dette ikke snarere har været Tujon, der 1722 boede i Pilestræde lige for Sillegaden; han nævnes i Com. Liig beg. Sc. 5; Mor. Tanker S. 37; jvfr. Boye S. 518; Dverfku I. S. 224.

(Æ. Udg.) III. 2. Espen: „Det var mig sagt, at
„han skulle boe i Bimmelfastet nest ved Bogtrykkeren.“

Her maa, uden Tvivl, være tænkt paa Bogtrykker Peder Nørvig, som endnu i Februar 1719 boede i denne Gade; skøndt han 1721, efter Bevilling af 2den Februar, nedsatte sig i Bergen, hvor han drev sit Officin til 1740; Sagen og Foss, Bergens Beskrivelse S. 642.

— — Espen: . . . „dette Portrait, som er giort af „Monfr. Keen=Kaalavet.“

Dette af Holberg selvopfundne Ord bruges af ham oftere, hvor fremmede Sprog anvendes forqvælede; f. Ex. i Arab. Pulver Sc. 6; Ulykses v. Ith. I. 14; Henr. og Fern. I. 6; Hon. Ambition II. 4.

— Espen: . . . „Jeg er fød over ti Mile sønden for „Randers, hvor vi ere anseet som Lemmer af det hellige „Rommerste Rige.“

Her spottes med Sønderjydernes Higen efter at holdes for Holstenerne, i det mindste for Dansk=Holstenerne, som de med en ligesaa uhistorisk som ugeographisk Distinction dengang alt havde begyndt at benævne sig; jvfr. Priis=skrifterne ang. det danske Sprog i Slesvig I. S. 97. Derfor findes endnu i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede, i Universitetets Matrikel, de fra Haderslev, Apenrade, Sønderborg og flere Stæder i Hertugdømmet dimitterede Studerende altid betegnede med Tillæget Holsatus, der dog senere blev ombyttet med Cimber. For øvrigt maa man her holde Espen en alt for vidt Udstrækning af det hellige romerste Riges Grændser tilgode; thi 10 Mile sønden for Randers ligger Beile, hvorfra der endnu ere 4 Mile til den flesvigiske Grændse. I Dethardings tydske Oversættelse af Stykket roser Michel (Originalens Espen) sig af være født i Elsas, hvor man ansees for at høre til Frankerig.

(2. Udg.) Espen: . . . „ellers er hun Kløffen 3 udi „Kongens Have.“

Hertil passer sig nærmest Jeans Svar (i Anden Udg.); „Der skal jeg presentement lade mig indfinde;“ nemlig i Rosenborg Hauge.

III. 4. Jeronimus: . . . „Tænk engang, forgangen „Dag, da jeg og vilde være lidt allamodisk, og gif paa et „Caffee=Huus, maatte jeg give en Rigsort for nogle faa

„Kopper.“ Frands: „Det har været noget dyrt; men man seer, Prisen begynder alt merkelig at falde.“ Zeronimus: „Ikke saa mari paa Thee-Huse.“

Uf Caffee- og Thee-Huse have dengang altsaa eksisteret flere i Kiøbenhavn. At de Sidste i det ringeste maae være betydeligt ældre her i Staden, kan sluttes af Acta Consistorii for 1689, hvor et Theehuus ved Nicolai Kirke omtales som besøgt af Studenter, og dette var knap 20 Aar efterat denne Drik her først var kommen i Brug.

IV. 3. Arv „Kommer ind, sætter sig ned paa Gulvet med et stort stykke Kride.“

Atter en Uagtsomhed af Holberg, da Scenen her skal være paa Gaden.

IV. 4. Espen: . . . „Mad. la Fleche siger, at udi 6 Uger ingen Cavalleer i Paris knæpper sin Riøle meer for til, men alleene bag til.“

Dette har Holberg selv i Udg. 1731 forandret til: „at ingen Cavalleer bærer meer slike Punge“ (jvfr. Epp. III. Nr. 215); dog har han selv i de følgende Scener med Zeronimus (6. 7.) glemt denne Forandring; Molbeck S. 157. 325; Boye S. 689.

— Jean: . . . „jeg har min Tobatiere=Dose hos mig.“ Paa samme Maade nævner Stine Ijenkræmmers dette Ord i Barselstuen II. 10.

IV. 6. Jean: . . . „blev ikke den Riøle, I har paa, gjort til den forrige Subelfest?“

Her maa menes Reformationsfesten d. 31te October 1717; altsaa 5 Aar tilforn.

V. 1. Pierre: . . . „En Poet er aldrig agtet udi sit Fæderneland.“

En Poet forveyles her med en Prophet; maastee ikke uden Hensigt.

V. 1. Pierre: . . . „havde det været en Hottentotisk,

„Cosakist, Callekutist, Husarist, Malebarist Dame, eller en „fra The, Bogøe, Island eller Grønland.“

Bogøe eller Baagøe i Grønfund S. V. for Møen kaldes i Danske Atlas III. S. 362 „et lystigt og temmelig stort Eyland“. Holbergs Hensigt har her, som i flere af hans Ryskspil, været at forstærke det komiske Indtryk ved Sammenstilling af aldeles forskellige Lokalteter og — tildeels finge- rede — Nationaliteter.

V. 3. Jean: . . . „jeg veed man fødes ikke med „Buxer, Skoe og Strømper.“

Saaledes trøster Henrich ogsaa sin foregionne Fætter Studenstrup med „at ingen bliver fød med Vest og Buxer paa;“ Ellefte Juni V. 9.

V. 5. Espen: . . . „Om man flyde Dig Bøger, „blev Du den anden Verthe Tot.“ Marthe: „Ja, ja, „jeg læser Senecus iblant.“

Det maa da have været Virgite Thotts danske Over- sættelse af Philosophen Senecas Værker, trykt 1658 i Sorø, og udmærket ved en, for den Tid, fielden typo- graphist Elegants. „Frue Verthes Seneca“ nævnes ogsaa i Zille Hansd. Forsvarschrift for Qvindekønnet.

Sejpe paa Bjerget, eller den forvandlede Bonde.

Æmnet til dette Stykke vedgaaer Holberg selv, (Vovnet S. 146), heelt og holdent at have laant af Bidermanns Utopia; ligesom et lignende Sujet efter andre lignende Fortællinger ogsaa er behandlet af ældre fremmede Digtere, blandt hvilke selv Shakspeare¹⁾. Men til de i denne Fabel

¹⁾ Udv. Skrifter I. S. 317. VI. S. 146; Rahbek om Holberg I. S. 229, 259; Mollbeck S. 327-29; Boye S. 693; Philipfen, den Holbergste Litt. Historie og Bibliographie S. 37-41. Jacob Bidermann, en tybsk Jesuit, der døde i Rom 1639, skrev en satirisk Digtning, hvis Titel efter een af Udgaverne lyder saaledes: *Utopia Didaci Bernardini seu Jacobi Bidermani e Soc. I. Sales musici, quibus ludicra mixtim & seria literate ac festiva denarrantur. Coloniae 1649. 8.* Et Udtog, som indeholder Alt hidhørende (s. bemeldte Udgave pag. 158. fg. 191 fg. 200. 292), og som viser at H. skulder denne gamle Fortælling ei blot Æmnet i Almindelighed, men ogsaa flere enkelte Træk, er meddeelt af Rahbek i Udv. Skr. VI. S. 153 sq. Der er saaledes ingen Grund til med Nyerup (Almindelig Morfskabslæsning S. 263) at antage Ideen til dette Stykke laant af Nr. 12 i de saakaldte Tobaksdiscoursjer; („Tobaks-Discoursjer eller Tolv lystige Historier om adskillige artige Hændelser og kortvillige Bedrifter. Sammenfrevne ved en Pudzeerlig Pens Befordring (Povel Phantixberg)“ Kiøbenh. trykt Aar 1733. 8. 8 Ark). Af dette Eventyr forekomme i Stykket kun enkelte Træk, og det er desuden uvist, om der eksisterer nogen ældre Udgave af dette Almuekrift end den hos Nyerup omtalte, som er yngre end Stykket. Holberg nævner dette Stykke som et, i hvilket „Tidens og Stedets Unitet umueligen kan nøie iagttages“; Epp. I. Nr. 66.

indflædte Karakterer og Situationer synes han tillige at have havt tilstrækkelige Motiver i ældre danske Folkebidtninger, i hvilke fattige Bønder, der, ligesom Seppe, mishandles af onde Qvinder og søge at glemme deres Lidelser ved Brændeviinsflasken, skildres omtrent med de samme raame men kraftige Strøg²⁾. I det mindste kan en gammel Vise som følgende, der neppe nogensinde er trykt, vel have været Holberg bekendt, da han skrev dette Slykke:

1.

Hei Seppe! Seppe! hvor est Du henne?
 Du drikker meer, end jeg kan fortiene.
 Naar Du gaaer paa Kroen,
 Saa maa jeg staae paa Loen.
 Hei Seppe! Seppe! hvor est Du henne?

2.

Hei Luce! Luce! jeg var i Smeden,
 Jeg har ikke været der siden forleden;
 Jeg siuntes at min Mave
 Den var reent af Lave.
 Hei Luce! Luce! jeg var i Smeden.

3.

Ja troe mig, denne Syge jeg kiender,
 Jeg veed nok, hvad det er, hvad Dig brænder

²⁾ Et sandt Pendant til Seppe og hans Nille forekommer ogsaa i et gammelt dansk Lytspil fra 17de Aarh. Begyndelse; Raabeks og Nyerups Forelæsninger II. S. 131. En drukken Bondes Brutalitet og Storpraleri, samt hans dermed kontrasterende Spagfærdighed i ædre Tilstand, skildres af Ringo i Sæbhegaard's Skønlage (Wielandts danske Vers og Miscellanea V. S. 68); En spenskt Bondedise om en ond og arrig Kone, findes i Raafs Morfskabslæsning, 1839. Nr. 34.

Det er min daglig Plage,
 Jeg hørte aldrig Mage,
 Sa troe mig, denne Syge jeg kiender.

4.

Din Hæx, da gid din Kumppe maa brænde,
 For mig Du altid skal overffiende,
 Naar mig da Saadant møder,
 Jeg da en Skilling øder,
 Din Hæx, da gid din Kumppe maatte brænde.

5.

Din Fyldehund, saa skal jeg Dig hære,
 Og med en Hæsfeltiep Dig correxere,
 Naar Du igien vil sabbe
 Skal jeg Dig brav afflappe,
 Din Fyldehund, saa skal jeg Dig hære.

I vore ældre Digte forekommer Zeppe almindelig som et betegnende Navn for den danske Bønde³⁾, ligesom Lucie (Lucie) ofte for Bøndekonen⁴⁾. Hint Navn paa Titelen

³⁾ F. Ex. i Wielandt's Vers og Miscell. IV. S. 66. 69. V. S. 68. VI. S. 159. 167. 198. VIII. S. 220. XI. S. 421; Helt's poetiske Skr. S. 226; Tycho'nii Vers og Indfald S. 288; Sorterups poetiske Smaa-fager I. S. 17. 84; Nyerups udv. danske Viser I. S. 247. I Skaanings Verdens Børns Klagemaal imod Justitiam (Aarhus 1648. 4.) optræder en Bøndemand: Zep Halmhat. Zeppe er et gammelt ægte dansk Navn, eiendommeligt for Bønden, der synes at have faaet libet eller intet Indpas i de høiere KLASSE. Det er formodentlig en Omffrivning af Ebbe eller Ib, alle oprindelige samme Navn som Jakob. At de Danske forvandlede Navnet Jakob til Zeppe, anførte den svenske Biskop Hemming Gad til Haan for dem.

⁴⁾ Rahbeks og Nyerups Forel. II. Fortalen S. XXV; Nyerups Udvalg af danske Viser I. S. 250.

gav altfaa Enhver, for hvem gammel Folkepoesie ikke var fremmed, strax en Idee om hvad han i selve Stykket havde at vente. Holbergs Jeppe er i det Hele en tro Repræsentant for den danske, især sællandske Bonde, saadan som Bornebsskab og Hoverie giennem Arhundreder havde stemplet ham, og i den Undertrykkelses og moralske Usfelheds Tilstand, hvori han, til Trods for Christian den Andens Vernvillie, for Christian den Fierdes velmeente, men af Tiden ei begunstigebe Planer, som det manglede ham Kraft til at sætte igiennem, efter det Rnæf Statsforandringen 1660 havde givet Aristokratiet, ja endog uagtet Bornebrettens Ophævelse ved Forordn. af 21de Febr. 1702, dengang befandt sig, og endnu længe efter kom til at befinde sig. Thi Landmiliceforordningen af 22de Febr. 1701, den lange Krig og dennes langvarige Følger gjorde det umueligt for Frederik den Fierde, skiondt Bondens kongelige Ven, at udrydde hine forældede Misbrug eller at opleve de tilsigtede Resultater af hans velmeente Reform, hvilke det egentlig først var forbeholdt Christian den Syvendes og Frederik den Siettes Dage at skue i deres hele Fylde⁵⁾. Ikke blot historiske og statistiske Forfattere fra hiin Tid ndmale med stærke Farver de Uretfærdigheder og Udsuelser, Herremanden med hans Redskab og Haandlanger i Bondeplageriet, Forvalteren

---

⁵⁾ Badens Dann. Historie V. S. 267. Myerup har i første Deel af sin Hist. statist. Skildring af Tilstanden i Danmark og Norge fra forskjellige Kilder leveret mange karakteristiske Træk til Oplysning om Bondens Tilstand fra det 16de Arhundrede indtil den nyere Tid. Holberg selv, i sin Danmarks Beskrivelse (1729), udbreder sig ikke synderligt over denne Gienstand, men nævner dog Forordn. 21de Febr. 1702, „som den største Zirat i denne store Konges Historie,“ og Frederik IV. som „Milicens første Stifter;“ S. 541. 642.

eller Ridesfogden tillod sig mod den arme Hovbonde⁶⁾); og-
 faa i den poetiske eller rettere rimede Literatur fra 17de og
 Begyndelsen af 18de Aarhundrede udgiøre Bondens rørende
 Klager over den tyranniske Medfart, de barbariske Straffe,
 han maatte lide, og de Bestikkelser, hvorved han ene kunde
 formaae sin Tyran Ridesfogden til en mere ssaanende Be-
 handling⁷⁾), en staaende Materie. Saaledes sang Rusticus
 Overbundus omtrent i A. 1668⁸⁾):

6) Bl. a. J. Sörterups præstigiæ oeconomiae ruralis eller en
 (utrykt) Beskrivelse over den Tids Forvalterkneb, forfattet om-
 trent 1710 eller 1711, hvoraf Engelstoft har givet et Udtog med
 Numærkninger i Skand. Litt. Selsk. Skrifter 1805. I. Den
 fyenske Biskop Løbberg skal i den første Udg. af sine „Spørgs-
 maal over Catechismum“ (Kbhvn, 1720) have sat Ridesfogder
 blandt Tyve, (ifølge Blochs fyenske Geistligheds Historie I.
 S. 210); men i bemeldte Udgave selv findes intet Saadant. Det
 var om disse Bestillinger, at det hedder i Ordspøget: „Der er
 intet saa ringe Fogderi, det jo gavner en Skieppe Havre.“

7) Endog til at fritage ham for Udskrivning til Tjenesten; Me-
 lampe I. 1. Ridesfogdens Almagt paa et Guds Skildres ogsaa af
 Bonden i Plucus III. 5.

8) Myerups Dancks Viser I. S. 234 fg.; jvfr. en lignende S. 247,
 omtrent fra Christian den VItes Dage. Dog, den mørkeste og
 tillige meest rørende Skildring af Sællandsbondens Tilstand paa
 den Tid, giver „Peer Skrivers“ Formaning til sine Rejsefæller;
 i Peder Paars 1ste B. S. S.:

I usle Borne! hvad Nytte eller Gavn,
 hvad Fordeel er for Jer, at I paa Eders Stavn,
 Af Sult og Armød døer, nu tan I med stor Ære
 Dvoftre Eders Liv. I drives jo som Mære
 Til Arbeid af Jer Fogd, Jert Herisfab og Jer Præst,
 Ey nogen Dag er fri, ey Sondag eller Fest.
 Og, om I skulde døe i denne Krig og Feyde,
 Jer Tilstand ikke meer Jer Nogen skal bebrejde:
 I dog ved Døden kun kan Fængslet blive qvit.
 Her ingen Ridesfogd er, jeg taler derfor frit.

I sine med Kofstaarbs Klage indsendte Anker mod P. Paars,
 yttrede Gram, „at Molesworth ikke haver med værre Expressjoner
 vilbet gjort dette Lands Indbyggere til Slaver.“ Men var det
 derfor mindre sandt?

Gud velsigner Arbeid mit,
 Men naar hver Mand har faat Sit,
     Lidit er tilbage.
 Vandgiæld tager Husbond min,
 Oldengiæld af mine Svin
     Bør han og at tage.

Tiende giver jeg min Præst,
 Kong' og Kirke af det Bedst,
     Dertil Degn en Trave;
 Skriver=Skicppe Skriveren,
 Een vil Herredsfogeden
     For sit Embed have.

— — — — —
 Kongen giver jeg sin Skat,
 Kommer den ei frem saa brat,
     Strax de exequerer,
 Soe og Roe jeg sælge maa,
 At jeg Rytterskat kan faae,
     Dg til Officerer.

— — — — —
 Jeg er ikke en Dag fri
 For min Husbonds Hoveri,
     Hver Dag han mig driver,
 Naar jeg seer Postrideren,
 Heller seer jeg Diævelen,
     Den jeg ham og giver.

Svarer jeg et ceneft Ord,
 Regnes mig det som et Mord,
     Strax de mig mon nappe;
 Hen i Halsjern maa jeg gaae,
 Træhest maa jeg ride paa,
     Bære spanske Skappe.

At nu dette sørgelige Maleri var træffende, ikke blot dengang, men endnu i det 18de Aarhundredes Begyndelse⁹⁾, ja næsten lige indtil dets Slutning, bevidnes af Flere, som have oplevet Overgangsperioden i den danske Bondestands Historie¹⁰⁾. I alle saadanne Digtninger er det især Ridefogden, der fremstilles i et høist ufordeeltigt Lys; den gamle Sorternp meente endog, at

„en ærlig Foged er at see
 saa rar et Dyr paa Jorden . . .
 som Navnen, naar han findes hvid¹¹⁾.“

⁹⁾ I Wielandts Danske Vers og Miscellanea VII. S. 243-64 findes en rimet Samtale imellem en skaanskt og siællandskt Bonde 1703 (af Wilh. Helt), hvori Vegges Tilstand sammenlignes; den skaanske klager over, at hans Sønner bleve sendte i Krigen; den siællandskte tilstaaer, at hans Sønner ogsaa bleve udstrevne til Krigstjeneste, men paaftaaer at denne Byrde ikke er synderlig trykkende og snarere til deres Fordeel; at Vornebtskabet, hvorom tilført saa meget var digtet eller overbrevet, i alt nu er ophævet m. m. jvfr. Nyerups hist. statist. Skildring I. S. 454-55.

¹⁰⁾ L. G. Duffens Bemærkninger om danske Herregaarde (Skand. Litt. Selsk. Skr. 22de B. S. 29-31). Alt for fort er maaskee dog den Skildring, som Steenvinkel i „Tanker om et Middel til større Dplysning og Sædelighed for Almuen paa Landet, Densje 1782 (paa Tybsk i Materialien zur Statistisk d. dän. Staaten II. S. 218-23.) har givet af den danske Fæstebondes moralske og physiske Tilstand paa den Tid.

¹¹⁾ I Wielandts danske Vers og Misc. VI. S. 181. I det ovenanførte Skaanings „Klagemaal mod Justitiam“ (1648) optræder ogsaa en Foged, der afgiver en fuldstændig Commentar til disse Linier; jvfr. Bisen om Ladefogden og Bonden (omtrent fra Begyndelsen af 18de Aarh.) hos Nyerup l. c. S. 241. „En Ridefoget, som en Bonde ei udsuger . . . Det er en Fugl, som er i Skoven meget rar“; Fr. Horns Somnium poeticum S. 132. Deraf Ordsprogene: „Dnd Foged er ei god, førend halve værre igien er kommen; bliver Fogden affat, det Bonden gav ham for, vil han ei sælge ham nu“ (P. Sv). Til Seppes Yttring

Derfor maatte Bonden altid stræbe at holde gode Miner med Fogden, efter samme Digters Raad:

„Hvo der vil have Herrens Gunst

For Fogden sig skal krumme,

Thi ellers er hans Flid omsonst

Han stieldes for en Dumme.

Som Junkers Ord, hvad Fogden tal

Man endelig skal agte!“

(Wielandts Samling, II. S. 103). At han dog ogsaa kunde tilkjøbe sig Nidfogdens Gunst, vidste Jeppe godt; I. 6.

Men, uagtet Bondens forbedrede borgerlige Stilling og det høiere Standpunkt af moralsk og intellectual Dan- nelse hvortil han i en følgende Tid hævede sig, storligen forandrede hans Sæder og hele Karakter¹²⁾, saa var det dog naturligt, at hans uforanderlige Syfler og hans Op- hold langt fra Stæderne maatte hos ham bevare et gammelt Præg i længere Tid meer uforvansket, end hos nogen af de øvrige Folkelasser. Jeppe's Karakter, et speiltro Aftryk af den danske Vorne for sin Tid, behagede derfor ikke blot et halvt Aarhundrede senere, for sin „træffende Natur og de mange sande og nationale comiste Tirader,“ samt for de „mange smaa Sottiser (?) som især paa den Tid H. skrev, passede sig paa Nationen“¹³⁾, men kan i sine Hovedtræk

---

(III. 2.): „Jeg troer, om Verden staaer længe, saa bliver Ni- fogder Junkere, og Junkere igien Nidfogder“, slutter sig, hvad Bonden i Plutus (III. 5.) omtaler som „en almindelig Bestægt“: „I Herrer varer Eders Nidfogder hørige og lydige.“

¹²⁾ Dog er Holbergs skarpsindigste Bedømmer i den nyere Tid, Prutz, uden Tvivl, gaaet for vidt, naar han antager, at H. poetisk har emanciperet den danske Bondestand og derved for- berebet dens practiske Emancipation under den ældre Bernstorff; Litterarhist. Taschenbuch 1844, S. 360.

¹³⁾ Dramatiske Journal 1771, Nr. 22.

tildeels endnu gienkiendes af den nærværende Slægt. Man vil kunne overbevise sig om dette Stykkes nationale og lokale Sandhed ved, fra dets Læsning at gaae over til en af vor Litteraturs lærdeste og aandrigeste Frembringelser — Junges „nordsjællandske Vandalmues Karakter.“ Her udvikles Motiverne til Bondens Hengivenhed for Brændeviin, en Feil som Konerne fielden dele, hvorfor Mændenes Byreiser volde dem saa megen Engstelse, (S. 56. 60), og angives Grunden til Bondens Mistro mod sine Foresatte, overhoved mod alle udenfor Bondestanden (S. 75 fg.); her lære vi at forstaae Bondens Rierlighed, saavel til sine Børn (S. 330) som til sin Hest (S. 150); og en pathetisk Skilbring lader os beundre den Resignation, hvormed Bonden „seer den Ven imøde, der vil lede ham til en ny Himmel og en ny Jord, hvor der vel neppe gives Hartkorn“ (S. 93). Ogsaa det Træk, at den beskienkede Jeppe giver sig til at synge, og at han kiender Carl den Stores tolv Kønninger, stemmer overeens med hvad vi hos denne Forfatter erfare om Bondens Sands for Poesie og især hans Bekiendtskab med Ræmpeviserne (S. 133-35).

Det er derfor intet Under, at dette Stykke ikke blot har holdt sig stadigt paa Scenen¹⁴⁾, men at det blandt alle de Holbergske Lyttspil, lige til den nyere Tid har været hndet Folkelæsning for danske Bønder, som ofte kunne det næsten udenad, ei blot i Siælland, men ogsaa i Fyen og Sjælland¹⁵⁾. Imidlertid opstaaer det Spørgsmaal, hvorfra

¹⁴⁾ Selv paa v. Nvotens Theater i Store Kongensgade blev det (paa Danff) 1747-48 givet 4 Gange; Overfkon, Danff Skueplads II. S. 63-65. Paa det Rgl. Theater er det fra 1739 til 1854 spilt 112 Gange. I en ældre Tid var det især hyppigt Faste-lavnsmandagsstykke.

¹⁵⁾ At Bønderne i Ribe-Stift kunne verbotenus recitere hele Perioder af S. p. B. og fortælle Stykkets hele Gang, berettes i Rbh vnske

Nordmanden Holberg, hvis Embede for det Meste bandt ham til Staden, og som dengang endnu ikke var bleven enten Godseier eller Universitets=Dvæstor, kan have lært at kiende Sællandsbondens eiendommelige Karakter og Forhold faa nøie, som han baade i dette og andre af sine Stykker har ffildret ham. Maaskee kan dette tildeels forklares af Holbergs Embeds=Stilling siden 1718, som Besidder af et akademisk Corpus, som Medlem af Consistorium og flere Gange som Medbestyrer af akademiske Corpora i indfaldende Naadensaar; at han, under Universitetets daværende Indretning, ikke kunde undgaae derved at komme i Berørelse med sællandske Bønder¹⁶⁾. Men det fortiener tillige at bemærkes, at Holberg, i det ringeste efterat han selv havde faaet Land=Eiendomme, fandt megen Interesse ved at omgaaes med Bønder og sætte sig ind i deres Anskuelser og Forestillinger (Epistler I. Nr. 29)¹⁷⁾. Med dette gunstige Sindelag

---

Lærde Efterretninger, 1804. S. 794. Heraf kan ogsaa forklares, at der af dette Stykke fra 1763 til langt ind i nærværende Aarhundrede findes sex forskellige Udgaver, hvoraf to ere trykte i Haderslev; Philipsen, Holb. Litt. S. 44-49. Ogsaa i Naboriget maa dette Stykke, maaskee i endnu høiere Grad, være Ualmuelæsning; der haves nemlig fra 1736 til 1846, i det ringeste 27 forskellige Udgaver og Oplag deraf paa Svensk, hvilket maaskee kan forklares, deels af en vis Lighed mellem den svenske (navnlige den staaanske) og den danske Bondes Tilstand i en ældre Tid, deels af den træffende Skilbring af Driftsælbdighedsens Ytringer; Philipsen S. 50-61; Nytt hist. Tidsskrift VI. S. 425. Heraf kan maaskee ogsaa forklares, at Stykket 1765, om ikke oftere, er udkommet paa Russisk; Philipsen S. 61-66. Det er næsten det eneste Holbergste Stykke, som endnu spilles i Finland; tidligere bleve flere af dem her hyppigen givne; Toppelius S. 66.

¹⁶⁾ Efterat han selv var bleven Fordegodsseier nævner han ogsaa 30 Aar, som den Tid, i hvilken han havde „havt med Fordegods at bestille“; Epistler I. Nr. 49.

¹⁷⁾ I Holbergs underjordiske Statsideal, Potu, havde Agerdyrkerne en høi Rang; N. Klim, 7de Kap.

for Bøndestanden, kan den Moral, han uddrog af sit Stykke,

at ringe Folk i Hast at sætte i stor Ære,
ei mindre farligt er, end som at trykke ned

den, der er bleven stor ved Dyd og Tapperhed (jvfr. III. 3) der er en Gientagelse af Raadsherrindens Bemærkning i Polit. Raadestøber IV. 6. at „Gemeene Folk have Alle mistænkt“ . . . „og derfor søger at handhæve deres Værdighed ved Myndighed og Tyrannie“, og i det Bæsentlige gienfindes i flere af vore ældre Digtninger¹⁸⁾, ikke siges at staae i egentlig Modsigelse; ligesaa lidet som Zeppes i det Hele sørgelige Stilling med den lysere Side, hvorfra Holberg selv paa et andet Sted (Moraliske Tanker S. 229), betragter Fæstebondens Vilkaar; hvilken dog en Samtidig, der ogsaa var vel bekendt med alle disse Forhold, ikke synes at ville indrømme (Hedegaards juridiske Ordqvæder S. 178).

¹⁸⁾ Nyerups Alm. Morfskabslæsning S. 217; hvor det i Samtalen imellem vor Herre og St. Peder (1597) hedder:

Uh Herre! jeg beder Dig for Din Raade,
De Bønders Hovmod styr og raade, . . .
O Herre! den stolte Bønde besøg,
At han for Hest maa ride paa Dg;

egentlig en Commentar over Ordsprogene: Var Bønden ikke bunden, var han værre end Hunden; Hvo Bønden napper, den klapper han, og hvo ham klapper, den napper han (Ungentem pungit, pungentem rusticus ungit; en Variation af Ordsproget: rustica gens optima flens, pessima gaudens); hvilke Ordsprog igien indeholde en speciellere Anvendelse af de mere almindelige: Naar Skarn kommer til Ære, veed det ikke, hvad det vil være; eller „naar en Sthymper faaer Magt, da veed han ikke at fare sagt“; Hvitfeldt II. S. 1432; hvormed igien kan sammentholbes det gamle Vers: „Ei skarpere Sværd Du finde kan, end Bønden, som blev til Herremand“; Moltbechs Danske Ordsprog S. 28. 260.

Ved Bierget, hvor Jeppe havde hjemme, fire Mile fra
 Kiøbenhavn, antages, i Almindelighed, at være tænkt paa
 Landsbyen St. Jørgens Bierg strax uden for Roeskilde,
 som almindeligen benævnes flet hen: paa Bierget eller
 Bierget, ligesom Kirken der „Biergkirken“. Den bestaaer
 nu kun af 3 Gaarde, med endeel Huse, især Fisserhytter,
 og skal altid have været et Slags Samlingssted for alle-
 haande Vagabonder af den ringere Almue. Efter et Sagn,
 som dog ikke har egentlig Hiemmel, skal Holberg for sin
 Helbred engang have opholdt sig her en Sommer, og da
 skrevet sin Jeppe, ligesom han ogsaa siden gjorde dette Sted
 til Scenen for sin Erasmus Montanus eller Rasmus
 Berg¹⁹⁾. Da der imidlertid imellem Roeskilde og Kiøben-
 havn ere 8 Mile frem og tilbage, men Jeppe (I. 2.) kun
 taler om at tilbagelægge Veien i 4 Timer, og det desuden
 vilde være urimeligt at købe noget i Kiøbenhavn, der kunde
 faaes langt nærmere i Roeskilde, er den Gissning opstillet,
 at Handlingen kan tænkes at være foregaaet i Munkelie-
 bye eller som den ogsaa kaldes Biergebien i Alstedherred,
 Sorø=Amt, omtrent 2 Mile fra Slagelse, i hvis Nærhed
 findes baade en Kro og en Herregaard. Da Holberg
 1721—22 besad Haverdrup=Tiende i det nærliggende Pæders-
 borg Sogn, kan han mueligen engang have været i denne
 Egn (i hvilken han mange Aar senere selv blev Godseier)
 eller havt at bestille med Bønder derfra; men sandsynligere
 er det dog, at H. ikke har „villet betegne noget bestemt Sted
 for Scenen“; da man desuden veed, „at dette er af de
 Ting, han aldrig har taget saa nøie.“ (Boye S. 93.
 692; Mollbeck S. 337).

¹⁹⁾ Kbhv. om Holberg III. S. 132; Dansk Minerva 1818.
 S. 267. 349; jvfr. Behrmans histor. topogr. Beskrivelse af
 Roeskilde S. 167.

I. 1. Nille: . . . „Hr. Poul sagde nyelig til mig.“
 Ved en Hukommelsesfeil kalder Holberg II. 1. Præsten
 Hr. Jesper. Om Titelen Herre for Præster, s. Mølbach S. 333.

I. 3. Teppe: . . . „jeg fik aldrig saa mange Hug
 „i (de) ti Mar, jeg var under Malicien.“

Da Frd. af 22de Febr. 1701 om Landmilicens Op-
 rettelse fastsatte Tienestetiden til 6 Mar, maa enten Krigen
 have nødt Teppe til at tiene 10 Mar, eller han maa have paa-
 taget sig fire Mars længere Tjeneste. „Malicien“ for Milicen
 forekommer ogsaa i Melampe I. 1; jvfr. Mølbach S. 334.

— — „han dner ikke til at holde ringeste Tone, end-
 „sige støbe et ærligt Børlys.“

B. Paars I. B. 2. S. „Vor Degn ei ulærd er,
 kan skønne Børlys støbe.“ jvfr. Cr. Montanus IV. 2.

— . . . „Hans Formand, Christoffer . . . tog Troen
 „over fra tolv Degne.“

Jvfr. Cr. Montanus I. 4. Hvad der her skal for-
 staaes ved Troen; s. Boye S. 93. 693.

I. 6. Teppe: . . . „Kand Du den Vise? Jacob!
 „Liden Kirsten og Hr. Peder de sat over Bord, Peteheia!
 „de talte saa meget sfiendeligt Ord, Polemeia!“

Der findes en gammel Vise, trykt 1722, under føl-
 gende Titel: „Ubetænkksomhed falder ilde ud, og en alt for
 utidig Spodfskhed føder tit Bestiæmmelse af sig, viist udi de
 herudi anførte Exempler af tvende gamle Heltesange, udi det
 første om Hr. Peder og Liden Kirsten, og udi det andet
 om Hr. Tyge Hermandsen og Jomfrue Mette Lille“; men
 det af Teppe citerede Vers forekommer ikke her. Snarere
 er her maaskee tænkt paa en Kæmpevise, (Grundtvigs gamle
 Folkevise II. S. 67. 175; paa Svensk i Arwidssjóns
 Fornfangor II. S. 186), der begynder saaledes:

Hr. Peder og liden Kirsten de sadde over Bord —

Den Elstoven ville vi nu giemme —

De snakked saa mangt et Skiemptis Ord o. s. v.

Jeppest sfiændeligt skal da formodentlig være en lapsus lingvæ for sfiemteligt. Til det strax paafølgende andet Udbrud af Jeppest poetiske Lune: „Jordan drikker Vand, Havet drikker Soel ic.“ har man villet finde Motiv hos Anacreon; Næste Skilbri af Rbhvvn, 1819, Nr. 81. Ved „Auctionen“ (Actionen) paa den Hebe „Du vedst vel selv —“ maa uden Tvivl være meent det for de Danste uheldige Slag ved Helsingborg d. 10de Marts 1710. Wismars Besæring, hvorfra Jacob Skomager havde deserteret, maa snarere have været den senere af 1716, end den ældre af 1675. Psalmefor Salve, og Psaltkar for Psalter høre til Holbergs sædvanlige komiske Ordforvandsfninger.

Angaaende den tydske Vise: „In Leipzig var en Lædermand“, ere Dphsninger meddeelte i Nyt Aftenblad 1826, Nr. 20, hvorfra sees at Lædermand egentlig var et tydsk plebejisk Udtryk for hvad der er slet og foragteligt, som endnu for ikke længe siden brugtes i det tydske Burschesprog. Det er uden Tvivl den samme Vise, Zens begynder paa i Jacob v. Lhhvbo IV. 6; (Boye S. 94. 693; Rahbeks Erindringer III. S. 286).

— Jacob: ... „Jeg hører, at Du kand snakke Tydsk, „Jeppe!“ ... Jeppe: „Jeg har været 10 Aar under Malicien, og skulde ikke forstaae mine Sprog.“

Ved de Sprog, Jeppe forstod, foruden sit Modersmaal, er naturligviis meent Tydsk, det egentlige Militærsprog, der først 1773 blev Dansk; jvfr. Gaspari, Urk. und Mater. I. S. 520.

I. 8. Med Hensyn til Secretairens Spaadom, at en Tønde Byg „i Aar“, (Holberg har formodentlig tænkt sig Sommeren 1722), ikke vilde komme høiere „end til 5 Mark“, kan bemærkes, at Bygget efter Capitelstaxten for 1722 stod i 1 Rdl. 8 ff. og for 1723 i 7 Mk. 8 ff. Tønden.

II. 2. Jeppe: ... „Jeg har aldrig været enten Bæger

„eller Krybe=Skytter, thi jeg veed, at det er Bremerholms
„Arbeid.“

Om denne Straf, der forekommer baade i Christ. V. Lov og i senere Forordninger, og som først 1739 blev for-
andret til Fæstningsarbeide, s. Molbech S. 337.

II. 3. Blandt Exempler paa Saadanne, der „ved
Opmuntringer og undertiden ved Fictioner ere blevne cure-
rede,“ anfører Holberg i sine Epistler IV. Nr. 381 ogsaa
den her forekommende Anecdote om Gen, der ei torde lade
sit Vand, af Frygt for at volde Oversvømmelse m. v. Alle
de øvrige i Doctorconferencen paa Høraabte Exempler ere
laante af Ribben til dette Stykkes Fabel, Vidermanns
Utopia (Udv. Skr. VI. S. 157). Rignende Anecdoter,
blandt andre om den, der troede at hans Næse var for
lang, forekomme ogsaa i Th. Bartholins Historiæ ana-
tomicæ Cent. I. Nr. 79.

III. 1. Kammertieneren: ... „Her er Canari Sæt.“

Om denne Viin s. Molbech S. 338.

— Jeppe: ... „Det er en god Viin. Skraaler alle.“

Boye S. 94 meener, at dette er en Trykfeil for
Skaaler alle, eller Skaal, ligesom i Jeppe's følgende Re-
plik „Samme Skraal“ skulde være „Samme Skaal“,
hvilket ogsaa forekommer i Udg. 1731; men, at det Første
dog kan være rigtigt, bestyrkes paa en Maade af et Sted
i Troelses Monolog i Barselstuen I. 1: „naar man i
trende Timer har skraalet over Bordet paa Peders og
Bovels Skaal“; jvfr. 1. Satire S. 158.

— Jeppe: ... „naar jeg giver noget bort om Aftenen
„i Drukkenskab, maa I levere det tilbage om Morgenens igjen.“

I sin Natur= og Folkeret (1734. S. 107) opkaster
Holberg det Spørgsmaal, om et drukkent Menneffe er
forpligtet at holde det, han lover og forbinder sig til udi
Drukkenskab; men besvarer det benægtende.

— Jeppe: . . . „I Detientere, ere ligesom Abner, der „kom og hilsede Roland.“

Jeppe sammenblænder her en Fortælling af det Gamle Testamente med een i Eventyret om Karl den Store.

III. 2. Jeppe: . . . „Abraham og Eva, vore første „Forældre vare Bønder.“

Her forveksles Adam med Abraham. Mon Holberg her ikke skulde have tænkt paa det gamle Vers²⁰⁾ „Om Abelsens Oprindelse“, der begynder:

„En Bonde Adam var og maatte Ploven føre,
Saa maatte Adams Børn og vore Fædre gjøre.“

IV. 6. . . . „Jeppe bagbunden blir bragt for Domstolen;“ dog lader Holberg ham siden, i samme Scene, rive den første Advocats Peruque af!

— Anklageren: . . . „Det er jo bekiendt, hvorledes „saadan Misgjerning nyelig blev straffet.“

Her sigtes, uden Tvivl, til en Epifode i Vidermanns Utopia; Bøye S. 693.

V. 2. Den fra Galgen nedtagne Jeppe's Tvivl, om han var levende eller død, samt Dommerens Forsikkring, at den Ret, der kan dømme fra Livet, ogsaa kan dømme til Livet, er egentlig en Gientagelse af Krigsretsdommen over Rokken og dennes Paastand paa en ny Krigsret, efter den mislykkede Execution; Peder Paars, 1. B. 3. S.

²⁰⁾ Enten af Rostgaard eller af W. Helt; Rahbøks og Myerups Forelæsninger IV. S. 226. Ifølge en Notice i et Exemplar af Originaludgaven skal Rostgaard have oversat det efter det Franske, i Anledning af, at en Adelsmand havde spottet over hans unge Adelskab. De gamle Stropher: „Der Adam grov og Eva spandt, Hvo var den Tid „ræt Hoffvemand“ (Adelsmand) (S. Terkelsens Astrea Syngechor, 1657, 1. Sines S. 60; efter Gabr. Voigtländer), findes ogsaa i et engelsk Digt fra Slutningen af det femtende Aarhundrede; Pauli Geish. v. England, IV. S. 528.

V. 4. Jeppe: . . . „Huen under Armen!“

Samme Træk forekommer i Plutus I. 6; Scenen imellem Davus og Timotheus.

— Jeppe: . . . „Da jeg kom ind i Stuen, blev jeg „stødt ud igien paa mit Hoved, og faae mig omringet af „en Hoben Gripomenuser.“

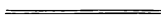
I Hexerie eller blind Allarm II. 4. omtales „nogle flige Gripomenes“; om dette Ord's Betydning s. Molbeck S. 216.

V. 6. Baronen: . . . „En Nero i hver Dorp.“

Mærkeligt, at Holberg her bruger dette forældede Ord, der bethyder en lille Landsbbye (Dorf) og ellers kun forekommer som Endelsen drup eller rup i vore Stednavne.

— — . . . „Mon Cajus, Phalaris vel forðum øve „kunde, en større Myndighed, end denne ringe Bonde?“

Her menes naturligtviis de to af Historien bekiendte Tyranner, den romerske Keiser Cajus Caligula og Phalaris i Agrigent.

Mester Gert Westphaler, eller den meget talende Barbeer.

Dette Stykke skal, ifølge dets ældste Udgave, første Gang være forestillet paa den danske Skueplads 1723. Men paa en gammel Comedieplacat, uden Aarstal, siges, at „de danske Acteurer aabne atter i Dag Onsdagen den 28de October deres Theatrum ved at forestille paa det danske Sprog et artig og fornøyleligt Skuespil om Mester Gert Westphaler eller den meget talende Barbeer, som nyeligen her i Kiøbenhavn er componeret.“ Da nu den 28de October, blandt alle de Aar, som her kunne komme i Betragtning, ifkun 1722 indfalder paa en Onsdag, maa man antage, enten at 1723 i Udgaven er en Trykfeil, eller at Holberg selv ikke har villet medregne Stykkets første Forestilling, ved hvilken det næsten reent faldt igiennem. Paa den Maade blev det da ikke fire, men fem Holberg'ske Stykker, som ere givne allerede i den danske Skuepladses tre første Maaneder.

Som Aarsag, hvorfor dette Stykke ved sin første Fremkomst mødte saa megen Kulde, angiver H. i Just Rustensens Betænkning: „saasom Personen havde kun tre Materier at tale om, saa syntes de fleste, at de ofte (!) Repetitioner gjorde Comedien ubehagelig.“ Da han nu mærkede, „at man ikke gav Agt paa Comediens rette Die-

mærke", tog han sig for anden Gang at forklare den ved en Prologus, og vise, „at just i det som man læste, bestod Stykkets Dyd;" eller, som han i sit Levnet (S. 147) udtrykker sig, „at i denne saa tit opfugte Raal Sathrens Styrke laae, der ikke manglede andet, end at Barberens Snakksomhed skulde indskrænkes inden endnu snævrere Grændser, og han i stedenfor at fortælle tre Historier¹⁾, som han vovelviis pinede sine Venner med, skulde bestandig hænge i een og den samme" ²⁾. Denne Prolog — i Originalen af Holbergs Levnet kaldet prologus apologeticus — derjom den ikke paa en eller anden Maade har udgiort en integrerende Deel af Femakt-Stykket, saadant som vi nu kiende det, bliver da et nu tabt Holbergianum³⁾. Den havde i øvrigt, tilføjer han, „saadan Virkning, at Comedien anden Gang blev ligesaa meget roset, som den forrige Gang blev læstet, og vil i Fremtiden efter al Anseelse passere for et af Auctoris bedste Stykker."

Ganske synes dog denne Forventning ikke at være gaaet i Opfyldelse, da Forfatteren allerede i anden Udgave af Comedierne, fra 1724, fandt sig foranlediget til at indskrænke det til et Genaktstykke, hvorved det, efter hans egen

1) I Rahbeks Oversættelse læses, ved en Trykfeil, fem.

2) Om trent fra samme Synspunkt betragter den tydske Kritiker Fr. Horn Hovedkarakteren i dette Stykke, som han, for øvrigt, tilføjer megen Berømmelse; Kjøbenhavnsposten 1829. Nr. 51.

3) Rahbeks Beretning, (om Holberg I. S. 294; Danffe Skuepl. Hist. S. 22) at der engang skal have eksisteret en — uvist om trykt eller skrevet — Copie af denne Prolog i Norge, grunder sig kun paa et løst Sagn, og hans Gissning paa sidstnævnte Sted (ogsaa antaget af Boye Udg. af Holb. Com. S. 10), at ved den Holbergste Prolog egentlig skal forstaaes 1ste Sc. i Femaktstykket imellem Henning og Niels, vilde ikke være usandsynlig, derjom denne mere svarede til Holbergs egen Karakteristik af den; jvfr. Mollbech S. 343. Anm. **).

yttring, blev saaledes omstøbt, at det kunde passere for ganske nyt. Men selv i denne nye Form synes det ikke at have mødt nogen fortrinlig Julest, da det i en Anmeldelse af 25de October 1726, nævnes som „ikke spilt i lang Tid“; ligesom det ogsaa i den 1748 gienoprettede danske Skuepladses to første Decennier kun blev givet 10 Gange (Nahbek I. S. 280); hvorved dog maa bemærkes, at det, paa Skuepladsen i Væderstræde, allerede den første Sommer 1747 var givet 5 Gange. 1748, d. 28. Febr. blev det givet som *Venefice*, „til at klæde Bremerholms Skoles Disciple“. Fra Mai 1751 til Mai 1854 er det, paa det Kongelige Theater, i alt givet 100 Gange⁴⁾.

Omarbejdelsen til *Ten Akt*, hvorved mangen Situation og Karakter af ægte comisk Styrke blev opofret⁵⁾, maa have gaaet Forfatteren nær, da han længe havde fysiselt sat sig med Ideen til dette Stykke — Gert Westphaler i sin hele Eienommelighed optraadte allerede i den første fuldstændige Udgave af Peder Paars (1720) 4 B. 3 S.⁶⁾ — og da han,

⁴⁾ Paa Tydsk: „Der geschwätige Barbier. Eine Posse in einem Aufzug nach Holberg“; von R. J. Hensler. Aufgeführt auf der K. K. priv. Marinellischen Schaubühne. Wien, 1798. Digteren Raupach bragte en moderniseret Esterligning af Gert Westphaler „Ein Sonntag aus Schelles Leben“ paa Theatret i Berlin; Kjöbenhavnsposten 1828, Nr. 61; ogfsaa blev det brugt ved et Declamatorium i Berlin i 1832, Nr. 62. I Nahbeks Læsning i Blandede Uemner III. S. 450 er meddeelt en Karakteristik af Stykket efter en tydsk Dramaturg. En svensk Oversættelse af Femakt-Stykket udkom i Stokholm 1737; Nyt hist. Tidsskrift VI. S. 425.

⁵⁾ En Sammenligning af begge Stykkets Bearbejdelser, der ere forskjellige i Exposition, Intrigue, Personale, Opøsning m. m. findes hos Boye S. 696; Moltbech S. 343; Gert Westphaler i 3 Akter af Nahbek 1816.

⁶⁾ Ugsaa i 2den Sat. S. 175: „Nu estergiver han i Snak ey Gert Westphaler“; *Metamorphosis* 1. Bog. 6. Fabel: „Af en

blandt alle sine Stykker, synes netop paa dette at have sat meest Priis (Løvnet S. 218). Senere lod han sig derfor mærke med sin Misforstaaelse derover i Lykk. Skibbrud, hvor Philemons Tiener klager over det Drefigen, han fik af en Barbeer, som tillige bad ham hilse sin Herre og sige, „at det er et lidet Nachspil, som han kan bruge til den Barbeercomedie, som blev spillet igaar, efterdi Comedien i sig selv er noget kort“ (II. 1.); jvfr. Heinrichs Replik (II. 2.) om Philemons Comedie: „Det snaksomme Barbeer-Facultet“. Aarsagen til denne Forkjærlighed maa søges i Holbergs egen Individualitet. Dekonomisk med alt, ogsaa med det uigienkaldeligste for Dødelige — Tiden, havde han al Vidtløftighed i Forretninger, og skædede Menneſter, som trættede og kiedede ham med udtværet Snak og langtrukne Digressioner (Løvnet S. 217; Fort. til Heltindehistorierne). Som Embedsmand og alt i flere Aar Assessor Consistorii, kan det ikke feile, at han maa have havt Veilighed til at gjøre Bekendtskab med Personer af denne Art, maaffee endog blandt hans egne Colleger, mod hvilke han da ved dette Stykke, der hører blandt hans egentlige Karakterstykker, har villet give sin Uergrelse Luft. Naagtet Holberg lader Stykkets Helt, paa sin Viis, tale ret

---

Skade en Barbeer sprang op, hvis Et . . . opfylder Bye og Land med Snak og Uventyr“. Snakkesalige Barberer forekomme ogsaa i Barselstuen, Hæxerie ell. bl. Alfarm, Lykk. Skibbrud og den Stundesløse. Et Folk af denne Profession alle-rede i Oldtiden vare i Orde for deres Snaksomhed s. Rahbek I. S. 302. Stykket Gert Westph. nævnes i Barselstuen *Ud.* III. 5. I Republiken angives Scenen at være i Westphalen (II. 2. III. 10). Et Sidesykke til Stykkets Helt er Gert i Ewalds Harlekin Patriot. I en Satire af Holbergs Samtidige W. Helt (poetiske Skrifter S. 209) findes en kort, men træffende Skildring af en saadan uendelig Snakker.

godt Danst, har han dog tænkt sig ham som en Tydsker, til hvilken Nation de fleste Barberere i Kjøbenhavn paa den Tid hørte. Mueligen kan den Gert Westfelling, Borger i Odense, der nævnes 1580 (Danske Magazin VI. S. 288), ogsaa have været Barberer.

Fem=Akt=Stykket.

At de tydske Kurfyrster, med Torperne og Whiggerne i i Engelland, især maatte være Gienstanden for Gerts „politiste og udenlandske Discourser“ (Gen=Akt=St. Sc. 8), hans Snak om „Statsfager“ (Sc. 18), „om lærde og curieuse Sager“ (Sc. 25), var aldeles i sin Orden. Det tydske Rige anfaaes dengang for Christenhedens Middelpunkt, dets Forfatning for et Mesterstykke af Statskunst. Ogsaa havde de politiske Partier i Engelland, især paa den Tid, vakt megen Interesse, ved Torypartiets Seier faa Aar tilforn, ved det hannoverske Huses Indtagelse af den engelske Throne og Stuarternes Bestræbelser for at gienvinde den. Men selv i disse sine Yndlingsmaterier var Gert Westphaler langt tilbage og aldeles paa det Uklare. Tydskland havde nemlig dengang allerede i henved 30 Aar havt, ikke syv, men ni Kurfyrster, og de Geistliges Orden var ikke Trier, Eöln og Mainz, men Mainz⁷⁾, Trier og Eöln. Forøvrigt behøves kun en løselig historisk Kundskab for at fatte og mere sig over den Rigdom af Pudseerlighed, der ligger i Gerts uophørlige Anachronismer og Dvidproqvoer; hans Snak om Arius, om de arvelige Cardinalsfaber, om de 4 Monarkier, om Mahometh m. m.; jvfr. Molbech S. 345. 347. 349⁸⁾.

⁷⁾ Kaldes her Mentz, III. 2; Nye Udg. Sc. 10; P. Paars 3. B. 1. S. „Greven udaf Mentz“.

⁸⁾ „G. Westphaler forstod den Kunst at anbringe i Selskaber det lidet han vidste“; Moralske Tanker S. 356.

I. 3. Kierlingen: . . . „han var en geistlig Mand, „nemlig Substitut her i Bhen.“

Substituter kaldtes Landsby = Degnenes Medhjælperc; D. Lov 2. B. 15: „Om Degne og Substituter“. Uffing (Danst Kirkeforfatning III. 1. S. 436 fg.) bemærker, at der imellem disse to Bestillingsmænd ofte fandt Uenighed Sted; og saaledes kunde det ogsaa hændes, som her med Kierlingens Mand, at der kom en Trætte imellem ham og Provsten. Da Degnen selv maatte lønne sin Substitut, der ofte var gift (som „Christen Substitut“ i P. Paars 1. B. 2. S.), kan man ikke godt forstaae Gerts Ytring, at „det Folk pleier dog gierne efterlade nogle Skillingen“. Snarere kunde deres trange Kaar og afhængige Stilling give Holberg Anledning til at nævne som Extremes i et Menneskes Karakter: „Nu Mod som Substitut, nu som en Cæsar“ (2. Sat.). I Farstrup's Dagbog (udg. af S. Becher, 1813, S. 42) omtales ved A. 1682 en Substitut i Hylland, som med sin Hustru „formedelst ringe Tillæg levede armelig.“

(Gen=Akt=Stykket) 6. Gilbert: . . . „Hør I vel Karle! seer „nu vel til, at Alting er curiosk, til Doctorerne kommer. „Apotheket skal visiteres i Eftermiddag. Jeg meener dog, „at naar Gylde=Vandet og Aquaviterne ere gode, saa spør „de ikke meget efter andet. Doctor Herman har udi 10 Mar „aldrig examineret mit Apothek anderledes. Det eneste, han „spør mig om, er dette: Haben Sie gut Salvolatile izund? „das müssen wir probiren, ihr Herren Collegæ. Naar saa „7 à Ste Bouteiller Rhinsk Wiin er tømnet, saa er Visi= „tagen gjort.“

En Apothek = Visitation, to Gange aarlig, var allerede paabudt ved Forordn. af 10de Januar 1619 „om Medici, Apothekere og Chirurger“, og blev yderligere indskræpet ved en Anordning af 1ste Nov. 1629. Men disse Visitationer, som her foretoges med en saadan Høitidelighed, at det medi=

cinffe Facultet i anden Halvdeel af 17de Aarhundrede endog formeligen intimerede dertil ved latinffe Programmer, tabte dog alt tidligt deres Betydning. Den berømte Th. Bartholin synes at have nærret ligesaa ringe Forestillinger om deres Nytte, som Gilbert; i det mindste udgav han 1667: »Declaratio fraudium & errorum apud Pharmacopæos commissorum«; oversat, men med kiendelig Anvendelse paa Fædrelandets Apothekere, paa hvilke han ogsaa i sin Medicina Danorum domestica p. 177 fg. gjør adskillige haarde Udfald (Herholdt, Pharmaciens Hist. i Danmark S. 62). Dog indeholdt et Forslag til en Anordning om Forholdet imellem Læger og Apothekere, som det medicinske Facultet indgav til Frederik III, og hvori indstilledes, at uformodebe Visitationer, til ubestemte Tider, aarligen skulde foretages, tillige den Bestemmelse, at Lægerne, som en Godtgjørelse for deres Tilsyn med og Visitation af Apothekerne, skulde i deres egne og deres Hustruers Sygdomstilfælde, erholde Lægemidler for nedsat Priis! (sammest. p. 188. 190). I et Bryllupsvers af Wabstiaer til en Apotheker i Aalborg (1743), kan følgende Sted om Apothekervisitationer ansees som en Dmskrivning eller maastee blot en Reminiscenz af Gilberts Replik:

„Hvad er et Apothek med alle sine Krukker . . .

— — — — —
Saalænge som det for en Apotheker sukker?

— Hvo skal Docterne betiene og tractere
med Salvolatile paa deres Visitag?

Thi derpaa er det just man prøve skal og kiende,
hvormeget eller lidt et Apothek formaaer:

Staaer Samme dennem an, har Visitagen Ende,
De uden Dmsvøb strax til Hovedsagen gaar.

Naar de en halv Snees Glas har salvolatileret
 3 Anders Hegelunds den allerbedste Wiin,
 Skjøndt intet andet Glas Reviien har passeret,
 Saa heder det: Ihr habt ein schönes Dfficin!"

(Gen=Aft=St.) 7. Gunild: . . . „Anders Christensøn
 „har jo været 3 à 4 Gange i Bordenus og Roven i
 „Frankerig, ja Fanden i Vold hen i Trapezund eller Catte=
 „sund, men fortæller ikke nær saa meget om sine Reiser.“

Den her omtalte vidtbereiste Anders Christensen var en
 norsk Skibsbarbeer, som i Aarene 1674-1700 havde vandret
 om i fremmede Lande, især i Orienten, og hvis „politiske
 og lærde Reisebeskrivelse,“ som den kaldes i Hexerie ell.
 bl. Allarm (IV. 4), dengang maa have circuleret i Haand=
 skrift, da den først 1728 blev optrykt i Nye Tidender
 om Lærde Sager, og tillige særskilt udkom; jvfr. Danst
 Minerva 1816, October, S. 362=67.

II. 4. Hadersleveren: . . . . „Jeg kommer
 „fra Harsløv.“ . . . . Gert: . . . „Mon Fanden tog
 „Hadersleveren? Hej, Monsieur Harslever! hei, Landsmand
 „Harslever!“

Harslev i Stedet for Haderslev, (ogsaa III. 2.
 IV. 1. V. 4.; Gen=Aft=St. I. 8.), havde Medhold i Almuens
 Udtale paa den Tid. „At snakke om gammel Harslev“
 forekommer blandt B. Syvs Ordsprog II. S. 96. Vhen
 er, som bekiendt, ved et smalt Vandløb, deelt i Gammel
 og Nye Haderslev.

— Gert: . . . „Jeg veed, at mange af mine Kien=
 „dinger er kommen did hen med tomme Hænder, men inden
 „nogle Aar have staaet sig som Ulfs=Klinger . . . Folket i
 „Vhen er velhavende og betaler vel.“

Om Kiels Velstand, deels som Stapel for danske Varer,
 deels ved Omflaget, s. Dankwerth, Schl. Hofst. Landes=

beschr. S. 189=90. Betydningen af Ordet Ulfsklinger forklares hos Molbech S. 346.

II. 5. Gert: . . . „Denne Karl maa uden Tvivl „have været en nobel Venetiano, thi han var saa snebig; „(Nye Udg. 8. Sc.) „Den Knægt maa virkelig være en af „de Harslevske nobles Venetiens.“

· Venetianske Udelsmænd indsendt sig her nu og da paa den Tid; saaledes blev den 13de Sept. 1721 af Consistorium bevilget, at tvende conversi Nobiles fra Venedig, navnlig Badoen (Badoeri?) og Qvirini maatte nyde til Ophold, af Trinitatis Kirkes Fattiges Penge ti Rigsdaler; jvfr. Epp. II. Nr. 163.

III. 1. Verten: . . . „Udi Siebenborgen skal der „være nhelig fød en Kalv med en Haar-Hue paa Hovedet og „Fryndser om Beenene, hvilket Indbyggerne holde for, ikke „betyder meget got. Samme Kalv døde strax, men talede, „førend han døde, disse Ord: væ! væ! Siebenborgen!“

Med denne Avis-Artikel har maastee H. tænkt paa et Sagn, som forekommer i den hollstenske Skribent Lamp. Alardi († 1672) Nordalbingia (*Westphalen Monumenta inedita* I. col. 1949) om et Barn, som 1607 blev født i Siebenbürgen, der før og efter Fødselen havde raabt: væ, væ, væ. Ordet Haarhue, (et Hovedtøj vævet af Haar; Boye S. 697) forekommer ogsaa i Den Stundesløse III. 5; det mangler i Vid. S. Ordbog, men findes i Molbechs.

— Verten: . . . „Fra Venedig skrives der, at for- „gangen Maaned var saadan Kulde, at alle Cardinalerne „frøse til.“

I denne Anledning anfører Rahbek I. S. 274 en Anecdote fra 1799.

— Borgeren: . . . „Hvor ligger den Sted Carnival „. . . Sorgen: „Den ligger i Polen.“

I Hon. Ambition II. 4. lægger Henrich, som Baron, „den Stad Carnaval udi Burgundien.“

IV. 2. 11. Denne Tobias Procurator som Boye (S. 130) med Grund anseer for den meest udførte af de forskjellige Procuratorkarakterer i Holberg'ske Stykker, nemlig ogsaa i Polit. Randestøber, Jeppe paa Bierget, Ellevte Juni og Barfjeldstuen⁹⁾, vilde nu være en Caricatur, men har paa den Tid, uden Tvivl, været tegnet efter Naturen. Før Universitetsfundatsen af 1732 og Forordningen om juridisk Examen af 1736, dreves ved vort Universitet mere fremmed end dansk Lovkyndighed, og de danske Love oplystes fornemmeligen ved Hielp af de romerske og tydske. En studeret Procurator kunde derfor letteligen, som Advokaterne i Jeppe paa Bierget og i Barfjeldstuen og som denne Tobias, falde paa at allegere Pandecterne i Stedet for Christian den Femtes Lov, naar han derved kunde sætte en ustuderet Underdommer i Forlegenhed¹⁰⁾. Skulde man ikke af disse Holberg'ske Skildringer ogsaa kunne formode, at Procuratorbevillinger paa den Tid stundom maae have

⁹⁾ Ogsaa i P. Paars 2. B. 3. S. omtales: „Procurator=Konst at gjøre Hvidt til Sort; det Falskt og Kroget er, at gjøre ret og lige“, og skildres tillige en Sognefoged paa Anholt, der agerede Procurator. Hermed kan sammenlignes Falters Karakteristik af „Procurator=Haandværket“ i „den usforsvarlige Recommendation“ V. 4.

¹⁰⁾ Senere forbød Høiesteretsinstruxen af 1731 Procuratorerne at allegere fremmede Rigers og Folks Love altsaa ogsaa de romerske. Desuagtet blev der i A. 1765 ført Klage over en Underrets=Procurator J. Abel i Kiøbenhavn (senere bekendt ved nogle Skrifter i den orientalske Lingvistik), som havde indført endel latinske Talemaader og Sententser i sit Indlæg og spottet Byksriveren, der ei forstod at indføre disse i Domsakten; han idømtes en Mulkt, og det paalagdes ham at afholde sig fra al saadan unyttig Ostentation; Stampes Erklæringer V. S. 79 fg.)

været forundte Studenter, medens Underdommerembeder som oftest beklædtes af Ustuderede, endog af Saadanne der havde været Domestiker hos høie Dyrigheds personer eller Ministre? I det Hele kan antages, at en Procurator, som denne Tobias og som Knud i Ellevte Juni, der ansaae det for en Skam at forlige Sager og for en Ære, af een Proces at skabe flere, omtrent maa have svaret til den Forestilling, man dengang, som længe efter, almindeligen danne sig om denne Klasse af Medborgere. Dette har Holberg videre udført i sine Moralske Tanker S. 572 fg., hvor han i en Commentar over sit 83de Epigram anstiller en Sammenligning imellem en Procurator og en Regnemester, da hiin ligesaa godt som denne forstaaer de 4 Specier, nemlig at addere Stævninger og Indlæg, at subtrahere sit Salair fra det, som bliver Principalsen tilbømt i Erstatning, at multiplicere Processer og at dividere Parterne ved at hindre Forlig¹¹⁾. Men den meest karakteristiske Skildring af denne Tids Procuratorer og Yttring af den almindelige Mening

---

¹¹⁾ Denne Artikel fandt han selv dog fornødent at slutte med følgende Note: „Udi denne Materie maa gøres Exception . . . saasom der ere fundne og endnu findes retsfindige Advokater, der heller søge at forlige end at multiplicere Sager. Sigtes Derfor allene paa Advokater.“ Formodentlig tænkte han sig Muligheden af, selv engang at blive indviklet i Proces, som Tilfældet ogsaa blev flere Gange, og det ikke til hans Fordeel; Levnet, S. 309; Athene I. S. 17. Derfor kunde han ikke afholde sig fra, senere at anstille Betragtninger over Advokaturens slibrige Vane, (Epistlerne III. Nr. 298), og fra Udsald paa de Advokater, „der betiene sig af Turlupinader og usømmelig Skiemt imod deres Contraparter, som heller tiene til at fordærve end bestyrke deres Principalers Sager“, eller som henge formeget i Formaliteter IV. Nr. 301. 387; hvorved han maaskee har sigtet til en, paa den Tid meget berømt Højesterets-Advokat Lowson. Testrup, Relation om Tingen (1747) S. 48 fældte en lige

om dem, forekommer dog i „Meditationer over Procurator=Professionen,“ af Frid. Horn (den Tid selv Procurator) Rbhvn. 1737, altfaa forinden Følgerne af den Reform, det juridiske Studium nyligen havde undergaaet, endnu kunde være kiendelige. „Efterdi“ — hedder det her Bl. A. 8 — „ved en Misbrug (som efter mine Tanker ikke haver været muligt at forekomme, ikke heller saa lettelig kan affkaffes eller ophæves) Procurator=Professionen haver været forvaltet og forvaltes, iblandt Andre, af gemene, liberlige, trættestiere, og med eet Ord, onde Mennesker, hvis største, om ikke ganske Conduite i Henseende til Professionen, bestaaer i endeel paa Practique grundede forenjske Formaliteter, brocardiske Citationer og dumbristige Intriguer. Og (da) de fleste, ja alle Mennesker argumenterer og dømmes i Almindelighed om Professioner og deres Essentialia af Personernes Dpførsel, og den Conduite de forvalte Professionerne med, følger deraf den Idee hos de fleste Mennesker, at denne Profession er væsentlig gemeen, og at dens Essentialia er Intrigue, Chicane, Forførelse, Sandheds og Rettens Fordreielse.“ En saadan Procurator kan man da tænke sig som Originalen for Tobias i nærværende Stykke.

IV. 2. Borten: . . . „Loven siger, at han skal have „Skriverpenge for Stevninger og andet.“

3 D. 1. B. 8. Cap. „Om Skrivere ved Retten“ forekommer intet om Skriverpenge for Stevninger.

— Tobias: . . . »Ex utroque capite actio furti« . . .

Alle disse Distinctioner af furtum og de øvrige hidhørende latinske Retssentenser forekomme i Institut. IV. Tit. 1.

---

saa ufordeeltig Dom om den Tids Underrets=Procuratorer; ligeledes P. Friis i Skielsskors Beskriv. (1759) S. 161. Om Holbergs gientagne Udfald paa Procuratorer s. G. L. Vadens antiqvariske, historiske, juridiske Notitser og Anekdoter S. 128 sq.

§§ 3-4. jvfr. Heineccii elementa jur. civ. sec. ord. Pandect. Part. VII. §§ 83. 89. Artifelen: si quis panno rubro etc. findes ligesledes i Institut. IV. Tit. 1. § 11.

IV. 4. (Gen=Alt=St. 10.) Gert: Jeg hørte, der var „saadan Stoien og Allarm i den store Stue, som der kunde „have været holdet en Rigs eller Krebs=Dag.“

Herom s. Molbech S. 347.

IV. 7. (Gen=Alt=St. 13.) Gunild: ... „Der har „Du et Par af de Geistlige og Høvlærde efter Cølns Bægt.“

Om Oprindelsen til dette Udtryk og dets figurlige Betydning s. Molbech S. 348.

IV. 9. Flensborgeren: ... „Her maa vist boe en „Balbeer; jeg seer, der henger Fæde ud.“

Dette Skilt (et eller flere Barbeerbækkener) er et af de Faa som, fra gammel Tid af, endnu har vedligeholdt sig her.

IV. 9. I Anledning af Scenen imellem Gert og Flensborgeren kan anføres et Sted af den lærde J. H. Seelens Memorabilia Flensburgensia p. 85, hvori denne forsvarede sin Byes Indvaanere mod et Angreb af Holberg, hvem et maadeligt Vertshuus, paa hans Giennevrise 1725, havde sat i et meget vrangent Lune, som han gav Luft i sit Levnet S. 155—56; ligesom hans bekjendte Særhed ogsaa skal have yttret sig deri, at han overhoved ei kunde lide enten Slesvigere eller Holstenere, i Særdeleshed ikke Flensborgere (Suhms saml. Skrifter XIV. S. 250). Forøvrigt er nærværende Stykke, som Rahbek (I. S. 295.) selv bemærker, skrevet før denne Reise og fremstiller desuden ikke Flensborgerne i noget ufordeelagtigt Lys. Snarere kunde maaffee Gerts Replik: „Gaaer alle Flensborger Historier i den Melodie, saa gid Fanden have Resten“ og hans Ytring, efterat han var bleven Flensborgeren qvit: „det fortrød mig meest, at han vilde ligne sin Historie

ved min", indeholde et Snært til Holbergs berømte Antagonist, Andreas Højer, der i Fortalen til sin „Dänne-marcksche Geschichte" 1719 havde yttret sig med temmelig Ringeaagt om det Affnit i Holbergs „Introduction til de europæiske Rigers Historie", der indeholder Danmarks Historie, hvilket med mere H. igien bittert havde besvaret i sin, samme Aar under P. Rytters Navn udgivne Diss. de historicis danicis, hvor han netop ved en Feiltagelse kalder Højer Andreas Flensburgensis, da denne dog var født i Karlum i Tønder-Amt (Holbergs Feide med A. Højer m. v. i Holbergiana af A. Boye III. S. 161 fg.; Tillæg dertil i Nyt. hist. Tidsskrift VI.) For øvrigt optræder denne Flensborger ingenlunde som nogen latterlig Person; og Holberg vovede maaffee heller ikke tydeligt at betegne en Mand, som Aaret tilforn var bleven kongelig Historiograph, og som var en Klient af den daværende Storcantzler, den regierende Dronnings Svoger.

IV. 10. Gert (læser Stevningen): „Christoffer Pedersen, Borger og All-Tapper her ibidem, finder sig høylig „besværget over Belagte og Konst-erfarne Sr. Gert Westphaler, Barsker her sammesteds, fordi han ved urimelig, „lang og kedsommelig Snak haver kommet alle fornævnte „Christoffer Pedersens Giester til at bortløbe udaf hans „Huus, hannem til ubodelig Skade udi sin Næring, hvoraf „han med Kone og Børn skulde leve, sampt skatte og skylde. „Derved han formeener, at fornævnte Gert Westphaler høylig „har forgrebet sig mod Gieste-Retten. Thi gives fornævnte „Gert Westphaler lovlig Gieste-Rettes Barsel herom i Gieste- „Retten at møde, som holdes i Eftermiddag Kl. 5 i Bys- „Fogdens store Stue her i Staden, m. m."

Gerts Indkaldelse for Giesteretten, fordi han formeent- ligen havde forgrebet sig mod denne Ret, ved at forjage Bertens Giester fra Huset, grunder sig paa en komiss Mis-

forftaaelse. Giesteretten er nemlig den Ret, for hvilken Sager vedkommende Reifende eller Fremmede blive behandlede; men Giesterne i et Huus kunne ifkun meget ugentlig kaldes Giester i denne Betydning af Ordet.

IV. 10. Gert: . . . „Gid det maa ikke fsee ubi min „Tid, det fom Sybille har spaaet, at Tyrken skal vande „fine Hefte ubi Limfiorden.“

En lignende Spaadom kiendtes paa Anholt; P. Paars 2. B. 2. S. B. 165. Anm. Om det danfke Almueskrift „Sybille Spaadom“ f. Nherups Danf Almuelæfning S. 298.

— Gert: . . . „Seg maa hiem at fortælle min Moer „denne Sag.“

At Gert baade i denne og foregaaende Scene er hjemme, har Holberg her glemt eller overfeet.

IV. 11. Tobias Procurator: . . . „Men jeg fand „have min Vift deraf undertiden at plage ham, og hugge „ham i Flanken nu med en utrubi, nu med en uti possi- „detis, nu distingvere mellem maleficium & quasimale- „ficium, nu citere et Senatus Consultum Servianum, nu et „quasi Servianum.“

Om utrubi og uti possidetis f. Boye S. 116. Quasi Maleficium omtales i Holbergs Nat. og Folkeret (1734) S. 253: „Der er ogsaa noget kaldet Qv. Mal. eller ligefom Brøde — fom for Exempel: Seg bliver bestiaalen ubi et Skib eller i en Mands Huus; Verten eller Skipperen maa erftatte mig Skaden, hvorvel han er uskyldig.“ Sen. Cons. Servianum og Qv. Serv. synes at være en Opdigtelse af Procuratoren selv.

— — „Seg glemmer aldrig, hvorledes jeg i Fior kom „ham til at fvebe over en Condictio indebiti.“

„Derfom en af Wildfarelse har betalt mig Penge, fom han ikke var mig skyldig, har han Ret at stævne mig for

samme Penge og forbre dem ligesom et Laan efter Contract, og kaldes saadan Tiltale *Condictio indebiti*"; *Holb. Nat. og Følgeret. S. 252.*

— — „*Utriusq. juris studiose*“.

Ved *utrusq. juris* maa her forstaaes den Danske og Romerretten. Egentlig var det kun *Doctores*, der benævnedes *juris utriusque*, nemlig i den civile og canoniske Ret.

IV. 12. Tobias: ... „Her er vel ikke *actio directa*, „men dog *actio utilis*.“

Actio directa er, efter Romerretten, en Klage, for hvilken et oprindeligen nse bestemt Retsforhold ligger til Grund; *A. utilis* er en Klage, der tilstedes for et Retsforhold, som svarer til det, der ligger til Grund for *actio directa*. De øvrige af Tobias opremsede Lovsteder forekomme alle i *Institutt. IV. Tit. 5. § 4.*

V. 7. Sorgen Hattemager: ... „jeg hører, at I har „givet jer ubi *Carthusianer* Orden, hvor man aldrig snakker.“

Carthusierordenen paabød sine Medlemmer Tausshed; (*Epp. III. Nr. 283. S. 424.*) Til Processen, Dommen m. m. synes H. at have havt et Forbillede i sin sædvanlige Rilde, *Theatre Italien; Udv. Skrifter VI. S. 234.*

Gen = Akt = Stykket.

Sc. 1. Pernille: ... „*Doctor Cupido* er for nogle „*Nar jiden reist herfra*.“

Uden Tvivl er et virkeligt Navn her forvansket.

— — „og flittig i sit Embede.“

Her menes egentlig det tydske „*Amt*“; nemlig et Barbeeramt.

Sc. 18. Tobias: ... „Seg har aldrig raadet nogen „ærlig Mand fra *Process*; thi ellers maatte jeg ilde forstaae „mine *Jura*, ligesom det var slet en *Chirurgus*, der raader „en *Patient* fra at aarelades.“

Uvfr. Mester Hermans Replik i *Hex. ell. bl. Allarm V. 4.*

Den Ellefte Juni.

Dette Stykke blev første Gang spillet paa dets Navnedag 1723, med et overordentligt Bifald; hvorpaa Forfatteren selv dog ikke synes at have sat synderlig Priis, saavel fordi han tildeels uledte det fra de mange lavkomiske Scener („Maddingen paa Krogen“; Levnet S. 148), der tiltraf den mindre dannede, men talrigste Klasse af Tilskuere¹⁾, som maaskee ogsaa fordi Stykket i det Hele forekom ham selv at mangle den moralske Tendents og den Originalitet af Sujettet²⁾, han altid ansaae for et Stykkes fortrinligste Egenskab. Imidlertid har Rahbek uden Tvivl Ret (Udv. Skr. I. S. 465), naar han finder, at Digteren her bør tages i Forsvar mod sig selv. Det var netop de forskiellige nationale Karakterer, Situationer og Træk, der forekomme i dette Stykke, man snarest maa tilskrive den Lykke det gjorde ved sin første Fremtrædelse. Allerede Titelen var egnet til

---

1) At Digteren, med Hensyn hertil, ogsaa maa have rettet sig efter Publikums Smag, kan man slutte deraf at, da det ottende Dagen efter dets første Aften eller 18de Juni igien blev „efter Begjering“ forestilt, siges udtrykkelig paa Placaten, at det var „med nogle lystige Scener forøget“; jvfr. Overskou I. S. 212.

2) At H. rimeligviis har hentet den første Idee, med et og andet Træk, fra et Stykke af Moliere eller fra en ældre italiensk Farce s. Udv. Skr. VI. S. 238. sq.

at give fuldt Huus. Man maatte af den omtrent kunne slutte sig til, hvad der af selve Stykket var at vente; thi for Hvem kunde vel den Dag være fremmed, som Mange i henved 70 Aar vare vante til, med saa ulige Følelser at see imøde. Hvor mange Skjldbørger og Studenstrupper maae ikke, allerebe dengang, i Termins-Tiden have mødt hinanden paa Hovedstadens Gader? Og nu de mange kjøbenhavnnske Lokalteter og Eiendommeligheder: Børsen; de velbekjendte Vertshuse: Tre Hiorter, Wiinkanden, Rnapnæring, Paradiis; Studenternes Hus=Naaben m. v. Kort — i intet af de Holberg'ske Stykker kan Kjøbenhavnneren have fundet sig saa meget hjemme, som i dette. Naar det altsaa, i henved 40 Aar efter Skuepladsens Fornøjelse, kun blev givet 10 Gange³⁾, maa dette tilskrives, enten en saakaldet finere Smag eller andre os ubekjendte Omstændigheder.

I. 1. Unden Proprietarius: . . . „Man skulde „tænke, her boede en Hob rige Folk i denne Bye; thi gaær „Du paa Gaden, saa kand Du ei komme frem for Heste, „Vogue og spraglede Laqueier; kommer Du paa Børsen, saa „er der lige cens; men skal Du have Dine Rente=Penge, „saa heeder det: Monsieur, Han maa have Taalmodighed.“

Klager over tiltagende Overdaad vare til alle Tider ligesaa almindelige, som Klager over aftagende Velstand og Moralitet. Med Hensyn til Kjøbenhavns Luxus i Boliger, Rareter, Domestiker m. v. kan Proprietairens Unke her sammenholdes med den Paralel, Holberg i sin Danmarks

³⁾ Ud v. Skrifter I. S. 467. Fra 1749 til 1836 er det spillet 45 Gange. I de 6 Maaneder af Aarene 1747—48, i hvilke det v. Dvotenske Theater i Store Kongensgade gav Forestillinger, blev det her spillet 5 Gange. I en ældre Tid hørte det til Sommer=repertoiret; Bøye S. 700.

Beskrivelse (S. 19), træffer imellem Levemaaden i Paris og den langt befofteligere i Kiøbenhavn: „Der lader en heel Familie sig nøie med to à tre Børelser, her ikke uden med et heelt Huus; der gaaes til Fods, her ages; der har man nok ubi een Pige, her behøves Stuepige, Koffepige, Amme, foruden Lakei, Rudsft og Gaardskarl, og gemeenligen Skolemester ubi Huset.“ Om Klæbedragten i dette Tidrum hørtes lignende Ytringer af flere Samtidige; saa man kan formode, at Christian den Femtes Forordn. af 22de April 1699, hvorved det var forbudt Alle, undtagen Rangs personer af de tre første Klasser, Militære og Hofbetienter, at bære Skammerering ⁴⁾ af Guld= eller Sølvgaloner m. v. paa Klæberne, maa, som flere lignende, ikke længe være bleven overholdt. „Jeg mindes,“ siger E. Pontoppidan i sin *Menozia* III. S. 481, „at da jeg først kom til Kiøbenhavn (1716) syntes mig, jeg havde aldrig seet saa mange Stands personer samlede paa eet Sted; thi som Saadanne ansaae jeg ofte Haandværksfolk, særdeles dem af Qvindelign, og hvem skulde mene andet, end at et Fruentimmer, som fører til Kirke, vel coeferet og behængt med Edelstene, var af adelig Stand, eller at det kunde være en slet og ret Person, ofte en Kiøbmands eller anden Borgers Domestik, som har Drap d'ors Vest og Damast til sine Klæders Underfoer“. Under Krigen blev der vel, ved Forordn. af 11te Sept. 1710, lagt Skat paa Rareter, Parhykker m. v., men til et egentligt Forbud mod Luxus vilde Frederik IV. ikke beqvemme sig ⁵⁾. Et Saadant, især hvad Brugten af Guld= og Sølv=Broderie, gallonerte Klæder, Diamanter m. v. angik, udkom først under

⁴⁾ Deraf skammererede Klæder, ikke skammererede, som det hedder i dette Stykkes III. 6.

⁵⁾ En interessant Anekdote desangaaende fortælles i *Menozia* III. S. 483.

Christian VI. ved Forordn. af 10de April 1736, hvilken dog heller ikke kan antages at have ført til dette Niemed, forsaavidt som det ikke var Individier af den simplere Stand formeent at bære Klædningsstykker af lige saa kostbart Stof, som de Fornemmere; naar dette blot — til de indenlandske Manufakturvers Opkomst — var af disses Frembringelser⁶⁾.

— Første Proprietarius: . . . „Disse Folk ere „ligesom Snee=Moes.“

„En Sneemoos fylder et stort Fad, men bliver til intet udi en liden Mund“; Mor. Tanker S. 254. „Som hoven Sneemoes, der paa Fadet prægtig staaer“; Melampe II. 5; „Som svampig Snee=mos, naar man den i Munden faaer, til intet bliver“; P. Paars, 4. B. 2. S. 3 Vid. S. Ordbog forklarer dette Ord, efter Moth, ved „Eggehvide og Fløde slagen til Skum“. 3 P. A. Roldings Overs. af Weckers Raagebog (1675) S. 59 gives Anviisning til Beredelse af forskiellige Slags Moos; men Sneemoos nævnes ikke blandt disse.

— Første Proprietarius: . . . „Apropos, Broerlill! „har I gjort god Marktet i Nar med Stude?“ — Anden Proprietarius: . . . „Gud bedre os for Marktet vi gjør, „bitte Far! Fanden er i Hollenderen nu til at vrage Stude, „han bliver alt klogere og klogere.“

---

⁶⁾ Deconomist Ballance S. 202-3. „Mig forekomme nogle tusinde Mennesker i Kiøbenhavn af Borgerstand, paa daglig Klæde=dragt, ganske uadskillige fra Hofdamer og Hofcavalerer.“ Vil man læse omtrent 20 Nar yngre Klager over samme Gienstand, da haves de i Juristen C. D. Hedegaards Tanker over Moden og dens Følger (Odense 1777), hvor der S. 22, forekommer noget om den bengang overhaandtagenende Luxus med Puffstæder uden for Vhæi; S. 44, om Dbselhed ved Borgerstandens Bryllupper m. m.

Udførelsen af jydsk Stude til Holland, eengang Danmarks Guldbmine (*Jon. Coldingensis descriptio Daniæ* p. 77; jvfr, Ved. Simonfens 8ste Brod II. S. 82), havde netop paa denne Tid, ved forandrede politiske og commercielle Forhold, taget en for den danske Handel meget ugunstig Vending, der vel kunde aabne sørgelige Udsigter. Netop f. A. 1723 begyndte alvorlige Underhandlinger med Holland, tildeels i Anledning af resterende Subsidiepenge, som Danmark endnu havde at fordre fra den spanske Successionskrig, men fornehmelig i Anledning af Fornælsen af den i A. 1721 udløbne Commerctractat. Da man ikke kunde blive enige, greb man paa begge Sider til skarpe Forholdsregler; den danske Regiering bestemte, at de hollandske Skibe, i Henseende til Tolden, ei længere skulde behandles lige med de indenlandske; til Giengjæld forbød Generalstaterne igien Udførelsen af danske Studer. Herved kom især Bylland til at lide, hvorfra tilforn aarligen vare udførte indtil 50,000 Stykker⁷⁾; hvorimod Hollænderne nu begyndte at hente Staldstude fra Brabant og Flandern. Siden blev vel igjen et venfskabeligere Forhold tilveiebragt, ved Commerctractatens Fornælse m. v. under Christian VI., men det vilde dog, som sædvanligt er Tilfældet, ikke mere lykkes at bringe denne Handel igjen i sin gamle, for Danmark saa fordeelagtige Gang⁸⁾.

7) Sjøyers Gesch. Fred. IV. II. S. 70. fg. At Kongen 1723 sendte Fyrsten af Ostfriesland militær Hielp mod hans urolige Underfaatter, skal ogsaa have opbragt Generalstaterne og bidraget til det omtalte Forbud; Sjøyer S. 162; Regeln, samlede histor. Skrifter III. S. 63.

8) Holbergs Danmarks Beskrivelse S. 587; Sammes Samtale mellem 2 Ridsmænd (*Holbergiana* af Boye, II. S. 32); Pontoppidan oconom. Ballance S. 74. 159; Sjøyer anf. Sted. Fyhn's Esterr. om Rolding S. 201; Hübertz Aftstykker om Aarhus III. 226.

— Anden Proprietarius: . . . „Der ere visse Folf „i Holland, som svær og giver sig Vanden i Vold paa, at „der er ingen Diævel til.“

Rigeledes Dvidius i Ub. Hoved og Hale I. 5: „i Amsterdam seer man intet Spøgelse, fordi Hollænderne ikke troer dem at være.“

I. 2. Proprietarius: . . . „naar vi regner en heel „Maaned, som vi ligger i Byen, beløber dog Logementet „sig henved en Daler alleene.“

Nemlig en Sletdaler eller 4 Mark; da 2 β . daglig udgjør omtrent 60 β . for en Maaned.

I. 4. Fremmede: . . . „Vestergade, Kalleboerne, „Rispimagergade.“

Her kan leilighedsviis bemærkes, at Kalleboerne, nu Friberichsholms Kanal, ligesom fordem Kalleboestrand, uden Tvivl, har Navn af den Gamlebothæchafn, der forekommer i Kjøbenhavns Stadsret 1294; Ser. rer. Dan. VI. p. 98.

I. 5. Skjoldenborg: . . . „Skal vi . . . spille for Tids= „Fordriv en Cinque et Neuf.“ Dette var et Terningspil.

I. 6. Henrich: . . . „her er en Student udi Byen, „ved Navn Christen Nielsen.“

Dette Navn har H. glemt i II. 1. og V. 11., thi her forekommer han som Niels Christensen.

I. 7. Jacob: . . . „Vist Henrich! om jeg skulde give „Dig Pas.“

Pas betyder her egentlig Skudsmaal, og forekommer i samme Betydning i Jacob v. Thhbo I. 1. og i Lyff. Skibbrud III. 5.

I. 7. Jacob: . . . „Hans Fader var een af de beste „Snaphaner udi sidste skaanske Krig.“

Ved den sidste skaanske Krig skulde egentlig forstaaes det korte og uheldige Felttog 1709—10; dog er her vel snarest tænkt paa Krigen 1675—79, der for det meste

førtes i Skaane. Snaphanerne (egentlig et Slags, i gammel Tid brugelige Bøsser), kaldtes de skaanske Bønder, som i denne Krig sloge sig til dansk Parti, og tilspøiede den svenske Armee betydelig Skade; hvorfor de ogsaa, efter Krigen, bleve forfulgte med Ild og Sværd og næsten udryddede; (Lagerbrings Udtoget af Sverrigs Hist. S. 380. fg.).

II. 1. „(Studerterne raabe Rus efter ham indenfor).
 Studenstrup: „Gi raab I Carnalier til I blir gal.“
 (Indenfor) „Ru....s, Ru....s.“ — Henrik: . . . „Jeg
 „kan nok see, at det er en smuk fornemme Person, som
 „heller har i Sinde at fordre sine Rente=Penge end at give
 „Penge for at faae Salt og Viin paa Hovedet.“

Var dette Stykke blevet skrevet i en senere Tid, vilde det have været upassende at lade Studenterne ved Ellefte Junis Tid modtage Studenstrup med Rus=Raaben; men dengang foregik Depositsen ved St. Hansdag, (ifølge Refex. til Biskopperne af 12te Aug. 1665) og der var da ingen Usandsynlighed i, at de kunde forvekle en ankommande Termins=Giest med en Depositurus. Det Salt i Munden og Viin paa Hovedet, Deposituri dengang fik, forekommer ogsaa i Erasmus Montanus I. 2., hvor Jeppe Berg dog forvekler det med Salt og Brød. Om denne Skik, der gik af Brug efter Uldebranden 1728 og affkaffedes ved Fundatsen af 1732, s. Holbergs Daam. og Norges Stat S. 199. 210; Boye S. 153. 699.

— Studenstrup: . . . „det gjør mig hiertelig ondt,
 „at hans gode Far kom saa tilig i Himmerig.“

Denne Replik, tilligemed Henriks Svar derpaa, anføres i Epistlerne (II. Nr. 109), som et virkeligt Exempel paa pedantisk og kunstlet Condolence.

III. 1. Røbmanden: . . . „jeg skulde have nogle
 „Kroner mig tilveylet, men gid Fanden give dem elleve og
 „et kvart pro Cento! . . . Serviteur, Monsieur! har han

„ingen Kroner at veyle?“ . . . . Tøden: . . . „Jeg har „selbst ingen igund Monsieur, men maa sfee jeg kunde skaffe „ham welke hos en god Ven for halvtolste pro Cento.“ . . . . Tøden: . . . „Coursen er elleve og en qvart, nu „maa jeg jo i det ringeste have en qvart for min Umag.“ III. 2. — Første Kiøbmand: . . . „Hør, min Herre, „har han ingen Croner at veyle? . . . Hvad tar han pro „Cento?“ Anden Kiøbmand: „Tolv Rigsdaler.“ Første Kiøbmand: „Da kand jeg faae dem hos en anden Tøde „for elleve.“ Anden Kiøbmand: „Kand nok være“ . . . „Førend jeg veyle mine Croner for ringere end 12 pro „Cento, før skal de smuk blive liggende; jeg meener, jeg „skal nok faae dem udpiint, naar det Ostindiske Skib skal bort.“

Disse Børs-scener, som kunne bringe den ældre Slægt i Erindring om vor Pengekrise 1809-13, ere skildrede efter Virkeligheden. Før den svenske Krig vare tre Myntsorter gieldende her i Landet: Specier, Kroner og Courantmynt. Under Krigen fortrængtes Kronerne, Landets bedste og meest brugte Betalingsmiddel efterhaanden af den flettere eller ringhaltige Smaa-mynt, som man fra 1710 saae sig nødt til at lade slaae, især af Tolvskillingerne. Da derved opstod megen Forvirring i Handel og Wandel, blev endog 1718 fastsat en tvungen Agio paa Kroner mod Courant, som dog allerede næste Aar igien blev ophævet og Coursen givet fri. Inden 1722 var denne Agio stegen til 11 à 12 pCt. og 1726 til 14 à 15 pCt.; der kunde altsaa med Tøse stielnes mellem god Mynt (Kroner) og let Mynt. Endelig blev denne forvirrede Tilstand hævet ved Reductionsforordningen af 15. Juli 1726. Om disse Pengesforhold forekommer Følgende i Holbergs Danmarks og Norges Beskrivelse S. 614: „Udi vore Tider er slagen en utroelig Hob smaa Mynt, hvoraaf de fleste ere ikke af den Bonitet som de forrige. Hvorudover vor nu regierende allernaadigste Konge,

saafnart den svenske Krig var til Ende og Rigerne vare komne ubi Roelighed igien, lod reducirere samme smaa courante Mynt . . . . Og courant Mynten er bleven bedre end den var tilforn, efterat Markstykke ere reducerede til 15 ß ., 12 ß . Stykker til 10 ß ., og de sidst slagne 2 ß . efter Proportion af 12 = Skilling = Stykker." Yderligere Oplysninger herom ere af Sagkyndige meddeelte i Fortegnelsen over Timms Mynt- og Medaillesamling I. S. 209. 212 og i Fortegnelsen over Krebers Ditto I. S. 180. 186. At Coursen paa Kroner 1713, da dette Stykke første Gang opførtes, kunde være saa høi, at der gaves 11 à 12, og næste Aar 14 pEt. i Agio (Jacob v. Lhybo I. 3.) var altsaa i sin Orden.

III. 6. En Dreng: . . . „Riøber 3 smukke Bøger, „Musfjøs: Altid være vel tilfreds, aldrig være vel tilfreds.“

Denne Replik skal, uden al Tvivl, forstaaes om Titlerne paa to gudelige Skrifter. Det første hedder egentlig: „Altid vel tilfreds bør en Christen at være med sin Gud baade i sin egen Modgang, saa og i sin Fiendes Medgang, lært og paaminde af R. David Ps. XXXVII. V. 7 og eenfoldig overveiet af J. R.“ Kiøbenhavn 1684, 8; man har flere Udgaver deraf, blandt andre ogsaa en fra Aaret 1722. Titelen paa det andet Skrift er: „Aldrig vel tilfreds er en Christen med det timelige Godes Nydelse allene, førend han ved Troen faaer forsikred sig selv om det evige Godes Besiddelse; kortelig forestillet af J. R.“ Kbhvn. 1697, 8; og flere Gange. Forfatteren til begge disse Skrifter var en søllandst Præst Frank Kühn, om hvem adskillige Anekdoter fortælles i Worms Lexicon, og hvis Riimskrivt „den poetiske Esther“ omtales i Rahbeks og Rherups danske Digtekunsts Historie IV. S. 63. For øvrigt kendtes ogsaa i første Halvdeel af 18de Aarh. en, flere Gange trykt moralsk Vise: „Altid Vel-

tilfreds", der er optaget i Myerups udv. danske Viser I. S. 199—202.

På denne Scene sees ogsaa, at Peder Paars, (formentlig den første fuldstændige Original-Udgave af 1720), den Tid har kostet 4 Mark; jvfr. 3. Sat. „Hvo græder, den sin Daler faaer igien.“ Henriks Replik er anbragt, for endnu engang at give dem, der i hint Digt havde villet finde Udfald paa Universitetet, de akademiske Grader m. m. et lille Snært.

V. 7. Knud: . . . „See her er det, i den 6te Bog „13 Cap. 18 Art.“

Det af Knud Procurator paaberaabte Lovsted om atterteret Voldtægt, lyder i Danske Lovs 6te B. 13de Cap. 18de Art. (ikke 3die C. 8de A. som i Udg. 1724 og 1731) ordret saaledes: „Hvo som noget Qvindfolk vil med Vold tage . . . han miste sit Liv, endog han sin Villie ikke fuldkom.“ Med Hensyn til det Uforsvarlige og Upassende han fandt i at forlige Sager, kan han sammenlignes med sin Collega Tobias, i Gert Westphaler (IV. 2).

V. 9. Vægter: . . . „Den spanske Rappe blir ham „vis nok.“

Om denne Straf, hvortil Rosiflengius blev dømt (Eykf. Skibbrud V. 10) s. Boye S. 436. 699 og Scheibe Dversf. af P. Paars S. 309. Den anvendtes paa Landet mod Hovbønder (ovenfor S. 74) og i Kiøbenhavn indtil Ibebranden 1795, især mod Vægtere, Vognmandskaarle og lignende Personer; men da Rappen brændte 1795 med Raadhuusbygningen, gif denne Straf af Brug. J. J. Howard, Appendix to the state of the prisons in England and Wales etc. med et Tillæg om fremmede Fængsler, (Warrington 1784. 4.) p. 28 findes en Beskrivelse af denne Straf tilligemed en Afbildning, hvor Synderen gaaer med en Kobberhat (som

en høiere Grad af Straffen) imellem to Vægtere med Morgenstærner.

V. 10. Henrich: . . . „Udi et halvt Aar, som jeg „saa i første Lectie, stod jeg alleene 3 Gange Skole=Ræet.“

Uf det samme roser Peer Degn sig i Er. Montanus I. 5. Denne barbariske Skolestraf, (Jus classium) et Sidestykke til den militaire Spidsrodsstraf, har neppe nogen= sinde været formelig lovhiemlet, men har dannet sig ved Praxis fra det 16de til ind i det attende Aarhundrede; til= deels maaffee for at unddrage Disciplerne fra borgerlig Straf, efter visse Forbrydelser. Blandt de Kilder, i hvilke noget forekommer herom, kan især henvises til Müllers, Aftstykker til Odense St. Hist. S. X. og Henrichsens Bidrag til Skoletugtens Historie i Norden (Progr. 1853) S. 11. 15. 17. I Friderichsborgskole anvendtes den sidste Gang 1710, P. Bendtsens Progr. 1822, S. 55; i Aarhuskole kun engang under Worms Rectorat (1739-75), Taubers Hist. Schol. Arhus. p. 126; i Odenseskole 1780, Henrichsen S. 17, og, som det synes, endnu senere i Herlufsholm, Melchior S. 449.

V. 11. N. Christensen: . . . „Her er jo ikke meere „end een Knapnæring i Kiøbenhavn, og der logerer ingen.“

Dog sees af en følgende Replik i samme Scene, at N. Christensen selv har logeret i Knapnæring. Dette Vertshuus laae paa Vestergade⁹⁾; ligesom de øvrige i Stykket nævnte, endnu kiendte Vertshuse Tre Hiorter og Viin= fanden (I. 2.); det første forekommer ogsaa i 3die Satire.

⁹⁾ „Paa Vestergade i Knapnæring Nummer to“; Solbergs 3die Sat. Men da der efter Niels Christensens Udsagn (V. 11) var kun eet „Knapnæring“ i Kiøbenhavn, og da Stadens Bygninger dengang endnu ikke vare nummererede, som de først bleve 1771, skal dette Nummer uden Tvivl blot betegne Værelsets.

Vester=Paradis (V. 11) hørte blandt den Tids berøgtede Vertshuse eller Bordeller. Af Studenstrups Replik kan sluttes at det maa have ligget paa et Hjørne, formodentlig et eller andet Sted ved Volden, hvor Bhens Fornødenheder af denne Art, før Ibebränden 1728, synes især at have eksisteret ¹⁰⁾.

V. 11. Studenstrup: . . . „Banqverotterer i „Koffild; nej, det er Banqverer.“

En lignende Forveksling forekommer i Pantfattede Bøndebrend I. 1.

— Studenstrup: . . . „Jeg har faaet Prioritet i „hans store Gaard paa gammel Torv.“ Niels Christensen:

¹⁰⁾ „Veneris Baaninger langs Volden“; Holbergs Epp. II. Nr. 83. Bille Hansbatters Forsvarsskrift for Dvindeliømet:

Om Øst- og Vester=Paradis
 Mod Anden Krig vil føre,
 Hver fletter kun sit eget Riis,
 Sin egen Stam faaer høre;

„Paradisets Vert“ omtales i 4de Satire S. 198. Ifølge N. Christensens Replik synes Vester=Paradis dengang ikke mere at have eksisteret som „et liberligt Spillehuus fuldt af Skjæger“; jvfr. Rahbek om S. I. S. 328. Formodentlig har det ligget i Nærheden af Vesterport (hvilken Studenstrup gif ud af), ligesom Vester=Paradis uden Tvivl laae paa Hjørnet af Store Kongensgade og Kaninlængen, hvor et Huus endnu kaldes Paradis og har et Skilt med Adam og Eva. I et Vers fra 1653 nævnes ogsaa Nørre=Paradis som et liberligt Huus. Naar Holberg i 3die Sat. omtaler „Brandts Viser, som sungenes med Fiol i begge Paradieser“, og som han længer hen sætter langt under „et Blad i Bordings Vers“, da er her ikke meent den gudelige Digter Frid. Brandt († 1691), som N. M. Pedersen (efter Brandts Psalmebidtning) antager i „Bidrag til den Danske Litt. Hist.“ III. S. 573, men en Bogtrykker J. G. C. Brandt, fra hvis Presse abfillige forargelige Viser udgif, og som derfor d. 9de Nov. 1721 fik Advarsel af Consistorium om intet at trykke uden Censur.

„Hvor ligger den Gaard?“ Studenstrup: „Midt paa Torvet; det er en skøn Gaard, Taarnet derpaa er alleene „Bengene værd.“ N. Christensen: „Jeg veed intet Huus „med Taarn midt paa Torvet, uden Raadhuset.“ Studenstrup: „Man gaaer op af høje, brede Steen-Trapper paa „begge Sider; paa den ene Side staaer et Vandspring, paa „den anden Side en Scaffot, men jeg veed ikke, om det „hører Gaarden til.“

Blandt de kiøbenhavnske Lokalteter beskrives her Raadhuset temmelig nøiagtigt, saaledes som det eksisterede før Ildbranden 1728, og til begge Sider er afbildet paa et Kobber i Refens Atlas, fra det sidste Decennium af det 17de Aarhundrede. Det laae dengang paa Gammeltorv (rettere midt imellem Gammel- og Nytorv) som en isoleret Bygning, med et Taarn ud fra Muren, hvorpaa et Spiir. Til de „høje, brede Steentrapper, hvoraf man gik op paa begge Sider,“ ifølge Studenstrups Beskrivelse, findes intet Spor paa det omtalte Kobber, hvor Indgangen er giennem selve Taarnbygningen, men mueligen har allerede inden 1728 en anseelig Steentrappe været anbragt ud til Gammeltorv; en Saadan fandtes der i det ringeste indtil Ildbranden 1795. Vandspringet der endnu udgjør Gammeltorvs Prydselse, fandtes der allerede i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede; men det murede ottekantede Skafot paa den anden Side eller paa Nytorv, var først opført under Frederik IV.¹¹⁾

¹¹⁾ Et Sagn om Anledningen til dets Opførelse haves i Songes Kiøbenhavns Beskrivelse S. 130. Smidlertid var der paa Gammel-torv, allerede fra ældre Tid af, en Ketterplads, paa hvilken Diderik Slaghæk blev brændt 1521. Ketterstedet blev 1668 — ifølge et Manuskript af Hospitalspræsten A. M. Siøring om danske Mærkeligheder i dette Aar — flyttet ud herfra paa Amager, ligesom en lignende Indretning paa Hallandsaas blev flyttet uden

Faa Maaneber før Ellefte Juni første Gang blev givet, havde Kiøbenhavnerne, d. 8de Marts 1728, seet den talentfulde Sværmer og urolige Projectmager, den norffe Amtmand Poul Juul paa dette Skafot lide den i Loven dicte-rede Straf for crimen læsæ majestatis i høieste Grad. Sidste Gang blev det benyttet d. 7de December 1758, da Cancellieraad Frederik Hammond, tilligemed sin Fuldmægtig Anders Andersen Sundblad, der blev henrettet for falske Bancoseblers Forfærdigelse; hvorefter det 1761 blev nedbrudt (Pontoppidans danske Atlas II. S. 112). Det vides paa Prospecten i Thurahs Hafnia hodierna Nr. 26.

V. 12. Henrik: ... „Saadan Deeling kaldes Geometrisk Deeling og grundes paa naturlig Villighed.“

Det her anførte om den geometriske Deling, læses næsten med de samme Ord i Holbergs Natur- og Folkeret (Udg. 1734) S. 27: „Udi Justitia distributiva iagttages en geometrisk Proportion, saaledes at Straf og Belønning indrettes efter Personernes Stand og Meriter; for Exempel, naar Bytte deles ud blandt en Krigshær, nyder en General meer end en Oberst, en Oberst meer end en Capitaine og en Capitaine meer end en gemeen Soldat.“

---

for Castellet mod Østerport. 1675 den 21de Mai begyndte man paa Nytorv at opføre en ny Sag, hvortil Haandværkerne drog i Procession, og Byfogden med Magistraten gjorde det første Gng (Extraord. Relationer).

Barselstuen.

Allerede et Aarhundrede før dette Stykke blev til og tidligere endnu ¹⁾ havde Lovgivningen fundet fornødent at trække visse Grændser for den overhaandtagende, hensigtsløse Ødselhed, hvortil Folket, især Borger=Standen og Almuen, pleiede at hengive sig ved Festligholdelsen af de tre vigtige Begivenheder i Livet: Bryllup, Barselfærd og Begravelse. Ved Forordningen af 1ste Mai 1624, „om hvorledes der skal forholdes ved Festensøl, Bryllupper, Barseler“ m. v., bestemtes derfor blandt andet, med Hensyn til Barselfærd, Følgende (§. 20-22): „Barselkost skal albeles være affstaffet, saa at intet Maaltid eller Giestebud Fadderne eller Andre maae gives, enten før Barnet bæres til Kirken, eller naar det er baaret hjem, eller naar Barselkone besøges, til Nogen. Ingen skal koge nogen Mad at fremsende til Barselkvinderne, ei heller dem nogen Drik, hvad

---

¹⁾ Fra 1561 habes en Anordning for Nibe Bye, vedtaget af Lehnsmanden, Capitlet, Magistraten og de „fornemste Dannekvinder“, om hvormange der maatte indbydes og hvilket Tractement der maatte finde Sted ved Bryllupper, Brudepynt, Brudegave, Barselfærd (hvortil ei maatte indbydes Flere end 30 „Hustruer med Forgangskvinder“. foruden „Frøer og Somsfrøer“ og Aedelige) Kirkegang, Fadder gave m. m.; Nye Danske Magazin II. S. 272.

Navn det og have kan, tilskikke" ²⁾). Men det maa være gaaet med denne som med flere lignende Anordninger, at den snart er bleven illuderet ³⁾, og hvorvidt det i denne Henseende maa være kommet i det 18de Aarhundredes Begyndelse, kunne vi slutte af nærværende Stykkes Expositions-scene, sammenholdt med Holbergs egne Ytringer i hans Danmarks og Norges Beskrivelse, S. 19; jvfr. hans Levnet S. 148.

Blandt disse, ikke blot med Pengespilbe, men ogsaa med urimelige og tildeels skadelige Sædvaner forbundne huuslige Glædes- eller Sørgefester, egnede sig især Barsel-færden for dramatisk Behandling, som den, der haade i og

²⁾ I et af Consistorium, under 8de Dec. 1621, udfærdiget Reglement for at indskrænke Luxus blandt de under Universitetet Hørende, forbydes bl. a. under 20 Rblrs Mulct den unødige Bekostning, som paa Madsending i Barselhuse, efter vedtagen Brug pleiede at anvendes; (Engelstofts Univers. og Skole-Annaler 1807, I. S. 209); jvfr. en Synodalbestemmelse for den Sællandske Geistlighed af 1639 i Pontoppidans Annales IV. S. 316. Allerede d. 20de Nov. 1579 udkom en Anordning af Borgermester og Raad i Kjøbenhavn om Bryllupskost, Barselkost og Faddere; Pontoppidan Orig. Halm. S. 498.

³⁾ Man see t. Ex. Angivelsen af hvad adskillige Bryllupper, Trolovelser, Barselgilder, Begravelser m. v. havde kostet, fra 1624 til 1675 i en jydsk Præstegaard; D. Wolffs Journal for Politik, 1816, III. S. 28 fg.; jvfr. Pontoppidans Dancks Atlas II. Fort. S. XV. At Sendelsen af Barselmad allerede 1660 igien var i fuld Brug, sees af Biskop J. Bircherods Optegnelse i hans Dagbog ved 13de April d. A. „Fik jeg nu ... in ædibus paternis (i Dødsstuen) fremmed Tractement jævntlig at smage, eftersom man havde hos os en gammel Skif, at naar nogen af Byens fornemme Dvinder laae i Barselseng, blev hende fra andre Matrøner, som enten i Slægt- eller Svogerskab noget kunde røre hende paa, nogle skønne Ketter Mad, Dag efter anden, tilskiffede“. (Mangler i de trykte Uddrag).

for sig frembød Rigdom af comist Stof, og tillige gav Anledning til mangen epifobisk Karakter og Situation. At slutte fra hvad vi kiende til hine Dages huuslige Sæder, maa Holberg have havt tilstrækkelige Motiver til den Række af Skilbringer, han her opstillede⁴⁾. I nogle Erindringer om ældre og nyere Skikke, omtrent paa denne Tid nedskrevne af den flittige Samler Jacob Bircheroed i Odense († 1739), forekomme adskillige hidhørende Træk, hvoraf man seer at Barselgilder dengang have været almindelige blandt Alle, som vilde ansees for Folk af Levemaade: „Nu i vore Tider vil Folk vide at leve; alle Fadderne inviteres efter Tienesten hjem i Huset, tracteres med Thee, Kaffe, Chokolade, Viin, Aquavit og Confect, og herefter skal gives Buggepenge“. Hermed kom Huset dog endnu ikke strax i No. Danste Lov 2—8—9 paalagde Barselqvinden at holde sig inde i fem eller sex Uger efter sin Barnefødsel, efter hvilken Tid hun skulde holde sin Kirkegang⁵⁾, og, for at hun ikke i denne lange Tid skulde kiede sig alt for meget, udfrævede Skif og

4) Allerede i hans 1ste Satire, ved Optegnelsen af andre Daarligheder, hedder det:

„Til Barselstuer sig i Væster lade slæbe,
For Barselqvinden med Opvartninger at dræbe.
End Fødselsnuden selv den Pine større er,
Er det fornuftig? ja, det efter Moden seer.“

jufr. Epp. IV. Nr. 427.

5) I Tydskland var det ogsaa Skik, at en Barselkone ikke, før efter 6 Ugers Forløb, maatte besøge et fremmed Huus; Grimms deutsche Mythologie (1835) Anh. Flere Exempler paa alffens Overtro med Hensyn til de 6 Uger, i hvilke en Barselkone skulde holde sig inde, s. Samm. Anh. S. 69. 71. 77. 97. 102. I det tydske Sprog betyder overhoved „Sechswochen halten“, „in die Sechswochen kommen“, det Samme som „in die Wochen kommen“ og „Sechswöchnerinn er eenstydig med Wöchnerinn“.

Brug, at hun, hvad enten det behøvedes eller ikke, skulde tilbringe disse Uger (42 Dage; III. 6.) pyntet, i en prægtig opredt Seng, og der modtage Besøg af Slægtninge og Veninder, som formeligen vare blevne. underrettede om Medkomsten⁶⁾. Derfor var det, at i dette Stykke, efter dets ældste Form (II. 1.), „Barfelfengen præsenteres“; formodentlig endog med selve Barfelfonen liggende i den (III. 5). Allerede i Aarhundredets Begyndelse maa ellers dette Uvæsen have været noget aftaget. Det hedder nemlig videre hos Jac. Bircherod: „De forrige Tiders Barfelfenge vare overmaade prægtige; nu beklærer Ingen sig om Sligt; endnu siges, at Konen laae som forghlbt i Sengen⁷⁾),

⁶⁾ Ved Forordn. af 13de Marts 1683 om Klædebragt, Bryllupper m. m. var bestemt, at kun Nærbeslægtede maatte underrettes herom, af hvilke dog Ingen maatte opvarte i Huset, for at tage imod Besøgene. I nogle holstenste Stæder var det, endnu i Slutningen af forrige Aarhundrede, Skik i de Huse hvor et Barn var født, at en Tienestepige maatte gaae omkring med en Baisendring, der var en Papirrulle med Bedkommendes Navne, ligesom Troels i Stykket, for at melde Medkomsten hos Slægt og Venner, hvorfor hun da fik Drifkepenge. Det kaldtes anseggen (Schütze holsteinisches Idiotikon I. S. 39), og Drifkepengene kaldtes Anseggergeld eller Umhangsgeld af Umhang o: Sengeomhang (IV. S. 310); mon ikke snarere Umgangsgeld?

⁷⁾ Dgsaa i Holsten var det tilforn Skik, at Moderen, den Dag Barnet blev døbt, sad i Sengen, med et stort Hovedtøi, en Vifte i den ene og en Rosmarinqvist i den anden Haand; Schützes holst. Idiot. II. S. 237. I S. Scheibles lærde Skrift „Die gute alte Zeit in historischen Beiträgen“ I. (Stuttgart 1847) S. 708 beskrives den ældre Tids Barfelfstuer i Jülich omtrent som de skildres i dette Stykke; Barfelfonen laae i Sengen omgivet af Husets kostbareste Sager, Sølvstøi m. m.; hun modtog hyppige Besøg af sine Veninder, som bragte hende og den Nyfødte Foræringer og beværtedes med Biinsuppe og Kage; Ugtemaunden maatte jævnlig vise sig i Barfelftuen, for at modtage Lykønskninger.

(eller, som det hedder i Stykket: „parerede som en Mai-brud“; II. 8). Naturligviis maatte de Besøgende tracteres; de, som ikke selv kunde komme, erkjendte sig ved Sendebud om Barselkonens Befindende; ogsaa sendtes Barselmad, som maatte betales med Drickpenge (I. 7. II. 1.; jvfr. Holbergs Epistler III. S. 198. IV. Nr. 427). Om Beskaffenheden af den Conversation, der almindeligen fandt Sted i en saadan Barselstue, giver det gamle Udtryk: Fadderfladder og Faddersnak et Slags Begreb⁸⁾. Bynyheder og Bynygter, huuslige Bagateller og Næstens Skrøbeligheder udgjorde det staaende Thema — ikke blot for den Holbergste Barselstue; og man tør vel antage, at den Række af Damer og Borgerkoner, han her lader passere os forbi, paa den Tid og i selve Kiøbenhavn ikke kan have savnet Originaler; deraf kom det ogsaa, at det ved sin første Fremtrædelse stødte Afskillige, skjøndt det af skønsomme Dommere modtoges med Bifald (Levnet S. 148). Et ikke ugrundet Sagn vil, at Holberg selv, ved egne Besøg i Barselstuer, skal have samlet de adspredte Træk, han forenede i dette Maleri⁹⁾. Usandsynligt er det vel ikke, da

⁸⁾ Kom, tag Din Kappe paa, gik i en Barselstue,
Dg hør der engang til, hoormangen Sladderstue
Der Tungen bruge kan til Løgn og Faddersnak,
Saa den Fraværende veed hende liden Tak;

Helsts poetiske Skrifter S. 213; jvfr. Den Danske Antispectator (1744) Nr. 7.

⁹⁾ Abrahamsous Rec. i Lærde Efterretninger, 1807, S. 499. Fra en paalidelig Kilde veed Forfatteren, at Holberg i sine sidste Leveaar engang aflagde Besøg hos en Barselkone, hvis Mand, en dengang anseelig Bogtrykker, arbejdede for ham; men han anbefalede sig snart igien, da han mærkede, at alle Tilstedeværende bleve tause ved hans Indtrædelse. Ogsaa den stumme Dame (II. 9.) skal være tegnet efter Naturen; J. Møllers Mnemoshyne II. S. 313.

han selv tilstod, at han „fandt mere Behag udi Fruentimmernes end udi Mænds Umgængelse.“ „Ehi“ — skriver han — „naar jeg er hjemme, er jeg idelig udi et Slags Arbejde, som foraarfager Hovedbrønden, saa at jeg gaaer ud, allene for at lade Hiernen have fornøden Hvile. Saadan Hvile faaes fornemmeligen udi Fruerstuer, hvor der forefalder gemeenligen ikke uden jævn Snaf, som ingen Meditation behøver.“ (Epp. II. Nr. 99; Udv. Skr. VI. S. 300). Forøvrigt anfaaes en Barfælstue, i gamle Dage, som en Skueplads for det gifte Qvindeligheds Mystrier, som et Slags Maçonnerie des Dames, hvorfra Mandsfolkene vare udelukte. „I forrige Tider“ — skriver Jac. Bircherod — „maatte ingen Mandfolk komme i Barfælstue; det kostede deres Hat, som de maatte løse ud med Penge; nu er der altid nok“. Denne saakaldte Barfælstue=Ret, (savnes i Vid. S. Ordbog, men findes i 2den Udg. af Wolbechs Ordbog), gav, i Stykkets ældste Udgave, Anledning til den Scene, hvor Baagekonen vil tvinge en Officeer til at løse sin Hat (IV. 5); i den nyere Omsarbeidelse alluderes blot til den, naar Jeronimus og Officieren sige, at de ei tør komme i Barfælstuen, da de ere bange for deres Hatten (I. 5. IV. 3)¹⁰⁾. Mon denne Skik, som ogsaa i andre Lande fandt Sted, ikke kan hidrøre derfra, at Hatten blev anseet som Frihedens Symbol, og at derfor Manden, naar han indfandt sig paa et Sted, hvor ene Qvindeligheds Mystrier, maatte i en vis Henseende opgive hiin?¹¹⁾.

¹⁰⁾ I Tychooni Vers og Indfald S. 339 findes et Digt (1725) i Anledning af en adelig Frues Redkomst, kaldet „Hattens Frelse i Barfælstuen“.

¹¹⁾ I Chr. Biccii Schediasma de pileo, Weiffenfels 1680, p. 12. menes, at det enten skulde være til Straf, fordi de vilde indtrænge sig i Qvindeligheds Mystrier, eller, naar de vare Pæber=

Endelig hørte ogsaa til Barfælkens Plager hendes Afhængighed af Machaons baade ægte og uægte Sønner, ja endog af Overtroens Haanblangerster — Signekiællinger. En Væge, som Doctoren her i Stykket, der taler Latin til Fruentimmer, kurerer sine Patienter med Sult¹²⁾, og dræber dem deels med Medikamenter, deels med Snaf, karakteriseres næsten paa samme Maade af en Yngre blandt Holbergs Samtidige¹³⁾, og maa vel altsaa paa den Tid have været tegnet efter Naturen; skøndt Holberg dog selv, ved andre Leiligheder, vil have saadanne Charlataner blandt os anseet for Undtagelser, i det ringeste hvad Landets egne Børn angik¹⁴⁾. Slagsmaalet mellem Doctoren og Mester Bonifacius

---

svende, som Bøder for deres ugifte Stand. Nogen Lighed hermed har ogsaa den ældre Skik paa Landet i Holsten, efter en Barfælkens Forløsning, at nemlig de Koner, som havde været tilstede ved denne, løb omkring i Byen, drillede de unge Karle som de mødte, rev Hattene af dem, trængte endog ind til de Giftes men Barnløses Senge, toge Beenklæderne fra dem og dreve mere saadant Uvæsen; Schüße Idiot. II. S. 256.

¹²⁾ Her har Holberg maaffee ogsaa tænkt noget paa den strænge Diæt, som, ikke hans Væge, men hans Mave foreskrev ham selv; Moralske Tanker S. 392.

¹³⁾ J. Niises Danske Spectator (1744) S. 84.

¹⁴⁾ Holger Danskes Brev til Burman (Holbergiana af Boye I. S. 169): „Doctores Medicinæ ere hos os smukke og fornemme lærde Folk, fri fra al Dvælsalveri, som i Molieres Comedier saa stærk beleses. Alle Slags — Dvælsalvere — om nogen slige findes hos os, da ere de nogen alle Udskændinger, der opholde sig her ikkun for en Tid“. I Holbergs Nytaars-Prolog 1723 (Liebenbergs Udg. VIII. S. 6), indføres Esculap med følgende Klage:

„Jeg vil kun tale lidt paa Doctor-Grabens Vegne:
 Hvi kommer det, at man i hver Comoedie
 Indfører Doctore for dennem at belee?
 Det synes ligesom man Stykker ei kand spille
 Med mindre Doctorne man sette skal en Pille;
 De gode Mænd i hver Comoedie tienne maa
 Til Folkets Tids-Forbriv. I min Tid var ej saa.“

vifer hen til den, i hiin Tid, som længe efter, herskende fiendtlige Stemning imellem Læger og Chirurger, og forklæres ved de bespøiede og ubespøiede Klager, de authoriserede Læger dengang førte over, at altsens Uberettigede, som een af dem udtrykker sig, „høstede paa deres Ager“¹⁵⁾

hvortil Sganarel svarer:

„Dr. Doctor, bliv ei vreed! vi skiemter og med andre,
Fra en til anden Stand vi med Satiren vandre,
Nu paa en Doctor, nu igjen en Avvocat,
Næt som det falde fand, vi pleyer, tage fat.“

Dysaa finder Holberg selv, i Justestens Betænkning, de saakaldte Doctor=Comedier, (formodentlig især Molières) upassende for den danske Skueplads: „Alle Doctor=Comedier ere urimelige her i Landet, hvor den medicinste Nation er et fornemme Folk, der aldeles ikke er befængt med de Lyder, som findes hos de smaa omløbende Medici paa endeel andre Steder.“

- ¹⁵⁾ Bötticher, morborum malignorum in genere explicatio (Hafn. 1736) p. 177. Sær findes dette fremstillet paa en høist karakteristisk Maade i en Klage, som den samme Bötticher under 14de Septbr. 1735 indgav til Kjøbenhavns Magistrat, hvori han stræbte at udvikle, hvormeget de medicinste, fysikalste, philosophiske og mathematistiske Videnskaber violeredes, og hvormeget hele Publikum maatte lide ved den ulovlige medicinste Practik, der en Tidlang var bleven dreven af „Empirici, Medicastri, Agyrtæ, Circumforanei, Nebulones og gamle Kierlinger, fremdeles Apothekere, Regimentsfeltkierere, Barberere eller Chirurger, Badere, Operateurer og andre Quaksalvere, Landstrygere, vagante Markfrigere, gamle og unge Fruentimmer, Apotheker= og Barbeersvende, ja endog Bøbler og Skarprettere“. At der imidlertid ogsaa kunde anføres Afskilligt til Forsvar eller Undskyldning for Barberernes Behandling af indvortes Sygdomme, paa en Tid da Hovedstaden ei havde det tilstrækkelige Antal af egentlig authorigerede og vel qualificerede Læger, fremgaaer af Barbeerlaugets, med ligesaa megen Plumphed, som det Bötticherske Andragende, men for øvrigt ikke ilde affattede Erklæring. Den gode Böttichers Iver for det medicinste Studiums Værdighed her i Staden synes ellers at have indbragt ham omtrent samme Løn, som, i Lykkelige Skibbrud, Philemons Sandhedskierlighed hans Tiener, i

Alle disse for en Barfelfkone, saalænge hun — som det kaldtes — laae inde, ifølge Skif og Brug uundgaaelige og i nærværende Stykke udmalede Lidelser, har Holbergs nysomtalte Samtidige I Riis samlet i følgende Skilbring^{1 6)}:

„Man sender en Herold i alle Byens Gader,
Der raaber i hvert Huus: Jeg Eder vide lader,
At Moder haver født en Pige eller Dreng,
Besøger hende nu i hendes Barfelfeng.
Vor Barfelfqvinde skal da efter Moden ligge
I nogle Uger, og det kan sig ikke skikke,
At hun sig lader see, sex Uger tælles maae,
Før uden for sin Dør hun drifter sig at gaae.
Tænk midlertid kun, hvad den stakkels Rone lider;
Thi efter Moden hun i disse Barfelftider
Hver Time vente maae en ny Besøgelse,
Tænk, hvad der da gaaer med til Kaffe, Sukker, Thee.
Endstjønndt til Doctor hun ei finder sig at trænge,
Hun efter Moden dog til ham betaler Penge;
Saa, hvordan det end gaaer, hun farer ilde, naar
At bryde Modens Lov hun sig ei understaaer.“

det han nemlig i Begyndelsen af næste Aar 1736, ved Overfald paa offentlig Gade erholdt en ikke ubetydelig Contusion i Hovedet. Alle de hidhørende Aftstykker ere, med interessante Oplysninger, meddeelte i Herholdts og Manss (besvære standsebe) Samlinger til den danske Medicinal-Historie. I. S. 295. fg. *)

^{1 6)} Den Danske Spectator S. 53.

*) At Barbererne paa den Tid maae have havt et eget Costume, nemlig lange blaa Kapper, ligesom, i en følgende Tid, Glarmestersbenene, kan stttes af Fr. Horns somnium poeticum (1731) S. 106:

„Barberer gif jo for med blaa og lange Kapper,
En Glarmester ei saa hastig Moden snapper,
At jo Barbererne strax lægger deres af.“

ifv. Metamorphosis 1. B. 6. Tabel.

At for øvrigt den Overdaadighed, som i saa lang Tid havde fundet Sted ved Giestebuder, navnlig i Anledning af Bryllupper, Barnedaab og Begravelser, efterhaanden var aftaget, især i Hovedstaden og blandt de høiere Klasser, i samme Forhold som Luxus var tiltaget i andre Henseender, saasom ved Bygninger, Klæder, Vogne, fremmede Drikkevarer o. s. v., og at den tilsidst kun vedligeholdtes hos den simplere Borgerstand, bemærkedes allerede paa den Tid, da dette Stykke blev til¹⁷⁾. End kiendeligere var denne Forandring thyve Aar senere¹⁸⁾; ja, Mange fandt endog nu, at Flere af Livets vigtigste Oprind gik altfor tomme og glædeløse hen. Derfor rimet Wabstær 1743 i et Bryllupsvers saaledes:

„Den største Deel, der holdes her
af kiøbenhavnste Bryllupper,
som kaldes skal fornemme,
i ingen Sammenligning er
med rette jydste Bryllupper,
der staae, hvor jeg har hiemme.
Det kaldes her fornemme, naar
Man julten hiem fra Bryllup gaaer
med tom og ledig Mave.“

(jvfr. Wilses Reiseiagttagelser III. S. 10).

¹⁷⁾ Troels's Replik I. 2; hvilken Officerernes Klage (2de Udg. IV. 5) over det magre Tractement, der vankede ved Begravelser, Bryllupper og Barseler i Sammenligning med forrige Tider, paa en Maade modfiger, hvorfor den maaskee ogsaa er ubeladt i Stykkets anden Udgave.

¹⁸⁾ Epistler III. Nr. 226; Moralste Tanker S. 462; Pontoppidans Menoza III. S. 550; Sammes Deconomiske Balance S. 178.

Ogsaa det af Holberg revsede Barselstue-Uvæsen forsvandt efterhaanden her i Hovedstaden ¹⁹⁾, hvorimod det i vore smaa Kjøbstæder og paa Landet, for en Deel, holdt sig indtil Aarhundredets Slutning ²⁰⁾. Dog tør man ikke antage en saadan Forandring i ringeste Maade at være bevirket ved Holbergs Satire; snarere var den vel en Følge deraf, at Barselkonernes høitidelige Indblæse i Kirken eller Kirkegang, som alt længe tilforn paa flere Steder var gaaet af Brug ²¹⁾, blev affkaffet, først for Rangspersoner ved

¹⁹⁾ Antispectator Nr. 7; S. E. Schlegels Werke III. S. 27; Sneedorfs patriotiske Tilskuer II. S. 797; Rahbek om H. II. S. 109.

²⁰⁾ Hübertz, Trø S. 267-69: „Om Barselgilder“. En karakteristisk Skilbring af en Bonde-Barselstue forekommer i „Barselstuen hos P. Knudsen Ruus“ ved Frid. Rasch, Aarhus 1806, optrykt paa ny i 4de og sidste Hefte af Forfatterens Peder Knudsen Ruus eller en Bondes Levnetsbeskrivelse i morende Fortællinger (paa Vers), et Skrift for Almuen; Fridericia og Randers 1809-12. Blandt andet hedder det her: „Barnet ræktes om til Skue i Koneflokken, som stedse forsøgedes med nye Ankommende. Ingen af dem mødte tomhændet. En havde Kaffe, en Anden Fløde; En Risengryn, En Sigtebrød og tilsidst kom En med Barselgrød. Men derfor sparedes heller ikke noget, som kunde smage dem“ m. v.

²¹⁾ Hvilket, for Odenses Bedkommende, kan sluttet af Vircherods Dagbog ved 16. Mai 1660 (Udg. S. 56 jvfr. Orig.): „Holdte min Moder in æde nostra parochiali sin Kirkegang, efter hendes Barselæng. Da saae jeg . . . carnationem nostram med Dvindfolk opfyldt, efter den Skik, som her paa Steden af Arilds Tid haver været brugelig, og blev ikke, førend en Snees Aar eller meget mere, efter denne Tid, abrogeret og aflagt; nemlig at en stor Skare af de fleste Byens Dvinder skulde ikke allene gjøre Barnet paa sin Daabsdag, men og Moderen paa hendes saa kaldte Introduktionsdag, baade til og fra Kirken Geseide. Og ligesom de kunde være hende ubi Slægt eller Svogerstab nær paarørende, saa skulde de og fremmerlig parres“. Jvfr. Hübertz, Aftstykker om Aarhus II. S. 176.

Konc. af 8de Nov. 1748, og siden ligeledes for Koner af Borgerstanden, der holdt sig for lige saa gode som Hine (Udfings danske Kirkeforsatning IVde D. 2det Bd. S. 497).

Derimod turde det være afgjort, at intet af alle Holbergs Lytspil ffikænter os et mere levende og fuldstændigt Maleri af Borgerlivet i Kjøbenhavn og af Middelstandens Sæder og Tone her i det attende Aarhundredes Begyndelse; at intet af dem alle frembyder en saadan Rigdom af nationale, dengang, som tildeels endnu, kiendelige og pubserlige Træk. „Det indeholder et i den dramatiske Literatur mageløst fuldstændigt Malerie af den Tids borgerlige Sæder, og det egentlige indfødte Kjøbenhavn seer sig selv deri, som det var for hundrede Aar siden — og det egentlige Folk som det er endnu, kun i længere Frastand fra Hovedstaden, i smaa Kjøbstæder, paa Landet, og i de allerlaveste Klasfer . . . Historiefriveren, som saadan, vilde mindre beklage Tabet af alle hans øvrige dramatiske Arbejder, end Tabet af dette ene Lytspil.“ (Waggesen danske Værker XI. S. 283; jvfr. Dramatiske Journal 1772, Nr. 33)²²⁾.

I. 1. Troels: . . . „Skal man giftes, maa der lige „saa mange Folk komme sammen, for at æde og drikke op „meer end en stakkels Haandværksmand kan fortjene i 4re „Aar igien; derfor har man i gamle Dage hittet paa den „Mode, at den halve Bye skulde ofre og give Brudegave. „Nu saasom Folk bliver meer og meer fattige, saa blir de „og meer og meer storagtige, og vil ingen Brudegave have, „saa det er alleeneste Tieneste=Folk man ofrer til i vore Dage.“

²²⁾ Om Verles Samarbejdelse af dette Stykke: „Ein Jahr nachher“, opført i Prag 1831, s. Dagen 1832, Nr. 72. Paa det kongelige Theater er Barfjellstuen fra 13de August 1749 til 1853 givet 121 Gange.

Den her skildrede Ddsfelhed ved Bryllupper var egentlig stridende mod ovenansførte Frdn. af 13. Marts 1683, der bestemte at til Bryllupper kun maatte indbydes 12 Par, de nærmeste Slægtninge uberegne, og kun gives 8 Ketter; var Brudeparret Haandværks- eller Tjenestefolk, da kun 6 Par, og dertil 4 Ketter; dog formeentes Ingen at møde i Kirken og ofre med Brudfolkene. Brudegave maatte kun gives til Tjenestefolk²³). 1686, 3die Nov. ansøgte Præsterne i Aarhus Kongen om, at det maatte paalægges Dvrigheden at vedligeholde den gamle Skif, at Barfjellqvinder lode sig indlede og med Følge ofrede paa Alteret, paa det at „den Rige maatte tilholbes at bruge her ubi samme Skikke, som den Fattige“; Hübertz, Aktstykker om Aarhus II. S. 176; jvfr. Rescr. 18 Jan. 1687 (Fogtman).

— Troels: ... „hun skal udstaffere det døde Legeme, „betrække alle Begge, Stole, Stuepiger, Koffepiger, Ammer, „Rudske, Heste.“

Ved Frdn. 7. Nov. 1682 om Begravelser bestemtes, at Grever, Friherrer, Adelige og høie Rangs personer maatte overtrække Bærelser, samt Vogne og Heste. Ved Regl. 24. Marts 1724 om Sørgebragt indskrænkedes denne Til-
 ladelse saaledes, at kun de to første Rangsclasser maatte be-
 trække en Stue med Sort, og ligeledes Karosser og Heste,
 for Forældre og Egtefæller; kun Tjenestefolk i deres Liberie

²³) L. Keenberg udbad sig derfor i et Fadderbrev (1696),

... „at ingen skal
 mig Fadderbrev give;
 At jeg iblant de Stores Tal
 (Præfiscine!) fand blive.

(Poetiske Skrifter I. S. 49). Langt senere skrev dog Holberg, at han som „inviteret til et Pige-Bryllup“, maatte „efter de nyelig vedtagne Skikke bekvemme sig til Brudegave“; C. p. III. Nr. 226.

maatte klædes i Sort. Noget overdreven har altsaa denne Troelses Skildring dog været.

— Troels: ... „Det er ikke nok, at hun mister sin „Mand med sin Velfærd, Moden siger, hun og skal ligge „paa sin Seng i 6 Uger, og høre de Ord 6 Gange 6 repe- „teres hver Time: Hendes Sorrig gjør mig ont Madame!“

Dette var altsaa et Sidesykke til de 6 Uger, i hvilke en Barfælkone maatte ligge inde. Disse formelle Condolations- besøg badler Holberg i 1ste Satire:

„Til Sørgestuer Folk i Hobetal at trippe,
 Ved Trøstetaler for en Sorrig at oprippe,
 At rive Plasteret af nyelig læged Dyd,
 Og sige, at det skeer for idel Venstabs Skyld.“

I. 2. Claus: ... „Ach kiære Troels! vegle mig en „to Skilling for to eeneste Skillinger.“ Troels: „Hvad „vil du med de eeneste Skillinger?“ Claus: „Jeg vil give „een for at komme op paa det runde Taarn.“

Ryhelsen af den skønne Udsigt over Kjøbenhavn og dens skønne Omegn fra Plafonden af Runde-Taarn, som i Holbergs Dage kostede een Skilling for Personen og senere to Skilling, er nu, formedelst den forandrede Indretning ved Observatoriet, indskrænket til et Par Dage om Ugen. At man allerede i hine Dage følte Uleilighed deraf for Observationerne og for Instrumenterne, især naar Klokkeren, som havde Nøgle til Taarnet, gjorde det til en Indtægts- kilde for sig at aabne Udgang for Enhver, mod Betaling af en Skilling, kan erfares af de Klager, som de astronomiske Profesorer J. Rasch og P. Horrebaw i fulde tre Aar (1713-16) førte for Consistorium over de, af den nye Klokker Søren Matthiesen (Regnebogens bekjendte Forfatter) i denne Hen- seende „øvede Enormiteter“ (Nøerups Universitetsaannaler S. 260—62). Det sidste som herom forekommer i Acta Consistorii er fra 7de November 1716, da Horrebaw an-

drog paa, at S. Mathiesen maatte betages og formenes at oplukke Folk paa det runde Taarn, „saasom Observationerne og Instrumenterne ved deres Stimen og Allarm bleve forvirrede; item, at de Penge som gaves af Folk for at komme op paa Taarnet, maatte lægges til Tvende (Studiosos Mathematicum), som skulde skiftes til at continuere Observationerne, og altid være tilstæde ved dem, som paa Taarnet oplades, for at hindre al Ustyr og forekomme Instrumenternes Fordærvelse.“ Hvorvidt nu disse Anker og dette Forslag har havt nogen Virkning, vides ikke; af denne Scene skulde man næsten slutte det Modsatte, i det mindste endnu i A. 1723.

I. 2. Troels: . . . „Kommer man til en Skræbers, „eller Skomagers Bryllup, bliver man imodtagen med Trompeter og Baldhorner, sat ved et Bord, saa langt som fra „Byndelmisse til Paasse, sigtet fuld af kostbare Retter.“

Trompetblæsen ved en Skomagers Bryllup „naar Gæsterne kommer“, omtales ogsaa i Pantf. Bondedreng III. 2. At dette har været en gammel Skik kan sluttes af Anordningen af 3die October 1622 som fastsatte, hvilken Betaling Taarnblæseren maatte tage for Musik ved Bryllupper, og naar han fulgte Brudfolkene til og fra Kirke; Nyerups Rbhvns Beskr. S. 108. Under den lange Krig, da saa mangen oeconomic Indskrænkning blev uundgaaelig, synes ogsaa denne Skik sieldnere at have fundet Sted; men efter Freden 1720 blev den mere almindelig i alle Samfundets Klasser og, paa en Maade, næsten nødvendig. Ifølge et Andragende fra Stadsmusicanten i Kiøbenhavn Andreas Berg, om at nyde noget vist ved foresaldende Bryllupper, da Indkomsterne af hans Tjeneste dagligen formindskedes, blev ved Anordning af 16de Jan. 1728 bestemt, „at alle formuende Folk, som ere begrebne under det ham forundte Privileg, saasom de ved Universitetet og Søe=Staten, hvor=

iblandt regnes Groshandlere, islandske og andre Røbmænd, Silke- og Klædefræmmere, Bryggere, Viin- og Tømmerhandlere, have Frihed derom at accordere med Statsmusicanten, men hvis de ei forlange hans Tieneste dog betale 2 Rdl. Kunstnere, Professioner (!) Haandværksmestere i Laugene, Skippere, Brændeviinsbrændere og andre deslige formuende Borgere, have iligemaade Frihed at accordere til Bryllupper, men hvis de det ei begierer, efter deres Formue betale (fra) 1 Rdl. til 4 Mark. Kielbønder, Oltappere, Skibsfolk, Arbeidsfolk, Daglønnere og andre af Borgerskabet, som ikkun ere af ringe Stand og Vilkaar, kunne ogsaa accordere, men hvis ikke, dog give ham 4 Mark." (Siell. aabne Breve). D. 6te Juni 1729 fik Joh. Chr. Bohling Bevilling at maatte i Stege, i Møns Amt, paa Bogøe og i Nyeløbings-Amt, med hans Folk og musikalske Instrumenter, for billig Betaling opvarte og betiene godt Folk til Bryllupper og Barfeler og andre Vertskaber (Sammestedes). Ved Refcr. af 11te April 1738 bevilgedes det Musicanten i Aarhus, at de der vilde have Musik ved Bryllupper maatte accordere med ham, og brugtes der ingen Musik, skulde dog, naar „Kirken og Skolen fornøiedes“, en bestemt Betaling erlægges, efter Vedkommendes Stand.

I. 3. Corfig: . . . „har Du merket, at Gothard „Sanger har haft nogen Gang i mit Huus?“

I den ældste Udgave siges denne Sanger, saavel her som I. 5. at have været fra Tydskland; men dette er ubeladt i Udg. 1731 og følgende Udgaver.

I. 6. Jeronimus: . . . „Jeg har aldrig præket mod „Thee og Caffe; thi af all slags Drik er det den ufylldigste. „Tænk engang, hvor det gik til i gamle Dage Naboe, da „Fruentimmeret drak Koldskaal om Sommeren, og Spanisk

„Viin om Vinteren, da kunde de ikke gjøre mange Besøggelser, uden de maatte lave sig paa en halv Ruus.“

Kaffeens Brug var, ligesom Theens, paa den Tid omtrent et halvhundrede Aar gammel i de nordiske Lande. Siin Drif var endnu 1661 aldeles ubekjendt her (*T. Bartholini* Epp. medic. III. p. 193); men omtrent ved A. 1669 beretter A. Bording i sin danske Mercurius (Poet. Skrifter II. S. 97) at

„man først til disse Nordens Lande

Fornemmer noget sært at føres over Strande,

Man Sukkerlade, Thee, samt Kaffe kalder det“²⁴⁾.

Dog maa den først senere være kommen til de danske Provindsfer og til Norge; thi i Holbergs Barndom, eller i Slutningen af det 17de Aarhundrede kjendtes den der endnu ikke (Epistler II. Nr. 91). I oeconomic Henseende badler en anden Veronimus Kaffe, Thee og Tobak, som Produkter der bringe Penge ud af Landet; (Jean de France, III. 4). Her forsvares derimod Thee og Kaffe saavel i diætetisk som i moralisk Henseende, og begge Slags Mydelse, hvilke Holberg selv fandt tjenlig for sin Helbred, forsvarede han, omtrent med de samme Grunde som her Veronimus, en Snees Aar senere i sine Epistler (anf. St. jvfr. Nr. 99): „Hvis ingen anden Nytte var ved Thee og Kaffe, var dog denne, at Drukkenskab, som tilforn gif saameget i Svang, derved temmelig er kommen af Brug. Nu kunne vore Husfruer og Døttre gjøre ti Visitter en Eftermiddag, og

²⁴⁾ Af Sim. Paullis Comment. de abusu tabaci & herbæ Thee Asiaticorum in Europa novo (Argentor. 1665) erfares, at den chinesiske Thee vel salbødes dengang i vore Apotheker, men endnu dog som en Sielbenhed, ligesom ogsaa Kaffe (fol. 38); Th. Bartholini Medicina Danorum domestica (1666) p. 491.

komme ganske ædrue tilbage. Dette kunde ikke skee i gamle Dage, da man intet andet havde at byde de Besøgende, uden Gylbenvand, Sek, Spanfsbitterviin, Luttendrank²⁵⁾ og andet, hvoraf et Fruentimmer maatte i det mindste pimpe lidt paa hvert Sted, saa at, naar man lagde alle de smaa Doses sammen, som toges i hver Barselstue, det omfider kunde beløbe sig til noget; i det ringeste finge de Smag paa visse stærke Liqueurs, hvorom de nu ingen Idee have og derfor ingen Lust kan faae dertil" (jvfr. III Nr. 226.) Ogsaa fra den statsøkonomiske Side ere anførte som Grunde, der tale til Fordeel for Thee og Kaffe, at Forbrugen af Viin, fremmed Humle m. m. derved er bleven formindsket, Udsørfelen af Malt derimod forøget; (Pontoppidans økonomiske Ballance S. 224; G. V. Badens Afhandlinger II. S. 367 fg.)

I. 7. Pigen: „Anne Signe-Kielling skal ogsaa have „4re Mark, som maalte Barnet for Moersot.“ Corfik: „Hun skal have 4re Ulykker, ikke 4re Mark! havde jeg vidst „det, hun skulde aldrig have kommet i mit Huus; thi „Signen og Maalen er forbudet i Loven.“ Pigen: „Det „maatte være ti Gange forbuden, saa hjalp det dog Barnet „denne gang, til med er det nu gjort. Mutter vil ingen „nødigere være skyldig, end den Kielling; thi hun gaaer og „sladder paa fornemme Steder iblant.“ (jvfr. III. 3.)

Til Overtroens Materia medica hørte, fra ældgammel

²⁵⁾ Bogfører J. Holsts Oeconomia nova (1649) giver i Confectbogen S. 18 Anviisning til at lave „en god Lutenbrank“; Vid. S. Ordbog forklarer Ordet (ogsaa Luterbrank, Luteriivii) ved Kryderviin, Kardemommeviin. L. Terpager, de sacris vet. Danor. vigiliis p. 17, siger, at det paa Njhtaarsaften var Skik at sende denne Luttendrank (vinum Hippocraticum) til Foræring. Om Gylbenvand s. Molbeck S. 346; af dette Stykke sees, at det dengang blev nybt efter Kaffe, som Liqueur.

Lid, den Syges Maalen, forenet med visse mystiske Formulærer, deels for at helbrede den Syge, deels for at udforske om Sygdommen tog til eller af²⁶⁾; den anvendtes baade paa Mennesker og Dyr. I begge Henseender omtales og dables den i Fortalen til Hemmingsfens „Underviisning om den Guds Bespottelse, som skeer med Trolddom, Signelse, Maalelse, Manelse og anden saadan Guds Navns og Ords Banbrug“, (overs. af Keravius; Kbhvn. 1618. 8): „En Part, naar Gud besøger dem eller deres Uvæg med Sygdom eller Krankhed og den varer nogen Stund, da flye de strax hen til Spaakoner, som skulde sige dem, om de er forgjort eller ei. Somme flye til gamle Kerlinger, som skulle med en Traad, som de dertil synderlig spundet have, om Søndagen under Høimesse, maale dem tvært og endelangs og siden med deres vedtagne Ord primsigne dem“²⁷⁾. Mod denne Signen og Maalen forekomme Bestemmelser, først i en Forordn. af 12te Oct. 1617 (Paus norske Forordninger S. 568); dernæst i Christian IV. Reces (II. 28), hvorfra de tildeels igjen ere optagne i Danske Lovs 6—1—12, som maa være det Lovsted, hvortil Corfits her sigter. Disse gientagne Forbud uagtet var dog dette Uvæsen, ikke blot paa Stykkets Tid, da en Signerikelling vel kunde antages ogsaa at „have sin Gang i store Huse“ (III. 3.), men længe efter, ligesom tildeels endnu paa Landet, temmelig almindeligt²⁸⁾. Med Hensyn til den Moersot, Barnet her maaltes for, og som i Stykkets ældste Udgave læses Moorsot, kan bemærkes, at denne

²⁶⁾ Grimms deutsche Mythologie (1835). S. 675.

²⁷⁾ Den hele Maalingsproces beskrives i Th. Bartholini Hist. anatom. Cent. VI. pag. 275.

²⁸⁾ Hebegaard's danske Kirkeret II. S. 1353; Rescript af 7de Dec. 1759 (Fogtmann); Junges nordsiell. Landalmue S. 262; Skovgaard's Bornholms Beskrivelse S. 78.

ikke, ſkjøndt Talen er om et Pigebarn, ſkal betyde Moderſyge eller Moerſyge (*malum hystericum*), men er et urigtigt og fra Ukyndighed om de indvortes Deles Beſtaffenhed hidrørende Almueudtryk for Moodsot²⁰); en Vencævnelse ſom nu neppe bruges uden paa Landet, men ſom dengang betegnede en Sygdom, der medførte eller lettelligen kunde gaae over til Tæring (*Cachexia*). Netop denne Sygdom troede man at kunne helbrede ved Maalen. „For Guul- og Moodsot hun og Tartarfnuden binder“ hedder det hos N. Bording (poet. Skr. I. S. 318), ſom ved denne Leilighed beſkriver en ſaadan Signefiællings hele Apparat²⁰). Om ikke for øvrigt en dunkel Foreſtilling om dyriſt Magnetismes Virkninger eller en anden empiriſt Sandhed kan have ligget til Grund for denne Maalen, ſom for ſaa meget Andet i den gamle Folketro, der fra vort Standpunkt nødvendigt maa viſe ſig ſom Dvertro, er et Spørgsmaal, ſom det ene kan tilkomme den Vægeknyndige at beſvare.

Corſtig... „ſkal dette vare længe, maa jeg lade ſætte „Bekken for Kirke=Døren“.

Denne Røddhielp forekommer ogsaa i *Abra-cad-abra* III. S. og i P. Paars 3. B. 3. S. Fra Slutningen af det 17de til ind i det 18de Aarhundrede var det meget al-

²⁰) Bartholini Hist. anatom. I. c.

³⁰) En udmalet Skilbring af en ſaadan Signefiælling findes ogsaa i Fr. Horns Poetiſiens Misbrug. I Dav. Monraths hedenſke Chriſtenhed (Mſpt.) dables Maalen for Moodsot og Guulſot; jfr. Hedegaards danſke Criminal=Ret S. 91. I Syſland, hvor Almuen ogsaa troer, at denne Sygdom, naar den ei betimeligen forekommes, lettelligen kan gaae over til Guulſot, ſynes Moodsot eller Moesot i det Hele at betyde ethvert Ubebefindende, ſom man intet andet Navn veed til, eller ſom kan være Begyndelſen til en anden Sygdom; Molbechs danſke Dialect=Pericon S. 363. I Midten af 17de Aarh. blev en Rone i Aarh. maalet for Moed=Soet; Hübertz, Aſtſtyffer II. S. 244.

mindeligt, at Folk, som ved Krig, Udebrand, Søstade eller andre ulykkelige Hændelser vare blevne forarmede eller som ved Alder og Svaghed vare ude af Stand til at ernære sig, søgte og erholdt Tilladelse: „Bækken for Kirkebørene i Kjøbstæderne at lade udsætte, for Alle og Enhver, som af Christen Medlidenshed noget derudi give ville.“ Paa lignende Maade toges endog Tilflugt til den offentlige Medlidenshed, for at hielpe paa maadelige Præstefald, for at løskjøbe Fanger af tyrkisk Slaverie, for at reparere faldefærdige Skolebygninger m. m. jvfr. Bircherods Dagbøger, S. 222. 504. 518. 519.

II. 3. Anden Dame: ... „Gav I ogsaa Agt paa „hendes Abrafascanter“?

Saaledes kaldtes dengang lange, under Albuen nedhængende Manchetter.

— Anden Dame: ... „med Permission, eller salva „senia, mit Forklæde.“

I ældste Udg. forekommer her Forklæde; jvfr. Moralske Tanker S. 325, Epp. III. Nr. 249.

II. 6. (Ældste Udg.) Arianke Bogtrykkers: „Jeg „skal ellers helse fra min Kæreste, han bad, Madamen ikke „vilde forsmaae denne Bog, som han nyeligt har ladet op- „legge.“ Barfælstvinden: „I maa vinde Penge, som „Græs, paa Jeres Bøger.“ A. „Forlad mig, Madame! „slige Bøger taber vi paa, og maa oprette vor Skade paa „Bøger og Eventyr (Nyere Udg. „Historier“) igjen, thi „naar vi kand sælge 4000 Bøger (N. U. „Historier“) „kan vi ikke sælge 200 slige gode Bøger.“ (N. Udg. Bars. „Paa den Maade skulde I aldrig lægge andre „Skrifter op end Historier. A. Jeg skal sige Madammen, min „Mand er noget curiosff.“) (Æ. Udg. B.) „Her er jo et stort „Land, jeg veed, at I skikker dem overalt ud i Provindsferne.“ A. „Ja vi gjør, Madame! men vi faaer dem undertiden

„alle tilbage igien.“ B. „Ei Snak, det kan jeg ikke begribe.“ A. „Vi faaer vel at begribe det, som har søgt det i 24 Aar; vi skikkede forgangen Aar to Bøger lige saa gode som denne, til Bylland, det eene Exemplar blev soldt, men det andet maatte vi nøde bort for den halve Priis.“ B. „Ei, det er underligt! jeg hører jo alle Menneſter klage over Mangel paa gode danſke Bøger.“ A. Det kan man ikke agte, vor Nation klager altid; vi maa forſtaa det bedre, som har forſøgt det mange Aar. Jeg kan ſværge, Madame, at derſom vi ikke vilde legge op, uden gode danſke Bøger, ſaa maatte vi spille Bankerot inden tre Aar gif til Ende; de eeneste Bøger, som vi have Profit paa, ere de, som vore Svenne ſriver ſelv; vor Dreng Lars ſatte forleden et Himmel-Brev over paa Danſk, hvoraf vi ſoldte over 4000 Exemplarier.“ B. Paa den Maade ſkulde I aldrig legge andre Skrifter op, end de, som Svennene gjøre.“ (N. Udg.) A. . . „Min Mand . . . gjør mange Ting meere for at tiene Publicum end for Profit.“ . . . B. „Min Mand er meget for Læsning og kjober daglig Bøger; i Gaar kjopte han Doctor Arendt Hvitfeldts Krønike. A. „Hvilken Edition var det?“ „B. „Det var den Danſke Edition.“ A. „Er det den, som er i Quarto eller Folio? . . . en Bog i Folio er den, som er ſaa ſtor, ſom en Bibel.“ B. „Saa er den Bog i Folio da.“ A. „Den Edition er ikke Vand værd, Madame! . . . den i Quarto er eengang ſaa god.“

Denne Scene har Holberg i Udgaven 1731 fundet det paſſende at forforte og forandre; rimeligviis, fordi den brede og detaillerede Udvikling af Boghandelens maadelige Tilſtand paa den Tid ikke kunde antages at intereſſere Publicum i Almindelighed. Smidlertid indeholder den dog, ſaavel i ſin oprindelige ſom forandrede Form, en og anden Bemærkning over denne Gienſtand, ſom i hine Dage

Udførlige, baade af Forfatternes og Forlæggernes Klasse, maae have fundet træffende, og som maaetee, selv i vor Tid, ei vilde savne Gienklang. Klager af denne Art vare nemlig ikke blot dengang, men baade tidligere og senere, almindelig førte. Publicum dolerede, efter Borrelkonens Yttring, over Mangel paa gode og nyttige Skrifter, især i Modersmaalet; Skribenterne ubledebe denne Mangel af Boghandlernes Uformuenhed, Uvillie eller Egennytte; medens disse igjen, med Arianke Bogtrykkers, skjøde Skylden paa den ringe Afsetning, altsaa paa Publicum selv³¹⁾. Er der end noget i Ariankes Udsagn, at „vor Nation klager altid,“ saa var dog ingen af hine Klager paa den Tid aldeles ubesøiet, skjøndt det er vanskeligt at afgjøre, paa hvilken af Siderne der var meest Skyld.

At Bøger af lærd Indhold, som oftest skrevne paa Latin, dengang vanskeligen hos os kunde komme for Lyset, fordi Boghandlerne manglede enten Villie eller Evne til at paatage sig Forlaget, og fordi Papirets og Trykningens daværende Dyrhed sjældent tillod Forfatterne selv at betynde dem, derfor have flere Vidnesbyrd af udmærkede danske Værde i sidste Halvdeel af 17de og i Begyndelsen af 18de Aarhundrede³²⁾. Men at ogsaa gode Bøger i Mo-

³¹⁾ Som Exempel kan anføres følgende Sted af Bogfører J. Moltkes Fortale til Overs. af W. War di Sielens aandelige Apothek, 1641, „Store Bøger at lade prente udkræver ei ringe Penge, og desom de ikke ville gaae vel fra Haanden, da er al Omkostning derpaa anvendt, spildt, hvorved mange Boghandlere blive til fattige Stakler, uden saa er, at de med synderlige beneficiis og privilegiis blive benaadede.“

³²⁾ See bl. a. Fort. til Vindingii Academia hafniensis (1665); hvilket Sted Holberg ogsaa anfører i Holger Danffes Brev til Burman, for at udfylde de danske Værdes sparsomme Forfatterstab; Fort. til S. Lintrups reliquiarum incendii Bergensis (1704) og til Falsters Amoenitates philologicæ I. (Amstelod. 1729) p. 168. Paa Grund heraf søgte Forfattere derfor ofte at hjælpe

dersmaalet, hvorpaa der, før Holbergs Tid, ikke var Overflod, kun mødte liben Dymuntring, maatte han selv erfare

sig frem ved Dedicationer til formuende og formaende Personer. Som Exempel paa en saadan Speculation kan anføres H. Garbners Fortale til hans medulla arithmetica (1638), hvori han klager over, at den der havde trykt Bogens første Udgave („Florilegium arithmeticum 1633) havde forholdt ham sit Arbejde, indtil de godt Folk, som Bogen var dediceret til (Raadmand J. B. v. Desben i Kiøbenhavn og hans to Brødre, Viinhandlere sammesteds) „ved Lyffkens Ustadiighed miste hvis Formue de havde“; hvorved ogsaa han gif Slip af“ hvad han til Veberlag kunde forventet“. Derfor blev ham raadet, at han til „de ubidstraherede Exemplarer sig nogle besynderlige Patroner eligere og opsoge skulde, under hvilke deres patrocinio dette hans Arbejd lykkeligen kunde distraheres, og han sig, ad refusionem expensarum multiplicium, noget godt have at forvente“. De Personer, til hvilke denne anden Udgave dediceredes, vare den Kgl. Secretair Chr. Sinklar, en Kongelig Kapelmester, en Kgl. Herold, nogle Præster, samt flere Borgere i Kiøbenhavn. Som Sideslykke hertil kan anføres den lærde Nordmands J. Brunsmans Die exordium atque exodium, Kbhvn 1699. 8, der er dediceret til 7 anseelige Mænd her i Landet (deriblandt en Eier af 3 Herregaarde, nogle Professorer og tre Højesteretsadvokater), af hvilke Forfatteren i Fortalen taffer de Flejste, fordi de havde beføjet Udgivelsen af hans Skrift, der er 13 Ark stort! I et Brev af 1727 taler Gram om res, quæ innumeros depressit, quæ perpetua Dania obscuritate damnavit, & contemptui aliorum populorum (maxime Batavorum) tradidit, nempe defectus rei typographicæ & Bibliopolarum (nam charitas chartæ typorumque duplo major quam alibi, defectui æquipollet); jfr. Efterr. om det store Kongl. Bibliothek 2den Udg. S. 61. 135. Med vore egne Forhold kan sammenholdes Videnskabernes, Boghandelens, Bogtrykkeriernes og overhoved det hele lærde Væjens maadelige Forfatning i Sverrig, i Carl den 11tes Tid og endnu senere, efter den Skilbring der forekommer i Fortalen til J. Scheferi Svecia literata (1680). Ogsaa her klages over, at selv de mere formuende Bogtrykkere see blot paa den siebliffelige Fordeel, og ville derfor heller trykke Eventyr og Viser (fabellas & cantiunculas), end gode Bøger, som kun love en langsom Afsetning.

ved hans andet Skrift: Natur- og Folkeretten, af hvis Oplag paa 1000 Exemplarer i 10 til 12 Aar kun affattes 300 (Levnet S. 122)³³⁾. Paa sine følgende digteriske Arbejder og paa sin Danmarks Historie vandt han vel mere; men dog, ifølge hans egen Forsikkring, i det Hele ikke nær saameget som Folk forestille sig, da han saa Aar før hans Død havde, af enkelte Værker, store usolgte Oplag³⁴⁾. For en Deel kunde vel, og kan endnu denne Riendsgjerning forklares af det danske Sprogs indskrænkede Areds; men Holberg anførte desuden, som Marsag til en saadan virkelig eller tilsyneladende Rigegyldighed for dansk National-Literatur, deels de Fornemmers Prædilection, som i Almindelighed for alt Fremmed, saa i Særdeleshed for Bøger i fremmede Sprog og for Oversættelser af disse, samt Almuens, ene til ascetiske Skrifter og Folkeromaner eller Eventyr henvendte Læselyst³⁵⁾, deels det overhaandtagende, ved intet Forbud hemmede, Eftertryk³⁶⁾. I sine

³³⁾ Dette synes dog at blive modtaget af Holberg selv paa et andet Sted; Nyt hist. Tidsskrift VI. S. 414.

³⁴⁾ Epistler V. S. 2. „Seg tør sige“ — tilføjer han — „at en eneste lille Bdg, kaldet „Den Bedendes Kiæde“ og „Müllers Postil“ have givet flere Renter end alle mine Skrifter“. I Hofmans Fundatfer I. S. 239 angives Forraadet af de Holbergste Skrifter, der efter hans Død bortsolgtes ved Auction; der vare ingen Exemplarer tilovers af Comedierne, P. Paars, Danm. Historie eller Heltindehistorierne, men derimod ikke Faa af Vødisse Historie, Epistlerne, Danmarks Stat, Opuscula m. fl.

³⁵⁾ Levnet S. 123; D. og N. Beskrivelse, S. 180—81; her klages over de mange Udgaver af Holger Danske, Roland, Faust og Zinferidderen, medens der kun havees saa Udgaver af gode Bøger.

³⁶⁾ I Fortalen til Mog. Wingaards „Tamme Gaas af sin Krop, Dumm og Binger, og fornemmeligen af navnkundige Pen commenderet“ (paa Niim); Kbhvn 1696, advares mod Eftertryk, hvorved „tit og ofte forvendes Auctoris baade Ord og Mening, og han saaledes ikke alene skades paa hans Gods, men og paa

sidste Leveaar fandt han endnu en Grund meer til den for- mindstebe Affætning af danske Bøger, i „den uhorlige Mængde af danske Skrifter“ som kom for Lyset, hvilket tildeels igien hidrørte fra de dengang i Brug komne Præ- numerationer, mod hvilke han i det Hele bestemt erklæ- rede sig³⁷⁾.

hans Existimation“; en lignende Advarsel er tilføjet Titelen paa hans danske Curtius (1704). I den ironiske Dedication til Eftertrykkeren Phœnixberg, foran Comediernes 3die Deel, klager Holberg over, at han havde 800 Exemplarer tilovers af de to første Dele, da Eftertrykket kom for Lyset. Før Tryk. af 7de Januar 1741 udkom, var derfor ingen anden Udvei til at forebygge Eftertryk, end et specielt kongeligt Forbud. Da P. Juul, i Anledning af sit 1721 udgivne Digt, „Et lykfsaligt Liv“, søgte at erhverve et saadant Forbud, anførte han i sin derom indgivne Ansøgning, (trykt bag efter Digtet), blandt andre Grunde, „at Bøger, især poetiske Materier, naar de synes at være opbyggelige, blive flux eftertrykte og ved det jamme, i en eller anden Maade, af For- seelse eller Selskloghed forandrede og tillige moen jordærvede“.

³⁷⁾ Moralske Tanker S. 261; Epistler II. Nr. 126, som indeholder et ironisk Forslag om Forandring i Boghandelen. Mangel paa fordeelig Affætning angives endnu senere som Aarsag til at saa saa danske Skrifter kom for Lyset, baade af Forfattere selv, f. Ex. Rosenstand Goiske i Fort. til hans Prædicator 1ste D. (1766) og af Boghandlere f. Ex. F. E. Pelt i Fortalen til den tyrkiske Robinson, 3die Dpl. 1750. I Fortalen til Loddens Over- sættelse af Richardsons Pamela (1743) nævner Prof. H. P. An- dersen allerede, blandt Hindringerne for god Affætning, den herskende Usik, ikke, om man endog haver Evne dertil, at købe Bøger, men at hjælpe sig frem med Laan; en Usik, som Schø- nau ogjaa dabler i Fortalen til sin Udg. af Phædri Fabler (1750). Herved kan bemærkes, at Leiebibliotheker allerede fra 1725 kjendtes her i Kiøbenhavn. Mere, denne Gienstand betræf- fende, forekommer i Büschings Nachrichten von dem Zustande der Wissensch. in d. dänischen Reichen. I. S. 595; W. Spibergs Fortale til Holbergiana; Schönau's lærde Fruentimmer II. S. 1149; samt i Forhandlingerne 1769 ang. Ophævelse af Loib paa Bøger, i Lurdorphiana ved Nyerup S. 91.

De Artikler, ved hvilke da Forlæggerne endelig til Nød kunde staae sig, maatte, efter Ariankes Bemærkning, være beregnede enten paa den lavere Almues Opbyggelse eller paa dens Moerstab.

Til den første Klasse henhørte Bønnebøger og andre gudelige Skrifter, af hvilke Holberg andensteds (Lævnet S. 123. Epistler II. Nr. 126) nævner afkillige og som tildeels endnu i nyere Dplag læses i Provindserne. De i Stykkets ældste Udgave omtalte Himmelsbreve vare gudelige Betragtninger og Formaninger, fremsatte i Form af Breve, som antoges at være nedfaldne fra Himmelen³⁸). Nic. Palladius udgav et saadant 1555 i Folio, indeholdende Advarsler imod Affald til Afguderie, vrang Værdom, Paven m. v. Senere synes de almindeligviis at have været lokaliserede Oversættelser af Tydskt, af hvilke eet, „bræmmed med prægtige Kobber=Kniplinger, (kobberstucken Ramme?) og nedfalden i vores Tid,“ omtales i en Note til P. Paars (4de B. 1ste S.)³⁹). Maaskee menes her netop det samme Himmelsbrev, som Arianke Bogtrykkers Dreng havde oversat, og hvoraf der folgtes 4000 Exemplarer. Et nyt Dplag af et saadant Himmelsbrev udkom i Årene 1730—40, (trykt i Folio, med Ramme); det er underskrevet „Jesús af Nazareth“ og indeholder Formaninger for Rigsbenhævn til Omvendelse. m. v.⁴⁰).

³⁸) Paa Grund af et Sted i 2. Krøn. XXI. B. 12. Prof. ved Odense=Gymnasium N. v. Haven tog til Æmne for en Disser-tats paa Ehlers's Collegium 1732, at bevise: Epistolae coelo delapsae danice Himmels=Breve, ex dicto II. Paralip. XXI. v. 12. nullum haurire fundamentum.

³⁹) I en Anm. til 2. B. 2. S. tilføjer: „Saadanue (Himmelsbreve) have vi havt nogle af her i Landet, som forvares endnu ubi gamle Folkes Rister“.

⁴⁰) Omtrent 1833 anmeldtes endnu et saadant „Himmelsbrev“ i Rbhvns Adresselæavis, blandt udfomne Piecer.

Den underholdende Læsning, som Boghandlerne sørgede for at Almuen aldrig kom til at savne, bestod af Biser, Historier, (Folkeromaner) og Eventyr, som faldholdtes paa Gader og Stræder, og hvoraf der folgtes Exemplarer i Tusindviis.

„Man haver jo paa Niim en Hoben daglig Snak,
Der udi Sæffetal gaaer af som Almanak,
I alle Gader man med Magt sig jo maae trænge
Igiennem Biser og igiennem hæse Dreng⁴¹⁾,
Der sfriger Dret fuld hver i sin Melodi:
Ny Biser! nu om Mord, nu Brand, nu Hæxeri,
Om Een, der hænges skal, om Kov, om vanskabt
Foster“ &c. (3die Satire).

Da Boghandlerne i ældre Tid havde Udsalg i Kirkerne, indeholdt et Kongebrev (Guldstad d. 1ste Oct. 1638) følgende Forbud imod Handel her med slige Artikler: „Efter som Vi komme i Forfaring, hvorledes underfødelige unyttige Bøger og Skrifter, som Ulspil og beslige, saa og letfærdige Boleviser og andre utienlige Biser, Digt, Fabel, Eventyr og ublue Kierlighedsbøger, endog i Kirkerne paa mange Steder udi vore Riger Danmark og Norge, Mange til stor Forargelse at sælges . . . da endog saa ingen Steder her udi vores Riger bør at lides letfærdige og forargelige Bøger, dog paa det ikke allene saadanne ublue Skrifter og Biser, meden og al anden Fabelværk, Ulspil og Eventyr af Kirker nu først kan vorde affaffet, vilde vi med dette vort aabne Brev strængeligen og alvorligen alle Bogførere forbudet have, at de ikke

⁴¹⁾ At det især var Dreng, der dengang løb omkring med Gadeviser, se ovenfor S. 41; Suhms Samtale mellem Hans og Peer; saml. Skrifter I. S. 53.

herefter enten fornævnte Ufspil, eller andre saadan forn^{te} unyttige Skrifter udi nogen Kirke fald haver.“

Løvninger af den Tids Vise=Literature godtgjøre, at de her angivne Gemner virkeligen hørte til de almindelige. Ved en Politiplacat af 16de September 1726 blev det forbudt at trykke deslige, af omløbende Drengs falholdte Vers, Viser og deslige, uden Facultetets (det philosophifkes) Approbation eller Politimesterens Paategning (Kahbek om H. III. S. 118; jfr. Rescr. 18de April 1738; Fogtmann.) Men senere maa dette Forbud igien være gaaet i Forglemmelse. Holberg selv fandt ogsaa, at man ikke burde regne dette saa nøie, „da Saadant var brugeligt i alle Lande, og man holdt for, at den gemene Almue maatte have noget at amuser sig med“, og da Bogtrykkerne derved tillige „kunde vinde en Haandfælling“⁴²⁾. Paa en saadan Haandfælling synes, netop paa hiin Tid, ingen af vore Boghandlere at have været mere gridsk, end Bogtrykkeren (siden Directur for det kongelige Bogtrykkeri, Cancelliraad) Jochem Wielandt, de københavnske Verde Tidenders første Udgiver og Redacteur⁴³⁾, for øvrigt en Mand ikke uden Fortienester

⁴²⁾ Epistler II. Nr. 95; Schønau's lærde Fruentimmer II. S. 1149. Dog nævner Holberg paa ansf. St. blandt de Eventyr, han „som usømmelige og forargelige“ vilde have udmønstrede, det om Dr. Faust, hvilket han, som flere i en ældre Tid, urigtigt antager at have Hensyn til den ene af Bogtrykkerkunstens Opfindere; jvfr. Nyerup dansk Almues Moersfæbslæsning S. 186, ligesom han overhoved paa et andet Sted beklager, at „Boghandlerne maae rette sig efter den gemene Almue“, og „være betænkte paa Skrifter, som ere efter Pøbelens Smag“; Esp. I. Nr. 63. Dog have de, uden Tvivl, ogsaa taget Hensyn til den ikke ringe Afhængning, som disse Almueskrifter havde blandt vore svenske Naboer; Wieselgrens Sveriges fæna Literatur III. S. 476.

⁴³⁾ Det er maaskee til ham, at H. figter i B. Paars 4. B. 2 S. hvor han raillerer med Finferidderen, Skønne Magdelone, Holger

af Fædrelandets Literatur. Under 28de October 1719 anholdt han om Privilegium paa Dplag af adskillige Skrifter. I Consistoriums Erklæring derover siges bl. a.: „P. Syvs Riempeviser eller Tillæg dertil, saavelsom Hr. Svents Historie paa danske Riim kunde vel ikke siges at være meget opbyggelige Bøger, have dog sin Nytte saavidt philologiam danicam angaaer. Overalt er der intet ondt ubi, men diverterer dem som have Lyst til Eventyr; sees saa ikke, hvorfor de jo maatte trykkes og Riempevisebogen formeres paa nye“; (R. H. Seidelins Læsendes Aarbog 1800. S. 63). Ingen af disse Bøger udkom dog fra Ansøgerens Presse⁴⁴). Senere indgav han, under 22de Juli 1721, en Ansøgning til Kongen om 30 Aars Privilegium for sig, Hustru og Arvinger, paa 97 Bøger, af hvilke han selv havde allerførst udgivet de 15 fra sit Officin, og de øvrige 82 vare saadanne, hvorpaa Ingen havde Privilegier eller hvorpaa Privilegierne vare expirerede. Blandt de Sidste vare følgende „Historietter“, eller, som Arianke kalder dem, „Historier og Eventyr“: „Theagenis og Cariclea,

---

Danske og lignende „urimelige Romaner“, som i Mængde kom for Lyset, og videre tilføjer i Anmærkningen: „Autorens til Sligt foregide tit, at det skrives pour servir le publique (som Ariantes Mand, for at tiene Publicum); men de maae derved allene forstaae den Part af Republikken, som bestaaer af Fiskestierlinger og Nybods Folk“. Man antog Wielandt, skøndt født Røbenhavner, for „Tydske Fochum“, der paa Anholt fortolkede Kvadene for Chr. Storcks Huusfolk; P. Paars 3. B. 1 S): Bøyes Udg. 2det Dpl. S. 268. Og saa havde han under 22de Nov. 1720 faaet Bevilling for sig og Arvinger paa at lade trykke og afhænde „danske og tydske extraordinaire Relationer med Bøyscoursen og Priiscouranten“.

⁴⁴) Romanen Hr. Swan paa danske Vers findes i Haandskrift paa det kongl. Bibliotek i Stokholm, men er neppe nogensinde trykt; Nyerups Alm. Moerfskabslæsning S. 123 fg.

Blanzefflor og Flores, De 7 vise Mestere, Ugelspil, Magdelone eller Peder af Provence; Marcolfus, Malchus (?), Judas, Josephus, Susanne, Samson, Den forlorne Søn, Absalon, Cleopatra, Carsus (?), Maderus (?), Pilatus, Blanca Meretha, Signilba, Svanhvida, Wilhelm af Paller, Persenober og Constantinobis, Grisillis, Helena, Fortunatus, Wilibaldus, Melufina, Wiglois, Octavianus, Carolus Magnus, Olger Danske, Roland, De 12 Bævninger, Rosanna, Kong Laurin, Kong Eward, Kong Artus, De 12 Patriarker, Den lystige Spaamandsbog." Nogle af disse Titler ere aabenbart feilskrevne.

Om disse Artikler hedder det i Ansøgningen: „Disse Bøger ere vel ei alle af nogen synderlig stor Betydning, men de ere blevne giængse udi E. Mai. Lande og Riger, og Begierlighed dertil er ei liben, saa at stor Forlag og store Bekostninger paa dessen Trykning udfordres, og saadan Kram er det, der skal soutenere en stor Hæfarb og de store Omkostninger, der falder ved reelle og gode Bøgers Dplag, hvis Debit jeg, til min Skade, har Prøve af, her i Riget at være vanskelig og meget slet“. Samme Raisonnement som Ariankes!

Herover æffedes nu atter Consistoriums Betænkning, der blev opfat af Prof. Arne Magnussen. I denne forsikkes, at man ikke kendte de tre med (?) beteguede Skrifter, men tilføies: „Vi kunne ellers af de andre omkring staaende slutte, at disse maa være af samme Sort. Saa er da om de fleste af disse Nummere det at sige, at de bestaae af unyttige Comedier, Romans og ulæseværdige, ufornuftige Fabeler, som smaa Dreng ubraabe paa Gaden, og Andre, ligesaa u Wittige som Udraaberne, købe, for at divertere sig derudi ved en Spinderof eller i gemeen Selskab. Skulde det saa være storligen at misbruge E. Mai. høie Navn, at sælge ved Monopolium

og under E. Mai. allern. Privilegio flige unyttige og tildeels onde Chartequer. Blanca, Signilba og Euanhvida ere svenske Comedier⁴⁵⁾, som lidet vilde komme tilpas her hos os, hvor Een iblandt 100 ikke skulde forstaae dennem; og hvad den førstnævnte især angaaer, da er det en grov Invective paa en dansk Prindsesse, som blev gift til Sverrig henved Anno 1298⁴⁶⁾ og skulde det være selfomt, om den paa ny blev oplagt her i Riget, da de Svenske selv næsten foragte samme Piece. Men vi ville herudi saavidt undskyldte Supplicanten, at han maa ikke til nøie kiende disse Piecer, vel muligen og ikke heller en Deel af de andre omkring staaende Nummere, thi Roland og de 12 Jævninger ere, saavidt os er bitterligt, aldrig til paa Dansk⁴⁷⁾, men vel paa Franzøst og Italienskt. Under 23de December resolverede Cancelliet, „at det skulde forblive ved Professorernes Erklæring“; Ansøgningen er da formodentligen ei bleven bevilget. Derimod fik Wielandt 6 Mar senere, under 25de Aug. 1727, qd. Privilegium paa, i 20 Mar at lade trykke „efterskrevne smaa Historier og Tractater“, som han deels selv havde fordansket, deels af andre ladet fordanske, saafremt ingen Anden derpaa havde kongelig Tilladelse: „1) Om Hr. Ivan. 2) Om Kong Edvard og Prinds Arto. 3) Den lykkelige Wittington. 4) Den ubestændige Alcimedès. 5) Den tappre Zingis. 6) Den listige Koyolanc. 7) Den dyrefiobte Sfabella. 8) Holger Danske.

⁴⁵⁾ Af den bekjendte svenske Historiker under Dronn. Christinas Regering, Johan Mesenius.

⁴⁶⁾ A. Magnusen har her, uden Tvivl, forvekslet Magnus Smæts Dronning Blanca (af Namur) med Erik Slippings Datter Margareta, 1297 gift med K. Birger.

⁴⁷⁾ Formodentligen har W. meent Keiser Karls Krønike, hvori der forekommer baade om Roland og de tolv Jævninger, og af hvilken hos os findes flere Udgaver; jfr. Nyerups Atnuelæsnng S. 85.

9) Keiser Carl den Store. 10) Keiser Octavianus. 11) De af andre Sprog oversatte Robinsons. 12) Gennesejste Pompa (?). 13) Roland. 14) De tolv Franske Teyninger. 15) Apollonius af Tyro. 16) Kong Laurin. 17) De syv vise Mestere. 18) Asiatiske Vanise. 19) Kong Diberich af Bern. 20) Reinike Foss ved Wegner (Herman Weigere?). 21) Melusina. 22) Peder af Provence. 23) Fortunatus. 24) Cervantes's fordanskede Noveller. 25) Den taalmodige Helena. 26) Bigoleis med Hiulet. 27) De arabiske fordanskede Conter og Eventyrer, saasom 1001 Dag, 1001 Nat, 1000— $\frac{1}{4}$ Time &c. 28) Teagenes og Cariclea. 29) Willibalbus. 30) Grisildis". Paa denne Ansøgning opfattede Gram Consistoriums Erklæring og ifølge denne blev i Bevillingen tilspiet: „uden at H. Mai. Navn bliver nævnt og trykt paa saadanne trykte Charteqves.“

I det følgende Aar indkom Wielandt, under 3die August, med en lignende Ansøgning, hvorover atter A. Magnusen, under 4de Sept. afgav en Betænkning, i Følge hvilken han af de anførte Bøger gierne vilde (ligesom Holberg senere i Epp. II. Nr. 95) „have udmønstret Dr. Faust og Uglspils Historier“; Myerups Almind. Moerskabslæsning S. 192. Conseilet resolverede d. 3die Nov. 1728: „Kan ikke bevilges“. ⁴⁸⁾ Da Wielandt ved Ildbranden 1728 havde tabt sine i 9 Aar trykte og forlagte Artikler, ansøgte

⁴⁸⁾ Under visse Forhold blev Salg af deslige Almuefrifter endog forbudt; saaledes blev det ved Rescr. 27. Sept. 1726 befalet, „at forargelige og forfærdelige Bøger og trykt Tant, saasom Sybillæ Spaadomme, Lucidarius, Skiemt og Alvor, og flere andre deslige Digter, samt forsængelige Viser og Legender, maae herefter ikke henføres eller forhandles i Nordlandene, Finmarken eller Thronbhiems Amt, hvor Missionen paagrændses“. (Fogtman).

han om Forklængelse af de ham under 2den October 1719⁴⁹⁾ samt 25de August og 12te December 1727⁵⁰⁾ tilstaaede Privilegier. Under 13de Mai 1729 forundtes derpaa ham med Hustru og Arvinger paa 20 Aar, Ene=Privilegium paa adskillige navngivne forhen trykte Bøger, af hvilke de Fleste vare af gubeligt Indhold, men ogsaa nogle historiske, og desuden atter „P. Syvs Konge= og Riempeviser, Skiemt og Alvor af Cl. Pors, Assenaths og Fausti Historier.“

Ligesom nu deslige Almueskrifter faldholdtes paa offentlig Gade, saaledes synes vigtigere Skrifter, i det 18de Aarhundredes Begyndelse, før man fik Aviser og lærde Tidender, at være blevne anmeldte ved Opflag paa Gadehjørnerne (Rahbeks og Nyerups Forelæsn. over Digtek. Hist. IV. S. 282). Begge Slags Noviteter sendtes tillige, som Barfelfonen lader Arianke høre, „overalt ud i Provincerne.“ Dette skede ifølge de, fra Midten af 17de Aarhundrede, Kjøbenhavns Bogtrykkere og Boghandlere hyppigt meddeelte Bevillinger til at handle i alle danske og norske Kjøbstæder, saavel ved Markederne, som paa anden Tid. Ariankes Indvendig, at denne Handel, især hvad den mere betydende Deel af Literaturen angik, ikke fastede synderligt af sig, var neppe ugrundet deels, fordi vore Boghandlere undertiden maatte rivalisere med fremmede — i det ringeste finder man, at tydske Boghandlere paa denne Tid reiste om med Bøger, saavel til Viborg=Snapsøting, som til Christiania — deels fordi de undertiden holdt deres

⁴⁹⁾ Paa Alterbogen og Dispensatorium Hafniense, samt ugentlige franske Aviser (Siell. aabne Breve).

⁵⁰⁾ Privilegium i 20 Aar paa at lade trykke alle i Danmark over Auctioner udgaaende Cataloger, Fortegnelser og Specificationer, samt Auctionsplacater (Sammeft.).

Artikler i alt for høi Priis. Biskop Bircheroð anmærker saaledes i sin Dagbog ved 5te Juni 1705 (Udg. S. 474), at han „befaae de tvende, til Markedet i Aalborg ankomne Boghandlers Materier hvilke de holdt saa umaaneelig dyre, ja moxen i dobbelt saa høi Priis, som de kunde synes værd. Men der de, for saadan Marsfags Skyld, havde paa deres Bøger liben eller ingen Aftræk, maatte de omsider inden deres Vortreise give noget bedre Kiøb.“

Slutteligen kan bemærkes, at Original=Udgaven af N. Hvidtfeldts Krønike i Qvart=Format virkelig, efter Ariankes Yttring, „er engang saa god,“ som Dplaget i Folio 1652, der vel er forsynet med et brugbart Register, men tillige vrimler af saa mange Trykfeil og Urigtigheeder, at Historikeren ikke med Sikkerhed kan bruge den, før han har gjort sig den Uleilighed at rette hine efter Editio princeps; jvfr. Bartholin de libris legendis p. 116; Lix=dorphiana af Nyherup S. 118.

II. 8. Ollegaard: „Ei Madame, til Lykke! I paererer, min Troe, som en Maybrud“.

Herved maa forstaaes den qvindelige Person, der svaarede til Maigreven ved Bøndernes Riden Sommer i Bye. Men Ordet forekommer ikke i nogen af de Rilder der beskrive denne gamle Folkeskik, ikke engang i Mollbechs danske Dialect=Lex. S. 352—53, hvor saa mange Noticer herom ere samlede; dog nævnes her, som tilsvarende i England, en Lady of the May.

II. 8. Ollegaard: „Ei see Madame! er Hun her? „maa jeg bede hende om en Priis Tobak“? Else: . . . „vil Hun behage at prøve det? Ollegaard: „Det er af „Balkers Tobak.“ Dorthen: „Søster, mig synes det er „af Franste Marias; Jeg kiender nok Kiøbenhavns Tobak.“ Ollegaard: „Jeg min Troe ligeledes. Af hvis Tobak er „dette? Madame!“ Else: „Det er Lovises.“ Ollegaard:

„vil I nu smage noget af min?“ Else: „det er excel-
lente Tobak; mig synes det er en Ascharah.“ Dorthē:
„Det kommer mig for at være et Slags Havane.“ Ole-
gaard: „Jeg skal ikke kunde sige, hvilken af Deelene det
er; det er mig soldt for Spadille.“

Denne Scene, tilligemed den 10de, godtgjør, at Snuus-
tobaks Brug dengang endnu ikke var banlyst fra Middel-
standsdamernes, som den heller ikke var det fra de fornemme
Dameres Kreds. Havannah og Spadille (Spaniol de Dames)
ere endnu bekjendte Tobaksorter; om Ascharah har derimod
intet nærmere været at finde. Identiteten af de her nævnte
Tobakshandlere kan med temmelig Sikkerhed paavises.
Saaledes var Valger, uden Tvivl, den Valger Paul-
sen Schjøtt (f. 1677 † 1744), en Urtekræmmer og „for-
nem Negociant i Kiøbenhavn“, (Giesings Zubellærere
III. 1. Stamtavlen til S. 272), fra hvem Flere med dette
Fornavn nedstamme. Franske Maria var formodentligen
Enken efter en Dandssemester Choquet, som den 3die
December 1710 supplicerede om det Privilegium, Thomas
Dvilinus 1703 havde erholdt „paa at handle med brabantse
og andre Traadkniplinger og deslige Galanterier, da Dvilins
Enke vilde afstaae til hende sit i sin Boutik havende Kram“,
hvilket blev hende bevilget; (Extracter af Suppliker,
refererede i Conseilet 1710—11; Geh. Arch.). Lovise
maa have været den Lovise, hvis „Kram“ (Porcellain, in-
dianst Sukker, Viin, Kaffe, Thee,) nævnes i Falsters
Satire: „Disse Tidens onde Dptugtelse“ (B. 40)
blandt de Ting, hvoraf man passende kunde give For-
æringer til Damer; og hun har neppe været nogen Anden
end Lovise Rossset, Moder til den af sin Velgjørenhed
mod St. Hans's Hospital berømte Katholik Claudi Ros-
set, og død i en Alder af over 100 Aar. Byfogden Frid.
Eisenberg skrev 1708, „at hun er og passerer for en veder-

hæftig Kone og sidder i god Brug og Negoce med franske Barer og Galanterier" (Siellandske Indlæg; Geh. Arch.)⁵¹).

— Dorthø: . . . „Hels Din Madmoder og siig „hende, at den Kone, som hun saa haanlig viiste bort, var „Sancte Birgitte“.

Den bekjendte svenske Helgeninde, der døde i Rom 1373.

— Else: „Men I gode Madamer! skal det være vist „med det Skib, man i disse Dage har seet i Maanen?“

Denne Fortælling grunder sig paa et formeentligt Natur-Phænomen fra Aaret 1713; (L. Beckers Hist. Museum I. S. 90), der ogsaa i P. Paars (1. B. 4. S.) næsten med samme Ord, som i nærværende Scene, anføres til et Beviis paa Phantasieens Forblindelse:

„Da Een for nogle Aar et Skib i Maanen saae
Strax mange andre Folk, som stirrede derpaa,
Blev ey allene vaer det samme, men og kunde
Dyregne Takkel, Lov, Matroser og Skibshunde,
Som de paa samme Skib heel klart da kunde see.“

I Epistlerne (II. Nr. 141) omtaler Holberg ogsaa det Skib, som for nogle Aar siden lod sig see udi Maanen; hvorved han dog erindrer, at man først maa forvisse sig om „Tingens virkelige Existence“. Fortællingen forekommer ligeledes i Forfatterens Fabler; Nr. 34.

— Else: . . . „Man har desforuden i disse Dage seet . . . „en gloende Drage over Roskild“.

Denne gloende Dage over Roskilde har, uden Tvivl, hørt til de Nordlys eller lignende Meteorer, som i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede saa hyppigen lode sig see i det nordlige Europa (Ahhvnske Vid. S. Skr. I.

⁵¹) En Galanterihandslerse „Mad. Lovise“ paa Røsbmagergade forekommer i Aviserne endnu for Aarene 1730—40.

S. 326. 332). At flige Naturphænomener dengang maae have sat den overtroiske Almue i Bevægelse, kan sluttes af en Kort Beretning om Nordlys, som P. Horrebom den Vidre indførte i sin „Skriv- og Rejsekalender“ for 1717: „saasom Nordlyset ubi disse Lande mere end sædvanligt haver ladet sig tilskyne ubi næst forleden Vinter, hvoraf menige Mand og eenfoldige Folk har gjort sig adskillige frygtfomme Tanker, som det skulde være Barfæ for adskillige Landeplager.“ Af denne Beretning kan følgende Sted tiene til at vise, hvilke Forestillinger disse usædvanlige Phænomener fremkaldte hos Ukyndige: „Anno 1690 saae man ubi Thye et meget mærkeligt Nordlys, som begyndte om Aftenen Kl. omtrent 10 med en klar Straale ubi Nordvest, hvorover jeg og en Ligemand blev bange, som begge vare ubi en Sø gsefstedde (!) at overøse hinanden med Vand. Vi løbe hjem at fortælle denne Syn, og som vi komme ud igjen, stod den hele Himmel ligesom i lys Lue, undtagen nogle smaa lange Skyer, som stode igjen her og der, ligesom Vindene dreve til, hvilke gemene Mand gjorde til tvende Krigshære, der fyrede paa hinanden. Een blandt de Nærværende blev vaer, at en Soldat mødte en Dame prydet med en Fontange, hvilken han hug Hovedet af; en Anden saae en Karosse falde ned af Himmelen; Andre gjorde andet deraf. Men jeg kunde intet see af alt Saadant; hvoraf jeg sluttede, som jeg slutter endnu, at de fingerede sig Saadant, hver efter sin Imagination“.

— Dorthye: „Vil Madamen ikke fortælle den, saa vil jeg, hvorvel jeg kand ikke love, at føre den ud i saadan „ziirlig Stil, som Hun, der har saadan en lærd Mand, som David Skolemester.“

En Gaard paa store Rispmagergade var, ifølge gamle Skjæder, allerede fra Slutningen af 17de Aarhundrede be-

kiendt under Navn af „David Skolemesters Gaard.“ Ved 1725 nævnes den i Aviserne; i de to næste Decennier holdtes her Bogauktioner og solgtes Bøger⁵²); senere blev den Bolig for en af Stadens anseeligste Hyreklubste og den forekommer endnu 1806 under sin gamle Benævnelse⁵³). Denne Gaards Eponymus kan ikke have været Holbergs Samtidige; det har upaatvivleligen været „den berømte Regnemester David Reich“, som ved Midten af det 17de Aarhundrede holdt en Skole, hvor den senere endnu mere berømte Hans Ransens Søn indtil A. 1652 „blev underviist i det tydske Sprog saa og i Skriven og Regnen“⁵⁴). I samtidige Kilder kaldes han David Reich Skolemester, og Beliggenheden af hans Eiendom paa Store Rispnagergade lader sig ikke miskiende⁵⁵). Efter et Par Mennefsalder

⁵²) Høysgaards „Første Prøve“ af dansk Orthographi (1743) var tilkjøbs hos Johan Braem i „David Skolemesters Gaard.“ Trede Tome af H. Niffelsens Comedier anmeldtes til Salg „paa det sædvanlige Sted paa Rispnagergade ubi Sulterbagerboen, næst op til „David Skolemesters Gaard“; Extraord. Relationer 1725. Nr. 22.

⁵³) Endnu 1771 nævnes denne Gaard særskilt paa Store Rispnagergade; Jonges Kbhvns Befr. S. 334. I H. Holts Kbhvns Befr. (1774) S. 55. siges „David Skolemesters Gaard“ i forrige Tider at have været en Gade, lille St. Anne=Gade kaldet, men denne nævnes ikke andensteds. At Gaarden imidlertid endnu i A. 1811 blev anseet for en Gade, erjares af en Anke i Politie=vennen 51de Hefte. Nr. 653, der er meddeelt i Nyt hist. Tidsskrift VI. S. 364.

⁵⁴) H. Ransen d. y. Familieoptegnelser i Geneal. og biogr. Archiv Nr. 1—8. S. 168.

⁵⁵) I Kjøbenh. Grundtægt Juni 1661 (Hersøfsø og Munchs Fortegnelse over Dokumenter i Raadstuearkivet S. 141): „David Reich Skolemester, noch Myntegaarden med tilhørende Hauge“; i Grundtægt April, 1658: „David Reich Skolemesters Huus med hosliggende store Gaard og 7 Baaning til Pilestrædet. 1250 Rdl.“

kunde Holberg altfaa, uden Betænkelse, benytte et Navn, der kun levede i Sagnet og var knyttet til en bekendt fiøbenhavnst Lokalitet, i sine dramatiske Digtninger, saavel i Polit. Randestøber (skøndt Handlingen her foregaaer i Hamborg) I. 6. som i Ud. Hoved og Hale II. 5; ja endog bringe en Hustru af ham paa Scenen og der skildre hende saaledes som man kunde tænke sig en Ægtefælle af den, man i hine Dage kaldte en lærd Mand. Til hende og hendes høitrvædende Phraser sigtes, uden Tvivl, i den Bægelsindede II. 11. med „Else Skoleholders Magaziner“, dersom Holberg her ikke har tænkt paa den Boghandel, som allerede paa den Tid synes at være bleven drevne i denne Gaard ⁵⁶).

II. 11. (Æ. Udg.) Abelone. Christine (de trættes om Rangen). Abelone: „Madame, jeg meener under= „danigst, det kommer mig til at sidde her“. Christine: „Nei; holdt, sagte, jeg er en Dag ældere.“ Abelone: „Det kommer ikke saa meget (an) paa Aldren; jeg meener, „min Mand er lidt Korn meer i Anseelse, end som hendes.“

Til denne Scene, hvori de to Madamer trættes, ja endog flaaes om Rangen og Høisædet, har der dengang været tilstrækkeligt Motiv ⁵⁷). Stridigheder, endog haandgribe=

⁵⁶) Ogsaa andre Forfattere have benyttet dette Navn i ironisk Betydning; i Elitaus Commentar over det omtalte Skrift af Høysgaard forekommer et Brev fra „David Skolemester i de elyffiske Marker til Skolemesterne i de danske Marker.“

⁵⁷) W. Helt (poet. Skrifter S. 217) spotter over to Koner; „i Kirken . . . synes de hinanden
i Haaret snart har fat, saa heftig gaaer det til,
Den ene oven for den anden sidde vil“;

ligeledes Alb. Thura „150 Betænkninger og Indhold paa Vers“ S. 42. „Lad Andre søge øverst Rang og Kirke=Stolestade“; Falsters utidige Rangslyge B. 37: „at de endog i Kirken kan om Rangen flaaes og rives, saa Præsten hartad Mellemmand maa være, naar de fives“; B. 40.

lige, om Forsædet i Kirkestole vare ikke usædvanlige, især, eller rettere sagt ene, imellem Qvinder, baade af Borger- og Bondestand, saavel i Stæderne som paa Landet, endnu laugt ind i det 18de Aarhundrede. Allerede 1572 faldt en Dom ved Viborg Landssting, i Anledning af en saadan Trætte, hvorved det efter „Viis og Sædvane“ overlodes til Sognepræsten, Kirkeværgerne og de fornemste Sognemænd at kiende, „hvilket Stæde Enhver efter sin Vilkaar og Keilighed bør at beholde“; hvorved dog Vedkommendes Alder især synes at have bestemt deres Plads; Kold. Rosenvinges gamle danske Domme. III. S. 178. Ved Rescr. 29de Nov. 1662 bestemtes Pladserne for de Kongelige Ministre i Slotskirken, efter deres Rang. Ifølge Rescr. af 3die Februar 1668 skulde ved forefaldende Tvist om de øverste Stæder i Aarhuus = Stifts Landsbykirker, de som gave meest til Kirken, med deres Hustruer have de øverste Stole, men i een Stol den ældstgiste have øverst Stæde. Følgende Exempler derpaa kunne anføres efter de trykte Uddrag af Biskop Bircherods Dagbog. Ved 28de Februar 1696 (S. 314): „en forargelig Action 11te Febr. udi Woer = Kirke, i det to unge Piger kom i Trætte om Høifædet, og derover veglede Næveslag og Drefigen med hverandre, under Tienestens Forretning, og foraarfagede udi Kirken en stor Tumult.“ Ved 16de Marts (S. 315), „trei Borgerdøttre i Sæby havde Søndagen den 8de Marts under Aftensangsprædiken dragets i Kirken om Oversædet i Stolen, sat sig i hinandens Skiød, stødt hinanden omkring med Ulyd og Skiendsord“ zc. 1698 anlagdes i Bogense tre Søgemaal for Brud paa Kirkefred, foranlediget ved Mundhuggeri, ja endogsaa Haandgemæng imellem Borgernes Koner, for at anmasse sig eller forsvare sig i de øverste Pladser i Kirkestolene. (Ved. Simonsens Bidrag til Rugaards Historie, 3 D. S. 163).

Ved 26de April 1702 forekommer hos Bircherod (ikke i de trykte Uddrag) følgende Landemodetag: „Georg Christopher Unger (til Willerup), paa sin Tieners Anders Christensens Vegne, contra Peder Moridzsen, anlangende bem. Hustruens Stolestader i Stenum Kirke, hvorom de ikke kunde forliges. Og blev den Førstes Kone tilfunden, fremdeles at beholde sit Sæde over den Anden, men Provstens Dom, som havde bifaldet P. Moridzsens Kone, underkiendt“. I Aaret 1707 førte ligeledes en Borger- og Bøndekone formelig Proces ved Landemodet, om øverste Stade i Skive Byes Kirkestol; Hedegaards Danske Kirkeret II. S. 1389⁵⁶).

At et saadant Stolestade=Raseri, paa den Tid da dette Stykke blev til, havde grebet endog Professorernes Tienstepiger, (som for øvrigt, ifølge et Conclusum Consistorii af 20de Mai 1713, skulde indtage Plads i deres Stol i Vor Frue Kirke, efter deres Huusbonders senium academicum), og derfor blev Gienstand for det akademiske Senats Debatter, erfares af Følgende i Acta Consistorii for 1723, den 27de Februar: „Procurator templi Divæ virginis erindrede om den Disordre og Usikkerlighed, som i Kirken passerede ved Anledning af de Stolestader, som til Professorum Tienstepiger ere assignerede, og forespurgte han sig hos Consistorium, hvorledes Sligt bedst kunde remederes, samt hvad Orden og Rang mellem disse Tyende

⁵⁶) Flere Exempler herpaa forekomme i Udbragene af Bircherods Dagbøger fra 1673 til 1705; S. 145. 297. 361. 449. 479. S. 307 omtales ved A. 1695 et „Stolestadereglement, som af Provsten og Præsten, efter høiere Dyrigheds Anordning, var giordt og indrettet.“ jvfr. Hübery Beskr. over Wro S. 63. Flere Retsfager forefaldt i denne Anledning i Aarhus 1715—38; Hübery Aftjypper III. S. 79. 113. 167. 276.

var at iagttage, paa det der ei videre skulde blive klaget paa den Stridighed og Forargelse, som derved foresfalder. Confistorium svarede, „at H. Høierov. Proc. templi vel selv paa-
 fandt det bedste og bekvemmeligste Raad, som de og i alle
 Raader vilde findes fornøiede med, saasom de og for denne
 Gang ganske approberede det Forslag, at herefter ingen
 Professor maa ud af slikt Tienstepiges Stolestade gøre
 Fremlaan til Borgerfolk eller Andre, som ikke høre til Uni-
 versitetet“. Endnu langt silbigere forekomme Exempler paa
 en lignende Rangstrid om Høisædet eller Oversædet i Kir-
 ken; saasom 1734 mellem nogle Borger- og Embedsmænds-
 koner i Nyborg, og 1735 et høist forargeligt Dptrin mellem
 to Oberstlieutenantinder i Aarhus; begge Sager afgjordes
 ved kongeligt Rescript (Rothes Udtog af Rescripter III. 1
 Bb. S. 41. 742). At dette Slags honet Ambition maa
 have vedvaret endnu til over Midten af det 18de Aarhun-
 drede, erfares af Brorsons Fortolkning over D. L. 2—22
 —46, 47, i hvilke Lovsteder Sager af denne Natur synes
 at have havt et Slags Hiemmel. Endnu i det nittende Aar-
 hundrede førtes en Proces for Landsoverretten i Viborg om
 den øverste Stolestade i Lem Kirke; den Tabende dømtes til
 at lade sit Navn borttage og Vederpartens paamale; *Rbhavns*
Skilberie 1824 Nr. 93. Formodentlig har det været en
 saadan Rangstrid, som har foranlediget det Sagn om flere
 Kirker, at disse skulde være anlagte, fordi Sødsfende ei
 kunde enes om Rangen i en fælleds Kirke; t. Ex. *Thie-*
les Daam. Folkesagn S. 210. 218—19. 236.; *Larsens*
Laaland og Følster 1. S. 39. 197: *Fayes norske Sagn*
 S. 252.

II. 12. *Gedske*: „Jeg erindrer mig, at jeg har hørt
 „af min Møster Birte, . . . at i hendes Ungdom kunde
 „man faae det beste Pund Drekøb for en halv Skilling,
 „og var der end ikke engang Politimester i Bhen“.

Den første Politimester beskikkedes her 1682, nemlig Claus Rasch.

III. 1. Fruen: . . . „Naar jeg ret eftertænker det, „faa er Borgerfolk dog Christne Menneſter, og om de fører „et Gudeligt Levnet, kand blive salige, lige ſaavel ſom een „af os“.

Et lignende Raisonnement forekommer i Don Ra-
nudo II. 1.

III. 2. Anne Signekierling: . . . „Det eeneste, „hvormed man fordriver ſaadanne onde Geiſter, er ved „Røgen af Tælle-Lys, derimod løber de efter Bøxløs; . . . „men er det Niſſer, ſom I har Uroe af, maa I ſtrøe „Hørfrøe for. Sengen, ſaa ſaaer de ſtrax Fødder at gaae“.

I P. Paars (I. B. 4. S.) og Hexeri ell. bl. Allarm (I. 4) anbefales ogſaa Hørfrø og „Lyselang“ ſom Middell til at fordrive Spøgeſer. Bønderne i Norge og Sverrig pleiede at brænde Tællelys om Natten, ſaa længe deres Børn vare udøbte, og at forſyne dem med Staal, for at de ikke ſkulde blive forbyttede; Strøms Spindmørs Beſkrivelse I. S. 567; jvfr. Weſterdahls Beſkrifning om ſvenſka Allmogens Sinnelag, Seber 2c. S. 31. Nicolovius (N. Loven) Folkliſvet i Skytts Härad i Skåne wid Björjan af dette Århundrade (Lund, 1847) S. 172. I en Diſputats paa Walkendorfs Collegium 1679: G. Qv. Krucqvii Fragmenta de ſpectris continuata § 10 viſes udførligen det Uſandſynlige i den Tro, at man ved Staal, Hørfrø eller beſlige ſkulde kunne fordrive Spøgeſer. Mere herom hos Didenborg, om Gienfærd og Giengangere S. 121—123, og i Thieles danſke Folkeſagn III. S. 113. Endnu i Begyndelſen af dette Århundrede var det Skik i Mecklenborg at ſtrøe Hørfrø efter et Liig, naar det blev baaret ud af Huſet, for at den Døde ei ſkulde gaae igjen; Viſch, Mecklenburg. Jahrbücher 19ter Jahrg. S. 247.

III. 4. Barfjellstuen: . . . „Men, Mester Bonifacius! skulde det være got, at lade sig aarelade nu omstunder? Bonifacius: „Ach ja! det er vel bedre i klart Vejr, end i taaget Vejr, bedre i Maanens Tiltagelse, end i dens Aftagelse, men det gjør ikke meget til Sagen, naar man kun holder sig derfra i de u-lykkelige Dage.“

Mester Bonifacius's Snak om den passende Tid for Aareladning, om lykkelige og ulykkelige Dage m. m. lader os ikke miskiende den uvidende Dvaffalver⁵⁹⁾; thi den videnskabelige Væggen hos os maa dengang, om just ikke i synderlig lang Tid, antages at have hævet sig over flige grove Fordomme. I medicinske Skrifter indtil Slutningen af det 17de Aarhundrede indskræpes derimod, ved Aareladning, at tage Hensyn til Maanens Af- og Tiltagende, dens Forhold til de øvrige Planeter, disses Conjunction m. m., ligesom ogsaa hvert Temperament antoges at have sit bestemte Himmeltegn, under hvilket Aareladning ene var

⁵⁹⁾ Paa hvis Mangel af lærd Dannelse det ogsaa er et Beviis, at han forvejler Chiromantia, d: den Kunst at spaae af Hænderne, med Megromantia, rettere Nekromantia, d: den Kunst af Døde at erfare tilkommende Ting; (N. Hemmingius, de superstitionibus vitandis sol. K. 2.) At Corfits raadspurgte en Chiromanticus (V. 2.) kan man forøvrigt ikke undre sig saameget over, da den store Th. Bartholin selv troede derpaa, hvilket man kan slutte af hans Consilium medicum de Cometa. (1665) p. 55. En Anm. til et Digt ved Dronn. Anna Sophias Fødselsdag den 16de April 1722 (Samling af danske Vers og Miscellanea IX. S. 390) lyder saaledes: „Chiromantia, det er Spaadom af Menneffens Haandbestreger, samt og Astronomia judiciaria, . . . det har baade sin Grund i Naturen, og af lærde Mænds Raadslagning er rigtig befunden, naar Konsten ikke udstrækkes over sine visse Grændser.“ I Wielands lærde Tidender 1727 Nr. 20 anmeldtes et Forsvar for Geomanti og Necromanti, som en Anonym i Kjøbenhavn vilde udgive; jvfr. D. Wolffs Journal f. Politik, 1814. 1. S. 42.

tienlig. Visse Dage angives udtrykkeligen, paa hvilke Aare-labning ikke maatte foretages; blandt hvilke dog ikke have kunnet findes de af Barberen (Æ. Udg. III. 5.) nævnte, Marie=Bebudelses Dag (25de Marts) eller Apostelen Andreas's Dag (30te November)⁶⁰). Angaaende Dage, hvilke Overtroen havde stemplet som uheldige, er endeel samlet af den ældre Literatnr i det Zedlerste Universallexicon, 41de Deel Col. 1453—54. Man gienfinder her omtrent Barberens Ideer, skiondt Maanedsdagene ikke aldeles svare til hinanden. Saaledes maatte man fra 15de til 18de Marts ei have med Qvinder at bestille; (hos Hølsberg den 14de og 16de d. M., ei forlove eller gifte sig); den 6te, 7de og 14de April ei lade sig vie (hos H. den 10de og 18de d. M., ikke flytte); den 5te, 14de og 16de Mai ikke drive Handel (hos H. den 7de og 8de d. M. ikke reise); den 6te Juni slet intet foretage sig (hos H. den 17de d. M. ikke handle); den 15de og 17de Juli vogte sig for Fornærmelse af sine Venner (hos H. den 21de d. M. ikke begynde nogen Proces). Dog har den egentlige Rilde hvorfra Mester Bonifacius kan antages at have øst sin Viisdom, snarest været et Værk som den i Slutningen af 17de Aarh. bekiendte historiske Compilators Happelii Mundus mirabilis tripartitus sive Wunderbare Welt in einer kurtzen Geographie, 3 Voll. 4to, hvoraf Universallexiconnet anfører netop de samme Ulykkes=Dage, paa hvilke de der da fødes, forlove eller gifte sig, blive uheldige, de der blive

⁶⁰) En Fortegnelse paa saadanne Dage, blandt hvilke dog ikke heller de to nævnte, forekommer i Henr. Smids Lægebog, indeholdende Lægedomme for Bartsfererne og dem som ville læge ferste og gamle Saar &c. Udg. 1598. fol. 46—47, hvor Forf. „lader hver om dem holde, som hannem lyst“.

fhge, døe o. s. v.⁶¹⁾. Endelig kan erindres, at vor store Landsmand T. Brahe som ei kunde løsrive sig fra sin Tids Overtro, antog 32 af Aarets Dage for ulykkelige, paa hvilke man intet af Vigtighed maatte foretage sig; endnu kaldes derfor en Dag, paa hvilken Uheld indtræffe, en „Tyge Brahes Dag“; Hofman, Danste Adelsm. III. S. 30. „Visse Dages Udvælgelse“ var forbudt i D. L. 6-1-12.

III. 5. Barselkønen: „Saa haaber jeg nok, at han „døde“. Doctor: „Ja hvad andet! men Feberen derimod „forlod ham gandske.“

Saaledes roste Jens Blok paa Anholt sig ogsaa af at han „hjalp Jens Zepesen i Gaar med Haft paa Fod;

Han døde, det er sandt; men Feb'ren ham forlod;“ P. Paars 2. B. 3 S. jvfr. Arab. Pulver, 1. S.

Doctoren: „Drømme, Madame, ere abfkillige Slags, „der er somnia divina, diabolica og naturalia, eller, efter „Hypocratis Mening alleene somnia divina & naturalia“.

Denne Udvikling af de forskjellige Arter af Drømme og vises Bestaaffenhed var i Stykkets ældste Udgave vidt=løftigere. Vil man gjøre sig den Uleilighed at efterslaae I. C. Scaligeri de insomniis (ifft, som Doctoren citerer, de somniis) Commentarius in librum Hippocratis, da vil man (efter Udg. Gießen 1610. 8. p. 7—11) finde alle de lærde Bemærkninger om Euthyoniron, Scolioniron, Syncramaticon, Phasma, Horama, Chrematismos og Enypnion, som Doctoren her giengiver paa sin Viis, nemlig forvanslede og misforstaaede. Den St. Gregorius, som han paaberaa=

⁶¹⁾ Mere om saadanne ulykkelige Dage, der ogsaa afvige noget fra Mester Bonifacius's, forekommer i E. C. Reichards Forts. von Haubers bibl. magica I. S. 530 fg. og i Brand's Obs. on popular Antiquities of gr. Britain ed. Ellis II. p. 44. 51; her ogsaa, naar man skal lade sig aarelade; jvfr. Rbhvns Skilberis 1829. Col. 1389—90.

ber sig, maa være Gregorii Magni Dialogus, i hvis 4de Bog Cap. 48. den af ham anførte Inddeling af Drømme findes: „Aliquando namque somnia ventris plenitudine vel inanitate, aliquando vero illusionem . . . generantur.“ Hos Lucretius, 1ste Bog V. 105 nævnes somnia, men ei i Betydning af Drømme; i 5te B. V. 1158—59 omtales ogsaa Drømme. Stedet hos Seneca in Octavio, rettere (Tragedien) Octavia, hvortil her figtes, maa være v. 729—31; i Plutarchs Theseus forekommer derimod intet som har Hensyn dertil. Ved Claudian de raptu Proserpinæ er fornødentligen tænkt paa 3die Bog B. 67 eller 124—25: „Somnia quin etiam variis infausta figuris sæpe monent.“

IV. 3. Officeer: „Jeg havde en liden Affaire med en fremmed Officeer i Gaar=Eftermiddag, som jeg stak ihjel, „unter uns gesagt, ved Fuglestangen.“

Et Sted udenfor Nørreport, hvor en Fuglestang stod, som brugtes til Afretning af Falke, blev 1694 overladt det danske Compagni eller kongelige københavnske Skydeselskab til en Skydebane, og havde denne Bestemmelse lige til Frederik den Femtes Tid⁶²). Her foretoges undertiden ogsaa Garnisonens Vaabenøvelser (Bircherods Dagbøger S. 473). At Stedet dengang og længe efter pleiede at være en Skueplads for Dueller, (en Uffik, som først aftog her ved Midten af det 18de Aarhundrede; s. Holbergs Epistler II. Nr. 86), kan sluttes, saavel af denne Scene, som af Ulykkelige Skibbrud III. 10 (jvfr. Horns Somnium poeticum S. 69).

IV. 5. Corfits: „Om jeg erindrer Loven ret, saa

⁶²) N. P. Nielsens Københ. Skydeselskabs Historie S. 64. Maa-
ske har denne første Skydebane været paa det nuværende Ravn-
borg; i det ringeste omtaler et Digt af 1706 Dueller ved „Ravn-
borg eller Fuglestang“.

„hør I straffes paa Livet for jeres Gierninger . . . Iaa
„stiftes i en Sæk og druknes.“

Her sigtes til D. L. 6—13—26, hvor det hedder, at
Vedkommende skal stoppes i en Sæk.

IV. 6. Gothard: . . . „Det gjør mig meest ont
„for den stoffels unge Kone, at hun uskyldig skal blive forført.“

Dette Ord har her samme Betydning som beført;
Boye S. 701.

V. 2. Chirromaticus: „Hvor blev det fjerde Ele=
„ment af? det er det som I staaer paa.“ Troels: . . .
„det er . . . mine Skoe, dem staaer jeg paa.“

Her sigtes maaffee til en i J. B. Schuppis lehrreiche
Schriften forekommende Anecdote; Boye S. 182.

V. 3. Gunild: „Hvad er Din Begiering? vil Du,
„at jeg skal slaae Dyt ud paa nogen, saa koster det 6
„Skilling; jeg tager kun lidt, derfor har jeg desmeere Næring.“

I B. Paars 2. B. 2. S. beskrives gammel Gunild,
som den der

. . . . . „med lidet lod sig nøye,

Hun kun en Skilling tog for at slaae ud et Dye“.

Denne Maade at opbage Tyve paa forekommer ogsaa
i Ud. Hoved og Hale Prolog 2 S. og i Hexeri ell.
bl. All. II. 5. III. 2. Allerede i Oldtiden findes Spor til en
lignende Overtro⁶³⁾; i en følgende Tid var den meget ud=
bredt; i Dav. Monraths hedenske Christenhed (Hdfkr.)
figes, at Forældre undertiden havde den Sorg at lade deres
egne Børn paa denne Maade miste Dynene⁶⁴⁾.

⁶³⁾ Saga Olafs k. h. helga (Fornm. ss.) II. p. 258; om en Gen=
øyet, der ved Finnefunster tilvendte sig en Andens Dye; ogsaa
Lapperne troedes at kunne slaae Diet ud paa Tyve; Dafs, Nord=
lands Beskrivelse S. 108.

⁶⁴⁾ N. Hemmingii admonitio de superstitionibus magicis vitandis,
Hafn. 1575. fol. L. 4: sunt qui malleis maleficis oculos fu-

Troels: „Andelige Bønner skreven til Trøst og Hu= „svalelse, trykte udi Kiøbenhavn hos Matthias Godiche, „og findes hos hannem tilkiøbs . . . Erlige og Velbyrdige „Peder Skram, Kigens Admiral, min Høhygunstige Patron „og Velhyndere“.

En saadan Bønnebog som den hvis Titel og Dedi= cation Troels her opramser, har ikke existeret; i hvert Til= fælde maatte her, som Rahbek rigtig bemærker (II. S. 79), være meent et nyere Dplag, da Peder Skram døde 1581, og Bogtrykkeren Mathias Godiche i Kiøbenhavn først levede ved Slutningen af det 17de Aarhundrede. Rahbek anfører desuden et Paralelsted hertil af et engelsk Lystspil, der muligens kan have givet Holberg Ideen til denne Fudseerlighed, dersom den ikke, som flere lignende, har været en Reminiscenz fra hans eget tidligere Liv; han fortæller nemlig i sit Levnet, (S. 11.) hvorledes, i hans Barndom, Nogle af hans Kammerater engang om Natten i Angest for Spøgelse toge, af Mangel paa andet Forsvar, deres Tilflugt til de almindelige Børdbønner.

V. 4. Poeten: . . . „Aurora aabnebe sin Purpur= „farved Dør“ . . .

Sefr. Verset: „Aurora aabnebe de purpur=farved Døre“, hvormed P. Paars 2. B. 1. S. begynder. Rimet Dør og Smør forekommer ogsaa i Jacob v. Tillys III. 7.

V. 5. Anden Advocat: „Det siger jeg, det siger „Justinianus, det siger Molinæus, Cujacius, Grotius og „andre . . . Hvad siger ikke Vasquius? . . . Første Ad= „vocat: Ja Vasquius det er en fæd Karl at citere.“

I Anledning af Geert Westphaler er ovenfor (S. 95)

---

rum absentium et ignotorum excutiunt, multo furibus de= teriores. I Slutningen af forrige Aarhundrede synes denne Over= tro at have tabt sig; Funges nordfiell. Landalmue S. 240.

forklaret, hvorledes danske Procuratorer kunde komme til at paaberaabe sig den romerske Ret og fremmede Jurister. (Ferdinand) Vasquius, som den anden Advocat allegerer, var en berømt spansk Jurist i det 16de Aarhundrede; blandt hans mange Værker har Holberg her maaskee nærmest tænkt paa hans *Illustrium controversiarum usu frequentium Partes 2*, hvoraf en Udgave haves Frankfurt. 1606. 8. Materien om Hævd eller Præscription, at dertil hører godtroende Besiddelse (*bonæ fidei possessio*) m. m. afhandles i Holbergs *Natur- og Folkeret* (1734) S. 182—90, hvor han bl. a. ogsaa henviser til Justinian og Cujacius.

(Æ. Udg.) V. 7. Teronimus: . . . „Jeg torde „ikke engang vove mig til at sige at Mad. Duus eller graae „Maren vare Skjøger.“

„Madame Duuses Stag=Møer“ omtales i Ulyk. Skibbrud III. 1. Begge de her nævnte Personer vare, ligesom Anna Hattemagers (*Maskebaden* II. 4.) i sin Tid berhyggede Bordelbertinder. I et (utrykt) parodierende Liigvers over en Greve Michel af Betlenborg (1698) forekomme som Sørgekvinder nogle og 30 Horevertinder og Skjøger i Kjøbenhavn; den Første blandt disse er Mad. Duus; hendes Samtidige Graa Maren nævnes i Phænixbergs *Forkeerte Mercurius* ved A. 1726. At der overhoved paa den Tid maae have existeret mange Bordeller og berhyggede Huse i Kjøbenhavn, kan ogsaa sluttes af Rescr. 14. Juni 1728 (Fogtman).

— Teronimus: . . . „Mange lader sig beligge af Folk „alleene for at faae Attester af de samme om deres Rhydskehed“.

Liguende forekommer i Marcolfi Replik: Ulykses von Sthacia. I. 1. Ved disse Attester kan sigtes til Saadanne, som de, der have beligget en tilforn uberhygtet Enke eller Møe, kunne blive tilpligtede at meddele denne (D. R. 5—13—4, 5).

Det arabiske Pulver.

Blandt Holbergs Hystspil gives Fire, hvis Fabel og Tændents minder os om en Tidsalder, til hvis Særkiende hørte alskens Dvertro og Sværmeri, nemlig: Uden Hoved og Hale, Hexerie eller blind Allarm, Abracadabra og nærværende Stykke. Allerede i Middelsalderen troedes det mueligt at forvandle uædle Metaller til Guld ved en særegen Substantz, bekiendt under forskjellige Navne: den philosophiske Tinctur, de Wises Steen, eller det store Elixir. I Begyndelsen var det kun Folk af Faget eller egentlige Alchymister, som dreve disse Arbeider; men fra det 16de Aarhundrede søgte Dilettanter af forskjellige Klasser, Fyrster og Handlende, Rigmænd og forarmede Edelmande, paa denne Maade at forøge deres Rigdom eller ophielpe deres sunkne Deconomie. Især var det efter Tredivaarskrigen, at mange Fyrster hvis Financer vare geraadede i Uorden, toge deres Tilflugt til dette Slags Operationer. I Nürnberg havde endog, ved Midten af det 16de Aarh. dannet sig et alchymistisk Selskab, der bestod indtil A. 1700, og hvis Secretair selv Leibniz en Tidlang havde været. Fra Slutningen af det 17de Aarh. aabnedes saaledes en viid Mark for Eventyrere og Bedragere, der i Egenkab af Adepter drog fra Land til Land og satte høitstaaende og rige Personers Lettroenhed i Contribution. Saalænge det kunde lykkes dem at vedligeholde Haab om et heldigt Udfald af deres Forsøg,

eller ved allehaande Kunstgreb at føre Vedkommende bag Lyset, f. Ex. ved „Guld stødt til Pulver“, som Oldsux i Stykket I. 1., bleve de overvælde med Belønninger, med Udelsskab og Titler. Men, naar de ikke kunde præstere hvad de havde lovet, eller tilsidst erkjendtes som fuldkomne Bedragerere, bleve de straffede med Fængsel eller endog paa Rivet, hvorved de ikke sielden til Spot bleve hængte i forgyldte Galger, i Klæder med Flitterguld; saaledes en Friherre v. Krohnmann, der spillede en Adept's Rolle hos Markgreven af Bayreuth i Aaret 1686. Manuel Cajetano, Greve af Ruggiero optraadte ved Hofferne i Madrid, Bryssel, Wien og Berlin, gjorde skuffende Experimenter ved Hielp af en Tinctur, men naar denne var opbrugt, tog han Forskud og forsvandt; i Berlin blev hans Bedrageri tilsidt opdaget og han blev hængt 1709. En vis Alletenberg, som havde bedraget K. August af Polen, mistede Rivet 1720. Kunde Vedkommende derimod ikke tilfulde overbevises om Bedrageri, eller maaskee selv vare Bedragne, holdtes de i Fængsel og truedes med Tortur, for at bringes til at aabenbare den Hemmelighed, hvoraf man troede dem i Besiddelse. Exempler af dette Slags affrækkede En og Anden, der maaskee virkelig besad dybere Indsigter i Naturens Løndomme end sine Samtidige, fra at optræde offentlig; indhylende sig i et mystisk Slør vandrede de fra Land til Land under forskjellige Navne. Blandt Saadanne kan nævnes En der optraadte ved A. 1640, blandt sine Kunstbrødre kaldte sig Philalethes, men ellers gif under andre Navne og efter A. 1688 forsvandt. Omtrent 1700 viste sig en foregiven Muun fra et græsk Kloster paa Mytilene, under Navnet Laftaris paa forskjellige Steder. Han talte færdigen flere Sprog, skuede Hofferne, afslagde sielbent selv Prøver paa sin Kunst, men meddeelte En og Anden af sin Tinctur eller de Vises Steen, blandt andre Bötticher i

Berlin, som siden flygtede til Dresden, hvor han holdtes i Fængsel indtil sin Død 1719, men i den Tid opdagede Porcellainsfrembringelsen. Fra 1720 hørtes intet mere om denne Casparis¹⁾.

Det var en Selvfølge at dette Studium der havde Dyrkere over hele Europa, især i Tydskland, heller ikke kunde blive fremmed i Danmark. Af vore ældre Konger fyllede Flere, som det synes meest til Udspredelse eller fordi det var Mode, med alchymistiske Arbejder; det var kun den med forskellige Videnskaber fortrolige Frederich d. tredie der drev dem med Alvor og Iver, og i hvis Tjeneste flere fremmede Adepter, blandt hvilke den saakaldte Kunst-Caspar (Fred. Caspar Herbach) og den navnkundige Italiener Borro bleve optagne²⁾. Derimod findes intet Spor til, at denne Konges Sønneson, under hvem dette Stykke blev til, har næret nogen særegen Interesse for dette Studium.

Men, blandt de Private hos os baade af høiere og ringere Stand, synes denne Daarstab dengang endnu at have været temmelig udbredt, og at have kostet flere end Een Formue, Hælbred, ja maaskee endog Liv³⁾. Man

1) Murr, litterar. Nachrichten zu der Geschichte des sogenannten Goldmachens, 1805; Schmieder, Gesch. d. Alchemie 1832; Kopp, Gesch. d. Chemie II.

2) Efterretninger om dennes Ophold ved det danske Hof 1667—70 har Forf. meddeelt i Herholdts og Mansas Samlinger til den danske Medicinalhistorie I. S. 152 flg. 1682, d. 10de Februar bleve i Conrad Reventlovs (siden Storcantslers) Gaard i Kongens og Dronningens Nærværelse alchymiske Forsøg ansillede af en Alchymist fra Udlandet; i hvilken Anledning en Medaille blev slaet; Fortegnelse over Kæbers Myntsamling I. (1841) S. 10.

3) „Alchymist, Alting mist; thi for at faae Gulb, forsætter han alt sit Gulb og Guds“; P. Syvs Ordsprog II. S. 170; eller som i et gammelt latinfsk Ordsprog: propter lapidem bona mea dilapidavi. En ved uheldige Forsøg forarmet Alchymist var Wal-

kiender fra hine Dage saavel Personer, der med reen Villie og i det bedste Forsæt søgte at gjøre sig til Herre over skiulte Naturkræfter, som Saabanne der af uædle Bevæggrunde dreve Guldmageriet; endnu mindre fattedes det paa Sværmere og Bedragere, der med virkelige eller indbildte Kundskaber hialp til at tømme Pungen paa en og anden Lettroende. Denne Daarlighed kunde derfor ligesaavel her som i Udlandet give passende Stof for satirisk og dramatisk Behandling⁴⁾; og man kan deraf forklare sig det Bifald, hvormed dette Stykke ved sin første Fremtrædelse skal være modtaget af et Publikum, hvem baade Polidor og Ulfux nødvendigen have maattet erindre om meer end een paa den Tid vel bekiendt Personlighed; om det end ikke tillige havde indeholdt den „Moral“, hvorpaa Forfatteren selv havde lagt saamegen Vægt. Saaledes maa den bekiendte, hverken talentløse eller uvidende Fanatiker og Alchymist Johan Conrad Dippel dengang have været i friff Minde, da han saa Ar tilbage i Tiden, efter at være bleven uenig med sin Belynder Overpræsidenten i Altona Greve Reventlow, for hvem han hemmeligen laborerede paa at gjøre Guld, og efter at have denunceret Denne med Gemalinde for Kongen, var bleven dømt som Uffænder,

---

demar Daa til Vorreby i Sælland, i Frederich III. og Christian V. Tid; Thieles Danm. Folkesagn I. S. 255; Richardt og L. Becker danske Herregaarde 1. B. 3. Hefte. jvfr. Holb. Levnet S. 148; Epp. V. 6. S. 24; Leander i Republiken III. 2: „Endskiøndt Alle de, som have givet sig ud for at være Guldmagere ere befundne at være Bedragere, saa gives der stedse de, som bebrage og lade sig bebrage paa nye“.

⁴⁾ Om B. Johnsons „Alchymist“ (1610) s. Rahbek om S. II. S. 97. I Gottscheds deutsche Schaubühne II. S. 68 nævnes: „Die durch feltfame Einbildung und Betriegererey Schaden bringende Alchymisten=Gesellschaft“; et Lyffspil af J. D. R. 1700.

berøbet den ham 1707 tillagte Cancelliraads Titel og transporteret til Hammershuus paa Bornholm, hvor han lige til Aaret 1726 sad fængslet⁵⁾. Ogsaa Holbergs Rival S. R. Paulli skal have været hengiven til Alchymie og som Følge heraf være bleven sindsvag. Mindre bekiendt kan det derimod paa den Tid have været, at den fromme Hans Egede, ledet af langt ædlere Bevæggrunde, med sin hele Tænkning henvendt paa sit apostoliske Forehavende, alt i Norge havde begyndt at søge den philosophiske Steen; at han siden i Grønland fortsatte saavel Grandforskning i chymiske Skrifter som chymiske Forsøg, hvorved han endog af Uforsigtighed engang nær havde skilt sig og Huusfolk ved Livet; skøndt han desuagtet ikke omtvivlede, at han jo havde været paa den rette Vej, og derfor lige til sin Død skal have vedligeholdt sin Interesse for Naturens Mysterier (H. Egedes Relation angaaende den grønlandske Missions Begyndelse og Fortsættelse S. 213; Wandals Jægerspris. Monumenter II. S. 217). Overhoved kunde til saadanne Karakterer som Oldfuzes i dette Stykke ikke let savnes Originaler blandt de mange især udenlandske Projectmagere, Tusindkunstnere og Lykkefristere, der i Aarhundredets tre første Decennier, under en giæringsfuld og bevæget Periode, optraadte her i Danmark og, forsaavidt de vare Italienerne, vel tildeels hidloffedes ved Kongens bekiendte Interesse for deres af ham selv to Gange besøgte Land⁶⁾. Blandt Saadanne kan nævnes en italiensk Greve Grimaldi, der

⁵⁾ A. Hojers Gesch. Frid. d. Vierten II. S. 208 fg. Pontoppidans Menoja III. S. 316. 326, hvor hans Gulbmageri skildres som forsætligt Bedrageri.

⁶⁾ Et Sidesykke til Oldfuzes Kammerat med de affaarne Dren var derimod den Bedrager, hvis høire Haand var afhugget, som kom hertil 1726, udgav sig for en tydsk Baron, og blev vist ud af Landet; Extraord. Relationer 1726, Nr. 34.

1708 kom herind, paastod at kunne gjøre Gulb, gjorde Forslag og Løfter i Henseende til Gulbminers Opdagelse i Norge, og skal have erholdt et Slags Anfattelse her, med 3000 Rdlr. aarlig Løn; men allerede samme Aar maa han være bleven erkjendt for en Bedrager, da han den 16de October blev fængslet i Citabellet Frederikshavn, hvorefter hans videre Skiebne er ubekjendt⁷⁾. Uhykkeligere synes en anden Italiener, en Chevalier Johan Jacob de Maldini at have været, der i Oct. 1723 ankom med sin Familie til Kiøbenhavn og optraadte som Chymiker; om ham meddele Extraordinaire Relationer (8vo) for d. A. Nr. 85 Følgende:

„Den fra Altona hidbragte Chevalier Maldini er ingenlunde, som om hannem er blevet spargeret, for nogen criminel Sag eller Misgjerning, men ifkun for adskillige curieuse Videnskabers Skyld (hvoraf H. Kgl. M. for-

⁷⁾ S. Bircherods Dagbog ved 27de Septbr. og 16de Oct. 1708 (S. 540—41). Efter en Beretning i E. Pontoppidans haand- skrevne Collectanea skal han være indkommen med Greve Schack og bleven Oberberghauptmand i Norge; jvfr. E. Deichman i Vid. S. Skr. XI. S. 104, hvor han urigtigen kaldes Grev Malbi. I Brünniches Kongsberg Sølvbergværk fra 1623—1723 nævnes han ikke. Aaret i Forveien var den nysnævnte 1709 i Berlin henrettede Cajetano nær kommen herind. Baron Bertram Schack (f. 1679 † 1728) anholdt den 9. Juni 1708 om at han, før han blev benyttet i kongelig Tjeneste i Udlandet, maatte tilbringe 6 Maaneder i Hamborg, især for at udføre visse chymiske Arbejder, hvortil der her manglede ham Tid og Leilighed, men om hvis Resultat han nærede gunstige Forhaabninger. Dgsaa lovede han at staffe Greve Cajetano herind, som han nødig vilde stulde meddele andre høie Personer sine Hemmeligheder, dersom Kongen vilde tillægge ham og Heilmann (!) de tilførn omtalte Prædicater (!) og anvise ham 4000 Rdlr. som han igjen vilde erstatte, saafremt Kongen ikke var tilfreds med Grevens Præstationer. (Geh. Arch.)

langer at see Prøver) bleven hidført, og hannem saavel paa hans Hidreise, som her paa Stedet, al Civilité beviist; han er ei heller under Arrest, men nyder sin fuldkomne Frihed og megen Bevaagenhed af de Fornemste ved Hoffet, saasom han og allerede haver havt den Raade med S. K. M. selv at tale, og nogle af hans Kunststykker allerunderdanigst at præsentere, og tvivles ikke, at han jo formedelst hans mange Videnskaber her bliver emploieret og saaledes aflagt, at han dermed kan være fornøiet“. Efter andre Dagblade fra den Tid skal han have faaet Titel af Commerceraad, og havt Børelser „in dem königl. Gartenhause“, (formodentlig paa Rosenborgslot, hvor der fra ældre Tider af var et Slags Laboratorium⁸⁾), men i Begyndelsen af 1725 have erhøbt sin Afsked og derefter i Mai Maaned faaet fri Reise med Kone og Børn til Hamborg⁹⁾ Samme

⁸⁾ Et Saabant maa der have været endnu 1674, da der nævnes en Caspar Rachel, som „Laborant i S. Kgl. Mai. Gange“.

⁹⁾ Hamburger Correspondent 1723, 22de Oct., 29de Oct., 16de Nov. 1725, 20de Marts, 25de Mai. Hvori hans curieuse Videnskaber egentlig have bestaaet, kan erfares af en trykt Anmeldelse paa et Ark, med Titel: *Memoire des sciences & secrets inventés et éprouvés par un Chevalier étranger (med nyere Naand tilskrevet: le chevalier Maldini), qui est presentement en cette ville.* Ifølge denne har han forstaaet allehaandé dymiske Kunster, saasom: at raffinere Svovl og Salpeter paa en ny Naade; at conservere Zern og Staal mod Røst; at forfærdige forskiellige Slags sympathetisk Blæk; at aabne Breve uden at røre Seglet, og uden at det kunde mærkes (?); at lave kunstige Vine m. m. Ogjaa kunde hos ham bekommes alle Sorter Skonhedsmidler. Men at han tillige har udgivet sig for Adept, sees deraf, at han tilbyder sig at udtrække Gulv af Blø med megen Fordeel, uden anden Bekostning end paa Ild og Døn; at frembringe et sal microcosmi, som opløser alle Metaller og Edelstene paa nogle faa Diebliske; at frembringe Rav i store Stykker af samme Haardhed, Glæds og Lugt, som den naturlige m. m. af samme Art.

Aar optraadte her en ny Projectmager og Høfferidder, uden Tvivl ogsaa Guldmager, en Baron S. Sjøburg om hvem s. ovenfor (S. 15.)

At nu saadanne alchymiske Arbejder vedbleve at drives her af En og Anden, længe efter at dette Stykke var bleven til — skjøndt vel meest i Smug — kan sluttes af en Epistel, som Holberg har offret denne Gienstand, (II. Nr. 117), hvori han regner „Guldmageri eller den philosophiske Steens Eftersøgning blandt mange Ting, som Mennesker med stor Bekymring arbeide paa at udfinde, og dog ingen Nytte kan føre med sig“; thi opfandtes virkelig den Kunst at forvandle andre Metaller til Guld, maatte Prisen paa dette naturligviis falde. „Det meeste, som man kan troste sig ved,“ tilføier han, „er, at Saadant neppe vil blive gjørligt. Thi man kan holde for, enten at alle de Historier, som fortælles om den philosophiske Steen, er opdigtede, eller at ved Operationerne er skeed Bedrageri, saaledes som er vist udi det Skuespil kaldet det arabiske Pulver; og hvis nogen Prøver ere gjordte, saa ere det saadanne, som lønne hverken Umage eller Bekostninger“. (jvfr. Republiken III. 2). Maa skee har han ved denne Epistel tænkt paa en bekiendt Adept og Rosencreutzer Hofraad Dr. Schmidt fra Zena, som i Aaret 1747 kom til Kjøbenhavn, anstillede chymiske Forsøg og gjorde Bekiendtskab blandt Andre med vor Gram, til hvem Overkammerherre C. A. Pless i den Anledning fra Wemmeltofte d. 31te October 1747 skrev følgende ironiske Yttringer:

„Zu der so raren, als Ihnen unvermuthet aufgestoffenen persönlichen Bekanntschaft mit dem fremden vornehmen Medico und Adepto, Hr. Doctor Schmidt, gratulire E. W. gar sehr, und wünsche, das Sie mit demselben viele vergnügte Stunden passiren mögen, woran ich, wenn ich dorten gegenwärtig wäre, gerne mit Theil nehmen würde; hoffe

aber dennoch, durch meine Abwesenheit dabey nichts zu verlieren, weil ich nicht zweifle, es werden E. W. in 14 Tagen, die er in Kopenhagen, Ihnen zu gefallen, noch zu bleiben gedenket, von seinen alchymischen Wissenschaften schon so viel profitiren, das Ich bey meiner erfolgenden Rückkunft weiter nichts nöthig haben werde, als bloß auf meinem Garten ein Laboratorium aufbauen, und darinn, unter Dero Direction und Aufsicht, den Goldproces förmlich anzufangen zc. ¹⁰⁾.

Længere hen i Tiden, eller endnu mod Slutningen af det attende Aarhundrede synes Sværmere af dette Slags nu og da at have viist sig her ¹¹⁾, skjøndt det naturligtviis, i samme Forhold som ægte Naturfundskaab hævede sig og dens almindelige Sandheder udbredtes blandt alle Stænder, ei blot ved videnskabelige men ogsaa ved populære Skrifter, blev den mere og meer nødvendig, ei at træde aabenlyst frem. Derved kom ogsaa nærværende Stykke til at tabe meget af det tidligere Tiltrækkende og til efterhaanden at forsvinde fra Skuepladsen ¹²⁾; ligesom det nu, da Guld-

¹⁰⁾ Mere om denne Dr. med. og Hessen-Darmstadske Hofraad Rudolph Joh. Frid. Schmidt s. Fleischers Naturhistorie IV. S. 210; Christianshavnsposten (af N. S. Ebel Bloch) 1809. Nr. 49. Til samme Periode har ogsaa den Afesfor P. Beson hørt, hvis Sang til disse Stubier og Arbeider omtales i Lærborghiana ved Ryerup S. 270.

¹¹⁾ Wilkes Reiseiagttagelser III. S. 211. J. C. Fabricius ivrer i sine „Policeyskriften“ II. (1789) S. 236—40 mod Guldmagere, Skattegravere, Tegns Udlæggere o. s. v.; og virkelig indbød en Alchymist, endnu i A. 1786 eller 1787 i Adresseavisen Rysthavende til at understøtte sig med en Capital til sit Arbeides Fremme; jvfr. Rahbek om S. II. S. 96.

¹²⁾ Rahbek om S. II. S. 80; naar her siges, at det første Gang opførtes den 27de Juni 1749, da maa bemærkes, at det paa Theatret i Læderstræde 1747 var givet 3 Gange. Fra 1749 til 1818 er det paa det fgl. Theater spillet 15 Gange. Nogle Grunde

mageri og Opdagelse af de Vises Steen ei længer beffægtiger Nogens Grandfkning og Studium, vel maatte undergaae en total Omsarbeidelse efter Tidernes Heilighed, for igien at blive seet med Interesse.

Den nærmeste Kilde til dette Stykkes Fabel, ligesom til Jeppe paa Bierget og flere Holbergste Hystspil, er Vidermanns Utopia, hvor det hele Indhold, lige indtil de to Bedragerer, af hvilke den ene solgte det til den alchymiske Proces ufordrderlige arabiske Pulver, foruden flere i Stykket anbragte Smaatræk forekomme¹³⁾. Man behøver altsaa ikke at antage, at Holberg har havt noget specielt, her forøvet og bekiendt Bedrageri af denne Natur, for Dine. Men, saameget er dog vist, at her 24 Aar tidligere var ført en Proces, foranlediget ved Misligholdelsen af en Contract, hvorved den ene Part havde forpligtet sig til, mod et bestemt Honorar, at lære den anden Sølvsvandling til Guld¹⁴⁾. Følgende om denne Proces forekommer i Consistoriums Retsprotocol for 1700, og kan muligen have været Holberg selv bekiendt, da han skrev sit Stykke.

4de Sept. „Afsjessor Henrich Ohm¹⁵⁾ havde ind-

---

hvorfor dette Stykke dog maaffee endnu vilde kunne interessere paa Skuepladsen, anføres i (A. Boyes) „Det arabiske Pulver eller historiske Fortællinger om Guldmagere og Guldmageri“, i Riises Archiv for Historie og Geographie 1832. Oct. S. 3.

¹³⁾ Udg. Cøln 1649. p. 362—68. Den hele Tilbragelse, aldeles saadan som den ligger til Grund for dette Stykke, fortælles i Deutsches Museum 1785. II. S. 68 fg.; jvfr. Holb. udv. Skr. VI. S. 308 fg.

¹⁴⁾ Om en lignende Retsjag, der 1594 fandt Sted imellem Professor Hans Rasmussen (Stomager) og en tydsk Chymicus i Minerva 1790. III. S. 295.

¹⁵⁾ Denne Mand, som dengang maa have været 70 Aar gammel, eller nær derved, var fra Først af Robbersmed i Kiøbenhavn.

stævnet Dr. Christian Wilhelm Hacqvart¹⁰⁾, for han havde ikke holdet sin Contract, angaaende en chymisk Operation han hannem havde lært, og ikke gjort ham derfor Fornøielse. Paa Udsf. Chms Vegne mødte Procurator Brostrup Albertins Fuldmægtig og lod læse Stævningen, sit Indlæg, et Notarialinstrument, en Afregning og en Raadstuedom. Paa Dr. Hacqvarts Vegne mødte Mfr. Riold Krag og begierede Copi af indlagte Dokumenter, til om fire Uger, som blev bevilget. De ubi Retten indlagte forseglede Prøver af Guldet tog Albertins Fuldmægtig til sig igjen.“

18de Dec. blev affagt følgende Interlocutorii Dom.

„Saaom Udsessor Chm og Dr. Hacqvart ei komme overeens om de Prøver, der ere giorte, og ei er muligt at bevise, enten at Dr. H. har gjort sine Prøver ret, eller og

D. 21de Marts 1656 fik han Skibe paa Kobbermøllen ved Vedbek; d. 20de August 1659 fik han i dens Sted Skibe paa Hammermøllen ved Hellebæk; d. 27de Mai 1662 fik han Bevilging at nyde den samme Plads ved Vedbek, hvorpaa den af Fienden ødelagte Kobbermølle havde staaet, og der at anrette en ny Hammer= eller Kobbermølle; i August 1668 nævnes Brede Kobbermølle som ham tilhørende (Sjell. Register). 1668—69 blev det overdraget ham at tække Bibliotheks= og Kunstskammerbygningen med Kobber; Efterretninger om det st. Kongel. Bibl. 2. Udg. S. 37. Som ualmindelig driftig og virksom i sit Fag blev han den 25de Februar 1682 bestiftet til Udsessor i Commerce=Collegium, men fortsatte endnu 1684 sit Haandværk. (Sammestf.)

¹⁰⁾ Han var Dr. Medicinæ, Medlem af den 1714 oprettede Forde=modercommissjon og Prober til den i Nyerups Forf. Lexicon forekommende Philip Haqvart der nævnes blandt de københavnske Læger i Pestens Tid; Mansa, Pesten 1710—11: Registeret. Under 4de Marts 1715 udfærdigedes Bevilling, at han maatte uden Ceremonier begraves i Holmens Kirke om Aftenen (Sjell. Register).

at Udf. E. har lært Doctoren ret sin Kunst, og begge Parter have for Retten ladet sig forstaae, at de ønske at handle rebelig, i det at Udf. Ehm i et Indlæg af Dato 11te Dec. har tilbudet sig at gjøre sine Prøver paa ny igien, i to af Rettens Forordnede deres Nærværelse, og derimod Dr. Hacqvart har antaget samme Bud, med saa Skiel at samme Prøver gøres paa Udf. Ehms Bekostning, og ifald han endda saaledes fuldkommer Contracten, vil han sig ogsaa derefter holde med Betalingen. Da er af Retten for billig befundet, at saadanne fornøielige Prøver skal, inden 8 Ugers Forløb fra denne Affigtes Dato foretages og fuldfærdiges af Mons. Ehm paa hans egen Bekostning, hvilke Prøver samt hele Processens Omkostning skal blive Mons. Ehm til egen Last, om Prøverne ikke gaaer an, efter Contractens Lydelse. Men ifald det gaaer an, da D. Hacqvart at være tilforbunden at betale, ei allene de 600 Rdlr., men og hele Processens saavel som disse sidste Prøvers Omkostning; og saasom de og begge ønske at slike Prøver kunde skee i nøiagtige Vidners Overværelse, da staaer det dem frit fore, Enhver paa sin Side, at tage en eller flere overværende gode Mænd, som de selv dertil kan formaae, der Prøvernes Rigtighed kan bekræfte."

1701. 7de Mai blev følgende Kiendelse affagt:

„Saasom Udfessor Ehm ikke haver bediist med de her i Retten fremlagte Guldsprøver, at han haver præsteret, hvis han ubi den med Dr. E. W. Hacqvart oprettede Contract af Dato 14de Sept. 1699 haver forpligtet sig til at lære bemeldte Dr. H., nemlig en ret Forvandling af Sølv til Guld, saa at bemeldte Sølv afbrig skulde skilles igien in natura fra Guldet, hvor ofte og længe det bliver smeltet og arbeidet; langt mindre haver han Samme efter Borens affagte Interlocutorium af Dat. 18de December 1700

siden practiseret, altsaa kan vi ikke tilfinde Dr. H. at betale til Afs. H. Ehm de for samme Videnskab, efter Contracten prætererede 600 Rdlr., men han for samme hans Tiltale i denne Post bør aldeles frie at være."

"Hvis chemiske Instrumenter Afs. E. tilhørende, som Dr. H. haver brugt til at fuldfærdige de omtvistede Guldprøver med, i sit eget Huus, bør Dr. H. uskadt og ligesaa gode igien til Afs. E. at levere."

"For den Prætension som Afs. E. gjør til Dr. H. for en Processus Omkostning, han skal have udført mod Svend Egeberg paa afg. Philip Jacquarts¹⁷⁾ Begne, bør Dr. H. frie at være, saasom intet for Os i Retten er fremlagt, som kan forbinde Dr. H. dertil at svare, undtagen 5 Rdlr. 3 Mk. som Dr. H. i sit Indlæg tilstaaer at ville svare og betale."

"Den Skadeslidelse og adskillige giorte Omkostninger, som Dr. H. prætererer af Afs. H. Ehm, formedelst han ikke efter Contracten haver ret lært hannem denne omtvistede Videnskab, see vi ikke at Afs. E. er pligtig til at svare Dr. H., saasom den imellem begge Parterne oprettede Contract derom aldeles intet melber, langt mindre forbinder Afs. E. dertil at svare, hvorfor han for denne Dr. Jacquarts Paastaende bør aldeles frie at være."

"Denne Sags Processus Omkostning ophæves paa begge Sider."

Dette Stykke er, uden Tvivl, det eneste Holbergste, hvoraf en italiensk Oversættelse haves trykt: *La polvere arabica o sia l'Alchimista, Commedia in 1 Atto dell'illmo Sigre Barone Lodovico di Holberg. Dal danese ori-*

¹⁷⁾ Jvfr. ovenfor S. 177 Anm. 16.

ginale in Italiano tradotta da G. M. W. Venezia 1775.
Per Michele Christiano Bock. 8. ¹⁸).

1. Sc. Udføx: . . . „Jeg læste noget i Hübners „politiske Fragen.“

Soh. Hübners „Kurze Fragen aus der politischen Historie“ er en Haandbog i flere Bind, der allerførst udkom i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede og var, som flere af denne bekendte Skolemands Arbejder, for sin Tid ikke uden Fortieneste, hvorfor den ogsaa blev meget benyttet.

3. Sc. Henrich: „Her er en fremmed Mand ude, „som kand gjøre skönt Arabisk Guld“.

Ved den karakteriserende Benværelse „arabisk Guld“ har Holberg maaskee tænkt paa den Skat af arabisk Guld og andre Alenobier, som Christian II., ifølge Otte Stigsøns Foregivende, da denne 1525 som Anfører for et af S. Norbys Corps'er blev fangen i Skaane og udliveret til de Danske, skulde have nedgravet i Jorden før hans Flugt fra Riget (Hvitfeldts Krønike II. S. 1283; Holbergs Danm. Hist. II. S. 207).

6. Sc. Udføx: . . . „Jeg har fundet alleene een „god Mand i Verden, det var min Mester Albufagomar-

¹⁸) Til det, der om Oversætteren Jens Martin Wintmølle forekommer i Myerups Forf. Lex., kan føies, at han deponerede 1744, blev Souffleur og Oversætter ved Theatret, og levede siden som Sprogmeister i Hamborg; om denne Oversættelse, der egentlig er trykt i Hamborg, s. Rahbek om S. II. S. 98—101. Af Kogebue (Nene Schauspiele XVI.) haves en fri Bearbejdelse: „Das arabische Pulver, eine Posse in 2 Akten.“ „Det arabiske Pulver eller den formeentlige Alchymist“, Comedie i en Akt, oversat fra Tydsk paa Russisk af Menschtschikoff, Petersborg 1781, som nævnes i Sopikoffs russiske Bibliographie er uden Tvil dette Stykke.

„Fagius . . . Jeg erindrer, at, da hans Kat laae engang
 „og sov paa hans Kiøle=Erme, og hans Bedestund samme
 „Tid faldt ind . . . klippede han Stykket af Kiølen, hvor=
 „paa Ratten hvilede.“

Denne Anekdote fortælles om Muhamed; Bøye S. 190.

6. Sc. Oldfux: . . . „som Monsieur fandt see af
 „dette hans Brev, dateret den 23. af den Maaned Gorael
 „603 Aar fra Hegira.“

603 Aar fra Hegira vilde være omtrent det 1207de
 christelige Aar; Gorael kiendes ikke blandt de arabiske Maa=
 nedsnævne, og er altsaa, ligesom Dateringen, en Fiction af
 Holberg selv.

8de Sk. Polidor: „Spring hen paa Torvet, og
 „køb noget Arabisk Pulver for en Mark.“ Henrich: „Hos
 „hvem skal jeg købe det?“ Oldfux: „De fleste Nüren=
 „bergere plejer have det blant andet Kram.“

Ved Torvet maa være meent Gammeltory, hvor Dvak=
 salvere og deslige Personer paa den Tid synes at have havt
 deres Boder (Helts poetiske Skrifter S. 174).

Zulestuen.

Inogle af de Holbergſke Lyſtſpil have Yttringer af Folkelivet og herſkende Sædvaner givet Motiver til Stykkets Intriguer og Situationer. Dette gielder navnlig om Barselſtuen, Maſkeraden, Rildereifen og det Stykke, vi her komme til.

At vælge en, ved ſin Elſke ærværdig, ved ſin Tændents, i og for ſig ſelv, uſkadelig Folkefeſt, giennem Aarhundreder Ingres og Elbres Fryd og Gammen, til Gienſtand for et Lyſtſpil, hvori enkelte Optrin af den ſkildres ene fra den latterlige og umoralſke Side, kunde i det Hele ſynes at vidne om en indſtrænket Synskreds og en ſkæv Opfatning af det egentlige Folkeliv. Men, uden at tillægge den, ellers langt over ſin Tid fordomsfrie Holberg Synderligt af det, man i vore Dage vilde kalde Sands for Livets og Sædernes poetiſke Side, maa man tillige erindre ſig, at hiin, ſom flere Overleveringer fra Forfædrene, paa hans Tid alt længe havde tabt det meſte af ſin oprindelige Simpelt og Betydning, foranlediget mangehaande Misbrug og undertiden begunſtiget Udbrud af Raahed og Uſædelighed, der Tid efter anden havde, ikke uden Høie, gjort dens Indſtrækning ønſkelig og nødvendig. Der kunde alſaa være Anledning nok for Holberg til her ſaavel at ſpøge med dem, der i diſſe og andre i Tidernes Løb hændende Folkeforlyſtelſer vilde med Stykkets Magdelone ſpore en Aftagelſe af den

religiøse Sands¹⁾), som, ved Skildring af den skadelige Indflydelse, Julestuerne unægteligen kunde have paa Sædeligheden²⁾), at vise det Hensigtsmæssige ved afstillige, i denne Henseende, fra det Offentliges Side trufne Foranstaltninger.

Thye Aar senere, da Sabbatsforordningerne af 1730 og 1735, og endnu mere den strenge Tone, der under Christian den 6tes Regiering var bleven herskende, havde bidraget alt for meget til Afkæmpelse og Indskrænkning af gamle Folkeforlystelser, fandt Holberg selv, som det synes, at man igjen var gaaet for vidt til den modsatte Yderlighed. I en, halv ironisk, halv alvorlig Epistel spøjte han vel endnu med dem, der i Savnet af Forfædrenes Ude- og Driftegilder ved enhver given Leilighed fandt en ikke priselig Afvigelse fra gode gamle Skikke; men erkjendte dog tillige i de forbums glade Sammenkomster ved visse Fester, noget Selfabeligt og Dymuntrende, der maaskee i en vis Grad kunde have tient til Anbefaling for deres Vedligeholdelse³⁾). For øvrigt staaer Stykkets Tendents, at vise

1) Holberg tilstaaer selv, at dette Stykke „ikke er meget moralsk“, og nævner som dets Sigte, „at forestille de forrige Tidens Overtro og Simplicitet (!) ubi Festers Helligholdelse“; Epp. IV. Nr. 374.

2) Ligesom Jeronimus i 7de Sc. omtaler de mange Jomfrudomme, der gif af Stablen ved Julestuer, saaledes nævner T. Keenberg i sin Satire om Ægteskab (Poet. Str. I. S. 83) „Val, Julestue, Bryllup og Snappingscompagnie“, som Sammenkomster, der kunde skaffe en Ægtemand Svogerskab mod hans Vidende og Billie; ikke at tale om Fylderi, Slagsmaal m. v., der i de lavere Række ei sielden vare Følger deraf; jvfr. Apicius's Bemærkning om de Kys, der vankede i Julelege; Vægels. II. 3.

3) „Den ene Nabo“ — hedder det her — „kender fast ikke den anden mere; Socialitet, som er Sielen ubi en Stad, ophører; Misanthropi og Tungsinbighed befordres; man veed fast ikke meer at gjøre Forfkiel imellem gode og onde Dage; en Juleaften,

den Ufædelighed hvortil Julestuer undertiden kunne føre, som man let indseer, ikke i nogen Strid med det Umoralste, saavel i dets Fabel som i Knudens Oplosning, hvilket Forfatteren selv indrømmede. Ikke at tale om, at Holberg og hans Tid havde mindre strænge Begreber om Moralitet og Sømmelighed paa Scenen end Nutiden, kan ogsaa bemærkes, at han maaskee ved en udbortes Anledning, nemlig ved en samtidig Medbeilers matte Behandling af samme Emne, var blevet opfordret til at skrive et Stykke, beregnet fornemmelig paa Publikum's Morstab⁴⁾). Det var, efter hans egen Tilstaaelse, ligesom flere af hans Stykker „allene skrevet, for at komme Spectatores til at lee.“ Ogsaa viste Udsagnet, at han, med Hensyn hertil ikke havde forregnet sig. Da det første Gang blev givet, kunde man næsten

---

en Mortensaften, mod hvis Ankomst man nogle Uger tilforn glædede sig, stilles nu ikke fra en Langfredagaften. Julekager, Hellige tre Kongers Lys, Paaskeæg, Fastelavnsbrød, som ikke allene Børn, men endog ogsaa gamle brave Folk celebrerede Aarets Tider med, ere nu saa reent forsvundne, at det blotte Navn fast ikke er tilbage“; Epistler III. Nr. 226.

- 4) I Forveien havde nemlig S. R. Paulli, Omstøberen af den politiske Randestøber, skrevet Julestuen og Maskeraden, et Skuepil paa tre Acter, trykt 1724 hos Phœnixberg; samme Aar, i hvis Begyndelse den Holbergske Julestue første Gang er bleven givet. Af Paullis Fortale erfares, at Stykket havde været indleveret, men af Forfatteren selv taget tilbage, da det ikke kunde blive spillet til rette Tid, nemlig i Julen. Da nu de Holbergske Stykker af samme Navne senere vare givne, lod Forfatteren sit Skuepil trykke, for at betage Publikum den Mening, at dette havde foranlediget hine. Mere herom i Udv. Skr. II. S. 89. VI. 323 følg. 356 følg.; Overskou, danske Skueplads I. S. 215—18. En Bemærkning over Tidsforholdet mellem begge Stykker s. Rahbeks Bidrag til Skuepladsens Hist. S. 46; Overskou I. S. 217. 253. Om et, muligens af den engelske Spectator laant Motiv til det Holbergske Stykke, s. Udv. Skr. II. S. 190.

intet høre for en almindelig Skoggerlatter, og Stykket var nær ved ikke at kunne spilles til Ende, fordi dette Udbrud af Uhytighed henrev selv det spillende Personale. Som Aarsag til et saa afgjort Misfald anfaae Holberg selv „den saa naturlige Forestilling af de gamle Tiber,“ eller „den livagtige Afribsning af nationale Daarligheder, som udgjorde Stykkets Merite“⁵⁾; hvilket da vel kan antages, baade før og siden, at have vedligeholdt flere af de Holbergske Uhytspil i en uforgængelig Folkehndest.

At Julefesten stiger op i Hedenold, og vel oprindeligen har faldet sammen med Nytaarsfesten; at den ei blot findes omtalt i de islandske Sagaer, men allerede antydes hos Byzantineren Procop i det fiette Aarhundrede, som en Fæst i Anledning af Solens Nærmelse efter Vinter=Sol=hørv; at den var en nordisk Saturnaltid, som Unge og Gamle, Rige og Fattige, hele Aaret igiennem, med Længsel saae imøde⁶⁾; paa hvilken, i visse Egne, selv Huusdyrene ved bedre Foder kom til at deeltage, er tilstrækkelig oplyst

⁵⁾ Levnet S. 149; Epistler III. Nr. 249; IV. Nr. 374; jvfr. Rahbek om S. II. S. 108. Om Stykkets tidligere Skiebne paa Skuepladsen; s. St. S. 102—3. Fra 1749—1855 er det paa det fgl. Theater givet 95 Gange. En svensk Overtættelse udkom i Stockholm 1771, 4to.

⁶⁾ „Jule=Högtid firas och begås med största Högtidelighet, som kan åstadkommas. Ingen Öniare är så sparsam, at han ju icke lagar wäl til wid Jul, och ingen Tiggare så usel, som icke då skaffar sig alt hvad til Wällefnet tjenar“; J. Wester Dahl Beskrifning om svenska Allmogens Sinnelag, Seber m. m. (Småland, Wäsbö Härad), Stofh. 1774. S. 1. Bore Forfædre be=tragtede Julen paa en dobbelt Maade, som en hellig Grindring og en glad Fæst; de udmærkede den ved Andagt, Arbeide, Uhytighed og Giestfrihed; alle skulde paa den Tid være glade; Brand, Observations on the popular Antiquities of Gr. Britain, rev. by H. Ellis I. p. 493.

og forklaret baade i ældre og nyere Skrifter⁷⁾. Derimod kan det vel antages, at det kun ere Norges og Sverrigs Fjeld-

7) Blandt almindelige Skrifter om denne Gienstand, kan vel især fortjene at nævnes: Joh. Bircherodii palæstra antiquaria (s. Disquisitionum curiosarum Decas I. de antiquitatibus juliis) Hafn. 1688 (en Række af Regents-Disputatser, Julefesten vedkommende, med vedspøjet Decision af F. B., dengang Provst paa Regentstuen); O. Sperling de nomine & festo Juel septentrionalium tam antiquorum quam hodiernorum Dissert. Havn. (1711); Terpiger, de sacris veterum Danorum vigiliis (1705); Rudbeck, Atlantica II. p. 231; Ihre, de superstitionibus hodiernis ex gentilismo residuis p. 29; Edda Sæmundi III. p. 1048. 1051—52. 1056; David Mouraths (Nyerups Forf. Ericson: D. Mourad) „Den hedenske Christenhed“ (Thottsk Hbstr. Nr. 1468. 4.) omtrent fra 1692; deri allehaande Betragtninger om Julen og Julefiske fra et theologisk Standpunkt; Noticer om Julen samlede af Nyerup i Dagen 1825, Nr. 25; D. Thomsen, Bidrag til en Skildring af Nordens Julefest i ældre og nyere Tid. Odense 1854. Nogle smaa Afhandlinger og Bemærkninger om Julefesten, især i Hertugdømmerne, findes i Falk's Samling der vigtigsten Afhandlingen zur Erläuterung der vaterländischen Geschichte, welche in den Schf. Hofst. Anzeigen erschienen sind; 1ster B. S. 128—31. 156—60. 211—13. 2ter Bd. S. 248—56; jfr. Schützes hofstein. Ibiotikon I. S. 9. Junges nordbjell. Landalmues Karakter S. 257—62: om Julefesten hos den danske Landalmue. En Karakteristik af svenske Julefiske forekommer i Westerdahl's Beskrivelse S. 5—7. Omtrent paa samme Maade beskriver et interessant lille svensk Skrift, „S. Edmanns Hågkomster från Hembygden och Scholan“ (Upsala 1830), Julefesten saaledes som den holdtes i en smaalaandsk Præstegaard i Midten af 18de Aarhundrede. Den aabnedes med et Dampbad; der brugtes endnu Julehalm; (hvad herved skal forstaaes s. Pannus Bornholms Beskrivelse, Till. S. 44: Juleaften blev nemlig Gulvet i Dagligstuen bedækket med Halm, paa hvilket alle Gaardens Beboere af begge Køn og tillige de Besøgende, som i et Slags Søjerseng, tilbragte flere Nætter); et Pys for hver Person ved Bordet, hvoraf nogle brændte hele Matten; Julebæls udenfor hver Gaard; Julelege, bestaaende af Pantelege og Dands til Juleviser m. m. Julelivet paa Landet

bygder og affides Dale, der endnu kunne siges at have bevaret et Gienstkin af hiin Fests fordoms Herlighed. Blandt disse Juleoldsager kan Taler her nærmest kun være om dem, der vedkomme Julefesten, saadan som denne paa den Tid da Stykket blev til, og noget tilbage i det forrige Aarhundrede, omtrent kan tænkes at være helligholdt i en dansk Riibstad. Baade her og paa Landet regnedes Julen lige indtil Hellig tre Kongers Dag, om ikke til Kyndelmisse, der ogsaa kaldtes lille Jul, og den hele Tid var en Festtid baade i Adels- og Borgerstands, i Geistliges og Verdsliges Huse. Venner og Beslægtede skiftedes til at holde Julestuer, og de, som ingen nærmere Kreds havde at tye til, søgte til Vertshusene. Etatsraad Johan Monrath, hvis Adelskab 1682 af Kongen confirmeredes, mindes i sin utrykte Autobiographi med Henrykkelse Juleglæderne fra hans Ungdomsdage, ved Midten af det 17de Aarhundrede: „Hvorledes M. Jørgen (Gierstsen, Rectoren ved Frueskole i Kiibenhavn) tracterede Disciplene, og de lystige Julestuer, da de toge alle Vorde og Vænke ud af Skolen og legte hele Nætter“; hvorledes han siden, som Student, blev bekendt med den unge og smukke Zfr. Birthe Rantzau i en Julestue hos den gamle Hr. Henrik Rantzau; og hvorvel han ogsaa af Zfr. Elers (siden gift med Baron Fuiren) blev indført i Julestuer hos „de fornemste Borgere“ i Hovedstaden,

---

i Skaane i Begyndelsen af dette Aarhundrede skildres i Nicolovius's Folklifwet i Skyttshärad S. 68 fg. Den Skik at bade sig i varmt Vand og skifte Klæder Juleaften fandt ogsaa Sted, i det ringeste tilforn, paa Landet i Norge; Wilkes Spydeberg S. 431; Wilkes Sillejord S. 263. Her brændte ogsaa Julelys hele første Julenat og siden hver Aften lige til Helligtrekonger; Wilke l. c. Derimod synes de nu saa almindelige Juletræer her først at være komne i Brug i det tredie Decennium af nærværende Aarh.; Kbhvns Skilderie 1822. Nr. 5.

hvor han blandt andre lærte at kiende „den saa berømte Gertrud Jørgensdatter (Vitus Berings anden Hustru, død 1678), som og var meget deilig og rig“, fandt han dog Ingen, der kunde lignedes med bemeldte Sfr. Rangau (siden gift med Geheimeraad Corfitz Trolle). En Hovedbestanddeel af disse Forlystelser, foruden Bordets Nydelse, vare den-gang, som længe efter, Zulelegene⁸⁾, der forenede alle de Tilstedeværende, saavel Børn somældre, der gave Enhver Leilighed til at vise hvad man kaldte sin Zulevid, og i hvilke, efter Sagnet, Holberg selv stundom ikke skal have forfmaaet at deeltage (Kahvel om S. II. S. 111). Hvor-meget disse Zulelege maae have grebet ind i det hele Zule-liv, kan sluttes deraf, at de ere optagne i flere Ordspog og Talemaader, og ikke blot hyppigen kom til at figurere i Bryllups=Vers, men endog anvendtes, efter Tidernes Leilig-hed, i Prædikener⁹⁾. Det kunde derfor heller ikke undgaaes,

- ⁸⁾ Om de gamle Zulelege, af hvilke mange ogsaa paa andre Aarets Tider morede vore Forsædre, findes Underretninger i Birche-rodii Palæstra antiquaria p. 24—44; Sperling de festo Juel p. 55 fg.; P. Syvs Ordspog II. S. 166 (jfr. Daaretsønde i Ordforklaringen, som i Vidensk. S. Ordbog henføres til Fastelavnsleg); Kubbeck, Atlantica II. p. 309: om forskjellige Slags Zulelege for Mandfolk og Fruentimmer, de første stundom far-lige; Ihre, de superstitionibus hodiernis p. 32—33, hvor alle svenske Zulelege ere indbefattede i en Sang; Falk, Abhandl. aus d. säh. hofst. Anzeigen I. S. 211; Holbergs Heltindehistorier I. S. 119. 366; E. L. Tychoii Saml. af Vers og Indfald S. 201 fg.; Antiquariske Annales I. S. 280; Thieles danske Folkesagn II. S. 134; S. Odmanns Hægkomster S. 30 og fl.
- ⁹⁾ Om Egennavne og Ordspog, der have deres Oprindelse fra Zulen, s. Bircherod I. c. p. 185. 212; jvfr. P. Syvs Ordspog II. S. 27. 114; Vid. Selsk. Ordb. Prøve paa Bryllupsvers, hvortil Ideen var laant af Zulestuer, s. Tychoii Vers og Indfald S. 201. I Zulen 1723, Aaret før Holbergs Stykke første Gang opførtes, skal en Præst have anbragt Zulelege

at netop disse Lege, i hvilke Personer af forskjellig Røn og Alder deeltog, hvor Drif og Fylberie paa den Tid vare uadskillelige fra Uhytigheden, især paa Landet og i Stædernes lavere Rreds, letteligen maatte føre til Slagsmaal og allehaande Uorden. Heraf kom det igien, at strænge Zeloter blandt de Geistlige toge en ikke aldeles ubespøjet Forargelse af deslige Zulestuer og Zulelege¹⁰⁾, ja, man gjorde endog Spørgsmaalet om Zuleleges Tilladelighed eller Utilladelighed overhoved til Gienstand for alvorlige Undersøgelser, hvorved undertiden endog anførtes samme Slags Grunde for det Første, som Skolemesterens i Stykket¹¹⁾. Da desuden,

---

i en Trolovsestale; Fruentimmer- og Mandfolketidende 1769, Nr. 52. Mærkeligt, at i enkelte Lande historiske Erinbringer, selv efter flere Aarhundreders Forsøb, kunde slutte sig til Zulelivet; saaledes hos Gullænderne, som da de havde faaet Kundskab om Waldemar Atterdags forestaaende Angreb paa deres D 1361, „giorde de Spil eller Leeg efter hans Krigsordning, hvilket skulde spilles i alle Samqvemme, befynderlig om Fastelavns Tiden i deres Companier, og endnu i vores Zulestuer er brugeligt,“ hvorved tillige et Slags dramatiserede Sange bleve affungue; Strelows Guthlandiske Cronica S. 168—70.

¹⁰⁾ F. Ex. E. Pontoppidans everriculum fermenti veteris (1736) p. 35—36. Hertil sigtede ogsaa E. Maur med sin „Handelige Zulestue, hvorudi Høie og Nedrige, Rige og Fattige, Gamle og Unge kan, uden Gudsfortørnelse og uden sin egen og Andres Forargelse, holde Zuul for Herren og til den Ende med sex Zule-Betænkninger beprydet“; Rhøn. 1699. Tre die Dplag udkom 1703; senere er den optrykt flere Gange. Til Zulestuerne Misbrug regne de D. Monrath og ogsaa de „mange gamle Kierling-Fabuler, Eventyrer, Spaadomme og Vedtægter man endnu hører der.“

¹¹⁾ Hos Bircherod I. c. p. 24—44, forekommer en Undersøgelse om Zuleleges Tilladelighed, (forbi de kunne bringe Almuen til desbedre at indprente sig Festens Betydning, ved de hellige 3 Konger o. s. v.); ogsaa een om deres Utilladelighed, paa Grund af de Slagsmaal og Uordener, hvortil de give Anledning, og den

allerede fra gammel Tid af, visse Optog paa Gader og Stræder ved Zuletid vare brugelige, hvorved den offentlige Ro og Orden letteligen kunde komme til at lide, fandt Øvrigheden sig efterhaanden opfordret til at standse Misbrugen, i det ringeste af denne Deel af Zuleglæderne. Et Specialforbud i dette Niemed udstedtes allerede i Kjøbenhavn 1668, ifølge en samtidig Forfatters Vidnesbyrd: „Paa Zuleaften blev oplagen et Forbud ved Præsident, Borgemeister og Raad, at Ingen maatte gaae med Kommelpot¹²⁾, ikke heller med Zulebukken eller med noget usømmeligt haanligt Spil. Hvilket og paa alle Hjørner i Byen blev oplagen og blev skikkelige holden ubi disse Zuleb dage, at letfærdige Viser og Kommelpotte, som og det samme gammel Uberie og Spøgelse med Zulebuk og letfærdige Spil, blev ikke hørt nogen Aften, som i forrige Tider om Zulehøitiden“¹³⁾.

---

usømmelige Raadhed, hvortil de friste baade Unge og Gamle. Bircherods Decision gaar ud paa, at Alting er godt med Raade, skjøndt han dog, tilbeels paa Grund af Kongens Lov der forbød forargelige Zulelege, anseer det for raadeligt at afholde sig fra dem. I Dav. Monraths „hedenske Christenhed“ anføres ogsaa Afskilligt for og imod Zulelege; blandt andet: „Derjom enhver Dyd er i sig selv elskværdig og skal elskes, da er skikkelig Høflighed og en Dyd, og det seer Enhver at være i de arlige Lege, hvilke formilde og forlyste Sindet, gjør alle Avindsyge og Melancholiske glade formedelst honette Lystighed, og saavidt de ere skikkelige (sømmelige), ere de og nyttige; efterdi det som er skikligt er og nogenlunde nyttigt“; jvfr. Skolemesterens Apologie S. 12.

¹²⁾ Uden Tvivl sigtes her til den endnu herskende Skik, ved Nytaarstid at slaae Potter itu paa Gaden. I denne Betydning forekommer Ordet ellers ikke i Vid. S. Ordv. og, hvor Kumlepotte blot forklares ved et Legetoi for Børn.

¹³⁾ Af et Haandskrift ved Leirfrandsens Forfatter A. M. Hjørring; jvfr. Nyerups Kjøbenhavn S. 138, og Stykkets Zulestue, hvor Nogle indfinde sig i „underlig Skikkelse og Klæbedragt“. I

En malerist Forestilling af et saadant gammelt Zuleoptog giver følgende Beskrivelse fra en By, i hvilken mange Levninger af det gamle Folkeliv længe opbevaredes, fra Holbergs Fødebye Bergen: „En egen Zulemorø, der uden Tvivl har sin Oprindelse fra de katholske Tider, udgøre de Processioner af halvvoorne Dreng, der, fordm med langt mere Held end nu, drage omkring paa Gaderne ved Zuletid, under Raavn af Stierne og Zulebukken, og tilbyde sig ved hvert Huus at komme ind, og for nogle faa Skilling opføre et Slags dramatisk Farce. I førstnævnte Procession bæres paa en Stang en stor, af Pappir og Tøndebaand forfærdiget Stierne, indtil forsynet med en brændende Lysstump. Den skal forestille den Stierne, der ledede de Vise af Østerland til Christi Krybbe. Personalet der følger samme, bestaaer af Maria med Barnet i en liden Bugge; Joseph med en Dre i Haanden og stedsø med en mægtig Puffel paa Ryggen; de hellige tre Konger med høie Pappirhuer og nogle Bisperoner. Disse Personer opføre da, paa deres Viis, nogle dramatiske Scener ved Christi Fødsel; fordm sang de næsten blot gudelige Sange; nu derimod blande sig ofte obscæne Sager med i Skraalet, og Stierne med hine hellige tre Konger vandrer nu foragtet og huusvild om paa Gaderne. Det er mærkeligt nok, at der endnu findes adskillige plattyske Udtryk i de ravgale Vers, som synges. Zulebukken er et, end mere barokt Optog. En

---

Brand Obs. on popular Antiquities of Gr. Britain, I. p. 461—66 er samlet Afkilligt om den gamle Zulestik at gaa omkring i aske-rede og forklædte, svævede i Ansigtet m. m.; hvilket ulebes tildeels fra de ældste Christne som derved vilde minde om og spotte med Hedningernes Guder; den blev i England siindom forbudt. I Mecklenborg udkom 1685 Forbud mod fornummede Personer, som i Zulen løb omkring som Kristus, Nicolaus og Martin; Tisch, Mecklenburg. Jahrbücher 20. Jahrg. S. 152—53.

Dreng bærer paa en Stang et Bukkehoved med Horn og Skieg; ved Hovedet er befæstet et stort Dæffe, der indhyller Drengen, som bærer samme. Denne spiller sin Bukkerolle ved at hoppe omkring og gjøre allehaande løierlige Krummspring, falde ned og anstille sig som død *ic.*, alt efter som Versene, der imidlertid fremstraales af nogle andre Dreng, medføre det. I Julebukkeversene findes intet Spor til tydske Oprindelse; saavel i Aand som Udtryk synes de at være af ældgammel norsk Oprindelse. Og saa for den gode Julebuk, der forðum morede saameget, og for hvem selve Rigmandens Stadsstue villig aabnede sig, er nu næsten enhver Dør lukket¹⁴⁾.

Saa vel i Sverrig som i Danmark og Hertugdømmerne var den her beskrevne Procession med Stiern i gamle Dage almindelig, og er maaskee endnu ikke overalt gaaet aldeles af Brug¹⁵⁾. Den danske Julebuk, eller som den

¹⁴⁾ Sagens og Fosf's Bergens Beskrivelse S. 590 fg.

¹⁵⁾ Ved 6te Jan. 1661 fortæller Bircheroed i sin Dagbog: „Om Aftenen indt til Peder Pedersen Verkes — fik de ludiones at see, hvilke gif omkring med Stiern og iblandt dem de hvidklædte Personer, som skulde repræsentere de hellige tre Konger“. Ligeledes ved f. D. 1665: „Om Aftenen var jeg i Dr. Balsløvs Huus og saae de sædvanlige ludos comicos, som præsentere de hellige tre Konger og Stiern *ic.* af nogle Skolepersoner at ageres“; (Begge Steder savnes i den trykte Udgave). Det kaldtes her, „at gaae omkring med Stiern“; L. Terpager, de sacris veterum Danorum vigiliis p. 19. Endnu i Slutningen af forrige Aarhundrede saae man her i Kjøbenhavn, de saakaldte Helligtrekongerdreng gaae omkring; en „Stiernefang om de hellige tre Konger“, formodentligen efter en tydske Original og mange Gange oplagt i 17de og 18de Aarh. findes i Myerups Udvalg af danske Viser I. S. 278—82, og i Schandrups poetiske Skrifter under Nr. 25: „Hellig Trekongers Comoedie d. e. Magorum Reise efter Stiernens Anledning til Bethlehem.“ I Edvardsens Skielvors Beskrivelse S. 354 er meddeelt noget

ogsaa kaldtes, Zulevetten, (af det gamle nordiske Ord Vætt 3: Dæmon, et overnaturligt Væsen), beskrives derimod hos os noget anderledes end den norske; den pleiede nemlig at forestilles af en Person med sværtet Ansigt, indhyllet i et sort Dæffe forsynet med et Slags Hale, krybende omkring paa alle Fire, med en lille Stav i Munden, hvorpaa smaa brændende Lys vare fastgjorte; af de Tilstedeværende fik den Nødder, Æbler m. m. og viste sig barsk mod dem, der intet gav; naar Lysene vare slukte, krøb den ud igien¹⁶⁾. Denne Skildring stemmer ikke ganske over-

---

om Stierneprocessionen Hellig tre Kongers Aften i denne By, i Slutningen af tyttende og Midten af attende Aarh., men utydeligt og forvirret, som Alt i denne maadelige Topographie, der i sin Tid kaldtes Skielstørs „Beskiæmmelse“. I Schützes hist. Idiotikon I. S. 317 anføres nogle af de tydske Rium, der ved den Heilighed spuges; disse Omsløbere kaldes her Steernloper; IV. S. 192; ogsaa Sternfänger; R. Weinholt, Weihnachtsspiele und Lieder S. 117 fg. Denne Folkefest, som endnu kendes i Sverrig hvor den kaldtes Trettondedags=Stiernan, beskrives af J. E. Nybquist, Nordens ældste Skædespel (særskilt Aftryk af Skandia, 1836) S. 74 fg. samt i Arwids=sons Fornsanger III. S. 513, hvor de ved den Heilighed brugelige Sange ogsaa meddeles. Om Dptoget af de hellige tre Konger med Stiernan, saaledes som det findes Sted i Tydskland m. m. s. Kinder= und Hausmärchen von W. Grimm III. S. XXX.

¹⁶⁾ Magnusens Eddalære III. S. 328; Edda Sæmundi III. p. 326. I Moths haandstrevne Ordbog siges, at „Zulebuck var i forrige Tider et Mennecke, som var udklædt som en Bue og kom om Zuletider i Folks Huse, for at kyse Børn og giøre Alberi for Penge“; jvfr. Ihre Gloss. col. 1008. I et Skrift af P. eller Nic. Palladius (1559) nævnes Zulebuck blandt andre utilladelige Forlystelser der vare „afslagte til Lands=ting, under Kongens Sværd“; N. M. Petersens danske Litt. Hist. II. S. 252. At, i Slutningen af det 17de Aarh., da Moth skrev, Zulebucken ei var gaaet af Brug, kan sluttet af det oven anførte Monrathske Hbfr., skøndt den formodentlig paa de fleste

eens med nærværende Stykke, hvor Urv, naar han skal agere Julebuk, først viser sig i et hvidt Lagen med 2 Horn i Panden (9 Sc.), og fiden (13 Sc.) kommer ind i Julestuen „fullet i Ansigtet med en Bind i Munden, hrorpaa staae to „Øks, ridende paa to Karle, som vende Kumperne mod „hinanden¹⁷⁾.“ Men denne Julespøg, som saaledes maa have været i fuld Brug her endnu i det attende Aarhundredes Begyndelse, kan nu vel kun antages sielden at finde Sted. Den ustyrbige Julebuk, som enten maa have hørt til de i Middelalderen ved visse Fester brugelige barokke Mafseoptog, eller have havt sin Oprindelse fra de ældgamle nordiske Sagn om Trolde, der ved Juletid efter Vintersolhverv, naar Solen igien nærmede sig, flyttede bort og toge Børn med sig, og til hvem derfor offredes Mad og Andet¹⁸⁾, blev nemlig af de Lærde bragt i Forbindelse med

---

Steder dengang kan have været forbudt. Beskrivelse af „Julbocken“, som den vises paa Island, med tilhørende Billede, findes i Arwidssons Fornsångor III. S. 525. Den i Sverrig ligesom i England og Tydskland saakaldte Knægt Robert, som man stræmmer Børn med, indfinder sig ved Juletid ontrent paa samme Maade som Julebukken; Nydquist anf. St. S. 76. Om den engelske Robin good fellow, den tydske Rnecht Ruprecht og den nordiske Julebuk s. Grimms deutsche Mythologie, 2te Ausg. I. S. 472. 482. Paa mange Steder i Tydskland kaldtes en saadan ubklædt Person med et Hestehoved paa en Stang, det Hefe til-dækket, Schimmelreiter; Weinhold, Weihnachtsspiele S. 6.

¹⁷⁾ Urvs mesterlige Forestiller Gielstrup viste sig med et Lagen over Hovedet, gloende Zine og to lange Horn paa Hovedet. I Schandrup's poetiske Skrifter Nr. 22: „Contrafesi af den underlige Julebuk præsenteret som en Bivørn i Staden Viborg 1702“; beskrives det: „indvortes som et Rød, udvortes som en Bivørn, mig syntes det var giordt at redde (lyse) Folkets Børn.“

¹⁸⁾ Disse Væsener kaldtes paa Islandst Jolasveinir, Jolavættir, paa Svenst Julebverge, paa Norst Julestykke; jvfr. Edda Sæmundi III. p. 753. 1048—49. Anordningen om Huiustugt paa Island (3. Juni 1746. § 8) forbyder „den daarlige Bane,

den Hedenoldsstik, at ofre en Galt til Freyr for et godt Aar, og anfaaes saaledes for en høist forargelig Vævning af selve Hedenstabet, der paa ingen Maade burde taales i en christelig Stat, og mod hvilken derfor i flere, baade trykte og utrykte Skrifter, alvorligen ivredes. „Intet vil jeg meget tale om“ — skriver D. Monrath — „at man tit har hørt forstræffelige Udgange paa saadanne Julebukke, hvorledes at Faunden i saadanne Julebukkes Skikkelse er indkommen i samme Julestuer, og har borttaget endeel Menneker, som fandtes der og havde Behag i saadant forargeligt Abespil“¹⁹⁾.

---

at forfærde Børn med den saa kalbete Julevend eller Spøgelser.“ Julebaalene sigtede maaskee til at forjage dem, og den Stik at sætte Føde ud under aaben Himmel, som almindeligen antages, for Fuglene, kan muligt oprindeligen have havt Hensyn hertil. Hermed kan ogsaa sammenlignes det Ovenangførte om at Julebukken kysede Børn, fik Æbler og Nødder m. m., samt de fornummede Personer, som indsendt sig i Julestuerne.

- 19) Dav. Monraths hedenstke Christenhed antager Julebukken at være „af saa slem en Oprindelse, at dens Brug, langt mere dens Misbrug, burde at fordømmes; thi dersom man vil lukke Zinene op, skal man see, at der ligger sfiult under saadan en Lærve ikke allene en hedenst, men og en Diævels Dyrkelse“. jvfr. Bireherodii palæstra p. 141—60; O. Sperling I. c. p. 56. Noget Lighed med Julebukken, hvad Costumet angif, havde den saakalbte Julebisp, hvoraf Moths haandskrevne Ordbog giver følgende Beskrivelse: „Julebisp kalbes en Bondefarl, der vies til Bisp i Juleleg, som skeer saaledes. De sætte een af deres Laug paa en Stol, sværte hans Ansigt og gibe ham en Pind i Munden, med et Stykke Lys paa hver Ende. Siden løber det andet Bondefarskab omkring ham i Kredts og synger: Her vier vi os en Julebisp, pro nobis; og naar det er sfeet tre Gange, saa er han Julebisp. Derefter vier Denne saamtange Far sammen af Lauget som han vil, med underlige Grimasser og forvendt Maal, og saa skal Brudfolkene ofre ham noget; hvem der ofrer noget, som ikke duer, dem sflaer han med en Afkepofe, som han har sfiult under sin Raabe“. Ved denne Julebisp, som for længe siden her maa være gaaet af Brug, kan man ikke undlade at tænke

Uden Tvivl har det været alle saadanne offentlige Optog, hvortil især sigtes ved den almindelige Bestemmelse i Danske og Norske Lovs 6—3—11, at al letfærdig og forargelig Pegen om Juul eller andre Tider, ligesom og „Faste-lavnsløben forbydes strengeligen og bør alvorligen at straffes“²⁰).

Som en af særegne Omstændigheder i Hovedstaden fremkaldt Foranstaltning, der ogsaa havde Hensyn til Julelystigheder i Husene, kan derimod ansees Reskriptet af 14de Januar 1712, hvorved det paalagdes Politimesteren at lade opslaae Plakater med Advarsel mod utilbørlige Samkvem her i Staden, være sig Julestuer, Spillestuer eller deslige; Huusverten eller Vertinden, som saadanne Forsamlinger tilstedede, skulde første Gang betale 20 Rdr. til Sund-

---

paa Narrebispen i Middelfalberens Narrefest, der netop holdtes ved Nytaarstid: s. Flügels Geschichte des Groteskomiischen S. 163 fg. Julebispen kan maaskee ogsaa have havt Hensyn til den tydske Varnefest den 6te December, da Dagens Helgen Nicolaus forestiltes at indfinde sig i Bispedragt (den hellige N. havde nemlig været Bisop i Myra), prøve Børnene, belønne og straffe dem m. m.: Grimms Kinder- und Hausmärchen II. S. XLII.

- ²⁰) Ved 1692 omtaler J. Sörterup (poetiske Smaasager S. 87) nogle Julelege „mens de vare tilladte.“ Naar det i et Bryllupsvers af 1701 heder:

„Er ei den Forordning forkundet til Linge,

For Unge, for Gamle, for Rige, for Ringe,

At ingen Slags Leeg vdi Smug eller Skjul

Maa bruges vdi Fastelavn eller Juul“. (Tycho ni us, Vers og

Indfald, S. 201). da sigtes derved formodentligen til ovenansførte af Lyrigheden ubertiden udstedte offentlige Bekjendtgørelser. Endnu senere synes saadanne Forbud at være gientagne, ifølge Bægternes Udraab i Stykkets sidste Scene: „Ved J ikke, hvad „som nyligen er oplæst af Lyrigheden“; jvfr. Nafkel II. S. 124. At den Tids Politianordninger ikke forbyd Bægterne at trænge ind i private Huse, for at hindre Slagsmaal, er bemærket af Kolbech S. 310.

hedskassen og staae aabenbar Skrifte, anden Gang forvifes Byen. Som Marsag angaves, „at ved saadanne Samlinger nye Infektion af Pesten let igien kunde foraarfages“; det er derfor sandsynligt, at det ikke blot har været paa offentlige Steder, men ogsaa i private Huse, at Zulestuer ved denne Leilighed ere blevne forbudte. Men, ligesom Frygten for hiin Ulykke ophørte, synes dette Forbud igien at være gaaet i Forglemmelse, og hvilken Uorden og Brud paa den offentlige Sikkerhed der i den lavere Almues Zulestuer og ved lignende Sammenkomster maa have fundet Sted, omtrent paa den Tid da Holberg skrev dette Stykke, kan sluttes af en, to Aar yngre Politieplakat af 20de Dec. 1726, der giver et mærkeligt Bidrag til Skildringen af den Tids Sæder. Politiet havde nemlig „saavel af indkomende Vægter=Rapporter, som af udfstikkede Politiaquisitioner“ bragt i Erfaring, at „udi mange ordinaire Mænds- og andre, ja ofte mistænkte og forargelige Huse og Kiebdere, adskillige Folk, saavel Mands- som Qvindespersoner, Tjenestehyende, Haandværkskvende og Dreng, samt ledige og ørkesløse Menneffer, saavel Soldater som Matroser, efter Indladelse (Indbydelse?) paa en eller anden Tings Paa=Spil=Sættelse, samt derpaa indrettede Zulestuers Holdelse ved Drik og Dobbelt, tilsammenkomme og der silde ud paa Natten, ja vel og Natten igiennem forblive, ei allene til stor Guds Fortørnelse over samme utilbørlige Sammenkomsters forargelige Forhold, men og de der Samlede ved sliq Leilighed til Drukkenskab, Løssagtighed og videre derpaa følgende syndige og høist strafværdige Modtvilligheder forledes . . . foruden hvad Modtvillighed, Overlast ja ofte Udplyndring, Drab og Tyveri der paa Gaderne af deslige ryggesløse sammenløbende Folk, hvorunder adskillige Maaqvæde og Formummede jevnlig findes, ved Leilighed af sliq Samqvem, Nattesæde, Spil

og Fjelderi forøves.“ Paa Grund heraf og i Overeens-
 eensstemmelse, saavel med Danske Lovs anførte Bestemmelse,
 som med Reskr. af 14de Jan. 1712 og andre Politieforord-
 ninger, blev det altsaa under Mulkt forbudt Berterne her
 i Staden at indrette saadanne Jule- eller Spillestuer i
 Huse eller Kiebdere, enten Hellig- eller Søgneb dags Aftener;
 ligesom heller ingen maskerede eller paa nogen Maade for-
 mummede Personer maatte indfinde sig ved slige Forsam-
 linger eller løbe omkring paa Gaderne; (Nyherups Kiøbenh.
 Beskr. S. 147).

Alle disse, saavel almindelige som specielle Bestemmelser
 havde dog fornemmeligen Hensyn, enten til offentlige Jule-
 optog eller til Julelystigheder i Kiøbstædernes, især Kiøben-
 havns Vertshuse. Julestuer og lignende Forlystelser i Stæ-
 derne og paa Landet synes derimod ei at have været Gienstand
 for egentligt Forbud, Pestens Tid i Kiøbenhavn maaskee
 undtagen, eller den huuslige Frihed i denne Henseende at
 være bleven indskrænket²¹⁾, før i Christian den Siettes
 Dage, da Tonen, der udgik fra Hoffet, indførte en pietistisk
 Strengthed i alle Livets Forhold, og vilde have enhver
 Glæde og Forlystelse betragtet som syndig. Grunden hertil
 var allerede lagt i Slutningen af Frederik den Fierdes
 Dage, som i flere Henseender danner Overgangen til den
 følgende Periode, ved Forordn. af 21de Apr. 1730, der
 forbød, paa nogen Helligdag eller den foregaaende Aften at
 holde de saa kaldte Julestuer; hvilket Forbud paa Ny
 indskræpedes, ja som det synes, endog udvidedes til huuslige
 Kredse ved Forord. af 12te Marts 1735, (om Sabbatens

²¹⁾ Skjønndt de vel efterhaanden af sig selv kunne være gaaede af
 Brug; hvorfor Jeronimus ogsaa (11te Sc.) siger, at Julestuerne
 „ere ganske aflagte i Kiøbenhavn“.

Helligholdelse) §. 8, der aldeles forbød Zulestuer²²⁾). Disse Bestemmelser søgte i den følgende Tid Øvrigheden, især paa Landet, at overholde; for en Deel vel med Hensyn til Almuens oekonomiske Tarv, som kunde være vel tient med Indskrænkning af Zulegilder, der varede til Fastelavn, for igien at afløses af Fastelavngilder, Maigilder o. s. v. og blandt hvilke især Zuleaften i Holsteen havde det betegnende Navn *Woll=Bucks=Abend*, der vel ogsaa kunde passe sig i Danmark, fordi Huusthyndet paa den Aften skulde have faa megen Mad og Drikke, som det kunde proppe i Maven²³⁾). Saaledes forsvandt da, skjøndt mindre ved egentlige Forbud end ved den almindelige Forandring af Sædrene og vort hele offentlige og private Liv, de gamle Zulestuer med Zulens øvrige Tilbehør efterhaanden af Folkelivet, eller tabte aldeles sin oprindelige Karakter. Selv i vore Provindsers fjerne Afkroge bestaae Zuleglæderne nu kun i Giestebud, Dands og Kortspil²⁴⁾).

²²⁾ At de efter den Tid kun holdtes i Stilhed, bemærker Fursman i en Anm. til sin franske Overs. af Holbergs Lystspil, anført af Rahbek om S. I. S. 186. Endnu den 19de Januar 1746 fandt Præsten i Grenaa sig foranlebiget til Klage over „den overmaade store Ugudelighed, som jo længere jo mere tager Overhaand i Byen med forargelige Zulestuer og Dobbeltgilder“; Hiiberg, *Aktstykker vedf. Aarhus III. S. 339*; jvfr. *Westerdahl S. 7*.

²³⁾ *Abh. aus Schl. Holst. Anz. I. S. 129*; *Ussings Kirkeforfatning IV. I. S. 260*; *Nordiskt Tidsskr. for Dikt. II. S. 359*. Paa Landet i Norge stod Vordet dækket for Alle, fra Juul til Helligtrekonger; *Wilse's Spydeberg S. 431*. I *Moths haandskr. Ordbog* forklares Zulehold ved den Tid, da Zulen holdes, nemlig fra 24de December til Faste.

²⁴⁾ *Schades Beskr. over Mors S. 351*. Allerede for nær 80 Aar siden bemærkedes, selv i Norge, Zulestuers Aftagelse; *Wilse's Spydeberg S. 431*.

2den Sc. Bernille: . . . „Meener I, at jeg vil „fortælle ham Aviser? at Regenten er død, at Meriweis „har faaet Hug i Tyrkiet, at den spanske Sølvflode er an- „kommen, at Prinds Eugenius har vundet Seier over „Duc de Vendosme“.

Naar undtages Regentens (den franske Hertug-Regents, Philip af Orleans) Død, som var indtruffen i December 1723, henhøre de øvrige her omtalte Begivenheder til et ældre Tidrum. Den i Persiens Historie navnkundige Afghaner-Høvding Mirweis, hvis Levnet Holberg siden beskrev i 2det Bind af Heltehistorierne, var alt død 1717²⁵⁾; Eugens og Vendomes Felttog hørte til Aarhundredets Begyndelse. Begge disse Successionskrigens Helte forekomme ogsaa i den politiske Randestøbers Collegium politicum (II. 3).

5te Sc. Jeronimus: . . . „disse forbandede nye „Inventioner, disse Toppe, disse Fabler, disse Favoriter, „som vores ærlige Forfædre intet har vidst at sige af, det „er en syndig Dragt, som er Aarsag til al den Ulykke, der „skeer i Verden . . . her er jo nyelig fød en Kalv med „Top, Favoriter og Fabler“.

Den Betydning, Jeronimus her tillægger et foregivent Misfoster — hvortil et Sidestykke forekommer i den ældste Gert Westphaler (ovenfor S. 94) — grunder sig paa en ældgammel og vidt udbredt Overtro. Det var overensstemmende med en ældre Tids Anskuelse, at bringe visse usædvanlige Natur-Phænomener f. Ex. Kometer, Misfostre og Sygdomme i en Causal=Forbindelse med Begivenheder eller frie Handlinger i den moralske Verden. Exempler herpaa forekomme hyppigt, og hvorlibet selv de mere Dplyste formaacede, i denne Henseende at løsrive sig fra de her=

²⁵⁾ Tidligere hørte Holberg ham engang omtale i en Landsbykro; Moralske Tanker S. 358.

ffende Forestillinger, kan sluttes deraf, at Luther afgav en egen Betænkning over de hyppige Misfosstre med Munkelhætter, der i Reformationsperioden fødtes i Tydsffland²⁶), og at vor berømte Th. Bartholin, i Kometer, Spøgelsler, Blod paa Vandet, Ildmeteorer og Misfosstre saae Forbud paa tilkommende Sygdomme og andre Ulykker²⁷). Dog var det især ved Indførelse af en eller anden ny Klædebragt, at Phantajien i menneskelige eller dyriske Misfosstre fandt Rig=hed med fremmede og forargelige Moder, ja endog troede derved at see det højeste Væsens Misshag tilkiendegivet²⁸). En saadan Forestilling fremkaldte igien Formaninger i Skriver og fra Prædikestolen, ja stundom endog Forbud fra Regjeringens, samt Advarsler fra offentlige Autoriteters Side. Blandt Yttringer af dette Slags Overtro hos os selv er en af de tidligste, uden Tvivl, følgende i P. Palladii Fortale til hans Oversættelse af A. Musculi „Formaning om den lappede Hofe= (Buxe=) Dievel“ (Kbhvn. 1556. 4.): „Hvo kan see sig tilbage udi det sidste hundred Aar, hvad for Straf der er kommen udi Danmark, efter løsagtige Klæder, Udføre (Udfærd) og onde Sæder“. Her anføres derpaa forskiellige Sygdomme, som fra Spanien og Italien, Frankrige og England ere indkomne her med nye Klæde=

²⁶) Dgsaa her blev 1550 fanget i Dresund en Fisk med et Menneskehoved, hvorpaa den havde „som en Munketrands“ (Toufux) og Klæder af Skæl „som en Munkelappe“, hvilken Kongen lod begrave; Hvitfeld II. S. 1545; at dette Dyr har været en Blæksprutte (loligo) er af Prof. Steenstrup oplyst i Dansk Maanedsskrift 1855, S. 63 fg.

²⁷) Th. Bartholini de Cometa consilium medicum cum monstrorum nuper in Dania natorum historia. Hafn. 1665. p. 92-93.

²⁸) Om Misfosstre som Tegn paa Guds Fortørnelse over nye Moder, om Prædikener derimod m. m. ere interessante Notitser meddelte i M ü h s e n s Geschichte einer Berlin. Medaillensammlung II. S. 498.

moder²⁰⁾. Samme Virkning af samme Aarsager antager den omtrent samtidige Rector Niels Bredal, naar han i sit *Børne=Speigel* (Åbhvn 1568. 4.) rimer saaledes:

„Siden Danste fik engelske Klæder at drafue,
monne de og engelske Svedeslyge hafue;
der franskofke Klædebon kom her i Land,
kom og franskofke Pøkker blandt Qvinde og Mand.
Dessligeste med flere nye Klædebon og Sygdom at have,
som er en Advarsel og timelig Blave.“

Giennem hele det følgende Aarhundrede vedvarede endnu disse herskende Forestillinger om saadanne, mod nye Klædemoders Indførelse og Brug advarende Misfostre. Blandt hidhørende Velighedspeicer kan eksempelvis nævnes:

„Sørgeligt Spektakel og Bundertegn nu nyhigen seet paa et nyfødt Pigebarn udi Mørksøie liggendes i Soffelunds=herred udi Gladsaxe Sogn, til et ynkeligt Skuespeil for alle dem, som gienstridigen imod Guds alvorlig Trubsel, holde hart ved deres ny Moder, høye Topppe og forargelige Klædedragt (af Hans Nielsen, Sognepræst sammesteds)“ Åbhvn 1625. 4.

„Man saae bag paa Misfosterets Hoved“, hedder det her, „en høi, bred, rund Bue af Risp, noget i Høiden spidsagtig, i Munster som hine virkede Huer eller med Staaltraad opreiste Sørgehatte, og andre saadanne forargelige Huer, som nu af Qvindekønnet, Udel og Ulabel, Fattige og Rige fast ubetænket og modvilligen, mod mange saadanne Guds Bredes Tegn og daglig Formaning bruges“.

Det var netop i dette Aar, at Christian IV begyndte at deeltage i Trediveaarskrigen; til de truende Udsigter i

²⁰⁾ Et Sted af dette Skrift om franske Pøkker, som kom ind i Landet med fransk Klædedragt og Sæder, er anført i *Terpager, Ripæ cimbricæ* p. 547.

denne Anledning hentyndes derfor flige og andre Tegn i Naturen. „Endog det er i saadan en bedrøvelig Tid“, skrev en københavnsk Præst i samme Aar, „seer man ingen Poenitentfæstegn hos vore Folk, men nye Moder og hoffærdige Klædebragt gaaer i fuld Svang . . . Føsterne af Moderens Liv vidne, med andre store Land- og Stadsplager, at saadan Hoffarts Stank mishager Gud høilige“³⁰⁾.

I et andet, med Titel:

„Underlig og overnaturlig Fødsel, seet i Nagskou i Hol-land 1628 d. 25de Augusti.“ Bbhvn 1629. 4.

beskrives et paa Titelbladet afbildet Misføster, hvis Aar „vare ganske stakkede med tykt Klød, ligesom de store vide Buxer at ligne ved; . . . Venene vare ligesom de Støve, med store opsmæiede Kraver“³¹⁾.

Det var aldeles overensstemmende med Tidsaanden, at Regieringen stundum fandt sig bespøiet til at indhente de Høilærdes Betænkning om, hvorvidt saadanne Misføstre kunde anses som vedvarende Bink fra Himmelen. Saaledes

³⁰⁾ Molbechs Nordisk Tidsskrift III. S. 420. To Aar senere, da de Keiserlige huserede i Holsteen og Sylland, formanede Constitorium ved et eget Program Studenterne til at betænke de mangehaande Ulykker, Pest, Krig, Overfømmelser og Hungersnød, hvoraf Landet hiemsøgte, og advarede dem om, at afholde sig fra overdaagig Klædebragt og nye Moder, der ved den Leilighed saa tydeligt som muligt beskrives paa Latin; Nyerups Univer- sitetsannaler S. 111. En lignende Formaning udgik 1642; S. 112. Et Mandat i lignende Anledning udkom fra Magistraten i Slesvig, under 12. Oct. 1628; Falks Staatsbürgerl. Magazin X. S. 244. Under Københavns Beleiring aflagdes derfor „nib- bede Huer“ og anden usømmelig Dragt; Hjørrings Levers- politie fol. b. 3.

³¹⁾ Jvfr. hvad der om nye Moder og Misføstre som Virkninger af hine, forekommer i Dedicationen foran A. Rafns „Himmelske Herredag“, Bbhvn 1633.

udgif, under 31te Jan. 1631, til det theologiske Facultet, „Bispen og menige Theologos ubi Universitetet i Kiøbenhavn“, et Rescript af følgende Indhold: „Vider, at efter som aldeles ingen Tvivl er, at Gud den allermægtigste jo høiligen fortørnes af den store Hoffart, som Menneskene ubi denne Tid følger, særdeles med deres Klædebon, toppede Luer og anden letfærdig Dragt, saa at endog Gud i Himmelen sin særdeles Mishag til saadant, ved underlige Fødsler og adskillige Tegn tit og ofte giver tilkiende; thi bede Vi Eder og naadigst ville, at I dette flittig af Guds Ord overveie og Os Eders Betænkende meddeler, hvad derudi gubeligen kunde anordnes“³²⁾.

³²⁾ Det er interessant, i dette Tidrum at træffe en Forfatter, som, skøndt Geistlig, dog med sundt Omdømme og et rigtigere Blik end man paa den Tid var berettiget at vente, betragter og udvikler de i flere, især oekonomiske, Henseender skadelige Følger af hyppige Modeforandringer i Klædebragten. Af en flensborgsk Præst, Wolfgang Duw, findes et Skrift med Titel: „Nothwendige Erinnerung vom Misbrauch der Kleider, da viele Christen in defectu, viele in excessu sündigen, d. i. viele aus Mangel zierlicher Feyer- und sonntäglichen Kleider, aus der (!) Kirchen, vom Gehör göttlichen Worts und Gebrauch des Hochw. Abendmahls wegbleiben; viel mit üppiger alamodischer Kleiderpracht sich hochmüthig erheben“; Hamburg 1663. 8. I Dedicationen til Flensborgs Magistrat klager Forfatteren over den Letfærdighed, hvormed næsten i hvert Aar og efter ethvert Bryllup (!), nye Moder indførtes fra Udlandet. I den korte Tid han der havde været Præst (siden 1660), havde han seet 3 à 4 Forandringer i Klædebragten. Følgerne heraf vare en usforvarlig Pengespilde og alle Stænders Forvirring, da Bonden i Klædebragt vilde gjøre det lige med Borgeren, denne igjen med Adelsmanden, denne med Greven, og denne med Fyrsten; endelig, en almindelig Svækkelse af Næringsveiene, da Penge unddroges fra disse, for at sødes paa Pynt. S. 154 vises, at det især var Fruentimmerne, som for-tiente Daddel ved den Løselighed, letfærdige Nyhedssyft og Usædelighed, deres Moder lagde for Dagen. Allerede 70 Aar tidligere

Det Anførte viser, hvad man i og for sig selv kan formode, at det fornemmeligen var Qvindkønnets meer omskiftelige, stundom maaskee ogsaa kostbarere og mindre sædelige Moder i Klædebragt, Hovedpynt m. m., der, ved saadan Leilighed tiltraf sig Bedkommendes rejsende Opmærksomhed. Saaledes i Slutningen af det 17de Aarhundrede opkom og udbredtes over hele Europa, her allerede i dets ottende Decennium, en under Navn af Fontanger bekiendt og endnu ind i det 18de Aarhundrede brugt og yndet qvindelig Hovedpynt³³⁾. Hvad enten nu denne Modes Oprindelse fra Ludvig den 14des Elskede, Hertuginde af Fontange, hvem den skulde sit Navn³⁴⁾, eller dens Kostbarhed var Aarsag dertil, nok: ingen fransk Mode synes, baade i Tydskland og her at have vaakt større Forargelse og Forsølgelse, især blandt Geistligheden og Almuen, end netop denne.

---

bedømte den gamle, forstandige A. Hvitfeldt de hyppigen veglende Klædemoder omtrent paa samme Maade: „Vare nu bedst, at vi bleve ved gammel Skik og Sæder, da gif det bedre til, end det gaar nu, da havde man Penninge udi Landene, istedet at de nu forsødes udi Klædebon“; *Krøniker* S. 1552.

³³⁾ Holberg selv antager dem ellers (*Kirkehistorie* II. S. 284, jvfr. *Mor. Tanker* S. 40) for at være langt ældre. I Begyndelsen af det 15de Aarh. prædikede en Carmeliter mod Fruentimmerens Fontanger, „hvilke, Tid efter anden, opvogede til saa mange Etager, at de saae ud som høie Træer. Men han udvirkede intet andet dermed i Frankerig, end at forsøge Fruentimmerets Lyst; thi da han forlod Landet, vogede de end en Etage høiere.“

³⁴⁾ Denne Pynt skal have havt sin Oprindelse deraf, at Hertuginde engang paa Jagt havde hittet paa at beskytte sig mod Solen ved en Opsats af Blade og Qviste; hun døde omtrent 1681. Den beskrives i 9de D. af det store tydske *Universallexicon*, og i et plattysk Digt fra Slutningen af det 17de Aarh. anført i Schütes Holst. *Biot.* II. S. 170. Endnu 1749 omtales den blandt de københavnske Moder i 1ste Bd. af Beaumelle, *spec-tratrice danoise* p. 170.

Man gjorde den latterlig i Folkeviser (Thar Sanders Schauplatz ungereimter Meinungen und Erzählungen I. 4. St. S. 310), og endnu i Holbergs Tid prædikede Præsterne mod disse Fontanger „som de sagde var at efterabe Fanden, der haver Horn i Panden“³⁵). Denne qvindelige Hovedprydelse, som for øvrigt i den lange Tid maa have undergaaet saa mange Forandringer, at dens første Oprindelse vel neppe mere har været kiendelig, synes altsaa omtrent at have havt samme Skiebne, som Parykkerne, ved disses første Opkomst³⁶). Begge Moder bleve endog i sin Tid, som

³⁵) Moralske Tanker S. 327; Opuscula II. p. 155; Philosophus ubi egen Subbildning II. 2. Ogsaa i Bergen bleve, i Holbergs Ungdom, de fornemmere Fruentimmer, der bare Sætter og Fontanger, haane af de gammelbogs Borgerkoner; Holbergiana af Boye II. S. 144. I et Forsvar for Maffesrader, indført i Ugentlige Tillæg til Adressecontoirets Efterretninger 1767. Nr. 27. hedder det: „Paa hoormange skønne Sædelærdomme har ikke de hellige Betragtninger over Fruentimmerets Modeforandringer været frugtbare? Deres Topper og Sætter, Favoriter og krøllede Naffer, Fiskebeensstørter og Faldblader ere bleve anseete som Tegn for den yderste Dom. For meer end 30 Aar siden, da Fruentimmeret af Borgerstanden endnu var Hat og Hue, bleve de, som lode sig see med de saakaldte Fruentimmerkapper, holdte for letfærdige Dvinde“. Præsterne anvendte her det Sprog af Bibelen: at Ingen kan lægge en Aen til sin Vært. Om to, i Aarene 1690—91 udkomne svenske Skrifter, det ene for, det andet mod Fontanger, s. Wieselgrens Sveriges sköna Litteratur III. S. 418.

³⁶) Det ældste Vidnesbyrd om Parykkers Brug hertillands forekommer uden Tvivl i et Synodalsforbud af 1628; Pontoppidans Annales eccles. III. S. 31. Ved A. 1645 nævnes de første Gang som brugte af Studenterne; Nyerups Universitetsannaler S. 169. De maae da hos os være langt ældre end der antages i G. L. Badens Afhandlinger III. S. 187. Ogsaa i Christian d. 5tes Tid hentydede man Misfostre til denne Mode; Pontoppidans Menoza III. S. 485. En Pungeparyk hørte til Lakeiernes Costume paa den Tid da H. skrev sin Maffesrade, (I. 11).

Overdaadighedsartikler, Gienstand for Finantsoperationer; thi kort efter Udbrudet af Krigen med Sverrig blev her, ligesom under Friderich I. i Preussen, ved en Forordning af 22de Sept. 1710 lagt en Skat paa Parhykker, Fontanger eller Sætter. Hvorledes denne Skat blev optaget, og hvad den omtrent indbragte i det første Aar, netop i Ebeltoft=By, hvor Holberg har henlagt Scenen for sin Zulestue, erfares af en Skrivelse fra Byfogden til Stiftamtmanden (24. Nov. 1710) „Folk her bære Parhykker mest af høi Fornødenhed, og som knap er en Rdlr. værd. Deres Koner bære tarvelig Dragt paa Hovedet, som bestaaer mestendeel udi en kort Silke= eller Taftes=Hue, med et Par Rader sorte eller hvide Kniplinger af ringe Værdi. Haandværksfolks Qvinder og deslige bære høiere opstufne Huer end de andre, omendskiøndt at samme Hoveddragt dog i sig selv ikke er af nogen Consideration. Det er langt fra ei saadanne prægtige Hovedtøier og Fontanger, som Dienstepigerne i Kiøbenhavn bære“; (Hübertz, Aftstykker om Aarhus III. 52). 3 Ebeltoft udgjorde Skatten af 9 Parhykker, 3 Fontanger og 23 Topper og Sætter, samt $\frac{1}{3}$ af Dienstepolkens Løn, ialt 67 Rdlr 66 s; i Horsens af 54 Parhykker, 8 Fontanger og 3 Topper i alt 111 Rdlr; i Randers af 58 Parhykker, 79 Topper 288 Rdlr; i Mariager brugtes 14 Parhykker (Sammeft. S. 48)³⁷⁾. At nu Overtroen letteligen kunde bringe Misfostre, baade menneskelige og dyriske, i Forbindelse med disse Fontanger og lignende qvindelig

³⁷⁾ Ogfaa de Kiøbenhavnste Studerende vilde man paalægge denne Skat, hvorom Følgende i Acta Cons. under 30. April 1712: „Efter som Rodemeesterne have ansvrevet Studenterne i Collegiis til Perugve=skatten, blev sluttet, at som de ere alle fattige Karle og ligge derudi som „Almisjebørn“ R. Magn. da vilde berom indgive Memorial til Rentekammeret til deres Befrielse“

Hovedpønt, kan sluttet af det Foranførte³⁸⁾; selv lærde Læger, som Th. Bartholin, kunde ikke undlade ved forekommende Beskrivelse af deslige Phænomener, i det ringeste, at bruge hine Gienstande til Sammenligning³⁹⁾. En samtidig Begivenhed af denne Art, som Holberg muligt kan have havt i Tankerne da han skrev sit Stykke, er opbevaret i en Gadevise, trykt i Aaret 1720, med følgende Titel:

„En ny Vise om en Huusmandskone, boende en halv Mil fra den Stad Winger, faa Mile fra Christiania i Norge, som sidstleden 4de April 1720 fødte et vanskabt Foster, ligesom to Pigebørn med alle fuldkomne Ledemoder, som havde to Hoveder og Gevæxter derudi, ligesom en Fontange, havde fire Arme og fire Fødder, men ikkun een Mave, som disse to Corpora vare ved, hvilket Foster en Times Tid efter Fødselen døde.“

Netop i Anledning af den Fod, hvormed Jeronimus i nærværende Scene for sin Kone bekræfter Fortællingen om Kalven, har Holberg auslillet Betragtninger over Tilladelig-

³⁸⁾ Om Kalve og Lam fødte i Fyen 1690 med Hudgevæxter, der lignede Fruentimmernes Fontanger, s. Rahbek om Holberg I. S. 274; Dansk Minerva 1817. Juni. S. 76. Biskoppen i Skara 3. Swedbergs Hustru (gift 1683) lod sig af Moden forelede til at anlægge Fontanger, men da hun hørte, at en Kalv var født paa Gulland med en lignende Gevæxt, kastede hun dem paa Ilden; Svensk biogr. Lexicon XVI. S. 284.

³⁹⁾ Et i Ribbyn født Misfoster (Acta medica & philosophica 1671—72 p. 53) beskrives saaledes: „cutis pilosa laxior in fronte cingulum crinale (Fontange?) referre videbatur, quo fæminæ hodierno more superbiunt. Qua facie monstrosa depictus puer cum cantilenis per plateas circumferebatur“; jøfr. 1673 p. 2. IV. p. 323. Bartholin troede virkelig, at saadanne Misfostre betydede Ulykker; s. hans Skrift de Cometa p. 93; men at dog ikke alle lærde paa hiin Tid deelte denne Overtro, kan sluttet af et Brev fra Prof. Jacob Bircherod til ham selv i hans Epistolæ III. p. 314.

heden i det Hele af saadanne Eder i Skuespil (Epistlerne III. Nr. 267); jvfr. Rahbek I. S. 121.

12. Sc. Skolemesteren: . . . „Hvor mange Himle „er der?“ . . . Tutti: „Der er 7 Himle, den eene lige „højt fra den anden“.

Med disse syv Himle har Holberg maaskee tænkt paa Legendens om de syv Himle, Muhamed kom til (Heltehistorier. II.); Glashimmelen nævnes ogsaa i Ulysses von Sthacia IV. 13. Ligesom Skolemesteren her statuerer syv Himle, saaledes antager Nibefogden i Erasmus Montanus (III. 5.) „tolv Himle, den ene høiere end den anden, indtil man kommer til Krysthimmelen“. Man bringes herved til at tænke paa de tolv Tegn i Dyrerefsen, Solens tolv Huse hos Orientalerne, de tolv himmelske Boliger i det eddiske Digt Grimnismaal m. m.⁴⁰). Naar Skolemesteren, til Understøttelse for Zulestuers Tilladelighed, endvidere paaberaaber sig visse Sententser af den „flogede og skarpsindige Herremand ubi Rom“, Plinius, da maa han nærmest have tænkt paa Stedet i Plinius den Yngres Epistler, 1ste B. 9de Brev: „postquam — corpori vaco, cuius futuris animus sustinetur“; og i 8de B. 21de Br.: „qua ratione ductus, graviora opera lusibus jocisque distingo“. Med Hensyn til den Fugl Phœnix, der omtrent paa samme Maade beskrives af Herodot II. c. 73 og af Plinius, Hist. nat. X. c. 2. og fra hvilken Skolemesteren ligeledes henter et Argument for sin uforgribelige Mening, kan anføres Holbergs Epistel (III. Nr. 247) til „Collegium politicum paa Landet“, om denne Fugl, „hvoraf vore Oratorer og Prædikantere tage de her-

⁴⁰) Jvfr. de gamle nordiske, finske og andre Folkeslags Forestillinger om ni Himle eller Verdenser; F. Magnusen's Eddalære III. S. 182—213. Sammes „Første November og Første August“, S. 184.

ligste Vignesser, for at vise Opstandelsen og andre vigtige Religionsartikler"; jvfr. følgende Ep. Rimeligviis har han ogsaa her havt samtidige Træk eller Anekdoter i Tankerne. Citatet af Aristoteles forekommer i hans Politica I. c. 2.

At en Skolemester, (saaledes kaldtes ogsaa Christian den 4des Døttres Lærer Mag. Christopher Christensen i hans Bestalling af 2den Febr. 1631), i det 18de Aarh. Begyndelse var det samme som vi nu kalde en Huuslærer, kan sluttes saavel af dette Stykke (og Barselstuen III. 4.) som af Holbergs Danm. og Norges Beskrivelse S. 19, hvor han mere betegnende kaldes „Skolemester ubi Huset“; jvfr. Rhodes Hollands og Falsters Beskr. II. S. 222. Ved Skolen (9de Sc.) forstaaes her det Værelse i Huset, i hvilket Børnene meddeelttes den Underviisning, hvoraf her gives en Prøve. At Ideen til denne Examination kan være laant af et i sin Tid bekiendt Dpbbyggelseskrift: M. Saxes „aandelige Spørgsmaalsbog“ (Præstepinen) overs. af H. Gunnarsen, af hvilken mange Dplag høves fra 1601 til 1785 og maaffee senere, er bemærket af Boye S. 202. Et Slags Sidesykke dertil afgive Cr. Montanus's og Beer Degns giensidige Spørgsmaal og Svar (III. 3.)

13 Sc. Angaaende Stykkets Sulestue, med tilhørende Sulelege m. m., kan henvises til det Foregaaende. De Fremmede, som indfinde sig i „underlig Skikkelse og Klæde=dragt“, erindre om den ovenanførte Politieplacat af 20de Dec. 1726 mod Sulestuer m. m., hvori omtales de „Gade=Uordener, ja endog Plyndring og Drab, der af deslige ryg=gesløse sammenløbende Folk, hvorunder adskillige Mafave=rede og Formummede jevnlig befindes, ved Leilighed af sliq Samqvem, Mattesæde o. s. v. forpøves“. Allerede Forordn. af 21de Jan. 1688 og 22de Oct. 1701, Cap. 3. § 3. indeholdt Bestemmelser om, at formummede, svær=tede og forklædte Personer, der løbe langs Gaderne

og ei vilde give sig tilkiende, skulde paagribes og straffes. Om Helligtrekongerlys (S. 4. 7. 12), der ikke forekommer i Vid. Selskabs Ordbog, s. Boye S. 202. Her betyde de vel det samme som Zulelys, eller de Lys, der Zule-Aften antændtes for hver Person ved Bordet, og som paa visse Steder brændte hele Natten foran Egteparret, for hvem det længst brændende Lys bebudede, hvo af dem der skulde overleve den anden⁴¹). Denne Skik, der maaskee stod i Forbindelse med de, paa mange Steder brugelige Zulebaal og Zuleblus, kan vel uledes fra Nordboernes Glæde over at være Vinterfolhverv forbi (Magnusen, Første November S. 144). Om den gamle, i flere Lande bekiendte Leeg Blindebuk (Svensk Blindbuck, Tydsk Blindekuh, Engelsk Blindman's-buff, Fransk Colin-Maillard) s. O. Sperling de festo Juel p. 61; Brand, popular Antiquities II. p. 397; Arwidssons Fornfanger III. S. 417. Af Perrilles Replik sees, at et Fruentimmer i denne Leeg kaldtes Blindegied (savnes i Vid. S. Ordbog).

---

⁴¹) Bircherodii palæstra p. 100 fg. S. 176. I Sverrig havde Huusfaderen og Huusmoderen endog deres Lys med sig i Kirken om Zuledagen; Westerbahls Beskrifning S. 6; her ligesom hos os vare de i Form af et Træ, der deelte sig i tre Grene; Rudbeck Atlantica, I. p. 695.

Maskerade.

Ligesom Histrioner af forskjellig Art fra det 11te Aarh. af jævnlig optraadte ved Hofferne og vare uundværlige ved verbflige Høitider, saaledes kændtes ogsaa Maskerader og Maskeradeoptog, i en religiøs Betydning, allerede i den tidlige Middelalder. Det var karakteristisk for den katholske Kirke, at forene det Hellige med det Profane, Ytringer af dyb Andagt med Harlekinader; derfor fandt slige Optog længe, og finde tildeels endnu Sted ved mange til den katholske Cultus henhørende Fester og Processioner, blandt hvilke ogsaa de saa kaldte „Fasnachtspiele“, den nys omtalte Zulebuk, Zulebisp og Stierneløben m. v. kunne antages oprindeligen at have henhørt. I en senere Tid gif saadanne Forklædninger og Maskeringer over til blot verbflige Forlystelser, først ved Hofferne, siden i de øvrige Samfundsklasser.

De ældste Hofmaskerader vare uden Tvivl de, i det 17de Aarhundrede og i Begyndelsen af det 18de, ved flere især tydske Hoffer indførte saakaldte Wirthschafsten, i hvilke Kromanden og Krokonen almindeligen forestilledes af selve de høie Personer, som gave Festen, og Giesterne af de Indbudne eller Tilfagte, der indfandt sig maskerede i forskjellig National- og Karakterdragter¹⁾). Egentlig vare

---

¹⁾ Flögels Gesch. d. Grottestefomischen S. 241. fg.; Plümicke's Theatergeschichte von Berlin S. 58. 64. 96; F. Horns Poesie

disse Wirthschaften improviserte dramatiske Forestillinger, udstyrede med Costumer, Decorationer og Musik. Ideen der laae til Grund var den, at Livet var et Marked, i hvilket forskiellige Folkslag og Stænder toge Deel. En Skærsliber forestillede den lystige Person der frit turde sige hvad han vilde, og som oftest var det Hofpoeten der overtog denne Rolle. Ellers valgtes han ved Lodkastning; selv Leibnitz skal i saadanne Wirthschaften ved det brandenborgske Hof ei have undslaaet sig for at forestille en pralende Tanddoctør; som overhoved Berlin, uagtet Friderich Wilhelm's Sparksomhed og Raahed, udmærkede sig ved dette Slags Forlystelser, der vel ogsaa, i det Hele, faldt i hans burleske Smag. Derfor blev ogsaa 1728 et pragtfuldt Wirthschaft holdet i Dresden, i Anledning af hans og Kronprindsens Nærværelse.

Disse Forlystelser efterlignedes naturligtviis af det danske Hof, hvor allerede tidligere ved enkelte høitidelige Leiligheder, f. Ex. ved den udvalgte Konges Christian den 5tes Bryllup 1634, tillige vare givne Valler en Masqve (Schlegels Samml. zur dän. Gesch. II. 2. S. 35 fg.) J. A. 1652 nævnes for første Gang et saadant Wirthschaft ved Hofet som da opholdt sig i Flensborg, i Anledning af en fyrstelig Formæling²⁾. Men hyppigere bleve disse Hof-

---

und Bereitsamkeit der Deutschen II. S. 2 fg.; Prutz, Vorlesungen über die Gesch. d. Deutschen Theaters S. 132—33; N. M. Petersens Bidrag til d. danske Litt. Hist. III. S. 686.

²⁾ Nyerups Frederik III. S. 424. Hertil kan ogsaa henføres en tudsk dramatisk Forestilling, hvori Personer af den kongelige Familie og af Hofset optraadte, som under Navn af Masquerade 1663 blev opført i Skoven ved Frederiksborg, i Anledning af den sachsiske Churprindses Forlovelse med den danske Prindsesse; sammest. S. 422. I denne Anledning gaves formodentlig ogsaa en italiensk Ballet, hvortil følgende Text synes trykt: Il Cadmo Introductione d'un giocosso Combattimento è balletto,

Forlystelser, som Alt hvad der hørte til Hofpragt, dog først under Christian V. Fra 1684 af omtale de offentlige Blade jævnlig saavel Maskeerader (ogsaa kaldte Mummebands) paa Slottet i Kiøbenhavn, som Uysttoure til et eller andet Uystflot, hvorhen Herstaberne forspøiede sig i Raakatterdragter af Amagere, Schweizerbønder og desl.³⁾; endelig ogsaa Maskeerader og Wirthschafsten hos de Store⁴⁾. Enten Fastelavnsmandag eller næstfølgende Tirsdag pleiede man især at anstille saadanne Maskeoptog til Amager, hvor Hoffet da morede sig i Amager=Costume. En Fest af denne

rappresentato in musica nella selue di Friderisbourgh di Girolamo Pignani, dedicato alla S. M. di Friderico III. Copenh. 1663. 4.

- ³⁾ S. Andersen om Maskeerader m. m. i Minerva 1803. I. S. 198—99. I de Bockenhoferske Maanedlige Relationer: Hoffets Tour i „Amagerhabit“ til Nye Amager, d. 8de Febr. 1692; en Hofmaskeerade d. 16de Febr. 1693, nævnes i Vid. Selst. Historiske Almanak for 1772; i Anledning af den blev ogsaa flaaet en Jetton; 14de Febr. (Fastelavns Mandag) og 8de Dec. 1697: „hvorede allehaande Fryd og Uystighed var at see“. Ved 27de April 1699 „blev paa Kiøbenhavns Slot, Dronningen til Ære paa hendes Fødselsdag, holdt og anrettet en prægtig Maskeerade“; Bircherøbs Dagbøger S. 362. Paa Kongens fiftte Fødselsdag d. 15de April var der Fest ved Hoffet med Opera=Musik (Aviserne).
- ⁴⁾ En saadan Fest, som Stattholber Gylbenløve den 10de Nov. 1694 gav Hoffet, beskrives udførligen i de Maanedlige Relationer. Her berettes blandt andet: „I en stor Sal blev St. Mortens Marked holdet, hvorudi var adskillige Boder med mange Slags Galanterier oprettet, ved hvilke Majestæterne, Prindserne og Prindsessinden hos Enhver, ubi et sær Spil af adskillig Slags Maneer, som ved enhver Bod var, vandt et og andet Galanterie; Kræmmerne vare allesammen høie Stands=personer“. Til Erindring om en Hofmaskeerade Mortens Dag 1696 sloges ogsaa en Sølvjetton.

Art beskrives udførligen af den samtibige Molesworth: „Svidetirsdag (Dagen efter Fastelavnsmandag) iføre Kongen, Dronningen, den kongelige Familie, de inden- og udenlandske Ministre, og alle til Hoffet hørende Personer sig den nordhollandske Bondebragt, med viide Beenklæder, korte Trøier, store blaa Huer (thrumcaps); Damerne blaa Skjorter, med en løierlig Hovedpønt. Saaledes udphlyttede sætte de sig paa Vogne; Herrerne, som selv føre, foran, Damerne bagved, og føre ud paa Almager 3 Tjerdingvei fra Byen. Her dansede de efter Lyden af Sækkepiber og skurrende Violiner, og spise Landsbykost af Leer- og Trætallerkener med Træskeer. Naar de nu have tilbragt Dagen med dette Slags Morfskab, hvorved Alle ere lige, og man ikke tager fynderlig Hensyn, enten til den kongelige eller anden Rang, føre de om Aftenen paa samme Maade hjem, beværtet af Statholder Gyldeuløve med en Comedie og et prægtigt Aftensmaaltid, og tilbringe Natten med et Val i det samme Costume, som de hele Dagen have baaret“⁵⁾). Under den næstfølgende Regiering kom Mascarader til at udgiøre et staaende Partie af Hoffets Forlystelser. Bircherods Dagbog meddeeler herom — tildeels dog efter Aviserne — Følgende: 1701. 13de Jan. „blev paa Riøbenh. Slot holdet en prægtig Mascarade, hvor man saae Hoffet forklædt ubi adskillige Nationers Habit, saasom tyrkisk, moskovitisk, persiansk og polsk. Denne Lystighed anfangede Kl. 4 Eftermiddag, da de høie kongelige Betiente herligen til Kl. 8 bleve trakterede,

⁵⁾ Account of Denmark (1494) p. 174; Riegels Chr. V. S. 503. Disse Wirthjschaften beskrives saaledes, at „et vist Antal af fornemme og bekiendte Personer blev antaget, og efterat de i nogle Timer havde haft en sømmelig Forlystelse, demaskerede sig og satte sig siden til Taffel“; Nst, Nyt Archiv for Psykologi, Historie oc. 1ste B. 2det S. S. 114.

og siden indtil sildig ud paa Aftenen adskillig Leeg og Dands foretagen." 21de Jan. „Om Aftenen blev atter igien paa Stottet i Kjøbenhavn holdet en magnifiqué og herlig Masquerade, til hvilken alle de fornemste Hof- og Civilbetiente, med deres udstafferet Fruentimmer sig indfandt, og lode i deres Forklædelses Inventioner ingen Kostbarhed mangle." 1702. 26de Oct. „Blev paa Kjøbenhavns Slot holden en prægtig Masquerade=Dands, Prinds Carl til Öre, saasom hans dies natalis i Dag indfaldt." 1703. 19de Febr. „Ved Hoffet holdtes denne og næstfølgende Dag, adskillige heel artige Masquerader, meest for at fornøie det fyrstelige Høfstat af Mecklenborg, (den regierende Hertug Friederich Wilhelm og hans Broder), som sig ibidem jævnlig indfandt." Fra 1710 af holdtes hver Onsdag Masquerader paa Stottet, for Alle og Enhver, i hvilken Anledning endog et eget Reglement udkom under 4de Januar, som bestemte med hvilke Slags Masquer det ei var tilladt at vise sig^o). Hvorlænge disse regelmæssige Hofmasquerader have vedvaret, vides ikke; formodentlig ere de, for Beføstningens Skyld, eller af andre Aarsager, under Krigens Løb blevne indskrænkede eller ind-

^o) Troiel og Fogtmann, Register over Forordningerne II. S. 1348. S. Toruns Antegnelser (Suhms Nye Samlinger II. 1. S. 8), siges, at de holdtes to Gange ugentlig. Theatrum europæum 1710 S. 296, anmærker ved 22de Jan., at der var holdt en Masquerade i Kjøbenhavn af over 4000 Personer; dog — tilføies der — med strengt Forbud mod hvad, især i geistlig Henseende, kunde give Forargelse. „Derimod — bemærker en samtidig Skribent — anvendte Enhver, som nød den Naade at bivaane dette Divertisement, efter Forstand og Eone, al optænkelig Flib, der at opføre sig saaledes, som det bedst kunde være det kongelige Høfstat til Fornøielse"; Andersen S. 200. „Disse Masquerader — bemærker E. Pontoppidan i et Haandskrift — kostede store Penge og bleve Masquerne tracterede med Vin og Sufferbrød, gjorde store Bander og vare heel prægtige."

stillebe. Af et Rescr. under 14de Jan. 1712 til Politie-
mesteren i Kiøbenhavn, hvorved det, paa Grund af den
nylig ophørte Pest blev forbudt Alle og Enhver at ublaane
Klæder til Nogen, for dermed at forklæde eller mas-
quere sig, tør man neppe slutte sig til andre Masferader
paa den Tid, end de omløbende Masketog ved Julen, da Jule-
ftuer her ogsaa nævnes blandt de „utilbørlige Samqvem“.
Under Krigen fandt naturligviis saadanne Forlystelser ikke
Sted; de kom først paa ny i Gang efter Freden 1720.
Men da de nu indrettede offentlige Masferader stode i Forbin-
delse med de samtidigen paatænkte Skuespil; da en og samme
Mand var Entrepreneur for Vegge, og Masferaderne holdtes
i den af ham opførte Theaterbygning, er der Anledning til
her at give en Udsigt over samtlige disse Forhold, deels
efter Overskou's fortjenstfulde Værk, deels efter nogle Akt-
stykker, der ei have været denne Forfatter bekendte.

Etienne Capiou, Fransk af Fødsel, nævnes første
Gang 1703, da han erholdt Børgerskab i Kiøbenhavn som
Wiinhandler; dog, synes det, med samme Vanskelighed som
den der i en senere Tid fulgte ham, da han allerede i det
andet Aar maatte søge Protectorium for sine Creditorer.
Formodentlig var han allerede i Slutningen af det 17de
Aarhundrede kommen hertil med de franske Hofskuespillere,
da han 1715 findes opført paa det franske Hoftheaters Etat
som Decorateur og Theatermester (Maler og Maskinmester?)
med 100 Rdl. Løn (Overskou I. S. 135. 151.). Saa
Aar efter søgte han dog at aabne sig en mere selvstændig
og indbringende Virksomhed. Efterat Kongen nemlig havde
tilsagt ham Frihed paa at spille her i Staden „med Ma-
rionetter“, ansøgte han om, „at han, foruden denne Tillæ-
delse, maatte nyde allernaadigst Privilegium paa at have
Inspection over alle fremmede Comedianter og Linie-
dandsere, saa at ingen af deslige Folk maae tilstedes at

agere, førend at de med hannem derom ere blevne forenede". Kongen resolberede: „Hvad Marionetterne angaaer, da kunde hannem saadant vel accorderes; men det øvrige kan ikke tillades"; (Extract af hvis ubi Conseilet d. 16de Dec. 1718 ad referendum allerund. er vorden optaget). Næste Aar gif han i Compagnie med den bekiendte Salomon v. Dvoten; de erholdt kongelig Tilbedelse „at agere Comedie i det lidet Giethuus paa Kongens Torv"⁷⁾, men, „som de havde sat al deres ringe Formue derudi, bad de allerunderdanigst, at dennem maatte forundes Kong. allern. Privilegium, at ingen fremmede Comedianter maatte betage dem dette deres Brød eller i nogen Maade være dem hinderlige eller ringeste Indpas giøre, hvorimod Supplicanterne vil obligere sig altid at være forshnet med gode Folk." Conseilet indstillede dette, „som dependerende af Rgl. Mai. Naade". Kongens egenhændige, ikke aldeles tydelige Resolution lød saaledes: „Naar de var i den Stand noget godt at kunne agere, saa kunde deres Ansøgning dem vel vorde acorderet; man vidste ellers ikke, i hvad Stand de var, om de det ogsaa meriterede". (Sammeft. 1ste December 1719). Imidlertid maa Interessentskabet imellem disse To ikke længe have bestaaet. Allerede under 17de Mai 1720 erholdt E. Capiou, „Indvaaner i Kiøbenhavn", kongelig Bevilling, „at han allene maa lade indrette Comedier her sammesteds, og dertil lade forskrive dhgtige og uberhygte Personer, saa at ingen fremmede Comedianter, som agerer Comedier med levende Per-

⁷⁾ Formodentlig ved Siden af den Grund, hvorpaa det kongelige Theater siden blev opført. Her var det altsaa, at Capiou gav sine Forestillinger, inden hans egen Theaterbygning kom i Stand; jvfr. Dverfhou S. 154. Maafee er det ogsaa Stedet, hvor Friderich IV. allerede skal have havt i Sinde at opføre et Comediehuus; Thurah, Hafnia hodierna S. 202.

soner, maa her indkomme, uden de han derefter dertil antager“⁸⁾). Men forinden han kunde iværksætte denne Plan, trueedes han med Ingreb i sin Næringsvei af den saakaldte stærke Mand, der kiendes fra Den Vægelsindede (I. 6.) og Jean de France (I. 2.). Dette var en i sin Tid navnkundig omvandrende tydsk Virtuos Johan Carl von Eckenberg (f. omtr. 1700 i det Rauenborgske), som nedstammede eller foregav at nedstamme fra den gamle tydske Abelsfamilie von Eggenberg. Baade i og udenfor Tydskland viste han sine herculiske og equilibriske Kunster, og gav tillige allehaande theatraliske Forestillinger⁹⁾). I A. 1717 fik han egl. Privilegium paa at vise sine Kunster overalt i de preussiske Stater (Førster anf. St. S. 308.); 1719 var han i Petersborg, og i det følgende Aar kom han med „en Bunde Liniebandsere“ til Kiøbenhavn, hvorhen hans Røbe allerede var naaet¹⁰⁾, og hvor han udgav en Apologie mod nogle for ham graverende Dtrringer i et tydsk Værk¹¹⁾).

⁸⁾ Dette Privilegium er, ved Trykfeil, angivet i Hesperus V. S. 438 at være af 7de Mai og hos Overskou S. 151 af 7de Marts.

⁹⁾ Hans Portrait med Ufbildning af hans Kunster findes foran 21de St. af Haubers bibliotheca magica; jvfr. Beckmanns Beytr. zur Gesch. d. Erfind. IV. S. 79. En udsjærlig Underretning om ham findes hos Førster Frid. Wilh. I. S. 309. fg.

¹⁰⁾ I Catalogen over det Sevelske Bibliothek 2den D. Nr. 695 nævnes: „Beretning om stærke Folk, særdeles om den i Tydskland 1717 bekendte og nu her i Byen værende stærke Mand Joh. Carl von Eggenberg.“ Kbhvn 1720. 8.

¹¹⁾ „Joh. Carl von Eckenbergs abgenöthigte Ehreerrettung entgegen gesetzt denen von etlichen Breslauischen Medicis in der Sammlung pro Anno 1718 über ihn gemachte falsche Reflexionen, der curieuses Welt zum weitern Nachdenken mitgetheilet durch den ordentlichen theatralischen Ausruffer Hans Wurst. Gedrukt im Jahr 1720.“ 4. Alle hans Kunster ere her fremstillede i Træsnit; han paaberaaber sig sine Privilegier fra Kongerne af Frankrig, England, Polen og Preussen, og meddeeler, Ord til

Han anholdt derpaa „om kongeligt Privilegium paa nogle Aar, saalænge det allernaadigst maatte behage Hs Rgl. Maj. at Ingen uden han allene maatte holde Viniebandsfere, Springere og burlesques Comedies i Danmark, og, om Sligt maatte hannem allern. forundes vilde han sætte sig ned her i Staden og trække de Mibler ind i Landet, som han paa fremmede Steder haver fortient;“ (Conseil=Protocol, 15de Januar 1721.) Herimod supplicerede igien Capion, at Sligt ei maatte bevilges, „saasom det geraader ham til Præjudice imod det hannem allern. forundte Privilegium at holde en Bande Comedianter, hvoraf han daglig maa underholde til 30 Personer, og, skulde det allern. forlanges, vil han obligere sig at anskaffe Springere og Viniebandsfere, ligesaavel som den stærke Mand“. Resultatet blev: „Udsættes indtil videre“. (Sammest. 28de Januar 1721.) Et Par Maaneder derefter indkom Capion igien med Ansøgning „om Tilladelse allene at antage og holde Comedianter og deslige Folk her i Byen, saa at Ingen, uden hans Minde, maa præsentere Comedier, Marionetter med videre.“ Derhos begierede han at beholde ubi et Aar endnu „det lidet Giethuus, hvilket General=Commissariatet havde ladet ham opfige“. Den første Post refereredes Kongen, det andet maatte søges ved Gen. Commissariatet; (Sammest. 8de April 1721.) Ansøgningen havde den Virkning, at han under 12te Mai erholdt sit ældre Privilegium stadfæstet og udvidet saaledes, at Ingen som holdt Comedier, Viniebands, Mario=

---

andet, Peter Czars Testimonium af 16de April 1719. S. 21 paaستاer han sit Adelskab; men at han enten skulde have faaet dette fornyet, eller endog være bleven ablet her i Danmark, som forsikres af Plumicke S. 106, Schütze S. 62, Förster og Fl., er vist aldeles urigtigt; i det danske Adelslexicon forekommer han i det ringeste ikke.

netter m. v. „skal efterdags nyde Frihed til at bruge deres Exercitier, undtagen de allene af hannem blive antagne, eller af ham dertil permitterede; hvorimod han skal være forpligtet, at holde saadanne Personer, som med deres Co=medie og Spil for en billig Betaling kan fornøie Alle og Enhver.“ Tillige bevilgedes, „at den Plads og Bygning, som han her i Staden lader indrette og opføre, baade til et Comedianthuus, saa og hvorudi Afssembleer kan holdes, maa ikke allene ubi 15 Aars Tid fra dette Brevs Dato at regne, for Grundskat og Indkvartering aldeles være frie og forskaanet, men samme Plads og Bygning, samt, hvo den efter forn. E. Capion eiendes vorder, skal endog stedse nyde og beholde alle de Privilegier og Friheder, som vi herudinden hannem allern. givet og med=deelt haver, hvorved ogsaa baade ham og dem allern. tillades at holde ugentlige Afssembleer for de af vor Hof og andre Cavalierer, samt flere, af hvad Stand de og ere, som det kunde forlange og hid vilde komme, dog at Alting derved paa tilbørlig og sømmelig Maade tilgaaer“.

(Hesperus V. S. 439—41; Dverfku I. S. 153—54). Mod Pantsætning af sit Privilegium til Generalmajor H. S. Arnoldt og mod Prioritet i Eiendommen, erholdt Capion nu et Laan, der satte ham i Stand til i Sommeren 1721 at erhverve sig en Grund mellem lille Grønnegade og Gøthersgade, hvor han opførte sin Theaterbygning¹²⁾. Bygningen blev fuldført i Løbet af A. 1721 og strax i Begyndelsen af næste Aar blev den taget i Brug, deels til franske

¹²⁾ Dverfku I. S. 152 mener, at Arnoldt skaffede Capion dette Laan af Krigshospitalets Kasse, imod at han pantsatte ham sit Privilegium; men det Arnoldt forundte Privilegium af 29de December 1747 viser, at det maa have været Arnoldt selv, som forstrakte Capitalen, ialt 7000 Rdlr; Dverfku II. S. 58.

Forestillinger af den afflebigede franske Hoftrup, deels til tydske af Comedianter som Capion havde forskrevet¹³⁾. Omtrent paa samme Tid maa Capion være gaaet i et Slags Compagnie med en Landsmand, der forøvrigt ikke nærmere kendes; i Sommeren 1722 anholdt nemlig han og Jaques Sahaux om Moratorium i 3 Aar, saasom de havde anvendt paa det nye Comediehuus over 6000 Rdl., hvoraf de vare skyldige 3000 Rdl., for hvilke de søgtes. Conseilet resolverede (10de Juni 1722), at det skulde „refereres Kongen“. Allerede i Foraaret havde den stærke Mand, ifølge en Accord med Capion, begyndt at vise sine Kunster paa dennes nye Theater¹⁴⁾; men da han her ikke havde megen Søgning, ophørte han dermed efter tre Uger, og opførte et Theater i sin egen Hauge uden for Nørreport, hvor han baade viste Piniebands og gav tydske Forestillinger¹⁵⁾. Capion klagede nu (1ste September 1722) over, „at han ikke vilde betale ham hvad de vare accorderede om, for at lade sine Exercitier see i hans Comedianthuus, saa og at han har forført de tydske Comedianter at spille uden Porten i hans Hauge“. Følgen heraf blev et kongeligt Rescript til Politimester J. B. Ernst af 14de September,

¹³⁾ Hesperus V. S. 423, af „Hamb. Correspondent.“ Under 17de Januar 1722 anmeldes, at han endnu ikke efter Føfte har kunnet begynde sine franske Forestillinger, da der endnu fattedes mange nødvendige Maskiner; men d. 19de Januar gaves de første. Af det Følgende kan slottes, at franske og tydske Forestillinger her have været.

¹⁴⁾ Hesperus S. 424; af Hamb. Corr. 25de April; Overskou S. 154. 173.

¹⁵⁾ Paa denne Tid ansøgte han ogsaa om, „at han med sin Bunde Piniebandsere maatte lade see deres Exercitier om Søndagene, naar Gudstieneste er endt.“ Men der resolveredes, at „Supplikaanten skal holde Søndagen hellig saavel som Andre“ (Conseil=Prot. 8. Juli 1722).

hvorved erklæredes, at der i slige Tilfælde ikke maatte gøres nogen Forffiel mellem Staden og dens Grund, hvorfor Eckenberg strax skulde ophøre med sine Comedier og sin Liniedands, og ikke gjøre Capion noget Indgreb i hans Privilegium (Hesperus VI. S. 235). Dette Forbud, der viser Capion som mere begunstiget end Rivalen, foranledigede da denne til at forlade Danmark¹⁶⁾.

Da nu gientagen Erfaring havde viist, at hverken franske eller tyske Forestillinger paa det nye Theater vilde svare Regning, faldt man endelig paa at forsøge om ikke danske Skuespil bedre kunde tiltale det københavnske Pub-

¹⁶⁾ I A. 1723 anmeldtes hans Gaard med Hauge til Salg, men er dog neppe bleven solgt; thi d. 16de Mai 1725 foretoges i Consellet en Ansøgning fra en nylig ankommen „Balanceerbande“ om Tilladelse „at lade see deres Exercicier og at de dertil maatte betiene dennem af den Bygning og Have under (!) Nørreport, som den saakaldte Stärkemand har ladet indrette“. Endnu 1735 var Stedet bekendt som „den stærke Mands Hauge“. 1732 optraadte han i Preussen, hvor han med Prædikat af kongelig Hofcomediant fik Generalprivilegium paa at vise alle sine Kunst og tillige give theatraliske Forestillinger, i Begyndelsen ogsaa med Marionetter, „zur Recreation und Zeitvertreib derjenigen, so nicht viel zu thun haben“ (Plümicke, Theatergeschichte von Berlin S. 111). Dgsaa her kaldtes han „der starke Mann“ og blev tillige „Unternehmer der Assembleen, die in dem Fürstenhause wöchentlich zweimal stattfinden“; Geneal. diplom. Jahrbuch für den preuss. Staat I. (Berlin 1841) S. 78. Da han var formuende, købte sig et Hus i Berlin, skaffede Kongen hvide Rekruter m. m., var han meget begunstiget; Collegierne erholdt endog en alvorlig Befaling, at de skulde tage Billetter til hans Forestillinger, som Medlemmerne daglig skulde besøge; Prutz, Vorlesungen über die Gesch. d. deutschen Theaters S. 312. Endnu 1739 og 1744 viste han sig i Hamborg, som kongelig preussisk privilegeret Hofcomediant, Liniedands, Voltigeur og Luftspringer, gav tillige „Hauptactionen“ og „Nachspiele“ m. m.; Schüze, Hamburgische Theatergeschichte S. 61. 68; Plümicke S. 200. Han døde 1760.

licum. Mærkeligt er det, at man ikke tidligere havde fattet denne Bæe; da theatraliske Forestillinger i Modersmaalet allerede for meer end hundrede Aar tilbage kiendtes i Danmark og ikke længe før den Tidspunkt, hvorved vi nu dvæle, her havde fundet Sted ¹⁷⁾). Det kan derfor være af Interesse at kiende de Hindringer, som, i det ringeste efter en samtidig ikke ubegavet Digters Anskuelse, mødsatte sig en i egentlig Forstand dansk Skueplads. L. Keenberg yttre sig nemlig i sin i Aarhundredets Begyndelse forfattede *Ars poetica* herom saaledes (*Poetiske Skrifter* II. S. 50—51).

„Saa seer man i Comedier,
 Hvad dagligen sig hender.
 Om dette dog hvad tiener her
 at ville Regler byde?
 Vor danske Geist for ærbar er,
 end sig dermed at brøde?
 Men ei fordi man jo hos os,
 saavel som andre Steder,
 Vel finder en Misanthropos,
 en Knark, en hellig Peder ¹⁸⁾).
 Hvo kan og sige, det vort Sprog
 saa fattigt er af Evne,
 Man jo dermed en Gæk og Drog
 beskrive kan og nævne?

¹⁷⁾ I Maanedlige Relationer Januar 1691 læses Følgende:
 „Endeel Skolepersoner haver en artig Comedie i det danske Sprog forestillet, og siges at bekomme den Raade, de den for Hs. Maj. til Høve maae agere“. Disciplene i Herlufsholms Skole agerede i Julen 1697 en Comedie om Kong Davids to Sønner Abdonia og Salomon; ogsaa her optræder en Courtisan, „som holder med begge Partier.“

¹⁸⁾ Her sigtes da til Molieres *Misanthrope* og *Tartuffe*.

Bort Elima, jeg vil give Magt,
 endeel kan forarsage;
 med Norden Pikkelhærings=Dragt
 ei passe vil og mage.
 Men allermeeft vor Fattigdom,
 der Sindet gjør til Slave;
 Naar Maben ledig er og tom,
 forgaaer Poete=Gave.
 Thi naar Os maner Creditor
 for Hovedstol og Rente,
 naar Skatter exequeres for,
 Hvad kunne vi da vente?
 Bekymring, der os trykker hart,
 og, ved en ledig Skuffe,
 Vi nødes til at glemme snart
 Adelphos og Tartuffe:
 Et sørgeløs og freidigt Sind
 sig for Theatret stikker;
 Derfor først er kommen ind,
 og seet i Republikker.
 Hos Grækerne det ind var bragt
 Før de Philippus kiendte“.

Smidlertid henrandt omtrent 20 Aar efterat dette for et
 dansk Nationaltheater ugunstige Prognosticon var stillet, før
 Tanken om et Saadant opstod og bragtes til Udførelse, og
 det af en Udlænding, nemlig af Capions Landsmand, René
 de Montaignu, en videnskabelig dannet Mand og routineret
 Skuespiller, der allerede 1689 var ansat ved den franske
 Hoftrup hvis Leder han var fra 1701¹⁹⁾. Efterat de

¹⁹⁾ Overskou I. S. 122. 134. 144. 266. At han maa have forstaaet
 Latin, kan sluttes af, at han 1720 udgav en fransk Oversættelse af
 Casp. Bartholins latinske Tale i Anledning af Freds slutningen.

franske Skuespillere i September 1721 vare affkedige, beholdt han, som personligen yndet af Friderich IV., under 14de August 1722 kongelig Bevilling til her at indrette og forestille Comedier i det danske Sprog, dog at G. Capion i de ham 1720 og 1721 forundte Privilegier ei derved fornærmes, „hvorfor han sig derom med fornævnte Capion (som bør modtage billige Conditioner) i Mindelighed haver at forene“ (Hesperus V. S. 442; Overskou I. S. 159—60). Denne første danske Skueplads aabnedes da d. 23de September 1722 med Gniieren af Moliere. Dagen, da det første Holbergske Stykke, Den politiske Kandestøber, første Gang er spillet, kort efter Skuepladsens Aabning, kiendes derimod ikke; men, ligesom Holberg med Føie kaldte sig selv Stifteren af vor Skueplads, saaledes erkjendte han ogsaa Montaigu som den dramatiske Kunsts første Leder hos os (Epp. V. I. S. 11. 25).

Da Entreprenuerne for det nye Institut, navnlig Capion som Bygningens dengang i det mindste nominelle Eier, havde Banfselighed ved at opfylde deres pecuniære Forpligtelser²⁰⁾, var det naturligt, at han vedblev at benytte sit Assemblies- eller Masquerade-Privilegium, som synes

²⁰⁾ Ifølge Rescr. af 6te Nov. 1722 skulde der af det, der indkom hver Spilleaften, forlobsd erlægges 10 P. til Fattigvæsenet; men da „vedkommende Interessenter ubi de nye oprettede danske Comedier“ i denne Anledning indkom med en Memorial, blev, under 20de s. M., „i Henseende til den store Bidtsøftighed, de med deres Creditorer endnu hensidde ubi, og de Beføininger, som de paa dette nye begyndte Værk have maat giordt, og dalgigen maae gjøre“, denne Afgift nedsat til 6 Rdl. for hver Uge der spillede; Hesperus VI. S. 237—38. I den første Vinter spillede der to Gange ugentlig for et talrigt Hums; Hesperus V. S. 428; det var den „gylbne Tid“, i hvilken Skuespillerne „frygte at see Galleriet nedfalde“; Com. Liigbeg. Sc. 5.

at have været temmelig indbringende²¹⁾. Men end ikke dette Hjælpemiddel formaaede at bringe hans Financer paa Fode. Allerede kort efter Skuepladsens Aabning maatte han rømme for Gæld. Den 20de Jan. 1723 foretoges i Conseilet en Ansøgning fra Hof=Operisten Johan Keyser om, at Capions Privilegium maatte forundes ham for at indrette en Opera heri Staden, „efterfom Capion har maattet absentere sig for Gæld“; hvilket imidlertid ikke blev bevilget. Uden Tvivl var det under hans fallerede Tilstand, at Enkelte af Skuespillerpersonalet benyttede hans Privilegium til at skaffe sig en Bisfortieneste, ved selv at give saadanne Afsambleer med eller uden Maske. Dette kan formodes af følgende trykte Bekjendtgjørelse fra Ulføe, en af de meest yndede Skuespillere ved det Capionste Theater:

„Insinueres Dette hermed paa det allerhyndigste og ærbødigste til mine Højædle Patroner samt Højfornemme Belyndere og Venner, at jeg har berammet at anrette en smuk og honnet Afsamblee førstkommende Mandagen den 5te April Klokken 5 om Eftermiddagen, paa Comoedie=Huset i lille Grønne=Gade, med følgende Conditioner:

1) Bliver Enhver, som vil i Salen indfinde sig, opvartet med Thee, Kaffe og frie Musique, og ellers, saa vidt mueligt er, til Fornøjelse accommoderet og betales da pro Persona 2 Slettedaler. 2) Skal der, foruden den ordinaire Musique, de Lysthavende til desto mere Fornøjelse, gøres en smuk Musique med 5 Viol de Gamber af masquerede

²¹⁾ Hesperus V. S. 425—26; Afgangen til Afsambleerne, med og uden Maske kostede 24 fl pro Persona, hvorfor tillige opvartedes med Thee, Kaffe og Chocolate, samt Bassetspil. Ved Privilegierne for den nye Skueplads af 29de Dec. 1747 og 11te Sept. 1750 blev bevilget, at Huset ogsaa maatte bortleies til „Afsambleer og detslige Forsamlinger, hvorunder dog ei maa forstaaes Maskerader“; Overskou II. S. 53. 110.

Personer. 3) Bliver en smuk Sølv Snustobaks = Daase opfat, hvilken den Høystkastende som en Gevinst strax vorder præsenteret. 4) Kan Enhver, haade Fruentimmer og Mandspersoner, være masqveret. 5) Nyder alle honette Fruentimmer frie Entree, dog at de tilforn ville behage at forsyne sig med mine Billetter, som kan affordres i mit Logement hos Gørtleren Mr. Callenberg i Klareboderne. 6) Enhver Person i Logen gir 2 Mark. Ellers betales for en heel Loge 1 Sldr. Paa Galleriet gives 1 Mark.

Riibenhavn d. 24 Martii 1723.

Jeg lever Enhver, efter Stand og Vilkaar, Deres allerhødmhgste, ærbødigste og tjenstvilligste Tiener.

Johannes Ulføe.

Johan Nicolai Ulføe hørte til den ældste Skuespillerstamme, ved hvilken han holdt ud lige til Skuespillenes Ophør, og man kiender hans personlige Forhold noget nøiere end hans øvrige Kammeraters²²⁾. Rige som flere af Skuepladsens ældste Personale, og i en følgende Tid de theatraliske Notabiliteter Condeman, Clementin og Hortulan, var han en Byde, født 1694 i Vendsyssel, ældste Søn af Regimentskriver og Krigsraad Ulføe. Han blev 1712 dimitteret fra Herlufsholmskole og var i nogle Aar Fuldmægtig hos sin Fader; men den juridiske Examen kan han ikke, som Worm anfører og efter ham Nyerup, have underkastet sig, da denne Examen først indrettedes 1736. Derimod gif han med Andre af hans Commilitoner til den nye Skueplads, hvor han strax indtog den første eller anden Plads (Dverskou I. S. 172. 199) og indlagde sig megen Indest og Agtelse for hans „Habilité ifær i den gamle

²²⁾ I Worms Lex. over lærde Mænd III. S. 826 findes temmelig ubeslørte Efterretninger om ham.

Wands Rolle"; han var saaledes den første Herman v. Bremenfeldt, Gert Westphaler, Corfitz og Jeronimus. Men naar Worm tilføjer, at han ogsaa „var en ypperlig Sanger, en god Musicus og lykkelig Poet“, da kiendes hans poetiske eller rimebe Præstationer nærmest kun fra en Prolog ved Dronning Anna Sophias Fødselsdag d. 16de April 1728 (Overskou I. S. 237—46); thi at de to andre Prologer ere ham urigtigen tillagte, vil sees af det Følgende. Forholdt det sig virkelig saa, at han „for igien at vinde sin Faders Vensteb forlod Skuepladsen efter 5 Aar“, da skete dette dog ikke, før Kiøbenhavns Udebrand 1728 havde giort Ende paa selve Skuespillene. Han maatte nu, ligesom hans Stalbrødre, slaae ind paa en anden Levevei. Først blev han ansat som Tisæl ved det mindre Politiekammer i Kiøbenhavn; men næste Aar, d. 9de November 1729, ansøgte han om det ledige Byfogedembede i Grenaa med underlagte Herredsfogderi i Nørreherred, hvorved han verraabte sig paa Kongens Løfte til hans Fader, da denne sidst havde den Raade at tale med Hs. Maj. paa Clausholm²³⁾, at „Sønnen skulde nyde Brød.“ I sin temmelig slet stiliserede Skrivelse i denne Anledning af 15de s. M. til Oversecretair Møinichen yttrede han om sin Stilling og sine Udfigter Følgende: „Men, som den mig allernaadigst tillagte Pension ikkuns til videre er ophævet, og jeg nyelig har hørt spargere, at det endnu skulde behage vor allern. Konge igien at reise de danske Comedier, saa ønskede jeg langt hellere at være med og kunde gjøre Majestæten end (en?) liden Divertissement iblandt, end derimod at faae anden Brød endnu. Skulde nu ingen Apparence være til det Sidste, saa beder jeg allerhydmhgst om Bevaagenhed for mig til det Første med

²³⁾ Der i sin Tid eiedes af Dronn. Anna Sophies Fader, C. Neventlow (d. 1708). Kongen, som bl. A. 1706 havde besøgt Clausholm, købte Gaarden 1718 af Enken (d. 1722).

Application saavidt i det verdslige af hine Ord: „Herre lad nu din Tienere fare i Fred!“ Imidlertid, siden samtlige Acteurs og Actrices endnu ere ved Haanden, og hvers Lyft er brændende til at maatte fornøje det allernaadigste kongelige Herstabs, saa der manquerer allene Ordre, saa har ieg tilligemed Mons. du Pilloy, begge for de Andre, dette D. Exc. underdanig villet forestille, saa jeg ønsker mig heller Lykke til dette end først bemeldte Tjeneste.“ Hans og Fleres Forhaabning om Skuepladsens Gienopreising gif som bekendt ikke i Opfyldelse, men det ansøgte Embede forundte Kongen ham „udaf besynderlig Naade“, og hans Bestalling udfærdigedes under 24de Febr. 1730²⁴⁾. Længe nød han dog ikke godt af denne Befordring; han døde 1733.

Var nu Capion, som anført, dengang virkelig flygtet, maa han dog senere være kommen tilbage; thi i Conseilprotocollen forekommer under 14de Juli 1723 Følgende: „Et. Capion, som er ubi Stadens Arresthuus for Giæld²⁵⁾, anholder om, at følgende Project til at forsikre hans Creditorer om deres Betaling maatte finde allernaadigst Approbation, nemlig at bemeldte Creditorer maatte tilholdes at give ham Dilation til 11te Juni 1724, da han vil forskaffe til deres Betaling en Capital af 3000 Rdlr., som han kan faae tillaaens paa det af ham opbygte Comediehuus, og imidlertid maae samme Creditorer til deres Afbetaling oppebære hvis samme Huus ved Comedier, Baller, Maskerader oc. for Supplicanten kan importere; thi skulde de sælge samme Huus, som har kostet

²⁴⁾ Om det øvrige Personales Skiebne efter Skuespillenes Standsning s. Overskou I. S. 257.

²⁵⁾ Den Beleggiæld, hvorfor han blev hæftet, skal kun have været 200 Rdlr.; Hesperus V. S. 426. 433; Overskou I. S. 213.

Supplicanten at indrette over 8000 Rdl., vilde deraf følge hans yderste Ruin". En lignende Supplik var indkommen fra hans Hustru og Børn. Formodentlig er denne Ansøgning bleven bevilget, thi d. 10de November næstfølg. anholdt han om Tilladelse til: „i Vinter, ligesom i de forbigangne Aaringer, at holde Assemblies, imod at han hver Gang giver til Silkehusets Fattige 2 Rdl." Har han nu erholdt denne Tilladelse, kom han dog ikke længe til at gjøre Brug af den; thi allerede under 10de Febr. 1724 bekendtgjorde Politimesteren, efter kongelig Befaling: „at ingen publice Masquerader maatte holdes, undtagen naar en eller anden høi Minister eller Personer af Distinction, vilde have private (!) Masquerader for dem selv"; (Andersen anf. St. S. 207). Aarsagen til dette pludselige Forbud var vel fornemmeligen det med de Capionske Assemblies og Masquerader forbundne Hazardspil; hvorfor ogsaa, saavel i nyssnævnte Politieplakat tillige blev forbudet i Thee- og andre Stienkehuse at holde Bank med à la Basette, som i en senere, ovenfor omtalt Politieplakat af 20de Dec. 1726, al offentlig Sætten paa Spil. Sidstnævnte Bestemmelse sigtede formodentlig til at afværge Tab for de mange, dengang til forskiellige offentlige Indretningers Fremme her oprettede Lotterier. For at dække dette Tab greb Capion nu til et Middel, som han selv tidligere havde foragtet. Skjøndt Montaigu maatte betale ham 650 Rdl. i aarlig Leie af Huset for en ugentlig Forestilling, sluttede han dog Accord med en indkommen Viniebandsrettrup om at vise deres Kunster hos ham paa de Dage, der ikke gaves Skuespil. Under 13de April 1724 indkom Montaigu med Klage til en unævnt Beskytter af den danske Skueplads (uden Tvivl Storkantsleren U. A. Holstein) over disse omvankende Gøglere, der efter tre, fire Maaneders Forløb førte 3 à 4000 Rdl. ud af Landet, ogsaa til Skade og

Udbræk for de danske Skuespil, der dannede Sproget og holdt Pengeene i Landet (Overskou I. S. 219—21; Rahbek danske Skuepl. Hist. S. 84). Nu brast saaledes det fjerde Nødbanker for Capion. Kort efter ansøgte han „om Tillæbelse til at agere danske Comedier i Norge“; men under 23de August 1724 resolveredes, at herpaa ei kunde erholdes kongelig Bevilling. Dermed forsvinder den danske Skuepladses første Entrepreneur; om hans følgende Skiebne vides intet²⁶⁾.

At nu disse Masquerader, saavel ved Hoffet som i Byen, til sin Tid og hos visse Personer maae have vaart Forargelse, er naturligt. Ved Hofmasqueraderne i Friderich d. 4des første Regjeringsaar synes det at have været Vedkommende meer at gjøre om et talrigt, end om et udsøgt Selskab. „Her havde Alt Frihed at indkomme“ — skriver E. Pontoppidan — „med smukke Masquer, saa at Præsterne lobe vel ilde, men det hjalp ikke;“ derfor fandt strænge Zeloter dem ikke ganske i sin Orden. Smidlertid vare der dog blandt Hovedstadens Geistlige ogsaa Nogle, som, enten af Overbeviisning eller af Politik, forsvarede en Forlystelse, der synes at have været hndet af Kongen selv. Saaledes anførte Sognepræsten ved vor Frue=Menighed Stiftsprovst Dorshæus († 1706) til Forfvar for disse

²⁶⁾ Omtrent 1725 købte Arnoldt selv Theaterbygningen med tilhørende Privilegium og bortleiede den til de danske Skuespillere; Overskou I. S. 226—27. Smidlertid findes dog i Cancellieprotocollen, under 18de August 1728, at Gen. Major Arnoldt „anholder om ved Lov og Ret at maatte indtale de Penge, som det danske Comediehuus er ham pantfæt for“; s. D. foretoges ogsaa Montaignus Klage over, at Generalmajoren tværtimod hans Privilegium havde ladet forskrive franske Comedianter (jvfr. Overskou I. S. 251). Begge Sager refereredes Kongen; Resultatet kendes ikke.

Masjarader, at Herfsaberne ikke kunde have den Fornøielse i de lange Aftener, som Andre, med at frequentere Brøl-
lupper eller andre Selskaber. Siden, da de ugentlige Hof-
masjarader i A. 1710 toge deres Begyndelse, begierede Kon-
gens gudfrygtige Broder Prinds Carl endog sin Strifte-
faders, den kongel. Confessionarius Dr. P. Jespersens Be-
tænkning, om og hvorvidt han, med en god Samvittighed,
efter Kongens Ønske kunde bivaane denne Forlystelse; hvor-
ved han tillige bemærkede, at Enhver, som vilde, „ein
Jedweber wer will“, kunde indfinde sig ved disse Masjarader,
naar han kun ikke havde nogen forbuden Maske. Dr.
Jespersen (som havde prædiket til Forsvar for Krigen) meente,
omtrent som hans nyønevnte Collega, „at alle Masjarader
simpliciter ikke kunne fordømmes, ei meer end alle Comedier.“
Naar derimod Talen var „om Saabanne, hvor Enhver
uden Distinction maae komme, gemeen Canallie, som ikke
burde tillades at være blandt høie, fyrstelige Personer,
løber tilfammen, drikker sig fulde, med uhøiviste Ord, let-
færdige Miner og i andre Maader giver Forargelse . . .
da var det at ønske, de aldrig vare til, og at vi ikke vidste
af dem at sige; thi de give Veilighed og Anledning til
Utugt og andre Mørkhedens ufrugtsommelige Gierninger,
hvilke Vi bør at slye. Derved forføres og mange unge
Mennesker paa onde Veie, til at forspilde deres Velfærd,
ja evig Salighed. Saabanne Masjarader vil vel aldrig
nogen retfindig Theologus approbere.“ Dog meente han
tillige, at det vel med en vis Limitation kunde være tilladt
at gaae derhen: „Eet er at gaae derhen frivillig, af sig selv,
ex pruritu, med Behag og Plaisir, et andet officii politici
causa, og efter Befaling af den høie Dyrighed . . . Store
Herrer maae tillades meget for deres Forlystelse, som andre
ikke maae gjøre efter . . . Konger og Fyrster maae handles
med stor Moderation. Havde Lutherus brugt den mod

Henricum VIII, havde Engelland paa denne Dag været Lutherisk". (Ost, Nyt Archiv f. Psychologi m. m. I. S. 113-17).

Man seer af alt dette, at Holberg til sit første Leilighedsstykke, neppe kunde have truffet et heldigere Emne. Mascaraderne afgave en hndet Forlystelse saavel for Hoffet som for Publikum; i begge Henseender var deres Tillabelighed eller Utillabelighed Gienstand for høist forskielligt Dømmeme. Om ikke just da Stykket blev skrevet, saa dog omtrent i de samme Dage, da det først blev givet, vare offentlige Mascarader, paa Grund af Misbrug hvortil de havde ledet, blevne forbudte; at Capions Mascarader her udtryffeligen nævnes som i fuld Gang (III. 9), hindrer naturligviis ikke fra at antage dette. Det maa altsaa have interesseret Mange, baade ved Hoffet og uden for det, her at see deres Yndlings-Morskab forsvaret paa en saa lunefulds og sindrigh Maade af Henrik og Leonard; og det var uden al Tvivl denne apologetiske Tendents eller, som Holberg selv udtrykker sig, „den med satirisk Salt krydrede Dialog“, der lige saa meget som „det pømme og erotiske Indhold“ skaffede Stykket, ved dets første Fremkomst, et saa afgjort Bifald hos de Fornemme, at det, efter høi Befaling, blev tre Gange gientaget, hvilken Lykke ikke før var vederfaret noget dansk Stykke; (Levnet S. 149). Desuden er det troligt, at Intermezzet, der gav Anledning til at anbringe megen Variation af Musik, Dands og Andet for Diet, ikke lidet maa have bidraget til dette Stykkes Lykke, ogsaa i dets første Periode²⁷⁾.

²⁷⁾ Saaleeds anmelder en Comedieplakat til Mandagen den 4de November (1726), at der skulde forestilles „den meget fornøielige og lystige Comedie, kaldet Mascaraden, som er orneret med mange smukke og fornøielige Dandsse, besynderlig i det Intermede imellem den første og anden Akt, hvor der bliver

Om nu disse Masquerader ikke tillige have ligget Holberg noget paa Hjertet, for saavidt som de deels kunne have ydet Bidrag til Theaterkassens Indtægter, deels, ifølge det Ovenanførte, tient som et Slags Beneficer eller Aften-Underholdninger efter den Tids Leilighed for Enkelte af de kun knapt lønede Skuespillere, maa lades uafgiort (Mahlbeks Bidr. til Skuepl. Hist. S. 49). For øvrigt vedbleve Hofmasquerader at finde Sted i den øvrige Tid af denne Konges Regjering; under Efterfølgerens ophørte de derimod aldeles. Naar Forordningerne af 21 April 1730 og 12te Marts 1735 bestemte, „at Ingen paa Søn- og Festsdage eller Aftenen tilforn maatte anstille nogen Afsæmlee, Bal, Masquerade eller beslige Leeg og Tidsfordriv“, maa der altsaa i sidstnævnte kun have været tænkt paa private Masquerader²⁸⁾; dersom de ikke blot have været medtagne

bandset en Ballet af 8, tilligemed den saa vidtberømte Møller-Dands af 3 Personer. Dandssemesterens Kiæreste opvarter Tilskuerne med en heel Cantate. Til Slutning bliver forestillet det særdeles lystige Stykke, kaldet Jule-Stuen.“ Hvo denne „Dandssemester“ med hans „Kiæreste“ var, angives tydeligere i en Plakat til 12te Juni 1726, da Ellevte Juni blev givet, hvorved det tillige hedder: „Imellem Acterne præsenterer sig en ganske ny fransk Dandssemester fra Stokholm, som paa sin Reise her igiennem Staden tillige med hans Kone (som og ligeledes er en af de bedste Dandsrinder og Sangerinder af Opera i Stokholm) vil have den Ære at opvarte Tilskuerne med 2 Dands af ham selv og hans Kone tillige, dernæst med en Dands af ham selv allene; endelig vil hans Kone gjøre sin Glid at vise sin Perfection i Syngen. Allersidst, til Slutning af Stykket bliver bandset en ganske heel comique Ballet af 6 Personer: 3 Bønder og 3 Bønderkoner, hvilket altsammen formodentlig ikke libet skal fornsøe Tilskuerne“.

²⁸⁾ At Pontoppidan i sit Everriculum fermenti veteris (1736) p. 40 saa heftigt beklamerede mod Masquerader, har da uden Tvivl været af Frygt for, at saadanne paa ny skulde her blive tilladte; til Maskeoptog ved Fastelavnstid har han neppe taget noget Hensyn.

for Fuldstændigheds Skyld. Endogsaa det General Arnoldt af Frederik V. under 29de December 1747 forundte udelukkende Privilegium paa, i 15 Aar at forestille og repræsentere Viniebandsere, Marionetter og beslige Exercitier eller Skuespil samt at holde Afsenbleer, indeholdt, ligesom det extenderede Privilegium for Comediehuset af 11te Sepember 1750, den Undtagelse, „at under Afsenbleer ei skulde forstaaes Masketerader, saasom samme aldeles skulde være forbudne“ (Overskou II. S. 53. 110).

Da nu Holberg omtrent paa samme Tid optræder paa ny som Forsvarer af disse Forlystelser (Epistler IV. Nr. 347), idet han tillige forsikrer, at det ikke er hans Agt, at „recommendere Masketerader“; „thi hvad — tilføjer han — skulde drive mig til at fægte for en Ting, hvoraf jeg aldrig har været nogen Elsker“, er det i det Hele ikke usandsynligt, at netop hiin Undtagelse i det Arnoldtske Privilegium kan have medvirket til denne Apologie, ligesom Masketeradernes Forhold til den ældste Skueplads og Forbudet mod dem i Aaret 1724 til selve Stykkets Fremkomst. „Ingen Tidsfordriv — siges her blandt andet — holdes mere daarlig og uanstændig end den, som fører Navn af Mascarade, da dog ingen af alle er mere rimelig og bedre grundet; thi Inventionen deraf er findrig og Forargelsen bestaaer allene ubi dens Misbrug.“ Masketeraderne udtæles, ved denne Leilighed, af de Gamles Saturnalier, „da ingen Forskiel var imellem Høje og Lave, imellem Herrer og Tjenere, imellem Menneſter og characteriserede Menneſter“, og forsvares med de af Henrik og Leonard (II. 3.) fremsatte her videre udførte Grunde, idet tillige „de Natteforsamlinger, som holdes ubi Spillehuse og Viinfielbere, hvor man sidder og fortaler sin Næste og giennemhegler Øvrigheden, indtil man maae lade sig lede drukken hjem“, angives som endnu mere daddelværdige. „Jeg kan ellers ikke

see" — slutter han — „hvad Føye man haver at declamere saa heftigen mod Mascarader eller fordømme saadanne Lege; alt hvad jeg kan herom sige, er dette, at Mascarader med større Præcaution maae tillades end andre Divertisements og det formedelst den store Behag som Menneffer derudi finde, og som i den Henseende kan foraarfage, at derudi ingen Maade vilde holdes, hvis de ikke bleve indskrænkede" ²⁹⁾). I det Hele bliver Holbergs Forsvar for en selfabelig Forhøstelse, hvori han selv ikke var i Stand til at deeltage, og som ikke kan antages at have stemmet med hans Individualitet, altid et interessant Bidrag til hans Karakteristik, der, ligesom saa mange andre Kiendsgierninger, viser os i ham den fordomsfrie, ikke eensidige Mand ³⁰⁾).

Med Hensyn til Forholdet imellem Paullis Iulestue og Mascarade (ovenfor S. 184) og de Holbergske Stykker af samme Navne, har Rahbek (Bidrag til danske Skuepl. Hist. S. 46) fundet det chronologisk vanskeligt at forstaae, hvorledes Paullis Stykke kunde være skrevet og antaget til Opførelse i Julen 1724, og, da dette ikke skede, trykt endnu i samme Aar; ligesom begge de Holbergske Stykker, skøndt yngre end hiint, skulle i bemeldte Aar ligeledes være baade forestillede og tillige trykte i Comediernes 2det Bind. Denne tilshyneladende Modsigelse kan maaskee dog hæves, naar man erindrer sig at Julen — efter Paullis

²⁹⁾ Først under en følgende Regiering, ved Reskr. af 2. April 1768 (hos Fogtmann) bleve Mascarader tilladte paa det danske Comediehuus, med samme Frihed som Comedier og Skuespil; men maatte ei holdes noget andet Sted i Kiøbenhavn eller paa Staden Grund.

³⁰⁾ I Phil. ubi egen Indbildning I. 3. regner Cosmologoreus Mascarader blandt Verdens Daarligheder, mod hvilke Prædiker og Formaning er ikke hielp.

Udtryk — varede dengang lige til Fastelavn (jvfr. ovenfor S. 199). Man kan altsaa tænke sig, at det Paulsiske Stykke har været antaget til Opførelse i Juletiden 1723—24; og at begge de Holbergske Stykker ere fremkomne i Begyndelsen af sidstnævnte Aar. I det ringeste vides af en Comedie=Placat, at Mascaraden den 28de Februar (Fastelavns Mandag) 1724, „efter mangfoldige honette Folks Begiering“ blev givet den tredie Gang, tilligemed Julestuen (jvfr. Dverfkou I. S. 215—18. I Aarets Løb har Pauli derefter ladet sit Stykke komme for Lyset, hvilket da maa være steet før han i samme Aar udgav sin Samarbejdelse af den politiske Randestøber; thi i sit Svar paa Tilskriften foran denne, omtaler Holberg ham som „Autor til nogle andre her trykte Originaler“; og, foruden de her omtalte to Stykker, kiender man af denne Forfatter kun „den Seendes Blinde“, Comedie paa 3 Akter, udkommen 1723. Dette blev ogsaa det eneste af hans Stykker, paa hvilket Mottoet i Bogtrykkerstøffen paa Tite-len, „Andre til Forlystelse“ nogenlunde kunde passe sig. Sidstnævnte Stykke er nemlig undertiden blevet givet, selv i Forening med et eller andet af den mægtigere Rival's Stykker; og at det af Skuespillerfjelskabet maa have været fundet omtrent lige saa indbringende, tør kunne sluttes af en Comedie=Placat til Fredagen den 8de Nov. (1726), hvorved anmeldes den meget fornøielige Comedie, kaldet Den Seendes Blinde, som bestaaer af 3 fuldkomne Acter, saavel som og det lille lystige Stykke, kaldet det arabiske Pulver (jvfr. Rahbeks Bidrag S. 44)³¹⁾.

³¹⁾ Mascaraden og Diderich Menschensfred vare de to Holbergske Stykker, som Greve D. M. Rangan den 16de August 1747 lod opføre for Frederik V. i Holtegaards Hauge, af danske Skuespillere; hvilket forskaffede den nye Trup kongelig Bestyttelse.

Intet af Holbergs Lystspil vides at være oversat paa Engelsk; men af nærværende findes i det ringeste følgende i Tydskland udkomne Esterligning: *The Masquerades. A Comedy written in imitation of one of Holberg's plays, that bears the same title, by F. T. Kühne.* Helmstat 1782. 8. Forfatteren var Professor i Engelsk og Italiensk i Helmstad; Arbeidet skulde nærmest tiene til Sprogøvelse. Paa Svensk findes heller ingen Oversættelse af dette Stykke, men kun Brudstykker deraf: „*Mascara den ubi några Samtal, utbragne utur en af Baron Holbergs Comedie.* Stockholm, Trykt hos Andreas Medelplan, 1779. 8; er egentlig 1. A. 3—11 Sc. og 2. A. 1—3 Sc.

I. 4. Jeronimus: „I min Ungdom levede Folk „gandske anderledes, i hvorvel vi havde eengang saa mange

---

Den af Kantzau forfattede Prolog udkom under følgende Titel: „*Prologus til den Comedie som paa Holte hos Hs. Exc. Hr. Geh. Conf. Raad Claus von Reventlau af de danske Actører blev forestillet i Hs. Kongl. Majestats høje Nærværelse forfattet af en vis fornemme Herre.* Scena er i Haven under aaben Himmel.“ Kjøbenhavn u. A. 8. 3 Bl.; den er optrykt hos Overhofm. S. 37—39. Hverken denne Prolog eller Forfatterens Opmuntringsskrivelse til N. K. Bredal foran dennes Syngeespil *Gram og Signe* (1756) nævnes i Worms eller Ryerups Forfatterlexica. *Mascara den* var ogsaa det første af Holbergs Lystspil, der den 30te December 1748 opførtes paa det nye Theater paa Kongens Nytorv; men baade i Bergs Huus og paa de andre interimistiske Theatre var det, ifølge Aviserne, i dette og foregaaende Aar opført flere Gange. Det nævnes af Holberg selv som det blandt hans Stykker, „der meest slebes paa“, hvilket han synes, for en Deel med Grund, at tilskrive *Intermezjet; Epistler III. Nr. 249.* Fra 1748 til 1855 er det givet 130 Gange, og er altsaa det Holbergste Stykke, som, næst efter den *Stundesløse*, de fleste Gange er gaaet over Bræderne.

„Penge. Her var da ikke over fire Carreter i Byen. Man
 „saae fornemme Standspersoner lyse hjem af deres Piger;
 „naar det var ondt Veir, gif man med Støvler. Jeg
 „vidste i min Ungdom ikke hvad det var at age i Vogn.
 „Men nu kand man ikke gaae 3 Strit uden man skal have
 „en Dagdriver bag i Hælene, eller en Gabe igiennem uden
 „man skal age . . . Det er sandt nok; Gaderne vare rene.
 „Men hvad forarsager deres Ureenhed andet end de
 „mange Carosser?“

Det her angivne Tidspunkt for Carreternes første Op-
 komst i Kiøbenhavn, er i det Hele historisk rigtigt. Vel er
 det vist, at Carreter, eller som de kaldtes lukte Karre, ere langt
 ældre hos os og at de allerede i Christian d. 4des Tid vare
 temmelig almindelige (Schlegels Gesch. Christ. IV. I. S.
 216); men dengang var det dog kun fyrstelige og adelige
 Personer, som ved enkelte Veiligheder, deels paa Reiser
 deels ved Processioner, betiente sig af dette Befordrings-
 middel³²⁾. Først efter Regjeringsforandringen 1660, da
 Kongen havde foræret sine troe Mænd H. Sehested, Gabel,
 Svane og Hansen Karosser, og da tillige Kiøbenhavns Bor-
 gerskab i Anseelse og Velstand begyndte at nærme sig de
 høiere Stænder, anskaffedes disse Vogne hyppigt ogsaa af
 Folk i Borger- og Embedsklassen. Af denne Aarsag blev
 det, fra A. 1665 af, endog fundet nødvendigt at nedbrøde
 alle Bislag og Udbygninger i Kiøbenhavn, for at skaffe en
 friere Færdsel paa Gaderne (Høibergs Danm. Hist. III.
 S. 603). I de første Aar af det 18de Aarhundrede be-
 mærkede derfor en engelsk Rejsende, som en kort Tid havde

³²⁾ Om Aarsagen, hvorfor dette Slags Vogne i Middelfalderen vare
 mindre almindelige, ja endog paa visse Steder ikke tilladte, s.
 Beckmanns Beytr. zur Gesch. d. Erfindungen I. S. 392 fg.;
 ang. Danmark s. E. Pontoppidans oecon. Ballance S. 181.

opholdt sig her, at man kun i faa Byer af lige Størrelse traf et saa stort Antal af Karreter som i Kiøbenhavn. Reppé gaves her nogen velhavende Borger, endog Smaa-Handlende (petit marchand ou bourgeois aisé), som ikke holdt Karret med to Heste; Fruentimmerne især, selv af den simple Klasse, bleve ei sjældent borte fra Kirken, naar de ikke kunde age³³). Dette bestræker da den Bemærkning Holberg har lagt, saavel her sin Jeronimus som tildeels Trojaneren i Ulysses von Ithacia (II. 2) i Munden, og som siden gientages baade i hans Danmarks Beskrivelse S. 17 og i Danm. Hist. I. S. 810, hvor det endog hedder: „at man nu seer fattige Borgere age i deres forgyldte Karosser, garnerede med Lakeier“ (!) Som Narfager til denne uforfvarlige Obselthed angiver nyssomtalte fremmede Forfatter, deels Kiøbenhavnernes Forfængelighed, der, som Holberg httre sig i Danm. Beskr. a. St., „ville gierne stadse og leve over deres Stand og Formue“, deels den liden Beføstning ved at holde Hest og Vogn; i det nemlig en Karret, to Heste, Rudst og to Tienere dengang kunde holdes for 250 Rdlr. aarlig, og man kunde leie een af Byens mange Hjevogne for en Rigsdaler daglig. Intet Under derfor, at Karreter, ligesom Parhykker og Fontanger,

³³) Relation d'un Voyage fait en Dannemarc (1702) à la suite de l'Envoyé de l'Angleterre (Rotterd. 1707) p. 479; om Forfatteren, en fransk Reformert, de Brigny, som omtrent 1702 fulgte herind med den engelske Gesandt Vernon, har den lærde C. Deichman givet Underretning i Nye Saml. af norske Vidensk. Selsk. Skrifter II. S. 83 fg. Silbigere naaede naturligviis denne Lygus til Kiøbstæberne, især i de fiernere Provindsler. Ved A. 1699 d. 24de August bemærkes i Bircherods Dagbog, (i Haandskriftet) som noget Usædvanligt, at der ved et fornemt Riig i Aalborg ogsaa vare adskillige Karosser i Følget. Dog var allerede ved Frd. 3die Marts 1680 (Neser. 23de Nov. s. A.) paalagt en Karosse=Skat.

bleve belagte med Skat ved Forordn. af 22de Sept. 1710. Endnu ved Aarhundredets Midte ivrede saavel E. Pontopidan³⁴⁾ som Holberg imod den overdrevne og selv for Sundheden ikke gavnlige Brug af Karreter (Epistler III. Nr. 188—89); en statsoekonomisk Forfatter³⁵⁾ tvivlede endog om, at nogen Stad i Europa, i Forhold til Størrelse og Rigdom, kunde fremvise saa mange af dette Slags Befordringsmidler, saavel Hjevogne som private. Til Jeronimus's Bemærkning, at Gaderne i hans Ungdom vare renere end de siden bleve, svarer Else David Skolemesters Klage i Barselstuen (Æ. Udg. II. 7) over at „Gadens Ureenhed er saa stor, at den ikke kan fortælle, afmales og beskrives“; Chilians Spørgsmaal i Ul. v. 3th. II. 2: „Er Gaderne ellers noget reene hos jer?“ og Trojanerens Svar: „Ja i Julii Maaned er de u=paaklagelige, men Resten af Aaret kand man neppe gaae ud uden Fare for at drukne i Skarn“; endelig, Mog. Andersens Gratulationsvers foran Holbergs Satirer: „Før vore Gader skal ei mere være skidne“. Derfor foreslog Tørgen Hattemager, at „Fru Bormesters“ skulde befales at gaae paa Gaden med Løfler og Silkestrømper, hvorefter Gaderne nok vilde blive rene; P. Paars, 4. B. 1. S.; Hermann v. Brem. (Republikken II. 2.) gjorde et lignende Forslag.

II. 1. Henrich: . . . „spill op Coutillionen“.

³⁴⁾ Menoza III. (1743) S. 551, hvor der siges, at Kjøbenhavn havde over 1000 Karreter, og hver af de mindre Byer med omtrent 500 Huse 50, hvor der 30 Aar tilbage knap fandtes 3 à 4; hvilket ellers ikke stemmer overeens med den engelske Rejsendes Beretning.

³⁵⁾ J. L. Moltke, Breve om Overdaadighed og dens skadelige Følger i en Stat (1758) S. 67.

Om denne franske Selskabsbunds s. Boye S. 224; jvfr. Ud. Hoved og Hale II. 5: „den nye Engelse Dans, som kaldes Postillion eller Castillion“.

II. 3. Henrich: . . . „Jeg vilde ønske, at vi kunde „tage Kubsten og Hestene med ind paa Mascaraden.“

En lignende Bemærkning gjøres af Henrich i Ud. Hoved og Hale II. 5.

II. 3. Henrich: . . . „Om det nu er mindre Synd „at gaae drucken hver Aften til Sengs, (hvilket er gamle „stikkelige Folks grande Mode hos os) eller at gaae paa „Mascarade paa visse Tider om Aaret, det lar jeg staae „ved sit Værd.“

Herved kan sammenholdes Jeronimus's Ytring i Barfælstuen I. 6. om dem, „der kand gaae paa Wiinhusene om Aftenen, og komme drucken hjem“. Angaaende den hos os, endnu i det attende Aarhundrede, blandt de høiere Stænder herskende Hang til Drif og Fylberi, ere adskillige Træk samlede i G. F. Badens Afhandlinger i Fædrelandets Kulturhistorie II. S. 366—67. I en saa kaldet „Aftungen Betænkning over den aftungne Erklæring angaaende (Statsraad og General-Procureur) J. S. Wartbergs hastige Dødsfald d. 11te Sept. 1749“³⁶⁾ hedder det blandt Andet:

„Dog veed jeg vel, desvær! for Last det regnes ikke, Omstunder nu hos Folk, at fylde sig og drikke,
Ja ei for Feil engang, det kommen er saa vidt,
at Drif og Fylberi for Dyb passerer frit.“

Han antoges nemlig, ved Drifkælbighed at have fremskyndet sin pludselige Død. Den Indskrænkning af offentlige For-

³⁶⁾ Trykt i Rahbeks Tritogenia 1828, Nov. S. 106. 10. Wartberg, en Omgangsven af Holberg, var blandt de første fire 1747 af Kongen udnævnte Directeurer for den nye Skueplads; Dverfou II. S. 57. jvfr. S. 90.

lystelser, der under Christian den Siettes Regiering fandt Sted, hidrog maaffee ogsaa noget til Udvævelser i denne Art af Nydelse, som kunde finde Sted inden lufte Døre.

Henrich: . . . „At reise til Gylldenlund eller Fride-
„richs-Dal om Sommeren, holdes for en meget noble
„Tidsfordriv, men hvad der bestilles iblant, veed min
„Broer perfect, som er Rejseklubff.“

Anlægget af Gylldenlund, efter Prindsesse Charlotte Amalia, der 1733 lod Slottet ombygge, senere kaldet Charlottenlund, hidrører fra Christian den Stes Tid; det var tidlig berømt for sin skønne Veligheden, hvorfor det ogsaa stundom benyttedes til Hoffester (Bircherods Dagb. S. 411. A. 1702). Dens Flora er af den kongelige Botaniker P. Kihling beskrevet under Titel: „Gylldenlund s. Catalogus latino-danicus plantarum 404, quibus Christ. V. lucus aureus dictus, sola solius numinis fætura, naturam obsepiente cura humana, adornatus est. Hafniæ 1684.“ 8vo. I Dedicationen siges: . . . „Gylldenlund er ei af megen Storhed, men dog stor af Urters Mangfoldighed; den vidner om G. R. M. sig vidt udbredende Landes større Frugtbarhed . . . Den viser Havet med sine Skibe udenfor sig, den føder Træer og Urter inden i sig.“ Den Omstændighed, at Gylldenlund paa den Tid var et hndet Forlystelsessted for Hovedstadens Indvaanere, reddede Kronprindsen, siden Christian d. 6te, fra i A. 1718 af den berhygte Pirat Norcross her at blive opsnappet og ført over til Skaane (Norcrosses Levnet af E. P. Rothe S. 221). Henriks Mistroe til Stedet, med Hensyn til hvad de Besøgende troedes her undertiden at foretage sig, har vel ikke ganske været uden Grund. „Du seer saa guften, bleg og suur . . . som Veileren der seer sin Brud, til Gylldenlund at fare“, hedder det i et Vers af T. Keenberg (Poet Skrifter I. S. 140). Under Krigsaarene 1807—14 blev Charlottenlund paa ny en ligesaa besøgt

Udfstov for Kjøbenhavn's Indvaanere, som den havde været for et Aarhundrede siden, hvorhen man vel endog nu og da kunde see „fornemme Folk“ spadserere til Fods, ligesom i Veronimus's Ungdom (I. 4.) At Friderichsbal allerede i Holbergs Tid maa have rivaliseret med Gylldenlund, kan ogsaa sluttes af en haandskreven omtrent samtidig Satire, med Titel: „Fortegnelse over nye Bøger, som skal sælges paa Børsen“; blandt hvilke ogsaa: „Gylldenlunds Stevemaal imod Friderichsbals Skov“. Lejekubst i Stebet for Hrefekubst (rettere Karl hos en Hrefekubst) forekommer ikke i Vid. S. Ordbog.

II. 4. Henrik: . . . „Jeg var færdig at bøde af „Riærlighed til een, som jeg tog op til Hane-Danzen, men „inden den lange Dantz kom til Ende, gif der saa meget „Cupido ud ved Sveed af alle Ender paa mig, at jeg ikke „gad see den Pige meer for mine Øyen.“

Hanedands forekommer ikke i Vid. S. Ordbog. Der er hitted den Formodning, at den kan have været den samme som en, for mange Aar siden i Sylland brugt men nu aldeles forglemt saa kaldet Tolvtoursdands, der var usædvanlig lang, hvorfor den maastee ogsaa er gaaet af Brug. Hahnentänze der i Middelaalderen vare almindelige i Augsburg og i Nærheden af denne Stad, kaldtes saaledes af en Hane, omkring hvilken der dansedes, og som var udsat til Gevinst (S. Scheible, Das Kloster, IV. Die gute alte Zeit geschildert in hist. Beiträgen I. S. 423); de havde altsaa ingen Sammenhæng med den her nævnte Hanedands. Ligesom denne Dands regnedes til de Fornemmere, saaledes hørte Polskdands hjemme i de lavere Række, hvorfor den ogsaa forekommer i Jeppe p. B. III. 3, Pantz. Bandedreng III. 5 og Abracadabra I. 6. Da den tillige var almindelig i Skaane (Nicolovius, Folkslifvet i Skytt's Härad S. 74), kan man antage, at

den er kommen hertil fra Sverrig, og at den maaskee ligesom Spillet Polstkas, Polst Tigger i Juleleg m. m. var en Erindring fra de svensk-polske Krige.

— Henrich: „Men Herre! naar I seer ret til, saa „er det, maaskee, En af Ane Hattemagers Bataillon.“

Denne Anne Hattemagers, som i Epistlerne III. Nr. 271 modsættes en Lucretia, var en berhyttet Bordelvertinde paa den Tid, der i en Note til Fursmans franske Oversættelse af dette Stykke p. 379 kaldes la plus fameuse Masquerelle, qu'on ait connue à Copenhague. For at have hvervet uskyldige Piger til sin Bataillon, blev hun Aaret i Forveien (1723) kagstrøget, stod 3 Dage i Halsjærn paa Nytorv og kom derpaa i Spindelhuset (Mahbeks Hesperus V. S. 342). At dette dog ikke har været paa Livstid, og at hun senere har optaget sit gamle Haandværk, hvorfor hun paa nye 1726 er bleven straffet, erfares af Bønberg's Tidsskrift: „Den forkeerte Mercurius“. Her berettes nemlig (Jan. 1726), at „den navnkundige Anne Hattemagers laver sig til at ville agere sin Sag inde i Arresthuset,“ og skal tillige have i Sinde, „at producere for samme Ret, ei alene sit Lærebrev, som kan vise hendes Levnet fra hendes tolvte Aar, men og foruden andre gamle Documenter, saasom graa Mærens og halte Kirstens Attester.“ Udfaldet af hendes Sag berettes ved næstfølgende April saaledes, under Overskrift Nytorv (hvor Executionen fandt Sted): „Den niende i denne Maaned var man særdeles geseftig med at expedere Anne Hattemagers, som nu skulde til at reise, og som hendes Rejsepas maatte først skrives, saa var der Udskillige, som selv indbød sig at være Vidne til at det rigtig blev skreven, med efterfølgende 27 Bogstaver: Anne Hattemagers Horevertinde, hvortil var tilrede ni Penne, hvormed det blev skrevet i lutter Træk og Løveværk, men som Papiret var graat Trykpapir, løb det i

hinanden, at man ikke vel kunde læse det. Siden ud paa Eftermiddagen fik hun sin Demission fra Damhuset, derefter krydsede hun ved *** Skoven, og begav sig saa til Sverrig, for at stifte et nyt Societet."

Henrich: „Denne Stoel, som jeg sætter her, er „Tamper=Retten og jeg er først Somfruens Procurator. „Nu læses op Stevningen: Rector og Professorebus gjøre „vitterligt, at for Os har ladet indstevne . . ."

Lige indtil Hof= og Stadsrettens Organisation 1771 havde Rector og Professore, eller Consistorium ved Kjøbenhavn's Universitet, Jurisdiction i alle sællandske Ægteffabs= og Trolovelsesfager, hvilken Ret, fordi den holdtes paa de fire Qvater= eller ved en Ordforvanskning Tamperdage, kaldtes Tamperret. En Ufbildning af Consistoriums Forsamlingsfal under Tamperrettens Holdelse, som viser dette gamle Lokale i det væsentlige saaledes som vi, de mange senere Forandringer uagtet, endnu gienkende det, findes som kobberstøkket Vignet foran C. P. Rothes Rescripter til danske Lovs 3die Bog. Naar Holberg lader den politiske Randestøber i Hamborg tale om „Consistorium eller Tamper=Ret" (II. 3.), har han derfor, som oftere, ikke iagttaget Stedets Eenhed.

III. 3. Pernille: „So min Troe er der Skiebne „udi saadant. Det vil jeg døe paa, skjønt hverken min „Far eller Moer var Calvinist".

Saaledes hedder det ogsaa i P. Paarses Formaningstale til Skibsfolkene (1. B. 1. S.):

I maae dog give Jer, I maae for Døden bukke,

Naar Tiden kommen er. Det sagde først og sidst

Min Fader over Bord, var dog ei Calvinist.

Herved sigtes til Læren om Prædestinationen, hvori Lutheranerne afvige fra de Reformeerte; en Gienstand, som Holberg nærmere har udviklet paa flere Steder i sine Epistler

I. Nr. 26. 28. 35. 37. 77. IV. Nr. 414. I denne Anledning udgav en Anonym følgende libet apologetiske Skrift, hvori vifeſ; at de af Holberg angrebne Dogmer ei høre til de væſentligſte efter de Reformeertes Confeſſion: Lettre à Monsieur le Baron d'Holberg. à Cologne, aux dépens de la verité 1749. 63 SS. i 16mo; det er dateret à C . . . ce 11 de Juin 1748; maafkee er det et af de Skrifter, hvortil Holberg figter i fibftnævnte Epiftel.³⁷⁾

III. 5. Henrich: . . . „naar Bielfen firft er holdt, „ſaa maa Monfr. Leonard ſiden ſterve min Herre, om han „vil, end for Tamper=Netten til Spiir.“

Den 1495 ftiftede Rigekammeret, der indtil 1693 havde fit Sæde i Speher, hvorfra den ſenere forflyttedes til Weſlar, var ved Sagnet kiendt og agtet af Almuen, ſelv i Lande, der laae langt uden for dens Virkekreds. Forhen, naar de norſke Bønder havde tabt deres Sager for Høiefteret, ſpurgte de om de ikke kunde indſtævne dem for Spiir=Netten, hvor, efter deres Formening, fire Konger og ni Biſper ſkulle præſidere; Willeſ Sillejords Beſtr. S. 236. Med Henſyn til de fire Konger vilde Sagnet, for et halvt Marhundrede ſiden, i en viſ Henſeende ikke have været uden Sandhed.

Tillæg.

Med Jeronimus Grindring fra hans Ungdom, at „for=nenne Standſperſoner lyſtes hjem af deres Piger“ (I 4.), kan ſammenholdes Craſtes Yttring i Den Vægelfindede (II. 1.) om den Høflighed at „en Mand tilbyder mig ſin Diener, for at lyſe mig“. Allerede i en Luxusforordning af Kiøbenhavnſ Magiſtrat (1579) omtales „Røgtedrenge, ſom bære Røgter til deres Huſbønder“; Pontoppidan, Orig. hafn. S. 500.

³⁷⁾ Af denne litteraire Sielbenhed eiede afdøde Secr. Boye et Exemplar.

Jacob von Tyboe eller den stortalende Soldat.

Efter Holbergs egen Forsikring i hans Levnet (S. 150), har det plautinske Lystspil, Miles gloriosus, tient ham som Forbillede for dette Stykke. Rahbek antager derimod, at det vel saa meget kan siges at være beflægtet med Terentfes Eunuch, i det ringeste hvad Jakobs og Jespers Karakterer angaaer, skøndt Holberg selv implicate synes at fragaae det¹⁾. Smidlertid er det altid sandsynligere, at Enhver af disse gamle Digtere kan have givet H. Ideen til en og anden Karakter og Situation, end at en tybsk dramatisk Digter fra det 17de Aarhundrede, Andreas Gryphius, som med sin unægtelige Bærd dog neppe kan have været efter Holbergs Smag, og som paa intet Sted nævnes af ham, skulde her have tient ham som Mønster²⁾ Snarere vil uden Tvivl den

---

1) Epistler III. Nr. 195; Udv. Skrifter II. S. 385. I samme Udg. VI. S. 364 fg. meddeles de tilsvarende Scener af de romerske Lystspil. Ogsaa i det spanske og italienske Lystspil forekommer en pralende Kriger som en Militairmaske.

2) „Har Holberg taget sin Jakob v. Tybo af Plautus ene, eller har den tybske Lystspildigter A. Gryphius sin Part deri?“ af Rahbek i Hesperus VIII. S. 234 fg. S. 289 fg. Formodningen herom hidrører fra et Sted i Holbergs Levnet foran Scheibes Overs. af P. Paars S. 335, hvor der siges, at H. i intet Stykke meer end i dette har fulgt sin Forgænger, „den man aber viel eher Gryphius als Plautus nennen möchte“. Unægteligen har man lagt mere i denne henfastebe og ubestemte

vistnok træffende Lighed imellem enkelte Træk og Situationer i den danske Jakob von Tychoe og den tyske Horribilicribrifax kunne uledes deraf, at begge Digterne skildrede de samme Daarligheder, og at der i Grunden ikke var saa stor Forskiel imellem Tidsaanden og Sæderne paa den Tid og i de Lande, hvor Gryphius og Holberg levede.

Men, hvor meget eller lidet dette Stykke nu end maatte synes at fylde fremmede Forbilleder, tør det dog ansees for afgjort, at hverken Hovedkaraktererne eller Situationerne kunne kaldes fremmede. Naar Holberg selv tilstaaer, at Tychoes Karakter var „outreret“, (Epistler I. Nr. 66), da vil han dermed dog ikke erklære den, enten for unaturlig eller reent opdigtet; og at han har havt sine Originaler saavel for Tychoe som for Stygotius, vil lettigen erkjendes, naar man tager Hensyn til Krigerstandens og den lærde Stands eiendommelige Præg paa hiin Tid³⁾. En vis naturlig eller paatagen Naahed, Foragt for videnskabelig Dannelse og haanlig Nebstuen paa Alt, hvad der ikke bar Sværdet, karakterisere dengang Krigeren hos os, som i ethvert Land, hvor Tredivaarstrigens Traditioner endnu ikke vare uddøde; hvor den staaende Hær underholdtes ved Hverving og ei fielden anførtes af fremmede Officerer.

Utring, end den selv, rigtigt forstaaet, indeholder. L. Wachlers Gesch. d. Literatur III. S. 298 roser Gryphius († 1644) som, hvad hans dramatiske Arbejder angaaer, tildeels havde dannet sig efter romerske, italienske og franske Mønstre, for sin forstandige Plan, livfulde Dialog, vittige Tone, Verdens- og Mennefskundskab; tilsammen Egenskaber, hvori da ogsaa den danske Digter lignede ham. Scener af Plautus og Terentius, som kunne ansees for Stykkets Kilder, samt Træk, der ere laante af Bidermanns Utopia, anføres i Udv. Skr. VI. S. 364—85.

³⁾ Holberg, som gjerne benyttede en dramatisk Hovedfigur ved flere Leiligheder, har ogsaa ladet et Pendant til Jakob v. T. optræde i Lykk. Skibbrud V. 9.

Denne Mand, forenet med den Reputation som de danske Hielpetropper siden Slutningen af det syttende Aarhundrede havde hjembragt fra Felttogene i Ungarn, Italien og især i Nederlandene under den spanske Successionskrig⁴⁾, og med en vis annassende Tone, som Følge af den nordiske Tiaars-Krig, bidrog ligeledes til at befæste et svælgende Dyb mellem den danske Bærgestand, der desuden, baade for Officerernes og Mandskabets Vedkommende, for en stor Deel bestod af Ublændinge, og den Stand den var kaldet til at forsvare. Et mærkeligt, næsten oprørende Exempel paa hvad vore egne Krigere, knap en Mennefsalder før dette Stykke blev skrevet, havde vovet at tillade sig, afgive de Excesser Livgarden til Hest forvøede paa Møen, i de Aar (1685—97) dette ulykkelige Land var blevet den anvist til Standquarteer (Paludans Møens Beftr. I. S. 420 fg.). Kun med Hensyn til saadanne Forhold kan man finde Lovbestemmelser fornødne, som de i Forordn. af 18de Dec. 1688 (gientaget ved Frd. af 7de Aug. 1705), der forbød Officerer med Gvælt at angribe nogen paa Gader, Markeder, alfare Veie eller andensteds, og lade dem henvføre i Bagten, for med Hug og haard Tractement at tvinge dem til at lade sig hverve⁵⁾; eller i de senere Reskripter af

⁴⁾ Denne, her almindelig saakaldte brabantiske Krig (I. 9. i Don Ranudo I. 5: „Den nederlandiske Krig“) var endnu, efter mange Aars Forløb, i frisk Minde hos de danske Officerer; s. et Citat af Wadsbier (1754) hos Rahbek II. S. 217. Den foregionne Capitain i Forv. Brudgom Sc. 8 roste sig af at have „bivaa-net fire store Feltslag ubi Flandern;“ jvfr. den hollandske Skippers Prat om „sibste Brabands Belejring“ (II. 1.). Thybos Ubidenhed midt i hans Iognagtige Pral fremgaaer ogsaa deraf, at han vilde have fægtet mod Hollænderne i denne Krig, da de danske Hielpetropper netop vare paa disses Side.

⁵⁾ Af Rescr. 5. Febr. 1714 synes ogsaa fremgaae, at Slagsmaal, hvori Militaire deeltog, bengang ikke vare sielbne i Ripshavn.

22. Febr. og 4. Marts, der ligeledes forhød al voldsom Hverving, og paalagde Officerer og Magistrat i Rixstæderne at behandle hinanden „sømmeligen“. En Officeer der, som Stykkets Helt, truede med at lade sine Domestiker hænge og regnebe sig det til Roes, kun at have pryglet sex Sakaler ihjel og kun tyve Gange at have slaaet sine Tienestepiger, maa vel allerebe dengang have været en Karrikatur; men man maa ikke overse, at Tychos Brouten, Raahed og øvrige Tyder gierne kunde forefindes paa den Tid hos mangt Medlem af Standen, som dog isøvrigt hverken var Tujon eller Røgner⁶⁾. Endnu tyve Aar senere skildres, skjøndt med ikke slet saa grove Farver, en Jakob von Tycho i (S. Riis's) Antispectator (1744) Nr. 11 saaledes:

A er en Krigspedant, der stedsse bombarderer,
 der styder, fegter, skjøndt han sidder ved et Bord,
 der sin Soldaterhob med Force commanderer,
 og vredees om han ei beholder sidste Ord.

⁶⁾ Efter et Sagn skal Navnet være givet Hovedpersonen med et bestemt og personligt Hensyn, nemlig til en vis Major Thielo (P. Paars, Boyes Udg. 2det Dpl. S. 297). At det netop var for Contrastens Skyld, at Holberg gav en saadan Bramarbas Navn efter de finbrige, driftige og nøjsomme Tychoer eller Tjbyggerne af Tychland (Danske Atlas V. S. 405) antog Wadskær i sit Vers foran S. Friises poetiske Skrifter:

Hos Tychsten store Ord og gierne liben Dit,
 men Tybonitens Ord er mindre end hans Dstr,
 Von Tychso slægtebe altsaa i denne Post
 ei sine Landsmand paa, at han sin Manddom roste.

Leilighedsviis kan her bemærkes, at ikke Tychoe, som det skrives i Lystpilleenes ældste og følgende Udgaver (jvfr. Pierres Replik i Jean de Fr. I. 1.), og som en af vore ældste dramatiske Forfattere, Anders Kielsens kaldte sig, men Tycho, efter Etymologien og den ældste Skrivemaade for Tych (Tych) og Tychland, saavel i danske som islandske og fremmede Kilder, er den rigtige Form, der ogsaa følges baade i Danske Atlas og i Aagaards Beskrivelse, stundum ogsaa af Holberg selv, f. Ex. Cpp. I. Nr. 66.

Han trodser ligesom mod alle Elementer,
 Feur, Hagel, Donner, Bliiz han stedsse har i Mund,
 naar Compagniet ham ved Spillebordet venter,
 de frygte alle for den martialske Hund.
 Hvor han befinder sig, han om sig selv kun taler,
 om sine mange Tog, sin store Tapperhed,
 og af sit Heltemod for alle sig afmaler,
 der, at han løb i Skiul bag Høyen, ikke veed.
 nu er han ved Stralsund, nu figter han paa Skaane,
 nu tar han Wismar ind, nu faaer han femten Saar,
 Kort sagt, hvert Selskab maa ham villig Dret laane,
 Dg Ingen, uden han, at tale Frihed faaer.

Smidlertid er det vel troligt, at det ikke aldeles afgjorte Bifald, hvormed dette Stykke, ifølge Holbergs egen Yttring, i Begyndelsen blev modtaget⁷⁾, for en Deel kan have havt sin Grund i Enkeltes Misforstaaelse med Hovedkarakteren, og ikke blot i de lange Monologer, om hvilke Holberg selv tilstaaer, at de vare morsommere at læse end at høre, og som derfor ogsaa i Udgaven af 1731 ere deels udeladte deels forfortede; Rahbeks Bidrag til Skuepl. Hist. S. 68.

Langt mindre endnu end for Thybo kan Digteren have savnet Originaler for Sthygotius, denne Klosterhelt, denne Cathedrets Klopfægter, til hvem Erasmus Montanus er et Sidedestykke. Ogsaa kan Holbergs egen Stilling let have forsynet ham med rigt Stof til denne Karakteres Udmaling, i

⁷⁾ Tilskuerne syntes ikke isbe om det; Levnet S. 150 (neque spectatoribus displicuit; Orig.); hvorved tillige bemærkes, at det næste Stykke, Ulysses von Itthacia, optoges med større Bifald; Overskou I. S. 222. Det er mærkeligt, at Falster i sin Satire „Verden som et Dolhuus“ havde havt i Sinde ogsaa at fremstille en stortalende Krigsmand; men en Saadan forekommer ikke i de trykte Udgaver; Chr. Thaarups Udg. S. 127.

forfkiellige fra hans Tid og Omgivelser laante Træk, uden at han just har behøvet at have noget bestemt Individ for Sie. Det var derfor maaskee aldeles tilfældigt, at denne Person, ved Stykkets første Fremtrædelse og i dets ældste Udgave, førte Navnet Tychonius. Men da den lærde jydsk Præst, siden Stiftsprovst i Viborg, Christen Lassen Tycho-
nius, under sit Besøg i Kjøbenhavn i Aaret 1726 eller 27, opdagede at hans Navn var brugt til at betegne en latterlig Pedant i et Lystspil, og En og Anden hentydede dette paa ham selv, følte han sig høiligen fornærmet, gjorde Bevægelse derover, og, yndet som han var af den Tids Mægtige, Biskop Deichman, Ober-Secretair Moenichen, ja endog af Kongens Broder Prinds Carl, bragte han det virkelig dertil at Holberg maatte forandre Navnet til Stygotius der optoges i de følgende Udgaver⁸⁾. Da han havde forladt Kjøbenhavn Aaret før Holberg kom til Akademiet, er der ingen Sandsynlighed for, at det kan have været dennes Forsæt at stikle paa en Mand, som endog skal have været ham personligen ubekjendt⁹⁾. Men da

⁸⁾ De nærmere Omstændigheder herved ansøres, efter Biskop Deichmans Biographi af Sønnen C. Deichman, i Rahbeks Bidrag til Skuepladsens Historie S. 69 fg. og i J. Møllers Mnemosyne II. S. 314.

⁹⁾ I Fortalen til Holbergs mindre poetiske Skrifter (1746) siges, at Tychonii Navn „af en Hændelse“ var indkommet i Stykket. Man skalde næsten troe, at Holberg maatte have havt en Ahnelse om dette Uheld, da han skrev sin „Barselstue.“ I dennes ældste Udg. (III. 5.) beklager nemlig en Kone sig over, at der var skrevet en Comedie om den vægelsinbede Lucretia, hvorved hun, hvis Navn det netop var, antog sig selv for truffet. Herimod indvender Barselkonen: „Ei . . . maa ikke Manden bruge Fornavne til de Personer, som han forestiller? jeg har jo ogsaa hørt mit Navn paa Comedien, men jeg lar mig slet intet deraf ansægte, saalænge han ikke bruger ogsaa mit Tilnavn“.

Holberg ikke besad synnderlig Agt for en Erudition af den Art, som den Tythonius unægteligen besad, men han selv tildeels manglede¹⁰⁾, og han ei heller var den Mand, der letteligen enten overfaae eller glemte Fornærmelser, en Skrøbelighed han ærligen vedgaaer (Levnet S. 219), gav denne Tildragelse ham Anledning til Leilighedsdigtet: „Den jhbffe Feide“, hvoraf dengang enkelte Exemplarer, uden Forfatterens Billie og Vidende, skulde være trykte, men som dog først egentlig blev bekendt efter den Baagiældendes Død 1740, da det indførtes i Holbergs mindre poetiske Skrifter¹¹⁾.

Naar Tythonius her karakteriseres som

en cimbrisk Helt, skiult under Levi Kiole,

der blive vil et Lys paa Viborgs høie Skole,

Sit lærde Fornavn fandt i Skuespil at staae,

da sigtes herved til hans omtalte Forslag om et Universitets Oprettelse i Viborg, ved hvilket han rigtignok viste, at den der haver Korset signer først sig selv, i det han nemlig til

¹⁰⁾ Det fordeelagtige Vidnesbyrd, Mr. Kall i den Henseende giver Tythonius i N. Danske Mag. II. S. 345, er neppe ufortient; man eftersee hans Levnet foran Giesfings Tythoniana og Fortegnelsen sammesteds paa hans, især urykte Skrifter. Men, rigtignok var denne Lærdom hverken forenet med Gramsk eller Gjalsterk Mand.

¹¹⁾ Ifølge Mnemosyne a. St. var det først efter Ildbranden i Viborg 1726, at Tythonius ved sin Nærværelse i Kjøbenhavn gjorde den for ham saa ubehagelige Opdagelse. Holbergs Allusion til hans Project om Oprettelsen af en Højskole i Viborg, som dog først er dateret 1729, modsiger ikke, at Digtet kan være forfattet tidligere, da hiint Project, efter Forfatterens egen Forsikring, (Tythoniana S. 3) allerede var opsat og til Vedkommende indleveret omtrent 1725, hvorved det da ogsaa kunde være kommet til Holbergs Kundskab, hvem det vel ikke, med Hensyn til de Kjøbenhavniske Professorens Interesse, kan have været synnderlig til Behag; jvfr. Udsigt over Kjøbenh. Univ. Bygningens Historie (Progr. til Indvielsesfesten 1836) S. 51—52.

første theologiske Professor ved et saadant Universitet in spe foreslog — Sognepræsten ved Viborg Domkirke, en Post han dengang netop selv beklædte (Thyoniana af Giesing S. 15). At Holberg forøvrigt maa have tænkt sig ham saadan som han havde skildret sin Sthgotius, kan næsten sluttes af følgende Bedanterias Opfordring til ham:

Lad see Parnassi Søn, du est, som Du var før,
 Lad klinge Krigsbasun og Hiernens Tromme rør,
 Bring ubi Felten frem en Skot af Syllogismer,
 Lad regne, hagle ned stridbareste Sophismer,
 Celarent, Barbara, Darii, Ferio,
 og tusind flige Ting, som i Din Pande boe.

Naar Holberg i dette Digt kalder Navnet Thyonius et Fornavn, da vilde det nu kaldes et Til- eller Familienavn; i den nysaanførte Replik af Varselstuen har han derimod gjort den tilbørlige Distinction imellem For- og Tilnavn.

Heller ikke Striden imellem Thybos og Sthgotii Partier, Erubfelen om Regentens Beleiring m. v., kan paa den Tid have været aldeles usandsynlig. Ved Mangel af god Tone, ved en Esprit de corps, der betegnede baade den akademiske og den militaire Stand, ved den skarpe Grændse der adskilte, saavel begge indbyrdes som hver af dem igien fra Borgerstabet, kunde jævnlige, stundom endog alvorlige Sammenstød mellem disse forskjellige Borgerklasser letteligen finde Sted; ligesom man paa en Tid, da Lovbestemmelser som de ovenaanførte mod voldsom Hverving og angaaende Magistratens og Militairets indbyrdes Forhold ansaaes for nødvendige, ogsaa kan tænke sig Muligheden af, at Officerer kunde tillade sig at anvende deres Underhavende til Foretagender, som Thybos i Stykket (I. 1. V. 10). Paa saadanne nu og da forefaldende Stridigheder, der ikke fieldent gik over til Haandgemæng, findes flere Exempler. At der 1727 skal have været en Tumult imellem Studenterne

og Soldaterne, anføres blot efter en gammel Optegnelse, da det ligger saa langt tilbage i Tiden, og de nærmere Omstændigheder derved ere ubekjendte¹²⁾. Men til et Tidspunkt, nærmere ved Stykkets, kan henregnes en formelig Kamp, som i Aaret 1696 fandt Sted imellem Regentsens Alummer og endeel Domestiker¹³⁾, hvorom den Bircherodiske Dagbog (S. 315) under 8de (18de) Marts meddeeler Følgende: „Om Aftenen var i store Rannikestræde en svær Allarm opreist, formedelst en blodig Rencontre og Slagsmaal imellem Studenterne paa Regentsen og en stor Hov Laquaier. Studiosi brøde Stenene op af Gulvene i Regentskammerne til Defension, og brugte udenfor paa Gaden adskillige Gevær i deres Furie; Laquaierne iligemaade imod dennem. Alle Regentsvinduerne bleve indslagne og mange brudne Panter paa begge Sider bekomne.“ Det var uden Tvivl i denne Anledning, at Consistorium, under 21de s. M. besluttede at udstæde et Program, som skulde tilholde Studenterne at de, sub pœna relegationis og andre Straffe, ikke maatte gaae i Communitet med Kaarde, ei heller søge eller overvære Klammeri paa Gaden; ligesom der end videre under 4de April besluttedes, „for at betage Studiosis som ligge paa Regentsen den Leilighed at løbe lige over Gaden, endog i Slopuffer, i Kro- og Vertshuse tvertfor deres Vogement, hvoraf man nu nhelig i

12) Omtrent paa den Tid maae Regentsianerne have været forsynede med Skydegevær. Ved 4de Juli 1629 forekommer i A. Cons. „Studiosis ubi Regentsen skal forbydes at have Bøsser, efterdi der erfares at de deres Naboer og Gienboer til Trods skyde Duerne nedan af Tagene.“

13) Et lignende Slagsmaal mellem Studenter og abelige Domestiker (nobiliium aulicos) i Rannikestræde, omtrent 40 Aar tidligere, hvorved en Regentsianer, uden at tage Deel deri, fik et Saar i Tømmelfingeren, der blev hans Død, berøres i Th. Bartholini Hist. Anatom. Cent. III—IV. p. 409.

sidste Action og Slagsmaal saa megen Desordre og Scandale er opkommen — at ingen Studiosus som ligger i Regentsen, maatte lade sig finde i samme Krohuse eller nogen anden, som nu er eller komme kan i samme Gade, under hvad Prætext det være kan, sub poena extrusionis baade af Regentsen og Communitetet" ¹⁴). Hvor megen Vigtighed man ellers maa have tillagt denne hele Affaire, kan sluttes deraf, at, ifølge Consistoriums Protokol under 13de Juni s. A., Kongen selv skal have affagt Dom i Sagen; men denne Dom kiendes ikke. 1702, samme Aar i hvilket Holberg deponerede, gjorde Studenterne „en svær Allarm“ paa Studiigaarden, medens Deposituri den 6te Juli gjorde latinſt Stiil. „Thi saasom R. magn. Dr. Caspar Bartholin havde sammesteds ladet sætte Sol-datervagt, for at formene dennem deres Russeraaben og anden Insolenz, bleve de derved meere opsættige, saa at der vankebe vældige Hug imellem Vagten og dennem; og der Rector selv kom ned for at styre dennem, blev han med haanlige Skændsord afviiſt“ (Bircherods Dagbøger S. 405). Ogsaa kunne, da dette Stykke blev til, Rivninger mellem Studenter og Landcabetter i flere paafølgende Aar, hvis nærmere Anledning dog ikke kiendes, endnu have været i frisk Minde. D. 30te Marts 1718 skrev Politimester Ernst til Universitetets Rector, „anlangende at Studenterne maatte tilholdes at vogte sig for Klammerie med Landcabetterne, saasom der alt i et Par Afteners Tid er fornummet Rencontres og Klammerie imellem dem“

¹⁴) Acta Consist. Nyerups Efterr. om Regentsen S. 65. Endnu længe efter voldte disse Bertshuse lige over for Regentsen Collegiets Foresatte meget Brybderi. Under 13de Februar 1724 trueedes de Alunner, som endog om Søndagen besøgte disse inhonesta conventicula, eller bleve ude over den tilladte Tid, med Tab af Stipendiet.

(A. Cons. 2. April 1718). Næste Aar, 1719, gif disse Optøier endnu videre. Den 28de Febr. indgav Regent&=Alumnerne en Memorial til Universitets=Patronen, Oversecretair D. Bibe, hvori de besværede sig over endeel af de kongelige Landcadetter, særdeles tre Navngivne, at de d. 10de s. M. om Aftenen, saa og nogle Gange derefter, i stor Mængde havde forsamlet sig uden for Regent&=sen, ladet høre mange Skielsord mod Studenterne, hugget i Regent&=porten, og da de ingen Modstand fornam, flaaet nogle Binduer ind i Regent&=sen og paa Elers's Collegium. Dog varede det til den 15de Mai, inden Oversecretairen, Overkrigssecretair C. C. Gabel, Etatsraad og Generalprocureur Casp. Bartholin og Oberstlieutenant W. C. v. Eldern fik kongelig Befaling at undersøge Sagen og søie Anstalt til at forekomme Sligt i Fremtiden. (Siell. Tegnelser ¹⁵). Endnu senere s. Ex. 1734 foresaldt undertiden slike Optvin imellem Studenter og Officerer i Rundsdelen paa Hallandsaas eller den Træplantning Arindsen kaldet, som omtrent indtil Midten af Aarhundredet omgav Statuen paa hiin Plads ¹⁶); men ved en hos begge Stænder efterhaanden indtrædende bedre Tone og ved et virksomt Politie, blev sliq Uorden stedsse fiældnere. Nu er det kun de Elbste af den nulevende Slægt, der kunne mindes de fiidste Bevægelser af den Natur, nemlig Philosophgangsfeiden (1787) og Posthuusfeiden (1793), hvilken fiidste fiilte Regent&=sen ved sin Kloffe (Nherup, anf. St. S. 14).

¹⁵) Det har formodentligen været paa denne Tid, at E. Pontoppidan, der deponerede 1716, blev en Aften overfaldet af Raderterne og berøvet Hat, Muffe og Kaarde (Autobiographie, i S. Møllers theolog. Tidsskrift IV. S. 70).

¹⁶) S. Wadffiaers Levnet i D. Wolfs Journal for Politif m. m. 1816. III. S. 196; jøfr. Rahbek II. S. 174.

Paa det v. Dvotenske Theater i store Kongensgade blev S. v. T. spillet paa Dansk d. 22de Nov. 1747 „*efter høie Belynderes Forlangende*“, og den 11te December s. A. „*efter mange fornemme Folks Begiering*“ (Dverskou II. S. 63). 1748 blev det der givet 3 Gange. Sytten Aar senere synes Officeercorpset at have været mindre tolerant. 1765 opførtes nemlig „*Den forelskede Ven*“ af Fr. Viehl, hvori En af Hovedpersonerne, v. Pralendorf, en grimasferet v. Thybo, vakte saa megen Forargelse blandt Officererne, at det kom til urolige Optrin under Forestillingen; det blev derfor kun givet to Gange; Dverskou II. 335—36. Noget lignende kan maaskee have foranlediget, at det Holbergiske Stykke henlaae aldeles fra 1754 til 1780, i hvilket Mellemrum de Dptøier forefaldt, der fremkaldte Mesterstykket „*de brutale Klappere*“ (Rahbek om S. II. S. 175). Paa det kongelige Theater er det fra 1749 til 1848 spillet 84 Gange¹⁷⁾.

I. 3. Peer: . . . „naar jeg seer een i en gammel „*sort Kiole med et Hierte paa Albuen, saa er jeg hart ad „vis paa, at det er en Poet.*“

I Moraliske Tanker (til Epigramm. 3die Bog Nr. 18) hvor Holberg skildrer Poeternes sørgelige Stilling i borgerlig og materiel Henseende, hentyder han (S. 425) til denne Replik. Et Hierte for Albuen nævnes ogsaa som „*Poeters rette Mærke*“, i Første Prøve af ziirlige og smukke danske Vers, April 1738 S. 15.

I. 4. Peer: . . . „maaskee han er bleven trykt paa „*Studengaarden.*“

¹⁷⁾ I den svenske Oversættelse „*Gasenskræf eller Storstrytaren*“ (Norrköping 1756) er Originalen meget forandret, eller „*efter vårt Folks Smak lämpat, utan at hafwa förlorat sine naturlige Öbiligheter fast mera med gode Zufall förbättrat*“: Nyt hist. Tidskrift VI. S. 566.

En forvansket Udtale af Studiigaarden (ogsaa i V. 8. og i Ellefte Juni I. 4.), der endnu ei er usædvanlig i Almuens Tale; i V. 5. har Peer dog det rigtige.

Zens: . . . „Vi lærde . . . bruge istedenfor det Ord „Bon, som Krigsmænd sætte for deres Navne, det Ord „Us, som vi hefte meget net bag til.“

Det tydske Bon kan dog paa den Tid endnu ei have været nogen almindelig vedtagen Betegnelse for Officerer af Land=Etaten; i det mindste findes det i samtidige Rilder kun tillagt saadanne Individuer af denne Stand, som vare af dansk eller tydsk Adel. Man kan vel antage, at den reglementerede Brug af dette Prædikat i hvert Tilfælde ikke er ældre end fra Tidrummet 1758—62, da vore Tropper laae i Holsten; jvfr. Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie IV. S. 340. Først omtrent 1769 synes det at forekomme ved militaire Udnævnelser. At derimod de lærde, som Zens kalder dem, eller de Studerende, efter ældgammel Vedtægt, paa den Tid og endnu ind i det attende Aarhundrede, havde for Skik at latinisere deres Navne, ei blot ved at hefte et us bag til, men i det Hele ved en ordret Oversættelse eller Omskrivning, er noksom bekiendt. Saaledes blev Berg til Montanus, Guldberg til Aurimontanus, Gartner til Hortulanus, Nysted til Neapolitanus, Lundbøye til Lucoppidanus, Søebøye til Lacoppidanus, Brobøye til Pontoppidanus og fl. Ved nogle af disse forvandlede Navne fortrængte endog den latinske Form senere den danske, f. Ex. Pontoppidan og Lacoppidan; andre vedligeholdte sig i begge Former, f. Ex. Lundbøye og Lucoppidan; Gartner og Hortulan.

Zens: „Jeg skal viise Dig een, som gjør Vers for „en billig Priis.“ Peer: „Hvor boer han?“ Zens: „Han boer udi Abenraae, næst ved Guldsmeeden.“

At den omtalte Poet i Nabenraa, hvis Bolig her endog nærmere betegnes „næst ved Guldsmeden“, har været en virkelig Person, er ikke usandsynligt¹⁸⁾. Men at han i Maret 1737 enten maa være død eller have nedlagt Professionen, kan sluttes af følgende Sted i Wadstjærts Bryllupsvers til Prof. J. P. Ancherfen:

„Hvor faaer, hvor faaer jeg een der strax kan Støvle smøre
for mig til Nabenraa til Versfabriken hen,
om Hielpetropper fra Vers-Marquetenteren?
Dog hvad? den Stødestav jo falden er i Stave
og Phænixberg saa let sig lader ei opgrave“¹⁹⁾.

Dog kan Meningen heraf neppe være den, at Poeten i Nabenraa og Phænixberg skulde have været een og samme Person. Sidstnævnte boede, da dette Stykke blev til (1724), i Klosterstræde og vides i det ringeste ikke at have boet i Nabenraa. Maaffee nævnes de her sammen, fordi slige Heilighedsvers ligesom Gadeviser, i sin Tid, især udgif fra den Phænixbergiske Presse. Naar Peer lader Poeten i Nabenraa boe ved Volden, „at han kan see det Grønne om Sommeren“ (I. 8.) da svarer dette ikke ganske til den nuværende Lokalitet, da denne Gade nu ender ved Rosenborggaden; men dengang har Beliggenheden maaffee været noget forskiellig; paa Grundtegningen i Resens Atlas, der viser Kiøbenhavn som det var omtrent 50 Aar tidligere, synes Nabenraa at naae lige til Volden.

I. 6. Stygotius: . . . „Veedst Du ikke, hvad der „staar bag i Aurora: Otium est pulvinar Diaboli: Orfesløshed er Dievelens Hoved-Pude?“

¹⁸⁾ Hans Navn skal i det mindste være fundet paa Regninger over Høitidsudgifter fra den Tid; Ud. Sfr. II. S. 387.

¹⁹⁾ Ogsaa et Wadstjærtsk Bryllupsdigt (1744) omtaler „Vers i Nabenraa“ og tilføjer i en Anm.: „en Gade, hvor en stor Poet i gamle Dage skal have boet“; maaffee er han flyttet derhen efter Ildbranden 1728.

„Aurora“ kaldtes den af Prof. og Universitetsbibliothekar Thomas Bang († 1661) forfattede lille Glosebog, hvoraf, ligesom af Donaten, lige indtil det 18de Aarhundredes Skolereform, de første Elementer i det latinske Sprog bringtes begge Rigers studerende Ungdom. Ifølge Worms Lexikon skal dens første Udgave være af A. 1638. Paa det ældste ved Haanden værende af de mangfoldige Dplag fra den følgende Tid lyder Titelen saaledes:

Aurora latininitatis olim in privatum Discipulorum usum concinnata, nunc vero publico scholarum danicarum et norvegicarum commodo destinata & emendatius edita, opera Th. Bangii. Editio denuo penitus recognita, una cum appendice exemplorum, nominum & verborum &c. qvæ in colloquiis annexis passim etiam sunt obvia. Havnæ 1726.

Den af Stygotius paaberaabte Sentents bog i Bogen forekommer i det ringeste ikke i denne Udgave; ifølge Bøye S. 703 skal den findes hos Kirkefaderen Ambrosius.

— Stygotius: . . . „jeg har gjort min Tød ikke at „gøre noget, som er Philosophien uanstændigt.“

Decanus lod Magister=Candidaten, blandt andet, sværge paa: ita agere vestra doctrina et vita, ne philosophia et artes propter vos male audiant; S. Glud, tract. de gradu magisterii (1711) p. 52. Ogsaa Cr. Montanus (IV. 2.) holdt det for en Skam „at gøre noget, som er Ordenen uanstændigt“, da det var hans Pligt „at see til, ne quid detrimenti patiatur respublica philosophica.“

II. 1. Tesper: . . . „Jeg var udi Nummer 4 i „Gaar Aftes.“

De ligeoverfor Holmens Kirke beliggende Huse betegnedes dengang ved Nummere; saaledes Huset kaldet Nr. 2, Nr. 3 o. s. v. I Acta Consist. 20de Februar 1723 omtales et Chr. Wilh. Rode tilhørende „Hus Nr. 1 ved

Holmens Kirke". Endnu langt senere kaldtes de „Nummerne ved Holmens Kirke“, eller slet hen Nummerne, fordi de lige indtil 1771 vare de eneste med Nummere betegnede Huse her i Staden. Nu høres dette Navn ikke mere, men Gaden kaldes blot med sit gamle Navn Størrestræde. Uden Tvivl sigtes i Stykket virkelig til et bestemt Hus; i det ringeste nævnes i Aarhundredets Begyndelse en Enke, som boede i Nr. 4 ved Holmens Kirke, og havde norske Studenter i Kost og Logis; hun blev siden gift med den fortiente Missionær Th. von Westen (Hammonds nordiske Missionshistorie S. 57). Kalkkøpers i samme Replik, i Stedet for Kalkøpers og Kalkkøpers i de ældste Udgaver, vare uden Tvivl Dvæghandlere; Boye S. 251; jvfr. dog tillige Käsverkooper i Justesens Bet. over Comedier.

— Zesper: . . . „Seg har læst i en gammel Krønike „om Alexander Magnus, at han kunde hugge Hovedet af „paa den største Engelske Thr med eet Hug . . .“ Tyboe: „Seg hører Du est studeret, Zesper; hvor haver Du læst „saadant“? Zesper: „Udi Arent Hvittfelds Krønike“. Tyboe: „Seg meente ellers, at Mester Mons Wingaard „havde beskrevet den Historie; den Bog haver jeg læst sexten „gange, ja sexten gange til, og ført mig den til Nytte udi „adskillige Kriger. Samme Mester Mons maa have været „en stor General og Stats=Mand selv, ellers kunde han „umueligt have skrevet saa udførligt om saadant“. (V. 8.) Zesper: „Wil Herren have Taalmodighed et Øyeblik, „medens jeg springer hjem efter Mons Wingaards Bog, „hvorefter Herren pleyer at rangere sine Tropper“).

Et Paralleltred hertil forekommer allerede i P. Paars, hvor det i 1ste Bog 5te Sang hedder om den anholdte Armées Opstilling af Jens Blok:

„Armeen havde han i Orden sat med Flid,
 som det var brugeligt i Alexanders Tid.
 Af hans Historie han General var bleven:
 Han havde nøie læst, hvad Curtius har skreven
 om samme store Helt, vel oversat paa Tydsk;
 thi for Mons Wiingaards Tid den ikke var paa Tydsk.“
 Titelen paa den forbandkede Curtius, hvortil her sigtes, og
 som den politiske Randsløber maaskee ogsaa mener
 (II. 3.) med sin „Alexander Magnuses Krønike“, skjøndt
 han lader „Duc de Vendosme have læst den, lyder saaledes:
 „Q. Curtius rufus, sampt Joan. Freinsheims Tilleg om
 de tu store Monarchers Davii og Alexandri Magni Be-
 drifter. Pars I. Nu først lige efter Latinen paa god
 Dancke udsat og til Ruset befordret af Mag. Mogens
 Wingard. Og findis i Dusintal hos hannem tilkiøbs.
 Vil nogen uden Samtycke imod Forhaabning oplegge
 den, da tage sig vare for Tiltale“. Kiøbenhavn, trykt
 hos Willads Verjin. 1704. 8.

I P. Bindings forudskikkede Censur kaldes W. inter-
 pres felicissimus af latinske Klassikere, nemlig ogsaa med
 Hensyn til hans 1699 udgivne danske Oversættelse af Flo-
 rus. Dedicationen til hans „gunstige Mæcenates, fautores
 og høifornemme Venner“ indeholder adskillige Træk til de
 kiøbenhavnske Professors Karakteristik ved Slutningen af
 det 17de Aarhundrede²⁰⁾. I Fortalen, hvor Oversætteren
 lader Curtius tale i første Person, forekommer følgende
 Sted, hvortil Holberg maaskee kan have taget Hensyn ved
 den Lovtale over Bogen, som han lægger Thybo i Munden:

²⁰⁾ Nogle Exemplarer have, ligesom hans forbandkede Florus, en
 Dedication til Frederik IV.; jøfr. Suhms Samlinger I. 3. S.
 202; i Fortalen til Florus forekommer adskilligt om den danske
 Orthographie.

„Saa kan de Danste i Svaghed og Sundhed, paa Uger og Eng, i Ridsmandskab, ved Haandværker, paa Reiser og i alle Forretninger have god Fornøielse, Forlystelse og Nytte af saadan en ypperlig sammenhængende Historie, foruden de mangfoldige Lærdomme, jeg er fuld af: til hvilken Ende Wingaard haver ladet undersætte mine mærkværdigste Ordspøoger med nogen anden Forklaring“. Disse i Anmærkningerne tilspøiede danske Ordspøoger turde endnu give denne Oversættelse, som kun omfatter de 5 første Bøger, en vis Værdi.

Foruden de to nævnte Oversættelser har man af denne Forfatter ogsaa et Lære = Digt: „Jovis tarpeii Custos eller den tamme Gaas. Kbhvn. 1696. 8., der vel kunde have fortrængt Plads i Nyerups og Rahbeks Forelæsninger over den danske Digtekunsts Historie, da det erstatter sin Mangel af Poesi og sine øvrige æsthetiske Ufuldkommenheder ved adskillige interessante Bidrag til Kundskab om den Tids Deconomie og Sprog. I det Hele var denne Wingaard (en jydsk Præsteføn) ingen umærkelig Person, der tillige maatte prøve allehaande Modgang i Livet. Som Rector i Aalborg Skole blev han 1676 for sin Dyrighed, Biskop M. Foss²¹⁾, sat i Rette, paa Grund af formeentlig Udygtighed og Efterladenhed i sin Embedsførelse; hvilket blev beviist med Professorernes Attest angaaende hans Dimittenders flette Fremgang og hans egne i en maadelig Latin affattede Testimonia. Sagen gik til Højesteret, men endtes først under den følgende Biskop Borneman 1684 med Wingaards Ufsættelse (Pontoppidans Annaler IV. S. 582; Aalborg Skoleprogr. 1840, S. 143—46, 1844, S. 44). I Bircherøds Dagbog (S. 230) bemærkes ved 29de August 1684: „Mag. Wogens Wingaard formeibst Opsættighed mod sin

²¹⁾ I Fortalen til den danske Curtius nævner han denne Biskop Foss, men uden nogen Yttring af Bitterhed.

Biskop blev dømt af Høiesteret i Kiøbenhavn fra sin Bestalling;" en Grund, som, efter hvad man ellers kiender til Sagen, maaskee mere har talt imod ham end egentlig Udygtighed. Kort efter hans Afsættelse skal han have bosat sig i Kiøbenhavn, hvor han forblev indtil sin Død. Ved 30te September 1706 skriver Bircheroð: „Mag. M. Wingaard tilskiffede mig sin paa Dansk udsatte Curtium, med en Skrivelse af 24de Sept., hvori han begierer, at jeg vil procurere ham nogle Emptores og Afnehmere (!) til samme Skrift, paa det han derved maa forhielpes til sin Omkostnings Erstatning“ (mangler i de trykte Uddrag). Aaret efter, den 27de Jan., fik B. Brev fra ham, hvori han „meget ydmygelig betakkede for den hannem tilsendte Foræring“ (mangler ligeledes). Under 12te April 1710 fik B., som nu var „svag, gammel og syg“, af det Høiesteres Legat til fattige syge Studenter, 6 Rdr. (A. Cons.) Han har altsaa formodentlig længe været død, da hans Navn kom til at figurere baade i P. Paars og i nærværende Stykke.

II. 2. Jesper: . . . „Jeg har hørt fortælle om en „stor General . . . hvilken, da han blev adspurdt, hvem „han holdt for den største Poet, svarede han: Den holder „jeg for den største General, den for den største Admiral, „og den for den største Statsmand; Hvormed han gav til- „kiende, at det var for ringe for ham, som en Officeer, at „dømme om Poeter.“

I Epistlerne I. Nr. 8 erklærer Holberg sig, med en lignende Vending, mere bespøiet til at bedømme Digtere og Historiekrivere end Feltherrer.

III. 1. Pernille: . . . „saa er jeg naturlig portered „for røde Klæder.“

Fra Aarhundrebets Begyndelse havde, i det ringeste en Deel af Armeen rød Uniform (Falks Archiv f. Gesch. u. Statistif m. m. der Herzogthümer II. S. 324); saaledes

ogsaa Ringarden 1711; Hübertz, *Alfsthylker om Aarhus* III. S. 53.

III. 2. Pernille: . . . „Hvis ingen unge Karle
„vare til, gav jeg strax min Sminke=Flaske, Skønnings=
„Plaster=Kiste og Pudder=Dose Alfsteed. Jeg toede, min
„Troe, ikke mine Fødder udi Rosen=Vand; jeg reducerede
„min Balsombhøse, og smurte ikke min Hals med Desmer,
„for at behage mig selv.“

Uf dette hele cosmetiske Apparat forekomme de fleste her nævnte Rekvifiter i Digte fra den Tid; saaledes beskrives alt hvad der hørte til en „Kisfelinkes“ Toilet omstændeligt i J. S. Sehesteds *Pigernes Dyd= og Laster=Speil*, Fol. B. 4—5. En Balsombhøse nævnes f. Ex. i J. K. Schandrups *Digte* Fol. B. 4, og kaldes paa andre Steder Balsomdaase; den beskrives i *Vid. Selvf. Drdbog* som „en liden Buddik at bære hos sig med tillavet Balsom i“; i *Jean de France* I. 5. bruges den som et Kjøleord. Paa hvilken Maade Indholdet dengang anvendtes, erfares af *Tullins Skrifter* II. S. 340: „For 30 Aar siden, da Balsombhøser vare i sin Velmagt, var det brugeligt, at Fruentimmerne i Selskaber strøge Balsom paa Hænderne.“ Ogsaa Desmer blev brugt til Bellugt; i *Holbergs 2den Sat.* hedder det om en ustadig Person: „nu han dræber Folk med Desmer, nu med Dref“; ifølge *Helts Digte* S. 121, brugtes Desmerkager mod lugtende Mand. Skønningsplaster (ogsaa i *Forvandlede Brudgom* 5. Sc.) maa være en Germanisme af „Verschönerungsplaster;“ det kom siden til at hedde „Skønplet.“

III. 4. *Stygotius*: . . . „Cacu coracos cacoon“ etc.

D. e. den onde Ravens onde Eg, den smukke Ravens smukke Eg.

— *Stygotius*: . . . „Madamen og Jomfruen for=
„lader mig, at jeg ikke taler modo vulgari eller efter den

„almindelige Maade, thi ellers skulde jeg sige, en Magnetisk Kraft, som trækker mit Hjertes Sern til sig; thi det er en „ganske udgiort Sag, at saadant ikke skeer per attractionem, „men per impulsioem.“

3 Philosoph. udi egen Indbildning III. 7. lader Cosmologoreus Magneten „drage sit Hjertes Sern“; men den her af Magisteren opstillede Forflaring over den magnetiske Virksomhed har, fra det 17de Aarhundrede af, en Tidlang virkelig været herskende; i det nemlig Cartesianerne antog, at enhver Tiltrækning kun var tilshyneladende og egentlig frembragt ved en fin ætherisk Materies Stød. Den magnetiske Tiltrækning forklarede i dette System deraf, at denne fine Materies Dele havde en Struegangs Figur og tillige vare sribede (jvfr. materia striata i Stygotii følgende Replik). Denne Forestilling, skøndt paa Stykkets Tid ikke længer almindelig, maa altfaa dengang endnu have vedligeholdt sig, i det ringeste paa Cathederet og i Lærebøger ²²⁾.

— Stygotius: . . . „som Poeten siger Metamor-
„phoseon lib. 2.“

Magisterens Citation af Holbergs Indlingsforfatter Dvid er ikke ganske correct. 3 Metamorph. IX. v. 581 hedder det: et pavet obsessum glaciali frigore pectus; I. v. 495: sic Deus in flammis abiit, sic pectore toto uritur.

— Stygotius: . . . „Ignorantia tager saa til udi „alting, at der findes nu omstunder gamle Academici, der „ikke viide, hvor mange prædicamenta eller prædicabilia, „der er udi Logica.“

²²⁾ Den forekommer saaledes i Casp. Bartholini Summa philosophiæ naturalis, ad recentiorum mentem accommodata, hviss første Udg. er fra 1688.

Holberg selv tilstod, for sit Bedkommende, en lignende Vanfundighed i den Tids Instrumental=Philosophi (Løvet S. 152). „Tit er det faldet mig ind — tilspier han — at anvende nogle Dage paa disse Studia; men Himlen har aldrig forundt mig Tid dertil.“ Vil Nogen nærmere lære at kiende disse og de øvrige i denne Scene forekommende logiske Kunstord, da findes de definerede i den Tids dialectiske Haandbøger, saasom i Casp. Bartholinus præcepta logica 1693; Søren Gluds Logica erotematica 1701 og fl. Gange; Rudimenta metaphysicæ pro junioribus, in usum Scholarum Dan. & Norv. 1734 (maastee af Chr. Thestrup), samt flere lignende. Disse Momenter af Logik og Metaphysik afgave, som man kan formode, i hine Dage staaende Emner for akademiske Disputationer. Man har saaledes, omtrent fra samme Tid, Cph. Jacobæi Diss. de differentia inter accidens prædicabile & prædicamentale paa Borchs Collegium 1715; Chr. Frid. Hummer, prædicabilium genera quatuor demonstrata, og de prædicamentis; begge sammesteds 1721. Som Parallel til Stygotii Disputats de alicubitate kan nævnes Laur. Seeberg, Disp. de tribus durationibus & ubieta-tibus in uno infinitatis puncto; ligeledes paa Borchs Collegium 1708.

III. 5. Eyboe: . . . „Herculus, som undertvang de „5 Parter af Verden, maatte jo lade sig conjonere af Dalila“.

Eyboe forveksler Hercules (Herculus?) med Samson. Geographerne antog dengang kun fire Verdensparter.

— Eyboe: „Seg fandt ikkun med en halv Secund „sætte saadan Karl, som I, paa jer Rumppe.“

Ordet Secund betegner en Stilling i Fægtkunsten; Vid. S. Ordbog.

IV. 5—6. Christophers Vise: „Rund, rund, rund! „saa gladelig, saa gladelig, den Skaal gaaer rund“, er

maaskee Omqvædet af en gammel Drikkevise af vor fortiente
Litterærhistoriker A. Thura, hvis første Vers lyder saaledes:

Skænk Druer=Saften i!
 Vil Haand og Hoved kun staa bi,
 Saa drikke vi Kong Friedrichs Skaal
 Med fuldt og dygtigt Maal.
 Gud gjør Hans Sind saa læt,
 Som vi Hans Skaal gjør ræt!
 Gud fryde ham,
 Og pryde ham!
 Gjør Ham af Alder mæt!
 Rund, Rund, Rund!
 Saa sædeligt
 Og glædeligt

Vi tar vort Glas for Mund.

Den findes trykt i Forfatterens uden Navn udgivne „Ud-
skillige Betænkninger og Indsald paa Vers;“ Kbhvn. 1726.
4to og i Nherups Udv. af danske Viser II. S. 83; (jvfr.
Rahbeks og Nherups danske Digtek. Historie IV. S.
215; Rahbek, om S. II. S. 214). Den af Jens ansførte tydske
Vise: „Zu Leipzig war ein Mann“, er en gammel tydske
Studentervise, der brugtes til at drille Tyskerne (Russerne)
med; (Rahbek anf. St.). Mester Daniels Have, hvor
Christoffer foregiver at have drukket sig fuld, nævnes ogsaa i
en gammel Vise og antages at have ligget paa Christians-
havn (Rahbek a. St.; Hesperus VII. S. 72); skøndt
det vel ogsaa kan have været „forrige Capitaine Daniels
Gaard“ i store Kongensgade, indrettet til en Giestgivergaard,
hvortil en smuk Hauge, der, ifølge Aviserne, 1741 blev
bortfolgt²³). At Christopher og Jens forbytte Pungene kan

²³) Ellers nævnes ogsaa en „Mester Daniel“ som Barbeer i Ud.
Hoved og Hale I. 6.

være et Træk laant af Bidermanns Utopia, som Holberg ved flere Leiligheder har benyttet, er alt bemærket af Rahbet (Udv. Skr. VI. 385.)

(Æ. Udg.) IV. 12. Jens: . . . „kand Herren engang „see, hvad Latinen kand gjøre“.

Jens's Overbeviisning, at det var hans „latinske Hoved“ der hjalp ham til at narre Christoffer, kan sammenlignes med Per Degns: „Latinen hjælper meget et Menneffe udi alle Forretninger“; Cr. Montanus I. 3.

V. 6. Tyboe: . . . „Hører I vel, Rinders! Felt= „sfriget skal være: Per Caudi.“

Peer Caudi var et dengang brugeligt Skielbsord af Militaire og andre Illiterate om Studenter. Saaledes tilraaber Fændrifken i P. Paars (4de B. 3. S.) den foregivne Student (Holberg selv? jvfr. Levnet S. 56):

„Peer Caudi hier! wo ist dein Pas, Du Bengel!“

Opindeligt synes det at have heddet Caudæ, og er da formodentlig foranlediget ved den lange, smalle, som en Hale nedhængende Kappe, der var Studenternes Ordensdragt paa hiin Tid²⁴). Peer Caudi eller Caudæ bliver da omtrent det samme som, i et gammelt Vers, „Peer Kappedrager“ (Wielandts Vers og Miscellanea VI. S. 196).

V. 8. Stygotius: . . . „Jeg skal lære ham, hvad „det er, at — komme en gammel Academicum til at løbe „med Liim=Stangen, der har studeret til R ost of, og disputeret „sammefteds absqve præsidio. Jeg haver endnu den samme

²⁴) Saaledes forklæres det i det mindste i Winstrups Epigrammata 2den Udg. I. p. 616:

Ad Studiosum, vel academicum civem, quem (in Dania) plebs vulgus, nautæ, aurigæ, imo aulici contemptim appellitant Petrum Caudæ, Per Kaudi.

Te Petrum Caudæ vocitat plebs, qvippe togatum . . .
Cauda togæ decus est tibi, si caput est tibi doctum.

„Naarde, den samme Stof, med hvilken jeg har slagen ind „saa mangen ærlig Professors Vindue udi Rostof.“

I det Foregaaende (III. 5.) har Stygotius praet af, at alle Literati vide at tale om ham i Rostof, Helmstad og Wittenberg; i Barselstuen (V. 5.) roser den ene Advocat sig af at have studeret sin Jura fire Aar i Rostof, og i Uden Hoved og Hale (II. 8.) nævner Henrif det blandt sin Herres Qualiteter, at han „har ligget udi tre Aar i Rostof.“

Blandt de tydske Universiteter synes det Rostofske, som det nærmest beliggende, fortrinligen at have været besøgt af danske og norske Studerende i det 16de og 17de Aarhundrede. Ikke Saa dimitteredes endog fra indenlandske Skoler til hiint Universitet, hvorfra de først senere vendte tilbage med Testimonia, for at lade sig immatriculere ved det Kiøbenhavnske. Dog synes dette mere at have fundet Sted i en ældre Periode, end just i Holbergs Dage. Saaledes seer man af Universitetets Matrikel, at der i de to Decennier 1613—32 her optoges til akademiske Borgere 40, som havde deponeret eller vare inscriberede ved det rostofske Universitet; 1633—52 af Saadanne 67; men 1653—72 kun 34; 1673—92 endog kun 3; 1693—1712 i alt 7 og 1713—1732, i det her omhandlede Tidrum, Ingen. Denne Deposits ved et fremmed Universitet synes fra Begyndelsen af at have fundet Sted, enten i Nødtilfælde, naar Krig eller Pest spærrede Veien til Kiøbenhavn, eller misbrugsviis, naar Vedkommende ikke trøstede sig til at deponere her hjemme; efterhaanden blev det ogsaa en Mode for de Fornemme og mere Formuende; jvfr. Suhms Nye Samlinger III. S. 100²⁵⁾. I Acta Consistorii under 15de Dec. 1632

²⁵⁾ De Norske, hvis Fædreland dengang endnu savnede et eget Universitet, fra først af maaffee tilfide foranlebigede ved gamle

hedder det derfor: „Der ere mange af de Skolespersoner, naar de ikke kan admitteres her ad depositionem, drage de til Rostok og lade sig der deponere. Cancellarius kan herom consuleres, og hvis sentenseres bliver paa et Patent at anslaaes og publice significeres“. Saadanne maatte dog her igien underkaste sig en offentlig Prøve, før de kunde blive optagne blandt de akademiske Borgeres Tal. Herom forekommer ved 2den Marts 1633 Følgende: „Deres Exercitia, som ere deponeret til Rostok, bleve læste, som vare sex, de tvende, som vare Trugillus Norvegus og Ericus Petri Velof fand propter ruditatem ikke admitteres. De andre fire, Nicolaus Petri Crogæus, Fridericus Johannis, Erasmus Johannis og Claudius Olai bleve ea conditione admittered, efterfom de vare skiellige, at de flitteligen excolere linguam latinam herefter.“ Vignende Exempler findes hyppigt i de følgende Aar. Det var ellers naturligt, at Individer, der giennem en sliq Vagbør søgte at smutte ind i den akademiske Faaresti, af Universitetets Fædre bleve anseete med ugunstige Dine; hvorfor de undertiden endog saa maatte tage deres Tilflugt til høie Patroners Intercession for at naae deres Maal, hvilket ikke engang da altid vilde lykkes. Saaledes forekommer ved 25de Juni 1642: „For Erasmo Nicolai Grunde dimisso e schola Sorana, som haver deponeret til Rostok, haver Greve Waldemar (Christian d. 4des Søn) ved sin Tiener ladet intercedere hos Mag. Rectorem, at han maatte faae inscriptionem in album studiosorum. Professores svarede sig herudi ikke at turde dispensere, uden Cancellarii Consensu, efterdi det er imod

---

Handelsforbindelser, søgte fortrinligen til Rostok; Budstikken 3die Marg. S. 307; Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie IV. S. 383. og fl. St.; Norske Samlinger udg. af det hist. Samfund i Christiania, I. S. 72 fg.

Rongens Befaling." Paa en lignende Maade anholdt Frøken Leonore Christine, (Corfiz Ulfelds Frue), under 21de Febr. 1644 for en Knud Brat, der for en Tidlang siden havde deponeret til Rostok, at han maatte optages blandt Studenternes Tal: „alligevel at han siden haver været civis urbis hujus, og tient nogle Aar for at tage vare paa Bagten i Vesterport". Professores svarede: „at dersom han vilde indstille sig hos Decanum, og der lade inquireres in profectum suum, og han nogenlunde dhgtig fandtes, vilde de gierne tilstæde, at han maatte immatriculeres; dog saaledes, at han først renuncerer urbi civitatem og er sig om at faae Hr. Hofmesters (Ulfelds) skriftlig Bevilgning derpaa, paa det at Magistratus urbis sig ellers ikke skulde have over Academiet at besværges." Endnu mod Aarhundredets Slutning var en saadan privat Inscription efter Deposits ved det rostokske eller andre tyske Universiteter, temmelig almindelig. I Anledning heraf beslattede Consistorium den 12te Nov. 1687: „at naar Noget af begge Rigerne Danmark og Norge kommer og angiver sig at have studeret til Rostok, Kiel eller Lunden (Lund i Skaane) og der deponeret, og begierer her inscriptionem, at da Decanus altid kan antage dennem, naar de paa Ny igjen af hannem tilforn vorder examinerede, og at deres jus civitatis academix fra samme Tid først regnes." Fra det attende Aarhundredes Begyndelse blev denne betingede Admission derimod sjeldnere; Holberg maa altsaa paa de auførte, som paa flere Steder i hans Lyttspil, mere have taget Hensyn til den forbigangne, end til hans egen Tid.

Jesper: „A . . . A . . . Hof Herre! ingen Vislandsff „Løve kand see meere forbandet ud."

En islandsk Løve var en comiss Benævnelse for et Aaar, og bruges tildeels endnu som et Spot-Udtryk om Een, der synes modigere end han er. „Driftig som en

islandsk Løve;" P. Syvs Ordssprog II. S. 95. „Siemme en Hercules, men i Krig en Islandsk Løve;" M. Wingaards Curtius S. 177. 3 Vers er dette Udtryk brugt af M. C. Wolfsburg i hans (rimede) „Betrænkning over en Qvindes uheldige Gierning i Nørrejylland" m. m. (1724) S. 17.

Stygotius: . . . „Det er best, at vi skifter een til dem, at fornemme, om de vil møde os i tørre Hugg, og „siige tillige med, at vi vilde gierne flaaes med dem udi „Kaarde, hvis det ikke var mod leges academicas." (Æ. Udg.: „Harde jeg ikkun Morten Vægter her ved Haanden, „skulde vi nok lære dem, hvad det er at gaae med blotte „Kaarder om Aftenen").

Den Studenter = Skif at bære Kaarde til daglig Brug danner et ikke uvigtigt Afsnit i vor akademiske Disciplins Historie²⁶⁾. Allerede ved Universitetsfundatsen af 1539 var Kaarden de Studerende forbudt; og, med nødvendigt Hensyn til Sædernes herskende Raahed, hedder det derfor i de gamle legibus academicis, som Stygotius paaveraaber sig: gladium aliave tela ne gestanto²⁷⁾. Forbudet synes ogsaa, i det mindste i visse Tidsrum, at være blevet temmelig overholdt²⁸⁾; og paa den Ansøgning, Studenterne

²⁶⁾ 3 Engelstofts Universitetsaannaler 1807. I. S. 189—205 meddeles Oplysninger om denne Gienstand i et oversat Program af J. Kierulf, med Tillæg og Bemærkninger af Udgiveren, som her ere benyttede.

²⁷⁾ Ifølge det ældste Reglement for Walkendorfs Collegium skulde de Alumner, der ikke, efter Paamindelse, vilde aflægge Kaarden, excluderes af Collegiet; C. P. Rothes Walkendorfs Levnet S. 113.

²⁸⁾ Ved Forhandlingerne i Consistorium, under Christian IV. Regering, om Studenternes Klædebragt m. m. (Nyerups Universitetsaannaler S. 109—12) nævnes intet om Kaardens Brug; derimod findes blandt P. Winstrups latinske Epigrammer

1658 indgave om Tilladelse til, efter Skik og Brug ved andre Universiteter, at bære Kaarde, blev ikke videre reflekteret. Dog blev det vel efter de Prøver paa Mod og Fædrelandskjærlighed, som Studenterne med Kiøbenhavn's øvrige Indbyggere havde aflagt i Beleiringen 1658—60, Førstnævnte stiltiende tilladt²⁹); men allerede i 1661, hvad de theologiske Studerende angik, igien strengt forbudt³⁰). Fra Aar efter fandt man det endog nødvendigt at udvide dette Forbud til alle Studerende, og en kongel. Befaling af 23de Dec. 1667 fastsatte, at „ingen af Studiosis herefter maa bære Kaarde, men Kappe, som deres Stand bedst sømmer, for at undgaae den Ulempe som har tilbraget sig af, at Studenterne have baaret Kaarde i Stedet for Kappe.“ Kappen var nemlig, fra den ældste Tid af, et Slags Ordensdragt for Studenterne, der synes at have vedligeholdt sig indtil langt ind i det 18de Aarhundrede³¹).

(1654) I. p. 483 eet, som spørger baade med Brugten og Misbrugen af Studenternes Kaarder.

- ²⁹) Fr. Hansen (Fr. Horn) nævner i sit *Somnium poeticum* (1731) S. 109. denne historiske Grund blandt dem, der almindeligen anførtes for Studenternes formeentlige Ret til at bære Kaarde, men tilføjer tillige:

„Sej nægter ikke, at det jo Raison kan være,
skiondt Privilegia derfor ei givne ere,
(saavidt mig er bekiendt).“

- ³⁰) Som et karakteristisk Træk kan anføres, at en Joh. Adolph de Clerque (siden Eier af Biergbygaard i Sieland † 1729) der 1665 blev dimitteret fra Roeskilde, hellere vilde frasige sig sit akademiske Borgerkab end aflægge Kaarden; Blochs Roeskilde Domst. Hist. IV. S. 13.

- ³¹) Poutoppidans *Annaler* III. S. 42. „Min Kappe lu-bar er saa nær“; „Studenters Rentekammer“ i *Ordning's poet. Skrifter* I. S. 80; jvfr. S. 53. Endnu i Fr. Horns *Poesiens Misbrug* (1731) S. 148. beskrives en lærd Pedant, som een der mener at Forstand og Mandens Gave hos en Student bestaaer i Kappe og i Krave,

Imidlertid maa man dog senere have fundet det nødvendigt, at fornye den tidligere Indskrænkning af Forbudet. Ved Kest. af 16de Sept. 1681 blev det nemlig paalagt alle theologiske Studerende at bære sorte Klæder og sorte Kapper, „som deres Orden medfører, og ingen lunde Raarde;“ hvilken sidste derimod var tilladt Studiosi Juris, Medicinæ, Politices (!) og Matheseos; jvfr. Pontoppidan, *Annaler*, IV. S. 538. At det desuagtet ikke maa have staaet i Consistoriums Magt at overholde denne Indskrænkning, kan slutes af Følgende der forekommer i dets Acter under 3die Febr. 1694: „Episcopus proponerede, om ingen Raad var at anstille, saa at Studiosi Theologiæ, helst naar de ere occuperede in functionibus sacris, maatte holdes til at være klæd habitu decenti, ikke brogede, affarvede og med en Raarde, hvortil Cons. lovede at ville skaffe, saavidt muligt var, nogen Raad og Anstalt“³²⁾. Efterhaanden var det nemlig blevet en herskende Mode, ikke blot for Standspersoner eller Saadanne som vilde anses derfor, men for Enhver, naar han var kommen fra Drenge- ind i Karle=Laugget, lige indtil Haandværksvende³³⁾, at bære

---

og derfor bærer et Finkespyd ved Siden. Keenberg's poet. Skr. I. S. 66: „Studenten=Rap' og Krave“; jvfr. Falsters Satirer S. 181. „Seg har nu længe nok slidt min Studenten=Rappe“ skrev den bekendte Versemager H. Nordrup i en Ansøgning til Friderich IV.

³²⁾ Jvfr. en Consistorialbeslutning af 21de Marts 1696, at Studenterne ikke maatte gaae i Communitet med Raarde. Følge C. A. Heumann's *Historia gladii Academici* (1734) var den Skik at bære Raarde, i Steedet for den mere passende Rappe, fornemmelig siden Trebiveaarskrigen kommen i Brug ved de tydske Universteter, og tildeels fra Studenterne igjen gaet over til de øvrige Borgerklasser.

³³⁾ Holberg's *Dann. Hist.* III. S. 309; jvfr. *Proprietairens Anke i Ellevte Juni* I. 2. § Relation d'un Voyage en Dannemarc

Kaarde; en Mode, som vedvarede indtil over Midten af det 18de Aarhundrede. Conjsistorium var derfor nødt til at see igiennem Fingre med Kaardens Brug hos den akademiske Ungdom, og at gaae lempeligt frem mod dens Misbrug, hvorved denne efterhaanden fik et Slags Hædd³⁴). I dets Acter, endnu fra de første Decennier af forrige Aarhundrede, forekomme derfor hyppige Klager over Slagsmaal med Kaarde og Optøier af Studenter paa Gaden og i Bertshuse, hvorefter da, som oftest, Vedkommende bleve dømt til at „tradere arma Rectori og indgaae in carcerem pro arbitrio Rectoris,“ stundom vel endog til Relegation paa visse Aar.

Det var naturligt, at Kaardens Brug igien maatte lede til dens Misbrug, især til hyppige Dueller. At navnlig Studenterne paa den Tid ikke altid betragtede Kaarden ved Siden som en blot Prydelse, kan sluttet af den Iver,

1702 &c. p. 480, berettes, at alle Kjøbenhavnere lige indtil la lie du peuple have Ret til at bære Kaarde ved Siden; saaledes at Skomagere og Skræbderer endog tager Maal med Kaarde ved Siden. Enhver der bar Kaarde til Prydelse kaldtes en Kaardekarl; Horns *Somnium poeticum* S. 105:

Saa snart en Skrævdreng Govie af Brev kan strive,
strax seer man ham jo til en Kaardekarl at blive.

men hvoraf Følgen var, at

..... „Man
ved Kaarde mellem Karl og Dreng ei stille kan“;

hvorfor han mener, at „Studenter ikke bør med Kaarder billig gaae“, hvilket han vidtløftigen udsører S. 105—10. Ved Frdn. 13. Marts 1683. var det forbudt Civiles Rakayer at bære Kaarde; dette Forbud indskræpedes ved Reskr. til Politimesteren i Kjøbenhavn. 7. Mai 1717, dog med Undtagelse af Militaires Rakayer i Krigstid.

³⁴) Thura Idea hist. lit. Dan. p. 218; Holberg III. anf. St. Derfor indeholder Universitets-Fundatsen af 1732 intet Forbud mod den Sikk at bære Kaarde; 1788, da den nyeste Fundats udkom, var den derimod alt for længe siden gaaen af Brug.

hvormed de lagde sig efter den ædle Fægtekunst. Consistoriums Acter fra de sidste Decennier af det 17de Aarhundrede indtil ind i det 18de vise, at her dengang eksisterede ordentlige Fægteskoler eller som de kaldtes Fægteboder, paa hvilke ofte foresaldt reelle Injurier blandt Studenterne, ligesom og disse selv ikke sjældent indstævnedes af Fægtemesteren for Nonresolution af det betingede Honorar, som de da vel tilbødtes at betale, men som oftest med tilføjet Clausel: „at herefter ere Rector og Professorens Fægtemesteren ingen Tilkrav til Studiosos gestændig, saasom det er en unødvendig Omkostning for dennem, og deres Forældre til Lyng og Skade.“ Om Fægteraseriet i dette Tidsrum skriver Holberg i Epistlerne II. Nr. 86: „For 40 Aar siden (altsaa indtil det første Decennium af Aarhundredet) var en Figtmester ubi samme Anseelse, som en Professor ved Universitetet; i det ringeste kunde han blandt vore Studenter regne ligesaa mange, om ikke flere Skolarer; thi en norsk Student, som ikke havde frequenteret Figtsskolen i Kiøbenhavn, blev anseet ved sin Hjemkomst som een, der havde anvendt Tiden ilde ved Universitetet. Figtøvelser vare da ogsaa nødvendige, efterdi det var grande Mode hos alle Folk, saavel Gamle som Unge at duellere med hinanden udenfor Stadsporten: saa at man da hørte ligesaa meget tale om duellerende Personer og deres Secundanter, som nu om Præsides ubi Cathedris og deres Responderer: ja, det Sted uden for Porten, kaldet Fuglestangen³⁵⁾ var mere bekjendt, end det store akademiske Auditorium. Nu derimod er samme Ballested og Figtebane, som af Alle indtil Børn var bekjendt, saa reent forglemt, at end Navnet er fremmed for Alle. Blandt adskillige onde Sædvaner og Misbruge, som i vor Tid ere affkaffede,

³⁵⁾ Om denne s. ovenfor S. 163. Anm. til Barfælstuen IV. 3.

kan fornemmeligen regnes den fordærvelige Skif at duellere, som forhen gif saa meget ubi Svang, at den ved Love og Forordninger ikke kunde hemmes." ³⁶⁾

Vesper: . . . „Skal Hr. von Tyhoe tractere begge „Krigs-Hæverne ubi Fisser-Huset.“

Fiskerhuset eller, med dets fulde Benævnelse, Kongens Fiskerhuus, saa kaldet af de mange Fiskebomme rundt omkring, var et Giestgiversted beliggende nær uden for Stadens Østerport. Uagtet det dengang da Holberg skrev maa have været et hndet Tractorsted, blev det dog 1722, ifølge Aviserne, først bortsolgt ved ottende Auction! Det besøgtes endnu over Midten af det forrige Aarhundrede ³⁷⁾. Paa det lille Kort over Kiøbenhavn Omegn med de i den Tid meest besøgte Bevertningssteder (Titelbladet af C. A. Thielos „Grønne April, Kbhvn. 1760) forekommer dette Sted foran paa Torbeksveien, før Rildendal, Bellevue og Torbek.

³⁶⁾ Paa et andet Sted (Epp. II. Nr. 140) bemærkes tillige, at Dueller her vare mere brugelige, da Studenterne gif med Kapper, end nu da de alle bære Kaarder. Fr. Horns somnium poeticum spotter med Brugen af Kaarde, og badler Dueller; S. 101 fg.

„Saasnart jeg saaar en Son, skal jeg ham lade lære
Fægtmester Haandværk, thi det baade stoffer Ure,
det stoffer ogsaa Brød, thi Alle og Enhver,
til Skrivers-Drenge, jo det aale Haandværk lær.“

³⁷⁾ I de interessante Skilbringer af Kiøbenhavn ved Desiderius (N. Myerup) i Kiøbenhavnsposten (1827) meddeles i Nr. 52 en Klage (17de Januar 1735) til Rector Magnificus fra Verten i Fiskerhuset over en Student, der var bleven ham 9 Rdlr. skyldig. I Graah's poetiske Tidsforbriv I. S. 72 findes et Pylønskningsvers i Anledning af et Fødselsdagsgilde, holdet i Fiskerhuset, omtrent paa samme Tid.

Ulysses von Ithacia eller en Tydsk Comoedie.

Allerede i det 15de Aarhundrede, om ikke tidligere, begyndte Skuespillerbander, meest Haandværkere, at drage om i Tydskland fra By til By og opføre de extemporete Farcer, som kaldtes „Fastnachtspiele“. I det følgende Aarhundrede fandt enkelte vandrende Bander ogsaa Veie til vort Fædreland, hvor de gavede Skuespil i deres Sprog¹⁾. Det tidligste Spor hertil er fra Aarhundredets sidste Decennium, da en schlesisk Poet Martin Schwartzbach, efter først at have i November 1594 modtaget af Consistorium 10 Rdlr. som Gave for et Carmen, under første Marts næste Aar anholdt om Tilladelse til offentligt at forestille en Comedie: „Studentes“ kaldet, hvilket dog blev ham afslaaet; deels fordi Universitetet paa den Tid ingen Patron

---

¹⁾ I ældre Tider bleve Skuespil seete med Behag, uagtet man ikke forstod deres Sprog. Saaledes gaves latinske Skuespil i Middealderen og selv i en nyere Tid, bl. a. af danske Studenter ved Festen i Anledning af Christian IV. Daab 1577; Histor. Tidsskrift III. S. 49. Senere opførtes tydske Skuespil i Holland, engelske, hollandske og franske i Tydskland, tydske, hollandske og maaskee engelske i Danmark, Norge og Sverrig; Historisk Tidsskrift V. S. 526 fg.; N. M. Petersens Bidrag til den danske Litt. Hist. III. S. 670. Men deraf fulgte igien, at der i dem maatte anbringes meget blot til Zienlyst, saasom Præsentationer, Optog, Hanswurstsier m. m.

havde, (den i Juni 1594 afbøde Cantsler N. Raases Efterfølger bestiftedes først 1596); deels fordi det netop nylig var bleven Studenterne forbudt at løbe Fastelavn paa Gaderne (Acta Consistorii²). Endnu tydeligere tilkiendegives uden Tvivl en saadan vandrende Trups Nærværelse i Maret 1629 ved en Ansøgning fra nogle tydske Studenter, om Tilladelse til at „agere en Tragoedic“; thi det er sandsynligt, baade at de da brugelige dramatiske Dvelfer i Skoler og Gymnasier, ja selv ved Universiteterne, kunne have bibragt Studenterne Smag for Udøvelsen af denne Kunst, og at Trediveaarskrigen forstyrrende Indgreb i alle Livets Forhold ofte kan have fristet eller tvunget en og anden af Minervas Sønner til at ombytte Vogen med Vandringstaven og Masken³); man veed endog, at de

²) Tidligere, 1579, havde en Organist i Helsingør der „ageret en tydsk Spil eller Comedie“; Historisk Tidsskrift V. S. 524; Ruhnrein, dramatische Poesie der Deutschen I. S. 132.

³) Flügels Gesch. d. kom. Litt. IV. S. 319. Til den bekjendte Anecdote, (Rahbeks Skuepl. Historie S. 25) at den i sin Tid navnkundige tydske Afstetiker og Præst til St. Petri Menighed her i Staden, Johan Lassenius, en Tidlang skulde have tient ved en omvankende Skuespillertrup, kan man neppe ubetinget fæste Tid. Da han vides at være født 1636 kan han i det ringeste ikke 1622—25 have staaet ved en saadan Trup i Berlin, som Plümcke (Theatergeschichte von Berlin S. 40) vil vide efter Een af hans egne Descendenter; heller ikke nævnes noget herom i Molleri Cimbria literata II. p. 449, spændt man af det her Meddeelte rigtig nok kan slutte, at han i sin Ungdom maa have, tilbeels uden egen Skyld, ført et temmelig ufadigt Liv der vel, for en Tid, kunde have nødt ham til et saadant Skridt. J. Schl. Holst. Provinzialberichte 1833 S. 554 og Neue S. H. Prov. Berichte 1834 S. 165 fg. er anført Endeel for og imod Sagen, men som ikke bringer den til større Belysning. Da Lassenius var død 1692, kan Holberg i hvert Tilfælde neppe i „Justi Justefens Betenkning“ have meent ham blandt de „mange brave Folk i vore Tider, der i deres Ung-

første regelmæssige Skuespillerbander, der i Tydskland dannedes henved Aarhundredets Slutning, for største Deel bestode af Studenter. Men Consistorium resolverede under 11te April, at det paa den Tid, (da Riget endnu befandt sig i Krigstilstand mod Keiseren, med hvem først i følgende Maaned Freden sluttedes), „ikke skikkede sig at holde saadanne ludos publicos“⁴⁾. Fire Aar senere (1633) fremstillede sig igjen nogle tydske Studenter med Ansøgning til Kongen selv og til Consistorium, „at dennem maatte tilstedes at agere en Comoedie.“ Under 2den Juli bleve Professorene Hans Christophersen (Prof. Græcæ) og Peter Winstrup (Prof. Physices) „deputerede til at revidere den Comediam, som de Tydske havde i Sinde at agere,“ og d. 17de s. M. besluttedes, at de skulde have Svar paa deres Ansøgning; men hvorledes dette Svar er faldet ud, vides ikke, skjøndt de, da et Afslag ikke strax var paafulgt, og der ifølge Omstændighederne heller ingen Grund kan antages at have været til et Saadant, uden Tvivl have erholdt Tilladelsen. Ogsaa ved festlige Anledninger opførtes her tydske Skuespil. Saaledes blev en tydsk Tragedie paa Niim, af N. Helvaderus om 10 Tyranner, som havde forfulgt Guds Kirke, „ageret“ paa Kiøbenhavns Slotsplads 1618, da Viskoppen af Dsnabriick og Verden Hert. Philip Sigismund

---

dom have ageret Comedier, og siden ere blevne forfremmede til Academie, Kirker og Skoler.“ 3 Epp. III. Nr. 392 forsvarer Holberg dem, som uden at være egentlige Skuespillere optræde i theatraliske Forestillinger, hvilket synes at have været Tilfældet med flere Studerende i Skuepladsens første Periode; s. Antegn. til Melampe.

⁴⁾ Saaledes fik ogsaa Magistraten i Berlin i Sept. 1629 en skarp Trettesættelse, fordi den i saa betrængte Tider havde tilladt en Comedie at blive spillet paa det Berlinske Gymnasium; Plümcke S. 45.

beføgte Kongen (Worms Lexicon III. S. 319); og til den udvalgte Konges Christian d. 5tes Formælingsfest 1634 opførtes den forpøffe Professor Joh. Laurenbergs: „Zwo Comødien, darinnen fürgestellt 1. wie Aquilo, der Regent Mitternächtigen Länder, die edle Princeffin Orithyiam heimführet: II. Wie die Harpijæ von Zweyen Septentrionalischen Helnden verjaget; und König Phineus entlebiget wird. Bey dem Behlager Herrn Christian des V. und Frewl. Magdalenen Sibyllen, præsentiret und gehalten zu Copenhagen, den 7. und 12. Octbr. 1634.“ Copenhagen 1635. 4. I samme Anledning haves tillige: „Tragödia von den Tugenden und Lastern, beim großen Fehrwercd agiert. 1634. d. 10. October.“ 4. Her forekommer den lystige Person som „Hans Bratwurst.“ Det er uvist, om disse Forestillinger ere givne af tydske Studenter eller af en indkaldt Trup, skjøndt det sidste er sandsynligt.

Under den følgende Regiering lagde en Enkelt blandt de her hospiterende Bander⁵⁾ endog an paa at opflaae sit stadige Paulum i Hovedstaden. En saakaldet Principal for en ombandrende hollandsk Trup, Andreas Joachim

⁵⁾ En i Aaret 1666 i Hamborg optrædende Theaterprincipal Ad. Andreas Pandsen beraabte sig i en Ansøgning paa de Skuepil han i en Række af Aar havde havt Tilladelse til at forestille i danske, holsteenske og hannoverske Lande, samt i Hamborg, Lybek og Bremen; Schütze Hamburg. Theatergeschichte S. 33; Overskou I. S. 110. Til hans Trup hørte maaffee de „Comediantspillere“, der d. 24de Octbr. 1661 begyndte at agere paa Odense Raadhuus (Bircherods Dagbøger S. 73); ligeledes den tydske Trup af 16 Personer, der i Sommeren 1664 kom til Bergen; Suhms Samlinger II. 2. S. 140. Saadanne Forestillinger saac Holberg selv der i sin Barndom; Epp. IV. Nr. 332. 1668 blev det forbudt slike Bander at give dramatiske Forestillinger paa Raadhuset i Slesvig, uden Hertugens udtrykkelige Tilladelse; Falcks Staatsbürgerliches Magazin X. S. 612.

Wulff, der omtrent 1660 kom hertil som Handlende, erholdt nemlig, efter sin paa Hollandsk affattede Ansøgning, under 12te December 1662 Privilegium paa en „Comoedi-plads (ellers Schouburg kaldet, efter Mønster af det Amsterdamske) her i Kiøbenhavn at anrette, hvor adskillige Tragoedier, Comoedier og andre saadanne Actioner og Leg, ved dertil bequemme Personer og tilhørigte Instrumenter kan præsenteres og for dennem, som dertil lyst haver, ageres.“ Dette Privilegium skulde være ene giældende for ham, Hustru og Arvinger i 20 Aar, „saa at hannem ingen Indpås af andre Comoedianter eller hannem forhindrende Actorer eller Ageringer derpaa af Nogen skal gøres i Sielland, i værende tyve Aar, og skulde han og hans Folk, indtil tyve Personer, som han dertil brugende vorder, svare under Hofretten og nyde de samme Exemtioneer, som andre Hof-tienere. Derimod skal han være tiltænkt, saadanne Comoedier og andet i Værk at stille, som ikke gemeent (tilforn bekiendt?) er, eller af nogen ordinair Comoedianter er blevet seet, og desforuden skal han udgive hver Uge en Guldkrone eller 19 Mark dansk til en tydsk Kirkes Opbyggelse paa Christianshavn, af hvis som ved bemeldte Skauborg procureres“; (Overskou I. S. 103—5. 262—65; Nyerups Kbhvns Beskrivelse S. 667—68; Geh.-Archivet). Under 3die Januar 1663 fik han Tilladelse til at give interimistiske Forestillinger paa Boldhuset⁶⁾. Den fornødne Grund til et saadant

⁶⁾ Nyerup, Frederik III. S. 407. Boldhuset laae imellem Børjen og Provianthuset, hvor nu Cancelliebygningen er; Wolfs Encomion regni Daniæ S. 152. Allerede ved dette Interimstheater synes en Wiinhandel at have været indrettet, ligesom i en senere Tid. Ved Privilegiet af 29de Dec. 1747 blev det nemlig den nye Trup tilladt at bortleie Kielderen under den nye Theaterbygning til en Wiintapper i Lauget, som der maatte bruge samme Møring som efter Wiintappernes Privilegier forhen havde været tilladt den da nedlagte Boldhuuskielder; Overskou II. S. 53.

„Comoedianthuus“ blev ham ogsaa uden Betaling indrømmet, og derpaa d. 19de August 1663 givet formeligt Skibe. Denne Grund var beliggende paa Slotspladsen, „tvært over for den Baaning, som Peter Ralthow tilhører og iboer, strækkendes sig fra Øster i Vester langs hen med Slotsgraven, paa den syndre Side 50 siell. Alne lang; paa den vestre Side mod Gaden, som gaaer til Vores Staldgaard og Cancelex P. Keezes Hauge 20 siell. Alen lang; den nordre Side ud mod Slotspladsen hen i Øster 50 siell. Alne lang; den østre Side 20 siell. Alen lang“ (Siellandske Register; Nyerups Abhøn. S. 669). Bygningen (det første egentlige Theater i Kiøbenhavn) blev vel opført; men allerede forinden maatte han, som ikke havde kunnet erholde Betaling for de Varer han havde ført fra Holland og solgt til Adskillige af Adelen og Uadelen, ansøge om kongeligt „Schutzbrief“ (Salvum Conductum) mod sine Creditører paa et Aar, hvilket han ogsaa under 26de April 1662 erholdt. Uagtet nu hans Forestillinger havde megen Søgning og understøttedes af Hoffet, kunde han dog ikke bestaae, geraade i dybt Gield og maa tilsidst have rømmet Landet. Endnu i nogen Tid vedblev „Comediantforvalterens“ Trup at spille, men endelig opløstes disse Skuespil aldeles. 3 Foraaret 1666 fik Peter Ralthow (Bygmester) kongelig Tilladelse til at tilføje sig „Andreas Wulffs gamle Comoedianthuus“ og igien lægge Pladsen til sin Hauge (Overskou, I. S. 263—64)⁷⁾. Under Christian d. 5tes Regiering, da Hofpragt og offentlige Forlystelser⁷⁾ saa mægtigen tiltog, vare Skuespil af ethvert Slags heller ikke udelukte. Der

⁷⁾ 3 Frederich III. sidste Levetid var ogsaa en fransk Hoftrup indkaldt; Overskou I. S. 111. Ved Rescr. 28. Dec. 1669 bevilgedes det „Mesteren for de franske Comedier“, at lade trykke Comedier m. m. uden at de revideredes.

lykses dengang endog at have existeret en egen, naturligviis tydsk Hoftrup; i det mindste udfærdigedes under 14de Januar 1676 et kongeligt Pas for „Bores Comedianter“ (alle med tydsk Navne) paa en Reise til Kiel⁸⁾. Paa Nar efter tænkte igjen en ombvandrende Theaterprincipal paa at forsøge sin Lykke i Danmark. Den 18de October 1680 fik nemlig en Nicolaus Løche, „som havde sammensanfet nogle gode Comedianter i Hamborg Bevilling, at han ei allene i Kiøbenhavn, men overalt i Kongens Riger og Lande maatte agere, og skal ingen andre Comedianter være tilladt ham deri nogen Indpas at gjøre; hvorfor han og skal tiltænkt være skikkelige og uberøgte Personer dertil at forstaffe“ (Siell. Register)⁹⁾. Smidlertid blev Bevillingen aldrig løst af Ansøgeren, som maaskee ikke engang er kommen herind¹⁰⁾.

Som Beviis for slige ombvandrende Banders jævnlige Besøg hos os kan anføres, at Hovedpersonen i deres Forestillinger den lystige Person, Courtisanen, under sine

⁸⁾ Allerede 1672 havde en Carl Andreas erholdt Tilladelse „med sine underhavende Betiente to Gange om Ugen at agere Comedie i Kiøbenhavn“; Dverskou I. S. 112. 3 A. 1694 gaves theatraliske Forestillinger i Hoffets Nærverelse hos (U. F.) Gylbenløve og Storcantsler Reventlow; D. Wolfs Journal f. Politik 1812. IV. S. 270—72.

⁹⁾ Af hans Ansøgning (9de Sept. 1680) sees, at der kort tilforn havde været en anden Bande her som med Magistratens Samtykke havde ageret, men ikke til Publikum's Tilfredshed. Han kalder sig „Kongens Basal“, fordi hans Bande var samlet i Hamborg (dengang endnu her anset som en „erbunterthänig“ Stad); han havde faaet Magistratens Tilladelse at lade den komme herind, men anholdt tillige om kongeligt Privilegium; Dverskou I. S. 265—66.

¹⁰⁾ Muligen kan det dog have været en Bande der senere optraadte i Hamborg, hvor den kaldte sig „Königlich dänische privilegirte Hofakteurs“ og gav Forestillinger saavel med Personer som med Marionetter: Schütze S. 93; Dverskou S. 113.

forfkiellige Benævnelſer, ikke ſieldent forekommer i Skrifter fra den Tid. „Som uden Gief Comædileeg“ (1665); Borchdrups poetiſke Skrifter I. S. 129; „Jean Potage med ſin Gøgler-Hat“; ſammef. S. 56; „Jeg heller paa Comedi-leeg vil høre Piſſelhering“; S. 49; i Operahuſets Brand 1689 omkom en Jean Piſſelhering; D. Wolffs Journal 1817. II. S. 40. Hans Wurſt nævnes i Jean de France I. 2 og „Polichinello ubi Comoedien“, i Republiken I. 10. „Om Harlequin i Vinter ſpille maa“ (1695); Thuraſs poetiſke Sager S. 251. De Kunſter, „en Nar“ viſte paa Comedien, beſkrives i Alb. Thuraſs 150 Betænkninger og Indfald paa Vers S. 61. Denne comiſke Figur benævnedes hyppigt efter de enkelte Nationers Yndlingsſpife; ſaaledes, foruden de nævnte, hos Italienerne Signor Macaroni; hos Engländerne Saſt Pudding; hos Tybſkerne, foruden Hans Wurſt (forekommer allerede hos M. Luther 1541) og Hans Piſſelhering (tillige hos Hollænderne), ogſaa Hans Ruapkaſe. Holberg har ſelv bemærket denne Overeensſtemmeſe og formoder, ei uden Grund, „at Navnene ere tagne af deres lækkerſte Spiſer, efterdi deſlige Perſoner agere Enhyltegiæſte“; Epp. V. Nr. 521. En anden Forflaring er opſtillet af Bruy, Vorleſungen über die Geſchichte des deutſchen Theaters S. 174. Abſkillige Noticer om Harlequin og Punchinello (Puznellen, Punch) ere meddeelte af Brand, Popular Antiquities, ed. Ellis II. p. 470—73 og af Rydquiſt, Nordens ældſta Skådeſpel S. 50. Allerede i vore ældſte danſke Skueſpil optræder Narren eller „Harlefin“; Myerups og Raabeks Forelæſninger II. S. 31. 129. 140. 158. 163. 183.

Men, i Slutningen af det 17de Aarhundrede undergif det tybſke Skueſpilvæſen en Reform, der egentlig ſkyldtes Magiſter

Johan Beltheim¹¹⁾, en Mand som besad baade videnskabelig Dannelse og Verdens-Kundskab, og for hvem det allerførst lykkedes at forvandle de, forhen kun ved meget løse Vaand forenede Bander til regelmæssigt organiserede Selskaber. Som Principal, Skuespiller og Theaterdigter drog han med sin, for største Deel af Studenter bestaaende Trup, i meer end 15 Aar omkring i Tydskland, hvor han paa flere Steder nød en Agtelse, som til den Tid sieldent blev Folk af hans Profession til Deel¹²⁾. Truppen kaldtes først „Die Bande chursächsischer Komedianten,“ siden førte den Navn af „Die Beltheimische Bande als königlich polnische und churfürstlich sächsische Hof-Komödianten;“ undertiden slet hen af „Hochdeutsche Komedianten.“ Efter hans Død, formodentlig imellem 1690 og 1696, beholdt Enken i nogen Tid Directionen af den ved ham samlede Trup¹³⁾, og endnu en Tidlang synes denne at have vedligeholdt sig under sit ældre Firma; (Flögels Gesch. d. kom. Litt. IV. S. 319; Schütze anf. St. S. 35 fg.; Plümcke S. 78. 80.). Beltheim var den første, som bragte extemporerte Farcer (Nachspiele) i Gang, og som indførte Moliere, paa

¹¹⁾ Selv skrev han sig Joh. Belthen, men han kaldes ogsaa Belthem og Belten; han skal have været fra Halle og Broder til Prof. Theol. Valentin Beltheim i Jena; Devrient, Gesch. d. deutschen Schauspielkunst I. S. 225. Følge Prutz, Vorlesungen S. 183, var han derimod født 1650 i Leipzig, havde studeret der og deeltaget i Studenterenes theatraliske Forestillinger.

¹²⁾ Han besøgte med sin Trup bl. a. Nürnberg, Breslau, Berlin og Hamborg; paa de to første Steder blev han uden for Byen modtaget af en Deputation af Raadet og beværtet; Prutz, S. 183; Devrient I. S. 251.

¹³⁾ Hun udgav 1701: „Curieuse und wohl erörterte Frage, ob Comödien unter den Christen geduldet, und ohne Verletzung ihres Gewissens von denselben besucht werden können;“ dette Skrift optryktes igien 1711 og 1722; Devrient I. S. 388. Skuespillerne forfulgtes allerede fra Slutningen af det 17de Aarh. af tydske Geistlige; mod hvilke verdslige Lærde, ligesom Holberg hos os, forgiæves toge dem i Forsvar; Prutz S. 188.

den tybſke Scene, ſjønndt kun i maadelige og forvanſtede Overſættelſer. Iſær modtog de ſaa kaldte Haupt- und Staats-Actionen ved ham deres egentlige Uddannelse. Diſe vare, deels ſmagløſe Bearbejdeler af gamle Dramer og Tragedier, deels Originaler af hiſtorifk Indhold¹⁴⁾, men alle vare de opfyldte med Svulſt, Nonſens og Plumpheder, og i dem alle var den nys omtalte Harlekin eller Courtiſan, (Hanswürſt, Pickelhering, Jean Potage &c.) en ſtaaende Figur, der end ikke turde mangle i Stykker af gudeligt eller tragifk Indhold¹⁵⁾. Man kan heraf ſnarere ſlutte, at diſe Sel-

¹⁴⁾ Diſe „Haupt- und Staatsactionen“, ſaaledes kaldte fordi Tænnet var taget ſaaavel af den gamle ſom af Middelalderens, endog af den bibeliſke Hiſtorie, vare ſielbent opſkrevne og bleve ikke trykte; kun Indholdet var opgivet, og enkelte Hovedſcener nedſkrevne, men det Meſte var beregnet paa Improviſering. De bevarede ved Tradition og holdtes tildeels hemmelige af Principalerne. Kun enkelte af dem ere i den nyere Tid opdagede, men trykte haveſ neppe flere end følgende ſom er mærkelig ved ſit Tænne: „Karl der zwölfte vor Friederichshall. Eine Haupt- und Staatsaction in vier Acten, nebſt einem Epilogus. Herausgegeben von Heinr. Lindner.“ Deſſau 1845; med en hiſtorifk Indledning. Om diſe H. u. St. Actionen ſ. Fern, Poeſie u. Beredſamkeit d. Deutſchen II. S. 254—304; Prutz, Vorleſungen, S. 177. 194—205. Devrient I. S. 291—305; Overſkou I. S. 127—30.

¹⁵⁾ Denne comiſke Figur der maatte ſtamme fra det gamle romerſke Skueſpil, optræder allerede i Midten af det 16de og forſvinder førſt ind i det 18de Aarhundrede. Harlekin blev ved en formelig Autodafé brændt paa det Neuberſke Theater i Leipzig 1737, men holdt ſig i det improviserte Lyſtſpil indtil Aarhundredets Mitte; Prutz, Vorleſungen S. 239. 241. Uundværlig baade i Lyſt- og Sørgeſpillet var denne Figur paa Skuepladsen omtrent det ſamme ſom Hofnarren ved Hoffet og Skærſliberen i et „Wirthſchaft“; ovenfor S. 213. Selv Haupt- und Staatsactionen Karl der Zwölfte har ſin Harlekin; Prutz, S. 174—76. 191; Devrient I. S. 157. 178—81. Hos Holberg kan Oldfux, ſtundom ogſaa Heinrich, ſiges at være traadt i denne Figurs Sted.

skabers indre Organisation og ydre Forhold til Borgerfamfundet i det Hele, ved Veltheims Bestræbelser antog en mere ordnet Stillelse, end at deres Repertoire kom til at udmærke sig ved noget større æstetisk eller moralsk Værd.

Fra Hamborg, hvor en eller anden af disse Bander stadigen havde Tilhold, var det naturligt at de snart maatte gieste saavel Hertugdømmerne som de danske Provinser ¹⁶). Det allerførste sikke Spor til en saadan Trups Besøg hos os forekommer i Ribe. Dette kan i det mindste sluttes af en Plakat til en Forestilling af „Der verirrte Liebes = Stand oder der durchlauchtige Bauer, dedicirt und præsentirt dem Hoch = und Wohlgeb. Herrn Hans Schack, Graf von Schackenburg, Ritter, Stiftbefehlungsmanu über Riber = Stift,“ m. m. (altsaa i Aarene 1697—1711). Bandens Firma betegnes her ikke nærmere; men i Dedicationsverset, underskrevet L. A. D. ¹⁷), hedder det blandt andet:

„Weil deine hohe Gunst nicht sattfam ist zu preisen,
so müssen billig wir Dich unsern Vater heißen,
Der Du als Frembde uns mit Gnadenmilch ernährt
und täglich unser Glück mit Überflus vermehrt.“

¹⁶) 1703 gave „nederlandste Comedianter“ Forestillinger ved Hofset; Dverskou I. S. 121—22. Mogle søgte og erholdt Tilladelse til at give Forestillinger i Byen, skøndt det er uvist, hvorvidt de have benyttet den, eller endog om de ere komne herind. Dette tør navnlig gielde om Joh. August Ulich, sachsisk Comediant, som var „sindet her at tage Borgerkab“, og i Marts 1695 anholdt om kongeligt Privilegium til at ned sætte sig som „Stads = Comediant“ her i Staden (Cancellie = Protocol 1704—5). Samtidig eller noget yngre var maaskee Johan Friderich Darmstädter, „Königlich dänischer privilegirter Comediant“, der i A. 1735 gav Forestillinger i Nostof; Lisch u. Bartsch Jahrbücher d. Vereins f. Mecklenb. Gesch. 1836, S. 103.

¹⁷) Mon ikke Gen af Skuespillerfamilien Denner, som omtrent paa den Tid var herinde? Dverskou I. S. 127.

Alle de her nævnte Theaterprincipaler vare Ublændinge, især Tybſte. Kun en enkelt Danſk ſynes i Aarhundredets Begyndelse at have havt det Forſæt at ſætte ſig i Spidsen for en af ham ſelv indkaldt Trup. En Anders Gamborg anſøgte d. 2den Sept. 1706: „at ſom her fra adskillige Ste= der indkommer mange Trupper, ſom agerer Comedier med levendes Perſoner og bøde Figurer, af hvilke de Fleſte ere ſaadanne Folk, ſom ikkun bedrager Hs. Maj. Underſaatter og bortføre Pengene af Landet, ham da maa allernaabigſt forundes Privilegium, at han maa lade indrette Comedier og ingen fremmede Comedianter her maae ind= komme, end dem han herefter dertil antager, hvilket han ſaaledes haaber at indrette, at det ſkal blive Hs. Kgl. Maj. til Fornøiſe og til Ornament i denne kongelige Reſidentz“. Den 22de September beſluttede Cancelliet at Sagen ſkulde Kongen refereres, med Tilføiende: „Hidindtil har det tilhørt Magiſtraten at bevilge fremmede Comedianter i Staden at spille. Os ſynes at Supplican= tens Anſøgning vel kunde accorderes, derſom han forbandt ſig noget viſt til de Fattige aarlig at give“ (Canc. Reſol. Prot. 1706; Geh. Archivet.) Under 4de December er= holdt han det anſøgte Privilegium, omtrent i ſamme Udtryk ſom det Capion ſenere meddeelte, hvorhos han engang om Ugen ſkulde spille til Fordeel for de Fattige (Overſkou I. S. 124). Da denne And. Gamborg, der i A. 1697, i ſit 23de Aar var bleven optaget i det kgl. Ridderakademi, i Marts 1700 ſøgte Translaterertjenesten ved Drefundstold og at blive kgl. Kammertiener; 1702, at blive Secreterer ved det indrettende Commerce=Collegium, hvorved han paaberaabte ſig et af ham indgivet Project til en Machine ved Opera= huſet; 1703 om Rentefriver= eller Commiſſarii= Tjenesten efter Math. Rasmuſſen, „da han havde fortæret ſine Midler i Akademit, hvor han havde ſiddet i to Aar“, og endelig

1706, tidligere end Ansøgningen af 2den Sept., anholdt „om Ulysjes for Sidenborgs Tieneste ved Hofretten, da denne skal søge at blive Legationssecretair i Frankrig“, maa han paa engang have haft mange Tern i Slden. Af hans Theaterprivilegium vides han dog i det ringeste ikke at have gjort Brug.

I de første Decennier af Aarhundredet kom saadanne vandrende Bander nu og da til Kjøbenhavn, hvor de, for længere eller kortere Tid, gave Forestillinger paa et eller andet af Stadens Laugshuse. Besskaffenheden af disse Præstationer oplyses nærmere ved enkelte Plakater. Da disse mangle Aarstal, er deres Chronologie ei ganske sikker, men af kalendariiske og andre indvortes Grunde kunne de henføres til Tidsrummet imellem 1707 og 1724, især fra 1720 da Freden sluttedes, til sidstnævnte Aar; thi det er uvist, hvorvidt saadanne Bander under Krigs- og Pesttiden kunne have fundet deres Regning ved at indfinde sig her, ja endog om det dengang overhoved er blevet dem tilladt. Fire saadanne Anmeldelser eller Plakater meddeles her¹⁹⁾:

1. „Die Königlich polnische und Churfürstlich=Sächsische Hoff=Comoedianten werden mit gnädigster Erlaubnis, heute Freytags den 4. November, umb ihnen sonderbare Affection zu erwerben, aufführen eine von dem berühmten Italiänischen Meister Cicognini entlehnte Haupt=Action, die sich betitult: Statua, oder: die in ein marmorsteinernes Bild verliebte Princessin Admira. (Efter Angivelse af Stykkets Indhold): Nach dieser vortrefflichen raren Haupt=Action, soll, damit jedermann vergnügt uns verlassen möge, den Beschluß machen eine Nach=

¹⁹⁾ Eignende findes i Schüttes Hamb. Theater=Geschichte S. 34 fg.; een fra Kjøbenhavn af A. 1719 i Kiegels Fred. IV. Hist. II. S. 427.

Comoedie, welche ungemein lustig, und sich betitult: Pickelherings doppelte Hehrath. Der Schauplatz ist auf dem Brauer=Gelachs=Hause; der Anfang um 3 Uhr²⁰⁾.

2. „Mit allergnädigster Königlichcr Bewilligung werden heute, als am Donnerstage den 12. Januari, die von denen vor jeho anwesenden Hochteutschen Comoedianten denen respectiven Liebhabern teutscher Schauspiele, mit lebendigen Personen vorstellen, eine modeste, galante und sehenswürdige Haupt=Action genandt, der grossmuthige Rechts=Gelehrte Emilius Papinianus oder der kluge Phantast und warhaffte Calendermacher, ein recht Meisterstück der Commoedien²¹⁾. (Zil Slutning): „Nach Endigung dieser admirablen Hauptaction soll zu desto mehrer Gemüths Vergnügung eine recht lustige Nach=Comoedie den vörligen Schluß machen. Der Schauplatz ist auf den Schneider=Gelachs=Hause in der Brolegger=Strasse auf dem Ecke von der Endelos=Strasse, und wird präcise umb 4 Uhr angefangen, und giebt die Person in Logen 16—12—8 bis 4 Klübsch“²²⁾.

²⁰⁾ Denne maa henføres til A. 1707; Overskou S. 126; og Banden have været den Bekheimste, der 1721 sidste Gang skal være optraadt i Hamborg; Schütze S. 44. Bryggerens Laugshuus, det største og anseeligste af Stadens Laugshuse paa den Tid, laae paa det østre Hjørne af Skindergaden og Klosterstrædet; en stor Sal her benyttedes paa den Tid, og lige indtil Ildbranden 1795, til Lotteri=Trækning, Concerter, Baller o. s. v.; Jonges Kjøbenhavn's Beskrivelse S. 376. Der høves i Haand=skrift et Vers over en pludselig Frygt, uden Tvivl for Ildbrand, som opstod d. 26de Oct. 1708 „paa vor Comediehuus;“ maaskee menes her dette Lokale.

²¹⁾ Dette Stykke af den berømte tydske Skuespildigter Andreas Gryphius udkom 1659.

²²⁾ Maaskee fra 1719. Skræddernes Laugshuus, som paa den Tid benyttedes af omreisende Kunstnere af den lavere Art, og hvor ogsaa Phænixberg i A. 1725 havde sit Bogtrykkeri, synes indtil

3. „Mit allergn. Rön. Bewilligung, wollen dem Hoch-Edel- und Wohlgebohrnen Herrn, Hrn. Detlev v. Wiben, Ritter von den Elephanten-Orden, Sr. Rön. Maj. Hochwohlbestaltten Geheimten Rath und Gros-Cantzlern, Ihrem grossen und vielvermögenden Patron bediciren und übergeben, gegenwärtige Blätter. Und Ihm einig zu Ehren auf den gewöhnlichen Theatro in einen Schauspiel vorstellen, eine galante, modeste und sehenswürdige Action, genandt: Des Glückes Probierstein, oder der im Krieg verirrte, und in der Liebe verwirrte Liebes-Soldat. Heute Montags den 23. Januari, die vor iho antwesende Hochteutsche Comoedianten.“ Efter Titelen følger en rimet Dedicacion til Storcantzleren og derpaa en Prolog, hvori Fama med en Arie suser „der Hochedlen und wohlgebohrnen Wibschen Familiä alles Glück und Heil, wobey sich der Berg Parnassus mit denen Musen präsentivet.“ Efter Angivelse af Stykkets Indhold hedder det til Slutning: „Nach Endigung dieser admirablen Haupt-Action soll zu desto mehrer Gemüths Vergnügung, eine recht lustige Nach-Comödie den völligen Schluß machen, genandt: Die vier verliebten Geister.“ Sted, Tid og Priis var som i den foregaaende²³⁾.

„4. Mit allergnädigster Erlaubnis wird heute Dienstag den 9. Mai denen nach Standes Gebühr Hoch- und vielgeehrten Liebhabern derrer Comoedien, die weltberühmte Hochteutsche Compagnie eine galante Hauptaction

---

Isbebranden 1728 at have været en anseelig og rummelig Bygning. Endeløssstrædet baaned en Vinkel fra Brolæggerstræde til Knabrostræde; det gif ind efter Isbebranden 1795.

23) D. Wibe blev Ridder af Elephanten 1716; denne Plakat er formodentlig fra samme Tid som den foregaaende. Disse omvankende Bander gave stundom Forestillinger til Værelse for høie Patroner og for Magistraten i enkelte Byer; Dverskon I. S. 137.

aufführen, betitelt: Der unfschuldige Brudermord oder das blutige Rom, under der Regierung des römifchen Kaysers Antonini Bassiani Caracallä, wie auch der kluge Phantast und warhafte Astrologus. Zum Beschlus folgt eine luftige Nach=Comoedie genannt: Arlequin, eine verstellte Mumie. (Efter Stykkets Indhold): „Der Schauplay ist auf dem Schneiders=Gelachs=Haus und præcise des Abends umb 5 Uhr wird die Gardine gezogen. Anbey dienet zu wissen, das wir diese Woche nur die einzige Comoedie aufführen werden: und weil sie etwas lang, wird dienstlich ersuchet sich bey Zeiten einzustellen“²⁴⁾.

Disse Plakater, paa Nr. 3 som er i 4to nær, alle trykte paa den ene Side af et Folio=Ark, have det tilfælleds med lignende fra Tydsffland, at de ere uden Aarsstal²⁵⁾, og at hverken Theaterprincipalens eller de Spillendes Navne ere tilføiede. Kun Hovedstykkets Indhold angives, da ene dette var trykt eller skrevet; af Efterspillet derimod, som altid blev improviseret, nævnes blot Titelen; indbydende og pralende Tillæg savnes aldrig. Naar Nr. 2 udtrykkeligen tilføier, at Forestillingen skulde skee med levende Personer, forudsættes, at man til andre Tider maa have brugt Marionetter²⁶⁾. Klokkeslettet, til hvilket

²⁴⁾ Ogsaa denne Plakat er formodentlig fra 1719. Banden, der gav disse tre Forestillinger, var den Spiegelbergske, en Affødning af den Bekheimfke Trup, som fra 1707 reiste omkring i Danmark, Norge og Sverrig; Principalen Spiegelberg døde 1732 i Norge; Devrient I. S. 344; Overskou I. S. 127. 135—38. Efterspillet var maaskee af samme Indhold, som den yndede Casfortiske Ballet: „Harlekin Skelet“.

²⁵⁾ Først fra A. 1719 kiendes hamborgske Comedieplakater med Aarsstal; Schütze S. 40. De fleste Capionske Comedieplakater, endog den hvormed Skuepladsen aabnedes 1722, vare uden Aarsstal; alle i Dvart.

²⁶⁾ Rahbeks Skuepl. Hist. S. 81. Ved Aar 1719 omtales en tydsff Forestilling „Titus Andronicus“ deels med Personer, deels

disse Forestillinger ere ansatte, Kl. 5, 4, ja endog 3, minder os om en Tid, da det borgerlige Livs Forretninger, selv blandt de høiere Stænder, vare inddeelte efter en ganske anden Maalestok end nærværende Tids²⁷⁾.

Uagtet nu disse theatralste Forestillinger i flere Henseender støbte an, saavel mod en god Smag som mod Moralitet, synes dog den theatralste Pomp, maaskee ogsaa en billig Priis, at have skaffet dem Besøg af forskjellige Samfundsclasser; ikke blot af Tilskuere, der forstode det tydske Sprog, men ogsaa af Saadanne med hvilke dette ikke var Tilfældet. De vare derfor stedse Nationalfuepladsen en Torn i Diet, og deraf kan man forklare sig de gientagne saavel directe som indirecte Angreb, hvorved Skuepladsens Fader tidligt søgte at modvirke de fremmede Banders Indflydelse. Allerede i J. Justefens Fortale til Lyfsspillenes ældste Udgave, hvor de forskjellige Skuespilarter og de forskjellige Nationers dramatiske Literatur karakteriseres, uleder Holberg det Bifald hans Stykker havde erholdt, „allene af Comedierne i sig selv, saasom Autor intet har givet for Dinene, men allene for Dreene, og ikke fordærvet Comedierne ved sælsomme Præsentationer, for at behage Galleriet eller sat dem for meget paa Skruer, for at behage Logerne“. Ved saadanne Stykker, ene beregnede for Galleriets Publikum, maa han især have havt de omtalte tydske „Haupt- und Staats-Actionen“ for Die; ligesom han ved de „paa Skruer satte“ Stykker vel fornemmelig har tænkt sig visse franske Dramer. Udfaldene paa Førstnævnte gientoges uforbeholdent ved enhver paafølgende

---

med Marionetter, i Kiegeles Fred. IV. Hist. II. S. 427; jvfr. Schüze S. 23. 36; Plümcke S. 19. 62.

27) Ved Theatret i lille Grønnegade anmærkedes som oftest baade Sommer og Vinter paa Plakaterne, at Forestillingen begyndte Kl. 5, „for at den kunde have Ende Kl. 7“.

Veilighed, og stedsje med den samme Distinction imellem hvad der var for Dinene og for Ørerne. Førstegang skete det i Barfælstuen (æ. Udg. III. 5), hvor Mester Bonifacius roser de tydske Comedier, i hvilke der altid gaves noget for Dinene og for Pengene, som „adskillige smukke Fortøninger, Præsentationer af store Søer, gloende Drager, Krige, Beleiringer;“ medens Barfælkonen badler den Urmelighed ved dem, at de indbefatte Historier af 40 til 50 Aar. I Holbergs Nytaars=Prolog 1723²⁸⁾ lader han Mars foretrække Comedier, der fremstille:

„Nu Kiemper, nu Beleiringer,
 Nu Jomfru=Kov og Krige,
 Nu een, der af Fortvilselfe
 Sig Livet vil fratage,
 Nu Folk omfåbt til Steen, til Træ,
 I Luften gloend' Drage;“

for andre, der vare kun „for Dre, ei for Die;“ hvilket Sganarel igien besvarer med at vise ham Bei

„Hen i Brolæggerstræde;“

nemlig til de før omtalte tydske Forestillinger paa Strædernes Laugshuus. I Prologen til Uden Hoved og Hale, til hvilken ligesom til nærværende Stykkes Epilog hiin Prolog af 1723 indeholder Spiren, er det Vulcanus som kun besøger Comedien, naar han kan have „noget for Dinene,“ og som ligeledes af Sganarel henvises til Brolæggerstræde, hvor han kan faae at see „Beleiringer, Feltslag, Gespenster, Hexeri og et halvt hundrede Mars Historie paa eengang;“ (Sc. 2). Men det var dog især nærværende Stykke, en fuldkommen Parodi paa den hele Skuespilart, der havde til Formaal at give denne sit Banesaar. Det er uviist, hvorvidt nogen af en tydsk Bande opført Ulykses,

²⁸⁾ Senest optrykt i Liebenbergs Udg. 8de Deel.

da saadanne paa den Tid virkelig eksisterede i den tydske dramatiske Litteratur,²⁹⁾ kan have foranlediget Holberg til at vælge netop dette Emne; men, skjøndt han paa et Sted nævner Stykket blandt dem hvori han har fremstillet Karakterer, „som tilforn ikke vare af Andre udførte,“ (Epistler V. (I) S. 222), synes det dog umiskienbeligt, at adskillige Træk og Momenter ogsaa her ere laante af italienske Forbilleder, navnlig af en „Ulysses og Circe“ (Rahbet om H. II. S. 240 fg.). At dette Stykke, det tolvte i den Holberg'ske Række, førstegang maa være kommet paa Scenen i Foraaret 1724, tilligemed Jacob v. Thybo, kan sluttes af en Forestilling d. 24de Januar 1727, ved hvilken paa Plakaten udtrykkelig bemærkes, at Stykket ikke havde været spillet i tre Aar. For ogsaa at lokke den Deel af Publikum, der havde vænnet sig til de tydske Skuespil, tilføies udtrykkelig: „I samme Comedie bliver præsentered den Stad Troja, og en gloende Drage i Luften, med mange andre Præsentationer“³⁰⁾; som overhoved de danske

²⁹⁾ Rahbet II. S. 230. Blandt Skuespil opførte i Berlin i første Halvdeel af 18de Aarh. var ogsaa „Ulysses von Ithaca“, Original af Dr. Ludwig; Plümiche S. 169. Til det von Dvotenske Repertoire paa Theatret i Store Kongensgade i en følgende Tid (1747—48) hørte ogsaa: „Ulysses und Penelope oder die treue Beständigkeit;“ maaskee den samme „Ulysses und Penelope“ der gaves af den Westheim'ske Trup; Devrient I. S. 353. Det kan endnu bemærkes, at der eksistere danske og svenske Folkeviser om Paris og Helena, de første i mange Udgaver fra 16de og 17de Aarh.; Udvalgte danske Viser fra Middelalder. IV. S. 320. 368; Arwidssons svenska Fornsångar II. S. 329. Paa Svenskt havdes ogsaa et Drama om Troias Fælgelse, opført og trykt i Calmar, 1632.

³⁰⁾ Svfr. Ib. S. og Hale Prol. 3 Sc.: „Ubi de tydske Comedier „skal enten en Bye som Troja tages ind paa een Aften, eller — „Trolddom og Gespenster forestilles.“

Comedieplakater fra den Tid i Indhold, Stiil og Form havde megen Lighed med de tydske³¹⁾. At Stykket forøvrigt ved sin første Fremkomst modtoges med endnu større Bifald end det foregaaende, Jakob von Tihbo, forfikkre Holberg selv i følgende Karakteristif af dets Indhold og Tendents (Revnet S. 150): „Dette gaaer her ud over de smagløse, vanskabte og halvhundredeaarige Comedier, der tilforn opførtes her af omflakkende Comedianter³²⁾. Det indbefatter et Tidsrum af 40 Aar med idelige Sceneforandringer. De Store føre et svulstigt og opblæst Sprog for at skille sig fra Mængden; Trompeterne blæse, faa tit Generalen kommer paa Scenen; Personerne i Stykket ere det ene Dieblif unge, det næste gamle og graa. Hertil kommer idelige Anachronismer, barbariske Navne, og andet deslige, som Vandstrygernes Comedier vrinle af. Alle disse Feil blotter Ulyshs Tiener Chilian³³⁾ saa flygtig, at

31) Efter Skuepladsens Gienoprettelse erklærede Holberg selv at hans Comedier havde „to Sigter, som er at forlyste og undervise tilige,“ hvorfor han ofte ønskede, at de „ved Actioner, Bevæggelser og Præsentioner bleve lige saa meget prydede som de franske oversatte Skuepil“; Epp. III. Nr. 249.

32) „Uformelige Marked=Comedier“ kalder Holberg dem; Epist. V. (1) S. 222. I en Avis=Announce om Forestillingen af dette Stykke paa den kongel. Skueplads d. 3die Februar 1751, hedder det endnu: „Ulyshs eller Markedcome die, hvorudi vi ses de Feil, som af omløbende Comoedianter paa deres Skuepil opføres.“

33) I den latinske Original p. 140: Arlequinus. Mon ikke Chilian kan være kaldet saaledes i Stykkets første Skikkelse, da han dog her skulde forestille det tydske Theaters lystige Person eller Hans Wurst. Forøvrigt synes denne den tydske Skuepladses uundværlige Maffe med Forsæt at have været udelukket fra den danske Scene, saalænge denne befandt sig i en nogenlunde heldig Forsatning. Dette maa man i det ringeste slutte af en Plakat til Mandagen d. 24de Februar 1727, da der forestilledes „paa det danske Sprog

Mængden, der pleier at gabe ved moralske og kritiske Stykker, morede sig ikke mindre ved dette end de Fornemme selv." At Holberg paa den Tid, omtrent 1727, med Tøse kunde omtale disse Forestillinger som nogle der tilforn (olim) gaves af omslakkende Comedianter³⁴) fremgaaer af det ovenanførte (S. 217.) om det Capionske Theaters ældste Skiebne. Den eneste Theater=Principal, som vides her at have været bosat og i længere Tid at have drevet denne Næringsvei, v. Qvoten vil i det Følgende nærmere blive omtalt, da han personligen optræder i Hexeri ell. bl. Allarm, hvor ogsaa nærværende Stykke nævnes (IV.5.)

---

en ganske ny Comedie, som ikke alleneft aldrig har været seet her, men endog aldrig bliver seet oftere, nemlig: les deux Arlequins eller de to Arlequins. Man haaber, at saasom man aldrig tilforn har seet eller hørt en Arlequins Positur at spille paa vort danske Theatre, og saasom der er nu ikkun en eneste Gang tilbage, at de danske Comedier nogen Tid bliver mere seet, man da skal have den Ære at spille for en smuk anseelig Forsamling;" jvfr. Rahbeks Skuepl. Hist. S. 182.

³⁴) Ep. ad vir. perill. p. 140. 144; (danske Overf. S. 153); jvfr. Epp. III. Nr. 214, S. 140. Han tilføier udtrykkeligt, at saalænge de danske Skuespil stode ved Magt, holdtes de fremmede Bander borte fra Landet. Da Montaignu 1726 bragte i Erindring, at „den fornemste Marsag, hvorfor de danske Comedier ere indbrettede, har været at hindre Omløbere at indkomme med fremmede Skuespil“, og klage over en vis Bredde, som troede sig berettiget at forestille Skuespil med Perspektiver, fordi han her havde taget Borgerskab, blev det ved Reskr. af 14de October paalagt Politie=meisteren at forbyde disse Skuespil, ja endog tilholde Bredde at forføie sig ud af Staden (Fogtman). Den ovenanførte „Korte Underviisning om Comediene“, karakteriserer de tydske Comedier, som de der „gjerne pleier at være udpyntede med abskillige Ting, som falder i Diet, og ellers ere sammensatte af saa mange Urimeligheder, at de lettelig hos Folk som har ringeste Eftertanke eller Skjønsmhed, tabe deres Credit“ (Dansk Minerva, 1818, S. 441).

Holbergs nhere Bedømmere ere enige om at give dette Stykke en høi Plads i Rækken af hans Digtninger. F. Horn, Poesie u. Beredsamkeit der Deutschen) II. S. 302 kalder det „Diese treffliche, ja fast einzig schöne Posse, eine Vor-ahnung von Tieck's gestiefeltem Rater“. Bruz (Literarhist. Taschenbuch 1844, S. 373) anseer det med Tieck for „das Juwel der Holberg'schen Dichtung und überhaupt für eins der ausgezeichnetsten Lustspiele aller Zeiten, angeweht von rristophanischem Genius.“ Hos Toppelius (L. Holbergs Komedier S. 60) læser man: „Detta Arbete står ensamt bland Holbergs Komedier, det är icke ett Lustspel, utan en fantastisk Komedi, som uti komisk Flykt lemner alla de andra bakom sig, framför allt dem, som tillika med detsamma öfver- jifva Lustspelets vanliga Form och spela i fantasibanebe Förhållanden“³⁵).

Prologus. Paris: . . . „En Dommer maa ikke „lade sig bestikke. Havde jeg været gift, saa kunde hun „have adresseret sig til min Frue“.

Ivfr. Trojanerens Replik i II. 2.

Paris: . . . „Juno og Pallas betaler hende til Kost „og Læring 200 Rdlr og desforuden for deres dristige Tale „udi Retten ti Rdlr til Christianshavns Kirke.“

Som Bidrag til Omkostningerne ved Opførelsen af Vor Frelfers Kirke paa Christianshavn, tilfaldt denne Kirke saavel de ved Høiesteret idømte Bøder, der ei vare henlagte til anden Bestemmelse, som Bøder ved Landsthingene; (Rescr. 19de Aug. og 1ste Nov. 1690).

³⁵) Paa Scenen har dette Stykke ikke hørt blandt Holbergs meest yndede. Efter Skuepladsens Gienføddelse gaves det første Gang d. 8de Juli 1750; senere gif det af og til, især paa Fastelavnsmandag; d. 23de Februar 1784 var først den 26de Gang; Malybek II. S. 218. Fra 1750 til 1835 er det i alt kun spillet 41 Gange.

I. 1. Marcolfus: . . . „Hvem Fanden fand be „viise flige Døpster noget over? De lader sig undertide „beligge af got Folk, alleene for at faae Attester af dei „om deres Erlighed.“

Et Parallelsted hertil forekommer i Teronimus's Repl i Barfælstuen (Æ. Udg. V. 7.) ovenfor S. 166.

II. 2. Trojaneren: . . . „Man tar aldrig aaben „bare meer end fem pro Cento.“

Ved Frdn. af 19de Februar 1695, var den ved D. 5—14—5 bestemte Rentefod af 6 pCt. nedfat til Fem.

II. 5. Helene: „Seg svær hans Excellenz til, a „aldrig nogen Mand=Person har gjort mig nogen Skad „ved sin mindste Finger, siden jeg blev bortført.“

Hermed kan jævnføres Holbergs Epigram I. 41.

II. 8. Chilian: . . . „jeg har noget vigtigt at tal „med Paradises Tiener Marcolfus.“

En lignende Forveyling af Paradis og Paris forekommer ogsaa i P. Paars 3. B. 1. S., hvor Thydt Vochums: „Man schreibet von Paris, es hadet kein Gefahr“ af Chr. Storchs Hustru oversættes ved: Til Paradis fr os er nu fast ingen Fart.“

III. 1. Ulysses: . . . „von des Höllischen Gottes „Plutarchi Wohnungen“.

At dette Quid pro quo, Plutarchus for Pluto, engang skal være undsluppet en lærd Mand, siges i en Anmærkning til P. Paars, 4. B. 2. S.

IV. 1. Ulysses: . . . „indtil vi omsider er kommer „hid til Cajanien“.

Uden Tvivl har Holberg her tænkt paa Titelen „de Cajaners Konge“, som Karl IX. af Sverrig ved sin Kroning antog med Hensyn til hans Prætensioner paa Finmark og Lapland; Danm. Hist. II. S. 623. Ordet forekommer ogsaa i comist Betydning i Epp. IV. Nr. 411.

IV. 4. Svinene: . . . „Saasandt vi er ærlige, saa „skal I betale os disse Slag min go Monsieur Wegner“.

Henrich Wegner, Skuespiller ved Theatret i Lille Grønne-
gade, vil nærmere blive omtalt i Antegnelserne til Hexeri
eller blind Allarm.

IV. 13. Rasmus: . . . „jeg mærkede, at hun
„(Maanen) var giort af den skønneste Hollandsk Dst.“

Dette Exempel paa Dumhed, der er blevet til et Ord-
sprog, forekommer ogsaa i Ud. Hoved og Hale III. 2.
og i Er. Montanus IV. 2.

V. 2. Bonden: „Seg troer ellers I ere fra Thyland,
„efterfom I kand saa brav fortælle Eventyr“.

Mod den Beskyldning, at et vist Hæng til eventyrlige
Fortællinger skulde være almindeligt blandt Thyberne, forsvarer
P. S. hv dem i Ordsprogene II. S. 184: „En Tøbe-
løgn Joh. 8. (Johann. Evang. C. 8.?) ikke Thydeløgn,
thi Thyberne have uskyldigen hørd ilde for Tøgn, saa at naar
nogen løg, blev han adspurd, om han nyeligen var kom-
men over. Item, hvorlænge er det siden Du komst fra
Thyland.“ Af denne det jydske Folk tillagte Thyde har man i
den senere Tid villet forklare et omtvistet Sted i P. Paars,
2. B. 1. S. (Udg. 1720, S. 119):

„Nok sagt mand ellers troer, Seg Thyde vil, og prale“³⁶⁾;
da dette nemlig modsiges af 4. B. 1. S. (S. 266):

„Seg fød i Norge er, er Paarses Landsmand ei“,
og af 4. B. 2. S. (S. 316):

. . . . . „Ach! hvis jeg var en Thyde“.

Man har derfor antaget, at Thyde paa førstnævnte Sted
ikke skulde være et Substantiv (jydske af Tødsel), men et
Verbum: at thyde, der efter Vid. Selsk. Ordbog skal

³⁶⁾ I første Udg.: Nok sagt man tænker helst; Seg Thyde vil, og
prale.“ I en Udg. „trykt i dette Aar“: „Seg Thyde vil og prale“.

betyde: at broute, ligesom *Sydeløgn*: en stor og ufor-
 skammet *Løgn* (ogsaa hos *Moth*) og *Sydeskræp*: en
Sydes Pralen og store *Orb*; alt af norsk Oprindelse³⁷⁾. Det
 paagiældende *Sted* blev derfor i *Seidelins* Udgave (1798)
 aftrykt saaledes:

. . . „man ellers troer, jeg *yhde* vil og *prale*“, hvil-
 ken *Læfemaade* ogsaa er fulgt i den nyeste Udgave af *Lieben-*
berg; medens derimod *Boye* i sin Udgave vilkaarligen for-
 andrede det til: „at jeg paa *Sydsfk* vil *prale*“³⁸⁾. *G. L.*
Baden forsvarede den *Seidelinske* *Læfemaade*, tilbeels paa
 Grund af den i en ældre Tid herskende Stemning inellem
Danske og *Norske*³⁹⁾. *Prof. Kall Rasmussen* formoder
 (*L. Beckers* *Maanedsskrift Orion* IV. S. 67—68), at der
 bør læses: „jeg *kyde* vil, og *prale*“, da *kyde* i vort ældre
 Sprog betyder: at broute, gjøre sig til af (*Vid.* S. *Orb-*
bog, efter *Moth*), og altsaa i Grunden vel er det
 samme som at *yhde*⁴⁰⁾. Da imidlertid i Udgaven 1720
Ordet *Syde* er trykt med et stort *Bogstav*, og et *Comma*
 følger efter *vil*, kunde man vel tænke sig, at *Holberg* her,
 paa de sidste *Steder* i *Digtet* har glemmt, at han i det
 Foregaaende har kaldt sig selv en *Syde*; jvfr. *Boyes*
 anden Udg. S. 280.

V. 3. *Chilian*: „Har vi ikke vel reyst? Herre!“

³⁷⁾ Ifølge *Nafens* norske *Ordbog* betyder at *juska*, *jyska* at tale
 i fremmed *Dialect*, efterligne den *jydske* *Udtale*.

³⁸⁾ *Scheide* har i sin *Oversættelse* (1764) S. 120 forstaaet det paa
 samme *Maade*: „Ich pralt einmal auf Sütsch“.

³⁹⁾ *Minerva* 1807, I. S. 47—49. I *Fortalen* til *Dvartubg.* af
P. Paars S. IX. anføres flere *Exempler* af *Digtet* paa at
Sydsfk er brugt for at betegne *Dansk* i *Almindelighed*.

⁴⁰⁾ Ogsaa i det norske *Folkesprog* betyder at *kyte*, at *stryde*, *prale*;
Nafens *Ordbog*.

Sejfr. Sganarel's „Vi har vel reist, Herre!“ i Sgan. Reise til det phil. Land S. 12.

V. 5. Ulysses: (Epilog)... „vil jeg Johannes heede“.

Er. Montanus kaldtes i Fortalen til Lytspillemes ældste Udgave Johannes Montanus eller Hans Berg, der først i Udg. 1731 blev forandret til Erasmus; ligesom ogsaa den, i Lykk. Skibbrud V. 6. som Klager mod Philemon optrædende Skolemester kalder sig Johannes. At baade Navnet og dets Forandring i førstnævnte Stykke kan have havt Hensyn til Holbergs berømte Collega Hans (Johannes) Gram, har Rahbek, ikke uden Grund, formodet; om S. III. S. 182 fg.

Kildereisen.

Ligesom Bierge, Stene og Træer, saaledes vare ogsaa Floder, Søer og Kilder i Oldtiden Gienstande for Naturdyrkelse; de Sidstnævnte synes den symboliske Kendselse, som ved visse Keiligheder her forrettedes, de Menneffeofferinger, som her undertiden fandt Sted, fortrinligen at have givet en vis hellig Betydning¹⁾. Med Christendommens Indførelse stræbte Missionærer og Lovgivere at udrydde disse og lignende Levninger af hedensk Folketro; men da Folkene selv først jeent formaaede at løsrive sig fra Forfædrenes Helligdomme, søgte man at bringe de Forestillinger, der oprindeligen laae til Grund for den ældgamle Kildedyrkelse, i Samklang med den nye Kultus. I Stedet for Naturguder, der i Hedenold troedes at opholde sig i Søer og Kilder, kom nu Helgene; den symboliske Kendselse blev til overnaturlig Rægekraft, og i Stedet for de her bragte vædsomme Menneffeoffere, nedlagdes nu af taknemmelige Helbredede fromme Gaver til Kildens Helgen. Det kunde ikke feile, at, enten Kildevandets physiske Egenstaber eller den religiøse Tillid og det levende Haab, hvormed det søgtes, jo undertiden maatte skaffe Vidende, om ikke fuldkommen Helbred, saa dog Lindring.

---

¹⁾ Keisleri Antiqu. septentr. & celticæ p. 15. 17. 19. 47. 63. 71; Mone's Gesch. d. Heidenthums im nördl. Europa II. S. 27; F. Magnusen's Eddakære II. S. 204. 247.

Overtroen forstørrede disse Virkninger, ophjædede dem til Mirakelfurer og bragte mangan Kilbe i saadant Ny, at den til visse Tider besøgtes endog fra fierne Provinds²⁾; derfor afgave saadanne Besøg ikke ubetydelige Indtægter for den Kirke eller verdslige Commune, i hvis Nærhed Kilben fandtes. Afskillige Kirker vare i en blomstrende Tilstand ved saadanne Kilber, men forarmedes, naar Troen paa disse tabte sig³⁾; det kan derfor vel antages, at Vedkommende nu og da have benyttet Veiligheden til at bringe en ny opdaget Kilbe i Ny for Hellighed og Lægekraft, om det endog skulde skee paa en Andens Bekostning. Saaledes opstode da, selv i et Land hvor egentlige mineraliske Kilber ikke findes, efterhaanden den Mængde af hellige eller Sundhedskilber⁴⁾, af hvilke Sagnet og nedarvet Folketro lige

²⁾ Eldre Edda af F. Magnusen I. S. 17—18; Edda Sæmundi III. p. 1088—94; Eddalæren II. S. 208. 248; Pontoppidans Danske Atlas I. S. 514; Sibborgs Kænnebdm af Fædernesl. Antiquiteter S. 224; Grimms deutfche Mythologie 2te Ausg. I. S. 551 fg. Om hellige Kilber i Norge, af hvilke de fleste have Navn efter St. Oluf og hyppigt ere blevne besøgte, s. Fajes norske Sagn S. 127. Om flere saadanne hellige Kilber i Engelland og Skotland som besøges af Syge, og hvor der paa den Helgens Dag efter hvem Kilben benævnes finder allehaande Lyslighed Sted, s. Brand, popular Antiquities, by H. Ellis II. p. 380—83.

³⁾ Kieldby Kirke paa Møen geraade i Fattigdom, da dens Kilbes Anseelse tabte sig ved Kippinge-Kilbes Opkomst paa Falster; Paludans Møen I. S. 264; Danske Atlas VI. S. 514.

⁴⁾ En Fortegnelse over danske Sundhedskilber med Noticer om enkelte af dem er meddeelt af Wadstær i Kjøbenhavnfke Lærde Tidender 1740 Nr. 12. Mere herom forekommer i Danske Atlas, saavel i Almindelighed, s. Ex. III. S. 386. IV. S. 31., som ved de enkelte Kilber, saasom Kippinge paa Falster, Frøerup i Thy, Karup og Mariager i Sjælland o. fl. jvfr. Ordet Kilber i Reg. til 3die og 4de D. Om Kippinge-Kilbe haves en Monographie: M. Hosum, de templo Kippingensi in Falstria,

indtil vore Dage endog har vedligeholdt adskillige i en vis Anseelse hos Almuen.

Blandt de forhenværende eller endnu eksisterende Sundheds-Kilder, er her kun Anledning til at dvæle ved de to jællandske, hvilke det Holbergske Stykke bringer os i Erindring; nemlig Kirsten Piils Kilde i Vægersborg Dyrehauge og Helene-Kilde i Tibirke Sogn paa Frederiksberg Amt. At Holberg ene har sigtet til Førstnævnte, som endnu almindeligen forstaaes, naar der tales om at reise ud til Kilden, er tydeligt af adskillige Træk i Stykket selv⁵⁾, og bestrækes ydermere af Holbergs egen Dyring i hans Levnet (S. 150), at her meentes en Kilde i Nærheden af Hovedstaden, hvis formeentlig vidunderlige Kraft paa St. Hansaften samlede hele Skarer af Besøgende⁶⁾.

vicinique medicati fontis origine, progressu et abusu. Hafn. 1707. I Extraordinaire Relationer, August 1681 er meddeelt af Pastor loci Beretning om en ny opsprungen Kægekilde i Høstved Sogn paa Lolland (Danske Atlas VI. S. 458), der besøgtes af Udelige, Geistlige og Verdslige, endog fra Sælland, Fyen og Fangeland, og paa hvis helbredende Kraft mange Exemppler anføres. Ogsaa paa Bornholm eksistere hellige Kilder, der i ældre Tid paa lignende Maade besøgtes; Thurah S. 32. Om de jællandske Kilder gives Efterretning, tildeels grundet paa kemiske Undersøgelser, i J. E. Langes Lære om de naturlige Bænde, Kbhvn 1756. Hvad Sagnet har opbevaret om enkelte af disse Kilders Oprindelse, Virkninger o. s. v., er samlet i Thieles Danmarks Folkesagn I. S. 36. 216. 239. II. S. 22. 35.

⁵⁾ Leonora maa ud til Kilden (I. 8.), hvorfra hun venttes hjem om Natten, efterat have drukket Vandet om Aftenen (III. 1.); for at komme over til Skaane, fører hun ad Strandveien og bliver anholdt i Store-Kro (i Lyngby? III. 5).

⁶⁾ Dette gientages i J. E. Schlegels Ugeskrift Der Fremde, Nr. 14, eller rettere i en Anm. til Udgaven deraf i hans samlede (tydske) Værker 5te D. S. 131. At Holberg egentlig har meent Kilden i Dyrehaugen og ingen anden, kan altsaa ansees for afgjort; naagtet han ved en Hufkommelsesfeil paa et enkelt Sted, hvorom Mere i det Følgende, forveksler den med Helene-Kilde.

Denne, om ikke ældste saa dog i flere Henseender meest besøgte af alle danske Kilder er maaskee ogsaa den eneste, hvis rette Opdagelsestid kendes. Denne skal have været Mæret 1583, ifølge den ved Kildens Udløb anbragte endnu der befindtliges saaledes lydende Indskrift:

„Det Kilbevand, som her sit Udløb haver taget,
Er af Kirstine Piil først fundet og opdaget (A. 1583),
Men nu til Manges Lyft og Nytte sat i Stand
Ved Grev af Neventlow, som Stiftbefalingsmand.“
(A. 1750)⁷⁾.

Men hvo denne Kirstine Piil egentlig har været, derom har hverken Historie eller Sagn opbevaret os mindste Efterretning. En nyere Digter T. C. Bruun (Kilde=Reisen, Digt i 6 Sange, Kbhvn 1818, S. 28 fg.) har, men uden Hiemmel, fremstillet hende som identisk med en adelig Jomfru, Ridder Erik Børns Datter Kirstine, Ridder Axel Skrams Hustru, som saa Dage efter Brylluppet blev bortført af Røvere, og efter mange Fristelser og Gienvordighed traf sin Mand igjen som Eremit i Skoven, hvor han døde og hun selv derpaa endte sine Dage som Eneboerfke. Om hende digtes her nemlig, at

„Hun plantede med egen Haand for Døren
en Grædepiil, som Minde om sit Savn;

⁷⁾ Lange om naturlige Vand S. 63. Den kaldes her ogsaa Brinchmanns Kilde, efter en Mand som senere har ladet den istandsætte (Gliemanns Beskr. over Kjøbenhavns Amt, S. 253); om ikke den samme Brinchmann, der 1711 var Dandsmester ved den franske Hoftrup? Dverfou I. S. 135 og levede endnu 1748 (Rescr. 15de Marts d. A.) I Kbhvnsposten 1827 Nr. 51—55 har Desiberius (N. Nyerup) meddeelt „Noget om Kirsten Piil og hendes Kilde“, som her er benyttet. 1760, ved St. Hans- og Vor Frue-Aften anmeldtes det „saa berømte Kilbevand“ af denne Kilde til Salg; Berl. Tidende Nr. 49 Extr. Avertisj.

Hvorover det ei vared' længe, førend
 Folk hende selv tillagde samme Navn;
 Thi som de kom og gif, i Kulde og i Hebe,
 De hende dagligt saae for den at knæle, bede."

Grædepilen og Hytten forsvandt i Tidernes Løb, men
 Kilden vedblev og beholdt sit gamle Navn. Derfor

„Kirsten Piil endnu er kiendt, og hendes Minde
 skal leve, selv naar hiin laer af engang at rinde."

Enhver der har lagt Mærke til, hvorledes et Folkesagn kan
 opstaae, endog blot af misforstaaede eller forvanskede Ord
 og Navne, vil ikke finde denne Forklaring usandsynlig; men
 Begenden selv favner al historisk Grund.

Uden Tvivl har denne Kildes Navnkundighed taget
 sin Begyndelse allerede under Christian den Femtes Re-
 giering, da Sægersborg Dyrehauge blev anlagt. En rum
 Tid maa hengaae inden et saadant Sted kan opnaae et vist
 Ny, og den Maade hvorpaa denne Kilde omtales i dette
 Holbergske Stykke, nemlig at alle gamle Folk af Dvertro reiste
 derud St. Hans Aften (I. 2.) m. m., synes heller ikke at
 betegne dens Tilværelse som aldeles ny. Mueligt endog at,
 ligesom hellige Kilder i den katholske Tid rivaliserede med
 hinanden, Kirsten Piils Kilde ogsaa kan have bidraget til
 at berøve en anden nærmere Kjøbenhavn beliggende, i sin
 Tid ikke lidet besøgt, men nu længe forglemt Kilde sin
 Anseelse og sine Besøg.

Omtrent en Fierdingvei fra Hovedstaden, paa Strand-
 veien ved det dengang bekjendte Tracteursted Kildendal,
 fandtes ogsaa en Kilde, som af den nærliggende kongelige
 Gaard Gammel = Bartov, (hvorhen Selligkeistes Hospital
 engang i Begyndelsen af det syttende Aarhundrede, paa nogle
 faa Aar, var blevet forflyttet), almindelig kaldtes Bartov =
 Kilde. At denne Kilde i en vis Periode, før Dyrehaugens
 Kilde blev den meest besøgte, maa have været et yndet

Samlingssted for Rjøbenhavnerne, kan sluttes af Følgende i den Bircherodfske Dagbog:

(S. 163) „Den 23de Juni 1675 lod jeg mig om Eftermiddagen forlyfte at spadsere uden for Byen hen til den Kilde, som er ved Gammel=Bartov, hvilken mange Folk denne S. Hans=Aften, efter aarlig Sædvane, søgde til, forbi man indbilber sig at den skal have nogen Lægedoms-kraft hos sig; i hvor vel at den dog ikke er i saa stor Æstime som Helene Kilde, hvilken, propter majorem sanctitatis opinionem, af langt Flere paa denne Tid besøges.“ („Der jeg saae, hvor begierligen samme Kildevand af plerisque adventantium blev brugt, lod jeg noget deraf i en Skaal henbære til en affides Krog ved Strandbredden, hvor jeg toede mig dermed;“ mangler i de trykte Uddrag).

Denne Bartov=Kilde nævnes tilligemed Helene- og Helsingørs (men ikke Kirsten Piils) Kilde i Fortalen til M. Hofsums ovennævnte Disputats, og ligeledes i Wadffiaers anførte Efterretning om danske Sundhedskilder (Værde Tidender 1740, No. 12). Men at den, henimod Midten af det 18de Aarhundrede, deels formedelst Kirsten=Piils=Kildens yndigere Omgivelser, deels af andre naturlige Grunde, aldeles maa have tabt sin Anseelse, kan uden Tvivl sluttes af den Maade, hvorpaa den omtales i Vanges Være om naturlige Vand (1756), under Navn af St. Hanses Kilde, rettere maaskee Mester Hanses Kilde, af Prof. M. Hans Zoega († 1673), efter hvem en uden for Østerport værende Kilde vides at være benævnet⁸⁾.

⁸⁾ At denne, St. Hanses Aften, ogsaa besøgtes af Fattige og Krøb-linger, erfares af en Bemærkning i Holger Jacobæi haand- skrevne Reisejournal, der savnes i Udtoget deraf i 3die Bd. af Suhms Nye Saml. til den danske Historie. M. Hans Zweges (Zoegas) Plads og Vænge udenfor Øster=Port omtales i A. 1676; Pontoppidan Orig. havn. Tillæg S. 465.

„Denne Kilde“ — hedder det her (S. 61.) — „ligger ved det Vysted Kildendal, strax ved Vandveien tæt ved Gierdet, og seer ud som en aaben Brønd, hvori Vandet staaer omtrent en halv Ellen høit over Klarerne og haver intet Afløb. Sandet, hvorigiennem Vandet trænger sig, er i og for sig selv hvidt, men af de Ureenligheder, som støve hen i det, har det en graaagtig Hinde over sig. — Dette Vand staaer ikke aldeles stille, men saasom Verten der i Gaarden betiener sig deraf, saa bliver det flittig opøst.“

Paa den Tid, da Holberg skrev sit Stykke, synes derimod Kirsten Piils Kilde at have været i sin høieste Glands, mindre dog som Sundhedskilde end som Forlystelsessted, og dette endda ikke af det anstændigste Slags. „Disse Kildereiser — siger Jeronimus (III. 7.) — gjordes af Devotion i gamle Dage, men nu troer jeg, at hvert andet Telt er et Horehuus.“ Ifølge Skildringen i Intermezzet, drog St. Hansdag derhen, „saavel Ryttere som Fodfolk (Folk til Fods?) med Spande, Krukker og Bouteiller.“ Der ffete Optog, deels af Bønder, „som gif Sommer i By med Faner, Mundering og Mahgrene,“ deels „af gamle Kierlinger med Krykker, og Krukker hængende ved Siden.“ Der spilledes paa Lire, og Bønderne dansede til blinde Bierfiedleres Musik. Ved Kilden selv vare Telte opflaaede (jvfr. III. 7.). „Der hørtes en stor, confus Allarm“ — „Kiellinger sloges om at komme først til Kilden“ — „Nogle øste Vand med Krukker, andre med deres Hatte.“ Imidlertid har maaskee netop Stedets Nærhed ved Hovedstaden, og, om just ikke en tiltagende Forfinelse hos dennes Beboere, saa dog den Misbrug og de Uordener som letteligen foranlediges hvor en saa blandet Mængde kommer sammen, bidraget til at svække dens Anseelse som Sundhedskilde. At det Holbergste Stykke selv skulde have haft nogen Deel heri, som Nyerup formoder i Riøbenhavnsposten anf. St.

§. 205, er der neppe Grund til at antage, da Nøsfelse af den gamle Overtro, som Rahbet rigtigt bemærker (Udv. Skr. III. S. 46), her kun spiller en meget underordnet Rolle, og Stykket vel nærmest er blevet til for, som Veilighedsstykke, at danne et Kløverblad med Zulestuen og Masse-raden; det synes ogsaa første Gang at være givet i Begyndelsen af Juli 1724, altsaa kort efter St. Hansdag. Vist er det derimod at denne Kilde forbigaaes i den anførte Wad-skiærste Fortegnelse, og ved Aaret 1770 siges dens Besøg (i en Anm. til „Der Fremde“ i 5te D. af Schlegels Vercke), blot at have havt Moerskab og Forlystelse til For-maal. Dette blev efterhaanden det fremherskende og det eneste, der lige til vore Dage, i den saakaldte Kildetid, loffede ei blot Kjøbenhavns Indvaanere, men ogsaa Folk fra Omegnen ja selv vore sjaanske Gienboer, til Kirsten Piils Kilde eller rettere til Dyrehaugen; skjøndt der tillige endnu i nærværende Aarhundrede findes Exempler paa, at Enkelte efter Ordsproget: Naar man fattes Ild leder man i Asten, ogsaa her have søgt Hielp for en eller anden legemlig Svagthed^{o)}.

Men uagtet nu flere Grunde saaledes tale for, at Hol-berg her ikke har tænkt paa nogen anden Kilde end den nysomtalte, saa har han selv dog tillige, med en hos ham ei usædvanlig Glemsomhed (III. 3), ladet Pseudo=Vicentiaten, naar denne paaberaaber sig hvad „Hippocrates har fore-skrevet om dette Kildevands Brug,“ nævne det „Helene

^{o)} Om de forskellige Perioder i denne Kildes Celebritet er Udskilligt samlet og karakteristiske Træk af Livet og Glæderne ved Kilden meddeelte udaf Aftenposten, Lødes Blade, Kbhvns Skiberi m. m. i det anførte Stykke af Nyerup i Kjøbenhavnsposten 1827 Nr. 51—55; hvor han dog har overseet Gliemanns Kbhvns Amts Beskrivelse S. 254.

Kilbeband" ¹⁰⁾). Smidlertid giver denne Feiltagelse os Anledning til ogsaa at aflægge et kort Besøg hos hiin fiernere, giennem Aarhundreder langt mere berømte og endnu hverken aldeles glemte eller ubesøgte Kilde.

I Frederiksborg Amt, Tibirke Sogn, paa Tisvelde Mark ved Stranden findes Helene=Kilde eller rettere tre under een Indfatning samlede Kildebæld, som samlede betegnes med dette Navn ¹¹⁾). Hvorvidt Tisvelde selv kan have sin Oprindelse fra nogen hellig Kilde i den dybe Hebenold ¹²⁾), maa lades uafgiort; men da den svenske Helgeninde, som har givet denne og flere baade svenske og danske Kilder Navn ¹³⁾), skal have levet i det 12te Aarhundrede, og de forskiellige Sagn om Kildens Oprindelse tale for en høi Ælde, er det ei usandsynligt, at dens Navnkundighed, fra først af, kan have staaet i Forbindelse med det Kloster i Åsferbo, som Absalon i samme Aarhundrede

¹⁰⁾ Derfor antog ogsaa Wadstier paa anf. St., at det var Helene=Kilden, hvortil Holberg i dette Stykke havde sigtet; jvfr. *Nath.* bet II. S. 261.

¹¹⁾ Kildens Lokalitet og hele Omgivelse, Helenes Grav m. v. beskrives udførligt i T. Bartholini *Historiæ anatomicæ Cent.* V. p. 24, og af Lange, om naturlige Bænde S. 51 fg.

¹²⁾ Enten helliget Guden Tyr eller en Gudinde (Dis); Edda *Sæmundi III.* p. 759; dog ere de her anførte Stedsnavne neppe alle af een Oprindelse.

¹³⁾ I Gøthene Sogn ikke langt fra Skara i Vester-gøthland findes en Helenekilde, som allerede i det 15de Aarhundrede var vidtberømt; *Vasthovii Vitis aqvilonia*; Annot. (col. 57). Saavel i Åkerslev Sogn (Løveherred) i Sælland, som i Bæ=Sogn (Gierseherred i Skaane) findes eller fandtes forðum Kilder, der have ført Navn efter denne Helgeninde; Hofmans *Fundatser VIII.* S. 265; Suhms *Samlinger I.* 1 H. S. 81. De forskiellige Sagn om Helenekildens Oprindelse m. v. ere samlede i *Thieles Daam.* Folkesagn II. S. 22 fg.

stiftede, men som kun eksisterede en kort Tid¹⁴⁾, og at den allerede et hundrede Aar senere kan have havt et udbredt Ry¹⁵⁾. Af den Maade, hvorpaa den i Skrifter fra det 17de Aarhundrede først begynder at omtales, kan man desuden slutte, at Overbeviisningen om dens hellige Kraft alt dengang maa have grundet sig paa ældgammel Tradition. Folk pleiede at besøge den paa flere Aarstider; men det var dog især ved St. Hansdags Tid at ordentlige Balfarter fra hele Sælland, fra andre danske Provindsler, ja endog fra Sverrig¹⁶⁾ gjordes derhen¹⁷⁾, hvorhos tillige et Slags

¹⁴⁾ Scr. rer. dan. IV. p. 469; Suhms Danm. Hist. VII. S. 148. 169.

¹⁵⁾ E. Hansen (Fontinalia sacra, Rbhvn 1650 S. 2.) beretter, formodentlig efter et Sagn, at nogle svenske Munkke, omtrent i Kong Abels Tid, skulde være komne til Aserbo og Tibirke, og „havde gjort det saa, at saadan Helligdom er om Nattetider kommen fra Sverrig og ind til Landet mod Tidsvelde, hvor der og skulde have udbrudt en Kilde, ikke langt fra den Sted som hendes Legem siden blev begravet.“ Dette Sagn er siden, baade i Pontoppidans Annales I. S. 672 og i Suhms Danm. Hist. X. S. 191 ved A. 1251 anført som et historisk Factum.

¹⁶⁾ 1682 fik en vansør Dvinde i Aarhus 1 Mk. 8 ß til Hielp ved hendes Reise til Helene-Kilde; Hübertz, Aftstykker II. S. 194. 1685 søgte en Præst i Skaane Tilløbelse at reise med sin Hustru til Helene-Kilde for Svagheds Skyld; Cawallin, Lunds Stifts Herdaminne. I. S. 355.

¹⁷⁾ Følge Wolfs Encomion S. 522 reiste Folk især derhen paa de hellige Aftener som betegnedes med Ordet Misse, s. Ex. Marie-misse (Mariæ Fødsel d. 8de Sept.), Kyndelmisse, Mikkelsmisse, men fornemmelig St. Hansdag Midsummers. A. Berntsen, Danm. og Norges frugtbare Herlighed S. 26, bemærker, at Tilløbet var størst „fra St. Hanses Aften indtil St. Laurids Dag (10. Aug.), da maaste Vandet er befundet størst Kraft at have.“ En Jesuit Henr. Lindanus, som 1658 opholdt sig i Kjøbenhavn, omtaler denne Kilde ved hvilken mange tusinde Menneſter aarligen samledes, hvorhen Balfarter gjordes, især St. Hansaften og Dagen efter St. Olafsdag (30te Juli), og

Marked synes der at være bleven holdet¹⁸⁾. Fornemmeligen var det Syge som her søgte Lægedom, enten ved at drikke af Kilden, eller ved at vadske sig i dens Vand, der ansaaes for allerkræftigt Matten efter St. Hans Aften. Brugen af Vandet var, lige til den nyere Tid, forenet med visse overtroiske Formaliteter, f. Ex. at de skulde „bede sig Vandet til af St. Helena,“ kaste det bag over Hovedet paa sig før de drak deraf, sove paa den saakaldte Helenes Grav en god Spadsretour fra Kilden, og tage noget Jord fra Graven med sig¹⁹⁾. Pilegrimenes Haab og de Helbredebes Taknemlighed yttrede sig, deels ved Almisser til Sognets Fattige²⁰⁾, deels ved opreiste Trækors, behængte med Klude

hvor mange Mirakelfurer fandt Sted; Acta Sanctorum, Juli VII. p. 330; naar han derimod tilføjer, at der to Mile fra Kilden var en Kirke og en dansk Dronning Thyras Gravsted, hvilke begge Steder af Kongerne vedligeholdtes som hellige (sepulcrum S. Thyrae reginae Daniae, quae duo loca Reges Daniae conservant & instaurant, tanquam sancta), da maa dette hidrøre fra en Misforstaaelse (maaskee af Ravnene Tibirke, Tisvilde) og en Forverling med Thyras Grav i Sellinge.

¹⁸⁾ En utrykt Beskrivelse over Viborg=Stift angiver som Forfkiel imellem de søllandske og de i Antal færre jydske Sundhedskilder, at til Hine „baade Syge og Sunde tage hen paa visse hellige Aftener og Dage, som til et offentligt Marked, hvor og holdes Fal al Slags æbende og drikkende Vare, men her komme ikkun de som have Bræk eller Svagheb.“ Under 22de Febr. 1645 fik en Borger i Hillerød Tilladelse at holde 21 fal i Rejeds- og Annise=Byer (sønden for Helenekilde beliggende), paa den Tid da Folk besøgte denne Kilde.

¹⁹⁾ E. Hansens Fontinalia sacra, Fortalen; Lange I. c. S. 53; Ravn's Helena Kilde i Sielland (For Sandhed I. 1798. S. 57). Det var i en vis Periode Skik, at de, som havde besøgt denne Kilde, derfra reiste til Kippinge=Kirke paa Falster, ved hvilken fandtes den nysomtalte berømte Kilde, for der at ofre og høre Prædiken; Dav. Monraths hedenske Christenhed; Hdskr.

²⁰⁾ Ved St. Hansdagstid kunde endnu i Slutningen af forrige Aarhundrede ubertiden samles over 100 Rdlr. i Fattigblokken i Tisvilde By; Ravn S. 60.

og Lapper, deels ved henkastede Krykker og Stave, som Vedkommende nu ikke længere troede at behøve²¹⁾). Men det var ikke Almuen ene, der giennem Aarhundreder nærede den faste Tillid til dette Bands Kraft, og hos hvem Fortællinger om allehaande derved bevirkede Underfurer gif fra Mund til Mund²²⁾). Mod visse Dientilsælde, Fruentimmer-sygdomme o. s. v. tiltraadte selv det 17de Aarhundredes berømte Læger undertiden Brugen af Helene = Kildevand²³⁾). Ogsaa vore ældre Konger besøgte jævnlig denne Kilde, især Christian den Fjerde, som satte megen Priis paa den, indhentede det medicinske Facultets Betænkning om Vandets naturlige Beskaffenhed, og anlagde et offentligt Badehuus i

²¹⁾ E. Hansen, Lange, Rafn, Thiele, anf. St., Pontoppidans Annales I. p. 673. En Kilde i Krøngesogn paa Lolland kaldes af samme Grund „Krykketilbe“; Danske Atlas VI. S. 475. Eignende Offringer af Rædningsstykker m. v., fandt Steb ved hellige Søer i den tidlige Middelalder; Grimms deutfche Mythologie 2te Ausg. II. S. 563.

²²⁾ E. Hansens Fontinalia S. 8 fg. anfører adskillige Tilsælde af denne Art, som siden, til Oplysning for fremmede Læger, ere overjatte paa Latin i Th. Bartholini Hist. Anat. Cent. V. p. 27.

²³⁾ Bartholini Hist. Anat. I. c; Ej. Medicina Danor. domestica p. 32. 517; Acta medica hafniensia 1671—72. p. 147. Vol. III. p. 80. Lange anf. Skr. S. 53. beretter, at han kiennte Borgere i Kjøbenhavn, „som forsikrede at have fundet sig meget vel efter dette Band og deri at have fundet Raad mod Lamhed, gamle Skader i Ledemodene, Riven og giftige Tilsælde, Blodsforstoppelse o. s. v., som var lykket dem, uden at have sovet paa Helenes Grav, da de fra Kilden lige havde søgt Landsbyen; hvilken Bevælgelse hialp til Sæde og Svøb, saa at de befaant sig meget vel derefter.“ I Resens (utrykte) Atlas uledes den ved Kilden bevirkede Helbredelse af enkelte Svagheder fra naturlige Aarsager; jvfr. Danske Atlas I. S. 514; dog havde D. Worm ikke kiennt Nogen som med Sandhed kunde siges her at være bleven helbredet; Epp. I. p. 538.

den nærliggende Landsby²⁴⁾. Men, uagtet Høie og Lave, Lærde og Lægfolk saaledes deelte den almindelige Folketro, fandt den geistlige Øvrighed dog at burde modarbejde de papistiske Ceremonier og de Venninger af katholsk Helgentro, der endnu vare forenede med disse Valfarter. Derfor udgik faavel 1617 som senere, bl. a. 1639, Bestemmelser fra Landemødet i Roeskilde, „at Ingen skulde lægge Helene nogen Dyrkelse til hos den Rilde, ei heller sætte noget Kors med Haar eller Klude paa“ — ikke heller „bruge nogen papistisk Afgudsdyrkelse St. Hans Nat af vrang Tro; men at al den Kraft, som findes der i Bandet, lægges Gud til, saa han takkes derfor allene, baade med Almisse til de Fattige i Blokken i Tisvelde og i alle andre Maader;“ endelig „at de Kors som der sættes og findes, skulde tages op og lægges over Vaabenhuset for Tiberke Kirke“²⁵⁾. Ogsaa udkom i Midten af Aarhundredet det anførte affetiste Skrift, hvis Forfatter, skjøndt han fuldkomment erkjender og bekræfter Rildens Lægekraft, dog tillige stræber at vise, at ene Gud skal gives Æren derfor, og at Talmæmmeligheden især bør hyltre sig ved Almisser til de Fattige²⁶⁾.

²⁴⁾ Hist. Anatom. I. c. p. 26. 28; hvor Th. Finckes af Kongen forlangte Responsum fra A. 1645 om Bandets Kraft meddeles p. 30.; jvfr. O. Wormii Epp. I. p. 537—38. Ogsaa de søgende Konger besøgte, saavel denne som andre berømte Rilder, f. Ex. Rippinge paa Falster; maastee dog mere for at vise sig for den der forsamlede Mængde og hylde en gammel Folkefest, end for selv at bruge Bandet; O. Jacobæi Musæum regium P. I. Sect. VII. Nr. 137; Danske Atlas VI. S. 514; P. W. Beckers Samlinger til Frid. III. Hist. I. S. 295. 297.

²⁵⁾ Fontinalia sacra p. 6.; Pontoppidan's Ann. I. S. 673; Pa=ludans Magazin f. Vidende II. 4. S. 33. 1627 blev Een anlagt for at have opreist et Kors med en katholskhedende Indskrift ved Rilden; Pontoppidan Marmora danica I. p. 201.

²⁶⁾ Den fuldstændige Titel af dette lille nu meget sjældne Skrift lyder saaledes: „Fontinalia sacra, d. e. en kort Beretning om Helenæ

Det var vel især de Fordele, som af denne Tro paa Kilden tilflød saabel hine som Communen overhoved, der bevirkede at Forbudene aldrig strængt overholdtes; hvorfor ogsaa mange af de gamle Ceremonier vedligeholdte sig lige indtil den nyere Tid, og man heller ikke savnede Krykker og Motivtavler ved Helene-Graven, der skulde vidne om de Besøgendes Helbredelse. Endnu valfares maaffee til denne Kilde, som formeentlig Sundhedskilde, meer end til nogen anden lignende i hele Danmark, og den turde være det eneste Sted i Sølland, der endnu til visse Tider fremviser et svagt Gienfyn af vort gamle Folkeliv, saadant som vi kunne tænke os dette allerede før Reformationen²⁷⁾.

At Holberg for øvrigt, i det han her tegnede nationale Scener, tillige, som ved flere Leiligheder, har laant enkelte

---

Kilders Oprindelse, Brug og Misbrug, ubi Siesland, sampt gudelige Undervisning derhos, om deres Besøgelse, oc hvorledis man, med dennem tilbørligen bør at omgaaes. Aligemaade nogle andectige Bønner, oc gudelige Psalmer, som et Gudsfrygtigt Menniske kand bruge oc betencke naar hand vil reise til Kilderne, er hos Kilderne, oc reiser fra Kilderne. Sammenstreffuen ved Eridj Hansen, Sognepræst til Græsted og Marum Sogner i Holboherred. Prentet ubi Kjøbenhavn af Georg Lamprecht, paa Jochim Moltkens Bekostning A. 1650." 166 S. i 12mo, foruden latinske Reverser, Dedication til Cantzleren Chr. Thomsen Sehested og Indholdsregister. Reversene, de fleste af Præster i Omegnen, indeholde Lovtaler over Kilden, Beskrivelse af dens Lokalitet, Angivelse af de Sygdomme, mod hvilke den anvendtes, m. v. Der berettes ogsaa, at den brugtes under Pestepidemier, og at den besøgtes selv fra Sverrig. Om dette Skrift s. A. h. n. 1813. S. 425. fg.

27) At denne Kilde selv i en nyere Tid paa St. Hansdag har havt talrigt Besøg, og at Motivtavler m. m. endnu efterlobes der, berettes i Handels- og Industritidenden 1814, Nr. 31, og i Dansk Folkeblad 1836, 1ste Aarg. Nr. 44. Det er ikke længere siden end 1846 og maaffee endnu silbigere, at der i Kbhvns Adressaavis søgtes om Rejsefjelskab til Helenekilde paa St. Hansdag.

Træk og Situationer fra fremmed Haand, især fra Moliere og Theatre italien, er godtgiort af Rahbek i Holbergs ndv. Skrifter VI. S. 415 og om S. II. S. 262²⁸⁾.

I. 3. Arb: . . . „Jeg fand ikke viide, hvoraf saadant „fand komme, uden at hun i Tanker maa have æbt op en „Node=Bog, og faaet en hob enkelte og dobbelte Juuser i „Maven“ (jvfr. Jeronimus's Replik I. 5.)

En Fusa er en Ottendeels-Node; Bøye S. 287.

I. 5. Jeronimus: . . . „Der har vi Frugten af „den forbandede Opera-Læsning. Det Dievlskab har taget „saadan Overhaand, at I skal see, hver anden Bomfrue „her i Byen vil begynde at synge ligeledes i Steden for „at tale.“

Det er upaatvivleligt at Holberg her ikke ene har sigtet til Operalæsning og Dvelse i Operafang, men tillige giort Udfald paa den herskende Interesse for Operaer og Syngestykker, som, efter hans Formening uagtet hans egen Sands for Musik, maatte være til Hinder for det ægte Lytspil og for National-Skuepladsen. Tydske Operaer fandt allerede Sted her under Christian V. Senere opførtes baade italienske og tydske Operaer i Hovedstaden, ei blot af vandrende Bander men ogsaa ved Hoffet, til hvis reglementerede Forlystelser de nu engang antoges at høre, uagtet Frederik IV. selv ikke synderligt interesserede sig for Musik. De Operaer, som tidligere ere blevne givne paa det Opera-huus, der i Begyndelsen af denne Konges Regiering ind-

²⁸⁾ Fra 30te Juni 1749 til 1840 er Stykket paa det kongel. Theater kun givet 31 Gange; det blev tidligere hyppigt spillet i Kilde-tiden; Rahbek om S. II. S. 252. Paa Svensk findes en localiseret Oversættelse: „Resan til Sanct Magnids Källa Mid-sommar Afton, eller den enseverade Köpmans-Dottren“; Stock-holm 1779. 8.

rettebes i den Bygning i Bredgaden²⁹⁾, hvorhen Landkadetakademiet i A. 1720 blev forflyttet (Nherups Rbhvns Befr. S. 523; Dverskou I. S. 120), vare italienske³⁰⁾. Men efter Freden, da Hofforlystelserne igien begyndte at komme i Gang, blev den berømte hamburgske Operadirecteur og Componist N. Rejser, hvis Compositioner dengang ansaaes for de første i Tydskland³¹⁾, indkaldt 1721 som kongelig Kapelmester tilligemed sin Kone, en ligeledes berømt Sangerinde, og en i Hamborg samlet Trup; Theatret paa Slottet, som hidtil havde været brugt til fransk Comedie, blev ham indrømmet. 3 Januar 1722 aabnedes

²⁹⁾ 1703, 26. Oct. spillebes første Gang i „det nye Operahuus, som Kongen med stor Omkostning pregtigen havde ladet bygge“; Bircherods Dagbog S. 432.

³⁰⁾ Hertil høre to i Kjøbenhavn i 4to trykte Operatexter: 1) Il Gige fortunato, Divertimento Theatrale posto in Musica da Bartholomeo Bernardi Academico Filarmonico etc., Stampato nella Regia Academia di Copenaga ai 26. Agosto 1703. 2) Don Qvixote, Divertimento Italiano in Musica Rappresentata in Corte privata della Sua Majesta, Re di Danimarca et di Norvegia dal Th. Mejer, Musico di Camera a Copenhagen l'anno 1716 (italiensk og tydsk). Den første opførtes maaffee i Anledning af Dronningens og Prindsesse Sophia Hedevigs Fødselsdage; Meyer, Hofmusicus og Hoffanger (Dverskou I. S. 134—35) roses i Reenbergers poet. Skrifter II. S. 420.

³¹⁾ Ifølge Gerbers Lexicon der Tonkünstler I. var Reinhard Kayser født 1673 i Sachsen; 1694 kom han til Hamborg, hvor han blev ansat ved Operaen; 1722 (!) kom han til Kjøbenhavn og blev her kongelig Kapelmester ligesom han tillige var hertugelig Meklenborgsk. Efter nogle Aars Forløb vendte han tilbage til Hamborg, hvor han døde 1739. Hans Datter blev Hoffangerinde ved Kapellet i Kjøbenhavn 1740, tog siden Afsked og døde her 1768. At han længe før sin Indkaldelse har attraaet at blive ansat her, kan sluttes af en karakteristisk Notits i Canc. Protocollen for 1704: „Reinhard Kayser, Musikant, begiærer at maae blive nobiliteret af Hs. Maj. og tillige bestaet til at være Hofjunger.“

disse Forestillinger og saavel ved høitidelige Leiligheder, f. Ex. Kronprindsessens Indtog³²⁾ og de kongelige Fødselsdage, som paa andre Tider, opførtes her tydske Operaer med meget Bifald³³⁾. Et Mars Tid senere erholdt Truppen endog, som Beviis paa kongeligt Velbehag, Tilladelse til eengang ugentlig at give Forestillinger paa Slotstheatret for Penge; men det er uvist, om disse virkelig ere komne i Gang; i det mindste maae de ikke have haft megen Søgning, da Kæiser selv synes at have forladt Kiøbenhavn, uden at at man veed at nogen Anden er kommen i hans Sted³⁴⁾. Disse tydske Operaer med Operasmagen i Almindelighed kan man nu antage at Holberg, saavel i Uhsfes von

³²⁾ I denne Anledning haves trykt: „Cloris und Tirsis, welche auf allergn. Kön. Befehl in einer Opera auf den solennen Einzugs-Tag — Sophia Magdalena d. 18. Decembris 1721 in der Königl. Burg in Copenhagen mit aller Unterthänigkeit in größter Eyl aufgeführt worden.“ Copenhagen 4to.

³³⁾ Ved Dronn. Anna Sophias Fødselsdag 1722 opførtes følgende Syngestykke, trykt i Kbhvn: „Die unvergleichliche Psyche zu allerhöchsten Gedächtnis des d. 16. April 1722 höchst erfreulichst erschienenen Geburtstages der Königin zu Dänemark ic. Annen Sophien in einem musicalischen Schauspiel vorgestellt auf dem königlichen Schauplatz zu Copenhagen;“ 4to. Uden Tiol er dette den samme Psyche, der nævnes hos Rahbek om S. II. S. 249.

³⁴⁾ Rahbeks Skuepl. Hist. S. 87 fg.; dog gav han endnu en Opera her i Januar 1723; Hesperus V. S. 429. I samme Maaned anholdt Johan Kayser (formodentlig en Broder af Kapelmesteren) om Tilladelse til her at indrette en Opera, hvilket dog ikke blev bevilget. Derefter udfærdigedes under 9de Marts 1723 en kgl. Bevilling, at „Johan Kayser og Carl Ludwig Westerholz, Operister ved Hoffet, samt alle de under deres Bände henhørende Personer, maa for al Anstrængelse af deres Creditorer, samt for Arrest paa deres Personer være befrieede indtil deres Gage falder, hvoraf de Enhver skal og bør tilfredsstille.

Ithacia (II. 2), som i nærværende Stykke har villet snærte. Da siden, under Frederik V., foruden de danske og franske Skuespil ogsaa en italiensk Opera her entrepreneredes af Petro Mingotti³⁵⁾ som fik temmeligt Tiløb, meldte Holberg (Epp. III. Nr. 299) som Nyt fra Kiøbenhavn: „den hele Stad er paa nogen Tid bleven musikalsk: man hører intet at tales uden om Pompeius, Pharnaces &c., og vore Petitsmaitres, hvorpaa Staden nu haver god Forraad, gaae med Operabøger udi Haanden med lige saadan Andagt, som de skulde til Confirmation³⁶⁾. Ingen af vore Skuespil kunde nu (derfor) være bekvemmere til at forestilles end Kilbereifen eller den syngende Jomfrue“³⁷⁾. Han selv fandt „ingen Behag i at høre disse italienske Sangere og Sangerfæder, som skielbede, klamredes, snørke, græbede og sukkede efter Tacten;“ III. Nr. 286. Om denne Periode er det, at han paa et andet Sted skriver: „enhver Skribent kan nu agere Comedieskriver og Ingen frygter at see sit Arbejde spildt, i hvor maver, elendigt og ilde sammen=

³⁵⁾ 1747 blev denne M., af hvem Frederik V. som Kronprinds havde bivaanet en Opera i Hamborg, indkaldt til Danmark; Schützes Hamburgische Theatergeschichte S. 194. 202; han spillede her Fallit 1756 og døde 1759.

³⁶⁾ Fra Aaret 1748 af, saalænge den italienske Opera her varede, haves mange italiensk=tydske Operatexter trykte i Kiøbenhavn, baade i 4to og 8vo. En „Pompeius“ findes, saavidt bekendt, ikke blandt disse; derimod er en „Pharnaces“, hvortil Holberg her formodentlig sigter, udkommen under følgende Titel: Pharnaces, König in Ponto, in einem Singspiele auf dem Charlottenburgischen Schausplatze zu Copenhagen d. 18. Dec. 1747 aufgeführt, und aus dem Italienischen ins Deutsche übersetzt von T. Clitau. Copenh. 1748. 8. Med dette, paa Dronning Lovises Fødselsdag opførte Stykke aabnedes egentlig her den italienske Opera; Suhms Nye Saml. III. S. 19.

³⁷⁾ At dette Stykke i den nye Skuepladses første Aar ogsaa temmelig hyppigt blev givet, har Rahbek bemærket II. S. 252.

hængende det end er, naar han tager den Præcaution, at det endes med Sang og Dands"; Epp. V. 2. Nr. 539.

I. 6. Leonora: „Möchte ich doch, mein getreuer „Amyntas . . . wieder sehn“.

Formodning om det Syngestykke hvortil her muligen kan være sigtet; Rahbek II. S. 250.

I. 7. Henrich: . . . „Wil I give mig Lov at bryde „jer et (en) Arm eller Been af, alleene for at lade see, „hvor hastig jeg kand curere igien?“

Hermed kan sammenlignes Jens Blochs Tilbud til Fogdens Kone paa Anholt:

„Hvis jeg kun til Forsøg maa give Jer et Skaar,
i Side, Hals og Ryg, i Hoved eller Laar!
og jeg jer læger eh i tre til fire Dage,
da vil jeg eh en Døjt begiære for Umage“;

B. Paars 2. B. 3. S.

I. 8. Teronimus: . . . „her er kommen en ung „Studshane til Byen.“

Dette Ord, som findes i alle de gamle Udgaver, maa enten være en Trykfeil for Snushane (der ogsaa forekommer i Forv. Brudgom I.) eller være beslægtet med det tydske Stuger o: en Spradebasse.

III. 4. Teronimus: „Her spilles ligesaadan en Co- „moedie som med Amphitryon og Jupiter.“

Samme Bemærkning gjør Leander i Henrik og Pernille (II. 1). Amphitryon hørte, ligesom flere af Molières Stykker, til den ældste danske Skuepladses Répertoire (Overskou I. S. 254) og, som det synes, til det meest yndede Parti af dette. En dansk Oversættelse deraf høves uden Arstal i 8vo, men formodentlig, som flere lignende, trykt i 1723 eller 24 i det Phænixbergste Bogtrykkeri, paa Boghandler H. E. Paulis Forlag. Som Oversætter af dette og af de fleste andre Stykker, der i

Aarene 1723—25 udkom til Brug for Skuepladsen, angives daværende Justitssecretair Didr. Sekman. Paa en Comedieplakat til en Forestilling af dette Stykke, formodentlig i Aaret 1726, hedder det, at „De ved Hans Kongel. Majestæts særdeles Naade privilegerede danske Acteurs aabne igien, Mandagen den 8de Juli, deres Theatrum ved at forestille det særdeles fornøielige Skuespil, kaldet Amphitryon, med alle sine Præsentationer, som dog endnu ere meget forbedrede, saa at, naar Jupiter lader sig tilshyne i sin Glorie, er hele Theatret illumineret, hvilket bliver meget fornøieligt at see.“ Samme Aar anmeldtes, at Acteurerne „aabne igien³⁸⁾ Mandagen d. 28. October deres Theatrum og efter anseelige høie Herfsabers Befaling haver man i Steden for Doblere, som var lovet til i Dag, foretaget at spille Amphitryon, hvor Theatret bliver forandret, saa at det ved Torden og Linnild bliver ganske illumineret, hvilket er meget fornøieligt at see.“ Man mærker heraf, at de danske Skuespillere paa den Tid fulgte deres tydske Kunstbrødres Politif, ved at gjøre deres Anmeldelser saa tillokkende som muligt; ligesom de heller ikke forsmæede, hvor Keilighed gaves, f. Ex. i nysomtalte Stykke, i Mafferaden, i Kilbereifen og i fl., efter deres Medbeileres Exempel, ogsaa at sørge noget for Dinerens Tilfredsstillelse³⁹⁾.

³⁸⁾ Denne Formular, at Theatret aabnes igien, som forekommer paa enhver Comedieplakat fra Skuepladsens ældste Periode, skulde vel antyde at der gaves ingen bestemt Saison, men at Skuespillets hele Tilværelse her var at ansee som temporær og afhængig af Omstændighederne.

³⁹⁾ Paa den ny Skueplads gaves Amphitryon i de to første Maaener af A. 1749 otte Gange; endog 5 Spilleaftener efter hinanden; Overskou II. S. 85. 87; i Lidsrummet fra 1748—76 gaves det i alt 31 Gange. En ny Udgave, „forandret ved Forestillingen paa den danske Skueplads,“ udkom 1748 hos Berling.

III. 7. Doctoren: . . . „Skulde Enhver kun til „Straf sætte en Lod ubi et af vore Lotterier, som ingen „Fortgang haver, lover jeg for, at det i en Hast skulde „blive complet.“

Længe før vort Klasse- og Tal-Lotteri opkom, kiendtes dette Slags Lykkespil hos os, men kun som temporære Indtægtskilder til en eller anden offentlig Indretnings eller Anliggendes Fremme, uden stadigt bestemte Trækninger. Det første Saadanne af Betydning oprettedes her 1720 til Papiirspengenes Indløsning, og Gevinsterne bestode i kongeligt Fordegods. Under Krigen vare nemlig ved Anordning af 8de April 1713 de saa kaldte authøriserede Pengesedler udstedte, af hvilke efterhaanden en Deel blev indbraget; Resten ved Ugangen af A. 1728. I Begyndelsen og senere hen til enkelte Tider stode de lavt⁴⁰⁾; derfor kunde ogsaa Leander i den Stundesløse (I. 9.) ligne sig, som „en autoriseret

---

Paa det v. Døtenske Theater opførtes Stykket den 13de Mai 1748 „med kostelig og bekostelig Præsensation“; Overskou II. S. 65.

⁴⁰⁾ Næret efter deres Udstedelse tabtes 20 pCt. paa dem; Efterretninger om det store fgl. Bibl. 2. Udg. S. 81. 1723 gieldte 113 Rbl. af disse Repræsenteriver 100 Rbl. klingende Mynt (A. Cons. 10de Juli). I Juli 1726 maatte de Deputerede for Finantserne giendrive et udsprebt Rygte at de skulde casseres eller nedfattes. I Danm. og Norges Beskr. S. 614 bemærker Holberg: „at disse authøriserede Sedler have havt en synderlig god Effect og bødet paa Rigernes Pengemangel“. A. Sjøer taler heller ikke denne Foranstaltning, men antager endog at de til Slutningen gjerne kunde have været bragte til Pari; Gesch. Friedrich IV. 1. S. 267. II. S. 39. 188. I Anledning af Opbrændelsen af 200,000 Rbl. af disse Papiirpenge 1720, haves et Vers af C. P. Getreuer „Bancoseblerss Roes“, trykt i Minerva 1805. II. S. 179. Nærmere Oplysninger om disse Repræsenteriver ere meddeelte i Fortegnelsen over Kræbers Myntsamling I. (1841) S. 184.

Seddel" med Leonora som en „Bancodaler“. Dette Lotteri var at ansee som tvungent, da baade Godseiere og Andre af den mere formuende Klasse bleve, under Execution, ansatte for et vist Antal Lodder, hvilket ogsaa fandt Steb for Universitetets Vedkommende. Ved Skrivelse af 28de Mai 1720 underrettede Patronen, Geheimeraad Vibe, Rector og Professorer om, at Kongen til „de autoriserede Møntfedlers Indløsning efterhaanden, og derpaa at vorde affkaffede og offentligen forbrændte,“ blandt flere lignende Midler ogsaa havde ladet indrette et Lotteri. Han opmuntrede Professorerne til at forsøge deres Lykke i dette; og da virkelige Etatsraader og de med dem Rangerende havde taget hver 25 Lodder og virkelige Justitsraader 20, meente han, at Enhver af de virkelige Professorer, der ei havde saa høi Rang, kunde tage 15 Lodder, og Enhver af de andre Professorer 10. Paa Circulæret desangaaende løb Holbergs Paategning saaledes: „Intet skulde være mig større Glæde, end at efterleve H. R. M. allernaadigste Villie, mens som mine Villkaar ere saa meget ringere end nogen af de andre Professorers, og jeg endnu, formedelst Godsets flette Tilstand udi disse Aaringer, lidet eller intet haver havt af Universitetet, saa beder jeg allerund. at være forfkaanet med Lodder.“ For Contrastens Skyld kan tillige her anføres Professor Ethics H. Weghorsts i flere Henseender karakteristiske Erklæring, der anthyder at Patronens Indbydelse noget nær maatte ansees som en Befaling: „Saasom i de tvende Extra=Consistorialium Professorers Holbergs og Horboes (P. Horrebows) Contingenter fattes for otte Lodder (Horrebow havde nemlig ikkun tegnet sig for to), saa tilbyder jeg mig allerunderdanigst, foruden de 16 Lodder, jeg alt tilforn haver indfat, at indsende til Lotteries=Commissionen endnu 13 Lodder, hvilke med de 16 for mig gjøre tilsammen 29 Lodder.“ Efter=

haanden oprettedes lignende Lotterier i forskjellige Niemed. Saaledes anmeldtes i Aaret 1722 det Kgl. Kiøbenhavnste Lotteri og det Søndreditmarste Ditto; i 1723 det Sønderborgste, det Kgl. Iollandste Fordegobfse, et Lotteri til det grønlandste Kompagnies Opkomst, og et til Opførelse af et Vaisenhuus i Flensborg; 1727 et Lotteri for Ribe By. Ogsaa enkelte Corporationer, ja selv Private erholdt Tilbedelse til at indbyde til Lotterier, f. Ex. 1725 Skomagerlauget (i Kiøbenhavn?) og 1733 en Herremand, som ved Ildbrand havde lidt Skade paa sit Gods. Om flere af disse anmærkes dog udtrykkelig, at de ikke kom i Stand, eller, som Jeronimus ovenfor kalder det, „ingen Fortgang havde.“ Om saadanne Lotterier skriver Holberg i sin Natur- og Folkeret, (1734) I. S. 241: „Undertiden bruges saadanne Lykke=Potter, for at bringe tilveie Penge, som skulde anvendes til offentlig Brug, eller til de Fattiges Fornødenhed . . . Nu omstunder kaldes gemeenlig Lykkepotter Lotterier, hvilke accorderes af Øvrigheden til forarmede Societeter, til Hospitalers Bygning og Andet, hvorudover Seblernes Priis langt overgaaer de Ting, som sættes derudi.“

III. 8. Jeronimus: . . . „Seg skal bruge Øvrighedsens Hielp og lade Dig indslutte, ikke fordi Du est „ham for god, men alleene for Consequences Skyld, at „vanartige Børn skal ikke faae deres Villie frem.“

Ifølge D. L. 6—5—1 kunde ulydige Børn kun komme til at miste Arv efter deres Forældre; men Anordningen af 26de Oct. 1708 tillod Disse endog at indsætte ulydige og ryggesløse Sønner i Rasphuset. Efter Analogien kan da antages, at lignende Bestemmelser ogsaa maae have fundet Sted med Hensyn til Døttre; i det ringeste kunde, ifølge Reskr. 9de Dec. 1740, Børn, som af Forældrene anklagedes for grove og liberlige Ting, uden

Lov og Dom indsættes til Arbejde i Tugthuset paa Møen eller i Børnehuset paa Christianshavn; ifølge Anordn. om Tugthuset i Christiania 2. Dec. 1741, Cap. 3. Art. 6 kunde endog „fornemme Folk“ der faae særskilte Bærelser til „onde Børn“.

III. 9. Jeronimus: . . . „Beeb I vel, hvad „Loven siger om saadanne Landstrygere, der sniger sig ind „udi ærlige Mænds Huuse, for at bortrøve deres Børn?“

Her sigtes maaskee til D. L. 6—22—2: „De som forlokke anden Mands Børn eller Tyende til Tyveri eller anden saadan skammelig Gierning, straffes ligesom de selv stiaalet eller Gierningen beganget havde;“ jvfr. N. L. 6—13—22: „Hvo som med Vold og Tvang bortfører nogen Mands . . . Datter . . . miste sit Liv.“

Melampe.

Tragi=Comoedie.

Der findes et Sidestykke til Ulysses von Ithacia, for saavidt som det, et halvt Aarhundrede før Kierlighed uden Strømper, parodierer de franske Tragedier og Dramer¹⁾,

---

- 1) S. J. Justsens Betænkning siges disse at være „satte paa Skruer, for allene at behage Logerne,“ hvorimod de tydske Comedier vare „fordærvede ved felseomme Præsentioner, for at behage Galleriet;“ jvfr. Levnet S. 151. I Skuepladsens første Fjerdingaar var her endnu ingen Tragedie spillet eller paatænkt, som man maa slutte af Sganarels Yttring i Nytaarsprologen 1723:

„Ad Kare dog vi byder
maa ske Cupido selv til en Tragedie
paa et og andet Mord, som han kan faae at see.“

Den første Tragedie blev givet her 1723, nemlig Racines Andromache, oversat af en Anonym (mon ikke Frederik Rostgaard?), men neppe nogensinde trykt; Rahbeks Bidrag til Skuepl. Hist. S. 56. 64; Overskou I. S. 253; 1726 d. 30te Oct. anmeldtes anden Gang til Opsyrelse: „den berømte Tragedie Phedra og Hippolitus (formodentlig Racines Phædra), som bestaaer af 5 fuldkomne Acter, skreven i beilige Vers. Derefter spilles det lystige Stykke, kaldet la Serenade eller Aftenmusiquen, hvorimellem bliver handlet en Jalousie=Dands af 3 Personer.“ Den første tilbeels originale Frembringelse af denne Art var Achilles og Polixene forestillede ubi en Tragedie af S. W. (Joach. Wielandt) Kbhvn 1725. 4. I Anmeldelsen i Nye Tidender for d. A. Nr. 16 siges, at den „er ubearbejdet til det danske Theaters Brug, men over en imellemløbende

ligesom hiint den Tids tydste „Haupt- und Staatsactionen;“
og, man kan vel s ie til, ligesom Dramer der ene dreie sig

Sinder ei endnu forestillet. Fundamentet til dette Stykke er tagen af den Tragedie en Musique Achille & Polixene, hvorudover den og, foruden hvad paa Versene er at sige, har sine Feil mod Tragediereglerne, dog ei saaledes, at den kan hindre Forestillingen . . . Aulthor har dog ei overalt fulgt det Franske, men taget sig den Frihed at vige derfra.“ Nogle Prøver af det franske Stykke ere meddeelte til Sammenligning. Natur-
ligviis kom dette Wielandske Product aldrig paa Scenen: jofr. Rahbeks og Nyerups danske Digtek. Hist. IV. S. 275. I Hæveri ell. bl. Alarm, der allerede 1723—1724 var færdig, omtales en Tragedie, som Skuespillerne haabede at ville gjøre Lykke (I. 1.). Enkelte franske Tragedier gaves i den følgende Tid, efter høie Bedkommendes Forlangende, paa Fransk af de danske Skuespillere paa Theatret i lille Grønnegade. Saaledes anmeldtes til Onsdagen d. 4de Dec. 1726, „efter adskillige høie Herskabers expresse Ordres, en Forestilling i det franske Sprog af den meget berømte Tragedie, kaldet Andromaque af Monsr. Racine; dernæst det lidet, fornøielige Stykke, kaldet Attendez-moy sous l'orme, som er meleret med Sang og Dands.“ Det sidste Stykke (af Regnard) er oversat af L bbe under Titel: „Den første April“, og her opført fra 1750; maaskee utrykt. Torsdagen d. 19de December s. A. anmeldte Skuespillerne, „som efter expresse høie Ordres har maattet oprette den Repræsentation i det franske Sprog til i Dag, som man havde lovet til i Gaar, nemlig den berømte Tragedie, kaldet Mitribate (ligeledes af Racine) og derefter det lille lystige Stykke ilige-
maade i det franske Sprog, kaldet la Serenade, som er meleret med adskillig Sang og Dands.“ Da Skuepladsens Directeur og egentlige Styrer Montaigu var Fransk født og Pilskov var af fransk Herkomst, kan det ikke have faldet dem vanskeligt at bringe Forestillinger paa dette Sprog i Stand; maaskee kunne de endog have formaaet en og anden Dilletant til, ved sliɡ Leilighed at overtage en Rolle. Flere end de to nævnte Franckf dte kendes ikke ved den  lbste Skueplads, nagtet H lberg selv skriver, at „her fandtes adskillige franske Personer, der vare vantede til Comoedier og som vare opdragne udi det danske Sprog“; Epp. V. 1. S. 11; maaskee har han dog ogsaa tænkt

om romantisk Forlibelse ere giorte latterlige i „De Ushynlige“. At dette var den egentlige Hensigt med Stykket, erklærer Forfatteren udtrykkelig i sine Epistler (III. Nr. 249): „Den Tragicomœdie, kalden Melampe som er en af vore bedste Stykker, er en Parodi over Tragoedier; dens Merite bestaaer derudi, at en latterlig Materie er udført ubi prægtige og bevægelige Vers, saa at Tilskuerne deraf kan bevæges baade til Graad og Latter;“ (jvfr. Epp. V. Nr. 506). Uagtet han nu ansaae det som „et Beviis paa Nationens gode og naturlige Smag,“ at de danske Comedier vare „paa løs Stiil“ da intet kan være meer modbydeligt, end at høre jævn og daglig Tale ubi Cadence og Riim (Epp. III. Nr. 211), er det dog ikke usandsynligt, at han ved samme Leilighed kan have lagt an paa at prøve sine egne Evner, Skuespillernes Beqvemhed og Publikum's Modtagelighed ogsaa for Cothurnen; skøndt han opgav at vise sig oftere paa en Bane, som, havde den end mødt Opmuntring og efter hans egen Mening kunde have bragt ham selv Laurbær, dog ingenlunde stemmede med hans naturlige Tilbøjelighed. „Jeg haver intet Forsøg giort paa Tragoedier“ — skriver han i Epp. V. Nr. 447 S. 22 — jeg haver ei heller Inclination dertil; thi jeg væmmes ved alt det, som er affecteret og ligesom fat paa Stykker. Dog dømmes Mange af de høitranne Scener, som findes ubi Melampe, item af min Metarmorphosis, at jeg til saadan Arbeide haver Beqvemhed²⁾. Men jeg haver stedse

---

paa Capion. For øvrigt kan bemærkes, at disse franske Forestillinger indtraf i et Tidspunkt, da Skuepladsens økonomiske Tilstand var i yderste Forsald, og kort før den selv lukkedes for længere Tid end et Aar; Rahbeks Bidrag S. 99 fg.

²⁾ Det er maaskee med Hensyn hertil, at han i Epp. II. Nr. 179 bemærker, at det danske Sprog „er ligesaa bekvemt for Tragoedier og heroiske Vers, som for Comœdier;“ ligesom han ogsaa

undslaaet mig derfor." „Udfkillige haver gjort det Spørgsmaal" — hebdet det i næstfølg. Nr. 453 — „hvoraf det kommer sig, at man paa vor danske Skueplads — nemlig den under Frederik V. oprettede — ingen Tragoedier forestiller, og Nogle mene, at det reiser sig af Acteurernes Ubeqvemhed til at forestille Sørgepsil. Men, saasom man har seet, med hvilken Succes de tragiske Scener ubi Melampe have været spillede, saa er den Mening uden Grund" (jvfr. III. Nr. 179). Dgsaa have enkelte, selv nyere Kunstdommere i dette Stykke villet opbage Spor til et vist Talent for det høiere eller ædlere Drama (Udv. Skr. III. S. 138).

Paa Valget af dette, som maaskee flere Holbergske Stykkers Emne, havde Digterens Individualitet i en vis Henseende Indflydelse. Han selv kunde nemlig ikke lide Hunde, og har endog mange Aar senere anvendt en heel Epistel til, for fuld Alvor, at udvikle de Grunde, hvorfor den Tids overdrevne Hundekierlighed var ham til Forargelse, og hvorfor han satte mere Priis paa Katte (II. Nr. 120 jvfr. I. Nr. 69; Rahbek om S. II. S. 24). Allerede i Politiske Randestøber og i Varselstuen, (æ. Udg. II. 2.) blev hiin Modedaarlighed gjort latterlig; dog er sidstnævnte Scene i Udgaven 1731 bleven udeladt, formodentlig fordi dette Uvæsen i nærværende Stykke (Revnet S. 151) var blevet tilstrækkeligen revset, ligesom ogsaa Replikkerne om de tydske Comedier udelodes, med Hensyn til Ulykses von Itthacia. Senere, i Lykkelige Skibbrud (III. 8.), omtales Skjødehunden Melampes Død blandt Emnerne for Mag. Rosiflengius's stedske færdige Musa. Da den Tids Digtere og Minere fortrinligen gave deres

---

sammesteds III. Nr. 249 klager over, at „som i Oversættelsen det hele Stykke er ført ubi løs Stiil, haver det tabt dets Sigte og heele Anseelse". Om denne Oversættelse paa Tydsk af F. G. Laub s. Rahbek om S. III. S. 23.

poetiske Aare Luft i allehaande Veilighedsdigte, saavel af æblere som lavere Art, saa mangler der heller ikke paa skiemtsomme Sørgevers over Hunde, der havde tilhørt Venner eller Mæcener³⁾. Saaledes forekommer mellem de mange utrykte Veilighedsriim af Holbergs Samtidige, Obersecretair Fred. Rostgaard, et Vers „Mad. Rostgaards smukke og dydige Hund Manille til Ere og Amindelse“ fra Aaret 1736. Dette Vers er altsaa yngre end nærværende Stykke; derimod kunde en rimet Gravskrift af samme Forfatter over den „rare Mynde Melampus“, som tiende i Geheimeraadinde Harboes Gaard (i Stormgaden?) og som blev skudt af en Skytte i A. 1718, vel tænkes at have været kiendt af vor Digter, da han skrev dette Stykke⁴⁾; hvorved tillige kan bemærkes, at Hunden i hans latinske Autobiographie benævnes ikke Melampe (efter fransk Form)⁵⁾ men Melampus. Naar man derhos erindrer sig, at det kun var fem Aar siden at Rostgaard, ved sin til Kongen indgivne Klage over P. Paars, nær havde paaført Holberg megen Ulempe, kunde man let tænke sig det muligt, at

³⁾ Et Vers over en Hunds Død 1715, i Wielandts Danske Vers og Miscellanea XIII. S. 1 fg.; Flere lignende findes i Alb. Thurahs Afskillige Betænkninger og Indfald, 1726.

„Fole kan nu ei en Mynde
og derover blive død,
for man haver strax en Lønde
fuld af Verielisters Grød,“

hedder det derfor i Sorterups Cacoethes carminificum, i den Lærbordphiske Samling af danske Vers 10de Bd. Som Parodier paa Vers af lignende Indhold kunne nævnes Fr. Horns „Testament over lille Soldan“ i Poesiens Misbrug S. 126-46. jvfr. S. 6; og Ewalds vittige „Klagesang over Skibdehunden Masque; samtlige Skrifter, Liebenbergs Udg. II. S. 72 fg.

⁴⁾ I Stykket I. 4. siger Sganarel ogsaa, at han havde skrevet et Sørgevers over Melampe.

⁵⁾ Melampe forekommer som Hundenavn ogsaa i S. Terkelsens Hvirvinden Astræa 1ste Bog S. 4.

han her havde villet spøge med et poetisk Foster af den mægtige Obersecretair, skøndt denne tillige var en kundskabsrig og fortient Literator, og danske Digteres Mæcen. Imidlertid vare tillige, siden hiin Catastrophe, Omstændigheder indtrufne som maae have, om ikke just tilveiebragt et venstabeligere Forhold imellem de to berømte Samtidige, saa dog stemt Holberg noget mildere mod sin forbums Avindsmænd. Da nemlig de danske Skuespil begyndte i Aaret 1722, synes Rostgaard at have viist sig som een af deres ivrigste Talsmænd og Forfægtere. Selv Digter efter Tidens Leilighed havde han tillige havt Anledning til at fiende fremmede Skuepladse⁶⁾, og den unge danske Scene maatte i fleer end een Henseende interessere den lærde Grandster i Fædrelandets Sprog. Det er derfor at formode, at han har bidraget til ogsaa at vække og vedligeholde en gunstig Stemning for den hos hans høie og formaaende Paarørende, Dronning Anna Sophia og Storcantsler U. A. Holstein⁷⁾. Saadanne Hensyn kunne ogsaa have foranlediget ham til at forfatte den Prolog, hvormed de første danske. Skuespil aabnedes i lille Grønnegade, Onsdagen d. 23de Sept. 1722⁸⁾. Denne Prolog var i det Hele forfattet i Holbergs

⁶⁾ Under sit Ophold i Paris udgav han: „Dansk Oversættelse af den tredie Scene i den tredie Act af Mr. Corneilles franske Tragoedie som kaldes Tid. giøort for Tids-fordrivns Skyld af Fr. D'Anholt, som i 19 Aar haver opholdet sig i Danmark.“ (paa bagerste Side) „Trykt i Paris 1696.“ 4 Blade i 8vo; Originalen er tilspiet. Et Eftertryk heraf haves, som det synes, fra Kjøbenhavn, skøndt med: „Paris 1696“ paa Titelen; 4 Blade i 4to; enkelte Udtryk ere her forandrede. Det er siden optrykt i Wielands Samling af danske Vers og Miscellanea 1ste Bd. (1725).

⁷⁾ Holstein var gift med Dronningens ægte, Rostgaard med hendes naturlige Søster.

⁸⁾ Den er meddeelt i Fortalen til Rahbeks og A. Boyes Udg. af Holbergs Comedier 1 B. 2 S. (1824), hvor den urigtigt

Mand, og har Forfatteren, som formodentlig var Tilfældet, allerede havt Nys om de danske Originaler, hvormed Hiin agtede at berige Skuepladsen, saa har man ogsaa paa disse kunnet anvende følgende Sted i Prologen:

„Ved mine Søstres Hielp, som have lært at spille
paa mangt et Instrument, jeg veed at forestille
i ærbar Hystighed, ja ret som i et Speil,
hvad Folkes Idret er, og hvor de tage feil.
Jeg nævner ingen Mand, ei Sted, ei Huus,
ei Gade,
men straffer uden Frygt Alt, hvad man bør
at hade,
i hvor jeg det og seer, om hvem det og er sagt,
til Værdom for Enhver, som derpaa giver Agt.“

Da Rostgaard nu ved denne Leilighed med saa megen Fynd havde talt en Sag som laae Holberg saa meget paa Hierte, ja maaffee endog paa en anbefalende Maade bebudet dennes Forehavende, viste han sig heller ikke uerkiendtlig derfor, i det han ikke længe efter i sin Nytaarsprolog 1723, ei blot lader Sganarel sige:

„Der kommer Thalia, hun forstaaer Haandværket bedre; hun talede saa vel for os, da den første Comedie af os blev spillet;“

---

tillægges Skuespiller S. Ulføe; en Afskrift af den findes derimod i en Samling af Rostgaards Vers og Smaasrifter m. m. ham vedkommende, i sin Tid foranstaltet af Lützborph, og tildeels gennemseet af H. selv, hvis Haandskrift findes paa nogle Stykker. Den har her følgende Overskrift: „A. 1722, d. 23de Sept., da den første danske Comedie i Kiøbenhavn blev spillet, som kaldtes Onieren, kom Thalia allerførst ind paa Theatro og talte følgende Vers til en Indgang.“

men gjør endog, med egen Nedsættelse, Prologens Forfatter en endnu dybere Compliment, ved at lade Thalia nævne ham som selve Apollo, i følgende Stropher:

„At da jeg første Gang paa dette Sted fremstod,
jeg fandt en Hierte=Angst og Gysen i mit Blod;
skjønt selv Apollo mig i Munden Ordet lagde,
skjønt Eders Hænders Lyd gav Tegn, at jeg behagde,
jeg dog, nu mine Vers har liden Fjynd og Alem,
i Dag med større Mod til Eder træder frem.“

Desuden har han her i det Hele taget Hensyn til sin Forgængers Arbeide, ja endog optaget een af dennes Bindinger, nemlig hvor Thalia glæder sig over

„at hendes ringe Flid dog ikke var omsonst,
da hun til Sproget har lagt Dvelse og Kunst,“
der paa en Maade gientager følgende Stropher af Rostgaard's Prolog:

„Drofaste Kiøbenhavn, mandhaftig Tvillingrige!
Dviøl ingenlunde paa, at man jo og kan sige
i Eders ædle Maal, hvad Andre haver sagt,
naar Kunst og Dvelse til Sproget bliver lagt.“

Man kan derfor heller ikke omtvile, at Holberg jo har tænkt sig Rostgaard blandt de Kongens „første Mænd,“ hos hvilke den danske Thalia „Ynde fandt.“

At denne Nytaarsprolog nu virkelig er givet til Nytaaret 1723, og ikke, som Nogle have meent, blot trykt i dette Aar og fremsagt til næste Nytaar, fremgaaer tydeligt af Apollos Uttring:

„maaskee Monarchen saa, naar Tiden lader til,
et Die kaste tør til disse Skuespil;

thi 14 Dage derefter, eller den 15de Januar 1723, nød de danske Skuespillere, hvis tarvelige Skueplads i lille Grønnegade

ikke kan have været indrettet til at modtage kongelige Personer, første Gang den længe bebudede Naade at vise sig for Kongehuset paa Slottet, ved en Forestilling af to af Molières Stykker: „Abelige Borger“ og „Tvingne Giftermaal“⁹⁾). Dgsaa til denne Forestilling skrev Rostgaard en Prolog, hvilken, da den neppe mere høves trykt, her fortjener at opbevares¹⁰⁾:

„D. 15de Jan. 1723, som var den første Gang de danske Acteurs havde den Naade, paa Kiøbenhavns Slot at forestille den danske Comedie, som var Bourgeois Gentilhomme og le Mariage forcé, begge udsatte af Moliere, kom Thalia ind paa Theatro og brugte efterfølgende Vers til Indgang:“

„Her finder jeg den Helt, Regenters Speil og Krone,
som af den store Gud er sat paa Nordens Throne,
og haver lært af ham at føre Spiir og Sværd,
og dele Bøn og Straf til hver, som han er værd.
Stormægtigste Monark! nu Krigen haver Ende,
og Mars med Ild og Staal fra Norden sig maa vende,
Apollo fryder sig med alt sit lærde Chor,
at Danner-Kongen seer sit Land i Fred og Flor.
Apollo mig har sendt til disse Tvillingriger,
som ingen Verdens Deel i Dyd og Trofskab viger,
at jeg min ringe Kunst med at forlyste Folk
skal hyde villig frem og være Sandheds Tolk.

⁹⁾ Rahbek's Bidrag S. 15—19; Overskou I. S. 202; Oversætteren af disse Stykker, som først senere bleve trykte, er ukendt; om denne ikke skulde have været Rostgaard selv? Andre af Molières Lustspil bleve, til Brug for den ældste Skueplads, oversatte af D. Seemann; Rahbek a. St. S. 57.

¹⁰⁾ Den findes, foruden i den anførte Lærdorphyfte Samling, tillige i en haandskreven af Rostgaard selv giennemgaaet Samling af hans Digte, som har tilhørt Langebek.

Det lykkedes mig og, thi jeg ved Kongens Naade
 fik strax Tilladelse til min og Andres Vaade,
 paa Stadens Skuested, at sige det paa Dansk,
 som andensteds er talt paa Græsk, Latin og Fransk.
 Jeg selv har fundet paa i Landets Sprog at sige
 nu een, nu anden Skiemt, foruden dog at vige
 fra det, som Erbarhed og Tugt vil have sagt
 af hver, som paa sin Pen og Mund vil give Agt.
 Hos Vystighed og Skiemt jeg Alvor veed at føie,
 til Værdom for enhver, som med et varsomt Die
 vil see i eget Bryst, og kiende sine Feil
 ved det Comedien ham viser, som et Speil.
 Naar nu det ædle Sprog, som Kongens Riger tale,
 og Digtekunsten, som har længe lagt i Dvale,
 ved Flib og Dvælse maa komme for en Dag,
 saa skal min Skueplads vel blive til Behag.
 Men at jeg denne Gang for Kongen selv maa træde,
 og med min Vystighed saa stort et Selvfab glæde,
 den Vre overgaaer alt hvis jeg ønske kan,
 og derved fryder sig med mig det hele Land.
 Ja, visfeligen maa det hele Land sig fryde,
 naar sliq en Souverain kan nogen Vise nyde,
 for al den Møie og urolig Omforgs Vægt,
 han bær saa villig til al Nordens Varetægt.
 Al Norden derimod er pligtig høit at ære
 Hans fromme Majestæt og ham paa Hænder bære,
 og være hannem tro og vove Liv og Blod
 for denne Salomon, som er saa iegod.
 Gud lade Frederik den Fierdes Alders Dage,
 Hans Helbred, Kræfter og Fornøielse tiltage!
 Vor Dronning blive maa hans høie Alders Trøst,
 som i sin Gud og Dyd befatter al sin Vyst.
 To Rigers Arveprinds, Prinds Christian skal være

af Gud velsignet med al Glæde, Held og Ære,
 og Kronprindsessen maa i Helbred tage til,
 og glæde Kongens Huus med det vi alle vil¹¹⁾.
 Jeg Kongens Broder og Princesserne¹²⁾ ei glemmer;
 men veed at Himlen selv, hvad de sig ønsker, fremmer.
 Nu fattes intet meer, end at min liden Flok
 maa vinde Kongens Gunst, saa har vi Naade nok."

Uagtet man ikke havde fundet det passende ved denne overordentlige Leilighed at give noget af de Holberg'ske Lytspil¹³⁾, synes dog enkelte Hentydninger til disse ogsaa her

¹¹⁾ Kronprindsessen, siden Dronning Sophia Magdalena, var dengang frugtfuld med Kronprinds Frederik, siden Frederik V.

¹²⁾ Kongens Broder var Prinds Carl; Prindsesserne vare hans Søster Sophie Hedvig og hans Datter Charlotte Amalia.

¹³⁾ Holberg selv synes at have følt sig noget krænkede ved denne Tilfættelse og derfor i S. Justesens Betænkning at have gjort Udsald, i det mindste paa den „borgerlige Adelsmand“, som han ansaae for et af Molières flette Stykker, der gjorde Lykke „allene for „den tyrkiske Musik og Masqueraden, hvorpaa de største Kiendere dog meest støde sig.“ I Don Juan bemærkes det Unaturlige i dette Stykkes Intrigue (IV. 1.), og i Uden Hoved og Hale (Prof. 3.) dables Molières Stykker i Almindelighed, fordi de gierne endes med Egtskab. At Entreprenuerne dog havde haft gode Grunde for at aabne Skuepladsen med et Stykke af Moliere, har Overfou viist; I. S. 205. 246—50. Ogsaa i den følgende Tid vebbleve de her at gjøre Lykke; endnu 12te Februar 1727 (en af de sidste Førestillinger før Skuespillenes Ophør) anmeldtes „den særdeles lustige og meget berømmelige Comedie, kaldet: le bourgeois gentil-homme, eller den borgerlige Adelsmand, som er udpyntet med adskillige Optog, Førestillinger og andre Agreements.“ Naar Holberg (Levnet S. 153) taler om dem, der „snart ved hemmelige Miner, snart ved aabenbare Angreb gif løs paa hans Stykker,“ da har han, uden Tvivl, sigtet til den anonyme omtrent 1728 udkomne „Kort Underviisning, hvorledes Comedier med Nytte og Skionsomhed kan sees“ m. m. (Danske Minerva Mai 1818), hvis Forfatter, uden Tvivl S. N. Pauli, med megen Bidtøstighed og Efter-

umiskjendelige; men især udbæver Prologens Forfatter, ligesom Holberg selv, Skuepladsens betydnende Indflydelse paa Modersmaalets Uddanuelse. Fjæses nu hertil, at Rostgaard, faa Maaneder efter, paa en anden Maade synes at have vist Interesse for Skuepladsen, nemlig ved at indlægge et godt Ord hos Consistorium for en Alumnus paa Walkendorfs Collegium, Jens Høberg, der skulde excluderes af Collegium for hans „ufønmelig førte Levnet,“ i det han nemlig havde ladet sig engagere ved Skuepladsen, hvor han spillede Dialectroller, f. Ex. Arv og Studenstrup (Overskou S. 173)¹⁴⁾, faa turde der være Grund til at antage, at

tryk udbreder sig over det Fortrinlige ved de franske, især Molieres Skuepil; Nyt hist. Tidsskrift VI. S. 367—68.

- ¹⁴⁾ Foruden hvad herom af Acta Consistorii er meddeelt i Rahbeks Bidrag S. 25—28 kan tilføjes, at Holberg selv var tilstede i Consistorium den 13de Marts og 3die April. Inden Sagen var afgjort ved Høbergs Udskytning maa denne have henvendt sig umiddelbart til Kongen; thi den 16de Juni 1723 foretoges i Conseilet hans Ansøgning, „at han maatte tages i Beskiærmelse imod Professorene, som ville udkafe ham af Walkendorfs Collegio, fordi han lader sig bruge paa det danske Theater“; men da var allerede „Sagen imellem Professorene og Supplikanten afgjort.“ Nogle Personalia om Høberg findes i Alsborg Skolepr. 1844. S. 17. Derimod vare der andre Studenter, der paa samme Tid kom i Uleilighed fordi de havde „ladet sig bruge“ ved den nye Skueplads, men for hvem der ikke synes at være skeet nogen Forbøn (Rahbeks Bidrag S. 29—30; Hesperus V. S. 254—55. 260.) Man seer deraf, i hvor høi Grad Skuepladsen i sin Begyndelse maa have tiltrukket den akademiske Ungdom, hvortil ogsaa de Fleste af den ælteste Skuespillerstamme hørte, skjøndt de letteligen kunde indsee at det just ikke tiente dem til Anbefaling hos deres Forefatte. Dette var i samme Aar Tilfældet med Hans Lindorf (Overskou I. S. 211), om hvem Følgende forekommer i A. E.: 3die Juli 1723. „Studiøsi Christ. Broholm og Lindorf skal ved Pedellen advares, at om de endnu ikke inden tre Dage ere udslyttede af Regentsen, deres Navne da til paafølgende Delegation skal blive anslagne paa den sorte

dette Stykke som er forfattet i samme Aar, suarere har sit Navn efter en Figur i Holbergs Indlingsdigters Dvids Forvandlinger (Kahbek om S. III. S. 23), end efter hiint Rostgaardske Leilighedsriim. Heller ikke undlob Holberg, nogle Aar senere, da han i sin 1729 udkomne Danmarks Beskrivelse S. 182 omtalte M. Moths og Rostgaard's Danske Ordbøger, at tilføie: „og saasom Begges Accuratesse og Erfarenhed i det danske Sprog af adskillige andre Prøver er saa meget bekienbt, saa er Publici Rængsel desstørre, at see dem snart komme for Lyset;“ skjøndt Rostgaard dengang ei længer var i sin tidligere Stilling¹⁵⁾.

Ifølge Holbergs egen Forsikkring blev dette Stykke, ved sin første Fremkomst modtaget med meget Bisald, for det ualmindelige Memnes Skyld (ob commenti raritatem), der paa eengang vakte baade Latter og Graad. Samme Bisald skal det endnu have nydt en Tidlang efter Skuepladsens Fornyhelse under Frederik den V¹⁶⁾. Ogsaa her synes enkelte

Table.“ 4de Sept. „Stud. Lindorff skal, formedelst hans fremturende Modvillighed og Ulybighed, uden længere Opsættelse relegeres og hans Navn anslages paa den sorte Table.“ 18de Sept. „Som Lindorf foragter den mod ham anslagne Relegation, og dessen uagtet, endnu ikke udsøer sig ved at blive i Regentens, blev sluttet at man slikt for Patrono Universitatis saacr at anbrage.“ Flere Studerende synes desuden, ved enkelte Leiligheder at have optraadt i Skuespillene. I det philosophiske Facultets Decanatsprotocol 1729 nævnes saaledes to Privatadmitterede fra Nyberg-Skole Christianus Brunovius og Petrus Lemming Sv. f. om hvilke Gram tilføier: iidem inter præcipuos actores fabulæ. Det Samme har maaskee været Tilfælde med den nyssomtalte Chr. Broholm.

¹⁵⁾ Det er kun efter et uhiemlet Sagn, at der i Pantfattede Bonde-dreng, inden Stykket blev trykt, skal have forekommet et Udsald paa Rostgaard's personlige Dbre; Kahbek om S. III. S. 136.

¹⁶⁾ I Liarehuset og i Bergs Huus blev det i A. 1748 opført 7 Gange. Fra Januar 1749 til 1823 er det spilt 36 Gange. At

Træk at skuldes fremmede Billeder (Udv. Skr. VI. S. 419); men ligesaa lidet i dette som i andre Holberg'ske Stykker hvor Scenen er sat uden for Danmark, iagttages den historiske Sandsynlighed. Thi uagtet Handlingen foregaaer i Italien, tales her dog om Nidfogder og Landgilde, ligesom ogsaa en Bonde i søllandst Dialect udtaler Capitain som „Cap=teen“ (I. 1.)

I. 3. Sganarell: . . . „For 40 Aar siden heed de „største Mænd Erlige og Velbyrdige“ . . . „men nu er „det kommen saa vidt, at Borgemestere hedder Excellencer, „og Præster Eminencer, Kræmmere Marchands tres re= „nommés, Borger=Døttre Frøikener, Stue=Piger Som= „fruer, Koffepiger Mammefeller, ja Bønder ogsaa skammer „sig ved at være agtbare og ærlige¹⁷⁾.“

Det er denne „Trefsyge, som bestaaer derudi, at den Ene vil have Sæde og Fortrin for den Anden ubi Forsamlinger,“ hvilken Holberg (Danm. Beskr. S. 19) henregner blandt det danske Folks Hovedfeil, og som, efter hans egen Tilstaaelse, „hersker end i større Grad hos hans Landsmænd, de Norske.“ Med mindre Overdrivelse end her og i Epistlerne¹⁸⁾ gientages samme Dabel i For=

---

det fornemmeligen skulde være opført ved sorgelige Anledninger (Rahbek III. S. 139) er ikke rigtigt; dets Opførelse Dagen efter Holbergs Død var tilfældig, da det var anmeldt før hans Dødsdag; Overflou II. S. 148.

¹⁷⁾ At her angaaende Sganarels egentlige Herstab finder i Stykket Modsigelse Sted, har Boye bemærket S. 315.

¹⁸⁾ V. Nr. 525: „Ebers Excellence var forðum en kongelig Titel, nu beklædes dermed Skolemestere. Princesser kaldtes Somfruer, Somfruer Piger, og Piger smaa Dreng.“ Frøken=Titelen begyndte allerede i Holbergs Tid at stige ned i de uædelige Klasser; Moltbech I. S. 281. I Rbhvns Skilderi 1814, Nr. 73 er

fatterens Moralske Tanker S. 461: „Titler have og i disse Tider saaledes tiltaget, saa at, hvis det steds vil blive udi samme Gang, ville Reisere og Konger med Tiden have sig intet forbeholdt. En Tienstepige vil hebe Demoiselle, en Jomfru Frøken, en Dommer skammer sig ved den gamle Titel af velviis og vil allene være velbaaren. Den som tilforn var agtbar, er nu ædel, og den, som var ærlig, er nu velbyrdig. Jeg holder derfor for, at man i Tide maa være betænkt paa nye Titler.“

I. 4. Sganarell: . . . „Nu løber jeg hen til den, „som er Imprimatur i Ar, at han skriver derpaa.“

Her menes det philosophiske Facultets Decanus, der maatte forsyne endogsaa Veilighedsvers med sin Approbation. Paa samme Maade spørger Peer Degn i Fr. Montanus (III. 3.): „Hvem er Imprimatur i Ar?“

I. 5. Gusman: . . . „Men jeg maa hen og kaste „min Doctor=Kiol af, og siden oplede min Herr.“

Doctorkiolen forekommer ogsaa i Rildereisen III. 4. Paa et følgende Sted i Stykket (III. 6.) nævnes Sganarels Doctordragt som kort og lang; (jvfr. Leanders Raad til Drengen i Hæveri eller blind Alarm III. 3); maaskee blot fordi denne Farve dengang endnu var et almindeligt Særkiende for den lærde Stand. Smidlertid kan dog bemærkes, at Barberer, maaskee ogsaa de egentlige Chirurger, paa den Tid maae have brugt en særegen Dragt (ovenf. S. 124).

III. 6. Oldfux: . . . „Jeg er saa meget plaget med „calore intestinorum.“

---

opkastet det ironiske Spørgsmaal (som endnu kan gøres): „Hvem er Frøken“? (udaf Sverjens Svenske Avis Nr. 73); Svar derpaa findes i de følgende Nr. 75—76.

3 sit første Brev ad virum perillustrem p. 202 (Levnet S. 216) klager Holberg selv over, at han undertiden led af dette Onde.

— Sganarell: „Na! Hr. Bregadeer!“

Brigadeer var i ældre Tid en Militærcharge; efter Rangforordningen af 11te Februar 1699 i 4de Kl. Nr. 1 (med Viceadmiraler); efter Rangforordningen af 14de Octbr. 1746 i 3die Kl. Nr. 3 (med Contra=Admiraler); den bortfalbt ved Parolbefaling af 17de Marts 1808.

IV. 2. Et Spøgelse: . . .

„Man to Thebaner faae i fordums Dage krige,
„To Brødre myrdes af hinanden;“

nemlig Brødrene Eteocles og Polylices, to Fyrster i Theben, der skulde regiere vegeblis, men som i den mellem dem opkomne Krig dræbte hinanden.

IV. 6. Sganarell: . . . „hos os, hvor Forlovelser „er ikke nær saa længe (lange) faaer man gjerne eet Varn „i det ringeste før Brylluppet.“

Bed Forlovelse maa her være meent Trolovelse, der i sin Tid af Almuen ansaaes for et Slags Ægteskab; de ifølge D. L. 5—2—33 trolovede Folks Børn skulde anses for ægte. Misbrug, der i denne Henseende Tid efter anden faadt Sted, foranledigede Rescr. 17de Juli 1739; jvfr. Utsings Kirkeforfatning IV. 2. S. 529.

IV. 7. Fiskeren: „Naar nogen fornemme Fisk, som „en Hval eller stor Lax, døer, saa blir der holdet Vaage= „Stue over dem.“

Her møder os atter en af Forfædrenes Skikke, hvoraf der nu, i det mindste i Kjøbenhavn, neppe mere findes Spor. Vaagestuer (Ud. Hoved og Hale I. 5.)¹⁸⁾,

¹⁸⁾ Det er uvist, om de Vaagestuer og Vaagenætter, som undertiden forekomme i Kæmpeviserne Nørup og Nalhøks

her ogsaa Sørgeftuer (I. 4.), Baagenætter eller Liigvagt, Liigvægt (eng. like-wake, lake-wake, wake-playe) kaldtes de Sammenkomster, som den sidste Nat eller flere Nætter før Begravelsen holdtes i Liighuset, i hvilken Tiden tilbragtes, ikke med gudelige Betragtninger hvortil der kunde være Anledning, men snarere med Sang, Dands, Drif og anden Vystighed¹⁹⁾. Den ældste Oprindelse hertil maa uden Tvivl søges, deels i Oldtidens Forestilling om Døden som et Gode, ikke som et Døde, en Forestilling vi endnu gjenfinde hos saadanne Folk som længst have vedligeholdt et gammelt Bræg, f. Ex. Høisfotter og Nordmænd, ja endog hos visse indiske Folk; deels i Frygten for, at Liget før Begravelsen skulde bortføres af onde Aander²⁰⁾. Men, da slige Sammenkomster letteligen kunde føre til allehaande

---

Udg. II. Nr. 64. IV. Nr. 208), hvorved der blev dandsjet og sunget, og i hvilke Kongen og hans Mænd indfandt sig, skulde forstaaes om saadanne Liigstuer, eller ikke snarere om Helligastens-Gilder (af det gamle Vaka o: Aftenen før en Festdag); jvfr. V. Simonjens Bemærkning i Moltke's Nordiske Tidsskrift III. S. 210.

¹⁹⁾ Pontoppidans *Annaler* III. S. 72; Ihre, *Glossarium* II. col. 1027; i Sverrig vare de dengang forbudte; jvfr. *Raumers Briefe aus Paris* I. S. 76.

²⁰⁾ Ifølge Herodotus yttrede Veterne Glæde ved deres Paarsørendes Forberedelse, og Tacitus (*German.* c. 27) vidner, at det kun for Kvinder, ikke for Mænd, sømmer sig at begræbe de Døde. Meget hidhørende er samlet i F. Magnusens *Eddalære* IV. S. 291. 452 og i Brand, *popular Antiquities* by Ellis II. p. 225—230. En eller flere Nætter før Begravelsen, samlede og beværtedes mange baade Gamle og Unge; Hensigten af disse Lake-wakes var oprindeligen at bede for de Afdødes Sielse; men efterhaanden førte de til megen Misbrug og Uorden; man antog, at der sluttedes flere Forbindelser ved denne Leilighed end selv ved Bryllupper; allerede i det 14de Aarhundrede udstedtes derfor i England Forbud imod dem.

Uordener, ei at tale om at de Forestillinger, der laae til Grund for dem, ikke ganske stemmede overeens med Christendommens Lære, bleve de hos os, allerede i det 16de Aarhundrede, ved gientagne Synodalbeslutninger forbudne. Senere blev, ved et Reglement af 8de December 1621 angaaende Indskrænkning af Luxus ved Universtitet, al Tractement i Viigstuer forbudet, hvorhos dog indrømmedes, „at nogle faa Personer nødvendig kaldtes over Liget at vaage“; (Engelstofts Univerjit. Annaler, 1807. I. S. 209). Med Hensyn hertil var det endog i sin Tid vedtaget, at Professorerne skulde holde Viigvagt over Universtitetspatronen og Andre af dennes Paarørende, som døde i hans Huus. Saaledes forekommer i Acta Consistorii ved 7de August 1657, i Anledning af Rantsleren Chr. Thomsen Sehesteds Død, Følgende: „Blev proponeret af Magn. Rectore, efter som sædvanligt var, at Professores skiftedes til at vaage over Hs. Exc. Viig, tvende hver Nat, ligesom tilforn skeet var over Hs. Exc. Sal. Frues og Sal. Holger Rosenfrandses Viig, som begge døde der udi Huset, Collegæ vilde samtykke, at saadan Vaagen til Taknemmelighedstegn nu ogsaa blev efterkommet. Hvorpa blev sluttet, at, naar der begyndtes at vaage, da tvende Professores hver Nat vaagede, og det ordne, nemlig en af superiorum Facultatum Professoribus tilligemed en af Philosophis. Og hvis en Professor det ikke kunde efterkomme den Nat, som Ordenen hannem tilfaldt, da at bede en af Collegis for sig, og derimod siden vaage i hans Sted;“ jvfr. Engelstofts Fragmenter om N. C. Brochmands Rectorat 1658—59 S. 4.

Men om endog denne Yttring af Pietet mod Afdøde i og for sig var rosværdig, og Frygt for at begrave Skindøde muligen ogsaa kan have været medvirkende, fandtes det dog nødvendigt, Tid efter anden, at tage Forholdsregler mod de derved foranledigede Misbrug. Specielle Forbud herimod

udkom derfor alt tidligt²¹⁾; men det første almindelige Lovbud i den Anledning er uden Tvivl det, som findes i Forordningen af 26de April 1656 om Begravelser blandt geistlig og borgerlig Stand. Her hedder det § 7: „Tilstædes ei Waagestuer at holdes og ikke flere end trende Personer hver Nat Liget at bevaage, ei heller noget Maaltid til Fremme at gøres, enten for eller efterat Liget til sit Leiersted henfult (fulgt) er.“ Senere bleve Waagestuer aldeles affkaffede ved Forordn. af 7de Novbr. 1682 § 8. Men disse gjentagne Forbud virkede dog i lang Tid ikke mere, end lignende Forbud mod ældgamle i Folkets Eiendommelighed begrunde Skikke og Forlystelser almindeligen pleie at virke. Hvorledes det i Tidsrummet imellem begge de nævnte Aar gif til ved saadan Leilighed i de Huse, som kunde kaldes fornemme; hvorledes Ceres, Bacchus og Comus regierede i hæderlige Borgeres Liigstuer i en af vore større Riibstæder, i Odense, kan erfares af den Bircheroedske Dagbog. Her hedder det nemlig (S. 94):

„A. 1663, den 13de Dec. var jeg med min Moder i P. P. Verkes (Stamfaderen for den adelige Vertiske Slægt) Huus til Liig=Vægt over hans Sal. Hustru, indtil silbig ud paa Matten. Liigstuer vare i disse Tider ligesom Sulestuer, formedelst saadan Liigvægts Færd, eftersom allehaande Korsvill (!) og Sulelege blev der af de forsamlede Giester, saavel Gamle som Unge, gemeenlig foretagen.“
 Ved Aar 1665 den 19de November: „Var jeg i min Sal.

²¹⁾ Saaledes vebtog Capitlet og Magistraten i Aarhus, under 24de Juni 1619, at i Tilfælde af Pest ingen Lindbudne maatte indfinde sig i Waagestuer; da der ellers „indkommer i Huset adskillige løssagtige Folk, som med Driften, Svalmen (!), unyttige Ord og Tale baade fortørner Gud allermægtigste og de Dødes Benner som paa den Tid kan være sørgesfuld til stor Beføstning og Skade; Hüiber g, Aftjycker II. S. 38.

Morfaders (Borgemeesters L. B. Riisbrigs) Gaard, indtil langt ud paa Natten, hvor en stor Sværm var af Fremme eller Byens Fornemste, hvilke (efter denne Tids Sædvane) holdt samme Liigvægt, ikke uden Arvingernes mærkelig Omkostning; thi Suffer og Wiin maatte i sliq Færd laves til udi Overflødighed." (Mangler i den trykte Udgave). Ved 1668, 1ste Januar, efter hans Mormoders (egentlig hans Mormoders Moders Abigael Hasebards) Død: „Hver Aften holdtes, efter disse Tidens Sædvane, af de Fornemste i Byen Liigvægt over hende." (S. 117). Endelig, ved 1671. 23de Jan.: „Om Aftenen silde var jeg i et stort Compagnie i Sal. Biørn Raases Liigstue, hvor vi holdt Liigvægt over hannem, indtil langt ud paa Natten." (S. 132).

Endnu i Holbergs Barndom maae deslige Vaagestuer, tidligere Forbud uagtet²²), have fundet Sted i hans Fødeby. „Jeg forestillede mig" — skriver han i sine sidste Leveaar, i en halv alvorlig, halv ironisk Tone, (Epistler III. Nr. 226) — „hvorledes Sørgestuer og andre Høitideligheder bleve holdte udi vore Forfædres Tider, da hverken Mad eller Drikke blev sparet; men Alting gaves udi Overflod, for at fornøje de inviterede Venner, saa at man med langt større Lyst og Fornøielse da bivaandede Vaage- og Sørge- stuer, end nu omstunder Bryllupper. Jeg erindrer mig i min Barndom, hvilken Glæde det var for mig og Andre, naar vi fik at vide at et af vor Naboes Børn var død; thi derpaa fulgte mange gode, fede Dage. De høivise Herrer ville maaffee hertil sige, at saadanne Moder satte Folk udi Beføstning, og at Smausen, Drikken og Støien var uanstændig, helst i Sørgestuer. Hvad det

²²) Allerede 1640 vare de affkaffede i Bergen; Suhms Saml. til danske Hist. II. 2. S. 137.

første angaaer, da kan vel ikke nægtes, at jo Folk derved fattes ubi nogen Beføstning; men en stor Nytte flød deraf, saafom Fortrolighed og kjerlig Umgængelse derved befordredes mellem Venner og Naboer; og hvad Anstændigheden angaaer, helst ubi Sørgeftuer, da mener jeg, at intet kunde være fornuftigere og anstændigere, end ved al op-tænkelig Vist at opmuntre de sørgende Personer, og at komme dem til at glemme deres Fortiis." Men med Sædernes Forandring forsvandt efterhaanden ogsaa denne gamle Skik, eller antog i det ringeste en anden og spømme-ligere Karakter. Allerede den Naade, hvorpaa Bircherod omtaler de Vaageftuer, han til forskjellige Tider havde bi-vaanet, synes at tilkiendegive, at Beværtning og deslige paa den Tid havde begyndt at gaae af Brug; ligesom ogsaa noget Eignende synes at fremgaae af Forklaringen over Ordet Vaagenat i Moths Ordbog, der kan henføres omtrent til samme Tidspunkt eller til Aarhundredets Slutning: „Vaagenat kaldes den sidste Nat, før et Liig skal begraves, paa hvilken gode Venner pleie at samles i Liigstuen, for at bevise den Døde den sidste Ære, med Vagt over Liiget. Vaageftue kaldes det Sted, hvor de holde Liigvagt". Her tales nemlig ikke om Beværtning og Lyftighed.

Imidlertid har dog denne, som flere gamle Sædvaner, endnu længe efterat den i Stæderne, navnlig i Kiøbenhavn²³⁾, tildeels paa Grund af gientagne Lovbud, der her

²³⁾ Endnu 1730, den sidste Nat før Prof. A. Magnusfen blev begravet, vaagede dog alle de islandste Studenter over deres berømte Landsmand; Nord. Tidsskr. f. Oldkyndighed III. S. 32. Som Exempler fra en nyere Tid kan anføres, at unge Kunstnere holdt Sørgevagt ved Thorvaldsens Vaare i Kunstakademiets Festsal den 29de og 30te Marts 1844 indtil hans Bisættelse, og de polytechniske Studerende ligeledes over deres Lærers H. C. Ørsted's, i Universitetets Solennitetsaal hensatte Liig, Natten før hans Begravelse d. 18de Marts 1851.

lettere kunde overholdes²⁴), var forsvunden, vedligeholdt sig paa Landet, og fandt maaskee endnu en rum Tid Sted i Provindsernes fjerne Afkroge²⁵). Da Blicher 1795 udgav sin Beskrivelse over Vinm, vare disse Waagestuer først paa nogle Aar ganske affsaffede (S. 198). Han beskriver dem saaledes, at „den sidste Nat før Begravelsen samlede Forvant= og Naboskabet i Sørgehuset. Først nøde de et Maaltid og derpaa sang de Psalmer og drak Brænde=viin vegeblis, den hele Nat igiennem.“ I Bings Beskrivelse over Vessjøe (1802) omtales denne Liigvagt ogsaa som en Skik, der var gaaet af Brug. Paa Trø vare de derimod endnu i fuld Brug baade i Kiøbstaden og paa Landet, ved Aaret 1834: „En Levning af de Gamles Vigilier lever endnu i de saakaldte Waagestuer. Enhver, som formeligt er bleven underrettet om Dødsfaldet, eller Enhver som vil, gaaer hen i Sørgehuset om Aftenen, hvilket kaldes at gaae i Waagestue. Man viser Familien en Opmærksomhed derved. Fruentimmerne tage Plads rundt om Liget og beværetes med Viin og Kage; Mændene samle sig i et andet Værelse, ryge Tobak og brydes Ol og Suaps; den sidste Aften før Begravelsen ere Besøgene almindelig talrigst“²⁶). I Norge vil denne ældgamle Folkeskik vel senere end i det øvrige Norden vige for den forandrede Tidsaands Indvirkning²⁷).

²⁴) Ved Plac. 20de Sept. 1751 om Begravelser vare Waagestuer forbudte.

²⁵) En lignende Skik skal endnu langt senere have fundet Sted i Christianssted paa St. Croix; Mahel om S. II. S. 125.

²⁶) Hüberty Beskrivelse S. 270. Om Sællandsbondens Smausen strax efter et Dødsfald s. Fonges nordsiell. Landalmue S. 192; om Begravelsesstikke, Liigvagt m. m. s. Adlers hist. statist. Maanedstidende for Nibersstift, October 1838.

²⁷) Noget Lighed hermed har nemlig det Gravøl, som endnu paa Begravelsesdagen synes at finde Sted i Hallingdalen, ifølge

IV. 8. Dorothea: . . . „Det er sært med disse „Domsere, at naar dem noget blir betroed, saa bilder de „sig ind, at alt Verdens Wiisdom ligger stult der under, og „gjør store Hemmeligheder af Bagateller, ligesom en vis „Raads=Herre, der ærgrede sig snart ihjel, efter som han „udi Søvne havde sagt sin Kone, at Borgemeesteren havde „spildt Blæk paa sin Klub paa Raadhuset.“

Dette Træk minder om Jens Raadmand i P. Paars IV. 2:
 „Han saa fuldkommen var, han kunde ikke lide,
 at mindste Sager blev af Retten talet ud.
 Byfkriveneren lidt Blæk spildt havde paa sin Klub,
 det samme anden Dag ham sagt blev af hans Kone,
 han derudover fast var færdig til at daane;
 det Raadstusager er, han skreg, som ties bør.“

At Holberg herved maa have figtet til en eller anden samtidig Original — en Saadan angives ogsaa i den saa kalbte Nøgle til P. Paars, optrykt i 2det Oplag af U. Boyes Udgave — skulde man næsten slutte af hans Moraliske Tanker S. 198, hvor han omtaler en „vis Skriver, der erhvervede sig Navn af en stor Politicus, esterdi hans mysterieuse Dpfsørsel gif saa vidt, at han holdt det for et Crimen at sige, om Noget af Raadet havde hostet eller nysset, medens Retten varede; og at han blegnebe, da han hørte, at det var bleven bekiendt i Staden, at Borgemeesteren havde udi Raadstuen spildt Blæk paa sin Klub“ (Halsklub?).

V. 9. Om de i denne Scene forekommende historiske og mytthiske Personer: Cæsonia, Belides, Erphila og Tyndaris s. Boye S. 315.

Beskrivelsen i Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie IV. S. 614. fg.; jvfr. hvad herom forekommer i P. Hansens Archiv for Skolevæsenets og Dplysnings Udbredelse i Christiansands Stift. II. S. 376.

Uden Hoved og Hale.

Den bekjendte Erfaringssandhed om Menneskets Tilbøielighed til at falde fra en Yderlighed til en anden havde Holberg behandlet i sit Andet Skiemtedigt; et enkelt Afsnit af dette Thema, Overgangen fra Overtro til Vantro og fra denne til hiin blev Gmne til nærværende Stykke, hvis Tendents, ifølge Forfatterens egen Karakteristik deraf¹⁾, gik ud paa at vise „at enhver Feil bestaaer i Yderlighed, og at Reformationssiver gierne gaaer saa vidt, at den falder til den modsatte Yderlighed.“ Muligen mangler selve Stykkets Fabel ikke en vis Grad af historisk Sandsynlighed²⁾, men sikkert kan man antage, at Holberg i dette Stykke har udtalt saavel sine egne, som sin Tids herskende Anskuelse om en Gienstand, der dengang var mere omtvistet og med større Varme blev discuteret end i en senere Tid, nemlig Aande-

---

¹⁾ Levnet S. 151; den gjentages i Fort. til Forf. Moralske Tanker S. 20; Epistler II. Nr. 92; V. (2). Nr. 506. „Nu Vantro, atter Overtro i Verden Uheld fører“; Leander til Spectatores i Her. ell. bl. Allarm V. sidste Sc. Om et hermed beslægtet Phænomen, „Vantros og Overtros Forening“ hos et og samme Individ, s. Abrahamsons sundrige Bemærkninger i Minerva 1785, II. S. 305.

²⁾ Udv. Skr. VI. S. 425; hvor, efter Nathlefs Gesch. jehleb. Gelehrten III., anføres en Begivenhed om to Brødre, den Ene Katholik, den Anden Reformeert, som gienfædigen ombvendte hinanden.

verdenens Tilværelse, overnaturlige Væseners Indvirkning paa de jordiske m. v., og at følgerlig Stykkets Ovidius i denne Henseende, ligesom enkelte Karakterer i andre af de holbergste Lytispil, kan ansees for Forfatterens egen Repræsentant³). Dette fremgaaer af adskillige senere Skrifter, i hvilke han har behandlet denne Gienstand med en Alvor og Udførlighed, der viser hvor meget den maa have interesseret ham selv. Det første Sted af denne Art forekommer i hans Levnet (S. 9.), hvor han fortæller en Spøgelse-Tildragelse fra hans Ungdomstid i Norge, der havde en naturlig og pudseelig Anledning. I nogle tilføjede Bemærkninger over den omtalte Tilbøielighed hos Mennesket, at gaae over fra den ene Yderlighed til den anden, siger han blandt andet: „Da jeg var kommen efter denne Wildfarelse, paastod jeg længe haardnakket, der var ingen Spøggelser til, og troede, Alt hvad man i Almindelighed fortæller derom, var lutter Kierlingslabder eller tomme Indbildninger. Og maaskee deslige Hændelser ikke have bragt Faa fra Bantro til Overtro. Enten forseer man sig ved at gjøre for meget eller for lidet af en Ting; enten troer man slet intet eller alt for meget. Ulykkelige ere derfor de, som holde Middelveien; thi vi staae Fare, som Cicero siger i Anledning af Varfler, ved at forkaste, at falde til Ugudelighed, og ved at antage til Kierlingetro. Lad saa Bekker opdage endnu flere Bedragerier⁴), lad ham endnu anføre

³) Hans Replik I. 5: „Seg holder det ligesaa daarligt at forkaste alle Historier, som at troe dem alle“ m. m. gientages næsten ordret i Epistlerne II. Nr. 92; IV. Nr. 379. Hermed kan sammenholdes Rolands Yttringer II. 7; Ovidius's III. 8 og Leanders IV. 10.

⁴) Den hollandske Theolog Balth. Bekkers „De betooverde Wereld“ udkom første Gang 1691. Dette Skrift, hvis Forf. med Færdom og Skarpsindighed søgte at modbevise al Indvirkning af

tusinde andre Beviser til at styrke sin Sætning, han faaer os dog ikke til at tro at Alt er falsk, med mindre al historisk Tro skal forkastes." Endnu mere uforbeholdent erklærer han sig herover i sine Moralske Tanker S. 465, hvor han, efter at have bemærket, at Overtro i Almindelighed har været større i den gamle end i den nye Verden og at man nu ei seer faa mange Spøgelses, som i forbums Dage, i en Anmærkning tilføjer: „Jeg siger, at man nu=

Uander, erklærede alle Fortællinger om Spøgelses, Diævels=Besættelse, Trolddom oc. for Fabel, nægte Diævelens Indflydelse m. v., gjorde strax megen Opsigt, ogsaa i Ublandet, og blev oversat paa flere Sprog. Den første tydske Oversættelse udkom 1693 og er maaskee den der meentes III. 4; den nyeste er „B. Bekkers bezauberte Welt, neu übersezt von J. M. Schwager, durchgesehen und vermehrt von J. S. Semler. 1—3ter Th. Leipzig 1781—82.“ Bekker († 1698) blev for dette sit Værk forbudt Prædikestolen. Dmtrent paa samme Maade, som i sit Levnet, yttre Holberg sig om dette Skrift i Epistlerne II. Nr. 92; jvfr. Kirkehistorie III. S. 520—24. og Soldan, Gesch. d. Herenproceffe S. 432—41. Bekkers Bog fremkaldte en heel Literatur, for og imod, hvortil hører bl. a. følgende Skrift af en slesvigsk Forfatter, Peter Goldschmid, født i Husum, fra 1691 til 1707 Præst i Sterup i Angel: (Cimbria literata I. p. 212): „Höllischer Morpheus welcher kund wird durch die geschehene Erscheinungen derer Gespenster und Polter=Geister so bißhero zum theil von Keinen einzigen Scribenten angeführet und bemerket worden sind. Darauß nicht allein erwiesen wird, daß Gespenster seyn, was sie seyn, und zu welchem Ende dieselbigen erscheinen, wider die vorige und heutige Atheisten, Naturalisten, und namentlich D. Beckern in der Bezauberten Welt etc. Aus allen aber des Teufels List, Tücke, Gewalt, heimliche Nachstellungen und Betrug, handgreiflich kann ersehen und erkandt werden.“ Hamburg 1704. 8. 409 SS. J. J. Brundsmanns „Erklärung om noget Røge Hunsforses Historie angaaendes“ (1700) S. 43 kaldes Becker et „Helvedes Uffkum.“

omstunder ikke seer nær saa mange Gespenster som i gamle Dage, saasom jeg drifter mig ikke til med en Deel Mennesker, at nægte alt hvad som derom er fortalt, helst naar der er flere end eet Vidne paa de Ting, som ere hørte eller seete paa engang. Thi at gjøre til pur Illusion, hvad man selv tilligemed Andre hører eller seer, er at renoncere paa sine Sandser, at kuldfaste den sunde Philosophi, og at indføre en fordærvelig Mcatalepsi eller Pyrrhonismum. Hvad saadanne Gespenster og Apparitioner ellers egentlig kan være, derom drifter jeg intet at decidere. — — — Efter den raa Almues og gamle Kierlingers Systema ere Spøgelses ikke uden Giengangere, og derfor gemeenligen kaldes Døbninger. Denne Mening, hvormeget den end af Lærde og Geistlige beleses, kan den dog med bedre Skin forsvares. Thi, saasom de fleste Spøgelses fortællers at være seete paa Kirkegaarder, ubi Kirker og paa øde Steder, hvor døde Been ere fundne, saa kunde man bringes paa de Tanker, at dette maatte være døde Menneskers Genii, helst saasom vi ikke vide, hvad Geister ret ere, og derfor intet tilforladeligt kan sige om deres Egenstaber og Operationer uden for Begreberne (jvfr. Epp. IV. Nr. 379). De Lærdes Mening derimod, efter hvilken alt Saadant henføres til Fandens Rogleri, er ganske urimelig, og strider mod det Portrait som de Geistlige selv give os over Fanden."

I Epistlerne, hvor Holberg har nedlagt saa mange af sine egne Ideer og Anskuelses, vender han gientagne Gange tilbage til denne Materie. I det 92de Brev (2den D.) hedder det blandt andet: „Min Herres Spørgsmaal om Hexeri kan jeg ikke besvare paa anden Maade, end om Spøgelses, nemlig at der fortællers saa mange troværdige Historier, saa at det er vanskeligt aldeles at nægte Hexeri; ligesom der paa den anden Side fortællers saa mange urimelige Fabler, saa man haver Mariag intet at troc.“ Efter

videre at have udført dette med sin sædvanlige Lune og med Anbringelse af nogle Anekdoter, slutter han saaledes: „Den gaaer sikkert frem, der ikke forkaster alle Historier, ei heller antager dem alle. Men de fleste kan ikke standse i deres Reformationer, thi saasnart mærke de sig ikke eengang bebragte, førend de henføre Alting til Vedrageri. Hvorledes saadant kan skee, og dagligen skeer, haver jeg vist udi det Skuespil, kaldet: Uden Hoved og Hale.“ I et følgende Brev (IV. Nr. 379) skriver han: „Paa det Syn, som Du siger Dig at have havt forgangen Nat, kan af mig ingen Reflexion gjøres; thi alt hvad man alene seer og hører, kan være Virkninger af Indbildingen, hvorpaa man haver mange mærkelige Exempler. Hver følger dog ikke, at jeg nægter aldeles Spøgelse, og det som man kalder Oien-gangere. — — — Jeg drister mig ikke til at forkaste alle saadanne Historier, helst naar mange troværdige Mennesker vidne at have tillige paa eengang hørt og seet Ting, som de ved intet Middel kan henføre til naturlige Aarsager. Jeg selv af egen Erfarenhed, som jeg tilligemed en anden Person, for henved 30 Aar siden haver havt, er ganske perfvaderet om Spøgelses Existence; saa at jeg derfor er ganske enig med dem, som troe, derudi at være nogen Realitet. Jeg kan allene ikke bifalde dem, som tilskrive saadant Fanden, og haver anført Aarsag dertil i mine Mø-ralske Tanker“⁵⁾).

⁵⁾ Det kan bemærkes, at C. E. B. Schulze, „rerum physicarum Studiosus og Klokker i Kragerø“, († 1819) i sine „Physikaliske Grublerier, eller de første Tings Philosophie af Fornuftsflutninger og Erfaringsgrunde“ (Ålbhv 1803) S. 253, udtrykkeligen paa-beraaber sig Holberg, der et Sted har sagt, at af 100 Spøgelse-historier de 99 kunne være opdigtede (jvfr. nærv. Stykke I. 5, sidste Replik), og altsaa maa have antaget een af Hundrede for virkelig. Nysnævnte Skrift indeholder om Aanders Indskydelse paa den materielle Verden, om Versler, Spøgelse m. m. vidt-

Men at Holberg ikke var sin Tids eneste oplyste Videnskabsmand, som nærede saadanne Begreber om Andevordenens Indvirkning paa vor Jord og dens Beboere, kan godtgjøres ved flere Exempler, blandt hvilke det her vil være tilstrækkeligt at anføre tre, nemlig: den lærde, aandsfulde Philolog og høitfortiente Skolemand Chr. Falster⁶⁾; den

Isftigere Raisonnement, og flere formeentlige egne Sagttagelser, end vel noget andet i vor ældre eller nyere Litteratur. Forfatterens Lettroenhed gaaer endnu videre end, 26 Aar tidligere, Niber-Risbmandens Nis Lassens, som i et lidet Skrift, trykt i Haderslev 1777, under Titel: „Angaaende Spøgelses og Varfeler, i Pennen anført og til Trykken befordret af den, der anfører ham bevidste Troværdigheder, hvoraf næsten alt er seet, hørt og hendet ham selv,“ meddeeler allehaande Erfaringer af denne Art, men dog søger paa en naturligere Maade end Schulze, at forklare Hellesse, Risser, Mareridt og Pygtemænd.

- ⁶⁾ Længer tilbage i Tiden træffes saadanne Exempler naturligviis langt hyppigere. Saaledes antog den berømte Læge og Naturkyndige Th. Bartholin, hvis Hang til sin Tids Dvertro ovenfor er omtalt (S. 208), Tilværelsen af Dæmoner eller Bierg-Ander i de norffe Biergværker, efter et udtrykkeligt Bidnesbyrd af hans Søn Christopher Bartholin, som havde besøgt Kongsberg; Acta medico-philosophica 1673 p. 12. Af Jan. Joh. Dttinianus haves en Diss. philos. de spectris 1673 (Walfend. Coll.), hvor i 1ste og 3die Cap. gode og onde Anders Existents bevises, hvorfor der ogsaa nøbvendigviis maa gives Spøgelses; Cap. 2 anføres „Riøge Huuskors“ (Mjpt. udkom først 1674) som Beviis for Diævelens Virksomhed. Men især vidner P. Goldschmidts nysansførte „Höllischer Morpheus“ om den Slags Dvertro haabe i den høiere og lavere Stand. Om Hereri og Diævelens Indvirkning paa Mennesker, om Spøgelses, Doppelgængere, Varfeler m. m. meddeeler Forfatteren en heel Deel Erfaringer fra hans Fødeland Slesvig, deels af ham selv, deels efter Fortælling af Adelige og Geistlige (S. 98. 158—62. 199—201. 315—20. 328. 358—59. 365. 405. 408). Mærkelige ere især 22 saadanne Tildragelser, som Geheimeraad Detlev v. Ahlefeldt, (+ 1686) der af Friderich III. og Christian V. blev sendt i flere vigtige Gesandtskaber til tydske Hoffer, havde hørt af fyrstelige

kritiske Historieforsker og Polyhistor H. Gram og den orthodoxe Theolog, skændt ingenlunde eenfaldige eller fordomsfulde E. Pontoppidan.

I Falsters indholdsrige *Amoenitates philologicae* I. handler et Afsnit (S. 130—36) om Spøgelses (de spectris), hvori Forfatteren erklærer, at han ikke tør nægte Spøgelses Tilværelse, da dette vilde være en Sadducæisme, som igien vilde lede til Atheisme; han tilstaaer vel, at de fleste Tildragelser af denne Art ingen Tro fortjene, men antager dog at de ikke alle, uden tilstrækkelig Grund, bør forkastes⁷⁾. Pontoppidan anfaae B. Bekkers Værdom om Aanderne m. v. (ligesom Falster) for „temmelig sadducæist,“ og antog ikke, at det „kunde finde absolut Modsigelse, enten i sund Fornuft eller i Guds Ord, at Dævelen kunde spøge, nu, efter Guds Tilladelse, ved legemlige Besættelser, nu uden Begreber ved en Røst, et skrækfomt Syn, eller noget deslige“ (*Menøza* II. S. 449—51). I hans *Tractat* om

---

og adelige Personer (endog af den store Kurfyrste af Brandenburg) og optegnet i et eget Haandskrift (S. 145. 193—98). Enkelte af disse Fortællinger ere ikke umærkelige for Personalhistorien.

⁷⁾ Ved disse med Holbergs omtrent samstemmende Dyringer kan bemærkes følgende Sted af Farstrup's og Arelsens Dagbog fra 16de til 18de Aarh. udg. af Sgn. Becher (Aalborg 1813), S. 148, i Anledning af den Thistedske Besættelses-Sag: „Endelig er dette og ikke uværdigt at observere: at nu i dette Seculo og i disse Tider findes mange ei aleneste blandt Statister (!), men endog blandt andre og studerede Folk, Geistlige og Verdslige, som statuere, at der er ingen Trolddomskunst, Troldfolk, legemlig Besættelse, ja Dævel eller Helvede til. — — Og endog de ere ikke alle lige grove i deres Ord og Tale, saa troer jeg dog som en fattig, simpel Biot, at deres Mening, saa mange som de ere, kommer over eet ubi uno tertio, og er bygt paa eet Fundamento, som er Atheismus og Sadducæismus.“

Sjælens Udødelighed samt dens Tilstand i og efter Døden (Kjøbenhavn 1762) afhandler det 11te Capitel „andre historiske Beviser, saavidt samme kunne have af nogen Erfaring om fraskilte Sieler og Aander.“ Forfatteren søger her at forklare den ældre Tids herskende Forestillinger om fraskilte Aanders Aabenbaring, om Giengangere og Spøgelser m. v. tildeels af den papistiske Lære om Skiersilden. Desuagtet drifter han sig ikke, paa Grund, deels af Bibelens Udsagn, deels af troværdige Vidnesbyrd om Venner som i levende Live have taget Aftale med hverandre, at den af dem, der døde først, skulde aabenbare sig for den Efterlevende, at nægte Sagens absolute Mulighed, i det han tilføjer (S. 221): „Overalt veed jeg dette af almindelig Erfaring, at ligesom Modernes, saa og Meningers Dmiskstelser i Menneskernes Hoveder, gjøre gierne en Overgang fra den ene Yderlighed til den anden, alt efter Seculi Smag. Vore vore Fædre alt for lettroende, da maaskee vi holde vort Bifald undertiden alt for længe tilbage, omskiftende det ene præjudicium med det andet, ikke visere, endskiøndt det saa kan synes, efter den Tids Modesmag.“ I denne Anledning meddeler han følgende Fortælling (S. 222): „H. Gram (en Mand, hos hvilken fandtes det som sielden findes samlet, nemlig en ugemeen stor Læsning i gamle og nye Skrifter, forenet med en ligesaa stor Skarpsindighed og Kraft til at sfielne imellem Skyggen og Bøsenet) spurgte jeg engang i Fortrolighed, hvad hans Meening var i den Materie, om Muligheden af de fraskilte Aanders Aabenbarelse for vore Sandser? Han saae paa mig, smilede og spurde: om jeg vilde friste ham til at bekiende det han aldrig vovede at udlade sig med, skjøndt det svarede til alle Folkes og alle Tiders Forestillelse. Anledningen var denne, at han undskyldte sin Udeblivelse over Tiden i en vis Forretning. Undskyldningen var denne, at han, som daværende

Med-Directeur i det Asiatiske Compagni, maatte opholde sig der usædvanlig længe, efterdi noget Mart og Usædvanligt var forefalden, hvorover var holdt et Forhør paa Compagni-Huset. Sagen bestod i følgende Tilbragelse. Et af bemeldte Compagnies Skibe for det Aar (om jeg mindes ret A. 1744) var lykkelig ankommet, men et andet af samme Slags, som man nogen Tid havde ventet, navnlig Skibet Slesvig, blev ude og opvakte Belymring. Denne Sidste bestyrkedes derved, at een af Matroserne paa det ankomne Skib, efter sine Staldbroders aflagte Vidnesbyrd, var bleven meget hastig syg, just da han stod paa sin Post i Merket til Udkif, saa at man besværlig fik ham ned derfra, og da han efter nogle Timer kom i Stand til at kunne tale, gav tilkiende, hans Sygdom var en heftig Alteration. Denne, sagde han, reiste sig deraf, at hans Broder, som foer paa det andet Skib, og tillige var paa Hjemreisen fra Canton i China, havde ligesom i en Hast flyvende forbi indfundet sig hos ham i Merket, givende tilkiende, at han og hver Mand paa bemeldte Skib nyligen gif til Grunde. Nu, denne Skippertidende, som baade var ubehagelig og mistænkelig, da den kom fra de Dødes Land, inclinerede man ikke til at troe; dog bleve Vidner afhørte paa Mandens Udsigende og hans hastige Alteration. I hvorom alting er, blev Hovedsagen alt for vis, da man aldrig siden hørte nogen Tidende fra bemeldte Skib⁸⁾.

⁸⁾ I Annales eccl. Dan. IV. S. 673 omtales et Forvarsel for den danske Gesandt i Nederlandene Greve N. Friis's Død (ikke 1693, men 1699), ligeledes efter Grams Meddelelse, hvorved Forfatteren tilføjer: „Diejenige, welche, aus dem Grunde einer force d'esprit superieure aux sentimens vulgaires, sogleich alles dasjenige höhniſch auslachen, was nach einer Erscheinung derer Geister schmedet, mögten mirs verübeln, daß ich mich mit vermeinten Märchens abgebe. Allein da doch in dieser wie in andern Materien die Welt niemahls böllig von einerley Meinung wird

Til disse Forgængere slutter sig den hverken ulærde eller uvidensfabelige norske Præst Herm. Ruge, hvis „Fornuftige Tanker over adskillige curieuse Materier“ (Kbhvn, 1754.) indeholde 3 Breve om Underjordiske, om Giengængere og om Byttinger, af hvilke Klasser han i det Hele antager de to Førstes Tilværelse, og med Hensyn til den Tredie, tildeels af naturlige Aarsager, søger at godtgjøre deres sandsynlige Væbskaffenhed^o).

Disse Stemmer fra det foregaaende Aarhundredes første Halvdeel lære os at kiende de Forestillinger om den over-sandsfelige Naturs Phænomener, som paa den Tid kunne antages at have været herskende blandt de Lærde og Danne; hvad Under da at den ustuderede Borger, ligesom Scronimus i *Abra Cadabra* II. 3. anfaa Troen paa „Giengængere, Misser og Underjordiske“, at høre til den „gamle rene Troe“.

Uagtet nu Holberg i dette Stykke har ladet udtale en og anden Mening som baade han selv og dannebe Samtidige vedkiende sig, saa gif det dog fornemmeligen ud paa at revse de krasseste Yttringer af Overtro, skjøndt Saadanne allerede dengang maae antages at have trukket sig tilbage til Provindsernes fierne Afroge. Derved kom igjen Stykkets meest karakteristiske Situationer til at høre hjemme i en

---

seyn, will ich das Factum erzählen, so wie es mir von sehr glaubwürdiger Hand des Et. Nath Joh. Grammi zugebracht worden, und unsern Raisonneurs ihre Freyheit lassen.“

^o) Han siger bl. a. S. 2, omtrent ligesom Holberg, at han ikke kan troe, at alt hvad der fortælles om Spøggelser, skalde være Indbildning og Fabler; S. 8, at de Underjordiske muligen kunne være et Slags Mellemvæsener mellem Menneker og Aander; S. 16, at de maafee have gjennemsigtige Legemer og efter Behag kunne skifte Farve, hvoraf igjen deres tilspindelende Indgang i Bierge kan forklares; S. 35, at Giengængere opstaae af de mennefelige Legemers Salt m. m.

Ærds, af hvilken man, ikke engang ved dets første Fremtrædelse, kan tænke sig Kiøbenhavns skuespilbesøgende Publikum uden for en meget ringe Deel; ei at tale om, at Forfatteren ligesaa meget, om ikke mere, synes at have taget Hensyn til den norske Almues Overtro og til norske Lokalteter, som til danske. Skulde man ikke heraf kunne forklare sig det ringe Bifald, hvormed nærværende Stykke i de forskiellige Tidrum er blevet modtaget? Holbergs egen Tilstaaelse (Levnet S. 151), „at det var morsommere at læse end at see,“ viser, at dette allerede i dets Nyhed maa have været Tilfældet; men, ogsaa efter Skuepladsens Gienoprettelse varede det længe inden det kom til at gaae¹⁰), hvorover han selv ei undlod at yttre en vis Forundring, da det, efter hans Dom, var „fuldt af lystige og behagelige Scener og indeholdt det vigtigste Morale, som udi noget Skuespil var forestillet“ (Epistler V. Nr. 509. S. 10).

Holberg nævner i sit Levnet dette Stykke under den betegnende Titel, de uligefindede Brødre (fratres in contraria ruentes¹¹). Dets nyere Titel, som allerede

¹⁰) Den første Gang var i Skuepladsens fiette Saison, den 25de April 1753. Indtil 1787 er det paa det kongelige Theater kun givet 9 Gange. Paa det v. Dvotenske Theater i Store Kongensgade blev det spillet to Gange i April og Mai 1748; Overfku II. S. 65.

¹¹) Naar Holberg paa forskjellige Steder omtaler sine Lysspil, betegner han enkelte af dem med andre Navne, end dem der forekomme i de trykte Udgaver; enten for nærmere at karakterisere Indholdet eller fordi den rette Titel ei faldt ham ind. Saaledes kaldes den politiske Randestøber ogsaa „Statsmand udi egen Indbildning“ (Fort. til Mor. Tanker S. 19; Epp. V. 1. S. 222; jvfr. Republikken III. 2.); „Lucretia“ eller den Vægelsindede (Levnet S. 145. jvfr. Marselstuen *W.* Udg. III. 5.); „Guldmageren“ eller det arabiske Pulver (Epp. V. 1. S. 222); Rildereisen eller „den syngende Somfrue“ (Epp. III. Nr. 299);

forekommer i den ældste Udgave, er foranlediget ved den Fiction at Stykkets 1ste Akt skulde være bortkommen forinden Opførelsen, og at man derfor fandt

„for dette Stykke fornøden en Fortale;

thi det heel vanskabt er, ei Hoved har, ei Hale.“

En Prolog (Fortalen) traadte da i Stedet for Første Akt; deels for at godtgjøre, at fem Akter ei vare nogen nødvendig Betingelse for et Lytspil, deels for at uddele nogle Sidehug til de tybste Skuespil; i sidste Henseende kan den sammenholdes med Nytaarsprologen 1723 og med Epilogen til Ulykses von Itzhacia. Ideen til den er tildeels laant af fremmede Forbilleder¹²). Ogsaa har den hos os havt flere Efterligninger; bl. a. en Nytaarsprolog af Zfr. Biehl 1788 (Overskou II. S. 393 fg.); Wessels Prolog til Forestillingen af Kierlighed uden Strømper d. 13de October 1780 og Prams to Prologer til Negeren (Udv. digteriske Arbejder I. S. 171 fg.)

„Henrichs Intriguer“ (Machinationes Henrici) o: Diderich Menschenschreck (Levnet S. 152); Den honette Ambition eller „den Rangsyge“ (Epp. V. anf. St.); „Publicum“ (Republikken) eller det gemeene Beste (s. St. S. 223). Paa de ældste Comedieplakater forekommer „Banqueroutvren“ eller den pantsatte Bondedreng; Diderich Menschenschreck eller „Fr. von Donnerburg“; „den opdigtede Forbytelse“ eller Pernilles korte Frøkenstand (Overskou I. S. 233) (nebenfor).

¹²) Nemlig i Theatre italien, som ved Exempler er oplyst af Mahbel III. S. 44—48. Den tybste Oversættelse, over hvis Udehævelse af Prologen Holberg klagede, var formodentlig den der findes i Sechs Lustspiele von J. G. L. v. A. (Foh. Georg Laub von Augsburg), Hamb. und Leipz. 1743.

Prologen. 1. Sc. Prologus:

„At den ey Hale har, det skeer kun af en Grille,

„For at forsøge, om man og kand Stykker spille

„I fiire Acter, og om de u-liige Tull,

„Som i et Apothek, her nødig være skal.

„Man retter her i sig ey efter Doctor=Griller:

„Nu læger man med fem og nu med fiire Piller.

„Hvis Stykket vel gaaer af, skjøndt Acterne er Par,

„I Læge=Konsten man, maaskee, Exempel tar.

„Maaskee end en Barbeer sig meer ey skal betænke,

„Og liige Draaber for en Patient at skienke.“

Den heldige Betydning Overtroen i ældre og nyere Tid tillagde de ulige Tal, 13 undtagen, strakte sig ogsaa til Forskrift af Lægemidler (jvfr. Diaphorii Replik i Molieres indbildte Syge, 2. A. 6. Sc.)¹³⁾.

. . . Sganarell (kommer ind med et Lys i Haanden, og taler til Spectatores) „Har Ingen af jer, Messieurs! fundet en Act af en Comoedie? Det er en stor Ulykke, en Act er bleven borte, og det got Folk har alt betalt for en heel Comoedie . . . (Gaaer om Theatret og Iyser) Ney den er borte . . . (Vender sig til Spectatores igien græbende) Ney Messieurs! ret Alvor: Har Ingen fundet en Act?“

I de Holberg'ske Stykker henvendes undertiden enkelte Replikker til „Spectatores“; foruden i nærværende Stykke saaledes ogsaa i Polit. Randestøber *Æ.* Udg. I. 3. IV. 9; Bægelfindede *Æ.* Udg. IV. I. 7. *N.* Udg. II. 12.; Jeppe paa Bierget I. 3; Ulykses von Ithacia I. 3. 14. II. 4. V. 3; Melampe III. 4; Hex. ell. bl. Alfarm

¹³⁾ H. D. Gaubii lib. de methodo concinnandi formulas medicamentorum (Lugd. Bat. 1739) p. 91: „Sunt, qui, superstitione a medicis etiam introducta moti, numerum pilularum, maxime purgantium, parem pro dosi horrent. His gratificari parvæ molis est.“

I. 6; Abracadabra II. 1. III. 9; Republiken III. 12; endelig ogsaa i Nytaarsprologen 1723.

Man indseer letteligen, at Tilskuere paa Tilskuerpladser som de nuværende her ikke kunne være meente; man maa derimod tænke sig Theatrets Indretning og lokale Forhold saaledes som de vare i en ældre Tid, saavel i Udlandet som her. Paa Theatrene i Paris og London fandtes nemlig Tilskuerpladser paa selve Scenen; deels paa Prosceniet eller Skuepladsens forreste Deel, deels i Loger som strakte sig over hele Scenen og hvorfra man kunde see ned paa de Spillende¹⁴). De førstnævnte Pladser indtoges deels af Modeherrer, som ønskede at bemærkes af det øvrige Publikum, deels af Skjønaander og Dramaturger. Uagtet nu denne Indretning maatte virke forstyrrende for Skuespillerne og heller ikke kunde være Digterne til Behag, hvorfor den ogsaa tidligere blev affattet i London, holdt den sig dog paa det parisiske Theater indtil Midten af det 18de Aarhundrede. Da Montaignu maa antages at have indrettet det københavnske Theater, saavidt muligt, efter fransk Mynster, hørte hertil ogsaa Tilskuerpladser paa begge Sider af Prosceniet, dog ei længere ind end der, hvor den egentlige Scene begyndte, hvilke Pladser forbeholdtes Honoratiøres og entusiastiske Skuespilbesøgere¹⁵). Prologen bidrager forøvrigt til at give en Forestilling om den lokale Indretning af

¹⁴) Anledningen dertil skal have været den, at der i en ældre Tid gaves Forestillinger ved lys Dag, og de fleste Tilskuere sad under aaben Himmel, men selve Scenen var bebæftet til Beskyttelse mod Regn; her sad ogsaa enkelte Tilskuere, som beholdt disse Pladser endnu efterat hele Skuepladsen havde faaet Tag; *Deverient, Geschichte d. deutschen Schauspielkunst* I. S. 115. 251.

¹⁵) Udførlige Oplysninger herom ere meddeelte af N. E. Boye i *Nyt Aftenblad* 1845. Nr. 212. 214. 216—17. 278; jvfr. *Overskou* I. S. 175—78.

Theatret i Grønnegade; man feer nemlig af den, at fornemme Folk havde Plads i de „middelfte Røger“ og anfaae det for en Stam „at tage Sted paa Galleriet“ (eller i de „underste Røger“ Com. Liigbeg. Sc. 1.); endelig, at Orchesteret maa have været paa samme Sted som nu, da Sganarel truede Momus at kaste ham „hovedfulds ned“ deri. De forskiellige Pladser med Priserne angives paa Comoedieplakaten (dengang kaldet „Seddel“) til Skuepladsens Åbning Onsdagen den 23de Sept. 1722, med hvilken de fleste følgende stemme overeens, saaledes: „Hver Person betaler paa Theatro 1 Sletdaler. Udi de mellemste Røger 1 Sletdaler. Udi de underste Røger 3 Mark. Par Terre 2 Mark. Paa Galleriet 1 Mark. For en heel Røge betales som for 4 Personer. De Standspersoner, som vilde behage at bæere dette Skuespil med deres Nærværelse, ombedes allerhyndygst at lade dem, som ere udi deres Livrie, udeblive.“ Efter Skuepladsens Gienfødselse vare paa Theatret i Læderstræde Stole paa begge Sider af Scenen bestemte for fornemme Tilskuere, men Pladsen kostede her 4 Mark og de borttoges naar Forestillingens Beskaffenhed krævede det (Overskou II. S. 42). Den staaende Udvarsel paa en senere Tids Comoedieplakater, lige til 1799, om ikke længer, at „Ingen Uvedkommende kan tilstedes Afgang paa Theatret“, var maaskee en, skjøndt overflødig Reminiscents fra en ældre Tid. Naar det paa de ældste Plakater hedder, at „Begyndelsen skeer præcise Kl. 5, at det til Kl. 7 kan have Ende“ (jvfr. Comed. Liigbegiængelse Sc. 4) da erfare vi her af Heinrichs Replik Sc. 4, at dette fiøldent eller aldrig blev holdt.

— . . . „Seg er bange, at her ogsaa kommer nogle „andre Guder ned at see paa vort Skuespill i Dag, og saa „staaer vi som i Risse Halsjern med vore 4 Acter.“

Røge=Byes ældre Tilstand har givet Anledning til adskillige lokale Ordsprog eller Mundheld, af hvilke dog nogle neppe mere høres i daglig Tale, og Enkeltes Oprindelse nu maa ansees for ubekendt. Ordsprogene: Det er andet end Røge=Ol; at komme for Ordet som Røge=Handsker; det varer længere end Røgemarket¹⁶⁾, vidne maa skee om denne Byes i forbums Dage større Velstand og Industri; ogsaa Røge=Kirsebær, Røge=Balsom, Røge=Rager kan man nogenlunde forklare sig. Men, hvad vil det sige, at „Røge=Lammedrenge gav syv Spillemand en 14 Skilling“¹⁷⁾? hvorfor kaldes den Spøg, at løfte et Barm op ved Hovedet, medens det holder sig fast ved vore Arme, at „lade det see Røge=Høns“? Røge=Rag eller Ketterstedet paa Torvet hørte derimod blandt Byens Mærkværdigheder; anseelig ved sin Størrelse og opført af hugne Stene, vidnede den, uden Tvivl, ligesom Raadhuset og flere af Grundmuur opførte Borgerhuse, om Byens forbums større Betydning som Commune¹⁸⁾. I en utrykt Pasqvil: „Vendelboernes Tankerim over deres Amtmand“, beskrives det Signet, denne havde ladet sig gjøre, saaledes:

„Af Hielmen staaer en Stage op;
og burde han med Kette
en Abe eller Narrenkop
der ovenpaa at sætte.

¹⁶⁾ P. Syvs Ordsprog II. 63. 103. 220. 270; Molbechs danske Ordsprog S. 367; Suhms Nye Saml. til danske Hist. III. S. 187; jvfr. S. Paulli, diss. de abusu tabaci & herbæ Thee fol. 22: at Røge=Handsker vare her bekjendte, før velsugtende Handsker bleve indførte fra England og Italien.

¹⁷⁾ Nye Samlinger I. c.

¹⁸⁾ Danske Atlas VI. S. 161. Paa Byens Grundtegning i Refens Atlas gienkiendes ogsaa „Raget“ paa Torvet.

Ved denne Stage han os gav
 færbeles at betragte
 først Røge=Rag, dernæst den Stav,
 som ham af Sønne vakte,
 Paa Hjøringsmark den Tid han blev
 i Drmemaanebs Dage
 af Hjrden slagen krum og stiev
 med Kieppe, Stav og Stage.“

Og i et Bryllupsvers af Wadstær (1742) hedder det:
 „Det er jo en ærlig Sag
 at have et Par Dren:
 og bedre end paa Røge=Rag
 at glemme dem bag Døren“¹⁹⁾.

Allerede i Slutningen af forrige Aarhundrede tabte Byen
 denne sin gamle Prydelse, om hvis Udseende og Bestaffen-
 hed paa den Tid et Dienvidne har meddeelt Forf. Følgende:
 „Røge=Rag stod midt paa Torvet og bestod af en nogle
 Alen høi Muur af temmelig Omfang; ovenpaa var en Pæl,
 om af Steen eller Træ erindres ikke, hvori var fastgiort
 et Halsjern. Ragen blev borttaget 1798 eller 1799²⁰⁾.
 Det var ikke usædvanligt, at Maleficanter der bleve strøgne
 til Ragen; ja man reiste i min Barndom fra Roeskilde til
 Røge, for at see det Slags Execution, som i de Tider ikke
 saaielden fandt Sted; tildeels maafkee fordi Forbrydere

¹⁹⁾ Den Straf at miste Dret kan dengang dog neppe endnu have
 været brugelig, men 1618 nævnes den forbunden med Ragsstryg-
 ning for Tyveri; Friise Skielstørs Beskrivelse S. 166. B. Helts
 Digte S. 59: „Som Røge=Bøddel han dem pidsker og dem
 qvister.“ Bircherods Dagbog, den 6te Marts 1693 (S. 264):
 „Goldte General=Lieutenant Pless ved Røge=Rag en synderlig
 Proces“; rimeligviis en Execution.

²⁰⁾ Den nævnes derfor ikke i Oliemans Beskrivelse over Røben-
 havns Amt. Oven paa den havde staaet en „Ragmand“; Friis
 og Hebe 1799. II. S. 209.

fra Bieberstov-, Thune- og Ramsø-Herreder, hvis Thing holdes paa Byens Raadhuus, ogsaa her bleve afstraffede."

Scen. 3. Apollo: „Jeg glæder mig over, O Jupiter! „at see Comoedier her indstiftede efter andre polerede Na- „tioners Exempel; hvorudi forestilles adskillige nette Carac- „teres, som andre Nationer endnu ikke har rørt ved."

Da Holberg optraadte som dramatisk Digter, var det ham især om at gjøre i sine Lytspil at fremstille saadanne Feil, som andre Lytspildigtere havde forbigaaet og som ere vor Nation egne (Levnet S. 144), eller som han i For- talen til Mor. Tanker S. 19 udtrykker sig: „Jeg haver be- slyndeligen i mine Comoedier søgt at udføre de Charac- teres, som Moliere og Andre ikke have rørt ved. Saa- danne Characteres findes udi den Politiske Randestøber eller Stadsmand ubi egen Indbildning, ubi den Regel- findede, ubi den Stundesløse (jvfr. Epilogen), ubi den saa kalden Comoedie: Uden Hoved og Hale . . . ubi den Rangshge og andre." Ogsaa Philosophus ubi egen Indbildning forestilte en Karakter, som Ingen tilforn, saavidt ham var bekiendt, „ubi Skuespil har udført"; Epistler V. 1. S. 21; jvfr. 2. S. 222.

— Apollo: . . . „Udi de Italienske Skuespill skal der „endelig være en Harlequin eller Nar med Kæverumpe paa „Axelen eller en Nacket bag ved sig."

I ovenomtalte „Kort Underviisning m. m. (Dansk Minerva 1818, S. 442) karakteriseres disse italienske Skuespil som saadanne, „hvis Ziirligheder bestaaer ubi stærke Satyrer, saavel som inventieuse Præsentationer, men for Resten har lige saa mange Urimeligheder som Artigheder, og derfor ikke kan kaldes de fuldkomneste." At Stykker af dette Slags dengang virkelig ere blevne spillede her, kan sluttes af Hexeri ell. bl. Alfarm (I. 6), hvor der om- tales et Stykke af det italienske Theater om Dr. Balardo.

Uden Tvivl hørte de saakaldte „Doctor-Comoedier,“ som Holberg i S. Justsens Betænkning erklærer for „urimelige her i Landet,“ ikke blot til de Moliereske Lystspil (ovenfor S. 122) men ogsaa til visse italienske Skuespil; i det mindste forekommer en Doctor, som en staaende Karakter, næsten i ethvert Stykke af Gherardis théâtre italien.

I. 1. Ovidius: „I Gaar vilde han ikke gaae ud af „Døren, fordi hans Hofebaand var gaaet i Stykker, efter- „som han har fundet i en Spaadoms Bog, at saadant er et „ont omen“.

Allerede i Oldtiden ansaaes det for et ondt Bærsel, naar et Skobaand gik i Stykker, eller man tog Skoen paa den urette Fod; s. Brands pop. Antiquities, 2. Udg. III. p. 85, hvor mere forekommer om Dvertro med Hensyn til Skoe. I P. Paars 4. B. 3. S. tilføies en Anmærkning i Anledning af Dorothea Stads møes Ahnelse, da „en Kem paa hendes Sko gik ganske reent i Stykker.“

I. 3. Roland: . . . „Hvo der finder en afbrudt „Syenaal om Morgen, førend den har læset sin Morgen- „bøn, faaer enten Hugg eller onde Ord.“

Denne Dvertro omtales hverken i (F. G. S.) „Ge- striegelte Kockenphilosophie oder aufrichtige Untersuchung derer von vielen superflugenen Weibern hochgehaltenen Aberglauben“ (4de Dpl. Chemnitz 1729), eller i Tillæget til Grimms deutsche Mythologie. Det „Herre Gott“ som Pernille ud- talte om Morgen i Sengen, og som hun troede at kunne passere for en Morgenbøn, anseer Holberg kun for en Bøn taliter qualiter i Moralske Tanker S. 397.

— Pernille: . . . „Naar Herren fastende vil stille „sit Hoved igiennem Binduet ubi Høybroestrædet, betyder „det usejlsbar, at en Bogn vil komme forbi; thi saasom der „altid er fuld af Bogue i den Gade, saa kand det ikke „slaae fejl.“

Mebens Hoffet residerede paa det gamle Slot eller paa det senere Christiansborg, var Højbrostræde den bredeste eller, rettere sagt, den mindst smalle af de Gader som fra Amagertorv førte over Højbro til Slottet; igiennem den fandt derfor altid en stærk Passage Sted, saavel af Rørende som Gaaende (Sønges Rbhvns Beskrivelse S. 401.)

I. 4. Roland: „Ach! jeg har været ælendig plaget „af Marren i Nat, Haagen! Jeg var ikke mægtig til at „faae min Mund op; thi saa snart jeg vilde tale, saa holdt „hun for min Mund. Jeg var ligesaa vaagen som jeg nu „er, og kunde see en tredobbelt Guld=Ring, som hun havde „paa Fingeren. Jeg kand dog ikke begribe, hvor hun kunde „komme i Nat, thi jeg havde dog Staal i Sengen hos „mig, og jeg stoppede alle Nøgel=Hullene til i Kammeret. „Jeg kand dog ikke erindre, om jeg glemte een Ting, som „er det fornemste, nemlig, om jeg satte mine Tøfler bag= „vendte for Sengen.“

Det Onde, som kaldes Mare og Marerid bestaaer som bekendt egentlig i et physisk Udebefindende i Søvne eller i halvvaagen Tilstand, ligesom af en trykkende Byrde, der hidrører fra Aandedrættets Standsning, især ved et ubeqvemt Leie paa Ryggen, lavt med Hovedet. Den forhen omtalte Schulte, der, baade af Theori og Erfaring troede sig overbevist om dette Ondes oversandsfelige Oprindelse, beskriver det saaledes: „Mareriden kaldes den Tilstand, i hvilken det indslumrede Menneffe befinder sig, naar det ikke er i Stand til at bevæge et eneste Ledemod, eller drage Aanden, eller frembringe et Ord, men synes at quæles, som af et Stikflod: under den heftigste Anstrængelse for at komme til sig selv, og faae sit Mæle og sin Bevægelighed igien, udvælger den heftigste Svæd, som om det isørte Linned var dypet i Vand; under Paroxysmus foregaae altid fæle og ubehagelige Drømme;“ *Physikalske Grublerier*, S. 274.

Den norske Almues Forestilling om dette Væsen er vel i det Hele fælleds for alle de Folk, der forklare hiint Tilfælde af en overnaturlig Aarsag: „Maren ligner den skønneste Qvinde, men i Lader det arrigste Trold. Hun gaaer giennem lufte Døre, overfalder sovende Folk, i det hun sætter sig skrævs over dem, og plager dem saa det er en Gru. Den, der har modtaget et saadant Nattebesøg, siges at rides af Maren, og ofte er han nær ved at døles. Den lader sig imidlertid ei nøies med at plage Mennesker, men den rider baade Faar og Heste;“ Fayers norske Sagn S. 85; Junges nordsiell. Landalmue S. 302. I Danmark som i Norge og vel overalt hvor denne Overtroens Skabning er bekjendt under nyansførte Benævnelse, henføres den til Qvindeskønnet²¹⁾. Derfor definerer Roland i næstfølgende 5te Scene Maren ved „en Qvinde, som er forliebt ubi en Mandsperson, hvilken hun undseer sig for at anmode om Kierlighed.“ Denne Forestilling gav Holberg igien Anledning til en pudserlig Fortælling i hans Levnet (S. 15), om hvorledes dette Onde, som tilskrives aandelig Indvirkning af Qvindeskønnet, engang i hans første akademiske Aar endog havde nødt ham til at forlade en Huuscondition paa Landet i Norge.

Etymologien til denne Benævnelse maa uden Tvivl søges i det gamle endnu paa Landet brugelige og i mange beflægtede Sprog forekommende Udtryk for Hesten, Mar (Mær). Baade Ondet og Navnet kiendes ogsaa i Eng-

²¹⁾ Thieles Danm. Folkesagn II. S. 280—82; Magnusens Eddalære IV. S. 216. 272; Westerbahls Beskrivning S. 40. Ifkun Schulze (l. c. S. 280) antager „Maren“ for et Mandfolk, naar han beskriver den som „et ungt Menneske med mørkegraa Frakke og rundsfygget Hat.“

land, Tybskland, Holland og Frankrige²²), skjøndt det i Tybskland, foruden Nacht=Mähre ogsaa benævnes Alp=brücken, af en anden Klasse af overnaturlige Væsener (der Alp.). Enkelte Sammensætninger som man har villet bringe i Forbindelse med Overtroens Mare f. Ex. Mare=loffer og Mareminde, maae derimod henføres, enten til det omtalte Udtryk for en Hest eller til den dermed ligelighende gamle vel endog beslægtede Benævnelse for Havet²³).

Da Maren troedes at komme ind igiennem Noglehuller eller andre smaa Abninger, maatte man sørge for at disse vare tilstoppede; (Thieles danske Folkesagn II. S. 125—26: Danm. F. S. II. S. 280—82). Staal ansaaes for et almindeligt Præservativ imod alstens onde Aander, altsaa ogsaa imod denne²⁴); og, saavel i Sverrig og Tybskland som hos os, antog man, at naar Tøflerne om Ratten vare vendte med Taaen ind ad mod Sengen, kom Maren, men ikke naar de vare vendte ud ad²⁵). Kunde intet andet hjælpe, brugtes følgende Besværgelsesriim:

²²) Udførlige Oplysninger herom findes hos Thre, de superstitionibus hodiernis (1750) p. 23—24, og i Magnusens Edbalære IV. 216—18. 281 fg.; jvfr. Molbechs Dialectlexicon S. 354 fg.; Myerups „Overtro hos den danske Landalmue“, i Dagen 1822 Nr. 99; Thieles Danm. F. S. II. S. 280—82; Fayers norske Sagn S. 86.

²³) Vid. Selskabs Ordbog; Molbechs Dialect-Lexicon; Magnusens Edbalære anf. St. Parallelismen af disse forskiellige Betydninger af Ordet Mar i flere Sprog f. Glosf. til Sæmunds Edda II. Thres Glosarium angiver ingen bestemt Ætymologie. Mon ikke en og samme Rod som indslutter Begrebet at høre, kunde ligge til Grund for begge Udtryk?

²⁴) Oldenburg om Gienfærd og Giengangere S. 100 fg.; Faye I. c. S. 86; Thieles Danm. Folkesagn I. S. 140. II. S. 142—156.

²⁵) Forskiellige Raad mod dette Onde angives i Tharsander (F. W. Wegener) Schauplatz ungerimter Meinungen II. S. 29; Deutsche

„Marre, Marre, Minde,
Eft du herinde,

faa skalft du herud!“ (P. Paars I, 4. Anm.)
hvortil Parallel kiendtes baade i Norge og i Thydskland²⁶).

Rolands følgende Replik (I. 5.): „Naar jeg seer et
„Gespenst udi en Dvinde=Rignelse komme ind ad Døren,
„og kaste sig over mig, og holde for min Mund, [naar jeg
„vil tale; naar jeg seer Guld=Ringe paa hendes Fingre;
„naar jeg kand skionne, hvad Munster af Kniplinger hun har
„paa sin Særk, og andre Omstændigheder: skal jeg da bilde
„mig ind, at det kommer deraf, at jeg har ædt for silde
„om Aftenen?“²⁷) er en Gientagelse af følgende Sted i
Holbergs 2den Satire:

Sagen von den Brüdern Grimm I. S. 130; mere herom
i Grimms deutsche Mythologie, Anh. S. LXXXV. XC.;
Funges nordfiell. Landalmue S. 300. Ennemoser Gesch. d.
Magie S. 867. „Mod Mareridt et Raad vor Substitut mig
lærte; det er, man sætter Sko for Sengen kun forkeerte“; P.
Paars I. B. 4. Sang; dette Raad gives ogsaa i (J. G. S.)
„gestriegelte Rodenphilosophie“ II. Cap. 63.

- ²⁶) Thiele's Danm. Folkesagn II. S. 282; Faye S. 86. I kæmpe-
viserne forekommer Mareminde som synonymt med Marevin,
Mareqvinde (Myerups Udg. I. S. 432) og hidrører for-
modentligen fra det islandste Marmennill (Havmand), der
efter Sprogets Analogie ogsaa kan betyde en Havfrue (jvfr.
Kvennmadr o: Dvindesperson); men saaledes vilde da Mare-
minde i P. Paars betyde noget andet end den her omtalte „Mare“.
- ²⁷) Paa samme Maade raisonnerer Schulke, Physik. Grublerier
S. 276: „Fjænd jeg selv havde erfaret Trykken af den saa kaldte
Mare, troede jeg, ifølge Beretningen af Andres Erfaringer, at
Incubus eller Mavekrampe foraarjagedes af en overfyldt Mave,
naar den Sovende laae lavt med Hovedet. Men efterat jeg selv
ofte havde spist lidet til Middag og slet intet til Aften, laac ei
heller lavt med Hovedet, men næsten opreist, og dog følede det
heftigste Tryk af Mare, saa maatte jeg forkaste den Theori jeg
havde grundet paa fremmede Erfaringer.“

„Han sig foræder lidt og ondt i Søvnne har,
 Han tænker ved sig selv, mon det ei Marren er?
 Han saadant engang i en Borgestue siger,
 Strax Marren fast hver Nat har fat paa Dreng, Piger,
 Man hende føler ei allene, men og seer,
 Man sværger, at det en fortryllet Qvinde er,
 Man indtil Kniplinger paa Særken seer sfinbarlig,
 Hvo saadant nægter meer, blir holdet gal og daarlig.“

I. 4. Roland: . . . „Der kunde ingen være verre,
 „end gammel Gunnild tilforn; hun troede hverken Nøt,
 „Varulv, Nissen, Marre, Underordste, Hælhest-rc. Hun
 „loe af alle Historier om Geister og Spøgelser. Men spørg
 „hende nu! Siden den Tid, hun blev indtagen i en Høj,
 „syrger hun en anden Sang; hun lærte saa meget i et halv
 „Aar, hun var i samme Høj, af Biergtrolb, at hun nu
 „er ligesaa klog som Symbilla fordm.“ Hagen: „Men
 „hvorledes kom hun ud af Bierget igien?“ Roland:
 „Hun var fatt et halv Aar paa Stie og imidlertid arbejdede
 „hemmelig paa et Hull udi Bierget, hvilket hun bragte til
 „Fuldkommenhed, Dagen før hun skulde slagtes. Saa snart
 „som der var kommen Hull paa Bierget, og Dagen begyndte
 „at sfinne derudi, bleve alle Biergtrolbene forvandlede til
 „Steen.“

Hele den organiske Natur forestillede vore Forfædre sig
 i Oldtiden og Middalalderen, som Volig for levende Væsener
 af en eiendommelig Art og Besskaffenhed, henførte under visse
 Klasser, der, ifølge deres særegne Natur og de forskiellige
 Elementer, benævnedes Biergtrolbe, Dverge, Ellefolk, Nøkker,
 Nisser, Vætter, m. m.²⁸⁾. Betragte vi disse Forestillinger

²⁸⁾ I islandske Sagaer siges Dvergene at have Volig i Stene
 (Klippehuler?); Heimskringla, Yngl. S. c. 15; Fornaldar
 Sögur I. S. 391. 441. II. Selv i det flade Danmark omtaler

som Levninger af en ældgammel Folketro paa Naturguddomme, da behøve vi, for at forklare deres Udspring, ikke at søge hen, enten til dunkle Erindringer om et fordoms troglodhyttisk Liv, eller til Sagn om nogen i en umindelig Tid tilbage=trængt, efterhaanden uddød Folkefæmme, skøndt det heller ikke er aldeles usandsynligt at et og andet gammelt historisk Motiv kan have medvirket til at fremkalde og vedligeholde dem. Nærmest udledes de uden Tvivl fra den Anskuelse og Forklaring af Naturen og dens Phænomener, som letteligen paatrænger sig et Folk i Kulturens Barndom, fornemmeligen i Bierg=Lande, hvor denne Folketro især forekommer som gammel og vidt udbredt²⁹⁾. Men, ogsaa de Sagn om Nisser, Ellefolk, Høifolk og Underjordiske, der endnu, skøndt stedse svagere, gienlyde i vort eget Fædreland, turde minde os om en Old, da Land og Klima fremviste et andet Physiognomi end det, vi nu have for Die³⁰⁾.

Sagnet hyppigen Biergfolk, Høitrolde og Bakketrolde. For Sagn om Menneskers Bortførelse af Havmænd og Havfruer ligger oprindelige samme Forestilling til Grund. Overnaturlige Væsener af forskiellig Slags nævnes i H. Lauridsens Sielebog 1587; Myrup, om den danske Almues Overtro i Læsn. i bl. Tæmner 3die B. S. 514—15.

- ²⁹⁾ Debes (Færøernes Beskr. S. 339) forklarer den Mængde Spøggeller der i Landet af de mange Huler og Revner i Biergene, som, i et tidligere Tidsrum end Landets Bebyggelse, antoges at have været Boliger for onde Aander. Landt (Færøernes Beskr. B. 446) troer at kunne forklare Sagnene om Menneskers Bortførelse ved Hulbefolk af de rædsomme Orkaner; hermed kan sammenholdes et Par Fortællinger hos Debes S. 326. Man ikke de Virkninger af Hvirvelvinde, som beskrives i Junges nordsiell. Landalmue S. 219, ogsaa kunne staa i Forbindelse hermed?
- ³⁰⁾ Af den vidtløftige Literatur, hvori denne gamle Folketro er betragtet fra forskiellige Synspunkter og de ældste derom forekom= mende Udsagn ere samlede og brøstede, kan fortrinligen nævnes: Magnufens Eddalære III. S. 308 fg.; jvfr. Lex. myth. E.

At disse Væsen forvandlede til Steen, naar Dagen eller Solen overrastede dem uden for deres underjordiske Boliger, antog den ældre og nyere Folketro, uden at man kan angive nogen sikker Grund dertil³¹). Men overalt tænktes

Sæm. III. Ordene: Alfr, Dvergr, Vættir og fl.; Faves Norste Sagn, Jubledn. S. XXIII. jvfr. 19 fg.; Grimms deutsche Mythologie II. S. 408 fg. Mange hidhørende Sagn ere samlede i Thieles Danm. F. S. II. S. 175 fg. En ubførlig Fremstilling, i fortællende Tone, af Sagnene om Ellefongen og de Underjordiske paa Bornholm, findes i Fruentimmer- og Mandfolketidende 1770. Nr. 17. 19. 21; jvfr. Thiele II. S. 194; W. Scott (on the fairies of popular superstition (Introduction to the Tale of Tamlane i 2det B. af Minstrelsy of the scottish border) har viist en mærkelig Overeensstemmelse, i denne Henseende, imellem stoffet og nordisk Folketro. Ogsaa Lapperne antage et Væsen, „Skogsrå“, som skal opholde sig i steile Bierge, og indtage Menneffer til sig, især naar disse gjøre Støi i Nærheden; Zetterstedts Resa i Umeå=Lapmark (Drebro 1833) S. 263; om et Slags Ellefolk, „Maahinen“, danne de sig samme Forestillinger, som den nordiske Almue; Chr. Gaunders Mythologia fennica (Ubo, 1789) p. 53. De Gamles Alfer, med Underafdelingerne af Sort=Alfer (Dauck=Álfar) og Lyss=Alfer (Liós=Álfar), kunne neppe henføres til nogen udbød Stamme blandt Nordens Urfolk men maae ene have betegnet visse Naturguddomme. Ethvert Opholdssted, der tillagdes Saabanne, kaldtes naturligviis Alfheim (Álfheimr). Det norste Alfheimar havde derimod Navn af Veligheden imellem Rom=Elven og Gøtha=Elven; hvorfor ogsaa Beboerne undertiden kaldtes Elfar=grimar. Hvorledes disse geographiske Benævnelser ere satte i Forbindelse med den mythiske Ethnographi s. Søgubrot af Fornkonungum (Fornaldar Sögur I. p. 388).

³¹) Edda Sæmundi II. p. 44. III. p. 488. 748; F. Magnusens Edda paa dansk I. S. 78. Spor hertil findes allerede i Sagnet om Svegder og Dvergen i Heimskr. Yngl. S. Cap. 15. S. P. Paars 2. B. 3. S. hebdet det derfor:

„Biergfolk lader sig kun see ved Rattetide,
og naar det bliver mørkt; de Dagen ei kan lide;
saasnart de Solen seer, de deraf faaar et Meen,
de fleste bliver stix forvandlede til Steen.“

deslige Væfener at staae i et stundom fredeligt og velgjørende, stundom fiendtligt og skadende Forhold til Landets menneffelige Behoere³²⁾). En Virkning af det Første var, at de undertiden troedes at bortføre Menneſter til deres underjordiske Opholdssteder, hvorfra de, enten aldrig, eller kun med forstyrrede Sielekræfter vendte tilbage, og kaldtes da „Ellevilde“³³⁾). Af disse fortalte nogle vidtløftigt om hvad der var mødt dem paa Steder, hvor de mod deres Villie havde befundet sig; medens Andre aldeles ingen Bevidsthed havde om deres Tilstand i den hele Tid de havde været borte. I begge Henseender kunne Tilfældene forklares af naturlige Aarsager, det være sig nu af Drømme, epileptiske Anfald, pludselige Svirvelvinde eller lignende³⁴⁾); ligesom

---

med tilføjet Anmærkning: „og vide afstillige troværdige bosiddende Bønder endnu at vise saadanne Stene, som have været Trolde tilforn.“ 4. B. 3. S.

„Man tit en Jomfrue seer i Bierg-Trolde Hænder falde,
der æder Menniske-Kiød, og drifker Blod og Galde,
Men Lykken gjør, at hun urøret, stær og reen
af Kløer kommer; Hand forvandlet blir til Steen.“

- ³²⁾ I Julestuen S. 12 ansvøer Skolemesteren i sit Forsvar for Julelege: „at Nisser og underjordiske Folk brive store Fester bort med Klagen og Hylen, efterſom de ingen Deel har derubi.“
- ³³⁾ Thieles Danm. Folkesagn II. S. 215 fg. 220; Fayers norske Sagn S. 19 fg. S. 36. Strøms Søndmør I. S. 540. Debes fortæller S. 323 om Een (Nordmand?) der var bleven bortført af Spøgelfer i 7 Aar, efter hvilken Tid han levede i bestandig Angest, saa at han tilfidsst maatte drage til Norge. Ifølge W. Scotts Minstrelsy II. p. 179 var det en Tro i Skotland, at de som bleve bortførte af Ellevilde (fairies), maatte blive borte i 7 Aar, efter hvilken Tids Forløb de undertiden kom igien; men, forsvandt de atter, vendte de sielent tilbage.
- ³⁴⁾ I Norge tillægges Dvertroen de Underjordiske en blaa Farve, som Væfener der staae midt imellem Aander og Menneſter; Strøms Søndmør I. S. 540; Faye S. 19. (jvfr. den Underjordiske med en blaa Hue paa Hovedet, der forbyttede Barmet; Haagens Repl. III. 2). Dette kan maaskee bringes i Forbindelse med

overhoved flige Sagn om Indtagelse i Bierge og Høie og om Nedtagelse i Havet og Floder alle synes at vise hen til en med Frygt forbunden Ahnelse om Naturens skjulte og hemmelighedsfulbe Værksteder. Undertiden maa derimod Bedrageri af Egennytte og Forfængelighed have fremkaldt flige digtede Fortællinger, som Mængdens ubegribelige Lettroenhed ei tillod den at drage i Tvivl. Dette maa i det ringeste have været Tilfældet med Bondekarlen Niels Jensen, som i A. 1688, da han kun var 8 Dage gammel, skulde være bleven forbyttet af Trolde, der havde Bolig under en Steen, Maglesteen kaldet, paa Lyngbygaard's Gods i Skaane, hvorfra han først efter 6 Mars Forløb kom tilbage, og som fiden aflagde en omstændelig Beretning om de Underjordiske hele Væsen og Færd, ei blot for Lyngbygaard's Eier W. J. Cohet († 1709), men selv for Kong Carl den Tolvte, da denne Monark i Aarene 1715—16 opholdt sig i Skaane³⁵). At de Underjordiske bortførte Mennesker for at slagte dem, som her siges i Rolands Replik, finder vel nogen Bestyrkelse i gamle Folkesagn, (jvfr. S. 378. 381.) skjøndt disse hyppigere gaae ud paa at hine Væsener attraaede Kiønsforbindelse med Menneskene. Dette antoges vel ikke sielbent at finde

---

den Sagttagelse i H. Ruges fornuftige Tanker over abskillige curieuse Materier S. 14, at der foran store Sneeffred sees en blaa Dunst, som forklares ved den af sin Egevægt bragte Luft?

³⁵) Bring, diss. de Willandia p. 11. Sagnet om Trolbene under Maglestenen, Beskrivelsen over deres Levemaade efter bemeldte Niels Jensens Beretning m. v., findes i et dansk Almuekrift, der ikke er blevet omtalt i Nyerups Almue læsning, nemlig: „Efterretninger om Trolbhornet og Trolbpiiben samt Biergepuslinger, Trolde og Skiftinger paa Lyngbyegaard i Skaane;“ Kbhvn 1774. 8; det findes uden Tvivl ogsaa i ældre Udgaver, da der i Wielandts nye Læbe om lærde Sager 1725 S. 307 fg. findes et Udtog deraf, som viser, at det allerede dengang maa have været bestemt til Trykken.

Sted med Hensyn til Mandspersoner³⁶⁾; men som oftest vare dog Personer af Qvindekønnet især udsatte for denne Fare, hvorom mange Sagn ere opbevarede³⁷⁾. Blandt Saadanne kan, som et Pendant til den nysomtalte Tildragelse med den sfaanske Bondekarl, nævnes en femtenaarig norsk Bondepige fra Nabal (i Nordrehougs Præstegield), der i A. 1720, altsaa kun faa Aar før dette Stykke blev til, foregav i fem Dage at have været indtaget i et Bierg, hvis Beboere vilde overtale hende til at blive hos dem, og som med mange specielle Omstændigheder, i Amtmandens og to Præsters Overværelse, afgav en udførlig Forklaring om, hvad hun under sit Ophold i Bierget vilde have seet og erfaret³⁸⁾. Hele Sammenhængen synes her at vidne om en, af pphjiske Marsager exalteret Phantasi. Naar

³⁶⁾ Folkeviser om unge Mandfolk, som Biergvinder vilde friste til Ægteskab, forekomme i Arwidsons svenske Fornjångor II. S. 298—303; ligeledes gamle Viser om Ellepiger i Udv. danske Viser fra M. Alb. I. Nr. 34. 35. Nedmans Chorogr. Bahusiensis S. 78 fortæller om en Bonde i Bahuslehn, som var bleven gift med en Biergboers Datter, af hvem han efterlod sig en talrig Afkom. Rignende Sagn i Thieles Danm. F. S. II. S. 215. 217. 223.

³⁷⁾ Thieles Danm. F. S. II. S. 214. 222. II. S. 218.; Suhms Samlinger I. 1. S. 100. 123; Faye S. 20. 32. o. fl. Svenske Folkeviser om Pigers Indtagelse i Bierge findes hos Arwidson II. B. 275 fg. 295; jvfr. Willes Sillejord S. 250; Reikter, diss. de gente Troll., p. 37. Som et ældgammelt Spor til denne Folketro kan nævnes Sagnet i det gamle Skrift Fundinn Noregr om den norske Kongebatter Gøes Bortførelse af en Bierg-Konge (Nolsr i Bergi), der skal have foranlediget den norske Stats Stiftelse; Schönings Norges Historie I. S. 113.

³⁸⁾ Det hele over denne Person optagne Forhør er, efter en Afskrift i det kongl. danske Selskabs Samlinger, trykt i Riises Archiv f. Hist. og Geogr. Septbr. 1837. Om en blesingsk Bondepige, som 1729 skulde være indtaget i et Bierg i tre Dage, forekommer en Beretning i Siøborgs Blesings Hist. og Bestr. S. 359.

derimod flige bierg= eller høitagne Qvindfolk stundom foregave at have tilbragt flere Aar hos de Underjordiske, ja endog avlet Vørn med dem, maa naturligtviis Bedrageri have været med i Spillet³⁹⁾.

I. 4. Pernille: ... „hvorledes blir man fremsynet?“

Roland: „Man kand blive det paa mange Maader, „især naar man kliiger mellem et Møgel=Hull paa en Kirke=Dør.“

De som troedes at kunne forudsee Begivenheder, der skulde indtræffe, saasom Dødsfald, Fremmedes Ankomst m. v., en Egenskab som Overtroen tillagde deels enkelte Individier, deels hele Familier, kaldtes fremsynede⁴⁰⁾ eller synske. At denne formeentlige Egenskab skulde kunne erhverves paa den af Pernille angivne Maade, synes ikke

³⁹⁾ Suhms Samlinger I. 2. s. S. 37 (Vornholmste Sagn); jvfr. H. Strøms Bemærkninger i hans „Tilskuer paa Landet,“ I. S. 252. 258. Under tiden have flige Sagn maaskee staaet i Forbindelse med Grindringer om Nøvere og Volds mænd i en ældre Tid, hvorom der ligeledes fra flere Steder findes Beretninger.

⁴⁰⁾ Dette Ord bruges ogsaa i egentlig Betydning om Langsynede: s. Vid. Selsk. Ordbog. Siin Egenskab kaldtes hos os at være siunsk (synsk); Stephani Anm. til Sago p. 80; hvor med det islandste fresskr o: som seer Spøgesler om Natten (af fress o: en Kat), der ogsaa skrives ofresskr (maaskee egentlig of=fresskr), er beslagtet; Gloss. til Landnamabok; W. Halvorsens isl. Ordbog. Blandt flere hidhørende Træk i islandste Sagaer kan henvises til Synet før Brianslaget i Niáls Saga, og til Sturlunga Saga I. p. 132; II. p. 32. 34. Om saadanne lynceis islandicis findes et Afsnit i Bartholini Acta medica hafn. II. p. 198—200. En adelig danst Jomfru der kunde forudsee naar Een af hendes Slægt skulde døe, omtales i Sammes Hist. anat. Cent. III. p. 115. Udskillige Steder hos de Gamle om denne Overtro er samlet i Bartholini Antiquitates p. 260 fg.; jvfr. Thieles Danm. Folkesagn II. S. 31—32; Hammerichs skandinaviske Rejseminder S. 46.

at have været nogen almindelig Forestilling⁴¹⁾; men at man kunde blive fremstynet ved at see giennem en anden Person's bøjede Arm, var en udbredt Overtro i Oldtiden, ei blot i Danmark, (som kan sluttes af Rudes Samtale med Biarke, hos Saxo, 2den Bog), men ogsaa blandt Islænderne⁴²⁾ og, er det endnu den Dag i Dag i Tydskland⁴³⁾. Den formeentlige Evne at kunne ahne tilkommende Besøg af fraværende Personer eller den Hensigt med hvilken de ville indfinde sig, kan uden Tvivl forklæres, enten af de Gamles Forestillinger om menneskelige Genier (fylgia, forynia)⁴⁴⁾, eller af physiske Grunde (Luftslyner ved Rysterne og i Biergegne), eller endelig af den levende Interesse, hvormed lidet befolkede Egnes adspredte Beboere i Tankerne dvæle ved saadanne Gienstande og Begivenheder, der kunne frembringe en Afvevling i deres eensformige Liv, ved fraværende Slægt og Venner m. v. I hver Henseende kan denne Egenfskab sammenlignes med Skotlændernes double sight⁴⁵⁾.

I. 5. Roland: „Spørsmaal: Hvorledes fand een „ride paa et Rosteskaf til Luften til Bloksbjerg? Hvorledes

41) Men vel, at man kunde kalde Fanden til sig ved at blæse ind ad Nøglehullet paa en Kirkedør; Højts Chronos, S. 115 (1683).

42) Stjörnu=Öbba draumr, bagefter Rymbegla p. 28; Drvar=Öbbs S. i Fornaldar Sögur Norðrlanda II. p. 554.

43) Grimms deutsche Mythologie 2. Ausg. II. S. 891; Thieles Damm. F. S. I. S. 328. II. S. 31.

44) J. Erics Observ. ad Ant. septentr. Spec. p. 151 sq.; F. Magnusens Eddalære IV. S. 35 fg.; Edda Sæmundi III. p. 379—81.

45) Herom forekommer meget i ældre skotske Reiser og Topographier, hvoraf igien afskilligt er samlet i Brands Obs. on popular Antiquities III. p. 79—81; jvfr. „Procops Esterr. om de nordiske Lande“; Bib. S. Hist. philos. Afhandlinger VII. S. 72; Scheible, Das Kloster, weltlich und geistlich, XII. (von F. Norf) S. 740—48.

„kan een blive til en Varulv? Hvorledes kan een seyle paa „Møllesteen, som ligger Tings Vidne for at være seet nogle „gange over Limfiorden? Hvorledes kand Findlapperne bringe „i nogle Minuter Tidender fra Ostindien? Hvorledes kand „man faae god Vind, naar man løser nogle Rnunder?“

Ved denne Seilads paa en Møllesteen, som skulde kunne bevises ved et Thingsvidne, maa Forfatteren have figtet til en eller anden dengang bekjendt Tildragelse ⁴⁶). Derimod henviser det her Forekommende om Findlappernes Trolldoms-kunster til den Skandinaviens yderste Beboere mod Nord fra ældgamle Tider tillagte magiske Virksomhed ⁴⁷). De Forestillinger, Almuen i en ældre Tid dannede sig herom, lære vi at kiende af følgende Beretning i P. Clausens Norges Beskrivelse (1632) S. 133: „De kunne og flye noget at vide, hvad der skeer paa andre Steder, langt borte, og da lægger han sig ned, og giver sin Aande fra sig, og ligger som han var død, og er fort og blaa i sit Ansigt, og saaledes ligger han en Time eller halvanden, efter som Steden er langt borte, som han skal forfare noget paa, og naar han da opvaagner igien, kan han sige, hvorledes det gaaer til, og hvad disse Personer giøre og have for Hænder paa det Sted, som han er ombeden at forfare paa. Saasom man haver sfinbarlig seet paa en Garpestue i Bergen hos Johan Delling, at en Finne, som var kom-

⁴⁶) I Peder Paars 2. B. 2 S. roses Gamle Guniid for at kunne „paa Havet seyle med den største Møllesteen“.

⁴⁷) Mærkeligt, at Beskyldning for Trolldom steds fra disse Egnes sydligere Beboere henstybes mod de nordligere; Høgstrøms svenska Lapmarker S. 198; Schönings nordiske Landes gamle Geographie S. 47. At meget af denne formeentlige Trolldom var egenlyttigt Paafund og Opdigtede af selve Lapperne, indsees let og siges udtrykkelig i en Ann. til P. Dafs's Nordlands Trompet S. 107, af Udg. A. C. Dafs.

men til Bergen med En ved Navn Jacob Smaasvend, og blev ombeden at flye dem at vide, hvad fornevnte S. Delings Herfskab udi Thydsland gjorde og bestillede, da haver han lavet sig til, og sad og ravede, ligesom han havde været druffen, og i det samme sprang han hastelig op og løb nogle Gange omkring, og faldt saa ned, og blev der liggendes for dem, ligesom han havde været død, og der han omsider opvaagnede igien, sagde han dem, hvad hans Herfskab paa den Tid bestillede og gjorde, og det blev strax antegnet i Stuens Bog, og befandtes derefter sandt at være, det som han derom sagt havde. Han kan og gjøre og opvække, hvilken Vind som han vil, og synderlig den Vind, som haver blæst den Tid han blev født, og de som købe Bør af hannem, dem antvorder han et Snøre eller Baand med tre Knuder paa, og naar han opløser den første Knude, faaer han paa sig Bør, og løser han den anden Knude, da faaer han saa stærk Vind, som han kan meest raade, men løser han den tredie Knude, da gaaer det ikke af uden Skibbrøde og Mandemiste." Denne Fremstilling af Finernes eller Rappernes hele Trolddomsvæsen slutter Forfatteren ellers med følgende Bemærkning: „Dette skriver jeg ikke gierne om de onde Folk, meget mindre dømmes jeg her noget om, uden at Satan er en tusindfold Kunstner og meget kraftig i de vantroe Menneſter“⁴⁸⁾).

Rappernes formeentlige Evne, under en overnaturlig Svøn deels at kunne bringe Budskskab fra fjerne Lande, deels at kunne angive Lægemidler for Syge, omtales af de fleste

⁴⁸⁾ P. Dafs (+ 1708), Nordlands Trompet S. 108:

„At de nogen Dmgang med Dievelen har,
Jeg derpaa har mangen Gang Kiendetegn klar
med seende Dine fornummet.“

Om den „Finlands“ Beboere tillagte Evne at kunne „skabe sig til Dyr og gjøre Vind“ spørges i P. Paars 2. B. 2. S.

ældre og nyere Forfattere⁴⁹⁾, som beskrive dette Folks Sæder og Eiendommelighed. Men allerede den skeptiske Balth. Bekker søgte at godtgjøre, at disse Kunster hidrørte ene og alene fra Bedrageri⁵⁰⁾; ligesom ogsaa Holberg selv i sine Epistler (II. Nr. 92) anfører en Anekdote om en „Finlap“ i Bergen til Beviis for det Samme. End mere udbredt var Troen paa Lappernes Magt til at kunne

⁴⁹⁾ Allerede hos Adam af Bremen i det 11te Aarhundrede forekomme saadanne Sagn om Norges yderste Beboere (trans arctoam plagam circa Oceanum); Suhms Danm. Hist. IV. S. 530. Forestillingen om denne Evne, ved ulegemlige Reiser (i hamforum) at kunne bringe Vudskaab fra fierne Lande, ligger til Grund for en Beretning om to Finner, der paa denne Maade skaffede en Nordmand i Harald Haarfagers Tid Underretning om Islands Bessaffenhed, før han selv nedsatte sig der (Watnsbølernes Historie S. 53; Landnamabok, Udg. i Islenninga Sögur I. (1843) S. 174). Videre herom s. O. Magni Hist. gent. Sept. Epitome p. 97; Schefferi Lapponia p. 139; Leems Finmarkens Lapper S. 477; Dafs's Nordlands Trompet S. 109. Et jydsk Sagn om slike Kunster af en Finlap meddeles i Thieles D. F. II. S. 110 fg.

⁵⁰⁾ Bezauberte Welt III. S. 462 fg.; her anføres af Godelmann, de magis, venesicis et lamiis (Fref. 1591. 4.), en omstændelig Fortælling om, hvorledes Lapperne i Søerne kunne hente Efterretninger fra fierne Lande, meddeelt af en Rostoffer, der en Tidlang havde opholdt sig hos Christian Friis (in regno Norvegiæ vicarius), hvormed maa være meent Christ. Friis til Vorrebye, der 1583—89 var forlehnet med Thronshiem's Lehn, men aldrig har været Statholder i Norge. I Sigv. Grubbes Dagbog over Christ. IV. norske Reise 1599 fortælles, at en Ganfinn paa Den Kilbin tilbød en Adelsmand af Følget at skaffe ham Efterretninger fra Kjøbenhavn, men at de maatte seile bort før han kunde blive færdig med sine Tilberedelser; Bring, Handlingar i swenska Historien, 3. D. S. 43. P. Goldschmidt, „Verworffener Heyen- und Zauberer-Advocat“ (Hamburg 1705), har en Fortælling om en Flensborgerfkipper, der paa lignende Maade af en Islænder fik Efterretning fra sit Hiem.

ved Trolddomskunst frembringe Vind og Storm. Allerede i det fiirtende Aarhundrede fortæller en engelsk Stribent, omtrent paa samme Maade, som Jac. Ziegler i første Fierdepart af 16de Aarh. (i dennes Schondia), D. Magnus (anf. St. p. 97) og senere Scheffer (p. 144), hvorlunde Rapperne folgte de Søfarende Snorer med Knuder paa ⁵¹⁾, ved hvis Løsning de, efter Behag, kunde frembringe stærkere eller svagere Vind ⁵²⁾. De sydligere Folk tillagde, for øvrigt, ikke blot de fierne Rapper denne Kunst, men tillige Islænderne ⁵³⁾, de Norske ⁵⁴⁾, Svenske og Danske ⁵⁵⁾; og=

⁵¹⁾ Grimms deutsche Mythologie 2. Ausg. II. S. 606. Forøvrigt forveksler den lærde Forfatter her det norske Finnmarken med det amerikanske Vinland.

⁵²⁾ Jvfr. Leems Finmarks Beskrivelse S. 454; Dafs, Nordlands Trompet, S. 109. I en italiensk Beskrivelse over Tilstanden og Søderne i den dansk-norske Stat paa Tredivaarskrigens Tid nævnes dette blandt Norges Mærkeligheder som noget aldeles Tilforladeligt; Raumers Briefe aus Paris zur Erläuterung d. Gesch. d. 16ten u. 17ten Jahrh. I. S. 77.

⁵³⁾ Dithm. Blefkenii Islandia p. 70; Forfatteren besøgte Island i anden Halvdeel af det 16de Aarhundrede.

⁵⁴⁾ N. Hemmingii admonitio de superstitionibus magicis vitandis (1575) fol. L. 4: quidam scriptor hac arte nobilitat norvagicas fæminas. En lignende Beskyldning forekommer ogsaa i en Proces mod nogle norske Hæxevinder omtrent A. 1650 f. Nye-rups Udsigt over Hæxeprocesserne i Norden (Skand. Litt. S. Sfr. XIX. S. 381).

⁵⁵⁾ J. C. Ogerii iter danicum, svecicum, polonicum (1634-35) p. 433 fortæller efter en danzigsk Borgermesters Beretning, at En, der i Everrig saaledes havde fæstet Vind (de ventis enim tempestatibusque negotiatores ibi sunt), ved uforsigtigen at løse alle tre Knuder, kom til at lide Skibbrud. Dog sigtes herved maaffee nærmest til de lappiske Beboere, om hvilke nysansførte Godelmann lib. II. p. 71, ved at omtale denne deres Handel med Vind, tilføjer: maxima enim est in septentrionalibus barbaries & idolomania. Vaade i Danmark og Slesvig haves lig-nende Sagn; Thiele's Danm. F. S. II. S. 52; Müllers=

faa paa Den Man antoges i Middeldalderen Hærene at kunne sælge Vind ved magiske Snore⁵⁶). At Troen paa et saadant Herredømme over Naturen kunde være saa udbreddt, er mindre mærkeligt, end at man overalt tænkte sig det udøvet ved samme kunstige Middele⁵⁷). Skulde maaskee en ældgammel Forestilling om Vindene, som indsluttede Dæmoner, ligge til Grund for denne Overtro? Dette turde i det ringeste være sandsynligere end B. Bekkers Formodning (Bez. Welt III. S. 407), at den skulde hidrøre fra spørgende Udblæfser af Lodserne i de nordlige, ved Klipper og Strømme farlige Hæve.

I. 5. Roland: . . . „Historien er over alt bekjendt udi „Tiissted, hvor Folk ikke løsligen troer en Ting: En Pige „saae eengang uforvarende sin Mad=Moer tage en Flaaske af „Skabet, hvorudi hun havde en Salve, hvilken hun saas- „nart ikke havde smuurt paa et Kostestæft, førend hun foer „med Kostestæftet mellem Beenene op igiennem Skorstæenen; „Pigen forundrede sig derover, tog samme Krukke ud af „Skabet, for at see hvad det var, og smuurte lidet af

---

hofs Sagen der Herzogthümer S. 222. J. P. Goldschmidts nyansførte Skrift S. 492 fortælles, at den holsten-gottorpiske Hertuginde Augusta (+ 1629) opfordrede to for Trolddom beskylbte Qvinder i Husum til at fremkalde et pludseligt Uveir paa en ellers klar Dag, hvilket ogsaa skete. Een af Ribe-Hærene bekiendte 1620, at hun kunde skabe Uveir og at hun havde opvaft en Storm, hvorved mange Fiskere forgik; D. Grønlund, Hist. Efterretning S. 154. 159. J. Hæveri ell. bl. Alarm IV. 10 beskylbes Comedianterne for at have opvaft Storm, hvorved Skibe forgik.

⁵⁶) Brand, Obs. on popular Antiquities III. p. 6 fg. af Rog. Higden Polychronicon. Allerede i det 9de Aarhundrede troede man paa kunstig Vind (aura levatitia), frembragt ved Troldmænd (tempestarii); Grimm I. S. 604. II. S. 1040; jvfr. S. Düntzer, Sage von Dr. Faust S. 207.

⁵⁷) Endnu i den nyere Tid var denne Forestilling ei ualmindelig i Frankrig; Scheible, das Kloster XII. S. 562. 570.

„Salven paa et Brygger=Kar, hvorudover hun med Brygger=
 „Karret foer ogsaa op igiennem Skorsteenen liige til Bloks=
 „biery. Der var en stor Forsamling af gamle Kierlinger,
 „som havde Vafs og Fiol for sig. Vandens selv, som de
 „der kaldede gammel Erik, saasnart han havde uddanget en
 „Polst Dands, og betalt Spillemændene, kom til Pigen
 „med en Bog, hvorudi hun skulde skrive sit Navn; Men
 „hun, i Steden for hendes Navn, skrev de Ord først, som
 „man forsøger Penne med: Den som mig føder ic., hvor=
 „udover den gammel Erik ikke kunde tage Bogen tilbage,
 „og vilde ikke danke den heele Nat, da han dog tilforn
 „aldrig var af Gulvet. Om Morgenens tilig, som var St.
 „Hansdag, rider alle Kierlingerne tilbage paa deres Koste=
 „skafte, og Pigen paa sit Brygger=Kar, indtil de kom til
 „en Væf, over hvilken Kierlingerne sprang meget behændig,
 „men Pigen studsede, og tænkte ved sig selv: det gaaer vel
 „ikke an, at gjøre saadant Spring med et Brygger=Kar.
 „Endelig sagde hun: jeg kan sagte forsøge, og stødte paa
 „Brygger=Karret, hvilket sprang ligesaa behændigt som
 „Kosteskafte, saa at Pigen maatte lee, og sagde: det var
 „et Vandens Spring af et Brygger=Kar! Men hun havde,
 „Monfrere! ikke saasnart nævnet Vandens Navn, førend
 „Karret blev staaende, Bogen blev borte, og min gode
 „Pige maatte gaae til Fods til Tiissted igien“⁵⁸).

⁵⁸) En hermed overensstemmende Fortælling om en norsk Boudes=
 piges Fart „til Blaafolbs“ paa et Bryggerkar m. m. forekommer
 blandt „Graverens Fortællinger“ i P. C. Asbjørnsens norske
 Guldbreeventyr og Folkejagn S. 180—81; jvfr. et jydsk Sagn i
 Thieles Danm. F. S. II. S. 88. At Ordsproget: „det var
 et Spring af en Veerovn“ (P. S. II. S. 39), om en Ting,
 man ikke skulde troe mulig, muligen kommer af et lignende
 Sagn, s. Resens Atlas; Dänische Bibliothek II. S. 45;
 Thieles anf. St. S. 208. Thisted er her nævnt som Lokale

Til Overtroens ældgamle Phænomener hørte de saa kalbte Hexereiser. Uden Tvivl udspringe de ældste Forestillinger herom fra forskjellige Rilder. Forfaavidt der, ikke blot i Thybskland (hvor det især gielber), Sverrig og Norge, men ogsaa i det sydlige Frankrig, Italien, Spanien, Polen og i flere Lande, paavises visse Steder, især Bierge og øde Egne, Korsveie, Kirkegaarde m. m., hvor Hexene fra ældgammel Tid antages at holde Sammenkomster⁵⁰⁾ kunde den første Spire dertil maaskee søges i Obergangsperioden fra Hedenskabet til Christendommen⁶⁰⁾, da den gamle Troes Tilhængere kun i Løndom turde dyrke deres Fædres Guder, medens de nye Christne ansaae enhver saadan Yttring af Hedenskabet for Diævelens fortsatte Virken. Men da saa mange andre af Hedenolds Forestillinger levede op igjen i Middelalderen, kunne disse maaskee bringes i Forbindelse med de gamle, ei blot nordiske Sagn om krigeriske Aander (Valkyriur, qveldridur, myrkridur), som red i Luften, om den vilde Jagt i Danmark, Aasgaardsbreian i Norge, „Wütendes Heer“ i Thybskland o. fl., der ei usandsynligen kunne forklæres af visse Naturphænomener. Fra den Tid derimod,

---

for dette Sagn med Hensyn til den da endnu i frisk Minde værende Thistebste Besættelse.

⁵⁰⁾ Afstillelige saadanne nævnes i Grimms deutsche Mythologie 2te Ausg. II. S. 1004—5; Solban, Gesch. d. Hexenproceffe S. 227—28.

⁶⁰⁾ Dobeneck, d. deutschen Mittelalters Volksglauben und Heroensagen I. S. 61. II. S. 32; Fr. Gottschalk Sagen und Volksmärchen d. Deutschen I. S. 8 fg.; jvfr. Edda Sæmundi III. p. 1076. 1095; Dansk Minerva 1815. I. S. 485 fg. Allerede i det 5te Aarh. forekomme hos Augustin Sagn om Dvinder, der hengive sig til Diævelen og med Diana og andre hedenske Gudinder fare giennem Luften; Dobeneck I. c. S. 56; jfr. Grimms deutsche Mythologie, Anhang S. XXXIII. XXXIV. XXXVI; Solban, S. 492.

da disse Hexereiser saa hyppigt forekom i Hexeprocesser, eller fra det fiortende Aarhundrede til Begyndelsen af det attende, var det dog nærmest den Overbeviisning om Dævelens Tilværelse og Virksomhed, der deektes af Høie og Lave, Selvbedrag af en forvirret og ophidsset Phantasi, hos Qvindeskønnet tilbøls hysteriske Tilfælde, der fremkaldte og vedligeholdt Troen paa dem. Om Hexereiserne herstede i de nordiske Riger og i det nordlige Tydskland følgende i det Hele samstemmende Forestillinger⁶¹⁾.

Hexemøder antoges især at finde Sted Skiærtorsdagsaften, St. Hans Nat (imellem 23de og 24de Juni), St. Valborgs Nat (imellem 30te Apr. og 1ste Mai) eller Mariæ Besøgelsesaften (1—2. Juli)⁶²⁾ og at holdes, for

61) Hovedtrækkene af den følgende Fremstilling skyldes Joh. Prætorius, *Blockes-Berges Verrichtung ob. ausführlicher geographischer Bericht von den hohen trefflich alt u. berühmten Blockes-Berge, ingleichen von der Hexenfahrt und Zauber-Sabbathe, so auf solchem Berge die Unholden aus ganz Teutschland jährlich d. 1. Mai in S. Walpurgis Nachte anstellen sollen*; Leipzig 1669. S. 201 fg.; Tharsander (S. W. Wegener), *Schauplatz ungereimter Meinungen* II. S. 452 fg.; G. Schulze, von d. Alterthum d. Hexenfahrt nach d. Brocken; Hamb. verm. Bibl. 1. Bb. 2. St.; Ersch u. Gruber *Encyclopädie* 2. Sect. VII. Th. (Hexe); Grimms *deutsche Mythologie* 2. Ausg. II. S. 2004 fg.; *Handlingar om Trulldomsväsendet i Dalarne* N. 1668—73, utg. af E. G. Kröningsfjärd, Fahlun 1821.

62) I Christ. II. geistlige Lov Cap. 78 paalagdes det Ørigheden at undersøge, om de, der mistænktes for Trulldom, pleiede at indfinde sig paa usædvanlige Steder om Morgen, Aften eller Nat, „eller og andre hellige Tider, Skiærtorsdag og S. Valborgs Nat som det siges at bruges mere paa de Tider end andre Tider om Aaret“. Baade Skiærtorsdagsaften og Paaskeaften stød man i Sverrig for at fordrive Hexene; *Westerdals Beskrifning* S. 24; jvfr. *Solban* S. 248. Skiærtorsdagsaften kaster Bonden Lær og Jernfiler paa de besaaede Agre og sætter Staal paa alle Dørre; *Junges nordsiell. Landalm.* S. 270; ligeledes i

Sverrigs Vedkommende, paa Blaaakulla, en liden Klippe=Ø af et vildt Udseende, imellem Vland og Smaaland⁶³); for

Skaane; Nicolovius, Folklifvet i Skytshärad S. 120. Torsdagen anfaaes overhoved for Herenes Dag; Bircherods Dagbøger S. 73. „Walborgs=mässa=Dagen“ troedes Herene især at være virksomme; Westerdahl S. 25; jvfr. Soldan, Gesh. d. Herenproceffe S. 242 fg.

- ⁶³) Denne beskrives i Finnees bländska och gothländska Resa S. 128, hvor Skærtorsdag nævnes som den Dag, da Heresfolket især drog derhen; hvorfor disse Møder netop paa denne Dag antoges at finde Sted, derom s. F. Magnusen Lex. mythol. i E. Sæm. III. p. 953; Annaler f. nord. Oldkyndighed 1854, S. 129—31. Stedets Farlighed for Søfolk, som af denne Aarsag ei vovede at kalde det „Blaakulla“, men benævnedes det „Jomfruen“ (Ol. Magni Epitome p. 63), har uden Tvivl allerførst frembragt Tro paa onde Aanders Dphold her, og siden Forestillinger om Heremøder. Navnets første Deel kan antages at have sin Oprindelse af Klippens mørke Udseende i Frastrand, da Blaa i de nordiske og flere beslægtede Sprog tillige betyder Sort, Sortagtig (Ihres Glossarium I. col. 202); hvormed kan sammenlignes Bierget blaa i svenske Folkeviser (Arwidsons swenska Fornfångor II. S. 302—3), Blaabierg paa den østlige Kyst af det Slesvigiske (Gleimauns danske Stats Geographi, I. S. 142) og Blaabierg, Blaavand i Jylland, fordi Sandbankerne i Frastrand see blaae ud (Steen Blichers vestlige Profil af den cimbriske Halvø S. 41). Kulla er det svenske Kulle o: Top (isl. Kollr, danske Kulb; deraf Forbierget Kullen). Ordets Forvegling med det gamle Kulla o: en Pige (s. Ihres Glossarium) har muligen foranlediget Benævnelsen „Jomfruen“. Et Blaaakulla findes baade i Bleking (Sjöhorgs Beftr. S. 312) og i Solberga=Sofu i Götteborgs=Län. Ogsaa i Slesvig, Holsten og Mecklenborg findes Høie og andre Steder med Navnet Bloksberg (Müllenhofs Sagen S. 564), maastee fordi man tillagde dem samme Bestemmelse; ligesom et Hekselvelde skal forekomme i Nedersachsen; Fisch, Mecklenburg. Jahrbücher XX. S. 194. Skulde Bloksberg (ogsaa kaldet Brocken, Brocksberg), hvis Etymologie dog er uvis (Grimms d. Mythologie II. S. 1004), ikke være beslægtet med Blaaakulla?

Norges derimod paa det høie Fjeld Trommen paa Hvaløen i Seniens og Tromsø=Fogderi, altsaa nær Finmarken⁶⁴), eller paa Lyderhorn, et af Fjeldene omkring Bergen. De danske Hexe maatte, ligesom de nordtyske, fornemmeligen vende sig til Bloksbjerg⁶⁵), men søgte stundom ogsaa til det islandste Hekla (Hekkenfeld), der nævnes her i 2. A. 2. Sc., eller til Troms i Norge⁶⁶), foruden til andre Steder i Danmark⁶⁷). Skjøndt Personer af Mandkønnet ikke egentlig vare udelukte fra disse Sammenkomster, var det dog især Qvinder, som troedes her at indfinde sig, at forføre Andre til Deel-

⁶⁴) Krafts Norges Bestr. VI. S. 521; Schönings Norges gamle Geographi S. 46; Wadstiærs Vers foran J. Friis's poet. Skrifter. I Leems Finmarken S. 460 nævnes flere Steder, hvor Troldqvinder skulle have deres Forsamlinger (Balvolde) saasom: Lyderhorn (et af de 7 Fjelde, der omgive Bergen), Vardø og Domen i Ostfinmarken, Dovrefjeld og Hekkefjeld. Lyderhorn nævnes som bekendt ved Heremøder i nyansførte Sigv. Grubbes Dagbog S. 62. Balvolde kommer af bølva (forbände); de vilde i det gamle Sprog kaldes bølva dir vellir o: Marker, indviede til diævelske Arbejder. Ogsaa fra Norge lod man Farter foregaae til „Blaakolds“; Aalborgensens norske Huldreventyr S. 180.

⁶⁵) Endnu i A. 1780 troede vor Almue paa Hererejser til Bloksbjerg; Friis I. S. 328.

⁶⁶) De Omkringsboendes overtroiske Forestillinger om Hekla s. Olafsens og Povelsens Rejse II. S. 862; Grimms Myth. II. S. 953. Sagn om Hejsefarter fra det nordlige Sylland til Troms-kirke; Thieles D. F. II. S. 102; S. Grundtvig, gamle danske Minder S. 148; H. Bierregaard, om Døvetro S. 96; Wadstiærs Vers foran J. Friis's poetiske Skrifter.

⁶⁷) Om Heremøder paa Gjørding Kirkegaard ved Ribe St. Hans Nat; Thieles D. F. II. S. 100; ogsaa Breumkilbe i Viborg Stift nævntes i en Hejseproces; Hedegaards jurid. Ann. til Loven IV. S. 160; jvfr. Christ. II. geistlige Lov Cap. 78: „ved rindendes Vand“. Titelfobberet foran P. Goldschmidts „verworffener Hezen- und Zauberer-Advocat“ forestiller et Heremøde paa Bloksbjerg.

tagelse deri og overhoved der at spille Hovedrollen. Reisen foretoges som oftest ud igiennem Skorstenen (Soldan S. 231), paa Kieppe, Kosteskaffer og Deigtruge, paa Røer, Bukke og andre Dyr, endogsaa paa Menneſter; en Hærefalve hørte altid hertil som et nødvendigt Requiſit⁶⁸). Førſte Gang bleve Novicernes Navne med deres eget Blod (hvorum Sagn allerede i Middelalderen) indſkrevne i en Bog. Hærene bragte Dævelen Tribut af Madvarer, Hør m. m. ligesom de igjen af ham modtoges tienſtagtige Vænder, meeſt i Stikkelse af Ratte, der ſkulde malke Folks Røer, ſtiæle Fødevarer m. m. Ved diſſe Sammenkomſter dreves allehaande oeconomiske Syſler; der kogtes, bryggedes, bagtes, brændtes Brændeviin (navnligen paa Blaaſulla), kiernedes Smør, maledes Korn; ogsaa gjorde man ſig tilgode med Mad, Drikke og Tobak. Forlyſtelsen beſtod iſær i Muſik og Dands, hvorved Dævelen spillede paa Fiol⁶⁹) og Hærene holdt Begfakler i Hænderne⁷⁰). Hærene foregaves tillige at have legemlig Dmgang med Dævelen, og Trold-

⁶⁸) Hærefalven kan have haft en narlotiſk Virkning, hvorfor Hærene ſelv efter Opvaagnelsen troede, at alt hvad de berettede om deres Farter m. m. virkelig havde tilbraget ſig; Møhsens Beſchr. e. Berlin. Medaillensammlung II. S. 450; jvfr. Tharſander II. S. 531. 3 P. Golſchmidts anførte Skrift S. 503 meddeles en Beretning af en anſeet Læge i Flensborg om den beſynderlige Virkning af en Hærefalve. Om dens formeentlige Beſtanddele ſ. Soldan anf. St. S. 504. En Reife til Blaaſulla efter et ſkaanſt Sagn; Nicolovius, S. 120; en Hærefart efter et ſleſvigſt Sagn; Müllenhof, S. 215. 600.

⁶⁹) Leems Finmarken S. 460. Sagnet lader Dævelen ofte viſe ſig ſom Spillemand; J. Scheible, das Kloſter, 12ter Bd. (von F. Norf) S. 239—40. Om Hærebåndſe ſ. Soldan S. 186.

⁷⁰) Dette ſkal nok forſtaaes, naar der i Forhørene i ovenanførte Handlingar om Trulldomsvæſendet i Dalarne ofte forekommer: ſuit candelabrum (hun foreſtillede en Lyſtæge).

karlene med dennes Døttre; Frugten heraf blev, hvad man kunde vente af flige Forældre: Slangar, Tubser, Muus o. s. v.

Flere karakteristiske Træk af disse Forestillinger gienfindes i den anførte Replik; her forekomme saaledes Hørsalven, Koftefastet, Bryggerkarret, Farten igiennem Skorstenen, Musikken og Dandsen, Navnets Indskrivelse af Diævelen i en Bog m. v.; Alt blandet med pubseerlige Anachronismer, saasom at Fanden betalte Spillemandene og at Pigen skrev: „den som mig føder,“ i Stedet for sit Navn. En malende Skilbring af et saadant Dptog indeholdes i 2den A. 2den Sc.:

„Dtte Kiellinger med hæslige Masqver kommer ind
„udi Procession ved et Viire = Stykke efter Tacten, og har
„lange Kofte = Skafte mellem Beenene. Rangerer sig udi en
„Kreds og synger den Viise:

„Ved St. Hans Nats Tiider

„Man til Bloksbiereg riider,

„Og til Heffenfielb Top

„Paa Kofte = Skaft flyver op.“

„(Hvorpaa Kredsen dandker lystig om, saa at de holde
„Kofte = Skafte imellem dem, og da synges tillige med
„Viirene den Viise:)

„Giv nu agt, I skal befinde,

„Vi fand Fanden løse og binde,

„(Derefter standser de, og sætter sig ned udi en Kreds, og
„gammel Gunnild sætter sig midt iblant dem, og da spilles
„et Viire = Stykke, hvorefter Gunnild vøhser sig og læser af
„den forte Bog denne Formular:)

„Gammel Erik, Herster over Bloksbiereg, Heffenfielb,
„Ehderhorn, Findmarken, Mundien, Vorigundien, Gurolien,
„Fhyrolien, Trapezund, Kolimund, Drknøer, Øyftøer.

„Sæg dig maner og beder

„Ved hellig Gertrud og St. Svever,

„At Du Dig her indfinder
 „Uden Dphold og Hinder,
 „Med Sving og med Spring,
 „3 Dyrs Skikkelse at gaae omkring,
 „Men ikke uden for denne Ring.

„(Gammel Erik kommer op af Jorden, skiult med et sort
 „Klæde, og med Horn i Panden, og dantzer tre gange om
 „Krebsen efter et Viire=Stykke.)“

Uf de her i Diævelens Titulatur forekommende Lokaliteter
 fiendes Bloksbjerg, Heffenfielb, Lyberhorn og Finmarken
 fra det Foregaaeude. Gurolien kan ikke nærmere paavises.
 De øvrige Steder ere deels, saasom Mumbien, Borigundien,
 Trapezund, laante af Romaner fra Middealderen, der paa
 den Tid vare almindelig Folkelæsning⁷¹⁾, deels, uden egentlig
 historisk Himmell, blot for Pubserligheds Skyld indskudte
 af Digteren. Med Hensyn til Gammel Erik, som en
 gammel dansk Benævnelse for Diævelen, kan bemærkes, at
 hos flere Folkeslag den onde Mand i Almuesproget opkaldes
 med et eller andet almindeligt Menneffenavn, saasom hos
 Tydskerne: Rnecht Ruprecht og Grau=Heinrich; hos
 Englænderne: Old Harry (Henrik) og Old Nick (Nicolai)⁷²⁾;
 hos de Norske: Gamle Siur (Sigurd). Saaledes kan

⁷¹⁾ „Ach! hvad har jeg ham gjort? den slemme tyrkisk Hund! Hvi
 kommer han til os, saa langt fra Trapezund?“; i den anholdte
 Fogeds Tale til sine Folk; P. Paars 2. B. 2. S.; med til-
 hørende Anmærkning. Skovgaard, Bornholms Beskrivelse
 S. 112 mener, at ved Borigundien her skal forstaaes Born-
 holm, da Dens Indbyggere tidligere vare berygtede for Hæ-
 kunster, ligesom Finner og Papper.

⁷²⁾ Thieles Danm. F. S. II. S. 83. 100. „Erik“ og „Henrik“
 ere, om just ikke et og samme Navn, saa dog i ældre Tid ofte
 forveglede; jvfr. Grimms Mythologie 2te Ausg. I. S. 472.
 482. II. S. 955; Brand, Obs. on pop. Antiquities ed. Ellis II.
 p. 520; Hallagers norske Ordbog S. 102.

derfor vor Nisse snarere komme af Navnet Niels (i Norge og Sverrig Nils, hos os ammentrukket Nis, hvoraf igjen Nisfen = Niss's Søn), og være beslægtet med det engelske Old Nick end af det tyske Nixe, som egentlig betyder en Hætrold, og tilligemed Nøcken, Necken og Nikken hos Norske, Svenske og Danske nærmest kan udledes af det islandske Hnikr⁷³⁾. Mon ikke den samme Overtro, ifølge hvilken Almuen, i dens oekonomiske Sykler, afholder sig fra at bruge visse Udtryk, og ligeledes anseer det for raadeligt at betegne vilde og skadelige Dyr, Utøi og beslige, ja endog visse Steder, med hvilke Overtroen forbinder frygtelige Begreber (f. Ex. Blaafulka), ikke med det rette Navn, men med en Omskrivning⁷⁴⁾, ogsaa kan have foranlediget den til at benævne den onde Land med et menneskeligt, mindre støvende Navn? Tillægget gammel maa sandsynligvis forklares deraf, at hiint Væsen ofte antoges at vise sig i Skikkelse af en gammel Mand (Brand II. p. 520; Grimms Myth. II. S. 941). Alle disse Ytringer af Fortidens Hæetro gienfindes i vore Hæetprocessakter fra det 16de og 17de Aarhundrede⁷⁵⁾. Af de under disse afgivne

⁷³⁾ Vid. S. Danske Ordbog: Nisse; Grimm I. S. 456. 472.

⁷⁴⁾ Saaledes kaldes Uben „Graabeen“, Børnen den „Gamle i Peltsen“, Muus „de Smaa“ m. v.; jvfr. Thieles danske Folkesagn III. S. 121; Westerbahls svenska Almogens Sinneslag 2c. S. 40; Grimms deutsche Mythologie (1835), Anh. S. CXXIII-XXIV. Lignende Overtro have endog med Hensyn til visse oekonomiske Sykler; Westerbahl S. 47.

⁷⁵⁾ De her meddelte Træk ere samlede af Dommen over Sfr. Christenze Kruckow 1621; N. danske Mag. I. S. 379 fg.; D. Grønlands Hist. Efterr. om de i Ribe for Hæteri forfulgte og brændte Mennesker, S. 70. 94—148. 153. 207—8 fl. St.; en jydsk Hæetprocess 1683; J. K. Høst, Chronos 2det H. S. 125; og en lignende 1686; Hebegaard, Jurid. Anm. til Loven IV. S. 160 fg. Om disse Hæetfarter, Hæetenes Dmgang med Diævelen,

Forklaringer kan endvidere anføres, at Hexene i enkelte Distrikter dannede sluttede Selskaber, som kaldtes „Compagni“, „Kode“, „Trolldomslaug“ m. m. Hver Hex havde til sin Tieneste en ond Mand, som kaldtes hendes „Dreng“ eller „Apostel“, og betegnedes med forskellige phantastiske Navne, saasom: Blach Skinnebeen, Schack, Svarting, Allebast, Raggi, Ravn, Dverg m. m.; stundom havde de endog Menneskenavne: saasom „Xeronimus, Andreas“ o. s. v. Ved deres Sammenkomster, der holdtes paa de ovenomtalte Tider og Steder, paa Kirkegaarde, ved Kirker og Kilder, stundom ogsaa i Huse, lærte de Yngre Trolldomskunst af de Eldre, affvore Gud og hengave sig til Dævelen, men forlhytste sig tillige med Dands, Musik, Drik m. m.; Farter til Bloksbiery omtales her sielbnere. Hexenes „Dreng“ viste sig for dem, enten i Dyrskikkelse, som Hare, Kat, Hund, eller i Menneskeskikkelse, som smukke unge Karle, der endog bleve trolovebe eller gifte med de unge Hexepiger, eller fik Løfte om dem, naar de naaede en passende Alder; hvilket igjen synes at give Vink om, hvad der undertiden kan have været Formaalet for disse Hexemøder ⁷⁶).

Roland: „I er at beklage, Monfrere! I er paa „vrange Beye. Vil I da ikke heller troe, at man kand „skabe sig til Varulve? Derpaa kan jeg give et yngere „Exempel, som en Skipper har fortaalt mig fra Trundhjem . . . han heedte Abrian Persøn, en brav Mand . . . den „samme Abrian gif engang med en liden Flint paa et Steb

---

hvad der foretoges paa Noderne, hvorledes Mennesker og Dyr bekkabigedes m. m., ere mange Noticer samlede af Scheible, das Kloster XII. S. 666—83.

⁷⁶) Ogsaa i Skotland troedes Hexene deelte i Noder (covines) og Squadroner (squads); Soldan, S. 232—33; Hexeselskaberne havde Konger og Dronninger og tillige forskellige militaire, civile og geistlige Grader eller Bestillinger.

„uden Øyen, som heeder Kalvskindet, og der u-formodentlig blev vaer en Ulv, hvorudover han spendte Hanen, og sigtede paa Ulven. Ulven, istedenfor at løbe, blev staaende og raabte: Skydt ikke Pipperfari! Saadan heedte en gammel Rierling i Øyen, som soldte Peber-Nødder.“

Overtroen forestillede sig Varulve som Menneker, der enten til visse Tider eller for bestandigt, enten med eller mod deres Villie, forvandledes til glubende Dyr især Ulve⁷⁷⁾. Ikke fuldt 100 Aar før det Holbergske Stykke blev til, anførte den franske Reiserende Ogier, som det synes ei med nogen Mistro, en ham af en svensk Adelsmand meddeelt Beretning om en Bonde i Sverrig, der i tre Aar havde været Ulv og efter den Tid atter blev Menneke⁷⁸⁾ Endnu i det attende Aarhundrede troede Gen i Holsten at have skudt paa en Varulv (Dreher, Samml. verm. Abhdl. zur Erläuterung d. deutschen Rechte u. Alterth. II. S. 587); saavel i de tre nordiske Riger som i Tydskland og andre Lande har Almuefagnet endnu meget at fortælle om dette Slags Væsener⁷⁹⁾. I Oldtiden troedes man at paa-

⁷⁷⁾ Adskilligt herom er samlet hos Tharsander II. S. 571—92 og W. Scott, letters on Demonology and Witchcraft. Lond. 1830. S. 211—12. Selv Melanchthon skal have troet paa Mennekens Forvandling til Ulve; H. Dünker, die Sage von Dr. Joh. Faust S. 55.

⁷⁸⁾ Car. Ogerii Ephemerides p. 217; Himmelsmanden (Æthno Botus, maaskee af Familien Vät eller Stenbock?) lovede endog at gjøre D. bekendt med en Mand i Stokholm, som ofte havde seet denne forvandlede Bonde.

⁷⁹⁾ Thieles Danm. F. S. II. S. 106. 279—80; Faye, Norske Sagn S. 88; Müllenhofs Sagen S. 231—33. Hvorledes den skaanske Almue forestillede sig en Varulv, og hvorledes en Saadan antoges at blive til, s. Nicolovius S. 184. I Hexerie ell. bl. Ullarm (IV. 9. 10) beskylbes en af Romebianterne for at

brage sig denne Forvandling ved at iføre sig et Ulvestind eller ved at spænde et Ulbebelte om sig⁸⁰). Senere antoges det at være et ved Trolddomskunst enten erhvervet eller paaført Dnde⁸¹). Saavel Begrebet som Navnet stiger høit op i Tiden og forekommer i forskiellige Sprog. Den ældste Spire til disse Forestillinger turde maaskee ligge i en historisk Erindring om peltsklædte Folk i Oldtiden; saaledes kan den bringes i Forbindelse med Herodots Formodning (Melpomene Cap. 105), at det scythiske Folk Neurerne vare Troldmænd, da de nogle Dage i hvert Aar forvandledes til Ulve og derefter igjen paatog sig menneskelig Skikkelse⁸²). Ogsaa kunne Varulve (A. S. Werewolf; Fr. Loup garou; lat. gerulfus; *λυκάνθρωπος*) sammenlignes med de nordiske Berserker (Harald Haarfagers „Ulfhedner“), hvilke til visse Tider, vilkaarligen eller uvilkaarligen, geraabede i et Slags Affindighedstilstand. Spørgsmaal, om ikke tillige, i det mindste fra en nyere Tid, Erindringer om Fredløse som havde søgt Tilflugt i Skove og klædt sig i Dyrehuder, enten af Nød eller for at skræmme, stundum kunne have blandet

---

have omstalt sig til Varulv og myrdet Folk om Natten paa Gaden; og i Forv. Brudgom S. 12 veed Pernille, at „man har Exempler paa Mennesker, som ere forvandlede til Varulve.“

⁸⁰) Bologna S. i Fornaldar S. S. Nordlanda I. S. 130—31. Grimms Mythologie II. S. 1048; Müllenhof S. 231—32.

⁸¹) Thiele; Faye, anf. St.; Ol. Magni epitome p. 373; Grimms deutsche Mythologie II. S. 1047—50. Saadanne Mennesker sagdes i de islandske Kilder at hafa ordit fyrir oskópum.

⁸²) Jofr. herom Junges lærde Bemærkninger i Nordf. Landalm. S. 304—7. Denne Forklaring er i det mindste simplere og naturligere end den af R. Sprengel (Beyträge zur Gesch. d. Medicin 1 B. 2 St. S. 3 fg.) med megen Værdom udførte, men altfor kunstige Hypothes, at Forestillingen om Varulve skulde hidrøre fra en i visse Lande i Oldtiden, især i Arcabien, endemiss Affindighed.

fig i hine Forestillinger og Sagn om Varulve⁸³). Kalvskindet ved Throndhjem beskrives i P. Clausens Norges Beskrivelse S. 95: „Besten for Byen ligger den viide og flette Blads, som man kalder Kalvskind; der blev slagen Erling Jarl Skaffe af Kong Sverre;“ jvfr. Sammes Norske Kongers Krønike S. 506.

I. 5. Ovidius: . . . „I Amsterdam seer man intet „Spøgelse, fordi Hollænderne ikke troer dem at være. I „Paris tør ingen give sig ud for at hexe, fordi Indbyggerne „examinerer alting nøye. Det er jo underligt, at Fanden, „som gaaer om at forføre Siæle, skulde vælge Wardehuus „til sin Residens, hvor foruden Amptmanden der kun er „een Corporal med 8 a 9 Soldater.“

Til denne Hollændernes Skepticisme figter ogsaa Proprietærens Bemærkning i Ell. Juni I. 1, „at der ere visse Folk i Holland, som svær og giver sig Fanden i Vold paa, at der er ingen Diævel til“⁸⁴). Amtmanden eller Befalingsmanden over Finmarken havde fra ældre Tid af, indtil Midten af det 18de Aarhundrede, Embeds=Bolig paa Wardøehuus. Angivelsen af Garnisonens Styrke her paa den Tid er omtrent rigtig; ved det norske Militærreglement for 1724 bestemtes nemlig, at der hvert tredie Aar af Garnisonscompagniet i Bergen skulde commanderes 10 Mand til Wardøehuus=Æstning; i en nyere Tid bestod den af 24 Mand, foruden Officerer og Underofficerer; Krafts Norges Beskrivelse VI. S. 592. Bemærkningen om Wardøehuus forekommer ogsaa i Epp. IV. Nr. 379 og Ovidius's

⁸³) Noget lignende synes i det mindste at ligge til Grund for D. Magni Karakteristik af Varulve; Epit. p. 373. Vargr (en Ulv) betyder i det nordiske Oldsprog ogsaa en Fredløs og en Røver.

⁸⁴) Diæveltroens første ivrige Modstander Balth. Bekker var en Hollænder.

hele Raisonnement gientages næsten med de samme Ord af den ene Komediant i *Hexeri* ell. bl. *Allarm* IV. 7.

I. 6. Roland: . . . „Skiemt kun ikke med Under= „jordster; man saae, hvor det gif med Anne Torben „Andersens: hun laante en Underjordst Kone et Gylben= „stykke Skjørt, hvormed samme Underjordst Kones Dotter „skulde staae Brud. Men Madame Torben Andersens var „saa u=forfigtig, at hun fordrede Skjørtet tilbage Bryllups= „Dagen; hun fik det og tilbage, men ganske overstænkter „med Tælle=Draaber, med de Ord, at dersom hun ikke havde „været saa u=forflammet at fordre Skjørtet saa hastig til= „bage, skulde for hver Tælle=Draabe have fuldt en Dia= „mant; og havde siden den Tid Anne Torben Andersens „ingen Lykke eller Velsignelse i sit Huus.“

Ikke altid betragtede Almuen disse underjordiste Væsener som hemmelige Fiender. Ofte viste de sig som velsindede Naboer, der hbede og modtogte Tienester ved at hielpe til i Huusvæsenet, ved at sørge for Kreaturerne, ved at laane og udlaae Bohave, Brudephunt m. m., ved at begiere Levnetsmidler ja endog ved at benytte menneskelige Forde= mødres Hielp, som de fielden undløde med Taknemmelighed at giengielde⁸⁵). Saaledes lader Holberg disse Væsener karakteriseres af P. Paars (1. B. 4. S.):

⁸⁵) Med Rolands Fortælling kan sammenholdes et jydsk Sagn i Thiele's D. F. II. S. 199. Om disse Overtroens Skabninger, i Danmark kaldte Nisse, i Sverrig Tomtagubbe, i Norge Tomtevette (Boende under Husene), i Tydskland Kobold, i England Brownie og Robin good Fellow, findes Sagn hos Thiele II. S. 183—84. 189. 195—97. 200—2. 205. 212. 261. 264. 269—70; Hammerich's skandinaviske Rejseminder S. 55; Grimms deutsche Sagen I. S. 51. 85; B. B. Grimm, Kinder- und Hausmärchen, 2. Aufl. I. S. 204. Noticer herom ere samlede af Thiele II. S. 261—62; Faye S. 45—47; Brand, Observations, ed. Ellis II. p. 488 fg.; endelig af Nyerup i

„Med Nisser maa man et oprigtig Venstak holde,
De ellers i et Huus kand meget ont forvolde.

Ei Nisse, Underjordsk gjør nogen Siel imod
faa længe som de seer, mod dennem Folk er god.“

I Sverrig satte man derfor i en ældre Tid Sulegrød ud „til Tomtagubbens Forplågning“ Suleaften; Westerdahls Beskrifning S. 21. Hvorledes Udlændinger opfattede Nordboernes Forestillinger om disse Væsener, fremgaaer af den Beretning, en polsk Adelsmand, der i Aarene 1658—59 var med de polske Hielpetropper i Danmark, har meddeelt i sin Autobiographi. Han fortæller, at saavel i hele Sverrig som i nogle danske Provinds(er) (Byland og Als?) lader Folket onde Væsener, „Familiengeister“, arbejde for sig. Da en polsk Gesandt reiste til Sverrig, blev hans Ribeknægt syg paa Veien og maatte blive tilbage hos en Adelsmand. Den Syge blev her Bidne til et Bryllups-optog af slige Smaa-væsener, som passerede giennem hans Værelse med Musik og Dands, tilbød ham en Bryllups-fage m. m. Naturligviis har dette Syn været en Virkning af Feberphantasien; men Forfatteren fortæller det som en afgjort Kiendsgierning og tilføier, at Tjenboerne aldeles stolede paa disse Huusaanders Beskyttelse mod Fienden?⁸⁶).

I. 6. Leander: . . . „Hvad heedte det Trolb, som
„bhgde Lunde Domkirke? var det et Trolb eller Underjordsk?“
Roland: „Det var et Trolb; men jeg erindrer nu ikke
„Navnet“ . . . Haagen: „Han heeder Find, Herre! jeg

Dagen 1822 Nr. 293; jvfr. Grimms deutsche Mythologie I. S. 468.

⁸⁶) Denkwürdigkeiten des J. C. Passel, deutsch von G. A. Stenzel, Breslau 1838. S. 75 fg. Blandt de interessante her forekommende Træk til den danske Folkarakteristik, som Prof. Schiern har meddeelt i sine lærde og indholdsrige Historiske Studier I. S. 145 fg., mangler dette.

„kiender ham meget vel“ . . . Leander: . . . „Trolb maa „have været meget skikkeligere da, end Mennesker nu; thi „nu lader man Kirker forfalde, som Trolb har ladet bygge.“

Distinctionen imellem Trolbe og Underjordiske svarer til Almuens Forestillinger; thi uagtet den første Benævnelse undertiden omfatter alle Arter af indbildte Væsener, saa henførtes dog, især i ældre Tider, Trolbenes Klasse fortrinligen til Jeters og Rifers Afkom, eller til Væsener af uhyre Størrelse og Styrke. Det gamle Sagn om Lunds Domkirkes Opførelse, hvortil her hentydes⁸⁷⁾ og som hører blandt vore ældste Folkesagn, lyder, efter Wolfs Encomion regni Daniæ S. 569—71, saaledes⁸⁸⁾:

„Der bemeldte Kirke stod i Bygning, da gif St. Laurentius ved sig at overveie og betragte, ved hvad Middel Kirken kunde blive ganske fuldfærdiget, og eftersom der fandtes meget paa hendis Bygning, hvortil ingen Forraad

⁸⁷⁾ P. Paars 2. B. 3. S. Anm.: „Find heedte og det Trolb, som bygde Lunds Domkirke.“

⁸⁸⁾ Noget afvigende forekommer dette Sagn i Rasks Møerksabslæsning, 1839, Nr. 17. Jvfr. Sommelius de templo cathedrali Lundensi p. 20; Sibborgs Samlingar til Skånes Hist. och Beskr. I. S. 99 fg.; Brunius, Lunds Domkyrka (1836) S. 88. Lignende Sagn høves om Anledningen til Opførelsen af Kirken i Kallundborg (Thieles Dann. F. S. I. S. 195—96); af Thyronðhiems Domkirke ved en Trolb, Skalle, der til Belønning af St. Olaf betingede sig Sol, Maane m. m., dersom han ikke kunde høre sit Navn nævnet (Schønings Thyronð. Domkirke S. 9); af Augvaldsnæs Kirke (Norste antiqvar. histor. Tidsskrift Urda II. S. 330); af en Kirke i det svenske Nordland (Edda Sæm. III. p. 352) samt af Edvabt Kirke og Munkbrarup Kirke i det Slesvigiske (Müllenhofs Sagen S. 299. 602). Hermed kan sammenlignes den eddiske Mythe om Bygmesteren fra Totumheim, der forpligtede sig til at bygge for Aserne en stærk Borg, imod at erholde Freya, samt Sol og Maane; Snorra Edda, Rasks Udg. p. 45; jvfr. Edda Sæmundi III. p. 351. 708.

var; der nu St. Lauritz saa gif udi sine besværlige og omhyggelige Tanker, siges en Trolde at være kommen til hannem, og erbedet sig at ville denne Kirke med en Hast fuldfærdige, med saadan Condition og Bilkaar, at St. Lauritz skulde sige hannem sit Navn og hvad han heed, hvis han ikke det kunde gøre, skulde S. Lauritz forstaffe og give hannem Sol og Maane, og dersom S. Lauritz end det ikke kunde efterkomme, da skulde og vilde den stikke S. Lauritzes Øyne ud, det og S. Lauritz samtykte og bevilget. Men see, hvad skeede der? Trolde forsømmede sig ikke, men snarlig Kirken opbygte, og der Laurentius det saae, blev han saare bedrøvet, thi hannem stod trende onde Bilkaar fore: det ene, Trolde's Navn paa at finde, var hannem umuligt og besværligt; Sol og Maane af Himmelen at kunne nebtage, det var endda umueligere; og for det tredie, da vilde S. Lauritz nødigt miste begge sine Øyne. Udi saadan stor og meget høi Bekymring gif S. Lauritz uden for Lund og spadserede, og af saadan Spadsering og vankelmødige Tanker blev han træt og mødig, og saa omsider nedlagde sig ved en Høi og at hvile, og imidlertid han saa ligger at hvile, da hørte han Trolde's Trolbunger og Børn at strige og græde, hvorudover Moderen, som var inde, talede til det ene Barn med saadanne Ord, sigendes: Lie stille Sønnen min, i Stæd kommer Find Faderen din, og skal give dig Sol og Maane at lege med, eller begge St. Lauritzes Dien. Der denne bedrøvet S. Lauritz hørte denne Samtale imellem Trolde's og hendes Børn, og udi Synderlighed hørte det Ord som var Find, Trolde's Navn, da blev han meget glad, og strax begav sig ind i Lund, med Glæde og stor Frimodighed. Og som S. Lauritz sig nu en Dag til Kirken forspøiet, dens fuldkomne Bygning som nu tilstundet, at ville see, da indstiller Trolde sig for S. Lauritz, og kræver af hannem sin Løn og Betalning for

fit Arbeid, hvortil S. Lauritz hannem skulde have svaret og sagt saaledes: Find, ingen Løn giver jeg Dig, førend Kirken er færdig, troe Du mig. Der Trollden hørte dette Ord Find, at S. Lauritz saa vidste at nævne hans Navn, da blev han derudover saa vred og grim, at han den ene Piller med begge sine Arme omfavnet, og udi saa Maade vilde den ganske Bygning kuldkaste, hvilket S. Lauritz hannem formeente af den Magt som han havde af den som var mægtigere og stærkere end Trollden, hvorefter at Trollden med sin Trolbinde og Børn blev paa Pilleren staaendes, som endnu er tilsyne."

Ordet Trolb forekommer paa anførte Sted hos Wolf, i Moths danske Ordbog og endnu i daglig Tale i Fælledsfign (en Trolb). Holberg bruger derimod Ordet i Intetfignnet (ligesaa P. Shv, Ordsprog I. S. 32) baade i nærværende Replik og i P. Paars, 2. B. 3. S. nys anf. St. samt: „af hvilket Trolb er hun i saadan Tilstand fat?“, 3. B. 1. S. „dette lede Trolb.“ Ogsaa i Asbiørnsens og Moes norske Folkeeventyr forekommer Ordet i Intetfign (Isl. tröllit).

I. 6. Roland: „Det Folk blir meget gammelt. „Hvis ikke Torden var, som slog dem ihjel, kunde de leve „over tusind Aar, men Torden gjør dem stor Skade. I „har vel hørt den Historie om det Trolb, som Torden „forfulgte saaledes, at det omsider sfiulte sig udi Bondens „Rnivskeede, hvor det endelig blev dræbt. Herudover, naar „man har en Torden=Steen i Huuset, tør aldrig Trolb „komme der ind. Gammel Gunnild St. Per Smeds har „ellers kiendt et Trolb, som var 600 Aar gammel, og var „endda rørig. Hun fandt samme Trolb siddende ved en „Høj at græde; da hun spurde ham ad, hvi han græd, „svarede han: Jeg fik paa Rumpen af min Far, fordi jeg „lod min Far=Far falde paa Gulvet.“

Den gamle Folketro om Tordens Farlighed for Trolbe og underjordiske Væsener og om de gamle Steenfilers eller faakalzte Tordenstenes Virksomhed til at holde dem borte, hidrører oprindeligen fra de samme Forestillinger, der ligge til Grund for Mytherne om Thor og hans Miølnir, om hans Kamp med Jetter m. m. Dette har igien givet Anledning baade til Ordsproget: „Var Torden ei til, lagde Trolbe Verden øde“⁸⁹⁾, og til gamle Eventyr, f. Ex. om Høibergs Gubbe eller Trolben paa Gulland, der var bange for Trommelhø, som han antog for Torden⁹⁰⁾. Efttlænderne troe endnu, at Diævelen, naar han bliver forfulgt af Torden, flygter ind under Stene, eller ind i Huse, hvis Døre og Vinduer i Tordenveir derfor holdes tillukkede; Grimms deutsche Mythologie; Anh. S. CXXIII. I Sverrig er det en Almue-Overtro, at man ikke maa have en tom Knivskebe eller „Snappfäct“ (Madpose) hos sig, at ikke Trolbene skulle krybe derind og stikne sig for Torden; Westerbahl, Swenska Almogens Sinnelag, Seber 2c. S. 49.

I. 6. Ovidius: „Skal det kaldes Galsskab at gaae „fra banet Vei, og dersom Latinerne have ret, naar de „kalde at løbe gall delirare, saa kand jeg ikke rettere see, „end at I ere begge galne; thi ingen af jer gaaer paa den „banede Vei“.

Delirare forklares i Gesners Thesaurus ved: a sulco evagari.

— Ovidius: . . . „Naar een skriver, at den og „den Dag regnede Steene ned af Himmelen, eller der blev „seet en gloende Krigshær udi Luften, og en anden paa „samme Tid, men andet Sted, skriver det samme, og „ingen skriver derimod, slutter jeg, det er sandt; thi det

⁸⁹⁾ Edda Sæmundi III. p. 923; jvfr. Eidskriftet Urda I. S. 267.

⁹⁰⁾ Nyerups alm. Moerfskabslæsning S. 243 fg.; Thiele, Danm. F. S. II. S. 245—48; P. Eyv II. S. 42.

„er eh troligt, at en tør skrive offentlig om en Historie, „som all Verden kand strax beviise at være opdigtet.“

Holberg synes altsaa at have tænkt sig den nu almindelig antagne Hypothese, at de gamle Skribenters Beretninger om himmelfaldne Stene kunne forklares om Aërolither; ligesom Fortællinger om Krigshære i Luften og deslige om Nordlys eller lignende Meteorer (jfr. ovenfor S. 152).

II. 6. Haagen: . . . „Gaar smurte jeg 4 Holstenste Tolvsfillinger i en Bonde, og fik gode smaa Penge derfor.“

Her menes de under Krigen og lige til 1725 udgivne Tolvsfillinger af ringere Gehalt, som formodentlig kaldtes „holstenste“, fordi de, for en stor Deel, prægedes i Kendsborg og især courserede i Hertugdømmerne. Ved Forordn. 15. Juli 1726 bleve de reducerede til 10 ß (ovenfor S. 109).

II. 8. Henrik: . . . „Herrens Skoemager er, min Troe, saa habil derudi, som han kunde have været fød „midt i Kloster=Stræde i Kiøbenhavn.“

I det gamle Kiøbenhavn havde Skoeboderne eller Sunderboderne Navn af Skomagere, som her dreve deres Profession (Sønges Kiøbenhavns Bestr. S. 336). Forvansknngen til Skovbogaden hidrører fra Hovedordets gamle Skrivemaade Schow (Christ. III. Reces 1540, § 18) og fra Tillæget Boder o: smaa Huse eller Boliger. At disse Haandværkere i Holbergs Tid derimod fortrinligen holdt sig til Klosterstræde, antydes ogsaa i følgende Beretning i Phænixbergs „Forkeerte Mercurius“ for Juni 1728: „Skoemagerdrengene og Kæbslagerdrengene er kommen i Fustbatallie med hinanden, hvem der skulde have Præference for Maitræet. Skoemagerdrengene beholdt Marken, men Kæbslagerdrengene tabte Slaget, og gav Skoemagerdrengene en Tønde Al til Bedste, for de maatte blive med Fred for dem, og da Freden var sluttet mellem disse stridige Partier, svingede de deres Fane igiennem Kloster=

stræde, paa Skomagerdrengenes Honeur"⁹¹⁾. Endnu længe efter denne Tid var dette en Gade for Skomagerne (Songe, anf. St.), ligesom Nørregade for Bryggerne, og Amagertorv for Vintapperne.

III. 2. Haagen: . . . „Jeg haver selv en Broder, „som blev forvandlet til en Kat, og Ratten igien blev til „den, som endnu holdes for min Broder; han fik i et Dye= „blif samme Skikkelse, som min Broder havde, men beholdt „dog stedsse sin gamle Ratte=Natur derudi, at han løber idelig „efter Muus, hvilket er hans største Lyst. Min anden „Broer saae med sine egne Dyne, hvorledes samme For= „byttelse skeede; thi ved Midnats Tiider kom en Underjordsff „ind i Ammestuen med en blaae Hue paa Hovedet, og „sagde disse Ord: Jens bliv til Kat, og Kat bliv til „Jens! Hverpaa min Broder Jens strax sprang op af „Sengen og blev til en Kat, og Ratten blev til Jens, og „lagde sig smukt ved min Broders Side. Mine Forældre „lobe vel, som de ikke vilde troe Historien, og gav min „Broer Hug, da han fortaalte det, men de har siden „fornummen af adskillige Ratte=Oualiteter, som Jens har, „at det var Sanden. Jeg har selv hørt, at, da min Faer „engang blev vreed paa ham, kaldte han ham Jens for= „rige Kat.“

Skaanske Folkesagn om Menneskers Forvandling til Dyr og derfra igien til Mennesker forekomme hos Nicolovius, Folkelifvet i Skyttsharab S. 34; norske lignende i Asbjørnsens og Moes norske Folkeeventyr (1852) S. 157. 182. 249.

IV. 2. Gunnild: „Saadanne Forbytteser, min „hierte Søn! som er skeet med Haagen og Henrich, skeer „hveranden Dag ubi mit Fødeland Findmarken, besynderlig

⁹¹⁾ Jvfr. Helts poetiske Skrifter S. 228:

J Klosterstrædet gaf, du der to Viger finder,
som staaer i Fadderstak, saa Tiden dem bortsvinder
fra deres Vrende, til hver en Sko=Dreng dem
med Hammer=Spildet maa paaminde at gaae hjem.“

„med Børn, som Underjordske Folk tage tit af Buggen, „og legge deres i Steden igien.“

De Underjordiske troedes at bortføre spæde Børn især før Daaben, og lægge deres egne Vanffabninger (isl. skiptingr; eng. changeling; tydsf: Wechselbalg) i Stedet⁹²). Det sædvanlige Forebyggelsesmiddel var ogsaa her at lægge Staal paa Barnet, enten i Form af Rniv, Sax, Kaarde eller Synaal⁹³); men var Forbhyttelsen allerede skeet, søgte man ved haard Behandling af den formeentlige Skifting eller Bytting at nøde de underjordiske Forældre til at give det borttagne Barn tilbage⁹⁴). Formodentligen har en eller anden Børneshygdом nærmest givet Anledning til disse Forestillinger, som ikke kunne tænkes frembragte ene ved Frygt eller en ophidset Phantasi⁹⁵).

⁹²) Tharjander II. S. 20 fg.; Thieles Danm. F. S. I. S. 353. II. S. 276—79; Faye, Indl. S. XXIII; Wilses Spydebergs Beskr. S. 419; W. Scott Minstrelsy II. p. 171; Brand, Observations (2e. Udg.) II. p. 46. Endnu i første Halvdeel af forrige Aarhundrede maatte en Kone ved Dom frie sig fra den Betydning at have forgiort et vansjort Barn; Hedegaards jurid. Anm. til Loven II. S. 32 fg.

⁹³) Thiele, Danske Folkesagn III. S. 79. Dette Middel omtales af Junge, nordsiell. Landalm. S. 269. „Hvad har Staal ikke til alle Liden kunnet udrette?“ tilføier den vittige Forfatter. I Norge lagdes derfor Jern i Sengen hos Barfalkonen; Wilses Spydebergs Beskrivelse S. 241. I Sverrig lukkedes Binduer og Dørre, naar Barfalkonen stulde føde; Thre, de superstitionibus hodiernis p. 23.

⁹⁴) Thiele anf. St.; W. Scott, Minstrelsy II. p. 173. 175; Grimms deutſche Mythologie, Anh. S. CXIII; Ruge forn. Tanker S. 191.

⁹⁵) Linnées välandſka och gothländſka Resa S. 107; ogsaa Ruge (S. 190) beskriver disse Byttinger som Menneſker, der ere fødte uden naturlig Forſtand, og hvis Legemer, endſkjøndt de have menneſkelig Skabning, dog har noget græſeligt hos ſig, endſkjøndt i mindre og høiere Grad.“ I det 7de St. uleder han dette Onde ene af naturlige Aarſager, uden at tage nogetſomhelſt Overnaturligt til Hielp.

Henrich og Pernille.

Foruden de 15 Lyfispil, som baade vare spillede paa den ældste danske Skueplads og tillige trykte i den første Udgave (1723—24), angav Holberg i Fortalen til denne, eller i F. Justefens Betænkning, at have fire færdige, nemlig: Den Stundesløse, Johannes (Erasmus) Montanus, Don Kanudo og Hexeri eller blind Alarm, af hvilke, paa Den Stundesløse nær, intet blev opført paa den ældste Skueplads, ligesom heller intet af dem blev trykt før i fjerde Bind af Udgaven 1731. Derimod nævnes i hans Levnet S. 152 (Første Brev, 31te Dec. 1727) fem Stykker, som dengang med Bifald vare forestillede paa Scenen, uden at være trykte, nemlig: Didrich Menschen-schreck, Henrich og Pernille, Den pantsatte Bondedreng, Den Stundesløse og Pernilles korte Frøkenstand; alle disse bleve optagne i Udgaven 1731 med Undtagelse af Don Kanudo, der først adskillige Aar senere kom for Lyfset.

Rahbek ansaae det for uafgiort, naar disse fem Lyfispil første Gang ere blevne givne paa den ældste Skueplads¹⁾,

---

¹⁾ Bidrag til d. danske Skuepl. Hist. S. 104. Dog vil nedenfor S. 415 erfares, at Den pantsatte Bondedreng første Gang er givet den 26de Juni 1726; ligesom det ogsaa vides, at Pernilles korte Frøkenstand første Gang er givet den 3die Februar 1727 og Den Stundesløse i Slutningen af 1726, maastee i November; Overskou I. S. 254.

men antog, at nærværende Stykke mueligen kunde være forfattet under Holbergs andet Ophold i Paris 1725, eller efter hans Hjemkomst (Om H. III. S. 25). At dette imidlertid ikke har været Tilfældet, kan godtgjøres af en original Comedieplacat, ifølge hvilken: „De ved Hans Kongl. Majest. særdeels Naade Privilegerede Danske Acteurs aabne i Dag Fredagen den 22. December. Deres Theatrum ved at forestille paa det danske Sprog, den fornøielige Comodie, kaldet: Hendrich og Pernille. Hvis Representation saabel af Store som Smaa paa nye er forlangt. Efter dette Stykke skal forestilles en af de fornøieligste iblandt de smaa Stykker som best kand svare til det første, og meere behagelige (!) dem der finde det første Stykke for kort, og tage dermed Acteurerne deres Affceed indtil Helligdagene ere forbi.“

I det Tidsrum, man her kan tænke paa, indfalder den 22de December kun i A. 1724 paa en Fredag; Stykket maa altsaa, ifølge Placaten, være givet i det ringeste een-gang tidligere i Løbet af samme Aar, skjøndt det desuagtet ikke, uvist af hvilken Grund, har faaet Plads i Lytspillenes første Udgave.

Henrich og Pernille er det første i Rækken af de Holbergste Lytspil, der ikke kan siges at skildre hidtil uforsøgte dramatiske Karakterer eller revse nogenfømhelst almindelig eller National-Daarlighed, men som derimod kan henføres til Intriguestykkernes Klasse. Om Ideen til det er laant, enten fra en Novelle af Cervantes, eller fra en Episode i et engelsk Lytspil af Beaumont og Fletcher, eller fra Le Grands franske Bearbejdelse af sidstnævnte Stykke²⁾; endelig, om en Catastrophe i Gryphii Horribilicribrifax

²⁾ Udv. Skrifter VI. S. 427—39; Mønstet om H. III. S. 73—75; at Ideen til Scenen imellem Arv og Pernille er laant af Les Chinois i Gherardi's Theatre italien, bemærkes S. 69.

mueligen kan indeholde Grundspiren dertil (Hesperus VIII. S. 320), maa lades uafgiort. Men paa Stykket satte Holberg selv megen Priis, fordi Tids og Steds Eenhed deri saa nogle skulde være iagttaget; i hvilken Henseende han endog erklærede dets Plan for en saadan, „hvorefter ordentlige Comedier bør indrettes“³⁾. Ogsaa synes det at have været Publicums Yndlingsstykke i Skuepladsens ælbste Tidsrum. Det gaves temmelig hyppigt, stundom endog efter Opfordring, og behubedes altid med de sædvanlige lovpriisende Tillæg. Saaleedes anmeldte Placaten til Onsdagen den 26de Juni (1726): „et ganske nyt og meget fornøveligt Stykke, hvilket mand formedelst en Acteurs uformodentlige Svaghed, sidste Gang efter Vøste ikke kunde forestille, nemlig Banquerouteren eller den pantsatte Bondebrenng. Som bestaaer af 3 fuldkomne Acter, og er aldrig seet i noget Sprog; derefter spilles den særdeles lystige Comoedie, kaldet Henrich og Pernille. Som og bestaaer af 3 fuldkomne Acter, og ikke har været spilt i langsommelig Tid⁴⁾. Imellem Acterne skal dend nye berømte Dancemester opparte

³⁾ Holbergs Fortale til Fursmans franske Overs. af Lysspillene I. (hvori ogsaa H. og P.) S. 10; Epp. I. Nr. 66. At Ubstiltigt imidlertid kan erindres mod denne Roes, har Rahbek bemærket i Holb. udv. Skr. III. S. 315; om H. III. S. 51; ligesom allerede Dram. Journal (2. Aarg. No. 3) synes at have været af samme Mening, skiondt Stykket forøvrigt der meget roses. Det haves i en fransk Bearbejdelse af Dumaniant: Henri et Perrine, Com. en un acte et en prose, imitée du Danois du Baron de Holberg. Paris, An. IX (1801) 8. Særffilt haves ogsaa en russisk Oversættelse (efter det Tydske); Petersborg 1760. 8.; og med to andre oversatte Lysspil 1764. Oversætteren Andreas Martof var en videnskabelig dannet Militair, som har oversat flere af Holbergs Skrifter. Ifølge Myerups Lexicon skal der ogsaa haves en hollandsk Oversættelse fra 1771.

⁴⁾ Denne Ddtring bestyrker det nye Anførte om Tiden, da Stykket første Gang er blevet opført.

Tilskuerne med en comique Jaloufie Dantz af 3 Personer, og til Slutning fornøye dem med en italienskf Nat, som bestaaer af Harlequins og Scharemouche, og skal Dantgemesteren selv deri danke Harlequin, hvilket altfammen skal blive meget fornøheligt" (jvfr. Overskou I. S. 230—31). Mandagen den 11te November s. A. „aabnede Acteurerne igien deres Theatrum ved at forestille tvende af deres allerbeste Stykker, efter en høy Herres Befalning, nemlig Banquerouteren eller bend' pantsatte Bonde-Dreng og Henrich og Pernille. Imellem Acterne bliver danget og siunget. Dette bliver uden ald Tvivl den sidste Gang de danske Acteurer lader sig see for gylldige Marsagers Skjld" (jvfr. Overskou I. S. 233). Begge disse Stykker gaves atter samlede til en af Skuepladsens sidste Forestillinger, Onsdagen den 29de Januar 1727, da der anmeldtes „efter endeels Begiering det fornøhelige Stykke, kaldet Banquerouteren eller den pantsatte Bonde-Dreng. Tillige med den særdeles fornøhelige Comoedie kaldet Henrich og Pernille“. Ogsaa paa den nye Skueplads har dette Stykke holdt sig stadigt⁵⁾.

I. 1. Henrich . . . „Det gaaer mig ligesom Kullebrænderen, der iførte sig i en Doctor-Riole for at lade sig hilse af Folk, og blev virkelig Doctor ved samme Narrerie.“

Her saavel som i Hexeri ell. bl. Allarm (III. 5) sigtes formodentlig til Molières „Doctoren mod sin Billie“

⁵⁾ Her er det fra 3die October 1749 til 1855 opført 105 Gange; ogsaa paa Theatret i Læderstræde var det spillet nogle Gange. Endnu i de sidste Vintre har maastee intet Holbergskt Lydspil været givet oftere.

(le Médecin malgré lui), som dog ikke vides at være givet paa den ældste Skueplads.

— — — „Skaar havde jeg nær begaaet en forbandet Forfeelse: Da jeg gav de fremmede Folk, som jeg har antaget for min Herre, Ordre at spænde for Vognen, kom jeg ikke ihu, jeg var Herre, men vilde staae bag paa „Vognen“.

Samme Træk forekommer i Don Kauudo III. 7. og som en Anekdote i en Anmærkning til P. Paars IV. 2. Sang. (Udg. 1720 S. 318).

I. 3. Magdelone: „Jeg tog de to Stykker Brocade med, gif derhen og spurdte, om Herren vilde have noget, som var af en galant Patron og dog for meget got Klæb.“

Ordet Patron, der ogsaa forekommer om Brocade i Pantf. Bondedreng II. 3, betyder et Slags Mønster eller Model, hvorefter Noget dannes; Vid. Selsk. Ordb.

I. 4. Arv: — — — „Men han har og et Par Rifler, som figer 6“.

Talemaaden hidrører fra Terningspillet, hvori Sex er høieste Dine.

— Arv: . . . „jeg veed ikke, om velbaarne Madame har hørt, at hans beste Støver Fæhrfax er død?“ Jvfr. III. 10. Teronimus: . . . „En af vore Porthunde, Solban eller Fairfax.“

Om disse to Hundenavne s. ovenfor S. 60. Det sidste forekommer ogsaa i Epistlerne I. Nr. 31.

— Arv: . . . „Han har et par Legger, som ikke er for lange Hvile.“

Denne Talemaade om noget, der ikke kan taale at glemmes længe, eller ikke lader længe vente paa sig, forekommer ogsaa i P. Paars, 3. B. 3. S., hvor Peer Ruus figer om en Ost: „at den eh for lange Hvile var“; ligesom i Pantf. Bondedreng I. 4 om Bertens Bour-

gogneviin og i Don Ranudo V. 3. i Pedros Klage: „Der har sat sig noget i min Ryg, som ikke er for den lange Svile.“

I. 6. Henrich i Portehaise. „Hal...t! blir staaende „her, O Carnallier! — — — Ach Monscher, forlad mig, „det er Porteurenes Skyld, at jeg ikke holdt et Stykke „længer fra. Man har hundrede Fortreedere med disse „Leie=Folk; thi de ere dumme som Bester.“

Portehaiser eller Bærestole vare et almindeligt Befordringsmiddel i Kiøbenhavn i et heelt Aarhundrede eller indtil over Midten af det forrige; det var nemlig efter Statsforandringen 1660, da en vis Lugas begyndte at udbrede sig, ogsaa blandt Borgerstanden, at de her kom i Brug. En Italiener, M. A. Tonti, fik (16de November 1664) kongeligt Monopol for ham „og hans Arvinger med Consorter eller deres Fuldmægtige paa, til Underfaaternes Bequemmelighed allene her i Residensstaden at indføre, anrette og paa ti Aar lade gjøre, sælge og leie eller og tilstæde at gjøre lade de Stole, som blive dragne af tvende Personer“. Den høieste Leie af en saadan Stol for en heel Dag bestemtes til 2 Slettebaler; dog forbeholdt Kongen sig heri at gjøre Forandring, naar det fandtes fornødent^o).

^o) Holbergs Danm. Historie III. S. 604—5; hvor han tilføier: „Svorledes disse Stole have været dannede, og om de have været af samme Skikkelse, som de nu brugelige Portehaiser, skal jeg ikke kunne sige; vist nok er det, at Mons. Tonti lod sig temmeligen vel betale derfor“ (hvorfor man heller ikke 42 Aar senere fandt sig foransediget til at forhøje Prisen; mærkeligt, at der ingen Taxt bestemtes for en enkelt Tour, som først kiendes fra 1726). „Mogle syntes, at denne Tillabelse var altfor almindelig, men man fandt ikke for Godt herudi at gjøre nogen Forskiel mellem fornemme og ufornemme Folk; thi naar Liederne udfordre at see igiennem Fingre med en lille Vanitet hos en Stads Subbyggere, er det sikkerst, at Tillabelsen skeer i Almin-

Smidlertid er det uvist, hvorlænge dette Privilegium har vedvaret. Portechaiserne i Holbergs Tid hidrørte nærmest fra et, under 6te Marts 1706 Kammerjunker og Riegemester J. Fr. v. d. Osten og hans Arvinger med Conferter eller deres Fuldmægtige i samme Udtryk som 42 Aar tidligere forundt Privilegium paa allene i Kiøbenhavn at indføre, anrette eller lade gjøre de Chaiser, som af to Personer blive dragne; Leien for en heel Dag blev endnu uforandret, nemlig to Slettedaler. Ved samme Leilighed fik denne v. d. Ostens Fuldmægtig Tilladelse at anlægge et Adressecontoir⁷⁾; men Portechaiserne ansaaes dog for Hovedsagen⁸⁾. Bevillingen paa at holde Portechaiser blev

---

delighed, efterdi at forbyde visse Folk særdeles Commobitet for-
aarstager kun Jaloufie, og opvækker desstørre Lyft hos dem, mod
hvilke Forbudet skeer — — —. Hvis disse Bære=Stole
havde allene været tilladt fornemme Personer, havde Alle villet
regne sig til den fornemme Klasse.“

⁷⁾ Indbrevet ifølge Egl. Bevilling d. 18de Marts 1706 i Store Færgestræde, en af de Gader, som før Ildbebranden 1795 indtog den nuværende Høibroplads; J. Vircherods Dagbog S. 485. De ovenfor meddeelte Noticer om dette dobbelte Privilegium skyldes især P. v. Westens Adressecontoirers Natur, Oprindelse og Nøtigheder (Dense 1780) S. 7. 15. 17. 21. 42 o. fl.; ogsaa i Njeste Skilberri af Rbhvn, 1816 Nr. 75, og i Fædre=Landet 1837 Nr. 182 findes gode Oplysninger herom.

⁸⁾ At det dog maa have været i nogen Tid, inden denne Entreprise kom i fuldkommen Drift, kan sluttes af følgende Annielse i Extraordinaire Relationer (4to) Sept. 1726: „Den 29de er den for nogle Aar siden her i Byen begyndte mangelige Voiture, med de bekendte Bære=Chaiser, bleven sat fuldkommen i Værk, da en sikker Entrepreneur deraf med tilstrækkelig Antal lader Byen forsyne for en meget billig Betaling, saa at man kan erholde saadan en Bære=Chaise, fra om Morgenen Kl. 8 til om Aftenen Kl. 9 for 4 R.; beholdes den længere ud paa Aftenen, koster det 1 Rdl.; for 1 Time betales 1 Rk.; for at lade sig bære et eller andensteds i Byen, enten det er langt eller

confirmeret den 10de Juli 1731, skiondt Brevet derpaa først udstedtes d. 5te Februar 1740 og udstraktes til dem af v. d. Ostens Sønner, som ikke havde Part i de ved Hofetatens Auctioner foresalvende Revenuer. Af disse v. d. Ostener blev Privilegiet den 24de Marts 1744 bortforpagtet til Garnisons=Auditeur W. E. Meyer for 130 Rdlr. aarlig, hvorved dog Adressecontoiret ikke blev omtalt. Efter Frederich d. 5tes Regieringstilrædelse erholdt v. d. Ostenerne, under 2den Dec. 1746, Bekræftelse paa Privilegiet, baade hvad Portechaisehold og Adressecontoir angik; hiint nævntes her atter som Hovedsagen⁹⁾; endnu i den 16 Maars senere udfærdigede Confirmation (d. 12te Marts 1762) paa Privilegiets Overdragelse til Andersen og Holck, der havde tilforhandlet sig det, omtales Portechaise=Monopollet, der dog ikke skulde vare længere end nogen af v. d. Ostenerne var i Live. Efter Christian den 6tes Død synes Portechaiserne efterhaanden at være gaaede af Brug, maafee fortrængte af Kareterne¹⁰⁾; naar de aldeles ere afffaffede, vides ikke¹¹⁾.

stafket, betales 12 π ; men ud til Tolbboden, Citabellet og Christianshavn naar Broen er i Stand 1 Mk.; og ere samme Chaisser alletider parat paa Kongens nye Torv, Ulfeldsplads, Vandkunsten og ved St. Nicolai Kirke i „Kongen af Sverrig“, at bekomme.“

- ⁹⁾ De synes overhoved steds at have nydt megen Begunstigelse; saaledes blev der ved Forordn. 22. Sept. 1710 ei lagt Stat paa dem som paa Kareter; ved Plak. 20. Sept. 1751 blev det ogsaa under Straf forbudt Hverkjøbene at hindre Portechaiserne eller føre dem for nær.
- ¹⁰⁾ Ifølge v. Westen S. 21 skulle de næsten være gaaede reent af Brug fra den Tid, da Jernkieden, der skulde hindre Vogne fra at nærme sig Christiansborg Slot altfor meget, var borttaget; jvfr. Badens Fred. V. Aarbog S. 2. Paa en Prospect af Christiansborg ud til Slotspladsen i Thurahs Vitruvius, Ife D. (1746) Tab. 23, sees denne Jernkiede, der har en Abning i Midten for de kongelige Vogne. Dog fører Pontoppidan

Foruden i nærværende Stykke forekomme de ogsaa i Den Vægelsindebe II. 5.; Jacob v. Thybo III. 5.; Her. ell. bl. Allarm I. 7.; Pantf. Bondedreng I. 4. og i Hon. Ambition II. 4. I sidste Stykke (hvor Arv paa sin Viis anstiller Betragtninger over dette Befordringsmiddel II. 6.), ligesom i 1ste Satire (Udg. 1746. S. 157—58), kaldes de Esker; maaskee spotviis, da Holberg selv, „medens alle i Staden indtil Haandværksfolk age og lade sig bære“, fandt „Bærestole sin Helbred utienlige og viderlige for sin Humeur“; Epistler III. Nr. 188.

— . . . Henrichs Ræleord „Sirupskrukke“ og Pernilles „Balsombhyffe“ forekomme ogsaa i Jean de Fr. I. 5; det sidste tillige i de Ushnlige II. 6.

II. 1. Veander: . . . „Her spilles jo samme Historie „med mig som med Amphitruon.“

Dette Stykke af Moliere, der hørte til Skuepladsens ældste Repertoire, nævnes paa lignende Maade i Rilde=reisen III. 4 (ovenfor S. 226).

endnu 1759 i sin Deconomiske Ballance S. 216 Anke over den store Mængde af Kareter, Portechaiser m. m. i Kjøbenhavn, ligesom tidligere i 3die D. af Menoza (1743) S. 551. Men at baade den mandlige og qvindelige Pynt og Paaflædning ogsaa kan have gjort disse Bærestole mindre bequemme end Kareter, er bemærket af Mollbeck, Hist. Tidsskrift VI. S. 522.

¹¹⁾ Endnu den 18de Januar 1752 bekiendtgjordes, at Adresscontoirets privilegerede Portechaiser kunde erholdes tilleie paa Østergade og i Løderstræde; Taxten var 8 ß her i Byen og 1 Mk. til Nye Kjøbenhavn og Amalienborg. Paa de kjøbenhavnske Prospector i 2den D. af Pontoppidans Danste Atlas (1764) forekomme blandt hyppige Kareter kun to Gange Portechaiser, ved Schimmelmanss Palais og ved Frederichs Hospital. Deres til visse Tider aftagende Brug skal endog have foranlediget, at Adresscontoiret, der var kuyttet til hiint Monopol, saa ofte standsebe, engang i 10 Aar fra 1749 til 1759; i sidstnævnte Aar blev det oprettet for fjerde og sidste Gang.

II. 2. Urb: — — — „Jeg er bange, at han fiddet „der udi en Lanter til Drene.“

Dette Spil nævnes ogsaa i Gert Westphaler (Fem Aft St. I. 2)¹²⁾; i P. Paars, 1. B. 4. S.¹³⁾; i 4de Satire (Udg. 1746, S. 197. 200); af den samtidsige Falster (Det daarlige Giftermaal B. 14), ligesom i flere ældre Digte (Nherups og Rahbeks Forelæsn. S. 106). Det var et gammelt Spil, hvis Brug endnu paa Gulland, af 5 Spillende, turde skrive sig fra den danske Tid; uden Tvivl er det i Sammenhæng hermed, at Ordet i en jysk Dialekt betyder Binding, Fordeel¹⁴⁾. Nu kendes det her neppe mere, uden maaskee i en eller anden fiern Provindsaafrog, og det forekommer heller ikke i nogen af vore ældre Spillebøger¹⁵⁾. Vid. Selsk. Ordbog beskriver Lanter (Lantring, Lanterispil) som „et Slags Kortspil, der kan spilles af tre til sex Personer, saaledes at der gives fem Kort til Hver“; og under Ordet Bødel

¹²⁾ „Forkiering eller Lanter“; disse vare dog to forskellige Spil; det første (tydsk „Verkehren“, fransk Verquier) spillede med Briller paa et Bræt og beskrives i Molbechs Udg. af Holb. Comedier I. S. 349.

¹³⁾ Da tre Personer overalt nævnes som det mindste Antal i dette Spil, er det altsaa en hos Holberg ei usædvanlig Glemsomhed, naar han lader Fogden paa Unholt ene spille Lanter med sin Datter.

¹⁴⁾ Molbechs Dialect-Lexicon S. 314, hvor tillige henvises til et gammelt Kortspil, Lant kaldet, i Nordengland. 3 S. Grundtvigs Gamle danske Minder i Fjeldmunde, nye Samling S. 309, meddeles et Eventyr fra Vestjylland om Lanterispil, hvori Anægten nævnes som høieste Stik.

¹⁵⁾ Conf. Naad Madvig mindes dette Spil fra hans Fødeby Svanike; det spillede der af 4 Personer.

nævnes som en Betydning af dette Ord, den Spiller i Lanterispil, for hvilken Bødeltegnet staaer skrevet paa Bordet; Bødelspil, Lanterispil, hvori man bødler; Bødeltegn, et Mærke, som i Lanter sættes med Kride paa Spillebordet, til et Tegn, at Ingen af Spillerne maa passe, førend Omgangen er ude; men om Anledningen til alle disse Benævnelser bemærkes intet. Moths utrykte Ordbog indeholder følgende Forklaring af dette Spils Regler og Besskaffenhed: „Lantring er et Spil i Kort, som kan leges af 3, 4, 5 eller 6 Personer. Der gives fem Kort til Enhver, og siden vælges det følgende Kort op; der sættes fem Kort op af den som giver, og den der leger faaer een for hvert Spil han faaer; faaer han ingen Spil, bliver han Beet, og maa sætte saameget som der staaer. Ellers leges det og saaledes, at naar Velten er opslagen (som falder den til, der haver givet Kortet), maa den som sidder for Haanden, kaste af sine Kort saa mange han vil, og tage andre af Stammen indtil fem, saa den, som er næst ham, ligesaa, saa den Følgende, indtil der er ingen flere Kort at tage. Hvem der har fem af en Farve har Lanter og vinder; er der to Lanter, saa vinder den som sidder for Haanden; men den Lanter som er af Velten eller Trumf er bedst.“ „Alt bødle“, hedder det her, „er et Ord i Kortleg, som bemærker at sætte en Beet runden om, og være forpligtet til at tage, og begynder slikt fra den der giver Kortet, til det er gaaet runden om, og kommer til ham igien. Bruges i Lanterleg.“ Om Betydningen af et enkelt Kort i dette Spil bemærker Holberg (Epp. II. Nr. 17). „Pamphilius er et Raart af stor Importance ubi Lanter; men dens Ghyldighed grunder sig allene paa en Convention imellem Spillere; thi, saasuart de blive eenige om at sætte Priis paa et andet Kort, stikker Pamphilius

hverken Es eller Frue mere". Dette Spil forekommer ogsaa i Ordsproget: „I Giftermaalsfager gaaer det undertiden som i Lanterispil, hvor Knægten stikker Damen bedre end Esset" (Fris og Hebe 1796 IV. S. 219); det er vel Knægten, der kaldes Pampilius¹⁶⁾.

III. 11. Magdelone. — — — „Notarius, som skrev Egteskabs Contracten, er endnu her i Huuset."

Da saadanne ved Notarier opsatte Egteskabscontracter, der ogsaa forekomme i Pernilles korte Frøkenstand, Den Stundesløse og Don Ranudo, egentlig ere fremmede for vor Retsspraxis, maae de formodentligen være laante fra de franske Lykkespil.

¹⁶⁾ Schandrup's poetiske Skrifter Nr. 6 (et Bryllupsvers):

Hun . . . vilde lege Lanter.
 Hun stængte rodt og tog igjen
 et Par ud af de Sorte,
 men tabte, thi den bedste Ven
 Pampilius var borte".

Mon dette ikke er Oprindelsen til Talemaaden „en Lykkes Pampilius"?

Diderich Menschen=Stræk.

I sit Levnet (S. 152) nævner Holberg dette Stykke (Machinationes Henrici i Originalen, „Henrich's Intriguer“ i den gamle Oversættelse) blandt dem af hans Hystspil, der vare opførte med Bisald, men endnu ikke trykte. Naar det første Gang er givet, vides ikke bestemt; men man kan ledes til en Slutning derom ved en Placat, i hvilken: „De ved H. Kgl. Maj. særdeeles Naade privilegerede danske Acteurs aabne igien Mandagen den 6. May deres Theatrum ved at forestille et nyt og meget fornøveligt Stykke, kaldet Le Grondeur eller Knurreren. Som er oversat af det Franske, og aldrig tilforn er seet eller spillet i vort danske Sprog¹⁾),

---

¹⁾ Dette Stykke af Palaprat er dengang neppe blevet trykt paa Dansk. Af Suhms literære Dagbog (Saml. Skrifter XVI. S. 235. 237—39) erfares, at han efter Holbergs Begiering oversatte dette Stykke fra d. 20de til 26de November 1748, at det blev spillet d. 23de og 24de Juli 1749 og flere Gange i dette og følgende Aar; ogsaa skrev han en Fortale til Stykket. Det er altsaa neppe rigtigt, naar Schwarz (Lommebog for Skuespilvndere 1786 S. 282) tillægger Lobbe en utrykt Oversættelse deraf (den knurborne Doctor), som ifølge Dverfkous Fortegnelse S. 49 første Gang blev spillet d. 28de (23de) Juli 1749. Paa et andet Sted omtaler Suhm denne sin Oversættelse med Tilføiende, at Stykket „ei er superfiin, men besidder en temmelig vis comica“. Ogsaa Molières les precieuses ridicules (de pene Somsruer) oversatte Suhm efter Holbergs Begiering fra 24de til 30te Nov. 1749; det blev spillet næste Aar, ifølge Dverfkous Fortegnelse S. 66, efter Suhms Oversættelse.

og er mand vist forfikkret, at samme hos Tilskuerne skal finde Approbation. Desforuden bliver endnu et andet præfenteret nemlig Diderich Menschenschræk eller Hr. von Donnerburg." Den 6te Mai indfaldt i A. 1726 paa en Mandag; og da Stykket her ikke udtryffeligen nævnes som et nyt Stykke, maa det formodes een eller flere Gange tidligere at være forestillet, og er maaskee allerførst kommen paa Scenen enten i Begyndelsen af 1726 eller allerede i Slutningen af 1725. Tillægget „Hr. von Donnerburg“, der ikke findes i nogen af de trykte Udgaver, er maaskee blot en „Madning paa Krogen“, som man fandt fornødent undertiden at anbringe paa Placaterne²⁾.

Holberg nævnte Plauti Pseudolus som Rilden til dette Stykke (Epp. III. Nr. 195); Dramatiske Journal (1771 Nr. 13, 1772 Nr. 7) fandt, at en Deel af Intriguen ogsaa havde noget tilfældeds med samme Digters Curculio og tillagde Stykket overhoved megen Roes³⁾. Han selv kaldte det „et af sine behageligste Stykker“ (Epp. III. anf. St.) og anfører det Træk, at „en Officer, omfavnende en maskeret Person, som han mener at være en Slavinde, omfavner sin egen Frue, som han haver fertalt“, som et „stort Denouement“ (IV. Nr. 374). Om Opførelsen af Maskebaden og dette Stykke d. 16de August 1747 for Frederich V. i Holtegaards Hauge s. ovenfor S. 339. Smidlertid synes dette Stykke dog ikke at have været blandt

²⁾ Undertiden maaskee ogsaa for nærmere at betegne Indholdet; f. Ex. Banqueroutteren eller den pants. Bondebærg, ovenfor S. 307—8. Forøvrigt har H. i Stykket selv glemt dets Titel, naar han i 7de Sc. lader Fruen kalde sin Mand „Hans Frans von Menschenskræk“.

³⁾ Holb. ndv. Skr. III. S. 364; VI. S. 440—71; Rahbek om H. III. S. 79.

de Holbergſke, ſom i Skuepladsens første 20 Aar gjorde meest Lykke⁴).

Sc. 1. Leander: „Det er en Venetiansk Jomfrue, „hvis Forældre har boet i Dalmatien. Hun er bleven „fangen bortført i den sidste Tyrkiske Krig, og solgt til „denne Bøde af Tyrkiske Kjøbmænd“. Sc. 8. Teroni= „mus: . . . „I maa dog takke Gud, at I beholdt jere „store Ejendomme ubi Dalmatien, som I solgte med For= „deel, saa at I fandt leve med Reputation i Venedig.“ Sc. 18. Officeer: . . . „Jeg har haft den Ære at være „i hendes Huus, da vi camperede ved Ragusa.“ Elvire: . . . „Jeg har haft stor Ulykke siden, mit Huus blev ud= „plyndret af Tyrkerne, og mit Folk bortført i Slaverie.“

Den Omstændighed, at Stykkets Handling foregaaer i Venedig og at Tyrkekrigen her omtales, kan mueligen være en Erindring fra Holbergs egne Familietraditioner, da hans Fader, „een af de Tidens store Avanturiers, havde i sin Ungdom været i venetiansk og maltesisk Tjeneste, og siden gaaet af Curiositet hele Italien igiennem“⁵). Smid= lertid har Holberg, ifølge det af ham selv i Just Justesens Betænkning opstillede Princip, ladet baade Personnavnene og Karaktererne være danske; begge Dele ere ikke mere italienske end de ere spanske i Don Ranudo.

⁴) Måske om S. III. S. 80. Paa det Egl. Theater er det fra 1750 til 1847 opført 77 Gange. Paa Svensk er det særskilt ud= kommet under Titel: Gasenskräck eller Storskriftaren. Comedie i en Akt. Norföping 1756. 8. Det første Navn er maaskee laant fra Henrich og Pernille, hvor Arv kalder sig saaledes (I. 4). I ældre Tid er Stykket hyppigt spillet paa det Stockholmske Theater, men efter en senere og bedre Oversættelse.

⁵) Danm. Hist. III. 416; Epp. II. Nr. 128; jvfr. B. Moes Tidsskrift f. d. norske Personalhistorie. Ny Række I. 5. S. 66—67. Holbergs Rejselyst kan da tildeels have været en Arv efter Faderen.

Ved den tyrkiske Krig maa her nærmest tænkes paa Krigen 1714 til 1718 imellem Venedig og Porten, der endtes ved Freden i Passarowitz og i hvilken Tyrkerne 1717 gjorde Indfald i Dalmatien^o).

Henrich. — — — „Om jeg havde som Bjørnen 12 Mænds Forstand, saa kommer jeg ingen Vey med saa, dan Karl.“

I P. Paars 2. B. 1. S. hedder det om Søvn-gængere: „De ti Mænds Sthyrke har, som Bjørnen, tolv Mænds Vid“; og i Anm. anføres som Hiemmel et blandt de norste Bønder almindeligt Sagn, der ogsaa forekommer blandt Dalekarlene (Hammerich, Skandinaviske Rejsesmindes S. 145) og blandt Lapperne (Fleischers Naturhistorie IX. 1. S. 766). En sandsynligere Variant af Sagnet lader Bjørnen have een Mands Vid og tolv Mands Sthyrke; L. Lloyd, Sagnet=Nöjen i Sverige och Norrige, 1827—28, S. 31.

---

^o) Om denne Krig havest følgende samtidsige Skrift: „Kort og sandfærdig Historie om den sidste venetianske og tyrkiske Krig, tilligemed en udførlig Beskrivelse over Morea og de fornemste Der i Grækenland og i Archipelago sammenskrevet af Lyder Montaine de Fasting“. Kbhvn. 1720. 8. Forfatteren, Holbergs Byskebarn havde selv været i venetiansk Tjeneste. I Dedicationen til Frederich IV. omtales „den særdeles Bevaagenhed og Affection, som Kongen har vilst sig at bære for den venetianske Republique, hvilken han ved sin Reise udi Stalien, frem for andre, har fundet værdig at betragte;“ og den høieste Æstime og udsøbelige Shukommelse, som Kongen hos samme Republique har efterladt sig.“

Hexerie eller blind Alarm.

Forestilling om overnaturlige Væseners Indvirkning paa den sublunariske Verden hørte til Oldtidens Naturreligion. Ved den Christne Læres Udbredelse betragtedes derfor denne Tro som Dyrkelse af det onde Princip og enhver ikke-christelig Cultus som Trolddom. Men da særegne religiøse Anskuelser efterhaanden adskilte selv den Christne Læres Bekendere, bleve endog alle friere Religionsmeninger af den herskende Kirke stemplede med samme Bencævnelse og saaledes Gienstand for Forfølgelse. Det var nærmest fra det 12te Aarhundrede, at Trolddom ansaaes for Rætteriets practiske Side, og Forfølgelse af Rættere og Troldmænd begyndte at gaae jævnsides, især i det sydlige Frankrige, hvor saracenisf Døvertro tidligt udbredte sig fra Spanien. For Trolddom beskylldes derfor tillige Waldenser ¹⁾ og Kollar-der, Tempelherrer og Stebinger, Wicklefiter og Husfiter. Egentlige Hexeprocesser, skjøndt tidligere ikke ukjendte, udgik dog fornemmeligen fra den kirkelige Inquisition, der i det 14de Aarh. ved Dominicancrordenen erholdt sin faste Udbannelse. Da Inquisitorernes vilkaarlige og egennyttige Fremfærd fremkaldte Folkets Uvillie og bragte dem i Strid med den verdslige Øvrighed, tillagde de Trolddom en hæretisf Karakter, og den Popularitet, deres første Virksom-

---

¹⁾ I det 15de Aarh. kaldtes i Frankrig Hexemusder Vauderie og Hexeri Vaudoisie.

hed havde berøvet dem, gienvandttes ved denne²⁾. Men Læren om Trolddoms og Hærefies Identitet erholdt sin kirkelige Sanction først i A. 1484 ved en Bulle af Pave Innocenz VIII., der nærmest vedkom Tydskland, men snart paafulgtes af lignende for andre Lande. Allerede tidligere havde baade en fransk og en tydsk Inqvisitor udviklet Hærevæsenets Theori og leveret systematiske Veiledninger for Rætter- og Hævedommere; men disse bleve overflødige, da to tydske Inqvisitorer, Henr. Institoris og Jac. Sprenger, udgave det berhyggede Værk, *Malleus maleficarum* (allerførst trykt i Cöln 1489, siden oftere), hvori de af Bibelen, af Kirkefædre, af klassiske Skribenter og af den canoniske og borgerlige Ret, samt af egne Erfaringer godtgjorde Hæxeriets Realitet i dets fulde Omfang og bragte Hæxeprocessen i System. Bogen blev en gieldende Norm for Retsfager af denne Art og fremkaldte efterhaanden flere lignende.

²⁾ Hærevæsenet og Hæxeforsølgelser ere fra den theoretiske, historiske og juridiske Side behandlede i en meget vidtløftig Literatur. Af denne fortæner især at nævnes: Möhsen, *Beschreibung einer Berliner-Medailien-Sammlung nebst einer Gesch. der Wissenschaften in Mark Brandenburg II.* S. 435 fg.; Horst, *Dæmonomagic 1—41*; Sammes *Zauberbibliothek*; Ersch und Gruber, *Encyclopädie*, 2te Section 7ter Th. (Hexe af C. Sommer); Scherr, *Gesch. d. deutschen Cultur und Literatur* (Pp. 1832) S. 364 fg.; Sprengel, *Gesch. d. Arzneykunde 2. Aufl. III.* S. 273 fg.; Wächter, *Beiträge z. deutschen Gesch. besonders z. Gesch. d. deutschen Strafrechts* (Tübing 1845) S. 81—110: om Hæxeprocesser i Tydskland fra 15de til 18de Aarh.; S. 280—89: Hæxeprocessernes Literatur. Det fortrinligste Værk af denne Literatur er dog „*Geschichte d. Hexenproceffe, aus den Quellen dargestellt von W. G. Solidan, Stutg. und Tübingen 1843.*“ Ogsaa i vor egen Literatur haves et ikke uinteressant Skrift om denne Gienstand: *Hexen i Endor. En historisk Tractat af S. H. Nykiøbing paa Falster 1837*; Forfatteren var den 1847 afdøde Præst til Nastrup paa Falster, Prof. S. H. Smidtz.

Det var langt fra at de verdenshistoriske Revolutioner i det femtende og sextende Aarhundrede, fra Bogtrykkerkunstens Opfindelse til Reformationen, i denne Henseende udøvede nogen velgjørende Indflydelse. Enkelte Stemmer der havede sig mod Tidens Forblindelse, bl. a. Erasmus af Rotterdam, vare som en Nøst i Orken; selv Luther og Melancthon troede sig jo overbeviste om Dævelens Tilværelse og Virksomhed; i den protestantiske Theologie som i den catholske hørte Dogmerne herom til den christne Læres Hovedsandheder. Da Protestantismen forkastede hemmeligt Skriftemaal, og Balsarter, der stundom havde dannet en Afledning for ængstede Samvittigheder, ei længer fandt Sted, hengav Phantasien sig uhindret til Troen paa onde Aanders Indvirkning. Overhoved var Tidsrummet fra Reformationens Begyndelse til Midten af det syttende Aarhundrede det, hvori denne aandelige Epidemi viste sig i sin rædsomste Skikkelse. Catholiker og Protestanter betragtedes gjensidigen som Rætttere og forfulgte hinanden som Troldmænd. Derfor udbredte Hexerforfølgelse sig til ethvert europæisk Land, uden Hensyn til Velggenhed, Klima eller politisk Forfatning. Fremgangsmaaden var overalt omtrent den samme, fordi det samme System fulgtes overalt³⁾; men Iveren eller Fanatismen var ikke i alle Lande eller til alle Tider lige stærk. At Hexeprocesser mod det fiortende Aarhundredes Slutning i Frankrig gik over til de verdslige Domstole, bidrog maaskee til, at de her i det næste Aarhundrede begyndte at aftage. I Spanien vare de mindre hyppige, maaskee fordi Inquisitionen gjorde dem overflødige. I Venedig holdt Regjeringen dem inden snævre Grændser; i det øvrige Italien forefaldt

³⁾ En udførlig Fremstilling af alt hvad der antoges at høre til dette Slags Forbrydelser, efter en spansk Hexeprocess 1610, findes hos Soldan S. 223 fg.

mange i det sextende Aarhundrede. I England hidrog den kirkelige Partikamp og Borgerkrigen ogsaa til at befordre Hexeforsølgelser; men i intet Land dreves de dog saa hyfemmatist og paa en saa oprørende Maade som i Tydskland, hvor de begunstigebedes af den politiske Adskillelse, af de mange kirkelige Sectar og af den demoraliserende Tredivaarsskrig⁴). Regentens Personlighed havde ofte en fordærvelig, fielden nogen velgiørende Virkning. Som Konge af Skotland forfattebe Jacob I. selv en Dæmonologie (1597); i hans første Regieringsaar i England udgav han et Statut mod Hexevæsenet og var blandt alle kronede Hoveder uden Tvivl den ivrigste Hexeforsølger. Selv under Henrich IV. bragtes mange i Frankrig paa Baalet for Trolddom. Beskyldninger af denne Art kunde ramme Enhver, uden Hensyn til Røn og Stand, Oldinge og Børn, den Fattige som den Rige. Qvindesigmet var især udsat derfor⁵); dog gif Mandsigmet heller ikke fri, hverken Lægfolk eller Geistlige, Læger eller Naturkyndige, Piterate eller Gøglere, Adelsmænd eller Dvrighedspersoner. Misvært, Sygdom hos Menneffer eller Creatureur og enhverformhelst Ulykke tilskreves Trolddoms-

4) I 16 Aar af det 16de Aarh. sibste Halvdeel bleve 800 Menneffer i Lothringen dømt fra Livet for Trolddom. I Bispedømmet Würzburg brændtes 900 af forskiellig Alder, Røn og Stand 1623—31; i det Trierste indgif end ikke Geistlige; Landet blev næsten øde. En Bisp i Bamberg lod 1622—23 brænde 600. En Hexedommer i det Fuldaske roste sig af at have bragt over 700 Personer paa Baalet. I de catholske Lande, baade i Frankrig og Tydskland, indvirkebe overhoved Reactionen imod Protestantismen; i hvilken Henseende Jesuiterne især viste sig virksomme. I det Brunsvigste stode paa mange Steder Brandpælene saa tæt som en Skov; mange Dage bleve 10 til 12 Menneffer brændte.

5) Dette antybedes ogsaa ved Titelen af nysansorte Malleus maleficarum; jvfr. Nyerup, Hexeprocesser i Norden; Skand. Litt. S. Sfr. XIX. S. 345.

kunst, og Mistanken mod den Enkelte opstod af aldeles møbsatte Narfager; Skønhed og Hæslighed, Forstand og Dumhed, Sundhed og Svagelighed, Rigdom og Armod, alt naar det fandt Sted i en ualmindelig Grad. Slægtfæb med en Beskyldt eller Mistænkt var altid farligt; men ogsaa andre Motiver viste sig her virksomme: Had og Hævn, Misundelse og Bøllyst; endelig Bindeslyge, da de Dømtes Formue tilfaldt Grundherren, Angiveren, Dommeren, ja endog Bøddelen. En ophibset Phantasi og physiske Disposition bragte Mange til frivilligen at bekiende sig skyldige uden at være det; Torturen aftvang endnu Flere en saadan Bekiendelse. Ved den mangelfulde Retsspleie og ved det lave Standpunkt, Rægevidenskaben paa den Tid indtog, maatte Frikiendelse naturlignvis blive en Sielendhed⁶⁾.

Men allerede i det sextende Aarhundrede, medens Hexerforfølgelsen rasede i sin fulde Styrke, optraadte enkelte Videnskabsmænd, som, uagtet de deelte Samtidens Tro paa Diævelens Virksomhed og selv paa Magiens Realitet, dog vovede at bestride Menneffers Forbindelse med onde Aander, at vise Hexetroen som grundet paa Bildfarelse og at godtgjøre det Fornuftsstridige og Uretfærdige ved Hexeprocesserne. Mærkeligt, at Flere af disse vare Catholiker; saaledes Brabanteren Joh. Wierus († 1588), Livlæge hos en Hertug af Cleve, den Første der med Diærvhed angreb dette Onde i et Skrift (1563), der udkom i flere Dplag og virkede, skjøndt kun for en kort Tid, velgjørende selv i Frankrig; Hollænderen Cornelius Boos, der forfulgt af Protestanterne var flygtet til Tydskland, hvor hans i samme Retning forfattede Skrift ikke maatte trykkes, medens han selv endog blev fængslet og nødt til Gientalbelse; endelig Englænderen Reginald Scott († 1599), hvis Skrift

⁶⁾ Holbergs Epistler IV. Nr. 379 indeholder Bemærkninger herom.

blev brændt⁷⁾. Alle disse Angreb fremkaldte Giendrivelser fra Modpartens Side. I det følgende Aarhundrede udgav en tydsk Jesuit Frid. Spee et anonymt Skrift: *Cautio criminalis* (1631), hvortil han først længe efter sin Død (1635) blev bekendt som Forfatter, og hvori han bestred, ikke saa meget Hexeprocessens Princip, thi han indrømmede Hexeriets Existentis og Nødvendigheden af Forholdsregler derimod, som dens Praxis, og med Frimodighed og skarp Kritik godtgjorde dens Mangel af al retlig Grund⁸⁾. Hers enkeltf samtibige Fyrster mødte hans Bestræbelser vel Opmærksomhed, men de bekæmpedes af Theologer, saavel catholiske som protestantiske og endnu mere af Jurister, blandt hvilke den strænge Criminalist Bened. Carpzow ogsaa i Hexeprocessen gialdt for en Auctoritet af første Rang.

Endelig begyndte Sandhedens Lys at trænge igiennem i den anden Halvdeel af Aarhundredet. At Hexeforsølgelser efterhaanden bleve sielbnere og mindre blodige⁹⁾ og meest

⁷⁾ Solban S. 335—56 karakteriserer disse og flere Skrifter mod og for Hexeforsølgelsen. Reg. Scotts sielbne Skrift: *Discovery of Witchcraft* (1584), som han S. 347 beklager ikke at have kunnet benytte, haves i det store kongelige Bibliothek, baade i Originaludgaven og i Udg. 1651 og 1665.

⁸⁾ En anden samtibig tydsk Jesuit, Adam Thanner († 1632) skal have udtalt sig paa samme Maade om denne Gienstand; Solban S. 412.

⁹⁾ Tre Hexeprocesser allerede i det 17de Aarh. Begyndelse ophørte i Holland, da maa dette ansees som en særegen Undtagelse; Kampens Gesch. der Niederlande I. S. 607. 1682 skal den sidste Dødsdom for Hexeri være fældet i England og 1722 i Skotland; W. Scott, *Letters on Demonology* S. 270. 338. 1713 kiendte det juridiske Facultet i Tübingen en gammel Kone skyldig i Trolddom; hun blev brændt; Solban S. 454. 1728 bleve i Szegedin i Ungarn 23 Menneffer brændte for Hexeri; Haubers bibl. magica 36 St. S. 804; i Aarh. 4de Decennium blev en Taffenspiller i Polen hængt som Troldmand; Rundmann, *rariora naturæ & artis* 1737 p. 765.

indskrænkedes til Lande hvor Oplysning og Civilisation fildigere naaede hen, maa nærmest tilskrives Naturvidenskabens, Lægekunstens og Philosophiens Fremskridt. Til samme Formaal begyndte ogsaa enkelte Videnskabsmænd at virke ved Skrifter, især i Tydskland den fortiente Refor- mator Christ. Thomasius (f. 1655, d. 1728) strax ved Aarhundredets Begyndelse¹⁰⁾. Han mødte vel Modstand baade af Jurister og Theologer; men ogsaa i andre Lande udkom nu Skrifter med lignende Tendents, og forskjellige Re- gieringer fulgte efterhaanden den fremskridende Tidsaand. Saaledes bleve alle Retsfager for Hexeri 1721 forbudte i Preussien, 1736 i England og Skotland og 1753 i Maria Theresias Stater; i Sverrig blev Dødsstraf for Trolddom først 1779 affkaffet ved Lovbud, men havde allerede i lang Tid ikke fundet Sted. Den sidste Hexeproces efter gammel Prazis var den, hvorefter en Subpriorinde i et Kloster ved Würzburg, som bestyldtes for Trolddom, Deeltagelse i Hexemøder, Nonnernes Forgiørelse m. m., 1749 blev hals=

¹⁰⁾ Hans Theses de crimine magiaæ udkom i Halle 1701; 1712 ud- gav han en Disp. de origine & progressu processus inquisitorii contra sagas; begge udkom tillige paa Tydsk. Ogsaa oversatte han eller til Trykken befordrede flere Skrifter om denne Gien- stand, hvorover Fortegnelse findes i Horsts Dæmonomagiæ I. S. 239—40. Hans Fortienester i denne Retning karakteriseres af Solhan S. 443 fg. Blandt dem der optraadte mod Th., var ogsaa en slesvigsk Forfatter, P. Goldschmidt, i hans „Verworffener Hexen- und Zauberer=Advocat d. i. Wolgegründete Vernichtung des thörichten Vorhabens Hr. Christ. Thomasius und aller derer, welche durch ihre superkluge Phantasie=Grillen dem teuflischen Hexen=Geschmeiß das Wort reden wollen; Hamb. 1705. I Fortalen omtales dog Th. som „ein Mann von großen Esprit und hat sonderliche Naturgaben von Gott empfangen, aber er wendet dieselbe nicht an die Ehre Gottes und seines h. Wortes zu befördern.“

hugget og brændt¹¹⁾). Endnu 1793 blev en formeentlig Hex brændt i det Posenste, før Regieringen kunde forhindre det. De Hexeforsølgelser som i anden Halvdeel af Aarhundredet, ja endnu ind i nærværende, fandt Sted i Spanien, England, Frankrig, Schweiz og Sverrig, maae ansees for de sidste Eftervirkninger af en ældre Tids stræffelige Aandsforvirring (Soldan S. 473 fg.).

Efter Foransførte indsees letteligen, at ogsaa i de nordiske Lande, hvor Tro paa Magiens Virksomhed i Oldtiden spillede en saa indgribende Rolle, Hexeforsølgelser allerede tidligt maae have fundet Sted, om end ikke i den Udstrækning eller i Forbindelse med saa rædsomme Phænomener, som de vi have lært at kende i det øvrige Europa. Dette sidste kan dog, for Danmarks Vedkommende, ikke saa meget sluttes af vore Middelalderens-Nilders Tausshed, thi Begivenheder af denne Art kunne være forbigaaede af de tørre og kortfattede Annalister, som snarere deraf at vore gamle Provindslove ikke indeholde saa mange Bestemmelser om Trolddom, som de svenske og norske¹²⁾). Den ældste forekommer i det sidste Kapitel af Tydske Lovs 3die Bog: „om Trolddom“, der ikke findes uden i Haandskrifter fra det 15de Aarh. og synes at være hentet enten fra Kirkeretten eller fra Keiserloven¹³⁾). Det københavnske Kirkestatut

¹¹⁾ Soldan S. 459; i denne Anledning indkom forskellige polemiske Skrifter om Hexevæsenet, endog i Italien; S. 464.

¹²⁾ Myerup i Skand. Litt. S. Skrifter 19. B. S. 348—52. 370—71; i Sverrig maae Hexeprocesser allerede tidligere end det 16de Aarh. have fundet Sted; Ol. Magni Hist. de gentibus septentrionalibus Epit. p. 101: Novissimis his seculis omnes utriusque sexus homines, in hoc errore convicti, pæna ignis, quoties opus fuerit, acerrime puniuntur, quia versari non licet in magicis artibus temporibus christianis.

¹³⁾ R. Andersens juridiske Skrifter I. S. 331; Kold.=Rosenvinges Retshistorie 2. Udg. II. S. 96. At dette Tilfæg muligens dog

af 1425 fastsatte Bandsstraf for Troldmænd og Troldkvinder, som breve Hexekunster (venefici & veneficæ, magicis artibus utentes) (Hvitfeld S. 718). Biskop Knuds Blossé til ovennævnte Kap. af 3. L. er igjen Rilden til Christian II. geistlige Lov Kap. 78, at „Mand eller Qvinde“, som selv har givet Anledning til det Rygte, at „de fare med Trolddom paa Landsbhjerne“, skulde gribes og „pines“, og hvis de tilstaae det, „dog ingen har faaet Skade deraf, da skulde de straffes derfor, som tilhørligt er, med Riis eller Svøber og vises af Byen“; men, gientages Forbruddelsen, „og er beviisligt, at nogen er steet der Skade over, som mærkelig er, da rettes, efter som pleier at rettes over den, som bruger Trolddom og med sand Gierning befunden er.“ Chr. II. verdslige Lov, Kap. 38 indeholder den korte Bestemmelse, at der skal „randsages og medføres om Trolddom“ ligesom naar nogen beskyldtes for Tyveri (Kold. Rosenvinges Udgave S. 42. 96).

Den mindre strænge og blodige Mand, som i denne Henseende synes at gaae igiennem vor Lovgivning i Middelalderen, kan maaffee forklares deraf, at friere Religionsmeninger i Danmark, som overhoved i de nordiske Lande, ikke fik tidlig eller betydelig Indgang, og følgelig ingen Opposition mod den herskende Kirke her kunde yttre sig. Den romerske Inquisition fandt derfor hverken i Danmark eller Norge nogen viid Mark for sin Virksomhed¹⁴⁾, og i disse Lande findes ligesaa lidt Spor til nogen Bulle lig den af 1484, som til nogen Anvendelse af Malleus

---

kan være ældre, s. Thorsens Udg. S. 23. I en Hexeprocess i Ribe 1637 blev den Beskyldte ifølge dette Lovsted dømt til at værge sig med Navn i Kirkesogn; Orønlands Efterretn. om Hexeri i Ribe S. 183.

¹⁴⁾ Münters Kirchengesch. von D. u. N. II. S. 1063. 1067. 1071. 1075—89.

maleficarum. Det var først efter Reformationen, at gien-
tagne Bestemmelser om Trolddom forekomme i vore Love.
Ifølge den kjøbenhavnske Reces af 1547 § 8, og den kol-
dingske Reces af 1558 § 18, skulde uærbiste „Troldkarle
eller Troldqvinder“ ikke staae til Troende i Vidnesbyrd
eller anden Maade. Da det i en følgende Tid bragtes i
Erfaring, at adskillige, uden ret Beviis, vare dømt til
Baalet for Trolddom¹⁵⁾, paahød den kallundborgske Reces
af 1576 § 8, at Kirkenævn, som havde overfvoret nogen
for Trolddom, skulde paakiendes af Landstthinget, før Execu-
tion maatte skee. Endelig hedder det i Chr. IV. Reces af
1643, 2. B. R. 28: „Hvis rette Troldfolk belangendes
er, som med Diævelen sig bebundet have eller med hannem
omgaaes, med dennem skal forholdes efter Loven og Re-
cesen¹⁶⁾; medens de, som sig med saadanne Folk indvillie
og ved deres Trolddom sig understaae noget at lade for-
rette, skulle straffes paa deres Hals uden al Maade;“ dette
Lovsted er igjen Kilden til D. L. 6—1—9.

Hvor saadanne Lovbestemmelser fandtes nødvendige, kan
ogsaa forudsættes, at Besskyldning for Trolddom maa have
hørt til Dagens Orden. I et Tidsrum af 150 Aar, fra
første Halvdeel af 16de til Slutningen af 17de Aarhundrede,
forefaldt her ogsaa Hexeprocesser i Mængde. Fra enhver

¹⁵⁾ F. Ex. 1558, Rosenvinge, Gamle danske Domme II. S. 189; 1560
S. 282; 1573, III. S. 206; jvfr. Pontoppidan, Annales III.
S. 436. I Kongens og R. Stadsæstelse af Landstthingsdommen
1573 tilføies: „Dg efterdi der findes stor Usikkerlighed ubi sli-
g Trolddoms Sager, ville vi med det Første gjøre en Ordning og
Skik, hvor med sli- g Sager efter denne Dag holdes skal“; dette
skete da ved den anførte Bestemmelse i den kallundborgske Reces;
Gamle danske Domme III. S. 206.

¹⁶⁾ Nemlig „til Ilden“, efter Kall. Reces (jvfr. Rosenvinges
Retshistorie II. S. 96); ligesom senere efter D. L. 6—1—9.

danst Provinds findes Exempler herpaa: fra Skaane, Sælland, Fyen, Jylland og Slesvig, ligesom fra Holland, Falster, Langeland og Als. Blandt Riibstæderne kunne især nævnes: Malmø, Riibenhavn, Koeskilbe, Røge, Skielstør og Ribe; Communernes og Domstolenes Archiver indeholde upaatvileligen ogsaa flere Vidnesbyrd herom end de hidtil bekiendte. Antallet af de i det hele Tidsrum Dømte og Henrettebde kan end ikke tilnærmelsesviis angives; kun af enkelte Vink kan man nogenlunde slutte sig til deres Mængde. Saaledes beretter Palladius i sin Visitatsbog (1537—60), at der „nhelig“ paa Als og i de smaa omliggende Lande vare fangne og brændte henved 52 Hexe¹⁷⁾; 1589 bleve 13 Trolbqvinder brændte i Riibenhavn¹⁸⁾; i Ribe bleve fra 1572 til 1652 i det ringeste 11 brændte.

Her, som i alle andre Lande, hørte de fleste for Trolbdom bestyldte til Qvindekønnet, navnlig af Allmuestanden, enkelte dog ogsaa af de høiere Klasses. Saaledes bleve 1548 i Koeskilbe to meget berhyggede Trolbqvinder brændte, fødte af fornemme Folk¹⁹⁾; blandt de 1589 i Riibenhavn brændte 13 Trolbqvinder var ogsaa en Borgermesters Hustru, og en anseelig Mand's Hustru blev med to andre brændt i Sælland 1614. Selv adelige Damer undgif ikke Bestyldninger af denne

¹⁷⁾ „Udi Jylland og Smaalændene ere de paa Jagt efter dem som efter Ulve“; han formaner Menigheden til at angive den Jordemoder, „der farer med Løv (Bab?), Signelse, Manesse eller Trolbdom, paa det at der kunde ages 100 Læs Ved til hendes Arts, med Orlov jagt“; Kirkehistoriske Samlinger II. S. 580; Heiberg, P. Palladius S. 76.

¹⁸⁾ J. Magnusens Runamo, i Vid. S. hist. philos. Afhbl. 6te D. S. 159.

¹⁹⁾ Svitfeld II. S. 1541 (1547). Ifølge Haandskriftet af Christ. III. (Historie Krag I. S. 312 1548): var den ene af dem rig, den anden fattig. En gammel Krønike nævner dem (1548) begge, den ene som en Borgermesters Enke; Suhms Samlinger I. 2. S. 174.

Art ²⁰). Den langvarigste Hexeproces, der her kiendes, var den, der anlagdes 1596 i Fyen mod Somfru Christence Krukow og som først endtes 1621. Hun befsyldtes for at have forgiort en adelig Frue i Fyen, at have været to Gange paa Bloksbjerg m. m. Sytten Qvinder baade i Fyen og Sjælland bekiendte at have været i Ledtog med hende; i det ringeste Lo af disse bleve brændte; den Anklagede selv blev dømt til „at have forbrudt hendes adelige Stand og Dignitet“ og til at miste Hovedet ²¹). Dgfaa havest Exempler paa Personer af Mandkiønnet, hvem flige Forbrydelser ere blevne tillagte, baade Adelsmænd og Borgere, ja selv Præster ²²). De almindeligste Befsylbninger under saadanne Hexeproceser vare Forbund og Dmgang med Diævelen, Forgjørelse af Mennefter og Kreaturer, Dpvækkelse af Storm og Uveir m. m. ²³). Af en mere graverende Befsaffenhed vare Befsylbninger for at have villet ombringe eller forgjøre selve

²⁰) Danske Magazin 3. R. I. S. 52 (1543); Rosenvinge, gamle Domme III. S. 38 (1567).

²¹) Herrebagsdommen af 9de Juni 1621 er trykt i N. danske Magazin I. S. 379 fg. I Indledningen antages, at af hendes Efterladenskab stiftedes 1623 det saakaldte Stipendium decollatæ virginis eller Legatum nobilis virginis supplicio affectæ, der tildeles grønlandske Seminarister paa Regentens; Pontoppidan, Annales III. S. 728; Myerup, Efterretninger om Regentens S. 41; N. W. Scheels Progr. om Stipendier for Studerende S. 125. I D. Rhuds Slagelse Skole-Progr. 1770 p. 35 anføres et andet Sagn om den Person, Legatet formeentligen fsyldes.

²²) Rosenvinges gamle Domme III. S. 38 (1567); Danske Magazin 3. R. I. S. 53 (1543); Danske Magazin VI. S. 25 (1545).

²³) Rosenvinges gamle Domme III. S. 128 (1571); J. R. Høst, Chronos, 2. H. S. 108 (1683); Hebegaards juridiske Num. til Loven IV. S. 150 fg. (1686).

Rongerne saafom Christian III. og Christian IV.²⁴⁾, lade kongelige Skibe forgaae²⁵⁾, fremkalde ulovlig Elskov hos høie Personer m. m.²⁶⁾. Rettergangsmaaden i disse Sager kiendes i det Væsentlige af de anførte Lovbestemmelser, hvorved Praxis dog tillige havde megen Indflydelse²⁷⁾. Processformen var i det Hele feilfuld; Rævningerne, som skulde kiende den Anklagede skyldig eller uskyldig, vare ofte uvidenbe eller partiske. Mange Dømte befandtes senere at have været uskyldige, hvorfor Rævningerne og Dommerne af Landsthinget eller Herrebagen undertiden idømtes Straf²⁸⁾.

²⁴⁾ Rosenvinges Domme II. S. 122 (1540); denne Trolddoms sag er altsaa ældre end den af 1543, i Danske Magazin 3. R. I. S. 52 fg.

²⁵⁾ Danske Mag. anf. St. S. 52 fg.; Rosenvinges Domme IV. S. 226 (1590). Maaskee her sigtes til det Uveir, som nødte den kongelige Flaade, der 1589 førte Prindsesse Anna til Skotland, til at løbe ind i Oslo (Schlegel, Gesch. Christ. IV. 1. S. 100. 121). Ogsaa Kong Jacob hiemsøgte paa Hiemreisen fra sit Besøg i Danmark af en Storm, som han tilskrev Diævelens Virksomhed, fordi han havde ægtet en protestantisk Prindsesse; W. Scott, Letters on Demonology S. 309; Brunsmann anfører i Rige=Huuskors (1700) S. 108 efter en fransk samtidig Historiefriber at endeel Troldfolk i Danmark bleve brændte, fordi de havde opvakt denne Storm.

²⁶⁾ 1627 bestyldtes en Dvinde fra det Slesvigke for at have villet ved Trolddomskunst skaffe Fru Anne Lyffe den ubvalgte Konges Kiærlighed; D. Mag. 3. R. V. S. 173; jvfr. Hübery, Aftstykker om Aarhus II. S. 173.

²⁷⁾ Detaillen af flige Hæxeprocesser erfares af enkelte udgivne Processacter f. Ex. i den skaanske Trolddoms sag 1543—44; Danske Mag. 3. R. I. S. 52 fg.; i en Sag mod en foregiven Hæx fra det Slesvigke 1627—30, V. S. 173 fg.; den vidtløftige Herredagsdom over Sfr. Krudow 1621; de anførte Domme i Rosenvinges Samling; Grønlands Efterretninger om Hæxeriet i Ribe m. m.

²⁸⁾ Rosenvinges Domme II. S. 189: Dommerne og Rævningerne dømtes til „at bøde“ den uden tilstrækkelig Bewis til Vaalet

Enkelte frikendtes eller Dommen hjemvistes til lovligere Behandling²⁹⁾). Bestemmelsen i Recessen af 1576, at Kirkenævnen i Trolldomsfager skulde paakiendes af Landstthinget, synes i det Hele ikke at have virket synderligt til større Retssikkerhed. Snarere opnaaedes maaskee en saadan, naar Consistoriums Betænkning indhentes. Saaledes foretoges her den 5te August 1629 en Sag mod en for Trolldom anflaget Kvinde i Skaane: „Man vidste intet at gaae fra Landsdommers Dom, saavidt han havde dømt efter Vidnesbyrd og kongelige Forordninger; men hvad Samvittigheden anlanger, for hvis Skyld det henvises til Consistorium, kan Universitetet heller ikke erkiende udaf nogen Vidnesbyrd, som i Sagen førtes, at hun sig aabenbare fra Gud i Himmelen skulde givet og den onde Aand sig tilgivet til onde og Menneften skadelige Gierninger, at hun derfor udtryffeligen for Trolldom kan sigtes eller faggives.“ Hvor langvarige disse Hexeprocesser stundom have været, kan sluttes af den omtalte mod Zomfru Aruckow, der varede i 25 Aar. Selv Personer af Kongehuset bivaanede stundum Forhør i Sager af denne Natur; saaledes Christian IV. og hans Søn, den udvalgte Konge, 1641 Forhøret over en af de bestyldte Ribe-Hexe³⁰⁾. Blandt Beviismidlerne var Torturen det

---

dømte „som christen Kvinde“ (1558); S. 282: Nævningen fældet af Landstthinget, men frifunden af Kongen (1560).

²⁹⁾ Rosenvinges Domme II. S. 256 (1558); III. S. 93: en Dom hjemviist, tildeels fordi Nævningernes Formand havde været den Bestyldtes Advindsmand (1569); III. S. 206: en Landstthingsdom, der havde frikendt en Kone, der af Nævninger og Domsmand urettelig var dømt til Baalet for Trolldom, stadfæftedes af Kongen og Rigsraadet; af kongelig Naade eftergaves Vedkommende den dem af Landstthinget ibømte Fældning; i denne Anledning var det, at en ny Lov bebudedes angaaende disse Sagers Behandling (1573).

³⁰⁾ Nyerup i Skand. Litt. S. Sfr. XX. S. 23.

meeft afgjørende³¹⁾; foreløbig anvendtes undertiden ogsaa Vandprøven, hvorved den Bestyltde nedfænkedes i Vandet, og naar den svømmede oven paa erklæredes for skylbig³²⁾. Straffen var i Allmindelighed Baalet³³⁾; til Henrettelse med Sværd dømtes enten Personer af Adel, som Somfru Kruccow eller Bestyltde som den Slesvigske Lammeheine, der vel ikke havde dræbt eller forgiort Nogen, men skadet Andre ved falske Foregivender³⁴⁾. Da D. og N. L. paabød den førstnævnte Straf for dette Slags Forbrudelser, er det intet Under, at den fandt Sted endnu henimod Slutningen af Aarhundredet; sidste Gang, som det synes, 1693³⁵⁾.

³¹⁾ Exemppler paa dens Anvendelse forekomme hyppigt; Rosenvinges Retshistorie II. S. 229; i Sagen 1543 ogsaa paa en Præst; Dsle Mag. 3. R. I. S. 56. Mere herom (1686) i Hüberrg, Aftstykker II. S. 254 fg.

³²⁾ Om Vandprøven, hvorved man troede foreløbigen at kunne opdage Hæx og Troldmand, s. Tharjander, Schauplatz ungereimter Meinungen II. S. 207 fg.; Hauber, bibliotheca magica 8. St. S. 503 fg.; Solban S. 279. Endnu 1751 fandt den Sted i England (Grimms deutsche Mythologie, Nachtr. S. 708) og 1823 skal den være anvendt paa en foregiven Hæx i Dverhsjel; Ersch und Grubers Encyclopædie 2. Section VII. S. 355. Om dens Anvendelse hos os s. Siöborgs Malmøes Historia S. 118 (1590) og Nyerup anf. St. S. 23 (1641). Etatsraad Jørgen Arenfeldt til Rugaard ved Ebeltoft (+ 1717) lod foregivne Hæx undergaae denne Prøve; Hüberrg, Aftstykker II. S. 255—56; Thieles Danm. Folkesagn I. S. 302. Det stemmer derfor med den Tids Overtro, at Kiellingen i Stykket (I. 3.) paaberaaber sig en Kones Vidnesbyrd, som havde seet en Emede-Enke flyde paa Vandet, „hvilket var et vist Tegn til at hun kunde hæx.“

³³⁾ Kallundb. Reces § 8; Rosenvinges Retshistorie II. S. 96.

³⁴⁾ Danske Magazin 3. Række V. S. 195.

³⁵⁾ Ifølge Kiöbenhavnke „Maanedslige Relationer“, 21. Marts 1693, blev af fire for Trolddom bestyltde Qvinder fra Nykøbing paa Falster de to af Høiesteret dømte til Baalet og een til Ragsstrængning og Forviisning; een blev frikendt. Noget afvigende berettes det i P. Rhodes Samlinger til Koll. og Falsters Historie II.

Enkelte danske Rigsstæder have i Hexevæsenets Aarbøger erholdt en sørgelig Navnkundighed; efter Tidsfølgen: Ribe, Røge, Thisted.

I Ribe var Hexerforfølgelse i et Tidsrum af 80 Aar (1572—1652) paa en Maade endemisk. Den næsten sammenhængende Rilde af disse vederstyggelige Tildragelser lære vi at kende af David Grønlunds „Historisk Efterretning om de i Ribe Bye for Hexerie forfulgte og brændte Mennesker“; Viborg 1780³⁶). Af den vidtløftige, tilbeels trættende Detail kunne vi danne os en anskuelig Forestilling om, hvorledes det her i Landet gik til ved Retsfager eller Justitsmord af denne Art. Beskylldning og Mistanke rettedes her udelukkende mod Qvinder, saavel mod Borgerkoner, enkelte endog af en agtværdig Vandel, som mod Amisjelemmer. Forgjørelse af Boyne og Børn, Menneskers og Kreaturers Sygdom, Sædens Misvæxt og Skibes Forulykkelse, Uheld i Huusholdningen eller i Professionen — alt tilskreves Hexeri. Paa Pinebænken udlagdes Flere; af Een endog

§. 234. Endnu 1686 bleve to Qvinder af Viborg-Landssting dønte til at brændes; Hedegaards juridiske Ann. til Loven IV. §. 150 fg. I Husum døde en Qvinde 1687 i Fængsel, som tilstod fra sit 21de Aar at have staaet i Forbund med Dævelen; hendes Legeme blev brændt; Laas, Sammlung Husumscher Nachrichten §. 139.

³⁶) Forfatteren var fra 1747 til 1777 residierende Capellan til St. Catharines Kirke i Ribe (+ 1784). Anledningen til Skriftet var hans Undersøgelse i Ribe=Byes Archiv for at samle Materialier til et paatænkt historisk Arbejde over Ribe=Stifts ældre Tilstand (jvfr. Hist. Foren. Hist. Biographiske Samlinger I. §. 204). Nogle Tillæg hertil ere meddeelte i P. Adlers Efterr. ang. Byen Ribe, 9de Samling (1844) §. 36; Udtoget af Skriftet med nogle Bemærkninger findes hos Myerup, Skand. Litt. §. Sfr. 20. Bd. §. 5—24. Prof. L. A. Beckers „En Familiehistorie; Fortidsminder fra Sylland, Tidsbilleder fra det 17de og 18de Aarhundrede“ (Kbhvn. 1857), indeholder en interessant romantisk Behandling af disse Tildragelser.

hendes egen Datter, hvad hun siden forgieves tilbagekalbte. Enkelte bleve frikendte, men siden atter beskylbte og brændte; naar den langvarige Proces havde bragt dem i Armød, vilde Ingen tage dem i Forsvar. Det manglede heller ikke paa ivrige Hexeforsølgere, tildeels ledede af personligt Had. Uden Tvivl ere Flere dømt til Baalet end de Elleve, som omtales i Akterne; ogsaa Eigene af dem, der døde under Torturen, bleve brændte.

Hexeriet i Ribe var kun lidet bekiendt udenfor selve Byen, før Erindringen derom i Slutningen af forrige Aarhundrede fornyedes ved Grønlunds Skrift; hvorimod de lignende Tildragelser i Røge, som fandt Sted i det 17de Aarh. Begyndelse, ved allerede et Par Menneskealder senere at erholde sin Historiefriber, ikke blot kom til Almuens Kundskab, men tilbrog sig endog Ublandets Dpmærksomhed.

Det saakaldte Røge Huuskors begyndte omtrent 1608 hos en Borger ved Navn Hans Barstikær eller Hans Kræmmer. Diævelen viste sig først i forskellige Skikkelser, og hiemsøgte eller „anfægte“ siden H. Barstikær selv, hans Hustru, Børn, Svigermøder og Huusfolk. Hans lille Søn blev besat af den onde Aand, som talte giennem hans Mund; der blev forgieves gjort Bøn i Kirkerne saavel i Røge som i Omegnen. Endelig troede man at have opdaget det Ondes Ophav. En Borgerkone Johanne Thomassens (Thomas's Datter), Jens Nielsens Hustru, tidligere bekiendt med Hans Barstikær, kom i ondt Rygte for Trolldom, og da hun tillige havde fattet Nag til ham, fordi han var kommen hende i Forkjøbet ved en Gaardhandel, mistænktes hun for at have paaført dem Diævelen. Kræmmeren lod hende med Flere tiltale for Retten; hun og en Anden bleve brændte 1612. Hexeforsølgelsen varede fra 1608 til 1615; i denne Tid udlagdes eller beskylbtes i det ringeste 16 Qvinder for Hexeri, af hvilke 15 kom paa Baalet, een dømtes dertil,

men rømte. Som Prøve af Præmisserne for disse Domme meddeles her Følgende af Sagen mod Mette Ravnes: „Den 6te November (1613) føres Bidne mod hende. Saa siger hun og selv, at hun kunde døve Ildbrand, ved to eller tre Ord, og det kunde hun gjøre, sagde hun, for hun var et Søndagsbarn, og sagde, det var ikke Trolldom. D. 20de November dømmes saaledes af 16 Mænd, at efterdi hun af adskillige Trolldqvinder er udlagt, at være medvidende ubi Trolldoms Kunst, og haver forgiort hendes egen Mand, hvorpaa nogle af dem ere gangne til Døde, saa har hun og i mange Aar havt et ondt Nytte for Trolldom, og intet godt Skudsmaal hende af Nogen bliver meddeelt; er ogsaa beviist hun haver lovet Ondt og Ulykke, og de hun har lovet det, har saa faaet, da kunde de ikke heller sticere eller purgere hende for Trolldoms Sag; mens hun ubi samme onde Dævels Kunst og Trolldom skyldig er, saa hun derfor bør at lide.“

Alt det anførte findes i det i sin Tid bekjendte Skrift Røge=Huus Kors, hvis Forfatter, den lærde Nordmand Johan Brunsmann, fra 1668 til 1677 Rector ved Herlufsholms Skole, døde 1707 som Præst ved Bartov. De tre første Udgaver ere fra A. 1674, 1684 og 1691; den fjerde udkom 1700 under følgende Titel: Et forfærdeligt Huus=Kaars, eller en sandfærdig Beretning om en gruelig Fristelse, som tvende fromme Egte Føds i Røge, for nogen rum Tid siden, har været plagede med. Nu atter overseet og med adskillige andre Historiers Tillæg formeret og forbedret: hvilket er giort ved Johan Brunsmann; Kjøbenhavn 1700. 8. 182 SS; med Prof. Theol. Jens Bircherods Censur af de to første Udgaver.

Efter Dedikationen af Udgaverne 1684 og 1700 til nogle „meget dyderige og gudelfsende Matroner og Madamer“

i Kjøbenhavn, Forfatterens „høyrædede Velynderster“, følger en Tilleguelse til „samtlige Indbyggere i den fornemme Handels-Stad Kjøge“. Som Beviis for Trolddoms Realitet anfører han her blandt andet Malleus maleficarum. I Bogen selv gjør han meget samvittighedsfuldt Regnskab for sine Kilder. Disse vare fornemmelig en Beretning af Hans Barfliærs Enke Anna, aftrykt heel og holden S. 23—64, endog med Varianter af forskjellige Afskrifter³⁷⁾; hvorved han bemærker, at da den kom fra en „Qvindesperson, maa man dermed lade sig nøye, at Sagen er sandfærdig befreven, og ikke see enten efter ziirlig Orden eller høye Ord og Tale.“ Dgsaa anføres mundtlige Sagn af Samtidige (S. 58. 68—70.) bl. a. Raadmanden Jacob Pomeyer, som boede der hvor Huuskorfet havde fundet Sted, nemlig „i den Hiørnegaard paa Torvet, hvor Nørregade begynder“, men fornemmelig paaberaabes dog Byens Thingbøger; tillige meddeles et under 14de Januar 1674 udfærdiget Vidnesbyrd af Borgermester og Raad i Kjøge, at de „intet andet vide, end det jo er Sanden; har og af deres Forfædre hørt, saa at være passeret“. I et „Vedheng“ (S. 102—9) fortælles nogle ældre Trolddomshistorier fra Kjøge og i „et historisk Tilgift“ (S. 109—57) syv lignende fra andre Lande³⁸⁾.

At den Dabel, Valth. Bekker i sit bekiendte Værk havde udtalt over „Huuskorfet“, som var blevet ham bekiendt af en latinsk Oversættelse, og vel endnu mere

³⁷⁾ Hun nævnes derfor blandt danske Forfatterinder i A. Thuras Gynæceum Daniæ p. 127, men er forbigaaet af Nyerup. At „Kjøge Huuskors“ blev citeret før det udkom s. ovenfor S. 360.

³⁸⁾ Om „Kjøge Huuskors“ s. Nyerups dansk Morfskabslæsning S. 205—6. Et Udtog deraf med tilføiede Bemærkninger er meddeelt af Nydorph i Anmærkn. til Reenberges poetiske Skrifter II. S. 75—76.

Bemærkningen i den 1699 udgivne Beretning om den Thistedske Besættelse (S. 90) om „hvad Uordener og Skade det ofte kan foraarsage, at man slige uvisse Eventyr som Beretningen om det saa kaldebe Huus=Kaars ubi Røge, til Trykken og gemeene Mands Kundskab befordrer,“ let kunde have standset den fjerde Udgave, kan sluttes af Følgende i Acta Cons. 31. Juli 1700: „Saasom blev berettet, at Mag. Brunsmann havde et Skrift færdig til Trykken, kaldet Røge=Huus=Kaars, som han begierebe at maatte censureres af Facultate philosophica, var Consistorii Betænkning, at dermed fik at beroe, indtil han forskaffede kongelig Bevilging at samme Skrift maatte trykkes³⁹⁾“. Men denne Bevilling er formodentlig bleven ham forundt paa Grund af hans samme Aar udgivne Apologie og hderligere Beviis for „Huus=Korsets Troværdighed⁴⁰⁾. Her giendrives (S. 33. 43) „den fine Fuels“ og „Helvedis Afftum“ Doctor Beckers Indvendinger som „bygte paa atheistiske Grillen og Phantasier“: De i „Huuskorset“ anførte Beviser for Sagens Troværdighed gientages her

³⁹⁾ Uden Tvivl har det philosophiske Facultet nægtet sin Censur, da de første Udgaver vare udkomne med en theologisk Professors Censur. Udgaver have ogsaa fra 1710 og 1757; den sidste „da den tilfældige neppe var at bekomme . . . deels for at takke den barmhertige Gud, som i vore Tider afsender sligt Døde fra os, og deels for at spare Liebhaberne den store Bekostning den nu maa betales med“ (Kjöbenhavn. Posttidsende 1757 Nr. 42). Den udkom endnu 1820 og har altsaa længe holdt sig som Almuelæsning.

⁴⁰⁾ „En liden, kort og ensfoldig Erklæring, om noget, Røge=Huus=Kaars Historie angaaendis: dennem til Behag, som elste Sandhed, sammenskrevet ved J. Brunsmann. Kbhvn. 1700. 8. 61 SS. Erklæringen er dateret d. 1ste Juni og H. G. Masius's Approbation d. 2den Nov. 1700. Skriftet er dediceret til Chr. Siegf. v. Plessen, Knud Thott, Eph. G. v. Breitenau, Chr. Steel, H. Rosencreutz og Wilh. Helt; det nævnes i Worms Lexicon, men ikke i Nyerups.

med større Udførlighed og Tillæg af Samtidiges Fortællinger samt skriftlige i Retten fremlagte Vidnesbyrd af flere Geistlige, blandt hvilke den kongelige Historiograph C. C. Ryschander, paa den Tid Præst i Herfølge.

Til sin Bedømmelse af „Huusforset“ havde Bekker benyttet en efter hans Anmodning af en Dansk forfattet latinisk Oversættelse⁴¹⁾. Dmtrent 20 Aar efter Originalen udkom Forfatterens egen latiniske Oversættelse⁴²⁾. Paa Tydsff udkom den efter den anden latiniske Udgave⁴³⁾; en senere Oversættelse (1697): „Der entlarwete Teuffel“ m. m., nævner

⁴¹⁾ I Betoverde Wereld (Amsterd. 1691. 4.) 4. B. C. 28 siges denne Oversættelse at være trykt hos van den Dalen. At slutte efter Bogtrykkeren og Aaret, maa denne Udgave, som her ikke høves, være forskiellig fra den ovenomtalte af 1693.

⁴²⁾ Energumeni Coagienses s. admirabilis Historia, de horrenda Cacodæmonis tentatione, quacum in Selandia Daniæ, ejusque urbe Coagio familia civis, & vita honestissimi & fama integerrimi, per annorum aliquot spatium est conflictata: primum sermone danico aliquoties edita et impressa: nunc vero in exterorum gratiam, latine interpretata editaque studio & cura Johannis Brunsmanni. Lugd. Batavorum, apud Henric. a Damme 1693. 82. SS. 12. Næste Uplag: Editio altera latina auctior & correctior Leidensi. Lipsiæ, ex officina I. M. Lieben, Bibliop. Havn. 1695. 156 SS. 12. Begge Udgaver gaae til S. 101 i Originalens Udg. 1700. Tillægene i 2den Udg. bestaaer af et Brev fra Th. Bartholin (1660) om en Dreng i Bergen, der troedes at være forgiort, og af en Antikritik mod B. Bekker, sandsynligen af Forfatteren selv, skjøndt den tillægges en af hans Venner.

⁴³⁾ „Das geängstigte Røge ob. eine warhaffte u. denckwürbige Historie, von einer entseßlichen Versuchung des leidigen Satans, mit welcher zu Røge in Seeland eines recht ehrlichen u. auffrichtigen Bürgers gantze Familie einige Jahre lang sehr hart beleget und angefochten gewesen: welche erstlich in häniischer Sprache etlichmal herausgegeben, nachmals denen Ausländischen zu Lieb nebst einem gedoppelten Anhang ins Lateinische gebracht, und nun zu weiterer Ausbreitung ins Teutsche übersezt worden. Durch M. J. S. Leipzig, Verlagsz. S. M. Liebe. u. A. 6 Ark, 7 Bl. 12.

Pontoppidan (Annales III. S. 582) og tilføjer, at den Grund hvorpaa Bekker benægter Factum, er sabbucæiff, at det i det ringeste fra juridisk Standpunkt synes at være rigtigt, „obwohl man sonst die Defension nicht über sich nehmen möchte“⁴⁴).

Omtrent 80 Aar senere foresaldt de berøgtede Thistebste Befættelses- og Heretildragelser, i hvilke disses Ophavsmand selv fandt Righed med Rigsge Hunsfors (Beretningen 1699 S. 23). I Hovedsagen adskille disse Tildragelser sig ikke synderligt fra lignende Uvæsen, som andensteds fra kiendes. Men det var tillige den meest indvirkende Retsfag af denne Natur hos os; ingen har vakt saa megen Opsigt over hele Landet; i ingen optraadte paa forskiellig Maade saa mange Personer af næsten alle Samfundsklasser, ligesom heller ikke Regjeringen med større Iver tidligere har grebet ind i nogen; det var den første Hexeproces af Betydning, maaffee ogsaa den sidste, der indbragtes for Rigets øverste Domstol. Overhoved maa det ansees som et fordeelagtigt Vidnesbyrd om Tidens Fremskridt og om Dommernes sunde Blik, at ikke blot theologiske, men ogsaa medicinske Auctoriteter ved denne Leilighed hørtes, og at Ingen dømtes fra Livet. Af ingen lignende Sag kiendes Anledningen med de nærmere Omstændigheder derved i saa fuldstændigt Sammenhæng⁴⁵).

⁴⁴) Omtrent lige tvivlsende yttres han sig i Theatrum Daniae S. 214; i Danske Atlas II. S. 364: *judicium sit penes auctorem*.

⁴⁵) Kort og sandfærdig Beretning om den viit=udraabte Befættelse ubi Thisted, til Alles Efterretning af Original=Acter og troværdige Dokumenter udbragen og sammenskreven. Kjøbenhavn 1699. 8. 80 SS. Efter Anmodning af Oversecretaren Matth. Moth, en af Dommerne i Høiesteret, besørgede Arne Magnussen Redaktionen og Correktoren af denne „Beretning“; Nordisk Tidsskrift for Old=

Det var i Begyndelsen af A. 1696, at et Nygte udbredte sig om en legemlig Besættelse af Dævelen, som skulde finde Sted i Thisted hos en fattig Pige, der leed af hysteriske Tilfælde, og hos et epileptisk Pigebarn. Sognepræsten i Thisted var fra Aaret 1692 Mag. Ole Jensen Biørn, Morst af Fødsel, dimitteret 1666 fra Christiania Skole og tidligere Conrector i Aalborg; han havde et godt Ord baade for Lærdom og Gudsfrygtighed ⁴⁶). De Vidende thede til ham og erklæredes for legemlig besatte. Flere Qvindfolk troede sig nu at være i samme Tilstand; Præsten optog dem alle i sit Huus, hvor han med Hiælp af et Par Studenter arbejdede paa Dævelens Udbrivelse; selv i Kirken drev han dette Gøgleri og indsamlede ved den Veilighed Gaver til dem, noget som naturligtviis fristede Flere. De Besatte angave Andre som ved Hexeri skulde have paaført dem deres Onde, og Præsten paastod, at disse burde brændes, dersom man vilde undgaae Guds Straf, ja endog Indfald af Tyrken ⁴⁷).

fynbighed III. S. 71; jvfr. Bircherods Dagbog S. 342. I Wadskjærs Vers foran J. Friis's poetiske Skrifter, siges, ubist om med egentlig Hiemmel, at Skriftet blev confisqveret. Mere om disse Bevægelser forekommer i Farstrup's og Axel-sens Dagbog udg. af Jgn. Becher S. 128. 132. 134. 138—48. 237; J. Bircherods Dagbog; i. Registeret; Rahbeks Hesperus VIII. S. 348 fg.; Holbergiana af A. Boye III. S. 518 fg. En kort Fremstilling haves i Lurdborps Anm. til Keenberg's poet. Skrifter II. S. 73 fg.; udførligere i Pontoppidans Annales IV. S. 703 fg. og af J. L. Rohmann i Dansk Folkeblad 1835 Nr 34—35.

⁴⁶) Fra A. 1668—70 haves 5 Disputatser af ham paa Regentsen og Walkendorfs Collegium, med samlet Titel: *Quinarius septenarium philosophico-philologicorum*.

⁴⁷) I P. Paars 2. B. 2. S. omtales i en Anm. en gammel Spaadom paa Anholt, at Tyrken i det Seculo skulde vande sine Heste ved Fogdegaarden. I Sylland gif i ældre Tid Sagn om, at Tyrken engang skulde vande sine Heste i Liimfiorden.

Blandt saadanne for Hexeri bekyldte var ogsaa en hæderlig Matrone, der havde nægtet D. Biørn sin Datter tilægte og derved vaft hans Hævngierrighed. Forvildelsen greb om sig som en Smitte. Ethvert Aldebefindende ansaaes for Virkning af Besættelse; en Embedsmand, hvis Huskommelse var i stærk Aftagende, og en gammel Egtemand, som begyndte at føle sig pphysisk udhygtig, troede sig begge forgiorte. Angaaende Kreaturers Sygdom, Thve, som ei kunde opdages, og andre indtræffende Uheld, spurgtes de Besatte tilraads og disse udlagde da en eller anden formeentlig Hex som den Skyldige. Selv Enkelte, som dog skulde høre til de mere dannede Klasser, blandt disse Amtmanden, der var af Adel, Amtsforvalteren og Flere, troede paa disse Besættelser, og da man ikke hørte Tale om andet end om Trolddom, Forgjørelse og Besættelse, blev Stemningen tilsidst saa trykkende, at mange endog tænkte paa at forlade Byen⁴⁸⁾.

Biskoppen i Aalborg, den lærde og religiøse Jens Bircherød, ahnede strax i Begyndelsen at det Hele var deels et legemligt Onde, deels Bedrageri⁴⁹⁾. Han raadførte sig med andre Biskopper, med lægekundige Præster og med Læger i Odense, og formanede derhos Præsterne til fra Prædikestolen at htre sig mod disse fanatiske Grillen; men D. Biørn, som havde Interesse af at vedligeholde Troen paa Dævelens Virksomhed igiennem de Besatte, arbejdede af al Magt derimod, og formaaede tilsidst Biskoppen selv til at paalægge nærboende Præster at hjælpe ham i hans aandelige Bestræbelser. Endelig lykkedes det dog Biskoppen, som lod nogle af de Paagjældende føre til Aalborg, at bringe disse

⁴⁸⁾ „Efterat Skræk først engang var kommen ubi Byen (Thisted), synes alle Folk siden at see Spøgesler“: P. Paars I. B. 4. S. Num.

⁴⁹⁾ Bircherøds Dagbog S. 314. 319; Hesperus VIII. S. 349.

til Bekiendelse om at de af Præsten vare forledte til at udgive sig for Besatte. Selv erholdt han (i August 1696) Tilfagn om Kongens „kraftigste Protection i hans Embedes Forretninger ved det farlige Væsen i Thy, saavel som og bevaagen Assistentens ubi det samme Værk“ (Dagbog S. 325). Efter hans Andragende indhentes Betænkning af det medicinske Facultet, som erklærede Besættelsen for Bedrageri; tillige blev nedsat en Commission, hvori foruden han selv tillige Biskoppen af Aarhus, Stiftsprovsten i Aalborg og alle de jydskke Landsdommere fik Sæde, som efter Anklage af en kongelig Fiscal skulde paakiende Sagen. D. Biørn, som i Byens Navn havde indgivet et Andragende til Kongen, hvori han klagede over Biskoppen og Stiftamtmanden, der ei vilde antage den legemlige Besættelse, ja som endog paa egen Haand ved den kongelige Ridesfoged havde anlagt Sag mod nogle formeentlige Heze og faaet en af dem dømt fra Livet, hvilken Dom dog af Viborg-Landssting castreredes, blev i August 1696 suspenderet og befaleet at forsøge sig til Aalborg, hvor ogsaa de Besatte befandt sig. Men, i Stedet for at adlyde, formaaede han Thisteds Borgere til at underskrive et af ham selv opsat Vidnesbyrd om hans Lærdom og Levnet, hvormed han reiste til Kiøbenhavn, hvorfra det dog strax paalagdes ham at forsøge sig tilbage til Aalborg, ligesom han selv ogsaa kom under den kongelige Fiscals Tiltale. Ved Commissionens Kiendelse d. 14de Mai 1697 bleve nogle af de Besatte for Gudsbespottelse, Løgn og Bedrageri dømt til Døden; D. Biørn, som ogsaa blev befundet at have haft veltlystige Hensigter med sin Dialektbesværgelse, blev dømt fra Kald og Kiole, til at staae aabenbar Skrifte, miste sin Boeslod og forlade Thyland. Han appellerede imidlertid til Højesteret og indstævnedes flere tusinde Mennesker deels som Vidner, deels til at lide Dom. I denne Anledning maatte Biskop Bircherod i Sommeren 1697 reise

til Kiøbenhavn, hvorhen ogsaa nogle af de Befatte bleve transporterede. Selv forsvarede D. Biørn sig for Høiesteret, hvor Sagen refererede i 13 Uger. I Februar 1698 blev den discuteret af fire Geheimeraader, som ved denne Leilighed ikke havde havt Sæde i Ketten, og dernæst refereret Kongen i Geheime-Conseilet. Endelig faldt Høiesterets Dom den 26de Februar: tre af Qvinderne dømtes til Ragsstrygning og Tugthuus paa Livstid; D. Biørn fra Kalb, Riøle og Boeslob samt til Fængsel paa Livstid; to Studenter, som havde gaaet ham tilhaande, bleve relegerede, den ene in perpetuum, den anden paa et Aar⁵⁰⁾. Men ogsaa Biskoppen idømtes for Mangel af tilbørlig Conduite i denne Sag en Mulkt af 1000 Rdr.; ligesom Landsdommer Bartholin, Amtmanden, Amtsforvalteren og dennes Fuldmægtig for ulovligt Forhold i en eller anden Henseende bleve ansættede med ringere Bøder. I Overensstemmelse med Dommen befalede tillige ved et kongeligt Rescript af f. D., „at alt, hvis i Landsthings og andre Thingbøger eller Raadstueprotokollerne enten paa Landet eller i Kiøbstæderne i Aalborg Stift kan være indført den formeente Besættelseshandel angaaende, eller og Godtfolk til Præjudice paa deres gode Navn og Rygte, skal uden videre Dphold deri saaledes udslettes, at det ei kan være læseligt, og en Extract af Høiesterets Doms Slutning der igien til Alles Efterretning indføres“⁵¹⁾.

Til Majoriteten i Høiesteret hørte ogsaa Bircherods Svoger⁵²⁾ P. Binding, der allerede fra Begyndelsen af

⁵⁰⁾ Holbergiana af N. Boye III. S. 178—81.

⁵¹⁾ Høiesteretsdommen er aftrykt i Farstrup's og Arelsens Dagbog S. 138 fg. og i Sjöts Archiv for Psykologie II. S. 28 fg.

⁵²⁾ Rettere laugt ube Besvogrede, da Bircherods Hustru, Søster Bartholin (D. af Albert B.), var Søffendebarn til P. Bindings Moder Ingeborg Jacobæa, D. af Biskop Jacob Matthisen i Aar-

havde „været i lige Tanker med B., at der var noget Bedrageri under, og at man ikke kunde see sig noksom for i flige Tilfælde“⁵³⁾). Af hans Votum kan Følgende her fortiene at meddeles: „Det er efter min Mening lettere at sige, hvad dette formeente Besættelsesværk ikke er, end hvad det er. Og som man i denne Casu har seet med Andres Dine og hørt med Andres Dren, saa er min ringe Meening derom, at det hele Værk har sin Udspring af Superstition, Andres Indbildning, Shgdom og Malice, hos Somme meer og hos Somme mindre. At det i Begyndelsen er antaget for en legemlig Dævelens Besættelse og sat paa den Fod hos meenige Mand, er Bispen tilligemed Mag. Biørn og al Geistligheden skyldig ubi, og at det endnu skal passere for det samme baade hos de Ansægtede og Andre, er Mag. Biørns Halsstarrighed og inemendabili errori at tilskrive“. Den sidste Ytring antyder hvad ogsaa fra andre Kanter vides, at, Sagens Udfald uagtet, Realiteten af denne foregivne Besættelse endnu havde sine Forsægttere, og at D. Biørn selv, hvis Brøde var in confesso, dog, saavel paa den Tid som senere, ikke savnede Medhold endog af høitstaende Personer, selv af Dommere i Højesteret⁵⁴⁾, hvilket vel ogsaa maa tilskrives, at han

---

huus; men Udtryk, der betegne nærmere Slægtfæbs- eller Svogerfæbsforhold f. Ex. Broder, Søster, Svoger, brugtes paa den Tid i større Udstrækning end senere, maaskee fordi Ægtefæbsforbud strakte sig til flere Grader.

⁵³⁾ Hesperus VIII. S. 350; Bircherods Dagbog S. 320.

⁵⁴⁾ Bl. N. Geheimeraad og Overhofmester ved det ridderlige Academi Marcus Gjøe, som endog stemte for Præstens Frisindelse og Forslyttelse og vilde vælte den meste Skyld paa Biskoppen; Bircherods Dagbog S. 348; Keenberg I. S. 158; Boyes Holbergiana III. S. 181. Biørn gif til Lybskland, hvor han 1709 endog fremstillede sig for Friderich IV.; Keenberg II. S. 73—74.

allerede næste Aar blev løsladt af sit Fængsel og forviist Landet⁵⁵⁾.

De her omtalte Trolddomsbevægelser fandt kun Sted i visse Byer, vare for det meste indskrænkede til enkelte Slægter og Personer og hverken saa langvarige og sammenhængende eller forbundne med saa gruelige Omstændigheder, som de, der i samme Aarhundrede rasede i Raboriget og vel kunne siges at henhøre blandt de frygteligste Phænomener af dette Slags, der kendes⁵⁶⁾. Det var i Aarene 1668—76, altsaa henved det Tidspunkt, da Hexeforsølgelse andensteds begyndte at aftage, at en stor Deel af Sverrig befandt sig i en oprørt Tilstand, der begyndte i Dalarne, udbredte sig til Norrland, ned ad mod Hovedstaden og i flere af Rigets

⁵⁵⁾ Farstrup's Dagbog S. 238. Enkelte af de Skyldige forsøgte fiden paa at fornye disse Optsier, men uden at det vilde lykkes dem; Pontoppidans Danske Atlas V. S. 430.

⁵⁶⁾ Udførligt fortælles disse Tilbragelser i Lagerbrings Ubtog af Sverrigs Historie S. 487 fg.; i Fants Föreläs. öfver Sverriges Hist. 4 St. S. 114—18 og i Fryxells Berättelser ur swenska Hist. XIV. S. 143—45. En interessant Skildring deraf, med Beretning om enkelte lignende Begivenheder fra en nyere Tid, findes i Hammerich's scandinaviske Rejseminder S. 113 fg., hvor disse Phænomener træffende uledes fra den i den omgivende Natur begrundede „mørke, natlige Side, som den svenske Folkarakter til alle Tider har havt.“ De officielle Aktstykker findes udgivne af C. G. Kröningswärld: Handlingar om Trolddomsväsendet i Dalarne 1668—73, Fahlun 1821; Retsakterne för Svea-Hof-Ret og för Commissionen i Stockholm, i Ublersparres historiska Samlingar IV. V. jvfr. Myrup, Skand. Litt. S. Skr. XIX. S. 353 fg. Som en mærkelig Parallel kan anføres, at der paa samme Tid (1670) forefaldt lignende Begivenheder med Dreng og Piger i Waisenhuuse og Instituter paa forskjellige Steder i Holland; Horst, Zauberbibliothek I. S. 219 fg., samt i Omegnen af Breez i Holsten; P. Goldschmidt, verworfener Hexen- und Zauberer-Advocat S. 541. Man kan herved ikke unblade at tænke paa Korstogenes sidste Periode, da Börne-sværme drog ud til det hellige Land.

Landstaber. Forestillinger om Bortførelse af Menneſker, især Børn, til Hexemøder paa Blaaſulla, toge en ſaadan Overhaand og udbredte en ſaa almindelig Ræſſel, at Regjeringen tilſidſt maatte nebfætte en Commiſſion, ſom anſtillede Forhør og Underſøgelſer, dømte de Børne, efter Bekiendſe paa Pinebænken, til Baal og Brand, men Børnene, forſaavidt deres Alder tillod dem at give nogen Forklaring, til Riis. Uagtet nu de fleſte Bortførelſer tillagdes enfoldige eller ufædelige Qvinder; uagtet Bekiendſer om at Bortførelſen var ſkeet under Søvn eller Dvale, eller at de Bortførte havde havt tilbundne Øine, ſaa at de ingen Forklaring kunde give om Stedet, hvor de førtes hen, og endelig de hyppige Tilſtaaelſer om der bedreven Utugt og den Omſtændighed, at Diævelen paalagde ſine Gieſter at medbringe Fødevarer, tidligere burde have bragt den geiſtlige og verdslige Øvrighed paa det rette Spor, varede det dog henved 9 Aar, inden man kom til den Overbeviisning, at det var en Samvirkning af epileptiſke og hysteriſke Tilfælde, vilde Udbrud af Rionsdriften, Forførelſe og Bedrageri, der havde berøvet ſaa mange Uſkyldige eller Forlede Livet, forſtyrret Familiers Fred eller bidraget til at demoralifere en heel Generation. De ved Baalet Henrettedes Antal overſteg Hundrede⁵⁷⁾.

Skjøndt nu Hexeprocetſer med Pinebænk og Baal hos os forſvandt fra det attende Aarhundredes Begyndelſe, viſer dog den Thiſtebſke Befættelſesſag med alle dens nærmere Omſtændigheder og Følger, hvor dybt alſkens overtroiſke

⁵⁷⁾ J. A. 1720 førtes i Wärmeland Proces i Anledning af en formentlig Blaaſullafart, hvorom haves: „Tilförlitlig Berättelse m. m. Jönköping 1815“, jvfr. Svensk Literaturtidning 1815 Nr. 39. Endnu 1740—50 forefaldt en lignende Hexeprocetſ i Dalarna; Bergman, Beskrifning I. S. 208 fg.; ligeledes 1757—63; Delagardiska Arkivet IV. S. 237.

Forestillinger endnu vare rodfæstede i Bevidstheden, baade hos de lavere og høiere Klasser; ligesom det Samme langt ind i den følgende Tid endnu var Tilfældet. Faa Aar efter hine Bevægelser, der havde grebet en heel Landstræknings Befolkning, foresaldt lignende i en affides og isoleret Egn.

Paa Halsbøen Hindsholm i Fyen bleve i Aaret 1708 to Bondepiger beskylde for „Kogleri og Trolddom“ og gif Begge til Bekiendelse. Ifølge kongelig Befaling af 3die August, beordrede Stiftamtmanden Joachim Frijsbuer „tvende forfarne Medicos, som disse to Personers Constitution grundeligen kunne forfare, om ei nogen Legemsfvagthed dem deslige Indbildninger haver foraarsaget, og til den Ende dem i en derfor tienlig Diæt og Cuur paa nogen Tid at holde, om de maaskee til deres rette Forstand kunde komme og til Oplysning, at aldrig noget saadant, som de sig have indbildt, dem har været vederfaaret.“ Under 7de September paalagdes det Landsdommer Matthias Rosenvinge og Prof. i Philosophie og Mathematik ved Odense Gymnasium L. Luja som Commissarier at indkalde og examinere de paagiældende Qvindespersoner, forhøre Vidner, samt kiende og dømme i Sagen; der tilspøiedes, „at de havde bedrevet adskillig Kogleri og formeentlig Trolddom“, foruden „at de deres Daab og Christendom skal have forsvoret“. Samme Dag paalagdes det Stiftamtmanden at beordre en Procurator, der for Retten kunde tiltale de Skyldige⁵⁸⁾. Om Sagens Udfald og den Stemning, der tildeels havde fremkaldt den, har en Samtidig af sine Ungdomserindringer meddeelt Følgende⁵⁹⁾:

⁵⁸⁾ Fyenske og Smaalandske Tegnelser, 1708 (Gey. Ark.).

⁵⁹⁾ Conrector ved Odense Skole, Mag. Povel Holm (f. 1707 d. 1785), i et Skoleprogram 1770; han udgav flere Programmer (1770—75) om den danske Almues Overtro.

„Jeg er født i en Egn af Fyen, som var berhyttet af sine mange Hexe. Der gik idelige Sagn om disses Udaad: at Kjøerne tabte Mælken, at Fløden ikke vilde blive til Smør, at Skade paaførtes Menneſter og Dvæg, at Sæden svandt hen og Dvæget sygnede. Videre hørtes Fortællinger om Bloksbjergsreiser, om Spøgelfer som foruroligede Reifende, om natlig Hulen og andet deslige. Som femaarig Dreng troede jeg alt dette ſaa fuldt og faſt, at jeg var nær ved at døe af Angest, naar jeg ſaae en gammel Kone med et magert Udſeende, da jeg troede at hun nødvendig maatte være en af dem, ſom paaførte Landsbhyen ſaadanne Onder. Min Moder, en gudfrygtig Kone, knælede hver Morgen medens jeg endnu laae i Sengen, og bad til Gud, at han vilde afværge alle Anfægtelser af onde Aander, ſom ſvævede i Luften og indblæſte Menneſtene ſtabelige Tanker. Da jeg hørte dette, tænkte jeg ſtedſe ved mig ſelv: naar utallige onde Aander bevæge ſig omkring os og deres Medhjælperſter, Hexene, vandre midt iblandt os, hvor kan da Noget være ſikkert? Dertil kom endnu en Omſtændighed, ſom betydeligen forøgede Frygten. Paa ſamme Tid bleve nemlig to Dvindfolk paagrebne, ſom beſtyldtes for Hexeri; den Ene ſom var ung, ſkulde have lært Kunſten af den Anden der var gammel. Diſſe holdtes i nogen Tid i Fængſel; eengang om Ugen bleve de førte for Retten, forhørte og endelig af Birkebonnere dømt; Sagen appelleredes til Landſtthinget, hvor de bleve frikendte, til ſtor Forargelſe for hele Hindsholm. Fra denne Tid ophørte baade her og andenſteds al Uro i Anledning af Trolddom; man forfulgte ikke længer Hexe, og Spøgelfer troedes ikke længer at vanke omkring. Saaledes blev det Selſkab af Troldkvinder, ſom længe havde foruroliget Halvøen, opløſt og tilintetgjort ved nogle ſaa Dommeres kloge Udfærd. De omtalte Dvindfolk levede ſiden i mange Aar mellem Egnens

Beboere, uden at tilføje disse nogen Skade, skjøndt man dog stæbte vedblev at betragte dem med en Slags Mistro og Frygt."

I den følgende Tid, endnu over Midten af det 18de Aarhundrede, indtraf ofte det Tilfælde, at Ustyrbige kom i Banrygte for Trolddom; stundum blev da i Kirken gjort Bøn om Opdagelse af Ophavsmændene dertil, men i det Hele fandt saadanne Bestybninger ikke længer synderlig Tiltro⁶⁰).

Efterat de egentlige Hexeprocesser vare ophørte, forefaldt imidlertid ikke sjældent en Forbrydelse som hørte blandt dem, der tidligere havde ført til Baalet, nemlig Forstrivelse til Dævelen. Herved meentes dog ikke længer en officiel Indførelse i Dævelens Protocol ved Hexeforsamlinger paa Blotsbjerg eller Blaakulla, men enkelte Personers med deres eget Blod underkrevne Pagt med den Dnde og Forpligtelse til, mod Opnaaelse af visse timelige Goder, efter et bestemt Tidsrum at tilhøre ham med Liv og Siæl⁶¹). Da Holberg selv i sin Ungdom havde seet en saadan Forstrivelse⁶²), maatte saameget mere Motivet til nærværende Stykke ligge ham nær; ogsaa var den Thistebste Besættelseshistorie endnu i frisk Minde; men ved en hos ham ei sjelden Uagtsomhed har han ikke blot ladet Handlingen foregaae i denne By (IV. 8. V. 1.), men endog der tænkt sig et Theater og ladet flere af sine dramatiske Figurer, navnlig den ældre v. Quoten, her optræde.

⁶⁰) Bircherods Dagbog S. 449; Hebeegaards juridisk-praktiske Anm. til Loven II. S. 32; Kirkehistoriske Samlinger I. S. 187—89 (1759).

⁶¹) Nyerup „om Forstrivninger til Fanden“; Hesperus VIII. S. 334 fg.

⁶²) Personen, som ved Forstrivelsen havde stipuleret sig aarlig en Tønde Guld, maa have været Student, da Holberg leverede Forstrivelsen til hans Privatpræceptor; Epistler II. Nr. 292.

Skjøndt allerede ældre Exempler findes paa denne Virkning af Overtro og Demoralisation⁶³), blev den dog især hyppigere fra Slutningen af det 17de Aarhundrede. Naturligviis fandt den nærmest Sted i de lavere Almue-Klasser, endog af Qvindefønnet⁶⁴); men mærkeligt er det, at især Mange blandt de hvervede tyske Soldater heri gjorde sig skyldige⁶⁵). Om Aarsagen dertil yttrede Stiftsprovst M. Keenberg Følgende: „Mærkeligt er det, at alle deslige Delinquenter, som paa kort Tid ere opvaagne, har alle været sig selv i tre Poster lige, nemlig; de har alle været fremmede, alle Musqveterer, alle snart af een Alder. Den Ambition som følger det Haandværk, den Alder og en daarlig Optugtelse kan være Moder til meget ondt, helst naar de faae at læse den forargelige Løgn, som sælges paa Gaderne om Marechal Luxemburgs Contract med den Onde, hvor der findes de selvsamme Punkter som i deres Forftrivning“⁶⁶). Nogle af de Skyldige bleve henrettede med

⁶³) 10. Januar 1635 fik Consistorium Befaling at indsende Betænkning om Christen Pebersen i Odense, „som sig til Dævelen med Liv og Siæl haver med sit eget Blod forskrevet“; jvfr. Suhms Samlinger I. 2. S. 93.

⁶⁴) F. Ex. 1725 i Kjøbenhavn; Hesperus V. S. 438.

⁶⁵) Højers Friderich IV. II. S. 247. Exempler herpaa forekomme fra A. 1678 (en Rytter i Nestved); D. Wolffs Journal 1812 I. S. 15; fra 1690 (en Korporal af det Kurlandske Regiment); samme St. S. 154; fra 1721 (en Bremerholms Fange, om hvem i følgende Anm.); Hesperus VIII. S. 335; fra 1724 (en Soldat i Rendsborg); Büschings Magazin XVII. S. 329.

⁶⁶) En Bremerholms Fange, H. J. Forthammer, forhen Soldat og tidligere Catholik, havde med sit eget Blod forskrevet sig til Dævelen for at komme ud af Fængslet og leve herligt i 18 Aar; Riegels Friderich IV. II. S. 357; Hesperus VIII. S. 335. Det theologiske Facultets og flere Biskoppers og Præsters Betænkning om denne Sag er meddeelt i Fris, 1791, II. S. 157—70; Keenbergs anførte Uttring findes ikke i hans her

Sværb, blandt andre de ved A. 1721 og 1724 (i Ann. 65—66) nævnte; andre bleve, efter Omvendelse af Præsten, Forbøn i Kirken og offentligt Skriftemaal igien optagne i Guds Menighed, men straffedes dernæst med haardt Fængsel (de ved Aar 1678 og 1690 nævnte)⁶⁷⁾; en lignende Synder i Tryggevælde Amt maatte 1710 gjøre „aabenbar Afbedelse og arbejde i Citabellet i Skubkarren“ (Koeskildst Synodal); for en Anden blev 1720 gjort Bøn fra alle Præbikestole i Kjøbenhavn (sammest.). Ungaaende en Forsskrivelse med eget Blod, ogsaa af en Militær, blev ved Rescript til Bisoppen under 30. Januar 1722 befalet, at den ikke af Præsten men af Profossen skulde brændes paa Gaden udenfor Garnisonskirkeporten (Sæll. Tegnelser). Hvorledes der skulde procederes mod den 1725 for „Pagt med Diævelen“ bestyldte Rone i Kjøbenhavn, maatte Geistligheden overveie (Hesperus V. S. 435).

Enkelte Exempler af denne Art forekomme endnu i den følgende Tid; saaledes 1733 en forhenværende Discipel i Fredericiastole, hvis Dødsstraf blev formildet til Riis paa Kroppen, aabenbar Skrifte og Livstidsarbejde paa Bremerholn; 1744 en Sergeant i Kjøbenhavn, som — i det ringeste efter Hofod Anchers Responsum — skulde forbrødre sin Boeslod og ventende Mødreneary, samt straffes med Arbejde for Livstid i Castelllet (Hesperus VIII. S. 336—28). Det sidste Exempel var uden Tvivl 1752 en Landsoldat i Bendshøvel, som med sit eget Blod havde forskrevet sig til Diævelen for 8 Rdlr. aarlig, hvoraf han fik 3 Rdlr. paa

---

aftrykte Betænkning, men i en haandstreven af 26de Febr. 1721. Facultetet og M. Keenberg stemte for haardt Fængsel; Otte for Dødsstraf.

⁶⁷⁾ Højer Frid. IV. II. S. 247 bemærker, at disse Forbrydelser ophørte af sig selv, da „diese nährische Buben“ ei længer straffedes paa Livet, men med haardt Slaveri.

Haanden, indtil hans 60de Aar; hans Straf blev lempeligere end de Foregaaendes, nemlig Viborg Tugthuus paa Kongens Raade⁶⁸⁾.

At en saa cras Dvertro kunde yttre sine Virkninger endnu i Midten af det 18de Aarhundrede, er mindre uforklarligt, end at en ikke ulærd juridisk Embedsmand, Holbergs Dmgangsven E. D. Hedegaard († 1781), kunde finde det altfor farligt og stridende mod den hellige Skrift at nægte den absolute Mulighed af en Pagt med Diævelen; ligesom han heller ikke tvivlede paa, „at Diævelen jo kunde giøre sig synlig ved at præsentere sig under adskillige Figurer“⁶⁹⁾.

M. Keenbergs ansførte Formodning, at Eventyr som det om Luxemburgs Pagt med Diævelen kan have været en medvirkende Aarsag til dette Slags Forbrudelser, var i sig selv ei ugrundet; endnu mere maa dette da kunne anvendes paa en ældre, langt mere udbredt Folkelegende, den om Dr. Faust, om hvem en kort Meddelelse derfor her turde være passende.

⁶⁸⁾ Hesperus VIII. S. 339. Efter 76 Aars Forløb udkom: „Mærkværdigt geistligt Forhør over Solbaten Søren Larsen Galtrup, som i A. 1752 foregav at have forskrevet sig til Fanden. Et Bidrag til Dvertroens Historie. (Efter et gammelt Haandskrift). Udgivet af Carl Johansen, Musiklærer. Kjøbenhavn 1828. S. 16 SS.

⁶⁹⁾ Hedegaards Danske Criminalret (1760) S. 80; endnu mindre tvivlende yttres han sig herom i sine Jurid. praktiske Anmærkninger til D. og N. Lov IV. (1767) Nr. 182, hvor han omtaler en, saa Aar tilforn vidneskafst aflagt Bekiendelse af en Person, som efter indgaaet Pagt med Fanden havde modtaget Penge; Nr. 195 ansføres en lignende Casus fra A. 1723 (altsaa omtrent fra den Tid da dette Stykke blev til) med en uævnt Person, hvem det medicinske Facultet dog erklærede at lide af en opbidset og forvirret Phantasi; Forfatteren turde ikke „decidere noget vist herom.“

Johan Faust var født i det Würtembergste i Slutningen af det 15de Aarhundrede og døde omtrent 1540 i Nærheden af Wittenberg. Han har neppe manglet physiske, mathematiske og medicinste Kundskaber til en vis Grad, men han anvendte dem især til Magie og Astrologie, og viste sig i det Hele som en Charlatan og Bedrager, med en, efter hvad man kiender til den, ryggesløs og forvorpen Karakter. Det omvankende Liv, han førte i det Aarhundrede da Troen paa Trolddom var almindelig udbredt, gav Anledning til, at Sagn om ham og hans Kunster uddannede sig paa forskjellige Steder. Han var den sidste navnkundige Magier paa Grændsen imellem Middelaalderen og den nyere Tid og betragtedes som Repræsentant for al magisk Virksomhed; alle Sagn om Troldmænd i Oldtiden og Middelaalderen, om Pagt med Dævelen, indgaaet af Fyrster, Paver og Videnskabsmænd, overførtes derfor paa Faust, der saaledes snarere blev en collectiv Personlighed end en enkelt Person⁷⁰). At han stundum forveksledes med

⁷⁰) Af de mange Undersøgelser om Dr. Faust og Faustsagnet kan især henvises til Artikelen (af E. Sommer) i Ersch und Grubers Encyclopädie 42. Bd.; H. Dünker, die Sage von Dr. Faust, Stuttgart 1846; Scheible, Das Kloster, 5ter Bd. 1847 (Die Sage von Faust bis zum Erscheinen des ersten Volksbuches, mit Literatur und Vergleichung aller folgenden m. m.); 11ter Bd. 1849 (af v. Reichlin-Meldegg); jvfr. R.=Meldeggs Recension over adskillige tyske Skrifter hørende til denne Gienstand, i Heidelberg. Jahrbücher 1848, Nr. 44. 45; 1849, Nr. 53. 54; 1850, Nr. 16. 17; Nyerup, Alm. Morstabslæsning i Danm. og Norge S. 183—94. Alle Skrifter Faust vedkommende, Sagnet's poetiske Bearbejdelser m. m. angives i: „Die Literatur der Faustsage bis Ende des J. 1850, systematisch zusammengestellt von Fr. Peter; 2te verm. u. verb. Aufl., Leipzig 1851, hvortil „Zusätze“ ere udkomne 1857; ligesom tidligere i Petholdt, Anzeiger f. Bibl. Wissenschaft, 1851 S. 4—12. 25—28.

sin i Bogtrykkerkunstens Historie berømte Navne, skjøndt denne levede i det foregaaende Aarhundrede og egentlig kaldte sig Fust, hidrører, uden Tvivl, derfra at Kunstens Opfindelse af dens Modstandere erklæredes for et Værk af Dævelen⁷¹). Henved 50 Aar efter hans Død samlede alle Sagn om hans Liv, Kunster, Forfærelse til Dævelen og rædsomme Endeligt i en særegen historisk Fortælling eller rettere magisk Roman med antipapistisk Karakter, og advarende Tendents; den udkom første Gang 1587 og 1588 i Frankfurt og udbredtes snart i flere Udgaver og i forskjellige Sprog⁷²). Ligesom ældre Sagn om Trolddom samlede i Legenden om Faust, saaledes kom ogsaa i en følgende Tid de fleste magiske Skrifter til at gaae under hans Navn⁷³).

De nyere Forfattere, som med saa megen Fuldstændighed og Nøjagtighed have fulgt Faustsagnet's Udbredelse igiennem forskjellige Folkeslag og i forskjellige Literaturer, have

71) Ogsaa i Böhmen er en Faust bleven anseet som identisk med Guttenberg; Gräßses Lehrbuch e. allg. Literaturgeschichte II. 2. Abth. 2. S. 630.

72) Udgaven 1587 er optrykt hos Scheible: Das Kloster 2ter Bd. (1847); jvfr. 11ter Bd. (1849) S. 340—42; Dünker S. 85—86 og Peter Lit. d. Fausts. S. 11; den indeholder adskilligt som mangler i Udg. af næste Aar; Scheible, 11. B. 1003—12. Paa Platybsk udkom den i Lybel 1588 efter Original=Udg. af s. A.; i den følgende Tid flere Gange paa Hollandsk, Engelsk og Fransk; Peter S. 12—16. Fausts Historie paa tydske Niim (Tübingen 1587—88) er, efter det eneste bekendte Exemplar i det store kongelige Bibliothek, optrykt i „Das Kloster“, 11. B.; tidligere var den allerede omtalt i Nyerups alm. Morfskabslæsning S. 188—91.

73) Iser den saakaldte „Höllenzwang“, et heelt System i Magien, der er optrykt efter Haandskrifter i Anhanget til A delungs Gesch. d. menschl. Natur VII.; i Horsts Zauberbibliothek, 2den—4de D. og hos Scheible, Fausts Bücherkatz I. Stuttg. 1851; alle disse Udgaver ere forskjellige Bearbejdelser af et og samme Emne; jvfr. Nyerups Morfskabslæsning. S. 195—96; Heidelb. Jahrbücher 1850 Nr. 17. Hos Peter S. 16—20 opregnes 22 Faust tillagte magiske Skrifter.

forbigaaet eller ikke kiendt dets Tilværelse i Danmark, til hvilken bl. A. sigtes, saavel i dette Stykke som paa flere Steder hos Holberg.

Allerede i samme Aar som den anden Originaludgave af Faustromanen udkom i Frankfurt, den plattyske Oversættelse i Rybef og den rimebe Bearbejdelse i Tübingen, 1588, udkom ogsaa en dansk Oversættelse, men hvoraf neppe noget Exemplar nu eksisterer⁷⁴). Tid efter anden fulgte flere Udgaver, af hvilke den ældste som høves ved Haanden, er Følgende:

„Historia om D. Johan Fausto, Den Biidberhyctede Troldkaarl oc Sortkonstner, Hvorlunde hand paa en Forsagte tid forskreff sig til Dieffvelen 24 Aar, oc Hvad for underlige Ewentyr hand dit imellem saae, selff anrettede oc bedreff Indtil hand paa det sidste fick sin velfortiente rette Løn. Største Part tilsammen skreffvit, oc udgaait paa Prent, Effter hans egen Skriift som hand haffver ladet effter sig, Alle Hoffmodige oc Ugubelige Menniske til it Streckeligt Efftersium oc farligt Exempel, Oc til en Trohiertig Abuarfel. Jacobi III. Værer Gud underdanige, staar Dieffvelen imod, saa slyer hand fra Eder. Tryckt i Lund, Aar 1674.“ 173 SS. 8. Oversættelsen slutter sig nærmest til Originaludgaven 1588. I Fortalen (7 Sider) siges bl. A.: „Oc paa det ingen skal bevæges af denne Historie til saadan unyttige oc fordærvelige Opsat at efterfølge, da haver jeg med Raad gaaet forbi, og udeluft de formas conjurationis, eller Besværelse, og sæt allene det, som kunde tiene hver Mand til Abuarfel og Forbedring“⁷⁵). Denne Erklæring uagtet

⁷⁴) Den har været i R. Brahes Bibl. i Odense (Linds Fortegnelse S. 152), men fandtes der ikke da Nyerup udgav sin „Morfskalslæsning“ (S. 185).

⁷⁵) 1685 og 1707 er den igjen oplagt i Lund; Nyerup S. 192. 314. Et senere tybsk Udtog af Folkeromanen høves ogsaa paa

havde Censorerne, til hver Tid, dog meget imod dette Skrift⁷⁶); Holberg selv fandt det, som „haver i lang Tid af Almuen været læst med saadan Andagt, som det kunde være en symbolist Bog“, baade „usømmeligt og forargeligt“, især da han, som Flere, forvekslede Troldmanden Faust med Bogtrykkeren⁷⁷). Fra Folkeromanens første Fremkomst lige til den nyeste Tid var Faust tillige en hndet Gienstand for dramatisk Behandling, baade i og uden for Tydskland, som Skuespil og til Marionetteforestillinger⁷⁸). Holberg nævner Saabanne blandt de her tidligere opførte, naturligviis af omvandrende tydske Bander⁷⁹), og af nærværende Stykke

Danst, allerede 1735 (nævnes i Peter, Zusäze 3. Litt. d. Fausts. S. 10) og flere Gange; i et Dplag fra dette Aarh. Begyndelse med følgende Titel: „Den i den gauffte Verden bekienbte Erz=Sort=Kunstner og Trold=Karl Doctor Johan Faust, og hans med Diævelen oprettede Forbund, forundringsfulde Levnet og straffelige Unbeligt.“ Kbhvn, Tilkiøbs i Ulkegaben Nr. 107. 32 S. S. 8.

⁷⁶) F. Er. 1635; Suhms Samlinger I. 2. S. 93; og 1722, ovenfor S. 148; Nyerup, Morff. Pæsin. S. 192; men 1728 er her en Trykfeil.

⁷⁷) Epistler II. Nr. 95; jvfr. hans Kirkehistorie II. S. 294. Faust nævnes ogsaa i en Anm. til P. Paars 2. B. 3. S.

⁷⁸) Dünker, Sage von Faust S. 229—41; 249—51; v. Reichlin=Meldegg i Scheible, Das Kloster XI. S. 624 fg. Laut=becher, über den Faust von Göthe (Mürnberg 1838) S. 95—97 opregner 35 for største Deel tydske Dramer om Faust; Tillæg dertil i Petholdt, Bibliothek=Anzeiger 1851, S. 27—28. Samme Aar som Romanen første Gang (1587), udkom et tydsk Drama om F. hvis Forfattere og Bogtrykker straffedes med Fængsel; Peter, Literatur d. Faustsage S. 23. Om en Dpførelse af Faust i Berlin 1703, som vakte Forargelse ved Forfættelsen til Djævelen s. Plümcke S. 77; ogsaa i Hamborg opførtes den fra 1739 til 1746 s. Schüke S. 62. 99. 266.

⁷⁹) Moraliske Tanker S. 64; Epistler III. Nr. 226, S. 203. 1690 blev Faust opført i Lund, hvor netop flere Udgaver af Romanen ere trykte; Cavallin, Lunds Stifts Herbarium II. S. 319.

(IV. 5.) erfares, at det ogsaa hørte til v. Qvotens Repertoire⁸⁰⁾.

Et efter Faustsagnet dannet Sideskuffe var den tydske Fortælling om den berømte franske Marchal af Luxemburg, hans Pagt med Djævelen og skræffelige Endeligt (1695). Sandsynligt er den digtet i Tydskland, hvor, saavel som i Nederlandene, hans gruelige Fremfærd havde gjort hans Navn forhadet⁸¹⁾. Ogsaa den høves i en dansk Overføttelse, i hvilken M. Keenberg fandt en medvirkende Anledning til de hyppige Forbund med den Døde⁸²⁾.

I det Foregaaende er viist, at Flere blandt de Holbergske Skuffespil i en eller anden Henseende kunne bidrage til at oplyse vore ældste Theaterforhold. Saaledes forsvarede Mafferaden en Forlystelse, der, i det ringeste for en Tid, hjalp til at opretholde Skuepillene; Ulrichses von Thacia paroderer de tydske „Haupt- und Staatsactionen“; Kildereisen snertes den overdrevne Opera=Smag; Hensigten af Melampe er at fjerne den med det danske Folks Natur kun lidet stemmende Tragedie og Drama; De Ulyselige latterliggjør de romantiske Skuespil, hvis eneste Gienstand er Forliebelse. Prologen til Uden Hoved og Hale, ligesom tidligere Nytaarsprologen 1723, vidner om en Tid, da den unge Skueplads nærmede de gunstigste Forhaabninger;

⁸⁰⁾ Af Stykkets I. 1., hvor Leander mener Mephistopheles, slutter Dünker S. 240 urigtigt, at en Tragedie „Faust“ ogsaa kan have været kendt paa den ældste danske Skueplads. Den eneste theatrale Behandling af dette Sujet hos os er A. Bournonvilles mesterlige Ballet fra 1832.

⁸¹⁾ v. Reichlin=Meldegg, anf. St. S. 705—15.

⁸²⁾ Da Keenbergs Betænkning er fra 1721, maae der altsaa have været Udgaver paa Dansk ældre end den hos Myerup S. 203 nævnte af 1733.

efterat disse vare skuffede, giver Den danske Comoedies Piigbegiengelse en Udsigt over Skuepladsens vextende Skiebne i et Tidsrum af halvfemte Aar⁸³⁾.

Det nu foreliggende Stykke var allerede til 1723, da Skuespillenes første Udgave udkom. At det skulde have undergaaet væsentlige Forandringer, inden det første Gang blev trykt, 1731, er ikke sandsynligt; mueligen har enten Digteren eller Selskabet havt særegne Grunde for, i Skuepladsens første Periode ikke at lade det komme paa Scenen⁸⁴⁾. Imidlertid forekommer her meer end eet Træk, der bestyrker hvad vi andensteds fra kiende til Forholdene ved Theatret i Lille Grønnegade, baade inden og uden for Coulisserne.

Af Theaterpersonalet optræde her i alt fem Personer, fire mandlige og een qvindelig. Ved Leander, „Mesteren for Comoedierne“ (I. 3.) behøver man ikke just at tænke sig enten Montaignu eller Capion. Hos de to Comoedianter (IV. 7. 9. V. 2) kan ikke miskiendes en vis Dannelselse, som ogsaa tør forudsættes hos Studerende, der i Skuepladsens første Dage af ungdommelig Kunstbegeistring lode sig friste til at betræde en Bane, der vist ikke var Bei til Hæderlighed efter Tidernes Heilighed. Skuespillerinden Apelone viser sig derimod som en temmelig letsfærdig Person (IV. 1.). Den eneste af Personalet nærmere betegne er Henrich, ikke

⁸³⁾ Et Bidrag til Kunstsab om Skuepladsens Tilstand i Slutningen af Aaret 1725 (Overskou S. 226) giver følgende Avertissement i Extraordinaire Relationer 1726, Nr. 9: „Iagtet den haarde Skiebne, som de danske Comedier paa nogen Tid har maat friste, have dog de kongel. privilegerede Acteurs stræbt af yderste Kræfter og Formue til at soutenere paa deres egen Risiko dette Slags Skuespil, som saa ofte har fundet Behag hos Nationen, og til den Ende, for deraf at vise en Prøve, aabne de Onsdagen d. 6te Februar deres Theatrum ved at forestille „Den Skinhellige eller Tartuffe.“

⁸⁴⁾ Rahbek om H. III. S. 95. 112; Overskou I. S. 249.

Leanders Tiener, thi denne er en særskilt Person og kaldes hans „Dreng“ (II. 1.); men selv Skuespiller med raadgivende Stemme i Theateranliggender, og ingen anden end Henrich Wegner, den første Fremstiller af de Holberg'ske Tienere. I Ulfsses von Itthacia nævnes han (Chilian) med sit Familienavn (IV. 4.); og i Comœdiens Liigbegiengelse optræder han som „Seigneur Henrich, privilegeret Acteur udi Grønnegade“. I en rimet Samtale mellem v. Henric „Borgemesters Tiener i Comœdien om den politiske Randestøber“ og Scapin, formodentlig fremsagt som Prolog til en Festsforestilling i Anledning af Dronning Anna Sophias Fødselsdag den 16de April 1723, underskriver han sig „Acteur ved den danske Bunde⁸⁵⁾. Ligesom J. N. Ulfse og Flere af den ældste Skuespillerstamme var han Student, født i Sylland og havde uden Tvivl studeret Theologie; men efter Skuespillenes Dphør fandt han, som Flere af hans Kammerater det raadeligst at søge verdslig Befordring. „Henrich Wegner, som nogle Gange har havt den Naade at være Hs. Kongl. Maj. til Diverstisement paa Theatro, andrager, at, endskiøndt han havde tænkt at applicere sig til geistlige Forretninger, har han dog maattet forandre sit Propos og derefter med saadan Flid lagt sig efter verdslige Sager, at han formoder ikke at skal findes Hs. Maj. Naade til Employ uværdig. Han anholder om den af hans Fader til Dato forestaaede Postmestertieneste i Aarhus og om tillige at beskikkes til Viceborgemester sammesteds“. Dette blev „af besynderlig Naade“ bevilget⁸⁶⁾.

Af Stykkets første Replik kan sluttes, at Selskabet selv maa have deelt Indtægterne imellem sig; Leander klager

⁸⁵⁾ Nyt historisk Tidsskrift VI. S. 370—73.

⁸⁶⁾ Gratial=Protocol; 18de Februar 1730 (Geh. Archivet). Han kan altsaa neppe være kommet ind i Krigscancelliet, som antages af Doverskou I. S. 257.

nemlig over, at han „i denne Maaned ikke har havt tyve Rigsdaler paa sin Part.“ Ligesom Capion 1723 blev sat i Slutteriet for en Vexelgiæld af 200 Rdl. (ovenfor S. 230) saaledes er Leander her i Betryk for 50 Rdl., Beløbet af en af ham for 6 Maanedes siden ubstædt, men ikke accepteret og derfor protesteret Vexel, rettere Vexelobligation (I. 1. II. 1. 4. III. 5. V. 1. 3. 4.). Derfor vilde han have „en Artikel indført i Loven, at ingen maatte lægge Haand paa en Acteur“, men mener „at man kan applicere hid, det som findes om Embedsmænd, at ingen maa arresteres dem i deres Forretninger“ (II. 4.)⁸⁷). De tydske Hof=Dperister vare ved fgl. Bevilling af 9de Marts 1723 fritagne for personlig Arrest for Giæld, saalænge de vare i Tienesten (ovenfor S. 324); men en saadan Begunstigelse kunde naturligtviis ikke blive et privat Skuespillersekskab til Deel. Først i det fgl. Privilegium „for det danske Comediehuus“ af 11te September 1750 blev bestemt, at „Acteurernes og Actricernes Gage maa ikke af nogen, saalænge de ere udi den Tieneste, for Giæld med Arrest beslaaes“ (Overskou II. S. 112); og ved Plakat af 8de Januar 1776 fritoges endelig Skuespillere, Sangere og Dandsere af begge Rign, indenlandske og fremmede, for personlig Hæftelse for Giæld, saalænge de vare i Tienesten, „om end Debitor udtrykkeligt havde forskrevet sig at ville underkaste sig personlig Arrest“. For at ophjælpe de sunkne Finantser var Selskabet nu betænkt paa, atter at give Tragedien „Polidorus“ (I. 1. V. 4.), der vel betegnes som „en forbandet fæl Tragoedie“ (I. 6), men som dog, med dens Besværgelsesscene, kunde formodes at ville lokke Tilskuere.

⁸⁷) Ved den af ham anførte Analogie maa være sigtet til D. L. 1—21—3: „Givne Rettens Betiente Arrest paa Nogens Person eller Gods, som ei er Arrest undergIVEN, da svare de selv dertil“.

Denne Tragedie kiendes ikke nærmere; maaskee har den aldeles ikke existeret⁸⁸⁾. Det lystige Efterstykke af det italienske Theater „om Doctor Balordo“, som var nødvendig, for at Folk kunde faae Tragedien „til Livs“, var Comedien la fille de hon sens i Gherardis théâtre italien, Tome IV. hvor der forekommer en Læge, Doctor Balordo⁸⁹⁾.

Med Hensyn til vort Theatervæsens ældste Historie kan endvidere bemærkes, at dette Stykke er den eneste samtidige kilde, der nævner den bekjendte von Quoten. Alle, baade Danffe og Fremmede, der omtale ham som en indvandret tydsk Theaterprincipal, have i Grunden ingen anden Hiemmel end Stykkets 2den Akt 5te Scene⁹⁰⁾. Nu kan derimod hans Stilling her i Landet, tilligemed hans øvrige personlige Forhold nærmere oplyses af hidtil ubenyttede Aktstykker. Navnet Salomon Poulsen von Quoten⁹¹⁾ viser hen til en tydsk eller maaskee nederlandsk Herkomst, skjøndt et tilsvarende Stednavn ikke har kunnet opdages. Uden Tvivl er han allerede i Slutningen af det 17de Aarhundrede kommen herind som Hvervet. Efter 8 Aars Tjeneste ved Gården tilføds, fik han sin Afsked og drog til Thyland, hvor han, under 8de September 1711, af Magistraten i

⁸⁸⁾ Naar Tragedier først ere blevne spillede her, s. ovenfor S. 332—33.

⁸⁹⁾ „Arlekins smaa Huer“ og „Doctor Balorði store Hatte“ nævnes som Extremere i Holbergs moralske Tanter S. 475.

⁹⁰⁾ Saaledes J. F. Löwen, Gesch. d. deut. Theaters (Schriften IV.) S. 18; Devrient, Gesch. d. deutschen Schauspielkunst I. S. 352; Prutz, Vorlesungen S. 185; Sammes „L. Holberg, sein Leben etc.“ S. 143; de angivne Aarstal for hans Ankomst hertil ere aldeles vilkaarlige og urigtige. Hans Navn forekommer hverken i Holbergs Levnet eller andensteds hvor han omtaler de her hospiterende tydske Bønder.

⁹¹⁾ I den første Udgave af disse Antegnelser I. S. 201 kaldes han Samuel P. v. Quoten, hvilken Feil igien er gaaet over i Doverskous Bærk.

Narhuus erholdt Attest, at han, som Dculist, Steen= og Brok=snider havde „med sine Medhavende“ skiftet sig ærlig og vel i Byen og opereret for Stær, Kræft m. m. (Hü=berg, Aftstykker vedkommende Narhuus II. S. 176). Efter fire Mars Forløb optraadte han i Kjøbenhavn, hvor han søgte Privilegium „at være Dculist, Steen= og Brok=Schnie=der samt Tandbrækker og Comœdiant.“ Disse Nærings=veie vare nemlig paa den Tid og endnu senere hyppigt forenede, da omreisende Quaksalvere og Markskrigere tillige pleiede at føre en Hanswurst med sig, som der hvor de opflog deres Boder, i v. Quotens Ansøgning af 30te Nov. 1717 kaldet „Theatrum“, loffede Publikum ved allehaande Gøglerier⁹²⁾. Politi= og Commercecollegium omtalte hans tidligere militære Stilling og tilføiede, at han havde „frem=viist meget gode Attester fra Magistraten i Narhuus og Horsens om hans der forrettede lykkelige Operationer, hvor=for de allerunderdanigst skulde eragte det ikke at kunne være utienligt, især for fattige Syge, som maatte behøve hans Hielp, om ham allernaadigst blev tilladt at exercere sin Kunst her. Men formeener allerunderdanigst, at det er

⁹²⁾ Allerede i Middelalderen fulgte en saakaldet lystig Person med de omvandrende Læger og Operateurer; Grimms deutsche Mythologie S. 669. I Slutningen af det 17de Aarh. optraadte i Berlin en navnkundig Skuespil= og Ballet=Entrepreneur Sebastian di Scio, som tillige var Chirurgical Operateur og fik Til=ladelse at sælge Balsam og Chymiske Medicamenter; Plümcke S. 59. 67. Endnu i R. Frid. Wilhelm I. Tid var en Hof=Comœdiant i Berlin tillige Hof=Operateur og blev, for at perfectionere sig i begge disse heterogene Fag, paa kongelig Beføstning sendt til Paris; Försters Frid. Wilh. I. 1. S. 313. Joh. Frid. Beck, Principal for en Walbedsk Skuespillertrup var i sin Tid Tandlæge og Hanswurst; Prutz, Vorlesungen S. 207. Den omtrent 1728 udkomne „Kort Underviisning“ m. m. (Dansk Minerva, Mai 1818 S. 441) afskiller derfor de egentlige tydske Comœdier fra „Quaksalverstykker og Pudsenspil“.

ufornødent at give hannem noget særdeles allernaadigste Privilegium paa at være Comoediant, efterdi Forordningen af 24de September 1708 om Betlere her i Staden tydeligen melder, hvorledes de som saadan Frihed forlanger, sig skal forholde"⁹³). Conseilet indstillede, under 19de Juni 1715, „om det ham saaledes efter Erklæringen maa bevilges“ og Kongen resolverede egenhændigt: „Vi approbere allernaadigst Conseilets Betænkning“⁹⁴). Under 31te Januar 1717 erholdt han altsaa kongelig Tilladelse at bruge og exercere sin Kunst her i Staden som Oculist, Steen- og Brokfnider samt Tandbrækker (Rahbeks Bidrag S. 77). Om theatralste Forestillinger indeholder Privilegiet vel intet; men at han, i Henhold til nysansførte Forordning, har oprettet et Marionetttheater⁹⁵) som han snart efter ønskede at udvide til egentlige Skuespil, erfares af følgende Referat i Conseils-Protocollen under 2den April 1716: „Salomon Pauelsen von Quoten, som haver spillet her i Staden

⁹³) Ved Frd. af 24. Sept. 1708 om Forhold med Betlere og Almisse til deres Underholdning var bestemt, „at Comoedianter, Liniedansere eller Andre som med Skuespil eller andet i Huse eller paa offentlige Pladser ville fortiene Penge, maae ei med Saadant begynde, før de for de Committerede paa Silkehuset have fremviist Magistratens Tilladelse og de siden med dem ere accorderede om hvad de Fattige skal have af deres Profit, hvad heller saadant Skuespil skal skee til de Fattiges Bedste en Dag om Ugen, som skal være Fredagen, eller og derfor en vis Sum Penge engang for Alle skal gives.“

⁹⁴) Extract af hvis ubi Conseilet ad referendum allerunderdanigst er optaget (Geh. Archiv). Naar det i en i det Følgende omtalt Ansøgning af v. Quoten og hans Søn af 1747, siges, at han „over 50 Aar har holdt Comediantenbande“ maa dette formodentligen beroe paa en Misforstaaelse eller Glemfomhed.

⁹⁵) En „Duffegøgler“ kaldtes med et træffende danst Udtryk den der gav Marionetteforestillinger; Bircheros Dagbog S. 429 (1703).

med Marionetter, andrager allerunderdanigst, at hans Dessein er at gaae til Hamborg for at antage endeel Personer foruden de, som han haver, at han efterdags kunde agere Comoedier med levende Personer, hvorudover han allerunderdanigst supplicerer, at han maatte nyde allernaadigste Privilegium paa at være Comoediant i Danmark, Norge og Holsten og at han paa sin Reise maa ubehindret spille med sine Marionetter paa de Steder, hvor han kan have Haab at fortiene noget til sin Reises Bekostning." Conseilet indstillede Ansøgningen: „allerunderdanigst til Hans Kongelige Majestæts allernaadigste Billie. Ellers haver Supplikanten spillet her til liden Fornøjelse og hans Arbeide er alene at spille Folk Pengene af Pungen i besværlige Tider". Kongen resolverede: „Vi finder ei heller, at Supplikanten haver spillet saadanne Comoedier, at man dermed kunde være fornøjet, langt mindre at man ham derfor skulde meddele saadant et Privilegium.“

Efter dette Afslag skal han dog, ifølge en Ansøgning af Sønnen af 3die April 1747, under 18de November 1718 have erholdt Berilling paa indtil videre at spille tydske Comedier. Men at han allerede før den Tid maa have fundet det nødvendigt at betrygge sig mod Indgrib i hans oprindelige og sikkrere Privilegium, som han ogsaa uden for Kiøbenhavn synes at have benyttet, viser følgende Klage af 30te November 1717: „Salomon Poulsen von Quoten, som haver Privilegium af 31te Januarii 1716 paa at være Oculist og Bruck=Schneider i Kiøbenhavn, klager, at han af fremmede Operateurs i Kiøbstæderne, som han ideligen med Proces maa forfølge, bliver fornærmet, hvorfor han beder, at ingen Fremmed af hans Profession, som ikke har kongl. Privilegium eller og ikke er bosiddende i Kongens Riger og Lande, maa tillades af

nogen Byes Magistrat at opsætte Theatrum, hvor og naar han i samme By er tilstede". (Cancellie=Protocollen).

To Aar senere (1719) ansøgte han i Forening med Capion om Privilegium paa at agere Comedie „i det libet Giethuus paa Kongens Torv"⁹⁶⁾; hvilket dog kun meget betingelsesviis blev ham tilstaaet (ovenfor S. 218). At dette fornemmeligen maa tilskrives den ringe Anseelse hans Præstationer, ifølge Conseilets Indstilling af 2den April 1726, uød, kan sluttes deraf, at Capion selv, under 17de Mai 1720 erhøldt et næsten udelukkende Privilegium paa at give Forestillinger saavel med levende Personer, som med Marionetter (ovenfor S. 218—20)⁹⁷⁾. Da han til-

⁹⁶⁾ I Politimester Ernsts Rapport af 5te Marts 1720 siges, at en privilegeret Marionetspiller agerede i Gøthersgade og Quotum (v. Quoten?) paa „Kongens Torv"; men det blev forbudt Begge at agere indtil Paaste. Ifølge Rapporten af 23de Marts 1722 forbød Politimesteren Comedier at spilles 14 Dage efter Fastelavn; en Soldat sneg sig til, nogle Dage efter, at gaae om Aftenen „en Harlequin" paa Gaden og invitere Folk til et Marionet=spil, hvilket han strax „disiperede".

⁹⁷⁾ Om Accorden mellem Capion og den stærke Mand (ovenfor S. 222), der maa være sluttet strax efter den Sidstes Ankomst til Kiøbenhavn, forekommer Ubskilligt i Politimesterens Rapport af 15. Decbr. 1720. Præsident Møller og Politimesteren vilde kjøbe „et Fiælehuus paa Nyetorv", som den stærke Mand brugte, af en Borger ved Navn Løiberg, til et Quarrantainehuus, for 250 Rdl.; men Eckenberg havde reserveret sig at bruge Huset til den 26de Januar næstf. Smidlertid havde Politimesteren paa Capions Klage, at Eckenberg mod hans Privilegium (S. 218) agerede med levende Personer „formidlet denne Accord", at E. skulde træde med sin Bunde i Capions Compagni og Theatro, som og blev fuldbyrdet, og saaledes blev „Fiælehuset" lebigt. Men siden klagede Eckenberg over ei at kunne subsistere med Capion, da han havde ladet komme en Luftspringer der ei kunde gjøre sine Exercitier paa Capions Theater, hvorfor Eckenberg maatte bruge sit „Fiælehuus" igien til denne „Springer".

lige i Slutningen af Aaret 1722, i Forening med Montaignu havde begyndt at give danske Skuespil, gjorde v. Quoten et nyt Forsøg og ansøgte Aaret efter om Tilbedelse „at agere tydske Comedier uden for Staden“; hvilket dog ikke blev bevilget, sandsynligen af Hensyn til den danske Skuepladses Tærv (Conseil. Protocollen, 26de Mai 1723). Nu var saaledes ingen anden Udvei for ham, end at vende tilbage til sin første Næringsvei; han anholdt derfor om Privilegium „at være Oculist og Bruck=Snieder i Raaland og Falster“; hvilket under 22de Marts 1724 ogsaa bevilgedes ham (Samme st.). I dette Stykke, som ifølge Holbergs egen Yttring var forfattet ved Aaret 1723, maa dog 5te Scene i 4de Akt senere være indskudt, da den ikke godt passer sig paa Skuepladsens første Winter, dens gyldne Tid, men snarere paa et af de følgende magre Aar, da Skuespillernes Uheld kunde lade v. Quoten, efter saa mange mislykkede Forsøg, haabe at komme i sin „gamle Næring igien“; thi det Anførte viser, at hans Theater allerede var lukket før Capion fik sit Privilegium. Denne Scene nævner tillige enkelte Stykker af hans Repertoire; nemlig: Dr. Faust, Zauberei von Armida og Adam og Eva. Om det første er ovenfor talt; det andet kendes ikke nærmere⁹⁸⁾; men Adam og Eva med Syndefaldet afgav, ligesom Faust fra det 16de og ind i det 18de Aarhundrede et yndet Sujet for Skuespil af alle Arter, som Opera, Marionetspil ja endog saa som Haupt= und Staatsaction med Hanswurst⁹⁹⁾.

⁹⁸⁾ Rahbek om S. III. S. 112. I Holbergs Epistler II. Nr. 180 nævnes dog „Armida Troldom“ blandt de flette Stykker som her forðum forestilledes. En Opera „Armida“ opførtes 1695 i Hamborg; Gottsched, deutsche Schaubühne II. S. 75.

⁹⁹⁾ Prutz, Vorlesungen S. 115. 135. 207; Kuhrein, dramatische Poesie der Deutschen I. S. 113; Weinhold, Weihnachtspiele u. Lieder S. 293—94; Plümicke, Berlin. Theatergeschichte S. 15; Schütze, Hamburg. Theatergesch. S. 55. 59. 99. 135.

Naar Holberg nævner det (og den hellige Dorothea) blandt de Skuespil der her bleve spillede, før han selv optraadte som dramatisk Forfatter, og som han i sin Barndom havde seet i Norge, da maa det have været Forestillinger af omvandrede tydske Bander¹⁰⁰).

Efter Ildbranden 1728 standsede Skuespillene og efter Friderich d. 4des Død, to Aar senere, ophørte de aldeles. Dog gjordes endnu i Begyndelsen af Christian den 6tes Regiering Forsøg paa deres Gienoprettelse, endog med Udfigter til et gunstigt Resultat. Under 25de April 1731 anholdt Generalmajor H. S. Arnoldt om Confirmation paa sit „havende Privilegium at spille Comedier i det dertil i Grønnegade indrettede Huus“. Cancelliet indstillede Sagen til Conseilet som bevilgede Confirmation. Den 8de August f. A. anholdt Montaigu „om Privilegium at etablere i Kiøbenhavn en dansk Comedie, alle andre Spectacler exclusive, til hvilken Ende han har associeret sig med Landois (Lindorf) og Pilloh, saa at han ved deres Hielp, foruden en complet dansk Comedie, ogsaa kan give de smukkeste og divertissanteste af de franske og italienske Theatris“. Cancelliet sendte Ansøgningen til Generalmajor Arnoldts Erklæring, og Conseilet bevilgede „Confirmation paa samme Fod, som Montaigu det forhen har havt, dog at i den Clausul, hvor der meldes om Capion, i hans Sted sættes Generalmajorens Navn, siden han er traadt i Capions Ret;“ (Cancellie=Protocollen). Da der nu i det meddeelte Privilegium ikke var Tale om Lønning eller kongelig Understøttelse, henvendte Truppen sig den 17de August i et rørende og karakteristisk Bønnskrift, underskrevet af Montaigu, de Pilloh, Ramel, Landais (Lindorf) og Schumacher, til Videnskabernes Mæcen, den Holbergste

¹⁰⁰) Moralske Tanker S. 64; Epistler IV. Nr. 332.

Muses Belynder Geh. Conf. Raad, Greve Christian Rantzau, hvem de paa det Indstændigste anbefalede deres Sag¹⁰¹). Da to saa betyvende Mænd, af forskiellige Grunde, interesserede sig for en dansk Skueplads, maa Kongen have fundet sig foranlediget til at indhente en Betænkning om Skuespils Tilladelighed overhoved fra et kirkeligt Standpunkt, eller en Besvarelse af den Opgave: „Ob die heuttige Comoedien so beschaffen, daß ein wahrer Christ dieselbige ohne Gefahr und Schaden seiner Seelen könne besuchen und dabey ein gut Gewissen, einen gnädigen Gott und die Versicherung seiner ewigen Seeligkeit könne behalten?“ Herved foranlejedes en Diatribe, uden Marstal, men efter indre Kiendtegn at dømmes skreven ved denne Tid, og da Forfatteren omtaler sig selv som Siælesørger, neppe af nogen anden end Kongens Skriftesaber Bluhme. Af det temmelig vidtløftige Indhold fortiener Følgende at meddeles:

„Die Hauptabsicht von allen Schertz und Narrentheidung in denen Comoedien ist nicht denen armen Menschen gute Moralen und Tugendlehren bezubringen, sondern dem Fleisch eine Materie zu lachen zu geben, sie lustig zu machen, damit sie bey dem Anblick ernstlicher Sachen der Comoedie nicht mögen müde werden; dabey ist nun Schertz und Narrentheidung, welche der sogenannte Pickelhering oder Diener, wie man ihn nennen will, treiben, die Seele der Comoedie, und die arme Menschen gehen fast durchgehends hinein, um solche Zoten und Possen zu sehen und zu hören. Man befleissiget sich auch dieselbe besonders in dänischer Sprache so grob und ungeziemend vorzutragen, daß die auch nur einen Funcken Ehrbarkeit im Hertz haben, daran einen Ekel haben“ . . .

¹⁰¹) Tritogenia I. S. 121—23; Overskou I. S. 255 fg.

„Gesetzt aber, daß in denen Comoedien keine heidnische Fabeln, sondern Historien aus der Bibel vorgestellet worden, so werden sie dadurch nicht besser, denn Gott kann nicht leiden, daß man von seiner göttlichen Person eine Bildniß machet, den so heiligen Jesum in sündlichen Creaturen mannigemal ungeziemend vorstellet, die Werke seiner göttlichen Majestät nachäffet, und heilige Dinge mit lächerlichen Unterhandlungen vermischet.“

„Wie mancher Thaler wird an Comoedien verwandt, welcher viel besser denen armen Leuten gegeben werden, als dem losen Gesindel der Comoedianten, welche nur, was sie bekommen, verfauffen, oder sonst lieberlich herdurch bringen. Man behält dadurch das lieberliche Gesindel im Lande, welches die arme Unterthanen ausfaugt und auf allerley Weise ihnen zu Last ist“ . . .

„Noch mehr machen sich diejeniger frembder Sünden theilhaftig, welche Comoedien defendiren, vor derselben Zulässigkeit streiten, andere dazu mit Macht überreden, große Herren zu derselben Anrichtung rathen und aufmuntern, Geld dazu herschieffen, selbst ärgerliche Comoedien machen und verfertigen, eine Bande von solcher Gesindel zusammenbringen, ihnen Häuser bauen, Gelder verschaffen, m. m.“ . . . „Am allermeisten machen aber diejenigen sich dadurch fremder Sünden theilhaftig, welche, da sie allen den Greuel hindern, verbieten und abrathen können, solches nicht thun“.

Man seer, at den ucevnte Forfatter, ikke blot ivrede mod danske Skuespil, men ogsaa mod tydske „Haupt- und Statsactionen“, og at han tydelig sigtede til bekiendte Personligheder: Arnoldt, Ranzau og Holberg; men det er

ikke sandsynligt, at hans Betænkning har fremkaldt noget directe Forbud¹⁰²⁾.

Da Conseilet nemlig havde bevilget begge næsnævnte Ansøgninger, og det desuden vides, at omvandrende Bander selv under denne Konges Regiering med visse Indskrænkninger gave Forestillinger i Provindeerne¹⁰³⁾, tør man vel antage, at det nærmest har været Mangel af fornødne Pengemidler og den for deslige Foretagender i det Hele ugunstige Tidsaaend, der denne Gang hindrede den danske Skuepladses Gienfødselse¹⁰⁴⁾. To Aar senere lod derfor Arnoldt ved Auction bortfælgge „det saakaldte Comediehuus i lille Grønnegade“ med tilhørende Plads og Udførsel til Gothersgade, „hvilket Huus er forundt egl. Privilegium, at deri og ingen andensteds i Kiøbenhavn maae holdes Comedier, naar de allernaadigst maatte tillades“; dog blev det ikke solgt før den 26de Juni 1736 ved tredie Auction¹⁰⁵⁾. Saaledes var der da al Udsigt til, at den gamle Theaterbygning i lille Grønnegade vilde tabe sin

¹⁰²⁾ Naar Holberg, Cpp. II. Nr. 179; III. Nr. 244; IV. Nr. 392 forsvare Skuepladsen mod Geistlighedens Angreb, da hører dette hen til dens Gienoprettelse 1747.

¹⁰³⁾ Ifølge Frdn. 12te Marts 1735 om Sabbaten maatte Skuespil ikke opføres paa hellige Dage og Aftenen tilforn. Frdn. 21. Marts 1738 forbød Comoediantspillere, Einiebandslere eller Tassenspillere at indfinde sig i Danmark eller Norge, for deres Spil og Exercitier der at forestille, i Anledning af at det i Viborg, paa Snapstinget, skal gaae i Svang om Mandagen næst efter Søndagen Dvasimobogeniti. Det 1737 oprettede Kirkeinspectioncollegium skulde bl. a. ogsaa vaage over, at der ikke spillebes paa hellige Dage; J. Møllers Mnemosyne II. S. 330. En omvandrende Theaterprincipal Spiegelberg døde i Norge 1732; Schütze S. 53.

¹⁰⁴⁾ Uden Tvivl har det været i Haab om en saadan, at den forøgede Udgave af Holbergs Lystspil kom for Lyset 1731.

¹⁰⁵⁾ Kbhvns extraord. Relationer (8vo) 1733, Nr. 57; 1736, Nr. 38.

oprindelige Bestemmelse; ligesom ogsaa de fem Tilbageværende af det ældste Theaterpersonale, Underfriverne af det nys omtalte Bønnskrift, efterhaanden forløbe denne Bane. Montaigne blev Sproglærer i Generalmajor P. Løvensørns Huus; Pilsch optoges 1741 i Wiintapperlauget; Ramel, der var Student, skal være bleven Byfoged i Nakskov¹⁰⁶); hvad Lindorf (ovenfor S. 344) og Schumacher grebe til, vides ikke (Dverfkou I. S. 257); heller ikke, hvad der blev af Rolleskriveren og Souffleuren (Copiisten og Dicteuren), Rasmus Hammer, der i „Comedians Liigbegiengelse“ 1727 gav Smaaroller (Dverfkou I. S. 173. 199).

Under saadanne Forhold kunde for de gamle Rivaler, Capion og v. Quoten, ei længer være Tanke om nogen Fornøjelse af deres theatraliske Virksomhed; Begge vendte derfor tilbage til deres tidligere Næringsveie. Om Capion vides intet, før i Aaret 1738, da han (d. 4de August) anholdt om Privilegium at ned sætte sig som Giæstgiver i Odense; men baade Cancelliet og Conseilet formeente, „at derved intet var at gjøre“. Samme Udfald havde, uden Tvivl, hans i Aarets anden Halvdeel fornøjede Ansøgning af lige Indhold, hvorved han paaberaabte sig, at han „i 24 Aar havde tient som Theatermester og Stab=Marquetenter i Felten, men havde nu paa sin Alderdom intet at leve af“. I A. 1740, da han vilde reise til Languedoc for at hæve en Arv efter sin afg. Broder og derfor købe Vine og andre Varer, som han vilde sende her tilbage tilskibs, ansøgte han (under 9de Mai) „om Pas

¹⁰⁶) Han var formodentlig den Anders Ramel, der 1734 fik Bestilling som Byfoged i Nakskov og Herredsfoged i Sønder=Herred, efter Formandens Afstaaelse; han var dengang i Condition „hos Raadsstueskriveren i Kjøbenhavn, Commerceraad Ant. Raff, og i samme Condition havde gjort sig kyndig og forfaren ubi Lov og Ret.“

for sig som kongelig Proviantforvalter eller under anden Titel, og for Ladningen, at den efter fgl. Befaling er indkøbt til Hoffet, ligesom han fik i Aaret 1713, da Tolden ved Ladningens Ankomst blev betalt" (Cancelli=Protocol¹⁰⁷). Den gamle v. Quoten levede endnu her i Staden 1743; thi den 11te Marts ansøgte han, som „for-medelst Alberdom ei er i Stand til selv at forrette Landkunsten og har dog ei andet i sin Alberdom at leve af, at Hs. Maj. vil forunde hans Søn Julius von Quoten Tilladelse at practisere bemeldte Landkunst, saalænge Supplicans lever, og efter hans Død skænke ham det Privilegium, som Supplicans forhen har havt". Efter indhentet Erklæring af Collegium medicum formeente Cancelli=Collegiet under 2den April næstf., at han, efter eget Ønske, „kunde bevilges Privilegium i Volland og Falster, dog ei exclusivum". Denne Bevilling (af 19de s. M.) synes imidlertid ei at være bleven benyttet, da endnu i A. 1744 Julius v. Quoten omtales „her af Staden"; (Cancelli=Protocol).

Neppe var dog Christian den 6te samlet med sine Fædre, før den gamle v. Quoten „her af Staden", som allerede i A. 1731 havde seet sig fremstilt i nærværende Stykke, lagde an paa sin gamle Theatervirksomhed. Under Paa-beraabelse af, at han i Frederik den 4des Tid havde forestillet Comedie for Hs. Maj., hvorpaa han tilligemed Capion havde havt fgl. Privilegium af 1718, men i Riøbenhavn's Uldebrand havde mistet Huus og Theater med alt Tilbehør, „erbyder han og Søn sig at anskaffe det alt-sammen igjen, om Hs. Maj. dertil vil give dem Frihed, og til den Ende indsender han Riids og Beskrivelse over et

¹⁰⁷) Disse senere erholdte Oplysninger slutte sig til det ovenfor S. 232 om Capion meddeelte; den 29de Dec. 1747 synes han endnu at have været i Live; Dverfhou I. S. 58.

Theatrum". Overkammerjunker v. d. Lühe paategnede Ansøgningen, „at Hs. Maj. vilde have den forestillet“, og den 15de Dec. 1746 blev den i Conseilet refereret for Kongen; men den egl. Resolution kiendes ikke. I de første Dage af næste Aar ansøgte C. P. v. Quoten, „som over 50 Aar har holdt Comedianten Bunde“, tilligemed sin Søn Julius Henrich v. Quoten om Privilegium paa at agere thdske Comedier; men baade Cancelliet (under 9de Januar 1747) og Conseilet (under 12te næstf.) fandt, at det ikke kunde bevilges. Netop paa samme Tid havde nemlig C. A. Thielo i en Ansøgning forestilt, „hvoreledes det kongel. Huus i Særdeleshed og Publico i Almindelighed til Nytte og Fornøielse kunde anrettes danske Skuespil efter den Plan, som engang af Uksesfor L. Holberg er anlagt i hans danske Comedier, som her tilforn have været brugte og, i fremmed Sprog oversatte, spilles paa andre Steder cum applausu, et Speil, hvori Lyders Hæslighed og Dydens Deilighed sees og Folk instrueres ridendo. Dersom det derfor, efterat Hofforgen er aflagt, maatte behage Hans Maj. at give Supplicanten Tilladelse til saadanne Comœdiens Anrettelse, forsikres, at han med de stikkelige studerende Personer, som han allerede dertil har udsøgt, skal præstere alt hvis af en Directeur for saadanne Comœdiens Holdelse kan erfordres, det høie Herstab og Publico til Nytte og Fornøielse“. Dgsaa denne Ansøgning vilde Hs. Maj. ifølge v. d. Lühes Paategning „have ved Leilighed forestillet“, og efter Cancelliets Indstilling blev den i Conseilet d. 23de Dec. 1746 „accorderet“, hvorefter Thielo under 30te s. M. 1746 erholdt det ansøgte Privilegium (Overfkou II. S. 28). Da dette fra flere Sider nød kraftig Understøttelse, maatte det naturligviis være til Hinder for v. Quotenerne. Under 17de Januar 1747 anholdt Sønnen om Tilladelse til „at agere saavel thdske som danske Co =

medier"; men Kongen resolverte under 17de Februar, at han derom maatte forenes med General Arnoldt, og da han den 3die April fornøede sin Ansøgning eller anholdt om Confirmation paa den hans Fader forundte Bevilling af 18de November 1718, at maatte indtil videre spille tydske Comedier, fik han under 21de April den Bæfæd, at det skulde forblive ved den kongelige Resolution. Arnoldt, som maatte befrygte, at det Thielosse Privilegium vilde gjøre et stærkt Indgreb i den ham i sin Tid tilstaaede Eneret til Opførelse af danske og tydske Skuespil, ansøgte nu om Confirmation af sit tidligere Privilegium, hvilken han ogsaa under 3die Marts og 7de August 1747 erholdt, saaledes at han ligeledes maatte „indrette et forsvarligt Huus, om han sig dertil vil resolverte, hvorudi han maa lade agere, og sig deraf benytte saaledes, som de ham og Arvinger forundte Privilegier tillade og bevilge"; dog skulde disse Privilegier efter 15 Aars Forløb „cessere". Efter det S. H. v. Quoten givne Bink henvendte denne sig altsaa i Juni Maaned til Arnoldt, med hvem han indgik en „Accord og Forening, hvorved Arnoldt i Kraft af de ham forundte Privilegier paa Comedier at lade anrette tillod ham at maatte paa hans (v. Quotens) dertil i Kiøbenhavn indrettede Theatro offentlig lade repræsentere danske og tydske Comedier og Tragedier med levende Personer, uden at Arnoldt, saalænge denne Forening varer, vil meddele lige Frihed til Andre, med levende Personer at maae forestille Comedier, hvorimod han hver Gang han aabner sit Theatrum til Repræsentation skal betale til Arnoldt 10 Rdl." Uagtet nu denne Contract, ifølge Cancelliets Indstilling, ei behøvede Confirmation, „helt Contracter desuden ei pleie at confirmeres", blev den dog paa en Maade confirmeret ved det for Arnoldt under 29de December 1747, samme Dag som de danske Actører erholdt deres Privi-

legium, udstædte Ex tensionsprivilegium, der tillige berører Overeenskomsten med F. H. v. Quoten, hvorefter „han og ingen anden maa forestille Liniebandsere, Marionetter eller deslige Nachspiel, og ubi sit dertil apterede Huus holde Assembleer og deslige Forsamlinger, . . . dog saaledes at under Assembleer ei skal forstaaes Maskerader at holde, saasom samme aldeles skulle være forbudne; desligeste at de danste Acteurer og det dennem skienkede Comediehuus skal conserveres og forblive ved de dennem ligeledes under Dags Dato allern. skienkede Privilegier og Friheder“¹⁰⁸⁾. v. Quoten havde nemlig selv kjøbt en Grund i store Kongensgade og der opført et Theater, hvilket han som „Directeur for den privilegerede tydske og danste Skueplads“ d. 20de November 1747 aabnede med en tydsk Forestilling (Overskou II. S. 43. 45). Derimod var hans Ansøgning „om Bevilling at maatte i samme Huus holde offentlige Maskerader under 24de Juli s. A. blevet afflaaet af Cancelliet; ligesom en senere Ansøgning om med „Bal en Masqve at maatte holde offentlige Spilleborde og en offentlig Banque for Alle og Enhver, som maatte have Lyft til at spille, uden Hinder af Positiet“, blev af Conseilet, under 14de December, heller ikke bevilget.

Til Trods for alle disse Hindringer rivaliserede v. Quoten, i Begyndelsen ikke uden Held, med den danste Trup, som den 14de April 1747 havde begyndt sine Forestillinger i Bergs Huus i Væderstræde med Den politiske Kandestøber, og siden fortsat dem i Tærehuset paa Kongens Nytorv, begge iffun midlertidige Lokaler. Han havde til Theatret i hans egen Gaard engageret enkelte dygtige Sub-

¹⁰⁸⁾ Overskou II. S. 58 fg. De noget afvigende Bestemmelser om Forholdet til Arnoldt i Magistratens Forslag til Privilegiet for Skuepillerne angives her S. 53.

jekter¹⁰⁹); han gav her to Gange ugentlig danske og tyske Forestillinger, endog af Holberg'ske Stykker i begge Sprog, og tillige saavel Dands som lystige „Nachspiele“. I Aarets Slutning søgte han om Tilladelse til at opføre baade musicalske og franske Comedier; men Cancelliet og Conseilet (4de Januar 1748) henviste til det Arnold'ske Privilegium (jvfr. Doverskou II. S. 60). Det kunde altsaa ikke vare længe før een af Parterne maatte vige, og da den danske Trup, støttet af det nationale Parti, paa flere Maader søgte at vinde Popularitet¹¹⁰), og man desuden imødesaae Indførelse af franske Skuespil, maatte v. Quoten blive den Tabende. Den 17de Mai 1748 lukkede han sin Skueplads, som ialt kun havde bestaaet et halvt Aar¹¹¹). Da han kunde forudsee dette Udfald, havde han en Maaned i Forveien indgivet en Supplik, hvori han erklærede, at „han ved sine her efter fgl. Bevilling opførte danske og tyske Comedier ei har kunnet vinde saa meget, at han kunde see sit Huus og Materialier afbetalt, har ei heller Haab at fortjene her i Byen saa meget; som han kan lønne Acteurerne og stoppe Omkostningerne med, langt mindre erholde Ophold for sig og Sine, alt formedest den anden her privile-

¹⁰⁹) Blandt disse Clementin, Hortulan og Mad. Lenkewitz. En theologisk Student, Matthias Birch, som i 6 Uger og 4 Dage havde ladet sig bruge paa v. Quotens Theater, ansøgte i Juni 1749 om at maatte admitteres til theologisk Examen, hvortil han, imod Facultetets Protest, ved Universitetspatronens Indstilling endelig efter et Aars Forløb erholdt kongelig Bevilling; Hesperus V. S. 242; Doverskou II. S. 94—95.

¹¹⁰) Den 1ste Marts 1748 gav den „Scapins Skalfestykker“ og „Serenaden“, hvoraf Indtægten bestemtes „til at klæde Bremerholms Kirkes Skolebiscipler, som opvarte ved Kirkefangeren“; Riøbenhavns Posttrykker.

¹¹¹) Hans Repertoire i dette Tidsrum findes hos Doverskou II. S. 63—65.

gerebe Bander, da det er aldeles umueligt for to Bander tillige her at subsistere", og derfor anholdt „om Frihed at maatte, uden nogen Steds Dyrigheds Tiltale, opføre danske Comedier i Norge og andre Danmark tilhørende Provindsfer". Den 29de April 1748 indstillede Cancelliet Ansøgningen til Bevilling, dog Kiøbenhavn undtagen, men i Conseilet blev den under 2den Mai afflaaet. Den danske Trup leiede nu v. Quotens Theater i Store Kongensgade til midlertidigt Brug, indtil den nye Bygning paa Kongens Nytorv kunde blive færdig, og optog nogle brugbare Elementer af Kivalens Selskab¹¹²). Endnu fortsatte dog v. Quoten i dette og følgende Aar sine frugtesløse Bestræbelser. Først ansøgte han om Privilegium paa at opføre danske og tydske Skuespil i enhver dansk og norsk Kiøbstad; men dette blev baade i Cancelliet og Conseilet (den 8de og 11te Juli 1748) afflaaet. Derpaa bad han om Tilladelse at opføre Comedier i Norge uden nogen Slags Hinder af Magistraten der; men uagtet Cancelliet under 2den Sept. 1748 indstillede, at det „Hs. Maj. maatte refereres", maa det dog ogsaa være blevet nægtet. Man kan antage, at Overenskomsten mellem ham og Arnoldt er bleven hævet; thi ellers havde han ikke behøvet i det følgende Aar at ansøge om Privilegium „paa at holde tydske Comedier, hvorved han haabede, inden et Aar, at kunne betale sine Creditorer, som trænge ham og true at sætte ham i Arrest". Vel blev ogsaa dette baade af Cancelliet og Conseilet (18de og 21de August 1749) afflaaet; men han maa dog paa en eller anden Maade have bragt nogle saadanne Forestillinger i Stand; thi i Slutningen af Aaret

¹¹²) Holberg siger selv, „at den nye Skueplads blev forsynet med lige saa gode Acteurs som den første (Montaignus) eller endog bedre". Epistler V. 1. S. 11.

androg han, „at han med sine tydske Comoebier ei allene har slet reusferet, men endog ved Etablering dertil sat sig i saadan Giæld og Vidtløftighed, at han ei allene daglig trænges af sine Creditorer, men endog med sin Familie lever i yderste Armod“; hvorfor han bad, „at Hs. Maj. vilde forunde ham Frihed, at han allene i to Maaneder maatte holde Masquerade¹¹³⁾, paa det han nogenledes kunde reddes af sin elendige Tilstand“. Men ifølge Cancelli- og Conseilsresolution (29de og 31te December) blev heller ikke dette bevilget¹¹⁴⁾.

Uden Tvivl havde den yngre v. Quoten, med Hensyn til hans Præstationer og hans Driftighed i det Hele, forment større Staaansel, om end ikke nogen Understøttelse fra det Offentliges Side. Da dette slog ham feil, maatte han altfaa gribe til sin og Faderens oprindelige Næringsveie; i Årene 1749—51 tilhød han (boende i Pilestræde) sin Tjeneste i Tandshygdomme; forfærdigede tillige Brokbaand og ubleiede Mafferadedragter (Dverskou II. S. 66). Han oplevede altfaa at see sin Fader ved en vistnok altfor vidt dreven, som en nyere Forfatter kalder det, aristophansk Vicenz, at gaae igjen paa den nye Skueplads den 28de Octbr. 1750, da Hexerie eller blind Alarm første Gang blev givet. Fra denne Dag til 1846 er Stykket i alt spillet 51 Gange.

I. 1. Veander: . . . „Der ere ikke saa mange Somfruer i Gaden, han har jo Hiertier at opofre dem alle . . . „han speculerer virkelig paa det 5te Monarchie af Fruentimmer“.

Ligesom Holberg i sin Synopsis hist. universalis fulgte den i ældre Tid brugte Behandling af Universalhistorien

---

¹¹³⁾ I Cancelli-Protocollen er „Masquerade“ rettet til „Comedie“.

¹¹⁴⁾ Alle her omtalte Ansøgninger fra v. Quoten (1747—49) findes i Cancelliets Supplik-Protokol i Geheime-Arkhivet.

efter 4 Monarkier, saaledes har han ogsaa sigtet dertil paa flere Steder i sine digteriske Arbejder, f. Ex. i dette Stykke IV. 4., hvor Herman v. Bremen viser sig bedre underrettet end den uvidende Sladderhank Gert Westphaler (Fem=Akt=St. III. 2. Gen=Akt=St. 10) og i Republiken (II. 1.), hvor Henrich mener, at „man af høiædle og velbaarne Tosfer kan oprette det femte Monarchie“. I N. Klim beskrives den underjordiske Verden som det femte Monarchie.

I. 3. Kiellingen: . . . „Man har jo ikke hørt en „Trolldmand eller Hexe bleven brændt i mange Aar“.

Den sidste Execution af dette Slags havde, uden Tvivl, fundet Sted 1693 paa Falster (ovenfor S. 443).

— — „Min Mand er en skikkelig Person, der hørte „det af en Piige“.

Bed „Mand“ forstaaes her „Hiemmelmand“.

I. 4. Manden: „Huuset maa min Troe ogsaa sættes „Ild paa“. Kiellingen: „Ach, ja vist! Vil ikke Dvrig= „heden gjøre det, saa skal jeg og mine Venner gjøre det „paa vor egen Haand, ligesom man gjorde nyelig ubi Syl= „land, hvor nogle skikkelige Røner rottede sig sammen og „satte Ild paa en Trolldqvindes Huus“.

Her sigtes, uden Tvivl, til en Udaad, som ikke længe tilforn var begaaet i Grønningby i Sallingland, hvor en= deel Mænd og Qvinder havde sammenrottet sig mod en Røne, der mistænktes for at have sluttet Pagt med Dæ= velen, og brændt hende i hendes Huus¹¹⁵). Et Sidestykke

¹¹⁵) C. L. Tycho nius, Vers og Indsald S. 22: „Gubelig Erindring til Sallingboerne om deres Overtro i Anledning af en Qvindes Forbrændelse i Grønningby“; der bemærkes, at dersom hun virkelig havde været en Trolldqvinde, vilde Handlingen være lige forbømmelig, da hun nemlig i dette Tilfælde var død uden Pønitense. Endnu i A. 1800 fandt en lignende Lynchjustits Sted i Sylland, hvor en for Hexeri beskyldt Bondedone blev myrdet.

til denne gudelige Nidkærhed afgiver Mester Herman, som „med egen Haand havde sat Ild paa et Huus, som var mistænkt for Trolddom, hvorvel Folkene, som bleve opbrændte, siden befandt sig at have været uskyldige“ (V. 4).

II. 1. En Dreng: „Køber Herren ingen nye Viiser „om den, der gav sig Fanden i Bold paa Tydst og Danst?“
 Leander: „Gav han sig Fanden i Bold baade paa Tydst „og Danst? Jeg meente, det var nok paa een af Deelene“.
 Drengen: „Ney det er ikke saa at forstaae: Viisen er paa „Tydst og Danst“.

Som Exempler paa Gadeviser i lignende Anledning og omtrent fra samme Tid, kan her anføres følgende to, af hvilke den ene oprindeligen har været skrevet, om end ikke trykt, paa Tydst:

1. „En arm Synders Omvendelses=Wiise, som havde forforen sig til Fanden, men i sit Fængsel igien omvendt sig til Gud, med Fortrydelse for Synden og Fortrøstelser til Naaden, som hand i denne Wiise klarlig udviser, hvilken han selv paa Tydst haver componeret, men paa Danst verteret under sin egen Melodie.“ Trykt Aar 1718. 8.

2. „En grov Syndere ved Naavn Johan Pistorius, som ved en Haandskrift vilde gjøre Forbund med Satan, dog det kom ikke til en Ende, men til Frelse for denne Synders Siæl skal hand paa førstkommende Søndag (da hand tilforn har giordt Poenitentze) meddeelis ubi Guds Huus det hellige Sacramente, og foreenis med sin Gud,

---

Herom udkom: „Venlige Forestillinger til alle danske Bønder, i Anledning af et d. 18de Marts 1800 af Overtro begaaet Mord paa en uskyldig gammel Enke. Fremsatte af en oprigtig Bønder=ven, N. Wicher, Præst i Randlev“. Kbhvn. 1800. Endnu i indværende Aar (1857) er en gammel Aftægtskone i Sylland bleven mishandlet, fordi hun af en „klog Kone“ blev betegnet som den, der „forgiorde“ Kreaturerne; Dagbladet 1857, Nr. 136.

dog skal hand henrettis med et Sverb paa Mandag den 24de April for sin grove Synd og Guds Fortørnelse, om Regemet end liber, saa er dog Siælen vis paa Himmerig og den ævige Salighed. Forfattet ubi en Wiise, som siunges med den Thone: Som en Hiort med Tørst befangen etc." Trykt Mar 1719. 8.

II. 2. Vers: . . . „Det gjør ogsaa ingen gode, at vi „tænker at anfalte ham; saa gjør han sig haard, og „skyder vi, saa kommer Ruglen tilbage paa os selv“.

B. Paars 1. B. 4. S. „Niels Corporal i Fjor paa en Gienganger skiød; Men Ruglen kom igjen og gav ham selv et Stød.“

Ann. „Det er bekjendt, at naar man skyder paa et Spøgelse, da kommer Ruglen tilbage“¹¹⁶⁾.

II. 5. 2. Piige: . . . „Wil Monsieur ikke forsmaae „et 28 f Stykke?“

Herved forstaaes de under Christian den 4des sidste Krig med Sverrig udmyntede, saakaldte Ulfeldtske Tomarker, der senere bleve nedsatte til 28 Skilling, og som endnu cirkulerede i Begyndelsen af nærværende Aarhundrede.

III. 3. Leander: „Man kand lære den sorte Kunst „uden at give sig Fanden i Vold: tolv Personer flaaer sig „sammen og reiser til den sorte Skole ubi Wittenberg, 11 „Personer gaaer fri, men den 12. falder ved Koblastning „alleene til Fanden“.

Sagnet om den sorte Skole i Wittenberg, hvori Trolddomskunst lærtes¹¹⁷⁾, var ogsaa her i Norden meget ud-

¹¹⁶⁾ Sefr. Tharsander, Schauplatz ungereimter Meinungen II. S. 692—719: „Von Festmachen“.

¹¹⁷⁾ Trolddomskunst kaldtes „den sorte Kunst“, fordi den især øvedes om Natten, og fordi Dævelen troedes at vise sig i sort

bredt. Et Haandskrift fra forrige Aarhundrede om Kirkerne i Viborg Stift indeholder herom Følgende: „Det er endnu et vidt (udbredt) Sagn, at, da strax efter Reformationen endeel Studenter reiste til Wittenberg, for at forfremme sig i deres Studeringer, kunde de der og faae den theurgiske Kundskab i den saa kaldte sorte Skole, hvilke Kundskaber faaledes af dem siden, fra En til Anden bleve lærte og øvede, indtil vore Tider, besynderlig med den saakaldede Manen, da de fornemmelig gjorde Profession af at mane de Spøgelses, som lod sig fornemme efter de Døde.“ Da de, der besøgte Universitetet i Wittenberg, fornemmelig vare theologiske Studerende, fulgte deraf igien, at man især til- lagde Præster flige der erhvervede magiske Kundskaber, hvor- for lignende Sagn i en ældre Tid vare temmelig hyppige saavel i Danmark som især i Norge¹¹⁸⁾. Muligen kan Sagnet tildeels ogsaa hidrøre derfra, at Wittenberg med Omegn fornemmelig ansaaes som Skueplads for Fausts magiske Virksomhed.

Stikkelse; ogsaa forveksles Nekromanti (Spaadom af Døde) med Nigromanti; Soldan, Gesch. d. Hexenproceffe S. 167; hvilket allerede er bemærket af P. Syv, Ordsprog II. S. 42, ved Ordsproget: „Han kan meer end sit Fadervor; han har gaaet i den sorte Skole“. „Den sorte Kunst“ nævnes ogsaa V. 4 i Leanders og Dommerens Replikker.

¹¹⁸⁾ S. Grundtvigs gamle danske Folkeminder S. 100—1; i hvert Skolehold vare Elleve; Fanden tog den, der kom sidst ud. Sagn herom i Nordfriesland og i den danskstalende Deel af Slesvig; Müllenhoff, Sagen S. 192; fra Norge hos Grøgaard: „om Overtro blandt Almuen“, i P. Hansens Archiv for Skolevæsen og Oplysning i Christianssands Stift II. S. 388. Den norske Digter P. Dasz berettes ogsaa at have frekventeret den sorte Skole i Wittenberg, hvorved han senere blev i Stand til paa en og samme Helligdag at prædike baade i Bergen og i Kiøbenhavn; Nordisk Universitets Tidsskrift, 2den Aarg. 3. H. S. 121.

III. 4. Fruen: . . . „For 3 Dage siden blev mig „frastaalen en Sølvkande og i Dag igien 12 Sølvfeer, „og jeg er visse paa, at begge ere Hønsthye. Vil Hr. „Doctor legge dem ud, saa skal jeg redelig betale ham for „Umagen“.

Ved den „Zgienviisning“, som nævnes i Christian IV. Recess 2. B. C. 28 og derefter i D. L. 6—1—13, blandt „mistænkte Konster“, sigtes, uden Tvivl, til Opdagelse af Tyve¹¹⁰⁾. Saaledes har i det ringeste Hedegaard forstaaet det i sin Criminalret S. 92: „at vise Tyven eller det Vortstiaalne igien, som stæer paa adskillige Maader, enten ved et saakaldet Tyvespeil, ved at lade et Sold løbe om, at vise Tyvens Ansigt i en Spand Vand, slaae Diet ud etc., som alt er Bedrageri, men undertiden dog bringer Gierningsmanden i Angst og til Befiendelse“ (jvfr. Junges nordfiell. Vandalmue S. 240)¹²⁰⁾. Holberg lader her derimod Tyveriet opdages ved et snildt Paafund, ikke ved nogen Trolddomskunst.

III. 5. Leander: . . . „Det er derfor best, jeg „holder op, mens Reggen er best, at det ikke skal gaae mig,

¹¹⁰⁾ Sagn om Præster, som forstode Kunsten at vise Tyve igien; Thieles Danm. Folkesagn I. S. 336—37; jvfr. Sammes Danske Folkesagn III. S. 101. I Bircherods Dagbog S. 109 (1667) fortælles om en „gemeen Dvinde“ i Odense, som viste en Tyv igien i en Spand Vand. Ogsaa berettes, at den lærde Følander Arne Magnussen, da han 1694 blev Professor, havde Ord for, at kunne „vise igien, hvilket han præstereede hos en Mand i Fiolstræde, som havde mistet sine Sølvknapper, og bleve, som der siges, ufornodentligen giennem lufte Vinbuer og Dørre indslængte til hannem igien“ (S. 296). Dette Rhygte antyder maaskee, at hans Ansættelse ikke just har været alle hans Colleger til Behag.

¹²⁰⁾ At Kunsten at slaae Diet ud paa Tyve, især tillagdes Smede, siges i en Anm. til P. Paars 2. B. 3. S.

„som det gif Bonden i Comoebien, der blev Doctor mod „sin Willie“.

Nemlig Molieres le Médecin malgré lui, hvor Eganarel prygles til at blive Doctor; til dette Stykke sigtes ogsaa i Henrich og Pernille I. 1 (ovenfor S. 416). Det maa altsaa være spillet her allerede 1723 eller 1724.

— — . . . „Nu vil jeg føje mig hjem igien, og, „naar Arrestanterne komme, betale den halve Deel af de „50 Rdlr.“

Med „Arrestant“ forstodes den, som requirerede Arrest, her altsaa en Creditor; Udg. 1731 har: „Arrestanterne“; de yngre Høpffnerste Udgaver: „Arrestforvarerne“.

III. 8. Herren: . . . „Men Monsieur! hvem holder „han mest af ubi den Profession, enten Albertus Magnus „eller Cyprianus?“

Begge disse Navne høre blandt de meest bekiendte i Magiens Historie. Albertus Magnus († 1280) efterlod sig mange Skrifter af filosofisk og fysisk Indhold, som vidne om ualmindelige Kundskaber for den Tid, hvorfor han selv blev anset for en Trolldmand, ligesom hans store Samtidige Roger Baco; jvfr. Pol. Randest. II. 2; ovenfor S. 29.

Cyprianus, en hellig Biskop i Carthago eller Antiochia i det tredie Aarhundrede, troedes ogsaa at have været fortrolig med Magien¹²¹⁾; derfor gif magiske Skrifter endnu i en langt senere Tid under hans Navn, endog saadanne, der ogsaa tillagdes Faust¹²²⁾. Da saadanne Trolldoms-

¹²¹⁾ A. br. Kall: „Formodning om de hos vor Almue under Cyprians Navn forekommende magiske Bøger; Vid. Selsk. Skr. Nye Saml. V. S. 90. 93. I Chr. Pedersens Vertegnspostil (Danske Skrifter I. S. 338) nævnes en Cyprianus, „som meget forfaren var i den sorte Kunst“.

¹²²⁾ Fausts „Höllenzwang“ skal allerede 1559 være trykt under Cyprians Navn; A. Kall S. 103.

bøger tidligt omtales hos os¹²³), er det ikke usandsynligt, at den baade under Fausts og Cyprians Navn bekendte „Höllenzwang“ (ovenfor S. 465) allerede tidligt kan have været oversat paa Dansk, med Forandringer og Tilføjninger, naturligviis kun i Haandskrift¹²⁴), ligesom den ogsaa hemmeligt¹²⁵) og meest ved Sagn blev bekendt under Navn af „Svartebogen“¹²⁶). Endnu i Begyndelsen af nærværende

¹²³) I den ældste her bekendte Hexeprocess (1543) omtales „Bøger, som de Bestyblte brugte deres Kunst med“; „Bøger eller andre Instrumenter til at gjøre Trolddom med“; Danske Mag. 3. R. I. S. 56. 59. 65. 1545 omtales en lignende Bog, hvori „Orb og Læsning paa Latine“; Danske Mag. VI. S. 26. Linné saae 1741 i Göta-Hofrettens Huus i Växnköping en stor Samling af Hexerie-Instrumenter, jaasom „Swartkonstbøker“; Sländska och Gothländska Resa S. 330.

¹²⁴) Saaledes i en flet Afskrift fra Slutningen af det 17de Aarh. blandt de Thottske Msfr. Nr. 240. 8. med følgende Titel: „Cyprianus, Formaning. Indeholder mange abfkillige Videnskaber om Tyveri og at see en Tyv ubi Band. Der at slaae Diet ud paa en Tyv. Iligemaade at frie sig og sit fra Trølddom og Forgjørelse; ja mange andre smukke Stykker, som i Bogen findes. Wittenberg 1607.“ En Antegnelse bagi viser, at den i Begyndelsen af det 18de Aarh. har været i Norge. Et andet Thottsk Msfr. af samme Slags (Nr. 341. 8.) indeholder tillige medicinske og oeconomiske Raad; af begge ere Prøver meddeelte i Myerups Alm. Morfskabslæsning S. 197—200. I S. Kierkegaards Bogsamling (Catalog S. 55) forekom ogsaa en haandskrevet Cyprianus, „den over al Verden vidtberømte forte Konstner, paa nye giennemseet og forbedret af hølærde Doctoribus“.

¹²⁵) Ifølge et siellandsk Synodale (1639) maatte alle Bøger, som handlede om Trolddom, hverken gjenmes af den verdslige Øbrighed eller af Præsten, men skulde sendes til Bispen, at de kunde blive brændte; Paludans Mag. f. Vidende II. 4. S. 33; der tilføies, at en Cyprian 1790 blev funden i Taarnby paa Amager og confiskeret af Præsten; jvfr. „Hexen i Endor“ af J. H. (J. H. Smidth) S. 82.

¹²⁶) Hammonds nordiske Missionshistorie S. 118—20; P. Hansens Archiv II. S. 388. Sagn om Cyprian, hvorefter man

Århundrede findes Spor til, at den har været anvendt til, hvad Loven kalder „mistænkte Konster“¹²⁷⁾; men trykt er den ikke bleven før i forrige Århundrede, uden dog, som det synes, nogensinde at være bleven synderlig udbredt¹²⁸⁾.

IV. 1. Apelone: . . . „naar en Hæremester gjør en „Søn, blir det en Drage-Dukke, som i Fremtiden drager „Penge til sin Moer.“

I Møths haandskrevne Ordbog forklares Ordet Dragedukke ved „en liden Dukke af Been eller Urrunrod, som

kunde læse Fanden til eller fra sig, forekomme i Thieles danske Folkesagn II. S. 92, III. S. 113; Sammes Danm. F. S. II. S. 92—95; Hammerichs skandinaviske Rejseminder S. 23; S. Grundtvigs gamle danske Minder S. 86. 150; Samme, nye Samling S. 237—38; Müllenhoffs Sagen S. 192.

¹²⁷⁾ I den nye fgl. Wikstrømsamling (Nr. 69. 8.) haves et Pergamentshaandskrift fra forrige Århundrede, deels paa Latin, deels paa Tydsk, 25 Blade, under Titel: „Cyprianus der XII. & Dr. J. Fausts dreysacher Hüllenzwang“; med colorerede magiske Figurer og 10 løse magiske Segl. Indholdet stemmer tildeels overens med Udgaven af „Hüllenzwang“ i Horsts Zauberbibliothek III. og i Scheibles Dr. Fausts Bücherschatz 1. S. 135 fg. En Paategning foran af Birkedommeren ved Sæbregaards og Borgaards Birk (Hjørring-Amt), N. B. Brorson, viser, at den har været fremlagt ved et Præliminærforhør den 18de Juni 1802 og ved Borgaards Birketing den 30te Juli 1803. Endnu i A. 1855 forekommer Cyprianus i en Sag mod en Pige, der havde givet sig af med Hexekunster og Forgjørelse; Fædrelandet Nr. 265.

¹²⁸⁾ „Cyprianus P. P. P. paa Nye oplagt efter Originalen. Malmø 1771. Prentet hos Henrich Smed.“ Bag: „Trykt hos Morten Hallager.“ 32 SS. 8. Dens Udgivelse dabledes (af Abr. Kall?) i Bibl. for nyttige Skrifter 1772, Nr. 55; den indeholder tillige Anviisning til at opgrave Skatte, mane Fanden, gjøre sig usynlig m. m. I Nyerups Forf. Lexicon nævnes „Cyprianus eller Svartebogen“, udg. i Throndhjem 1797 af den ved en Trykfrihedsproces i sin Tid bekendte Bogtrykker Wilhelm Stephanson. Nyerup seiler altsaa, naar han i Morfalslæsning S. 194 siger, at den aldrig har været trykt paa Dansk.

efter gemeen Mands Iudbldning drager Penge fra Andre og leverer til sin Husbond". I Vid. S. Ordbog skrives det Dragdukke og forklares ved „et indbildt Væsen, som skal drage Penge eller anden Velstand ind i det Huus, hvor det opholder sig“¹²⁹⁾.

IV. 4. Herman: . . . „Der har været Are store „Monarchier i Verden, som alle ere ruinerede ved Spliid“.

I Moralske Tanker S. 500 vil Holberg derimod bevise, at Spliid ogsaa kan have sin gode Side: „Lader os igiennemblade verdslige og geistlige Historier, lader os tage udi Raad den daglige Erfarenhed, som er den beste Lærerinde, og ville vi da finde, utallige Uleiligheder at have reiset sig af Noe og Tenighed, og at de tykkest Skyer ikke have kunnet hæves uden ved Usamdrægtigheds Binde“.

— —: . . . „Apropous Madame, efterdi hun taler „om Samlinger . . . men det er tienligt for et Rige, at „flige Samlinger skeer? kand de ikke give Anledninger til „Sammenrottelser? Jeg har læset om en Persisk Konge, „at hand af den Aarsag forbød alle Samlinger. Den „samme Konge heedte, om jeg ræt mindes, Pul Asser. „Han havde kun eet Been, som man kand see af Anders „Christensens politiske og lærde Reise-Beskrivelse; men han „havde en dobbelt Hierne.“

Til hvilken af de gamle persiske Konger her sigtes, har Forf. hidtil ikke kunnet opdage. I And. Christensens Reisebeskrivelse (ovenfor S. 93) fortælles (S. 31. 33), at han kom til „Pulton Assers Land“, hvor Kongen, Dronningen og hele Folket havde kun een Fod; men om Kon-

¹²⁹⁾ Denne Betydning har Ordet i Dragdukken, Syngestykke i 4 Acter af E. Falsen, 1797, der endnu vil være de Uldste af den nulevende Slægt i Grindring, ogsaa ved Knudsens mesterlige Udsørelse af Skomagerens Rolle.

gens dobbelte Hierne forekommer her intet; Dansk Mi-
nerva 1818. Oct. S. 364.

V. 4. M. Herman: . . . „Sextus Empiricus schreibt
„sehr gründlich davon, also . . .“

En græsk Læge af dette Navn levede i det 3die Aarh.
e. Chr.; han har forsvaret den skeptiske Philosophi i et Par
Skrifter, hvori dog intet synes at forekomme om Aareladning.

— — . . . „Her er jo en Interlocutorie Dom for,
„at I skal aarclades. Jeg var tilfreds, at der aldrig blev
„fældet andre Domme ubi nogen Ræt, saa fik vi nogen
„Ræring.“

Interlocutorie = Dom kaldes Dommerens Kiendelse i
den Trætte, som under en Sags Procedure opstaaer imellem
Parterne; en legal Definition deraf gives i Frdn. af 17de
Maj 1690.

Tillæg og Rettelser.

Side 15. Anm. 6. Denne v. Syburg, som først udgav sig for en Baron Langendorf, blev 1726 ført ud af Landet; Extraord. Relationer (8vo), Nr. 34.

§. 24. Anm. 13. Randstøber (for Randestøber) forekommer ogsaa i Høx. ell. bl. Allarm IV. 4.

§. 27. L. Tiedts „kritische Schriften“ III. S. 97—100 indeholder en Kritik af „Der Zinngießer, Vaudevilleoper nach Holberg“¹⁾, hvori han beklager, at de Tydskes Smag siden 1770—80 var bleven saa forfinet, at de ei længer kunde fordrage de gamle Holbergste Skildringer. Han dadler de Røgebueske og andre nyere Omsarbejdsler og ønsker, at den tydske Scene atter vilde optage Holbergs Kystspil, af hvilke mange med nogle faa Forandringer og Forkortelser der endnu kunde være passende; f. Ex. Gert Westphaler, Maffraden, Henrich og Pernille, Hexerie eller blind Allarm, den pantsatte Bondedreng, Pernilles korte Frøkenstand og den Stundesløse; jvfr. K. Prutz, L. Holberg, sein Leben m. m. S. 218—27. Karakteristiker af den Politiske Randestøber ere ogsaa meddeelte i „Tilskueren“ af Rahbek 1819 Nr. 84 efter Schrøders Biographie ved Meyer, og i Dehlenfchlägers Prometheus 4de Bd. S. 71 fg.

§. 27. 29. I Abracadabra I. 4. omtales ogsaa „Abrienne“ og I. 8. „Mennist“.

---

¹⁾ Rahbek, om L. Holberg I. Fort. S. 2 omtaler „der Zinngießer“, Vaudeville af en vis Treitschke; mere om denne f. Prutz, L. Holberg S. 227.

§. 32. Lin. 1—3 fra oven. At „saale Høser“ forekommer ogsaa i Arlequins Replik i De Ushnlige I. 1.

§. 35. Anm. 4. En svensk Oversættelse af Den Bøggeljindebe: „Madame April=Wæder“, udkom i Stokholm 1736.

§. 39. Lin. 15 fra neden. Joh. Bøz eiede ogsaa en Gaard i Høibrostræde. Anm. 7. Joh. Søhl døde ikke 1727.

— Sidste Lin. i Texten. Poesi Hist. I. Personal Hist.

§. 41. Lin. 5 f. o. Suhrs Program er optaget i hans Smaafrifter II.

§. 42. Lin. 4 f. n. „Ovenomtale“ gaaer ud.

§. 48. Anm. 1. Lin. 3. Christen W. I. Christian.

§. 51. Anm. 7. Matthias Schacht, 1686 Rector i Rierteminde, som fra 1679 havde studeret ved tydske Universiteter, besøgte ogsaa Stockholm og Upsala; N. Literaria maris Balthici 1702. p. 82.

§. 55. Anm. 11. Lin. 3. Holbergs Declamation de peregrinationibus doctis (W. Høibergs Holbergiana S. 493) nævnes af Thura, Idea hist. litt. Dan. p. 183; de peregrinatione, 1710. Lin. 5. Disputatser; rettere: Declamationer.

§. 57. Anm. 14. Karakteristiske Steder af J. Horns Somnium poeticum (1731) og af J. Riis's danske Sandemand (1744) om den Tids Efterbelse af franske Klædemoder ere meddeelte i Hist. Tidsskrift VI. S. 535—36.

§. 60. Lin. 7 f. o. I en Politimemorial af D. Rømer af 28de Dec. 1705 berettes, at Magistraten har kjøbt i „Sluttergaden“ en Plads at bygge „et skikkelig Arresthuus paa“, som Staden hidtil har manglet; thi i det nuværende maae de, „som for ærlig Gierning ere arresterede, sidde iblandt Misbædere, begge Dele meget slet forvarede“.

§. 65. Af Reskr. 24. Marts 1724 (Fogtman) sees, at P. Rørvig d. 5te Nov. 1723 havde faaet Privilegium paa at holde aaben Boglade i Bergen.

§. 85. Lin. 9 f. o. Mølbachs Udg. S. 216 l. 218.

§. 97. Lin. 8 f. n. Danske Lov l. 25. handler „om Dom- og Brevpenge og Skriverløn“; i 2den Art. bestemmes Gebhyret for en Landssthings- eller Overretsstævning til 4 Mark.

§. 114. Anm. 11. Lin. 4. 1521 l. 1522.

§. 115. Lin. 2 f. o. 1728 l. 1723.

§. 116. Anm. 1. Christ. III. Reces 1537, § 15, indeholder Forbud mod „Ufikkeligbed ved Bryllupskost og Barsel“, hvilket Forbud dog blev hævet ved Rec. 1539 § 12. Rec. 1557 § 4 forbyder at gjøre „store Beføstninger, naar nogen Danneqvinde kommer i Barselseng og BARNET bliver født, besynderligen ubi Røbstæderne“; hvilket gien- tages i Rec. 1558, § 69; Rold.-Rosenvinges gamle danske Love IV.

§. 118. Lin. 7 f. o. 1739 l. 1737.

§. 129. Lin. 5 f. n. S. Matthiesen var allerede 1696 bleven Klokker ved Trinitatis Kirke.

§. 144. Lin. 10 f. o. Ved Reskr. af 18de April 1738 blev det forbudt at trykke Viser og Historier uden en Professors Approbation; ligeledes blev al Dmløben med uensurerede Viser og Historier forbudt; men den kom efterhaanden i fuld Drift igjen; hertil sigtes i Epistlerne l. S. 78. „Al Udraaben og Syngen paa Gaden med Viser, Bøger, Almanacker og Fortællinger, trykte eller skrevne“, ophørte egentlig først, da den ved en Plakat af 18de October 1805 blev forbudt under Straf.

§. 151. Lin. 2 f. n. Lovise Rosset nævnes i Lur- dorphs Index tabularum, quæ longævus repræsentant; under Cl. Rosset.

§. 154. David Reich levede endnu i April 1670; han har altsaa godt kunnet erindres af gamle Folk paa den Tid da „Varjeltuen“ blev til. Anm. 55. Lin. 3 f. n. 1658 l. 1668.

§. 240. Lin. 5 f. n. engelsk l. fransk.

§. 242. Anm. 35. J. L. Moltke l. J. L. Moltke.

§. 246. Lin. 3 f. o. Biskop H. Mikkelsen i Tjensdandsede i A. 1647 Polsk Dands ved sine Sønners Bryllup; Suhms Samlinger I. 2. S. 14.

§. 252. Lin. 1 f. o. 4. Marts l. 4. Marts 1733.

§. 256. Lin. 1 f. n. 1727 l. 1627.

§. 260. Anm. 17. Endnu den 27de April d. A. (1857) er Jacob v. Thybo opført med Bisald paa det kongelige Theater i Stockholm.

§. 263. Lin. 10 f. n. 1711 l. 1701.

§. 274. Anm. 25. Lin. 1 f. n. det l. et.

§. 288. 1681—82 forekommer en Nicolaus Lüch som Auditeur ved det sællandske National-Regiment; uden Tvivl den samme, som Aaret tilforn optraadte som Theater-principal.

§. 310. Anm. 4. Reskr. af 29de Juli 1769 viser, at Rippinge=Rilde dengang endnu besøgte ved St. Hansdagstider og at Gaver henlagdes paa Kirkens Alter.

§. 312. Til egentlige Dyrehaugeforlystelser findes allerede Spor under Frederik III., da Kongens Kammertiener og Favorit, Jacob Petersen, under 19de Juni 1663 for sig og Arvinger erholdt Privilegium paa i „den lille Dyrehave“ ved Ibstrup at maatte anrette et Tracteursted (Witzhuus), med al den Frihed, som andre „Witzhuse“ her i Danmark nyde, hvor han maatte falholde alle Slags Drikkevare, hvor der maatte holdes Bryllup, Barsef eller anden Samqvem, og hvor han tillige maatte „lade anrette allehaande Leg og Spil til Tidsfordriv“, som nærmere specificeres, tillige udleie

„Hyrecarosfer, smaa Fartøier til at spadserer med paa Vandet“ m. m. Privilegiet ophørte maaskee, da han et Aars Tid senere faldt i Unaade; Nyerups Frederik III. S. 407; Beckers Samlinger til Fred. III. Historie; Registeret.

S. 313. Num. 8. Om Besøget af Rilden ved Gammel Bartov paa St. Hansdagstid forekommer Følgende i D. Rømers Politimemorial fra 12te til 26de Juli 1705: „Befindes omsider, at St. Hans Rildesærd uden Østerport har ført en stor Hob Vetlere her til Byen, ei allene fra Landet, men og fra Skaane, deraf en Hob Krøblinger og Garstige af Profession ere bortløbne, saasnart man for en fire Dage siden begyndte at lade dem eftersætte. Af de Antastede ere nogle allerede overskiffede til Skaane, nogle satte i Børne- og Pesthuset. Alle tilsammen maae dog ifkun være en ringe Deel inod dem, der ere tilbage. Alligevel formindstes Fangsten. Uden Tvivl holder de Fleste sig inde hos deres Correspondenter, i Forhaabning at Forsølgelsen skal gaae over.“

S. 344. D. 19de Februar 1728 anmeldtes „den meget artige og fornøjelige Tragædie kaldet Melampe, som bestaaer af 5 fuldkomne Acter, hvilke til dis større Fornøjelse ere beprydede med adskillige lystige Scener“; Overskou I. S. 236.

S. 363. Som et yderligere Bidrag til at kiende Grams Førestilling om Landeverdenen, kan endvidere meddeles Følgende af et Brev fra ham til Overkammerherre Plessen, af 9de October 1745:

„For den ffjønne omstændelige Relation om Spøgeriet i Sneesløf-Bye takker jeg underdanigft. I samme Bye, som skal ligge ei langt fra Callundborg²⁾, har jeg een til mit Profesfor=Embede hørende Bonde . . . hvis hand er saa

²⁾ Er Annex til Førslov, Ringstedherred.

gammel boende der i Byen (det jeg dog tvivler paa), agter jeg at spørge ham om samme Historie . . . Jeg bær ingen Tvivl om flige Historiers Muelighed (at derudi foregaaer Bedragerier, falsiloquia og deslige, saavel som in rebus maxime familiaribus & quotidianis, nægter vel ingen) og de Raisons, som med stor probabilité holde andre tilbage fra at kunde troe dem, ere mig ei ubekjændte. Meniste dette figer jeg, og har for lange Tider siden resolveret derved at blifve, at saa længe det behager Gud, saa meget fielden og sparsommelig at tillade deslige Geniis & Dæmoniis at forøve deres Spill, saalænge er det ogsaa best, at vi andre tie stille dermed, og beholde vores Troe og Raisonnement herom for os self og eh prostituere os for Verden, som dog hverken blifver bedre eller værre, om end Døde hver Uge stode op af Graverne, eller Genii & Dæmones i de Dødes Skikkelser, til at prædike den fore. Lucas XVI. 29 & 31."

§. 366. Lin. 14 f. o. 1788 l. 1768.

§. 370. Den Veg at lade Børn see Røge-Høns kiendes ogsaa i Sverrig, hvor Spørgsmaalet er: „Har du sett Herrans Høns?"; Arwidssons Svenska Fornsångar III. §. 494.

§. 388. I den apologetiske Fortale til N. Klim fortælles om en Finn, som ved en saadan overnaturlig Fart bragte Efterretning fra det underjordiske Rige.

§. 415. Num. 3. Af Henrich og Pernille havdes en „frie Öfversättning"; Upsala 1836.

Den ovenfor (§. 118) anførte Justitsraad og Landsdommer i Byen, S. L. Bircherod (f. 1693, d. 1737), „en Rejetton af de lærde gamle Bircheroder", som Klevenfeldt betegne ham (Nye Saml. til den danske Hist. IV. a. §. 178), men altid en agtværdig Samler, har i

Haandskrift efterladt sig endeel Afhandlinger over forskjellige Materier, indeholdende Aphorismer og Erindringer, dels fra hans Læsning, dels fra egne Sagttagelser, saavel hjemme som i Udlandet³⁾. Her forekomme, blandt Andet, flere ei umærkelige Anekdoter og Træk til Karakteristiken af hans og Holbergs Samtid. Af et Stykke med Overskrift: „Om Folkets Overdaadighed og Høimod“ kan saaledes Følgende tiene til at supplere enkelte Antegnelser i det Foregaaende:

„Vore Forfædre vidste ikke af Rang at sige, og levede dog iblandt hverandre uden Trætte og Uenighed; alt det, som de den Tid kunde søge om og faae, var at blive nobiliteret, og derfor var og kaldtes de dog Borgere; men siden Rang en bleven bekiendt, hvor megen Uenighed og Efterstræbelse er der da ikke kommen op iblandt Folk, og kan skee der findes de, som mere tænker paa deres Rang og Gang end paa deres Salighed. Gamle Folk i Dden se taler endnu om en Provst og en Rector, som gif til Guds Bord paa engang for at trætte med hinanden om Rang en for Alteret . . . Hvor tidt skeer det ikke, at Folk trættes om Rang i Kirken, og en Trætte saaledes iblandt Qvindeerne i Nyborg var Aarsag til det sidste Reglement for Qvindfolk“ (ovenfor S. 158: til Barselstuen).

„Enhver vil gierne have høiere Titel end ham tilkommer. En Justitsraads Frue vil være naadige Frue; de Velædle og Velbyrdige ville være Høiædle og Velbaarne; en Borgersone vil være Madame, en Tienstepige vil blandt Ubekjendte være Somfrue eller Mademoiselle. I forrige Tider nævnte man baade Mandfolk og Fruentimmer ved deres Navne, men nu skeer det med Titeler og Tilnavne. Confessionarius

³⁾ De findes alle i den ældre kongelige Manuscriptsamling og have i sin Tid tilhørt Gram, hvem Forfatteren selv havde tilegnet de fleste.

Dr. Peter Jespersens Frue kaldtes Boel Doctors⁴⁾, og faaledes alle andre, men nu kalder en Kone sin Datter Madame . . . Densje Vyes Skrædere begierde af Magistraten, at de maatte kaldes Klædemagere“ (ovenfor S. 345: til Melampe).

„Carosser i forrige Tider vare ganske ubekjendte . . . Griffenfeldt førte paa en aaben Vogn; men nu skal alle Folk i Caross, ja og gemene Folk paa deres Bryllupsdag“ (ovenfor S. 240 fg.: til Masketaden).

„Med Klædedragten har det nyelig været paa det allerhøieste . . . For kort Tid siden gif Folk med Guld og Sølv, Fløiel og Silke, som nu er hemmet ved Kongens Forordning (enten af 22de April 1699 eller af 10de April 1736), og ingen Borgerkone vilde nu klæde sig som de Fornemmeste i forrige Tider, efter deres Portraiter. De Rige og Store begyndte med Thee og Kaffe; men nu er det hver Mand's Kost, og de bruger det, som haver ikke Raad til at købe en Kobberkiebel, men maae behjælpe sig med det jydste sorte Pottemagerredskab“ (ovenfor S. 104—5: til Ellevte Juni; S. 132: til Barselstuen).

„I forrige Tider kostede det lidet at lade et Barn døbe; men nu da Folk ere mindre rige end før, da skal alle Faddere tracteres i Huset med Thee, Kaffe, Chokolade, Wiin, Aqvavit, Confectures“ (ovenfor S. 118: til Barselstuen).

„Naar en Kone i forrige Tider gif i Kirke efter sin Barselseng, saa fulgte hende mangfoldige Qvinder, men nu lader ingen sig lede ind, men den Dag de gaaer i Kirke, da skal nogle af deres Venner tracteres med Thee og Kaffe,

⁴⁾ P. Jespersen døde 1714; hans Hustru var Bobild Friis, Enke efter en Raadmand i Svendborg.

men tilførn kostede det intet“ (ovenfor S. 126: til Barselstuen).

„Fik og ingen uden de store Folk i forrige Tider Tienere. En Pige gif Grende, og hver fulgte sin Huusbond hjem om Aftenen; men nu skal hver Mand have en Tienere, ja og Skriverkarle (skulle have saadanne?)“ (ovenfor S. 37: til den Vægelsinde; S. 240: til Mafkeraden).

„Har Nogen havt en Moder, som kaldte sig Bobil, og vil nu lade hende opnævne, saa skal Barnet kaldes Bolette. Og jeg veed den, som lod sætte i en Andens Testamente, at hans Moder kaldte sig Bolette, da jeg dog veed, at hendes Navn var Bobil“ (jvfr. Erasmus Montanus III. 4. om den der var døbt Peer og siden, „da han var bleven til noget“, lod sig kalde Peiter, men derefter brød sit Been.

Register.

- Nabenraa**, Gade i Rebhøn. 262.
 „Nabnes igjen“; paa Comedie=Placater. 327.
- Nalborg, N. M.**, Præst og Skrivent. 45.
- Nandeverdenen og overnaturlige Væseners Indvirkning paa de jordiske. 356-64.
- Narelabning, til rette Tid. 160-61.
- Nel, S.**, Procurator. 95.
- Nestee, S. L.**, Viinhandler. 39.
- Nbner og Roland. 84.
- Achilles og Polixene, Tragedie. 332.
- Actio directa, juridisk Udtryk. 101.
- Actionen paa Heden. 82.
- Adam og Eva, Bønder. 84. Skuespil. 477-78.
- Adelens Oprindelse, et Digt. 84.
- Adrascanter, Damepynst. 136.
- Adressecontoiret 419-21.
- Adriane eller Adrienne, Damebragt. 27, 500.
- Advokat, see Procurator.
- Agrippa**, en Polyhistor 29.
- v. Ahlefeldt, D.**, optegner Spørgelse=historier. 360.
- Akademisk Disciplin. 276-78.
 — Inscription 273-75.
- Aardus, Lamb.** Skrivent. 94.
- Abertus Magnus**, Naturkyndig. 29, 495.
- Akhymie, Stof for Skuespil 170.
- Akhyminster. 167-79.
- „Albrig vel tilfreds“, en Bog. 110.
- Alexander Magnus's Krønike. 23.
- Alfer, Alfheim 380.
- Almuen, omskriver skadelige Tings Navne. 399.
- Almuestrifter. 145-50.
- „Altid vel tilfreds“, en Bog. 110.
- Amadis, Romancelus. 45.
- Ampere, S.**, om Holberg. 33.
- Amphitryon, Skuespil. 326, 421.
- Amyntas, Syngestykke. 326.
- Anchers (Kofod)** Responsum. 462.
- Ancheren, S. P.**, Prof., om Boglaan. 141.
- Andreas, Carl**, Theaterprincipal. 288.
- Anna Sophia**, Dronning. 337.
- Anne Hattemagers**, Børdelevante. 246.
- Apothekvisitation. 91-92.
- Aprilløben. 43.
- Arabisk Gulb. 180.
- Arabiske Pulver, det** 167-81.
- Argenis, Statsroman. 21.
- Armida, Skuespil 477.
- Arminianer. 32.
- Arnoldt, S. J.**, General, 221, 232, 236, 478, 481, 485, 488.
- Arrestant, o: Creditor. 495.
- Asharah, en Snustobak. 151.

Afsembleprivilegium. 221.
 Astræa, Hyrderoman. 45.
 Attester om Dvindelyksheds. 166.
 Aurora, Glosebog. 263.

Bad, varmt, Juleaften. 187.
 Ballet, italiensff. 213.
 Baloarbo, bram. Maske og Ester=spil. 372, 472.
 Balsambysse. 268.
Balkær (B. L. Schibdt?), To= baksghandler. 151.
 Balvolbe, Sted for Høgemøder. 395.
Bang, Th., Prof. 263, jfr. Aurora.
 Barberers Snakkelyst. 89. Laugs= erklæring. 123. Dragt. 124.
Barclais Argenis. 21.
 Barfelsesøg. 119, 124.
 Barfelse og Bryllupsfærd, Barne= baab. 116-24, 126, 502, 507.
 Barfelmad. 117, 120.
 Barfelseseng. 119.
Barfelsestuen. 116-66. Motjver til samme. 118.
 Barfelsestuer i Zürich. 119.
 Barfelsestue=Net, 121.
Barffær, H., Borger i Røge. 445.
 Anna, hans Enke. 447.
Bartholin Th., om Udenlands= reiser. 49, 53. Om Chiromantiens Mulighed. 160. At Misfostre varle Ulykker. 208. Om Dæmo= ners og Hjerogaanders Tilværelse. 360.
 Bedrager, med afhugget Haand. 171.
 Begravelser. 128.
Becker, Balth. »de betoverde Wereld« og Skrifterne om samme. 356-57. Om Røge Huuskors. 447-49.
 Velides. 354.

Bergs Huus i Læderstræde, Theater= ber. 239.
 Besværgelsesriim mod „Maren“ 377.
 „Betænkninger, tolv aandelige“, en Bog. 45.
Ber, Joh., Viinhandler. 39, 501.
Bidermanns Utopia. 69, 176, 272.
Biehl, (C. D.), Somfru, „den for= elskede Ven“, Skuespil. 260.
Biehl, Cl., Viinhandler. 39.
 Bierget, Landsby, hvor? 80.
 Billetpriser. 369.
 Vindebrev. 40.
Birch, Matth. Student og Skue= spiller. 487.
Bircherod, J. Steder af hans Dag= bog, som mangle i de trykte Ud= drag. 117, 157, 192, 241, 267, 313, 351. Om Hofmaasfæder. 215. Om Julelege. 189. Hans Forhold i den Thistebste Besæt= telsesfag 452-54. Om Overdaad og Ranghyge. 505-8.
Birgitta, St., svensff Helgeninde. 152.
Biorn, O. J., Præst i Thisteb. 451-56.
 Biørnens tolv Mænds Forstand. 428.
 Blaa, i Stednavne. 394.
 Blåfulla. 391, 394.
 Blåfullafart. 457.
 Blanca, svensff Comedie. 147.
Blicher, N., om et Mord. 491.
 Blindebuk og Blindegieb. 211.
 Bloksberg. 391-97.
Blondis, Daubser i Paris. 62.
Bluhme, J. B., Rgl. Confessio= narius, (hans?) Dom om Skuespil. 479-80.
 Blæk spildt paa Halskluden. 354.

- Boghandelen i Danmark. 136-50.
 i Sverrig. 139.
 Bogprivilegium. 145.
 Bogudvalg i Kirker. 143.
 Bogs. 68.
Boghse, Aug. 46.
 Boldhufet. 286.
 Bondes, (den danske), Karakter og undertrykte Tilstand. 70-77.
 Bondedreng, den pantsatte. 344.
 Bondepige indtaget i et Bierg. 383.
 Borgerlivet i Kjøbenhavn. 127.
 Borgermesterinder: Fruer. 31.
 Borigundien. 398.
 Bormester (Borgermester). 32.
Borro, Adept. 169.
Boson, P., Afsesjor. 175.
 Brabantiske Krig. 251.
Braem, Corfih, Rejse i Sverrig. 51.
Brahes (Tyge) Tage. 162.
Brandt, J. G. C. hans Viser 113.
Brat, Knud, depon. til Kofstof. 275.
Bredo, gav Skuespil med Perspektiver. 302.
 Bremerholms=Arbejde, Straf. 83.
 Bremerholms=Skole, Beneficeforestilling for den. 88, 487.
 Brigadeer, MilitærchARGE. 347.
Brinckmanns (R. Piils) Ritbe. 311.
Brockenhuus, G., dræbti Paris. 56.
Broholm, Student. 343.
 Brofæggerstrædes Theater, f. Skueplads.
 Brudegaver. 127-28.
Brunsmann, J., Dedication af ham. 139. hans „Røge Huuskors“. 446-49.
 Bryggerfar, Seilads derpaa. 391.
 Bryggernes Laugshuus. 295.
 Bryllupper. 128.
Buchholz, A. H., tybsk Skribent. 20.
 Byttinger. 412.
 Bækken, udsat for Kirkeføre af Privatte. 135.
 Bære=Chaiser=Stole, f. Portechaiser.
 Bøbel, at bøble, i Lanter. 423.
 Bøger anmeldte ved Opflag. 149.
 Bøger og Instrumenter til Trolddom. 496.
 „Bønner, aandelige“, en Bog 165.
 Børn, uslybige, kunne fængsles. 330.
 Børns Forbytelse af Underjordiste. 412.
Bötticher, Porcellainets Opfinder. 169.
Bötticher, J. G., Læge, om usolig medicinsk Praxis. 123.
Cabo de honne Esperance, Wiinhuus. 40.
Cabo (Cabot?), Spisevært. 65.
 Cajanien. 304.
Cajetano, Manuel, Adept. 168. 172.
 Cajus (Caligula). 85.
 Calvinist. 247.
 Canari=Sæf, en Wiin. 83.
Capion, Etienne, Skuespil= og Mafferabe=Entrepreneur. 217-32, 471, 476, 482.
 Capitelstært for 1722-23. 82.
Carl, Prinds, Fred. IV. Broder. 216, 233.
Carl XII., Haupt= u. Staatsaction. 291.
Carpzow, Bened., Criminalist. 434.
 Carthusianer=(Cartheuser=)Ordenen. 101.
 Charlottenlund. 244-45.
 Chilian (Arlequinus?). 301.
 Chiromantie. 160.
 Chirurgjer, danske. 123.

- Chokoladens Udsæde i Danmark. 132.
Choquets Enke. 151.
Christensen, Anders, Skibsbarbeer og Rejsebeskriver. 93, 498.
Christian II. Love om Trolddom. 437.
Christian III. 441.
Christian IV. 202, 282, 319, 388, 441, 442.
Christian V. (den udvalgte Konge). 213, 285.
Christian V. Hofpragt. 287.
 Christianshavns tydske Kirke. 286.
Christine, svensk Dronning. 34.
 Cinque & neuf, et Spil. 107.
 Cinquille, et Spil. 42.
 Clausholm, Herregaard i Jylland. 229.
Clementin, Niels. Skuespiller. 487.
Clerque, Joh. A. de, Student. 277.
 Comedieplacater, danske. 86, 234, 327, 369, 414-16, 425. Tydske. 294-97.
 Comedier, maae ei spilles 14 Dage efter Fastelavn. 476.
Comenii, J. A., Orbis pictus. 47.
 Compagni, sluttet Hæreselskab. 400.
 Condictio indebiti, jur. Udtryk. 100.
 Consistoriums Erklæring om Bøger. 145. Betænkning i Trolddoms-sager. 442. Dets Forsamlings-sal. 247.
Corneilles Tid, oversat. 337.
 Cotillon, Dans. 242.
 Courantmynt. 109.
 Courtisan (Harlekin) 289, 291.
 Curtius, fordansket. 265.
 Cyprianus. 495-97. Paa Dansk i Manuskript og trykt. 496-97.
 Cæsonia. 354.
 Cölns Vægt. 98.
- Daa, B.** til Borreby, Alkymist. 170.
 Dage, lykkelige og ulykkelige 161-62. Daler. 30.
Danderts Landfort. 28.
 Dans paa Theatret. 234.
 Danser, forskjellige. 62.
 Danser, en fransk fra Stockholm. 235.
Daniels Hauge, Gaard. 271.
 Danskes Beundring af det Fremme. 50.
Darmstädter, J. F., „kønigl. däni-scher Comediant“. 292.
Dass, P., Præst, tiltroedes den sorte Kunst. 493.
David Skolemester og hans Gaard. 27, 153-55, 503.
 Dedicationer, Middel til Bøgers Afslutning. 139.
Deichmann, B., Biskop. 254.
Denner, en Skuespillerfamilie. 292.
 Deposits, akademisk. 273-75.
Desiderius (R. Myerup) Skildringer af Kbhvn. 281.
 Desmerkager. 268.
Destouches's Skuespil. 35.
 Diaphorinus, Thomas, hos Mo-liere. 42.
Diderich Menschen-Skræk. 425-28. Dets Tilbe. 426.
Dippel, J. C., Alkymist. 170.
 Disputatser. 270.
 Diævelens mange Navne 398-99.
 Doctorcomedier 122-23, 373.
 Doctorstjole. 346.
 „Doctoren mod sin Villie“, af Moliere. 416. 495.
 Donat, en Skolebog. 263.
Dorschaus, M., Provst, forsvarer Mafferaaber. 232.

- Drage, gloende, et Meteor. 152.
 Dragebukke. 497-98.
 Drenge's Bisejalg paa Gaden. 41, 144, 146.
 Drifskæbighed i tidligere Dage. 243.
 Drømme. 162.
 Dueller. 43, 163, 279.
 Duffegøgler 2: Marionetspiller 474.
Duus, Madame, Vorbeldvertinde. 166.
 Dverge, boende i Stene. 378.
 Dyrerhaugeforlystelser. 503.
- Ebeltoft**, Parys- og Fortange-
 Skat der. 207.
Eckenberg, J. E. v., (den stærke
 Mand). 219-23, 476.
Eeder, Nymodens franske. 65. Eeder
 i Skuespil. 42.
 Eftertryk af Bøger. 140-41.
Egede, H., drev Alkymie. 171.
Ehm H., Læsesfor, Chemiker. 176-79.
Eleonore Christine Wfeld. 275.
 Ellefolk, Ellevisde. 381.
 Embelssstræde. 296.
 Erik, gammel. 398-99.
Ernst, Politimester. 258, 476.
Erasmus af Rotterdam, mod Hege-
 troen. 431.
 Erypphila. 354.
Evremonds St. Sir Politik
 Woulbbe. 25.
- Fabritius, H.**, Biinhandler. 39.
 Fadderfladder. 120.
 Fairfax og Solban, Hundnavne. 60.
Falster, Chr., om Udenlandsreiser.
 51. om Spøgelsler. 361.
Farstrups og **Arelsens** Dagbog,
 om Trolddom. 361.
 Fastelavnsforlystelse ved Hoffet. 215.
Fasting, E. M., om Tyrkekrigen. 428.
- Fastnachtspiele. 282.
Faust, Joh., Magier. 464-68.
 Faust, Dr., et Almuekrist. 144.
 Faust-Romanen paa Dansk. 466.
 Faustsagnet's Literatur. 464 - 68.
 Dets dramatiske Behandling.
 467-68.
 Find, en Trold, 407.
 Finlapper, s. Lapper.
 Fiskerhuset; Giestgiverssted. 281.
 Flasketroie, Dvindedragt. 27.
 Flensborgere. 98.
 Florus, overs. af M. Wingaard. 265.
 Folie d'Espagne. 62.
 Folkeedigtning om Bønder. 70, 74.
 Folketro om Trold, Dverge, Elle-
 folk, Nøkker, Nisser, Bætter m. m.
 378-84. Dens Literatur. 379-80.
 Fontanger. 205-8.
 Forbytelse af Børn ved Under-
 jordiske. 411-12.
 Forestilling af Skuespil, den første
 paa Slottet. 340.
 Forkiering, Brætspil. 422.
 Forlovelse (Trolovelse). 347.
 Forordning mod Zdselhed ved Fa-
 miliefester. 116. om Bryllupper.
 128. om Skuespil. 481.
 Forfrivelse til Fanden. 460-63.
Forthammer, hans Pagt med
 Fanden. 461.
 Forvandling af Menneker til Dyr.
 411.
Foss, M., Biskop. 266.
Frankenberg, F. E. v., „der europ.
 Herold“. 19.
 Fransk Sprog og Tone. 58.
 Franske Maria, Tobakshandlerste.
 151.
 Franske Skuespil. 36. Dpførte af
 den danske Trup. 333.

- Franske Skuespilleres Affkebigelse. 226.
Frederik III. Achymiske Arbeider. 169. Mafte=Ballet ved Hoffet. 213.
Frederik IV., Hofmesterader. 232-33.
 Frelserens Kirke paa Christianshavn. 303.
 Fremshuede. 384-85.
 Frederiksbal. 245.
Friderich Wilhelm I., Tobakscol=legier. 14.
Friis, Chr. til Borreby. 388.
 Friis, N., Gesandt i Nederl. 363.
 Frue=Titel. 31.
 Fruentimmer=Huer. 202.
 Frøken=Titel. 30. 345.
 Fuglestangen, udenfor Nørreport. 163. 280.
Fuirn, Baronesse. 186.
 Fuft, forverlet med Faust. 465.467.
 Fægtestoler. 280.
 „**Gaas,** den tamme“, Digt af M. Wingaard. 266.
 Gadernes Ureenhed. 242.
 Gadeviser, s. Viser.
Galtrup, S. L., Pagt med Fan=den. 463.
Gamborg, A., fik Theaterprivilegium. 293.
 Gammel Erik. 398-99.
 Gammel Torv. 181.
Gardner H., om Dedicationer. 139.
 Geistlige ivre mod Julestuer. 189. mod Troen paa Helene=Rilde. 320.
 Geometrisk Deling. 115.
Gert Westphaler. 86-101.
- Gertrud Jørgensdatter.** (B. Bering's Kone). 188.
Gjæststrups Arv i Julestuen. 194. Gjæsteretten. 99.
 Giethuset, Theater der. 218, 220.
 Giftetknivs, Maren eller Kirsten. 44.
Gise, M., Gehmr., Botum i den Thistebste Besættelsesdag. 455.
 Glashimmelen. 209.
 Glædesyttringer ved Fordefærd. 348.
Godiche, Matth., Bogtrykker. 165.
Goe, bortført af en Biergfonge. 383.
Goldschmidt, P., „Höllischer Morpheus“. 357. 360.
 Goreal, digtet Maanedsbnavn. 181.
Gram, H., om Bøgers Affætning. 139. Erklæring om Bøger. 148. om Guldmageri, 174. om Spøgeri, Barsler og desl. 362-63, 504.
 Gravøl i Norge. 353.
Griffenfeldt. 40. 507.
Grimaldi, Abdept. 171.
 Gripomenus. 85.
 Grondeur le af Palaprat. 425
Gryphius, A., Skuespilbigter. 249, 295.
 Grønland, ved Citabellet. 43.
Grønlund, D., om Hexeri i Rilde. 444.
 Grønnegades Theater, s. Skueplads.
 Grønningbye, formeentlig Hex der brændt. 490.
 Guldmageri, Hist. Overfigt 167-79.
Gundling, Lærd og Hofnar. 14.
 Gurolien. 398.
 Gullstot. 135.
 Gylbenlund. 244-45.
Gylbenloves (U. F.) Hoffest, et Marfeb. 214.
 Gylbenwanb. 133.

- Saandlygter** paa Gaden. 37.
 Haarhue. 94.
Sacqvart, Chr. W., Dr. med. 177-79.
 Sahnentünge. 245.
 Hamborg, der Scenen for polit. Randestøber. 11. En „erbunter= thänig“ Stad. 288.
 Hamborger=Herberg i Koeskilde. 14.
Hammer, Nasm., Souffleur. 482.
Hammerich, F., om Herseforsølgelser i Sverrig. 457.
Hammond, F., Cancellieraad. 115.
 Hanedannd. 245.
 Hans Bratwurft. 285. H. Knap= kase, Pidelshering, Wurft. 289.
 Hansdags St., Reiser til Kilben. 312, 321.
Hansen, G., „Fontinaliasacra“. 320.
 Happelli „mundus mirabilis“. 161.
 Harlekin. 289, 291, 301, 372.
 Harslev eller Haderslev. 93.
 Hatten indløses af Mandfolk i Barselstuer. 121.
 Haupt= und Staats=Actionen. 291.
 Havannah, en Tobakfort. 151.
Haven, R., om Himmelbreve. 142.
 Høazardspil paa Mafferader. 231.
Hedegaard, C. D., om Pagt med Fanden. 463.
 Hekla (Hekkenfeld). 395.
 Helene = Kilbe i Tibirke Sogn. 316-21. Forskjellige andre H. K. 316.
 Helligtrefkongerlys. 211.
 Helligtrefkongeroptog. 192.
Helvaderus, N., en tybsk Tragebie af ham. 284.
Hemmingen, N., om Trolldom. 134.
Henrich og Pernille. 413-24.
- Herbach, F. G.,** (Kunst=Caspar). 169.
 Hercules og Herculisus, Statsro= man. 20.
 „Herold, den europæiske“, en Bog. 19.
 Herre=Titel for Præster. 81.
 Herseforsølgelser og Processer. 430-60. I Tydskland stærkest. 431-33. I Danmark. 436-60, 490-91. I Sverrig. 436, 456-57. I Hol= land. 456.
 Hersemøder og Herseiser. 392-400. Deres Literatur. 393.
 Herseprocesser. 441-43. Forbudte. 435.
Hereri eller blind Marm. 429-99. Seent opført. 469.
 Hereri og Trolldom. 429-68.
 Hersefalve. 396.
 Hersefelfaber, sluttede. 400
 Hersevæsenets Literatur. 430.
 Himle, syv, ni, tolv. 209.
 Himmelbreve. 142.
Hindsholm, der Hererie. 458-59.
Hioring, A. M., Mærkeligheber 1668. 114.
 Høchstet, Slag ved. 30.
 Hofforlystelser under Frederik III. og Christian V. 213-14.
 Hofmasserader. 212-16, 232.
 Hoftrup, fransk, tybsk. 287-88,
Holberg. Kjendskab til Folkelivet. 2. Aviskæser og Politicus. 14. Egne Udenlandsreiser. 54. Kjend= skab til Bonden. 78. Hader af Vidtløftighed. 89. Uvillie mod Flensborg. 98. Besøg i Barsel= stuer. 120. Under Fruentimmer= selskab. 121. Om Folkforlystelser. 183. Deeltager i Julelege. 188. Dom om Mafferader. 236. Trin=

- brer Fornermøller. 255. Modarbejder fremme de Vanders Indfyldelse. 298. Nægter at tage Lotterilodder. 329. Vilde ei skrive Tragedier. 334. Foretrækker Katte for Hunde. 335. Dabler enkelte Stykker af Moliere. 342. Hans Mening om Landeverdenen repræsenteret i Ovidius i „Uden Hove og Hale“. 356-59. Mening om Steenregn og Ild-Meteor. 410. Rejsefæst, Arv efter Faderen. 417. Har seet en Forskrivelse til Fanden. 460.
- Holbergs** Lysspil. Formaålet for samme. 1-3. Medvirken til Daarlighedens Affjæffelse. 5-6. Skilbring af Tidsalderen. 5-8. Læste og kjendte af Almenen. 7. Personlige Hentydninger. 9. Nævnes med forskjellige Navne 365, 426. Fremstilling af Feil, egne for Nationen. 372. Comedier, ei opførte paa den ældste Skueplads. 413. opførte paa Lybsk og paa Danst hos v. Dvoten. 487.
- Holbergs** andre Skrifter. Deres Afjættning. 140. Breve til den polit. Randsstøbers Oplysning. 26. De peregrinatione. 55, 501. Peder Paars. 111. Tybske Feide. 255.
- Hold,** S. Portchaisemonopol. 420.
- Hollands Differentser med Danmark i A. 1723. 106.
- Hollandsk Skuepilletrup. 285.
- Hollænderne troe ei paa Fanden eller paa Spøgeri. 107, 403.
- Holm, P.,** om Hævevæsenet i Fyen. 459.
- Holmens Klokke. 41.
- Holstein, U. A.,** Storcantser. 337.
- Holtegaard's Hauge; Fests-Forestilling der. 238, 426.
- Horn, Frid,** om Procuratorer. 97, om Rejsefæge 51.
- Horrebow, P.,** om Nordlys. 153.
- Horsens, der Parykskat. 207.
- Hortulan, M. U.** Skuepiller. 487.
- Hosebaand istykker, ondt Varsel. 373.
- Hübner, S.,** „politische Fragen.“ 180.
- Hundeliebhaber. 335.
- Hvidtfeldt, A.,** Krønike. 150. Om Klædemoder. 205.
- Høberg, S.,** Student og Skuepiller. 343.
- Hvibrostræde 374.
- Højer, Andr.,** Historiker. 99.
- „Höllenzwang“, en Bog, 465. 496 og oftere.
- Hørfrø forjager Spøgelses. 159.
- Jack Pudding.** 289.
- Jacob I.** Dæmonologie. 432. Søreise. 441.
- Jacob,** Mester, Spisevert. 65.
- Jacob von Lybo.** 249-81.
- Jacobæi, Holger,** Rejsejournal. 313.
- Jahaur, Jaques,** fransk Skuepiller? 222.
- Jean de France.** 48-68.
- Jean Potage. 289.
- Jensen, N.,** forbyttet af Trolde. 382.
- Jeppe, Bondenavn. 71.
- Jeppe paa Bierget.** 69-85.
- Bondelæsning, ogsaa i Sverrig. 77.
- Jemerecommaner og Bajelemaner. 30.
- Jernkjede foran Christiansborg. 420.
- Jespersen, P.,** Confessionarius. 233, 507.
- Jgjenviisning af stjaalet Guds. 494.
- Imprimatur. 346.

- Indtægt tilfalder Skuepillerne. 476.
Infittoris, G., Inquisitor. 430.
 Instrumental=Philosophie. 270.
 Interlocutorie=Dom. 499.
Johannes Montanus, forandret til Erasmus, 307.
Johansen, C., hans Skrift om en Pagt med Hænden. 463.
 Jorden drifter Vand, Vise. 82.
 Jslandst Løve. 275.
 Jslandst Studente vaage ved A. Magnusens Liig. 352.
 Italienske Skuepil. 372
 Jubelfest (Reformationsfesten 1717). 67.
 Jule. 185-99. Skrifter om den. 186. Julebisp. 195. Julebaal, Jule=Blus. 186, 211. Jule=Busk. 191-96. Julehalm. 186. Julehold. 199. Julelege, Julefynd. 188-99. Julelys, 187, 211. Jule=optog. 191-96. Julestikke i Sver=rig. 186. Juletræ. 187. Jule=vette. 193.
Julestuen. 182-211.
 „Julestuen og Mafferaden“ af Paulli. 26, 184.
 Julestuer. 187-89.
Junge, „nordjysklandske Landalmues Charakter.“ 77, 494.
Juni, den ellefte, 102-15.
 Justinianus de alluvione. 32.
Juul, P., Amtmand i Norge. 15, 115.
 Jvan, Roman. 145.
 Jverfen, Peer, 36.
 Jybernes Eventyrfortællen. 305-6.
 Jydske Lov om Trolldom. 436.
 Jægersborg Dyrehauge. 312, 503.
Jørgensbatter, Gertrud. 188.
Kaage, see ud, omkring. 64.
 Kaarde ved Eiden. 278.
 Kaarde forbydes Studenter. 276-79.
 Kaardekarl. 279.
Kaas, Biorn. 351.
 Kaffeens Udsæde og Brug i Danmark. 132.
 Kaffehus. 67.
Kall, Abr., om magiske Pøger. 495.
 Kalleboerne i Kbhvn. 107.
 Kalkfopers. 264.
Kalthow, P., Bygmester. 287.
 Kalsvindet ved Trondhjem. 403.
 Kandsløber for Kandestøber. 24, 500.
Kandestøber, den politiske. 11-33. 500.
 Kandestøber, den politiske, af Paulli. 26.
 Kandestøberi, politisk. 24.
 Kannegiesker, Kannegiesferei. 23-24.
 Rappe bæres efter Folk. 37. Dragt for Studenter. 272, 277. Den spanske, en Straf. 111.
 Rappedrager. 37.
 Karreter i Kbhvn. 240-42, 507. i Provindsjerne. 241.
 Karretskat, Karosjeskat. 104, 241.
Kanfer, Joh., Hof=Operist. 227. 324.
 — Reinhold Operadirecteur. 323.
Regelius, Ph., „aandel. Betænkninger.“ 45.
 Kiebbys=Kirke og Kilde. 309.
 Kildebyrkelse i Dibtiden. 308.
 Kildenal, Bertshuus. 312, 314.
 Kilder, hellige, i Almindelighed. 308-9. Danste. 309-21. Norste. 309
Kildereisen. 308-31.
Kingo, hans Skilbring af en drukken Bonde. 70.
 Kippinge=Kilde. 309, 320, 503.
 Kirkegangskoner. 126, 507.
 Kirkeinspectionscollegiet skal vaage over, at der ei spilles Comedie paa Helligdage. 481.

- Kirkenævn i Heresager. 438, 442.
 Kirker byggede af Trold. 406.
 Byggede som en Følge af Stole=
 stadestrid. 158.
 Kirsten, liben, og Fr. Peder, Bise. 81.
 Kirsten Piils Rilde. 310-15.
 Kjetter, synonym med Troldmand.
 429.
 Kjøbenhavnse Lokalteter. 112-14.
 Kjøbenhavn's Luxus. 103.
Klettenberg, Adept. 168.
 Klosteret (Communitetet). 60.
 Klosterlatin 37.
 Klosterstræde. 410-11.
 Klædebragt Luxus og nye Moder.
 57, 104, 501, 507. Nye, for=
 anledige Misfostre og Sygdomme.
 201-4.
 Kløvernegt. 61.
 Knapnæring, et Vertshuus. 112.
 Knecht Ruprecht. 194.
 Kobbermøllen ved Vedbæk. 177.
 Konger trues af Hæne 441.
 Korsbande. 62.
 Koffestæft=Kibning, derpaa til Blofs=
 bjerg. 385, 396.
Kraft, D., om Politifæren. Progr. 17.
 Kredsbag. 98. Kredsoberst. 28.
 Kredstroppe i Hamborg. 12.
 Krigsstandens eieendommelige Præg.
 250-53.
 Krindsen paa Hallandsaas. 259.
Krohnemann, Adept. 168.
 Kroner og Courantmynt. 109-10.
Krucow, Christence, dømt som
 Hæ. 440.
 Krystalhimmelen. 209.
 Kullebrænderen (af Moliere). 416.
 Kunst, den sorte. 492-93.
 Kunstnere vaage ved Thorvaldsens
 Liig. 352.
Kühn, Franz, Præst og Skribent. 110.
- Kursyrsterne. 90.
 Rydstfædsattester. 304.
Kylling, S., Botaniker. 244.
 Kys paa Kjølen. 31.
 Køge By. Ord og Talemaader
 med Hensyn til samme. 370.
 Køge=Håndster. 370. K. Høns.
 370, 505. K. Kæg. 370. K.
 Halsjern. 371.
 „Køge Hønsfors.“ en Bog. 445-49.
- Lammeheine**, en Kvinde bestrykt
 for Trolddom. 443.
 Landcabetacademiet. 323.
 Landmilicens Tienestetid. 81.
 Lanter, et Spil. 422-24.
 Lappernes Trolddom. 386-90. Kunne
 stabe og sælge Wind. 387-90. I
 Svøne hente Efterretninger fra
 fjerne Steber. 387-90, 505.
- Larsen, P.** hans Stuehuus i Fisestræde.
 14.
- Lassaris**, Adept. 168.
- Lassen, Nis**, om Spøgelse. 360.
- Lassenius, Joh.**, Præst. 283.
- Latinisering af Lærdes Navne. 261,
- Latinske Dreng. 43.
- Laurenberg, Joh.**, „zwo Comoe=
 bien.“ 285.
- St. Laurentius. 406-7.
- Lebern, tydst Almueudtryk. 82.
- Leiebibliothekens Vilde. 141.
- Leiekubst. 245.
- Leikwig, U.** Mad. Skuespillerinde.
 487.
- Lerke, P. P.**, i Odense. 192, 350.
- Liigvagt, s. Vaagestue.
- Lindanus, Henr.**, Jesuit. 317.
- Lindorf, S.** Student og Skuespil=
 ler. 343-44, 482.
- Linné, C.**, omtaler „Swartkonst=
 bster.“ 496.

- Fogifte Kunstord. 270.
Loos, Corn. skrev mod Hegetroen. 433.
 Lotterier i forskjellige Anledninger. 328-30.
 Lovbestemmelser mod Militaires Bolvsomheder. 251-52. Om Trolddom. 438.
Lovise. (Kosset), Tobakshandlerse. 151. 502.
Lowson, Høiesteretsadvocat. 96.
 Ludse, Bondetonenavn. 71.
Lühje, v. d. Overfammerjuncker. 484.
Luja, L., Professor. 458.
 Lunds Domkirke bygget af en Trold. 405-8.
 Luttendrunk. 133.
Luxemburg, Marchal, Pagt med Fanden. 461, 468.
 Lyderhorn, der Højemøder. 395.
 Lygtebrenge. 248.
 Lyngbygaard i Skaane. 382.
 Lysning med Haandlygter. 248.
 Lyftig Person i Skuespil. 289.
 LæderstrædesTheater(i Bergs-Huus):
   f. Skueplads.
 Læger, danske, deres Strid med Chirurgerne. 122-23.
Løche, N., tydsk Theaterprincipal. 288, 503.
Maalen, overtroist Cuur. 134.
 Madfæbding til Barfælloner. 117, 120.
 Magister=Eben. 263.
 Maglestenen paa Lyngbygaard. 382.
 Magnetisk Kraftyttring 269.
Magnusfen, A., Dom om Bøger. 146-48. Troedes at kunne vise igjen. 494. Pagt ved hans Liig. 352.
 Maybrud 150.
Maldini, J. de, Chemiker. 172-73.
 Malleus malefcarum, Bog om Høzevæsenet. 430.
 Mand, den stærke, f. Eckenberg.
 Mar, et gl. Ord, dets Betydning og Sammensætninger. 376
 Mareminde, Mareviv. 377.
 Maren og Mareriden. 374-78.
Maren, Graa, Bordelvertinde. 166.
 Marionettpil. 297.
 Marked ved Sundhedsfilber. 318.
 Marked=Comedier. 301.
Maskeraden. 212-48.
 Maskeraders Oprindelse og deres Historie i Danmark. 212-34. Religiøse Maskeoptog. 212. M. ved Hoffet. 212-16, 232. Offentlige. 217-36. Politiplacat om samme. 231. M. badles og forsvares. 232-37. Høiligt Høstspilsæmne. 234.
 Maskeoptog til Amager. 214-15.
 Materia striata. 269.
Mathiesen, Søren, Klokker og Regnebogsforfatter. 129. 502.
Melampe. 332-54. 504.
 Melampus, et Hundenaavn. 336.
Menantes. (C. F. Hunold) 47.
 Menneffers Bortførelse af Underjordiske. 381-84. Forbandling til Dyr. 411.
 Mennist. 29, 500.
 „Mercurius, den forkeerte.“ 246.
Meyer, D. G., Portechaisemonopol. 420.
 Middelstanden afgiver Stof og Figurer for Comedier. 3.
Mikkelsen, H., Biskop. 503.
Mingotti, P. Operadirecteur. 325.
Mirveis, Afganerhøvding. 200.
 Misfostre. 94, 200-203, 208.

Møerjot ell. Modjot. 135.
Molieres Lyfispil. 340, 342. Am-
 phitryon. 326, 421. Doctoren
 mod sin Willie. 416, 495. Gnie-
 ren. 226. Indførte paa den tydske
 Scene. 290.
Moltke, F. L., om Overbaadighed.
 242, 503.
Moltke, S. Bogfører. 138.
 Monarchi, det femte. 489.
Monrath, D., „hedensk Christen-
 dom“, Mfkt. 135, 164, 195.
Monrath, Joh., om Zulestuer. 187.
Montaigne, R. de, Skuepiller.
 225, 302, 368, 477, 482.
 Morfakslæsning for Almuen. 143.
 St. Mortens Marked, Hoffest. 214.
 Mühlenbrück i Hamborg. 28.
 Mundien. 398.
 Musik ved Bryllupper. 130-31.
 Myntreduction. 110.
 Myntfedler, deres Indløsning. 329.
 Møllesteen, Seilads derpaa. 386.
 „**Nachtisch**, der politiske.“ 20.
Nansen, Hans, jun. 154.
Naur, G., „aandelig Zulestue.“ 189
 Navnedage. 40.
 Navnes Forandring. 507-8. Latini-
 jering. 261.
Navnes, Mette, sigtet for Trolddom.
 446.
 Nederlandfke Comediantere. 292.
 Negromanti og Nekromanti. 160-493.
Nielsén, S., Præst, om Misfostre.
 202.
 Nisje. 399, 404.
 Nobilis, venetianfke, i Danmark. 94.
Norcross, Pirat. 244.
 Nordlys. 153.
 Norge, Hæremøder der. 395.
 Notarius og Egttefsabscontract. 424.

Numerne ved Holmens Kirke. 263.
Nyerup (N.) f. Desiberius.
 Nyfifping, Hæremødelgelse der. 443.
 Nørre=Paradis, Bertshuus. 112.
Norvig, P. Bogtrykker. 65, 502.
Observatorium paa Mundetaarn.
 130.
 Officeerintolerance. 260.
 Odense=Skædere og Klædemagere.
 507.
 Offer af Mesterlectien til Rector.
 41, 501.
 Omfkrivning af skadelige Tings
 Navne. 399.
 Operavæfen. 322-26. Italienske
 Operaer. 325. Tydske O. 222-
 24. Operatexter, trykte. 323-25.
 Operateur og Comediant i een Person.
 473.
 Orbis pictus af Comenius. 47.
 Ordsprog om Bønder. 79.
v. d. Ofen, S. F. fit Portchajfe=
 monopol. 419-20.
 Otteogtyve=Skillingstykker. 492.
Ouv, B., flevsigft Præst, hans
 Skrift om Klædemøder. 204.
 Oversæde i Kirkestole. 156.
 Oversættelser og Samarbejdelser af:
 Arabifke Pusver. 179-80. Varsel-
 stuen. 127. Diderich Menschen=
 Skæf. 427. Gert Westphaler.
 88. Henrich og Pernille. 415.
 505. Jacob v. Tyboe. 260. 503.
 Jean de France. 59. Zeppe paa
 Bierget. 78. Zulestuen. 185. Den
 politiske Randestøber. 13, 17-18,
 25, 33, 500. Skildereijen. 322.
 Mafferaden. 239. Uden Hoved
 og Hale. 366. Den Bægelfinde.
 501.

- Paft** med den Unde. 460-63.
- Palaprat**: le Grondeur, Skuespil. 425.
- Palladius, P.**, Himmelbrev. 142.
Om Klædemoder. 201. Om Hexes
Afftraffelse. 439.
- Panphilus i Lanter. 423,
- Pandecterne allegeres istedet for D.
I. 95.
- Pandsen, Andreas**, Theaterprinci-
pal. 285.
- Papirspenge og beres Indløsning.
328-29.
- Paradis, Nørre = Vester = Øster =,
Vertshuse. 113.
- Paris, Civilisationens Centrum. 56.
- Parykker. 206-8.
- Parykfat. 104, 207.
- Pas o: Skudsmaal. 107.
- Patron, et Mønster. 417.
- Paulli, J. N.** Stribent. 26, 171,
184, 237-38, 342.
- Peche**, Spisevert. 65.
- Pedersen, Chr.**, Paft med Fan-
den. 461.
- Peer Candi, Skjeldsord. 272.
- Pengeforhold i A. 1718-26. 109-10.
- Person, den lystige, i Skuespil. 289.
- Personlige Hentydninger. 9.
- Pesten 1710 i Nbhon. 197, 217.
- Petersen, J.**, Frebr. III.s Kammer-
tiener. 503.
- Phalaris i Agrigent. 85.
- Philalethes**, Adept. 168.
- Philosophgangsfeiden. 259.
- Phoenixberg, P.**, Bogtrykker. 69,
246, 262, 295.
- Phoenixfuglen. 209.
- Pikkelhering. 225, 289.
- Pignani, G.**, Balletmester. 214.
- Pillon**, Skuespiller. 230, 482.
- Pistorius, Joh.**, Paft med Satan. 491.
- Plato**, om Politiseren. 17.
- Pless, C. A.** Overkammerherre.
174. 504.
- Plinius den Yngre**. 209.
- Poeten i Aabenraa. 262.
- Polichinello. 289.
- Poliborus, en Tragebie. 471.
- Politicus, en. 18, 24.
- Politiforbud mod Gulestuer m. m.
197-99, 210.
- Politiff Snaf. 17-18.
- Polstbunds. 245, 503.
- PolYTECHNIKERE vaage ved H. C. Dr-
stedts Liig. 352.
- Pomeyer, J.**, Raadmand i Røge.
447.
- Pontoppidan, C.**, om Portchaiser.
421. om Spøgeri. 361-62.
- Portchaiser. 418-21.
- Posthuusfeiden. 259.
- Pram, C.**, om Udenlandsreiser. 53.
- Prigbuer, Joach.**, Stiftamtmand
i Tjen. 458.
- Proces for Consistorium. 176-79.
- Procuratorer. 95-97.
- Profesjorer, censurere en tybsk Co-
medie. 284. Maae tage Lodder
i et Lotteri. 329. Vaage ved
Universitetspatronens Liig. 349.
- Approbere Gadeviser. 502.
- Profesjorerens Tjenestepigers Stole-
stadeftrib. 157-58.
- Projectmagere. 15-17.
- Prologer. 87, 239, 337-41, 366-72.
- Pruß, N.**, Dom om H. 4. Om
Bonden. 76. Roser de Danfkes
Reiselyst. 48.
- Prædicamenta & Prædicabilia. 270.
- Prædestinationslæren. 247-48.
- Prædikener mod Fontanger. 206.
- Pul Asfer, Perstiff Konge? 498.

- Qui nescit simulare, nescit regnare.** 28.
- v. Quoten, S. P.,** Operateur og Skuespil-directeur. 218, 472-77, 483-89.
- **Julius,** hans Søn. 483, 489.
- Maadhuset** i Kbhvn. 114.
- Machel, Casp.** Laborant. 173.
- Machlov, J. N.,** „Taareperfens“ Forf. 44.
- Machines** Tragebier paa den danske Skueplads. 332-33.
- Mamel, Skuespiller.** 482.
- Rangstrib om Højbedet. 155-58.
- Rangsyge. 506.
- Manhau, Birthe.** 187. Christian 479. Henrik. 187. Otto Mandrup. 239.
- Masch, Cl.,** Politimester. 159.
- **S.,** Barfjeldstuefilbring. 126.
- Meenberg, M.,** Provst, om Pagt med Fanden. 461.
- **L.,** om Sulestuer. 183. Om danske Skuespil. 224.
- Meen-Kaalavet, selvbannet Ord. 66.
- Reformerte Lære. 247.
- Regenten, (Philip af Orleans). 200.
- Regentianerne forbydes at have Bøsser. 257. Slagsmaal med Laquaier 257. Med Landcabetter. 259.
- Regentspolitie. 257.
- Regnarbs** Skuespil. 333.
- Reich, D.,** Skoleholder, f. David Skolemester. 154-55, 503.
- Rentefoden nebsat. 304.
- Rentekammerbrenge. 63-64.
- Revavius, R. H.,** om Fred. II. Kroning. 29.
- Reutenbiener. 30.
- Reventlow, C.,** Dronning Anna Sophies Fader. 229.
- Ribe, den af en tydsk Trup først besøgte danske By. 292.
- Ribe Heresag. 444-45.
- Ridefoged. 73-76.
- Riemer, Joh.,** Forf. til „der polit. Stoffisch.“ 22.
- Rigsdag. 98.
- Rigsammeret i Speyer. 248.
- Riis, J.,** Barfjeldstuefilbring. 124.
- Riisbrigh, L. B.,** Borgermester. 351.
- Rode, Hærefelskab. 400.
- Romerretten allegeres af Procuratorer. 95.
- Rosenborg, der kemist Laboratorium. 173.
- Rosvinge, M.,** Landsdommer. 458.
- Rosset, Claudi** og hans Hustru Lovise. 151, 502.
- Rostgaard, Fred.,** 332, 336-44
- Rostoks Universitet besøgt af Danst og Norste. 273-75.
- Ruge, H.,** om Underjordiske m. m. 364.
- Rummelpot. 190.
- Rund, rund, rund! Drikkeviser. 271.
- Rundetaarn. 129.
- Rus, ung Student. 108. Russe-raaben. 258.
- Rød Uniform. 267.
- Romer, D.,** Politimemorial. 501. 504.
- Rømere, de tre, Viinhuus. 40.
- Rømer-Monathen. 28.
- Saale** o: lappe, stoppe. 32, 501.
- Sabbatsforordninger. 183.
- Salt og Viin paa Høvedet. 108.
- Sangflokker, Sangværk. 37-38.

- Satyrisk Roman af Menantes. 47.
Saxe, M., „Præstepine“. 210.
 Scaliger de insomniis. 162.
 Scenen henlagt paa Gaden. 3.
Schacht, Matth., Rector. 501.
Schack, Bertr., Baron og Che-
 miker. 172.
Schack v. Schackenborg, S. 292.
Schandrup, J. K. „Helligtrekon-
 gers-Comedie“. 192.
Scheel, Mogens, Gesandt i Sver-
 rig. 51.
Schmidt, N. J. H. Dr., Adept. 174.
Schulze, C. C. W. „Physicaliske
 Grublerier“. 359, 375. 377.
Schumacher, Skuespiller. 482.
Schwartzbach, M. Schlesisk Poet.
 282.
Scott, Reg. discovery of witchcraft.
 434.
 Secund, Fægterkunstord. 270.
 Seendes Blinde, Skuespil. 26, 238.
Sekman, D., Justitssecretair. 327.
Seneca. 42.
 Serenader. 42.
 Sex: „som siger sex.“ 417.
 Sex Uger skulle Barselkoner ligge
 inde. 118.
Sextus Empiricus. 499.
 Sicilien. 36.
 Signekærlinger. 122.
 Signen og Maalen. 133-34.
 Signor Macaroni. 289.
 Sindshyges Helbredelse ved Fictio-
 ner. 83.
 Skaanst og Sællandsk Bonde. 75.
 Skaanst Krig. 107. Skaanst Trolb-
 domsag. 441.
 Skafot paa Nytorv. 114.
 Skat paa Karreter, Fontanger, Pa-
 rykker. 104, 207, 241.
 Skib i Maanen. 152.
 Skibe, kongelige, trues af Heye. 441.
 Skjønningspaster. 268.
 Skobaand istykker, ondt Barsel. 373.
 Skoboderne (Skovbogaden). 410.
 Skole, den sorte. 492-93.
 Skoledisciple opføre Comedier. 224.
 Skolemester o: Huuslærer. 210.
 Skolen o: Værelse hvor Børn under-
 vises. 210.
 Skoleret, Straf. 112.
 Skomagere i Klosterstræde. 410.
 Skovbogaden. 410. f. Skoboderne.
 Skraal! (Skaf?). 83.
 Skrammereret o: skammereret. 104.
 Skrifter mod Heye Forsølgelser. 433-
 35.
 Skrivere og Skriverpenge. 97, 502.
 Strædernes Laugshuus. 295.
 Skueplads, den danske. Til dens
 Historie. 468-89. Nabnedes med
 „Gnieren“ af Moliere. 226.
 Skueplads i Broslæggerstrædet 299,
 i Lille Grønnegade 221, 298, 369,
 469, 481, i Store Kongensgade
 486, 488, paa Kongens Nytorv
 218, i Læderstrædet 369, paa
 Slotspladsen 287.
 Skuepladsens Indretning. 368-69.
 Skuespil, danske, 223-26, franske,
 36, 333, latinske 282, tyske 284,
 i Sprog, man ei forstod, seete med
 Behag 282.
 Skuespil, Privilegier paa at opføre.
 218-32, 286.
 Skuespillenes Begyndelsestid. 298,
 369
 Skuespillerbønder, omvandrede.
 282-99.
 Skuespillerne forsøges af Geistlige
 290. maae ei arresteres for Gielb 471.
 Skersliber, lystig Person i Masse-
 optog. 213.

- Slesvigs, et Skibs, Forliisning. 363.
 Slutteriet 60, 501.
- Smid, H.**, Rægebog om Aarselad= ningsbage. 161.
- Smidth, J. H.**, Heren i Endor. 430.
- Snaphaner. 107.
- Sneemoos, en Met. 105.
- Sneesløf= (Sneslev) Bye, Spøgeri der. 504.
- Snore med Knuder, magiske. 389-90
- Snuustobaks Brug og forskellige Slags. 151.
- Sohl, Joh.**, Viinhandler. 39, 501.
- Soldan, W. G.**, Gesch. der Heren= proceffe. 430.
- Soldater slutte Pagt med Fanden. 461.
- Sophie Magdalene**, Christ. VI.s Dronning. 324.
- Sort Kunst og Skole. 492-93.
- Sorterup, J.**, om Ridesfogder. 73, 75.
- Sorø Akademie. 49.
- Spabille, en Tobakfort. 151.
- Spee, Frid.**, cautio criminalis, mod Herenproceffer. 434.
- Spiegelberg**, Theaterprincipal. 297. 481.
- Spivir (Speyer), Retten der. 248.
- Spilleborde, offentlige, bevilges ikke. 486.
- Splid har sin gode Side. 498.
- Sprenger, Jac.**, Inquisitor. 430.
- Springvandet paa Gammeltove. 114.
- Spøgersers Forjagelse. 159.
- Spøgeri paa Færøe. 379.
- Staal, Præservativ mod Spøgeri. 376.
- Statscabinetter (Bøger). 23.
- Steenregn. 410.
- Stephanii Calloquia. 47.
- Stephanson, W.**, Bogtrykker. 497
- Stiernen, Suleoptog. 191.
- Stiernefang ved Julen. 192.
- Stipendium decollatæ virginis. 440.
- „Stokfist, den politiske“, en Bog. 21-22, 46.
- Stolestade = Strid og Reglement. 156-58.
- Storme vakte ved Trolddom. 389-90.
- Studehandel, jydsk. 106.
- Studenter. Strid med Militaire. 256-59. Ordensdragt. 272, 277. være Kaarde 276-79, dyrke Fægtekunsten 280, maae ei løbe Faste= lavn 283, optræde paa Skue= pladsen 284.
- Studenter, tydske, spille Comedie her. 283.
- Studshane. 326.
- Substitut, en Degns Medhjælper. 91.
- Suhm, P. J.**, oversætter Skuespil. 425.
- Swartebogen. 496.
- Sybillæ Spaadom. 100.
- Syburg, J. v.**, Baron. 15, 174, 500.
- Syenaal, afbrudt, ondt Varsel. 373.
- Synst, siunst, fremspnet. 384.
- Syv, P.**, om Romaner 45, om Nigromantie (Nekromanti). 493.
- Sønnerhuden vil være Holstener. 66.
- Sørgebragt. 128.
- Sørgestuer, j.: Waagestuer.
- Sørgevers over Hvide. 336.
- „**Taarperfen**“, en Bog. 44.
- Talander**, (Aug. Bøhje). 46.
- Tamperretten. 247-48.
- Terkelsen, S.**, Astræas Overf. 46.
- Thais, Græsk Hætare. 42.
- Thanner, Adam**, mod Herenproceffer. 434.

- Theater, see: Skueplads.
- Theaterforhold, indre og ydre. 469-89.
- Theaterprincipaler, oftest Tybskere. 293.
- Theens Velde og Brug i Danmark. 132.
- Theehuse. 14, 67.
- Thilo, G. A.**, faaer Skuespilprivilegium. 484.
- Thilo, Major.** 252.
- Thisteds Besættelsesag. 450-56.
- Thomasius, Chr., de crimine magia. 435.
- Thott, Birgitte**, Oversættelse af Seneca. 68.
- Thura, A.**, Drickevise af ham. 271.
- Thyboer og Thyland. 252.
- Tiedt, E.**, om Holbergs Skuespil. 500.
- Tieners Mængde. 508.
- Tilstuerpladser paa Scenen. 367-69.
- Titelhyge. 345-46.
- Tiærehuset. 344.
- Tobaks Brug. 150-51.
- „Tobaks=Discurser“, en Bog. 69.
- Tolvskillinger, holstenske. 410.
- Tolvtoours=Dands. 245.
- Tomtagubbe, Tomtevette. 404-5.
- Tonti, M. A.**, faaer Portechaise=monopol. 418.
- Toppelius, D. A.**, om Holberg. 3.
- Torden farlig for Trolde. 409.
- Torver og Whigger i England. 90.
- Tragediers første Opførelse paa den danske Skueplads. 332.
- Trapezund. 398.
- Tre Hjorter, Bertshuus. 112.
- Troen (en Psalmefang?) 81.
- Trolde, Ordets Rign. 408.
- Trolde bygge Kirker. 405-8. For=skjellige fra Underjordiske. 406.
- Blive gamle. 408. Bange for Torden. 409.
- Trolldom og Hæveri. 429-68.
- Troldekvinder, fornemme. 439.
- Trolovelse. 347.
- Trommen paa Hvaloen, norff Hære= mødested. 395.
- Trompetblæsen ved Bryllupper. 130.
- Træhest paa Hallandsaas og Ulfeldsplads. 61.
- Tujan, fransk Hof.** 65.
- Tychonius, Chr. E.**, Præst. 254-56, 490.
- Tybske Fodjum. 145.
- Tybsk Commandosprog. 82.
- Tybske Skuespillerbander. 285.
- Tybskernes Parisreiser. 59.
- Tyndarus. 354.
- Tyrkekrigen 1714-18. 428.
- Tyrkens Indfald i Danmark (Sagn) 451
- Tyvespeil. 494.
- Tællelys forjager Spøgelses. 159.
- Tøfler, udadvendte, forjage Maren. 376.
- Uden Hoved og Hale.** 355-412.
- Udenlandsreiser. Reiselyst. 48-49.
- Unyttige og daarlige. 50-53. Til Sverrig. 51, 501. Gavnlige for Læger. 53. Holbergs egne. 54-55 Parisreiser. 56.
- Ulfeld, Corfitz og Leonore Christine.** 275.
- Ulfeldske Tomarker. 492.
- Ulfskillinger. 94.
- Ulich, Joh. Aug.**, sachsisk Come=diant. 292.
- Ulige Tals helbige Betydning. 367.
- Ulføe, J. N.**, Skuespiller. 227-30, 338.
- Ulyses von Itzacia.** 282-307.

- Ulysses, Ulysses og Circe, II. und Penelope, II. von Ithaka, italienske og tydske Skuespil. 300.
- Underjordiske. 381-83. Vise Tjenstagtighed. 404-5. Forbrytelse. 412.
- „Underviisning hvorledes Comedier bør sees;“ et Skrift. 342.
- Urubi og uti possidetis, juribisfe · Udtryk. 100.
- Uvedkommende tilstedes ikke Afgang paa Theatret. 369.
- Vaagenætter**, Vaagestuer. 347-53.
- Vadffær**, Chr. Fr., Bryllupsvers. 92, 371.
- Waldemar**, Greve. (Chr. IV. Søn) 274.
- Waldensere ansees for Troldmand 429.
- Wandprøve i Trolddomsfager. 443.
- Wandspil. 403.
- Wartberg**, J. C., Generalprocureur. 243.
- Wartov, Gammel-, en kgl. Gaard. 312.
- Wartov-Kilde. 312-13, 504.
- Wartov. 401-2.
- Wasquius**, spansk Jurist. 166.
- Wegner**, Henr., Skuespiller. 305, 470.
- Weghorst**, H. Professor. 329.
- Weltheim**, J., Theaterprincipal, hans Enke og Trup. 289-90.
- Wendelboernes Tankeerim. 370.
- Verba Stephani. 47.
- Wertschule i Kbhvn. 14.
- v. Westen om Adresscontoiret. 419-20.
- Westerholz**, C. L., Hofoperist. 324.
- Wester-Paradis, Wertschule. 113.
- Wibe**, D., Storkantsler. 296.
- Wiborg foreslaaet til Universitetsstad. 255.
- Widalin**, P., islandsk Student. 55.
- Wielandt**, Joh., Bogtrykker. 144-49.
- Wierus**, Joh., skrev mod Hæretroen. 433.
- Wiinhandel i Skuespilhuset. 286.
- Wiinhandlere i Kbhvn. 39.
- Wiinfaanden, Wertschule. 112.
- Wind**, Chr., forsvarer Udenlandsreiser. 48.
- Winding**, P., hans Botum i den Tjiftedste Sag. 455.
- Wingaard**, Mogens, Rector. 140, 264-67.
- Wintmølle**, J. M., Theateroversætter. 180.
- Wirthschafte, Hofforlystelser. 212.
- Wiser og deres Salg af Drengene paa Gaben. 143-44, 491, 502.
- Wismars Beleiring. 82.
- Wolfsen**, Joh. Chrst. tydske Læge i Kbhvn. 18.
- Wolfsen**, Joh. Conrad. Fred. IV. Livlæge og Bibliothekar. 18.
- Wollbuchsabend. 199.
- „Wol“ foran Officersnavne. 261.
- Wulff**, A. J., Principal for en hollandsk Trup. 286.
- Wagelsindede**, den, 34-47.
- Wiegler's**, H. A. v., „Asiatische Banise,“ Roman. 21.
- Wogga**, H., Professor. 313.
- „Zu Leipzig war ein Mann“, Studenter-Wise. 271.
- Wresnyge** hos Danste og Norske. 345.
- Wdselhed** ved Familiefester. 116-17.
- Wrets Affkørelse, en Straf. 371.
- Wster-Paradis, Wertschule. 113.
- Wsters falskbydes i Kbhvn. 32.
- Wye at slaae ud paa Tyde. 164, 494.

